T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

KASTALLÂNÎ (851-923 / 1448-1517) VE İRŞÂDÜ'S-SÂRÎ İSİMLİ ESERİNİN HADİS ŞERHÇİLİĞİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Doktora Tezi

Mehmet Sait UZUNDAĞ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

Ankara 2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

KASTALLÂNÎ (851-923 / 1448-1517) VE İRŞÂDÜ'S-SÂRÎ İSİMLİ ESERİNİN HADİS ŞERHÇİLİĞİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Doktora Tezi

Mehmet Sait UZUNDAĞ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

Ankara 2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

KASTALLÂNÎ (851-923 / 1448-1517) VE İRŞÂDÜ'S-SÂRÎ İSİMLİ ESERİNİN HADİS ŞERHÇİLİĞİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
…….	……..
……	……..
……	……..
……	……..
……	……..

Tez Sınav Tarihi: ……

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (……/……/2012)

Tezi Hazırlayan
Öğrencinin Adı ve Soyadı

M. Sait UZUNDAĞ

İmzası
…

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER V

ÖNSÖZ..... IX

KISALTMALAR XI

TEZİN KONUSU VE ÖNEMİ..... 1

TEZİN AMACI 2

YÖNTEM..... 3

PROBLEM 4

GİRİŞ

A- KASTALLÂNÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

1. Tarihi Süreç..... *6*

2. Sosyal Yapı *13*

a. Birinci Tabaka (Sultanlar ve Emirler Tabakası)..... 13
b. İkinci Tabaka (Âlimler ve Fakihler Tabakası) 14
c. Üçüncü Tabaka (Tüccar Tabakası)..... 14
d. Dördüncü Tabaka (Çiftçi, Esnaf ve Sanatkarlar) 15

3. İlmi ve Kültürel Durum**..... *16***

B- KASTALLÂNÎ'NİN HAYATI

1. Adı ve Nesebi..... *23*

2. Hocaları..... *23*

3. Eğitimi ve İlmî Kişiliği *24*

a. Şâfiî Geleneğinin Bir Temsilcisi Olarak Kastallânî 25
b. Sehâvî'nin Kastallânî Üzerindeki Etkisi 26
c. Suyûtî-Sehâvî Kutuplaşması Noktasında Kastallânî'nin Konumu 26
d. Kastallânî-Suyûtî Çekişmesi 27

4. Öğrencileri..... *29*

5. Vefatı..... *29*

C- ESERLERİ

1. Hadisle İlgili Eserleri *31*

2. Fıkıhla İlgili Eserleri *32*

3. Kıraat ve Kur'an İlimleriyle İlgili Eserleri..... *33*

4. Siyerle İlgili Eserleri *34*

5. Tasavvufla İlgili Eserleri *37*
6. Biyografik Eserleri *38*
7. Diğer Konularla İlgili Eserleri *38*

BİRİNCİ BÖLÜM

İRŞÂDÜ'S SÂRÎ, MUKADDİMESİ VE KAYNAKLARI

İRŞÂDÜ'S SÂRÎ'YE AİT GENEL MALUMAT 40

B. İRŞÂDÜ'S-SÂRÎ'NİN MUKADDİMESİ 44

1.IV.Fasıl: Buhârî'nin Usûl ve Metodu 44
2 Taktî' ve Ta'lîk Meselesi 53
3. Buhârî ile ilgili Teknik Bilgiler 58

C. İRŞÂDÜ'S-SÂRÎ'NİN KAYNAKLARI 60

1. Hadis Kaynakları 60
2. Şerhler 80
3. Hadis Usülü ve İlimleri İle İlgili Kaynaklar 86
4. Tefsir ve Kur'an İlimleri İle İlgili Kaynaklar 88
5. Tarih–Siyer ve Tabakat Kaynakları 95
6. Fıkıh ve Fıkıh Usulü Kaynakları 100
7. Ahlâk ve Tasavvufî Kaynaklar 122
8. Arap Dili ve Belâğatına Dair Kaynakları 125
9. Akâid ve Kelâm İle İlgili Kaynaklar 134
10. Diğer Kaynaklar 138

D. KASTALLÂNİ'NİN KULLANDIĞI BUHARİ NÜSHASI 151

1. Buhârî Nüshaları Hakkında Genel Bilgi 151
2. Yûnînî Nüshası 153
3. Nüshalar Arasındaki Farkları Belirtmesi 157

İKİNCİ BÖLÜM

KASTALLÂNÎ'NİN İRŞÂDÜ'S-SÂRÎ'DEKİ ŞERH METODU

A. İSNADLA İLGİLİ METODU *161*

1.Ravileri ve Senedleri Değerlendirmesi 161
2.Ravilerin Biyografileri Hakkında Bilgi Vermesi 176

B. **METİNLERİ ŞERH METODU *179***

1. Kastallânî'nin Hadislerdeki Lafzî Manaları Tespit Etmesi 179
   a. Hadiste Geçen Kelimeleri Tahlil Etmesi ve Kelimelerin Lügat Manalarını Açıklaması. 179
   b. Garîb Kelimeleri Açıklaması 183
2. Hadislerdeki Fıkhi Boyut 185

a. Genel Açıklamalar yapması 186
b. Mezhebî Farklılıkları Yansıtması 189
c. Kendi Mezhebini Ön Plana Çıkarması ve Diğer Mezheplere Yönelik Tutumu 192
C. HADİS METİNLERİNİN MUHTEVA ANALİZİ *201*
1. Hadis Âyet İrtibatını Kurması 205
2. Hadis-Hadis İrtibatını Kurması 206
3. Sahâbe, Tâbi'în ve Diğer Âlimlerin Görüşlerine Yer Vermesi 210
4. Hadislerdeki Edebî Sanatları Açıklaması 212
5. Arap Dili Kaidelerinden ve Şiirlerden Faydalanması 219
D. HADİS METİNLERİNİ DEĞERLENDİRMESİ *225*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRŞÂDÜ'S-SÂRÎ ÇERÇEVESİNDE KASTALLÂNÎ'NİN HADİS-SÜNNET ANLAYIŞI VE MUHTELİFU'L-HADİS İLMİ

A. HADİS-SÜNNET ANLAYIŞI 238
1. Hadis-Sünnet Anlayışı ve Bağlayıcılığı *238*
2. Hadis-Sünnet Özdeşliği *243*
3. Hikmet-Sünnet İlişkisi *248*
4. Hadis Usûlü İle İlgili Değerlendirmeleri *252*
B. KASTALLÂNÎ VE MUHTELİFÜ'L-HADİS İLMİ 257
1. Cem Ve Te'lif ***258***
a. Tahsîs (Tahsîsü'l-Âmm) 258
b. Takyîd (Takyîdü'l-Mutlak) 260
c. Haml (Hamlü'l Hadis alâ Teaddüdi'l-Hâdise) 260
2. Nesh ***262***
3. Tercih ***265***

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRŞÂDÜ'S-SÂRÎ'YE GÖRE KASTALLÂNÎ'NİN KELÂMİ GÖRÜŞLERİ

A. Allah'ın İsim Ve Sıfatları İle İlgili Rivâyetleri Açıklaması ***268***
B. Allah'a İzafe Edilen Fiillerin İzahı *274*
C. Ru'yetullah Meselesi *275*
D. Amel- İman İlşkisi *278*

E. İmanın Artıp Eksilmesi Meselesi..... *282*
F. Büyük Günah Meselesi..... *285*
G. Halku'l Kur'an Meselesi..... *292*
H. Kader Meselesi..... *301*
I. Fiten Hadisleri..... *307*

SONUÇ..... 312

KAYNAKLAR 316

ÖZET..... 338

ABSTRACT..... 339

ÖNSÖZ

İslam'ın iki temel kaynağı olan Kur'ân ve sünnet, asırlar boyunca, Müslümanların hayatını, doğumdan ölüme kadar her yönü ile kuşatan en önemli bilgi kaynakları olmuştur. Kur'ân'ın mücmel bir kitap olması nedeniyle Kur'an'ın açıklanması, tefsir edilmesi; ayetlerin maksat, sınır ve üslubun beyan edilmesi Hz. Peygamber'e düşen bir görevdi. Bunun için O'nun yaşam tarzı olan sünnet ve sünnetin yazılı kaynağını oluşturan hadislerin anlaşılması, yorumlanması ve hayatımızı şekillendirmesi bakımından çok büyük önem taşır. Vahyin nüzulundan itibaren sahâbe, dinini en güzel şekilde yaşayabilmek için bir taraftan vahyin gereklerini yerine getirmeye çalışırken, bir taraftan da Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayat tarzını benimsemeye ve hadislerini de anlamaya yönelik çabalar harcamıştır. Kur'an'ın anlaşılması noktasında sorunların çözümünde başvuracakları kaynak, Hz. Peygamber ve onun hadisleri idi. Bu işin önemine binâen bazı sahabiler hadisleri kayıt altına almak için çalışmışlardır. Ancak bu dönemde tüm hadislerin yazılmadığını biliyoruz. Hz. Peygamber'in vefatından sonra yeni fetihlerle genişleyen İslam dünyası ve İslam'a yeni giren Müslümanlar yeni yeni problemlerle karşılaşıyordu. Bunu çözmek için hadislere duyulan ihtiyaç daha da artıyordu. Bu sebeple Tabiun döneminde de hadisleri yazan ve yazılmasını teşvik eden şahsiyetlerin varlığına şahit olmaktayız. Sa'îd b. Cubeyr (ö.95), Sa'îd b. Museyyeb (ö.93) ve Şa'bî (ö.103) bunların ileri gelenlerindendir.[1] İlerleyen zamanlarda hadislerin tedvin ve tasnif çalışmaları hız kazanmış ve çok muazzam temel hadis kitapları oluşturulmuştu. İşte tedvin ve tasnif döneminden sonra günümüze kadar süren tehzib döneminde ise temel hadis kaynakları üzerine cem, ihtisar, tahriç, istihraç, istidrak, mukârene, rical, garibü'l-hadis, şerh gibi çalışmalar yapılmıştır. Aslında Garîbü'l-Hadis alanında yapılan ilk çalışmalar, ileriki zamanlarda muazzam bir şekilde gelişecek olan şerh faaliyetinin temeli olmuştur. Çünkü sadece hadislerde geçen garib kelimelerin anlaşılması, hadislerin tamamen anlaşılması için yeterli değildi. İşte hadislerin her yönüyle anlaşılması için daha hacimli çalışmalara ihtiyaç vardı. Bu bağlamda tehzib döneminde çalışmaların en önemlisini şerhler oluşturmuş ve şerhler bu çalışmaların en ağırlıklı noktasını teşkil etmiştir. Bu yönüyle Buhârî'nin Sahîh'i Müslüman dünyasında kazandığı itibardan dolayı üzerine en çok

[1] Ulu, Arif, *Tabiunun Sünnet Anlayışı*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, 76-79.

çalışma ve şerh yapılan eser konumuna gelmiş ve bu şerhlerin sayısının iki yüz civarında olduğunu müşahede etmekteyiz. İşte bu şerhlerden biri de Kastallânî'nin yazdığı şerh olan "İrşâdü's-Sârî li Şerhî Sahîhi'l-Buhârî" adlı şerhidir. Kastallânî, nasıl bir şerh yapmak istediğini anlattığı önsözünde özellikle, rivayet farklılıklarına işaret etmeye çalıştığını, ihtiyaç halinde açıklamaların tekrarından kaçınmadığını, hadisçiler nezdinde malum olan kelimelerin zabt ve tespitini de avam ve havassın istifade edebilmesi için ihmal etmediğini belirtmektedir. Yine Kastallânî, önceki şerhlerden de epeyce nakiller yaparak, bir bakıma eserinde İbn Hacer ve Kirmânî şerhlerini de özetlemiş ve diğer birçok kaynak ve şerhten de istifade etmiştir. Bunun yanında belki de mezkûr şerhi diğer şerhlerden ayıran en önemli noktalardan biri onun Buhârî nüshaları arasındaki farkları belirtmesidir. Bu farkları belirtirken, zaman zaman da tercihlerde bulunmuştur. Şerhte ifadeler gayet sarihtir. Kastallânî, ibarelerin müşkilini tavzih eder ve i'rabına temas eder. Ravi isimlerin okunuşunu tespit eder. Hatta İrşâdü's-Sârî, hemen her isim, kelime veya ifâdenin tam şeklini en özlü biçimde ihtiva ettiği için özellikle "*öğretmen kitabı"* niteliğinde gözükmektedir.[1] Şerhe bir mukaddime ile başlayan müellif, burada beş fasıl halinde bazı bilgiler sunmaktadır. Birinci fasılda ehl-i hadisin faziletlerinden, ikinci fasılda hadis tedvininin öncülerinden ve bu ilmin başlangıcından söz eder, üçüncü fasılda hadis ıstılahlarını izah eder. Dördüncü fasılda ise Buhârî'nin Usul ve metodunu anlatır ve daha sonra Câmiü's-Sahîh'in hadis ilmindeki yerinden bahseder. Nihayet bu eser üzerinde söylenenlerin münakaşasını yapar. Beşinci fasılda ise Buhârî'nin nesebi, doğumu, ilim tahsili, hocaları, seyahatleri, ilmi ile şahsi karakteri ve vefatından bahseder ve Buhârî üzerine yapılan otuz kadar şerhten söz eder.

'Kastallânî (851/1448-923/1517) ve İrşâdü's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi' isimli doktora tezimizin danışmanlığını üstlenen muhterem hocam Prof.Dr. Kamil Çakın'a ve tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Bünyamin Erul ile Prof. Dr. Recai Doğan'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Yine lisans eğitimimden bugüne kadar her aşamada, kıymetli vakitlerini ayırarak, bana maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen Doç. Dr. Veli Atmaca ve Araştırma Görevlisi Ekrem Yücel hocalarıma çok teşekkür ederim.

[1] Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 2008, 201.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Ans.	: Ansiklopedi
a.y.	: Aynı yer
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bsk.	: Baskı
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ERÜSBE	: Erciyes üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Hz.	: Hazreti
İst.	: İstanbul
md.	: Madde
mt.	: Matbaa
MEB	: Millî Egitim Bakanlığı
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nr.	: Numara
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahü aleyhi vesellem
sy.	: Sayı
sd.	: Sadeleştiren
thk.	: Tahkik eden
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları, Yayıncılık, Yayınevi

TEZİN KONUSU VE ÖNEMİ

Buhârî'nin Sahîh'i üzerine yapılmış şerh çalışmalarında biri olarak ''İrşâdü's-Sârî'' isimli eserin şerh edebiyatındaki yeri ve müellifi Kastallânî'nin hayatı, eserleri ve özellikle şerhçiliği tezimizin ana konusunu oluşturacaktır.

Hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması meselesinin oldukça erken dönemlere kadar uzandığı görülmektedir. Hz. Peygamberin sözlerini anlama ve yorumlama bakımından sahâbenin farklı eğilim ve yaklaşımlara sahip olduklarının ilk izlerine, Hz. Peygamber hayatta iken rastlamak mümkündür. Sahâbedeki bu farklı eğilimler sonraki devirlerde ehl-i re'y ve ehl-i hadîs olarak vücut bulacak olan yaklaşımlara da kaynaklık teşkil edecektir.[1] Hz. Peygamber (s.a.s.), sahâbe tarafından hadislerde anlaşılmayan ve kendisinden açıklama istenilen konularda, gerekli açıklamaları yapmış ve olası bir yanlış anlaşılmanın önüne geçmiştir.[2] Ancak bu süreçte tüm yanlış anlaşılmaların önüne geçildiği de söylenemez. Bununla beraber sahâbe döneminden itibaren, hadisleri anlamaya dair çabaların izlerini görmek mümkündür. Hicri II. asrın sonlarında hadislerdeki bazı kelime ve kavramları açıklayan Garîbu'I-Hadis çalışmaları, yine aynı dönemde yazılan hadislerin muhtevalarını açıklamaya yönelik eserler ve hicri IV. asırdan itibaren müstakil olarak kaleme alınan şerhler[3], anlama faaliyetinin artık telif bazında yapıldığını ortaya koymaktadır. Ancak hadislerin anlaşılması bakımından ciddi katkılar ortaya koyan ve şimdiye kadar ancak bir kısmı neşredilen şerhler[4], bir taraftan anlama faaliyeti bakımından muazzam bir çaba sarfetmeleri nedeniyle haklı olarak takdirle karşılanırken, diğer taraftan müstakil bir şerh yöntemine sahip olmamaları sebebiyle eleştirilmekten kurtulamamışlardır. Mesela İbn Haldun (ö.808/1406), İbn Mühelleb b. Ebî Sufra et-Temîmî (ö.436/1044), İbn Battâl (ö.449/1057) ve İbnü't-Tîn (ö.611/1214) şerhlerinin yetersizliğinden bahsederek, Buhârî şerhinin ümmete borç olduğunu şu şekilde vurgulamaktadır. "Üstatların birçoğunun, Buhârî'nin Sahîhi'ne şerh yazmak, Muhammed ümmeti üzerine yüklenmiş ve yerine getirilmesi vacip olan

---

[1] Özşenel, Mehmet, *Sünnet ve Hadîsi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadîs Yaklaşımları ve İmam Şeybânî*, MÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1999, 71-72.

[2] Sancaklı, Saffet, *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, TDVY., 2003, Ankara, 306.

[3] Şerh edebiyatı ve gelişim süreci için bkz. Canlı, Mustafa, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1998, 1-20; Yıldırım, Enbiya, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu*, İstanbul, 2001, 13-29.

[4] Erul, Bünyamin, "*Hadislerin Anlaşılması Meselesi, (İslam Geleneğinde Hadisleri Farklı Okuma Biçimleri)", Güncel Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı*, DİBY., Ankara, 2004, 103.

bir ödevdir dediklerini işittik. Üstatlar bu sözleriyle, İslam bilginlerinin Buhârî'nin bu eserine yüksek derecesiyle mütenasip bir şerh yazılmamış, hâlbuki bu gibi bir şerhin yazılması Müslüman bilginler için vacip olan bir vazife olduğuna işaret etmişlerdir.[1]" Kastallânî de Sahîh'i Buhârî'nin Kur'an'dan sonra en sahih kitap olduğunu söylemiş ve bu müstesna değerin farkında olduğundan dolayı bu esere şerh yazma ihtiyacını hissetmiştir.

Kastallânî'nin şerh faaliyetine katkılarını değerlendirmek adına bir adım olarak nitelenebilecek olan çalışmamızın asıl önemi ise buradan kaynaklanmaktadır. Hicrî 9. asrın sonu ile onuncu yüzyılın başlarında şerh faaliyeti içerisinde yerini alan Kastallânî ve İrşâdü's-Sârî'si üzerine yazılmış olan şerhi ile ilgili Türkçe müstakil bir çalışmaya rastlayamadık. Arap dünyasında hayatı ve şerhi hakkında yapılan modern çalışmalar arasında Atıyye Abdürrahim Atıyye'nin "el-İmam el-Kastallânî ve Sahîhü'l-Buhârî" (Kahire, 1399/1978) adıyla bir eseri dışında çalışma yapılmamıştır.

TEZİN AMACI

Müellifler tarafından meydana getirilen bütün eserler, muhakkak kendi zamanlarından izler taşırlar. Başka bir deyişle hiçbir eseri, meydana getirildiği zamanın şartlarından bağımsız olarak inceleyemeyiz. Bunun için meydana getirilen çalışmaları, bu çalışmaların meydana getirildikleri dönemdeki şartlardan bağımsız olarak ele almak konunun anlaşılmasını zorlaştıracaktır. İslam'ın ikinci kaynağı olarak kabul edilen sünnet ve hadisleri anlama ve yorumlama çabasının bir sonucu olarak asırlardır ciddi bir telif çalışmasına girişilmiş ve günümüze kadar sayısız eser yazılmıştır. Şerh edebiyatında görülen klasik eserler de bu çaba içerisindeki kıymetli yerini almıştır. Bilindiği gibi Buhârî'nin Sahîhi'ne birçok şerh içerisinde çeşitli yönleriyle dikkat çekenlerden birisi de İrşâdü's-Sârî'dir. Bu şerhi ve şarihi yaşadığı dönem ve içinde bulunduğu inanç ve kültürel ortam itibariyle araştırmaya değer bulduk. Buhârî özelinde hadis yorumlama ve farklı yaklaşımlar sergilemesi bakımından da incelenmeye değer bir eser olduğunu söyleyebiliriz. Şârihin ve içinde bulunduğu şartların şerhe ne ölçüde yansıdığını daha esaslı araştırmak için şarihin diğer eserlerin ciddiyetle bakılacaktır. Bu tezin amacı, oldukça parlak kültürel ve

[1] İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim. Basımevi, II, 478.

ilmi bir dönem olan Memlükler döneminde yazılmış olan ve Sahîh'i Buhârî'nin önemli şarihi ve İslam dünyasında genelde Fethü'l-Bârî ve Umdetü'l-Karî'den sonra üçüncü sırada anılan İrşâdü's-Sarî'yi ve müellifi hakkında hadis kitaplarından, rical ve tabakât kitaplarından faydalanarak hayatı, eserleri ve özellikle şerhçiliğini ele almaktır. Böylece Kastallânî'yi yakından tanımak, tanıtmak, dönemi ve coğrafyasında, hadis ilmine ve özellikle şerh faaliyetlerine yaptığı katkıları ortaya koymak mümkün olacaktır.

YÖNTEM

Araştırmamızda Kastallânî'nin İrşâdü's-Sârî'deki takip ettiği metodu tespit etmeye çalıştık. İrşâdü's-Sârî'nin metodunu belirleyebilmek için öncelikle Hattâbî (ö.388/998), Kirmânî (ö.786/1384), İbn Hacer (ö.852/1448), Keşmirî (ö.1352/1933) gibi âlimlerin eserlerinin şerh metodunu ele alan çalışmaları incelemekle işe başladık. Sonra şerh metodunu incelerken hangi başlıklara dikkat etmemiz gerektiğini tespit ettik. Başlıkları oluştururken bu tezlerin önem verdiği konulara ve başlıklara biz de yer verdik. Bu çalışmanın ardından İrşâdü'-Sarî'yi baştan sona kadar okuduk. Tezimizde İrşâdü'-Sarî'nin dışında Kastallânî'nin diğer eserlerinden de faydalandık. Bunun yanında Kütüb-i Sitte ve diğer temel hadis kaynaklarıyla birlikte ricâl kitapları da tezimizde müracaat ettiğimiz kaynaklar oldu. Bunun dışında Fuad Sezgin'in Buhârî'nin Kaynakları adlı kitabı başta olmak üzere birçok eserden de yararlanmaya çalıştık.

"İrşâdü's-Sârî" isimli eser üzerine yapılan bu çalışma, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte Kastallânî'nin yaşadığı bölgenin kısa da olsa tarihi sosyal ve ilmi durumu ele alınacak, hayatı, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında bilgi verilecektir. Birinci bölümde, İrşâdü's-Sarî hakkında genel bilgiler verildikten sonra, İrşâdü's-Sârî'nin mukaddimesi ile kaynakları ve Buhârî'nin nüshaları hakkında genel bilgiler ile nüshalar arasındaki farklara kısaca temas edilecektir. İkinci bölümde, Kastallânî'nin şerhteki isnad ve metinlerdeki şerh metodu, hadislerdeki lâfzî, fıkhı boyut ile hadis metinlerinin muhteva tahlillerindeki usulünün yanı sıra Kastallânî'nin rivayet metinlerini değerlendirmesi ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise, Kastallânî'nin hadis-sünnet anlayışı ile şerhindeki muhtelifü'l-Hadis ilmine dair serdettiği görüşleri üzerinde durulacaktır. Son bölümde ise Kastallânî

kelamcı olarak da bilindiği için O'nun söz konusu şerh çerçevesinde kelâm görüşlerine dair değerlendirmelerde bulunulacaktır. Araştırmamız genel olarak elde edilen dikkate değer özellikler, orijinal yaklaşım ve tespitlerin yer alacağı bir sonuçla bitirilecektir.

PROBLEM

Öncelikle belirtilmelidir ki ele alınan eser, klasik bir şerhtir. Bu şerh özelinde bizi çalışmaya sevkeden temel problemler şunlardır:

"Kastallânî'nin yaşadığı dönemde, Buhârî'in Sahîh'ini şerhetmeye sevk eden sosyal, siyasî âmiller nelerdi?", "Kastallânî neden bu şerhi yazma ihtiyacını hissetti?", "Şerh çalışması esnasında göz önünde bulundurduğu temel kriterler nelerdi?", "Hadislere yaklaşımında sadece kendinden önceki âlimlerin dediklerini mi tekrarlamış?" ,"Rivayetlere nasıl bir yaklaşım tarzı sergilemiş?" gibi sorular tezimizde çözümünü aradığımız temel problemlerdir. Bu bağlamda Kastallânî, kendi şerhinin mukaddimesinde, Sahîh'i Buhârî'nin Kur'an'dan sonra en sahih kitap olduğunu[1] ve kendisinin de temel amacının Sahîh'i Buhârî'nin herkes tarafından anlaşılması ve istifade edilmesi gerektiğini belirterek, nasıl bir şerh yapmak istediğini anlattığı önsözünde özellikle, rivayet farklılıklarına işaret etmeye çalıştığını, ihtiyaç halinde açıklamaların tekrarından kaçınmadığını, hadisçiler nezdinde malum olan kelimelerin zabt ve tespitini de avam ve havassın istifade edebilmesi için ihmal etmediğini belirtmektedir.[2]

Kastallânî'nin hadisçiliğini iyi bir şekilde anlayıp değerlendirebilmek için, onun yaşadığı dönemin ve yerin siyasi, sosyal ve fikri durumunu bilmek gerekir. Kastallânî'nin içinde yaşadığı Memlükler dönemi, oldukça parlak kültürel ve ilmi hareketlere sahne olmuş, İslami ilimler ve İslam kültür tarihi için emsalsiz bir miras bırakmıştır. Bu dönemde meydana getirilen eserlerin bir kısmı çeşitli sebeplerden dolayı günümüze kadar ulaşamamıştır. Aynı şekilde Kastallânî'nin kendi şerhinde faydalandığı kaynaklardan bazıları günümüze kadar varlığını koruyamamıştır. Bu yönüyle bakıldığında İrşâdü's-Sârî'nin şu an elde mevcut olmayan eserlerden de faydalanmış olması gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Ayrıca mezkûr

[1] Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1990/1410, I, 9.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 10.

şerhin Müslümanların ilim ve kültür bakımından en görkemli devrinde yazılmış olması farklı kaynaklardan faydalanmasına vesile olmuştur. Bu nedenle bu şerhin metodunun okuyucuya sunulması hadislerin anlaşılması yönünde büyük bir katkı sağlayacağı muhakkaktır.

GİRİŞ

A- KASTALLÂNÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

1. Tarihi Süreç

Kastallânî, Mısır'da yetişmiş olan bir ilim adamıdır. Mısır, ilkçağlardan itibaren birçok medeniyete beşiklik yapmıştır. Burada sadece Mısır'ın İslam'la tanışması ve Kastallânî'ye kadar olan süreci ana hatlarıyla belirteceğiz. Mısır'ın İslam'la tanışması Hz. Ömer döneminde Amr b. As komutasındaki ordunun fethiyle başlar. Filistin'in Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi artık Bizans ile karadan bağlantısı kalmayan Mısır'ın fethini kolaylaştırmıştı. Cahiliye döneminde burası ile ticarî ilişkileri bulunduğu için bölgeyi tanıyan Amr b. Âs. Filistin'i İslâm hâkimiyeti altına aldıktan sonra Mısır'ın stratejik açıdan çok önemi olduğunu ve oraya kaçan Bizans kuvvetlerinin tekrar kendilerine saldırabileceğini söyleyerek Hz. Ömer'i ikna etti; emrine verilen 4000 kişilik orduyla başlattığı Mısır'ın fethini, Zübeyr b. Avvâm kumandasındaki 5000 kişilik diğer bir birliğin de yardımıyla üç yıl içerisinde tamamladı. İlk önce Muharrem 19'da Feremâ'yı almasının ardından Aynişems'te Bizanslılarla karşılaşan Amr b. Âs, Zübeyr b. Avvâm'la birlikte büyük bir zafer kazandı.[1] Mısır fethine katılan sahâbelerin çoğu Mısır'a yerleşirler. Hadis ilmi açısından bakıldığında, burada bulunan sahâbeler arasında hadis rivayeti olanların sayısı azdır. Bunların başında 33? Rivayeti ile Ukbe b. Amir gelir. Bu nedenle Mısır kökenli isnatların çoğunun başında Ukbe b. Amir bulunmaktadır.[2] H.44 yılında Mısır valiliği de yapan Ukbe b. Amir (ö.60 civarı) Mısır'a yerleşen sahâbeler arasında en fazla rivayeti olan kişidir. Mısır'a yerleşen sahâbelerin çoğunun hadis rivayeti olmayan kişiler olması Mısır'ın ilim merkezi olmasını sonraki dönemlere bırakmıştır. Sahâbenin etkisinin azlığı kendisini tabiinde de gösterir. Mısır'lı tabiin arasında meşhur olan fazla kimse yoktur.[3] Daha sonraları Mısır, sırasıyla Emevilerin,

[1] Tomar, Cengiz, *"Mısır"*, DİA, XXIX, 559.
[2] Juynboll, G.H.A., *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, çev. Salih Özer, Ankara, 2002, 68.
[3] Alpkıray, Abdulcelil, *Sahâbenin Yerleşim ve Vefat Yerleri,* ERÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2005, 32.

Abbasilerin, Fatimilerin ve Eyyûbilerin[1] yönetimine girmiştir.[2] Daha sonra bu ülkede Türk ve Çerkez asıllı Memlüklüler (648-923/1250-1517)[3] hükümran oldu.

Emevîler'in son halifesi II. Mervân'ın Yukarı Mısır'daki Bûsîr mevkiinde meydana gelen savaşta Abbasî birlikleri tarafından öldürülmesinin (132/750) ardından Mısır'da yeni bir dönem başladı. Abbasîler, yönetimlerinin ilk yıllarında bölgeye daha çok Horasanlı valiler göndermekle birlikte Emevîler'in memurlarını istihdam etmekte sakınca görmediler ancak, yeni valiler çok sık değiştiriliyordu. Abbasîler tayin ettikleri valilerden yollayacakları gelir için garanti veren senetler (daman) aldılar. Fakat Mehdî-Billâh zamanında (775-785) vergileri arttırma çabaları çeşitli isyanlara yol açtı. Emevîler'e mensup Dihye b. Mus'ab'ın başlattığı isyanı bastıramayan Vali İbrahim b. Salih geri çağrıldı. Yerine gönderilen yeni valinin vergileri tekrar yükseltmesi öldürülmesine sebep oldu. Bölgede düzen ancak ertesi yıl Suriye birliklerinin yardımıyla sağlanabildi. Yirminin üstünde valinin tayin edildiği Hârûnürreşîd döneminde de 786-809 aynı politikanın sürdürülmesi yine çeşitli isyanların baş göstermesine sebebiyet verdi; bunlar da yeni valilerin beraberlerinde getirdikleri birlikler tarafından bastırılabildi. Hârûnürreşîd'in özellikle son yıllarında bölgede gerginlik arttı ve çıkan isyanlar yüzünden zaman zaman Mısır'ın Suriye ve

---

[1]Eyyûbîlerin son sultanı Muazzam Turan Şah'ın katledilmesinden sonra Bahriye Memlükları emirleri, devlet adamları, danışma kurulu üyeleri, sultanlık sarayında toplanarak Eyyûbî hanedanından es-Salih'in dul hanımı Şecerü'd-Dürr'ün melike olmasında ittifak ettiler. Sonra da aslen Türk olan İzzeddin Aybek'i başkomutan yaptılar. Ancak buna Bağdat'ta oturan Halife Mustasım Billah sert tepki gösterince, Şecerü'd-Dürr İzzeddin Aybek ile evlenerek saltanatı kocasına bıraktı. Böylece Memlük Devletinin temeli atılmış oldu. Philip K. Hitti, *Sîyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, trc: Salih Tuğ, İst., 1981; Üner, Orhan, *Memluklarda Dinî ve Adlî Kurumlar* (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum, 1978, 19- 20.

[2] Ulaç, M. Çağatay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, İst. 1977, 114 vd.

[3] Memlük" (çoğulu; Memâlîk ve Memlükûn), Arapça "meleke" fiil kökünden türemiş bir "ism-i mef'ul" olup lügat manası "tasarruf edilen; sahip olunan; hizmetçi; beyaz köle" demektir. "Memlük" kelimesi zamanla İslam Tarihi'nde ıstılâhî bir mana kazanmış ve "gerek harplerde ve gerekse satın alma yolu ile esir düşen beyaz adam", "halife, hükümdar veya emirlerin köle olarak alıp özel bir eğitimle yetiştirerek muhafız birliklerini oluşturdukları askerler" ve "bunların kurduğu devlet" anlamına kullanılır olmuştur. Bu manaları ile "Memlük" siyah köle demek olan "el-'abd" (çoğulu el-'abîd) ve "rakîk" kelimelerinden farklıdır. "el-'abd" "ev işlerine bağlı bir nevi köle" demektir. "Memlük" ise hükümdar veya emirlerin muhafız birliklerine dahil özel bir statüye sahip bir sınıfı temsil etmektedir. Kopraman, Kazım Yaşar, *Mısır Memlükleri Tarih*i, Kültür Bakanlığı Yayınları/1090 Ankara, 1989, 1; Yıldız, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İst. 1980, 80; Gökbel, Ahmet, *Kıpçak Türkleri*, Ötüken Yayınları, İst. 2000, 97. Yine Memlük Devletinin tarihini sultanların menşeine göre ikiye ayırmak adet olmuştur. Bunlardan ilki 1250-1382 tarihlerini kapsar. Bu devirde Memlük sultanlarının çoğu Türk asıllı olup el-Memâliki't-Türkiyye veya Nil üzerindeki er-Ravda adındaki kışlalarda ikâmet ettikleri için el-Memâlkü'l-Bahriyye denilir. İkinci dönem ise 1382-1517 tarihleri arasını kapsar. Bu devirdeki sultanların çoğu Çerkez olup bunlara el-Memâliki'l-Çerâkize veya Kalâtü'l-Cebel burçlarında ikamet ettikleri için el-Memâliku'l-Burciyye denilir. Bu iki devir bir bütün teşkil etmekle birlikte az çok farklı hususiyetler arzeder. Kopraman, Kazım Yaşar, *Mısır Memlükleri Tarih*i, 7.

Irak'la ilişkisi koptu.[1]

Mısır'ın Arap kökenli son valisi Anbese b. İshak döneminde (852-856) sahil bölgeleri tekrar Bizans saldırılarına mâruz kaldı ve çok sayıda esir verildi. Halife Müntasır-Billâh'ın iktidarda bulunduğu yıl (861-862) Şiîler'in çıkardığı isyan diğer kesimler tarafından da desteklendi ve kısa sürede bütün delta bölgesine yayıldı. Vali Yezîd b. Abdullah et-Türkî, isyanı ancak Müzâhim b. Hakan kumandasında Irak'tan gönderilen Türk birliklerinin yardımıyla bastırabildi. Daha sonra valiliğe tayin edilen Bayık Beg'in yerine vekili sıfatıyla Ahmed b. Tolun'un gelmesi (254/ 868) Mısır'da Önce otonom, ardından bağımsız devletler kurulması sürecini başlattı.[2] Ahmed b. Tolun elindeki geniş imkânları Mısır'ı otonom bir devlete dönüştürmekte kullandı. Onun zamanında Abbasî halifesinin, isminin hutbelerde okunmasından ve Bağdat'a bir miktar vergi gönderilmesinden başka bir nüfuz belirtisi kalmadı.

Ahmed b. Tolun öldüğünde (270/884), on beş yılı aşan iktidarı boyunca Mısır ve Suriye'yi Abbâsîler'den almayı ve Tolunoğulları adıyla anılan otonom devleti kurmayı başarmıştı. Ardından oğlu Humâreveyh halifenin onayını almadan tahta oturdu. Onun ölümünden (282/896) sonra çıkan olaylar sırasında Abbasîler, Mısır'da kaybettikleri otoriteyi tekrar ele geçirdilerse de karışıklıkların önünü alamadılar. İçerideki isyanların yanı sıra İfrîkıye'de hâkimiyetlerini kurmuş olan Fâtımîler de Halife Ubeydullah Mehdî ve Kâim-Biemrillâh devirlerinde çeşitli fetih denemelerinde bulundular. Bunun üzerine Abbasîler idareyi sert yöntemleriyle tanınan Dımaşk Valisi Muhammed b. Tuğç'a verdiler; onun tayiniyle bölge tekrar Ahmed b. Tolun zamanındaki huzur ve istikrar günlerine kavuştu. Halife Râzî-Billâh, 326 (938) veya 327 (939) yılında Muhammed b. Tuğç'a ataları olan eski Fergana Türk hükümdarlarının kullandığı "ihşîd" unvanını tevdi etti, böylece Mısır'da İhşîdîler dönemi başladı.[3]

357'de (968), bir süreden beri devletin gerçek yöneticisi olan ve bu durumu sonunda halifeye de onaylatan Ebü'l-Misk Kâfur öldüğünde Mısır kuraklık sebebiyle meydana gelen kıtlığa ve siyasî boşluktan kaynaklanan karışıklıklara mâruz kaldı; ayrıca veba salgını baş gösterdi. Durumdan yararlanan Cevher es-Sıkıllî ku-

[1] Tomar, Cengiz, "*Mısır*", DİA, XXIX, 559.
[2] Tolunoğulları (868–905) bir Türk komutan olan Ahmed b. Tolun tarafından Mısır ve Suriye'de bağımsızlık elde eden ilk Türk-İslâm devletidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebulfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti,* çev. Selçuk Aklın, Ötüken Yay., İst., 1997.
[3] Ağırakça, Ahmet, *"İhşidiler"*, DİA, XXI, 551.

mandasındaki Fatımî ordusu savaşmaksızın Mısır'ı ele geçirdi. Fâtımîler'in Mısır'ı istilâsı yönetimin el değiştirmesinden ibaret basit bir hareket olmayıp çok derin etkileri görülecek dinî, siyasî ve İçtimaî bir inkılâp demekti.[1] Cevher, Muiz-Lidînülâh'ın emriyle Fustat'ın kuzeydoğusuna Kahire'yi kurdu; ortasına da büyük bir saray ve cami yaptırdı. Para birimi ıslah edilerek değerli dinarlar bastırıldı ve eskileri iptal edildi. Ertesi yıl ileride Şiî davetinin merkezi olacak Ezher Camii'nin inşasına başlandı ve 361 (972) yılında tamamlandı. Muiz-Lidînillâh 362'-de (973) İfrîkıye'den gelerek Kahire'yi başşehir yaptı; böylece burası Bağdat ve Kurtuba gibi önemli bir hilâfet merkezi oldu. Şiîliği yaymak isteyen Muiz-Lidînillâh gemilerle tahıl getirtip açlık çeken Mısır halkını rahatlattı; birkaç yıl içerisinde veba ve kıtlıktan eser kalmadı. Fâtımîler'le birlikte bir eyalet ve otonom devlet olmaktan imparatorluğa dönüşen Mısır ve başşehri Kahire Azîz-Billâh devrinde (976-996) en parlak günlerini yaşadı. Fâtımîler'in Mısır'a gelmesiyle Kahire, Bağdat ve Kurtuba gibi hilâfet merkezi oldu.[2] Müstansır-Billâh döneminde de (1036-1094) özellikle Kahire'de büyük imar faaliyetleri gerçekleştirildi. Müstansır-Billâh devrinden itibaren daha ziyade vezirler tarafından yönetilen Mısır, ordudaki farklı etnik gruplar arasında gelişen kanlı mücadelelere sahne olmaktaydı. Güney bölgesi zenci birliklerin, kuzey bölgesiyle başşehir Türk birliklerinin elindeydi. 457'de (1065) başlayan ve yedi yıl süren kuraklık, ayrıca veba bütün zenginliğin yitirilmesine yol açtı; saraylar ve kütüphaneler yağmalandı. Akkâ Valisi Bedr Cemâlî'nin Mısır'a gelmesiyle ülkede otorite tekrar kuruldu (466/1074). Olaylar sırasında Kahire harabeye döndüyse de Vezir Bedr Cemâlî'nin başlattığı imar faaliyetiyle kısa sürede eski güzelliğine kavuştu. Cemâlî'den sonraki Fatımî tarihinin karakteristiğini güçlü vezirlerle halifeler ve ordu kumandanları arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen mücadeleler oluşturur. Halife Müsta'lî-Billâh ve veziri Efdal b. Bedr Cemâlî döneminde halifenin ağabeyi Nizâr taraftarları (Nizârîler) önemli bîr muhalefet olarak ortaya çıktılarsa da başarı kazanamadılar. Son güçlü vezir Talâi" b. Rüzzîk devrinde (1154-1161) huzur ve sükûn geri geldi. Ancak onun ölümünün ardından başlayan mücadele ve Haçlı tehlikesi karşısında Halife Âdıd- Lidînilâh'ın Nûreddin Mahmud Zengî'den yardım istemesi devletin sonunu getirdi. Zengî'nin Esedüddin Şîrkûh Mansûr kumandasında

[1] Mesela Fatımîler, ele geçirdiği yerlerde Şiiliği yaymışlardır. Selçuklular'dan sonra Fâtımîler'in Siîliği yayma çalışmalarına 1171 yılında Eyyûbîler son vermiştir.
[2] Eymen, Fuâd Seyyid, *"Fâtımiler",* DİA, XII, 234.

gönderdiği birlikler Kahire'ye hâkim oldu. Fatımî vezirliğine tayin edilen Şîrkûh'un iki ay sonra ölmesi üzerine askerin zoruyla vezirliğe getirilen yeğeni Selâhaddîn-i Eyyûbî (567/1171) yılında yönetime el koyarak Fatımî Devleti'ni ortadan kaldırdı. Eyyûbî idaresi Mısır tarihinin en önemli safhalarından biridir.[1] Haçlılarla mücadele ve İsmâiliyye mezhebine ait müesseselerin kaldırılarak bölgenin yeniden sünnîleştirilmesi bu dönemde gerçekleşti. Selâhaddîn-i Eyyûbî hutbeyi Abbasî halifesi adına okuttu. Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından Mısır'da hâkimiyet kurutup Fatımî hanedanının ortadan kaldırılması ve hutbenin Abbasî halifesi adına okutulmasıyla Ezher için yeni bir devir başladı. Bu aynı zamanda Mısır'da pek derinlere kök salmamış bulunan Şiîliğin gerilemesi demekti.[2] Daha sonraki yıllarda bazı ayaklanmaları bastırıp iktidarını sağlamlaştırınca köklü reformlara girişti. Önce ülke topraklarını tahrir ettirerek hizmet karşılığında askerlerine dağıttı (iktâ); böylece Mısır'da Fatımî malî nizamı yerine Zengîler'in Selçuklulardan aldığı Türk sistemini yerleştirdi. Arkasından Mısır'ı tekrar bir ilim merkezi konumuna getirmek amacıyla Şâfiî, Mâlikî, Hanefî ve Hanbelî fıkhının okutulduğu Sünnî medreseleri ve dârülkur'ân, dârülhadis gibi değişik eğitim müesseseleri kurdu.[3] Onun başlattığı ilim hayatı ile Kahire Eyyûbîler dönemi boyunca Bağdat'ı gölgede bıraktı. Kahire Kalesi'ni (Kal'atülcebel) inşa ettirdi; şehir bundan sonra bu kalenin etrafında gelişti. Selâhaddin döneminde bütün Mısır imar faaliyetlerine sahne oldu; bu arada onun ikinci adına nisbetle Bahrü Yûsuf denilen kanallar açıldı. Eyyûbî sanatı Mısır'ın sanat geleneklerine de temel teşkil etmiştir. Bu sanat Fatımî anlayışından farklı olarak Suriye üslûbunu sürdürmüş ve daha çok Zengî sanatının etkisi altında kalmıştır. Haçlılar'a karşı ekonomik olarak da mücadele eden Selâhaddîn-i Eyyûbî, Uzakdoğu'dan Kızıldeniz yoluyla Mısır'a gelen ve buradan hem İslâm topraklarına hem Avrupa'ya yönelen baharat ticaretini yahudi ve hıristiyanların tekelinden kurtararak Müslüman tüccarlarına verdi.[4] Selâhaddin'in kardeşi Melikü'1-Âdil ve oğlu Melikü'I-Kâmil dönemlerinde Avrupa ile olan ticaret hacmi genişledi. XIII. yüzyıl başlarındaki kuraklık ve kıtlık Melikü'1-Âdil'in aldığı önlemlerle fazla zarar

[1] Kalkaşandî ise, Selahaddin Eyyûbî'nin Mısır'a hâkim olduğunda, bu ülkede uygulanan Fatîmî uygulamalarının tamamını değiştirip, yerine Türk (Selçuklu) düzenini oluşturduğunu belirtmiştir. Çetin, Altan, *Selçuklu Teşkilatının Memluklara Tesiri*, Belleten/LXVIII, 251, 2004, 110.
[2] Aşûr, Said Abdülfettah, *"Ezher"*, DİA, XII, 59.
[3] Geniş bilgi için bkz. Makrîzî, Takıyyuddîn Ahmed b. Ali, *el-Hıtat ve'l-Âsâr,* Kahire, 1324/1945, II, 343.
[4] Daha geniş bilgi için bkz. Şeşen, Ramazan, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, İst., 1987.

görmeden geçiştirildi. Aynı devirde Franklar denizden saldırdılar. Melikü'1-Kâmil, 616'da (1219) V. Haçlı Seferi sırasında kaybedilen Dimyat'ı Haçlılar'dan geri almayı başardı (618/1221). Melikü's-Sâlih Eyyûb, VII. Haçlı Seferi'nde Dimyat'ın tekrar kaybedilmesinin (1249) hemen ardından öldü. Ancak Haçlılar, onun kurduğu Türk kökenli Memlük birliklerinin Bahrî MemIükleri başarısı karşısında ertesi yıl Dimyat'ı teslim etmek zorunda kaldılar, Melikü's-Sâlih'in ardından tahta çıkan Turan Şah'ın kısa süre sonra Memlük emîrleri tarafından öldürülmesiyle Eyyûbî dönemi sona erdi.[1]

Efendileri Melikü's-Sâlih Eyyûb'un Türk asıllı dul eşi Şecerüddürr'ü tahta geçiren Bahri Memlük emirleri, onun seksen gün sonra kendi aralarından İzzeddin Aybek et-Türkmânî ile evlenip kocasının lehine tahttan çekilmesi üzerine dönemin kaynaklarında ed-Devletü't-Türkiyye adıyla geçen Memlük Devleti'ni kurmuş oldular (648/1250). İlk yıllarda Suriye'den kaynaklanan Eyyûbî muhalefetini bastıran ve 658'de (1260) Moğollara karşı kazandıkları Aynicâlût zaferinin ardından durumlarını sağlamlaştıran Memlükler daha sonraki otuz yıl içerisinde bölgeyi Haçlılardan temizleyerek halkına, kültürüne ve diline yabancı oldukları bu ülkede meşruiyetlerini kabul ettirdiler. Bağdat'ın 656'da (1258) Moğollar tarafından işgalinin ve Abbasî halifesinin öldürülmesinin ardından Mısır'da hilâfetin ihyasıyla Kahire İslâm dünyasının dinî ve siyasî merkezi haline geldi. Devletin gerçek kurucusu sayılan I. Baybars ülke topraklarını iktâ bölgelerine ayırarak Memlük emîrlerine dağıttı ve halkı rahatlatacak imar projeleri gerçekleştirdi. Bu dönem, özellikle kendine has mimari üslubuyla yapılan medrese ve hayır müesseseleriyle tanınır. Memlük Devleti'nin Türk kökenli yöneticileri, idarî ve askerî bürokrasinin büyük kısmını ülkeye getirdikleri Türk memlüklerinin emirlerine vererek askerî bir nizam ihdas ettiler. Suriye'deki Haçlılara[2] ve Moğollara karşı yürütülen mücadelenin yanı sıra ticaret yollarını açık tutmak maksadıyla Güney Mısır'a ve Nûbe'ye karşı da akınlarda bulunuldu. Kalavun ve onun halefleri zamanında halk Memlükler devrinin en müreffeh günlerini yaşadı. Özellikle Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Mısır'a istikrar getiren üçüncü saltanatı boyunca (1310-1341) ekonomik genişleme Memlük dönemindeki en yüksek düzeyine ulaştı. Bu devirde halka yüklenen haksız

[1] Tomar, Cengiz, *"Mısır",* DİA, XXIX, 560.
[2] Çalık, Gülay, *Sultan Baybars ve Haçlılarla Mücadelesi,* GÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, 8.

vergilerin büyük bir kısmı kaldırıldı. Aldığı tedbirlerle iktisadî yapıyı yeniden nizama sokan, kıtlıklara ve pahalılığa karşı önlemler alan sultanın yanı sıra emirler de ülkenin imarına, bilim ve sanatın gelişmesine büyük katkıda bulundular. Melikü'n-Nâsır Muhammed'in uzun süren yönetiminin ardından siyasî istikrarsızlıkla birlikte ortaya çeşitli ekonomik ve sosyal problemler çıktı. 1347-1349 veba salgını yüzünden yaşanan nüfustaki hızlı düşüş büyük sıkıntılara yol açtı. 1365'te Kıbrıs Kralı I. Peter İskenderiye'ye saldırdı. Altın sıkıntısının doğurduğu malî meselelerin yanında Mısır'ın uluslararası ticarette önemi azaldı. 784 (1382) yılından itibaren tahta Çerkez kökenli Memlüklerin çıkmasıyla Mısır ve Suriye'de Burcî Memlükleri dönemi başladı. Bu devirde ülkede pek çok yeni düzenlemeye gidildi. Güney Mısır'daki Araplar'ı kontrol altında tutabilmek için Hevvâre kabilesi bu bölgeye yerleştirildi. İktâlarda yapılan değişikliklerle iktisadî vaziyet düzeltilmeye çalışıldı. Ancak 1403'teki kuraklık ve kıtlığı takip eden yeni bir veba salgını ekonomik yapıyı tekrar sarstı. Çıkan iç karışıklıkları bedevi kabilelerinin isyanları takip etti. XV. yüzyıl başlarında yaklaşık on beş yıl süreyle bilhassa Güney Mısır'da devlet hâkimiyeti ortadan kalktı. Bu durum tarıma büyük zarar verdi, enflasyon arttı, para sistemi çöktü. 1415'lerde Mısır tekrar eski gücüne kavuşmaya başladı. Berkuk döneminde[1] bedevileri kontrol altına almak maksadıyla Behnesâ, Üşmûneyn, Kûs, Asvan, Bilbîs gibi küçük valiliklerin üzerinde bir nevi eyalet valiliği olan kâşiflikler kuruldu. Barsbay devrinde (1422-1438) dış gelişmeler, Mısır-Kızıldeniz-Hint Okyanusu ticaret yolunu devlet tekeline alınan baharat ticareti İçin en güvenli rota haline getirdi. Sultan Kayıtbay'ın uzun iktidarı sırasında (1468-1496) devlet İstikrar içerisindeydi. Bu dönemde bedevî kabileleri kontrol altına girdi; Güney Mısır'daki düzensizlik alınan zecrî tedbirlerle halledildi. Buna bağlı olarak Memlük Devleti uzun zamandır yoksun kaldığı bir ekonomik genişleme gösterdi. Kayıtbay devrinde Kahire'de inşa edilen yapılar bunun açık delilini oluşturmaktadır.[2]

XV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ülkede tekrar anarşi ortaya çıktı. Osmanlı baskısı sonucu ordu sınır boylarında durduğundan iç düzeni sağlamak güçleşti ve bedevî kabileleri üzerindeki kontrol tamamen ortadan kalktı. Orduya yeni askerlerin alınması fiyatların artmasına ve paranın değerinin düşmesine yol açtı. Kayıtbay'ın 901'de (1496) ölümünün ardından beş yıl süren bir anarşi dönemiyle veba

[1] Daha geniş bilgi için bkz. Tekindağ, Şehabeddin, *Berkuk Devrinde Memlük Sultanlığı,* İst., 1961.
[2] Tomar, Cengiz, "*Mısır*", DİA, XXIX, 562.

salgını yaşandı. Kansu Gavri zamanında (1501-1516) siyasî düzen kurulmakla birlikte Avrupalı devletlerin Hint Okyanusu ve Akdeniz üzerindeki baskısı Memlükler için sonun başlangıcı oldu. İktisadî çözülme Osmanlilar'la girilen sürtüşmeyle birlikte devletin yıkılmasına zemin hazırladı ve Mercidâbık Muharebesi'nde (922/ 1516) Kansu Gavri'nin ölmesinin ardından sultan ilân edilen Tomanbay, Kahire'yi alan Yavuz Sultan Selim tarafından idam edilerek Memlük Devleti'ne son verildi.

2. Sosyal Yapı

Mısır'da Eyyubi ordusundaki Türk asıllı azatlı emirler tarafından kurulan, dönemin tarihçilerinin Türk Devleti olarak adlandırdığı Memlükler (Kölemenler), Bahri Memlükleri (Bahriye, Birinci Memlükler, 1250-1382) ve Burci Memlükleri (Burciyye, İkinci Memlükler, 1382-1517) olmak üzere iki dönemde incelenebilir.[1] Bu bağlamda Kastallânî de Burciyye, ikinci Memlükler döneminde yaşamıştır.

Kastallânî'nin yaşadığı dönemde Memlük Mısır'ında halk bir takım tabakalara ayrılmıştı. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

a. Birinci Tabaka (Sultanlar ve Emirler Tabakası)

Onların tamamı krallık ailesindendi. Düzgün hayatları vardı. İleri ve seçkin bir tabaka idiler. İdarenin nimetinden öyle uzun zaman faydalanıyorlardı ki, istedikleri her şey kendilerine yakın oluyordu. Hatta mülk edinme (evlenme) dahi olsa. Bunun için istedikleri bir bakanlığı, hüküm emirliğini veya bir mülkü ele geçirirlerdi. O zaman aralarında böldükleri ziraat arazisi, devletin yegâne kaynağı idi. Sultan ve diğer büyük idareciler, arazinin en iyisini ve en verimlisini almışlardı. İkinci derecede verimli araziyi sultanın diğer idarecileri almışlar, üçüncü dereceden verimli arazileri de askerî halkalar, Araplar ve Türkmenler pay etmişlerdir.[2]

[1] Yiğit, İsmail, "*Memlükler"*, DİA, XXIX, 90-97.
[2] Suyûtî, *Esbâb-u Vurûdi'l Hadis,* thk. Yahya İsmail Ahmed, çev. Necati Tetik, Abdulmecid Okçu, Erzurum, 1996, (Muhakkikin girişi), 38-39.

b. İkinci Tabaka (Âlimler ve Fakihler Tabakası)

Bu tabaka divani vazifeler erbabından olup, fakihler, âlimler, edipler ve kâtiplerden oluşur. Bu tabakanın durumu kendisinden sonraki tabakaya nazaran daha iyidir. Zira hukuk, tedrisat, fetva, hitabet, yazışmalar bunların elindedir. İşte bu âlimler tabakası, o zaman gerçekten gizli hükümeti temsil eder gibiydiler. Bu vazife münasebetiyle umum-husus, açık-gizli her şeyden istifade ediyorlardı. Devlet erkânı da kendilerinden korktukları için, çok bol mal veriyorlar ve hesaplarını açık bırakıyorlardı. Bazen bu kitledeki bazı âlimlerle dönemin sultanları arasında tartışmalar da olmuştur. Türk asıllı ve Hanefî mezhebine mensup olan Eminü'd-dîn Aksarâî, Sultan Kayıtbay (ö.h. 901)'ın vakıf mallarına el uzatmasından dolayı, kâdıları toplayıp onlardan fetvâ alarak ciddi anlamda padişaha tepki göstermiştir.[1]

c. Üçüncü Tabaka (Tüccar Tabakası)

Bunlar, sultan ve emirler ile yarışacak bir tabaka oluşturmuşlardı. Çünkü şiddet ve zorluk zamanında sultanlara yardım etmede insanların en güçlüleri idiler. Bu tabaka mal ve servet yönünden büyük paylara sahipti. Doğu ve batı arasında muttasıl ticaret halkaları oluşturmuşlardı. Mısır, bu eşsiz ticari faaliyetten uzun zaman faydalanmıştır. Şu kadar var ki bu tabaka da öncekiler gibi, melik ve emirlerin zulmünden kurtulmuş değillerdi. Onlara çok ağır vergiler yüklemek suretiyle ticarethanelerini, mallarını ve servetlerini zayıflatıyorlardı. Durum o hale gelmişti ki onlardan birçoğu yaşama zevkini ve hayatın tatlılığını kaybetmişti. Bir kısmı da bazen nefisleri aleyhine"Allah kendilerini boğsun da zarardan, ziyandan ve zulmün tahakkümünden kurtulalım" diye beddua ediyorlardı.[2] Memlükler, başları sıkışınca bu gruptan para alabileceklerini bildiklerinden, onları kendilerine yaklaştırmışlar ve onlara iyi muamelede bulunmuşlardır. Âlimler yönetimle halk arasında vasıta rolü oynuyorlardı.[3]

---

[1] Aslan, Recep, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri,* AÜSBE (Yayımlanmamış DoktoraTezi), Ankara, 2007, 11.
[2] Said Aşur, *el-Asru'l-Memlükî fi Mısr ve'ş-Şam,* Kahire, 1976, 40.
[3] Kopraman, Kazım Yaşar, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ yay., İst., 1987-1988, VII, 30.

d. Dördüncü Tabaka (Çiftçi, Esnaf ve Sanatkarlar)

Bu tabaka, çiftçilerden, çeşitli esnaf, sanatkâr, alışveriş yapanlar, işi olmayanlar ve suculuk yapanlardan ibarettir. Bu tabakadakiler daha önce zikrettiğimiz âlim ve tüccarlar tabakasına nazaran darlık ve zorluk içinde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Nüfusun ekseriyetini teşkil eden kesim; çiftçiler, küçük esnaf, küçük sanatkârlar ve bedevilerden meydana geliyordu. Bu kesime mensup olanlar genelde maddi sıkıntı içindeydi. Topraklar ikta sahiplerine dağıtılmış olduğu için, çiftçiler ancak emeklerinin karşılığını alabiliyorlardı.[1] İdarecilerden onlara düşen pay ihmal ve hakarettir. Zaten "fellâh" kelimesi de bunu ifade ediyor. Yani zayıf, mağlup, zelil ve işinde perişan olmuş kişi. Belki de bu durum, çiftçilerin yaptığı işten kaynaklanmaktadır.

Hâsılatları ve erzakları bol olduğunda çokça vergi ödemekle mükellef kılınıyorlardı. Bu sebepten, çoğu işini terkedip soygunculuğu ve yağmacılığı meslek edinmişti. Bunu da, bir miktar mal elde edip de başkalarının durumlarına nisbetle kendi durumlarını muhafaza etmek için yapıyorlardı.[2]

Memlükler devrinde Mısır'da yaşayan Mûsevi ve Hristiyan halk, iktisadi faaliyetlerin her sahasında rol almıştır. Gayri Müslimler ülkenin muhtelif yerlerinde edindikleri gayrimenkulleri çocuklarına miras bırakırken, hiçbir baskı olmaksızın birbiriyle ve Müslümanlarla her türlü alış veriş faaliyetini de serbestçe icra ediyorlardı.[3]

Memlükler döneminin sosyal yapısını Hitti özet bir şekilde şöyle tasvir etmektedir. "Memlük devletinin hâkim olduğu topraklar, dönemin en çalkantılı bölgelerinden birisiydi. Öte yandan Memlük tarihinin tüm dönemlerinde iç karışıklıklar, istikrârsızlıklar da hüküm sürmüştür. Ancak tüm bunlara rağmen, Memlükler tüm kurumlarıyla bir medeniyet olgunluğuna erişmiş hanedan olarak tarihe geçmişlerdir. Yaklaşık iki buçuk asır hüküm süren Memlükler dönemi, oldukça parlak kültürel ve ilmi bir harekete sahne olmuş, İslâmi ilimler ve İslam kültür tarihi için emsalsiz bir miras bırakmışlardır. Ancak Memlükler devrinin sonlarına yaklaştıkça ortaya çıkan askeri oligarşi, hâkim sınıf arasında görülen

[1] Kopraman, Kazım Yaşar, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VII, 30.
[2] Suyûtî, *a.g.e.,(*Muhakkikin girişi*)*, 41.
[3] Kopraman, Kazım Yaşar, *"Memlüklerde İnsani Değerler ve Hukuka Saygı", Makaleler,* Berikan yay., Ankara, 2005, 312.

sınıflaşmalar, paranın değer kaybetmesi, yüksek vergiler, can ve mal emniyetinin ortadan kalkmış olması, zaman zaman ortaya çıkan salgın hastalıklar, kıtlık ve sık sık görülen isyan hareketleri, iç savaşlar yüzünden Mısır ve ona bağlı bir ülke olarak Suriye'den oluşan Memlükler ülkesi virane haline gelmişti."[1]

3. İlmi ve Kültürel Durum

Kâhire ve Dımaşk şehirleri, Hülefâ-i râşidîn döneminden itibaren İslâmî ilimlerin en önemli merkezleri haline gelmiştir. Bu önemlerini Memlükler zamanında da devam ettiren bu merkezler, Moğol istilası ve haçlı seferleri sebebiyle Endülüs ve Kuzey Afrika da dâhil olmak üzere doğu ve batıdan birçok iİslâm âliminin buralara gelmesine şahitlik etmişlerdir. Dolayısıyla Müslüman devletlere tâbi topraklarda yetişmiş pek çok âlim, buralarda bir araya gelmiştir.[2]

Kastallânî'nin yaşadığı dönemde Mısır'ı yöneten Memlüklülerin (648-923/1250-1517) ana dili Türkçe, yönetim dili Arapça idi. Memlüklüler döneminde Mısır, ilmî yönden büyük bir gelişmeye sahne olmuştur. Mısır merkezli Memlükler döneminde ilmî canlılığın olmasının üç önemli sebebi olduğuna dikkat çekilmektedir. Birinci olarak, sembolik de olsa birleştirici yönünden dolayı üç yıl gibi bir boşluktan sonra hilâfet makamının Mısır'da tekrar tesis edilmesi. İkinci olarak, Memlükleri gücü ele geçirip Müslümanların hamisi konumuna gelmesi ve geniş bir sahada nüfûzlarını hissettirmeleri. Üçüncü olarak ise milâdî XIII. yüz yılın ikinci yarısından sonra dış tehlike olan Moğol ve Haçlıların uzaklaştırılmasıyla meydana gelen güvenli ortam.[3] Bu devirden kalma muazzam edebî eserler, her biri ciltler tutan tarihler, dinî ilimlerle ilgili dev eserler ve ansiklopediler bunun en güzel örnekleridir.[4] Zahir Baybars (658-676/1260-1277) devrinden itibaren ilmî faaliyetler gittikçe kuvvetlenmiş ve Ezher Camii etrafında âdeta küçük bir ilim şehri teşekkül etmiştir. Pek çok Memlük sultanı, haftada birkaç defa ilim meclisleri topluyordu. Memlüklü yöneticileri, hadis medreseleri ve külliyeleri kurdular. Bu gaye ile uzak

[1] Hitti, Philip K., *Siyâsi ve Kültürel İslâm Tarihi* çev. Salih Tuğ, Boğaziçi yay. İst. 1987, IV, 105-106.
[2] Kopraman, Kazım Yaşar, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VII, 41.
[3] Muhammed Hüseyin, *Subhu'l-A'şâ Mukaddimesi*, Beyrut, 1987, I, 6-7.
[4] Memlük sultanlarının ilme katkıları ve bu alanda yaptıkları faaliyetler için bkz. Tomar, Cengiz ,"*Kılıçtan Kaleme; Memlükler ve Entelektüel Hayat*", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2002, sy. XII, 249-259.

beldelerden âlimler getirttiler. Bu dinî ve ilmî müesseselere pek çok mal vakfettiler.[1] Medreselerin çoğu sünni dört mezhep üzerine öğretim veren fıkıh medresesi hüviyetini taşıyor, bazılarında tek, bazılarında ise birkaç mezhebin fıkhı okutuluyordu. Darü'l Kurrâ ve Darü'l Hadisler mevcuttu. Fıkıh ilmiyle birlikte diğer dini ilimlerin okutulduğu bu medreseler zengin kütüphanelere sahipti. Ayrıca pek çoğunun bünyesinde yetim ve yoksul çocuklar için ilkokullar yapılmıştı. Yine ilköğretimin yürütüldüğü özel mektepler bulunuyordu. Medreselerin baş müderrisleri sultan tarafından tayin edilirdi. Hocalar ve talebeler devletin himayesindeydi ve medreselerin her biri için bânileri tarafından zengin vakıflar tahsis edilmişti. Camiler ve tarikatlara ait tekke ve zâviyeler de birer okul vazifesi görüyor, zengin kütüphanelerin bulunduğu büyük camiler zamanın önemli ilim merkezleri arasında yer alıyordu.[2] Memlükler Devleti'nde ve özellikle Baybars döneminde medrese, imaret, cami, kervansaray ve kale inşa edildiğine dair birçok kitabe vardır. Bu eserlere ait kitabeler "Materiaux Pour un Corpus İnscriptionum Arabicanum" adı altında külliyat halinde Paris'te toplu şekilde neşredilmiştir.[3] O döneme ait bu müesseselerden bir kısmı, günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır. Bilhassa Memlük devletinin başkenti Kahire ve Suriye'nin merkezi Dımaşk'ta ayakta kalan bu eserler Memlük ilmi hareketinin hala yaşayan şahitleri durumundadır.[4]

Yine Sultanlar, öğrencilerle beraber ders halkalarına katıldılar. Âlimler, hadis imamlarına öğrencilik yaptılar, hadisleri senetleriyle beraber öğrendiler. Hatta bazıları kendilerinden hadis ilmi alınacak seviyede (hadis) hafızı oldular. Zahir Berkuk (ö.796/1394), Ekmelüddin Bâberti'den fıkıh öğrendi. Sahîhayn'ı rivayet eden hadisçilerdendi. Müeyyed (ö.824/1421) Sahîh'i, Sirâc Bulkînî'den rivayet ederdi. Hatta Hafız İbn Hacer (ö.852/1448), Müeyyed'den hadis dinlemişti.[5] O dönemde

---

[1] Muhammed Ebu Zehv, *el-Hadis ve'l Muhaddisun* (Trc: Selman Başaran, M. Ali Sönmez, Hadis ve Hadisçiler), İstanbul, 2007, 458.
[2] Yiğit, İsmail, "*Memlükler"*, DİA, XXIX, 94-95.
[3] Daha geniş bilgi için bkz. Çalık, Gülay, *Sultan Baybars ve Haçlılarla Mücadelesi,* GÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.
[4] Yiğit, İsmail, *Aynî'yi Yetiştiren Memlüklar Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış*, Marmara Ün. İlâhiyat Fak. Dergisi, sy. XI-XII, İstanbul, 1997, 28. Memlüklar döneminde faaliyet gösteren medreseler, ribat, hangâh, zaviye, camiler ve mescitler, kütüphaneler ve hastanelere dair geniş bilgi için bkz. Çubukçu, Asri, *Türk Memlükları (Bahrî Memlükler) Devletinde İlmi Kuruluşlar ve Âlimler*, Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fak. (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum 1982.; Ayrıca, Dımaşk'ta 160 Kahire'de 75 civarında medresenin bulunması bunun açık bir delilidir. Yiğit, İsmail, "*Memlükler"*, DİA, XXIX, 94.
[5] Muhammed Ebu Zehv, *a.g.e.*, 458-459.

medreseyi yaptıran sultan veya emir, bu kurumun hizmete devamını temin edecek mali kaynağı sağladıktan sonra, başta tefsir, hadis, fıkıh, edebiyat, tıp ve arap dili olmak üzere çeşitli sahalarda yazılmış kitaplardan müteşekkil bir kütüphane de kuruyordu. Yine, iki buçuk asır süren Memlük saltanatı süresince Mısır, Suriye ve Irak'ta yaptırılan birçok câmi[1] ve medresede kütüphane kurulduğu gibi daha önce yapılmış olan bu müesseselere de kitap koleksiyonları vakfedilmiştir.[2] Ayrıca bazı türbe ve ribatlarda da kütüphaneler tesis edilmiştir.[3]

Hadis ilmine hizmette büyük âlimler yetiştirerek pay sahibi olan ülkeler hakkında Ebû Zehv şöyle demektedir: "Tüm asırlarda övgüye layık bir üstünlüğü olan Kuzey Afrika ülkelerini saymazsak, hadis ilmi faaliyetlerinde nöbetleşe görev üstlenen iki büyük ülke görürüz, Mısır ve Hind. Bağdat'ın Moğol işgaline uğramasından sonra Mısır şehirlerinde hadis ilimlerinin geliştiğini ve bundan itibaren üç asır boyunca Mısır'ın âlimlerle ve ilimle dolup taştığını görmekteyiz."[4] Memlükler devrinde Kıraat, Tefsir, Hadis ve Fıkıh alanlarında önemli âlimler yetişmiştir. İbnü'l Cezeri, Cerâidi, Ca'beri ve Burhaneddin Kerekî, kıraat ilminin en meşhur temsilcileridir. Rivayet, dirayet ve ahkâm tefsirlerinin güzel örneklerinin yazıldığı bu dönemin en meşhur müfessirleri Endülüs menşeli Muhammed b. Ahmed el Kurtubî, yine onun gibi Endülüs'ten gelen Ebû Hayan Endelûsî, tefsiriyle büyük şöhret kazanan Ebû Ma'bed İbn Kesir, Celaleyn tefsiri müellifleri Celâleddin Mahallî ve Celaleddin Suyûtî, İbnü'l Müneyyir, Dirini, elli tefsiri bir araya getirmeye çalışan İbnü'n-Nakîb Makdisî, İbnü'l Bârizî ve Bikâi'dir. Suyûtî, müfessirlerin hal tercümelerine dair ilk eseri yazmış, bu geleneği talebesi Davûdî devam ettirmiştir.[5] Yine İbn Hallikân (ö.681/1282), İbn Manzur (ö.711/1311), Nuveyrî (ö.732/1332),

[1] Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinden itibaren aynı zamanda birer ilim merkezi olan câmiler, sadece eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürüten medreselerin ortaya çıkmasından sonra da bu işlevini devam ettirmiştir. Kahire, Dımeşk ve diğer merkezlerin büyük câmileri, zamanın büyük âlimlerinin ders verdiği ilim mekanlarıydı. Yine Kahire'nin en önemli öğretim kurumlarından birisi hicri 664 yılında Baybars tarafından tamir edilerek yeniden açılan el-Ezher Câmisi idi. Aşur, Said Abdülfettah, "*Ezher",* DİA, XII, 59-60; K. Vollers, "*el-Ezher"*, İA., MEB., III, 433-434.

[2] İbn Hacer, buradaki kitaplar çok kıymetli olduğu için kitaplara nezaret etme işini üzerine almıştı. İbn Hacer, bu kütüphane için bir alfabetik fihrist bir de konu kataloğu hazırlamıştır. Celaleddin es-Suyûtî, eserlerinin çoğunu Mahmûdiye kütüphanesinin eserlerinden yaralanarak yazmıştır. Celaleddin es-Suyûtî ayrıca bu kütüphaneden ödünç kitap verilmesiyle ilgili 'Bezlü'l-Mechud fi Hizaneti Mahmud' adlı bir risale yazmıştır. Bkz. Erünsal, İsmail, *İslam Medeniyetinde Kütüphaneler, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ yay. İst 1989, XIV, 248-249.

[3] Erünsal, İsmail, *a.g.e.,* XIV, 247.

[4] Ebu Zehv, *a.g.e.,* 458; Koçkuzu, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul, 1983, 353.

[5] Yiğit, İsmail, *"Memlükler"*, DİA, XIX, 95.

Ebû Hayyân (ö.745/1345), Zehebî (ö.748/1374), İbn Kayyım (ö.751/1350), Safedî (ö.764/1363), Kalkaşândî (ö.821/1418), Makrizî (ö.845/1442), İbn Hacer (ö.852/1449), Aynî (ö.855/1451), İbni Tagriberdî (ö.874/1469), Sehâvî (ö.905/1499) ve Suyûtî (ö.911/1515) gibi şöhretler bu sahanın bütün tarihimiz boyunca yetişmiş en meşhur yıldızları arasındadır.[1] Memlükler devrinde Arapça sahasında da pek çok âlim yetişmiştir. Nahiv ilminin en önemli isimlerinden olan İbn Malik et-Tâî, ibnü'n-Nehhâs el Halebî, Ebu Hayyan Endelusî, İbn Hişâm en-Nahvî, İbn Nübâte Mısrî, Bahaeddin İbn Akil ve İbn Ammar bunların başında gelir. Arap dilinde yazılmış en geniş lügatın sahibi İbn Manzur, Demamini, Halid Ezherî, Muhyiddin Kafiyeci ve Suyûtî de bunlar arasındadır. Arap nesir ve şiiri Memlükler döneminde parlak bir önem yaşamıştır. Aynı zamanda edebi bir mektep gibi çalışan Divân-ı İnşâ sanatkarane nesirde Kâdi Fazıl ekolünü devam ettiren İbn Abdüzzâhir, nesir ve şiirleriyle önemli bir miras bırakan Şihab Mahmud b. Süleyman ve resmi yazışmalar sahasında değerli eserler kaleme alan üç meşhur ansiklopedist edip Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, İbn Fazlullah Ömerî ve Kalkaşendî'yi yetiştirmiştir. İbn Hicce, edebiyat alanında kıymetli eserler yazmıştır. Bu devirde yetişen şairlerin başında Hz. Peygamber hakkında yazdığı kasidesiyle şöhret kazanan Muhammed b. Said Bûsirî gelir. Şerefeddin Ensârî, Tel'afrî, Safiyüddin Hillî, Şihâb Mahmud b. Süleymen, Siraceddin Verrâk, İbn Nübate Mısrî, İbn ebu Hacele ve Âişe Baûniyye de meşhur şairlerdendir. Bu dönemde Ali b. Sûdun el Başbuğavî ve bir divan sahibi olan sultan Kansu Gavri gibi memlük asıllı şairler de yetişmiştir. Günümüzde dahi zevkle dinlenen anonim Antere ve Baybars hikayeleri son şekline o dönemde kavuşmuştur. Ortaçağ İslam dünyasından günümüze ulaşan gölge oyunuyla ilgili tek dramatik nazım örneği de bu devirde yetişen İbn Dinyâl'a aittir. Zehebî, Safedî, İbn Tağriberdî, Bedreddin Aynî, İbnü'l-Hümam, Kâfiyeci, İbn Kutluboğa gibi pek çok Türk asıllı alimin yetiştiği Memlükler devri edebi hareketi içinde Türkçe eserlerin telif edilmesi de önemlidir. Bunlarda Ebû Hayyân Endelûsi'nin Kitabü'l-idrâk'i gibi bazıları günümüze ulaşmıştır. Meşhur İran şiiri Firdevsî'nin Şâhnâme adlı eserini Diyarbekirli Şerîfî adlı bir kişi Kansu Gavri adına yaklaşık 60.000 beyit halinde Türkçeye çevirmiştir.[2] Âlimleri ve eserlerinin çokluğu ile şöhret kazanan Memlükler dönemi ilmi hareketine taklit ruhunun hâkim olduğu görülmektedir. Bu dönem

[1] Yiğit, İsmail, *a.g.m.*, 36.
[2] Yiğit, İsmail, "*Memlükler",* DİA, XXIX, 95.

âlimlerinin çoğunluğu, önceki asırlarda yaşamış âlimlerin eserlerini şerh etmek veya onlara ta'lîkler yapmak farklı şeyleri bir arada toplamak ya da uzun metinleri ihtisar etmekle meşgul olmuşlardır. İslâmi ilimler tarihinde bu dönem bilhassa büyük şarihler ve ansiklopedistleri ile temayüz etmiştir.[1] Mesela, meşhur şahısları ve hadis ricâlini tanıtan en muteber eserlerden pek çoğu bu dönemde kaleme alınmıştır. İbn Hallikân, Kütübî, Safedî, İbn Hacer Askalanî, Zehebî, ve Şemseddin es-Sehâvî bu sahanın en meşhurlarıdır. Mahalli tarih çalışmalarında Makrizî ve onun yolunu takip eden İbn Tağriberdi, Sehâvî ve İbn İyas eserlerinde Mısır'ın siyasi, ictimai ve iktisadi, durumunu geniş bir şekilde anlatmışlardır. Bu arada ünlü arap denizcisi İbn Macid, Hint okyanusunda seyredecek gemiler için rehber kitaplar hazırlamış ve Hindistan yolculuğunda Vasco de Gama'ya kılavuzluk yapmıştır. Nüveyrî, İbn Fazlullah el-Ömerî ve Kalkaşendî ansiklopedileriyle Memlükler dönmeminin 'ansiklopediler çağı' olarak tanınmasını sağlamışlardır. Bu âlimler yanında İbn Şâhin ez-Zâhirî, Makrizî ve Hasan b. Abdullah Abbas devlet teşkilatı hakkında eserler telif etmişlerdir. Devrin büyük tarihçisi İbn Haldun, tarih felsefesi ve sosyoloji biliminin temellerini atmıştır. Kâfiyeci, Suyûtî ve Sehâvî de tarih tenkidine dair eserler kaleme almışlardır. Bu dönemde felsefe, riyazî, ve tabii ilimler, tıp alanında, matematik, felsefe, mantık ve eski kimya ilimlerinde pek çok alim yetişmiştir. Ayrıca, Memlükler ateşli silahların ve özelikle topun kullanılmasında da öncü durumundadır; ancak bu sahada Osmanlılarla boy ölçüşememişlerdir.[2] Bu bağlamda o dönem, ilmin de zirvesi olarak nitelendirilebilir. Bu yönüyle bakıldığında Memlükler dönemi İslam tarihinin ilim bakımından en parlak dönemi olduğu anlaşılacaktır. Memlükler dönemi ilmi hareketine, kadın âlimlerin de büyük katkıda bulundukları görülmektedir. Bilhassa hadis alanında pek çok kadın temayüz etmiştir. İbn Cezerî'nin hocası Sittü'l-Arap (768/1366), İbn Hacer'in hocası Aişe bintu Muhammed (816/1413) kadın hadis âlimlerine iki güzel örnektir.[3] Kastallânî'nin de böyle bir zamanda yetişmesi ve Sehâvî ve diğer âlimlerden istifade etmesi de bu döneme rastlar.

[1] Deliser, Bilal, *ez-Zerkeşi ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004, 6-7.
[2] Yiğit, İsmail, "*Memlükler",* DİA, XXIX, 95-96.
[3] Deliser, Bilal, *a.g.t.,* 8.

Bu bağlamda bazı araştırmacılara göre, h. 8. yüzyılın ilmî bakımdan toparlanma ve gelişme asrı olarak nitelendirilmesinin sebepleri olarak şunlar gösterilmektedir:

1- Moğol istilasından dolayı doğu'dan, İspanyol zulmünden dolayı da batı'dan ulemanın Mısır'a,[1] Şam'a ve Kuzey Afrika ülkelerine hicret etmiş olmaları. Çünkü buralarda Moğol ve İspanyol tehlikesi bulunmamaktadır.

2- Memlükler devrinden önce inşa edilen medrese, mescid ve mekteplerde okutulan ilmin yaygın hale gelmesi ve Memlükler asrında da meliklerin emriyle yayılması. O dönemde fiilen ilmî katkıda bulunan medreselerden birkaçı şunlardır:

a) el-Medresetü's-Sâlihiyye

b) el-Medresetü'n-Nâsırıyye

c) el-Medresetü'l-Kumciyye

d) el-Medresetü'l-Şerefiyye

e) el-Medresetü'l-Mahmûdiyye.[2] Bunların yanında Kastallânî de Karafetü's-Suğra' Medresesi'nin kadılığına tayin edilmiştir.[3]

f) Ayniye Medresesi: Kastallânî'nin evinin yakınında ve bahçesine defnedildiği yer.[4]

Tarihçiler, Memlük medreselerinin Osmanlı medreselerine çok ciddi katkıları olduğu görüşündedirler. Memlük medreselerinde yetişen pek çok İslâm âlimi Osmanlı medreselerinde görev yapmış ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Bu durum Osmanlı ilim zihniyetinin teşekkülüne önemli katkılar sağlamıştır.[5]

3- İlim adamları için kurulan hayır vakıflarının çoğalması. Bu asrın insanları -ister sultan, emir, saray ehlinden ister ulema, tüccar, zengin olsun- Allah rızası için ilmin yayılıp gelişmesinde ve bu konuda vakıflar kurulmasında yarışmışlardır.

---

[1] Bu dönemde doğudan gelen büyük tesirlere rağmen Mısırdaki eski düzen devam etmiş ve Arapça formu içerisinde İslâm kültürü varlığını devam ettirebilmiştir. Memlük askerleri, Suriye ve Mısırlı idareciler devleti savunurken, İslâm bilginleri de klasik İslâm mirasını korumuş, yorumlamış ve zenginleştirmişlerdir. Lewis, Bernard*, İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, "Memlükler Bölümü" çev. Hamdi Aktaş, İstanbul, 1997, I, 237.

[2] Suyûtî, *Esbâb-u Vurûdi'l Hadis*, (Muhakkikin girişi), 42.

[3] Bedi´ es-Seyyid Lehhâm*, Kastallânî, (Ahmed b. Muhammed),* Mevsûâtü'l-Arabiyye, XV, Dımaşk, 2006, 277.

[4] Dihlevî, Abdülazizi b. Şah Veliyullah, *Büstânû'l-Muhaddisîn*, trc: Ali Osman Koçkuzu, TDVY., Ank. 1997, 213.

[5] Deliser, Bilal, *a.g.t.*, 8.

4- Haçlıların ve Tatar Moğollarının yok ettiği ansiklopedik çaptaki İslam eserlerinin aynısını yazmak için, islam müelliflerinin büyük gayretleri.[1]

5- Âlimler arasında var olan ilmî rekâbet. Bu rekabet, telif ve eserlere kadar yansımıştır. Suyûtî ve Sehâvî (ö.902) arasındaki ilmî münakaşalar bunun en bariz örneğidir.[2] Aynı zamanda Suyûtî ile Kastallânî arasında münakaşalar yaşandığını bilmekteyiz.[3] Bu konu ile ilgili bilgiler çalışmamızın ileriki sayfalarında verilecektir.

Bu dönemde ilmin yanı sıra yine dini hayatın şekillenmesinde tasavvuf önemli bir rol oynamıştır. Tasavvuf, Memlükler döneminde son derece güçlenmiş ve sosyal hayata damgasını vurmuştur. Sultanlar ve diğer umera hangâh, ribat ve zaviye inşa ettirmek için adeta birbirleriyle yarışmışlardır. İslâm dünyasının tamamını etkisi altına alan üç büyük mutasavvıftan ikisi Memlüklerin kuruluşundan az önce Mısır ve Suriye'de yaşamışlardır. Muhyiddin İbn Arabi son yıllarını Şam'da geçirmiş ve burada vefat etmiştir. Ondan beş yıl önce İbn Fariz ise hayatını Kahire'de geçirmiştir.[4]

Memlükler dönemi önemli isimlerinden İbn Haldun'un tespitine göre bu dönemde kelâm ilmi en az gelişen ilim olmuştur. Çünkü ona göre bu ilim talebeler için zaruri olmayan bir ilimdi. Ehl-i Sünnet imamları yazdıkları kitaplarla toplumu mülhid ve inkârcılardan korumuşlardır. Diğer ilim dallarında görülen canlılık bu ilim dalında olmamıştır. İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyım hariç ilmi çalışmalarını bu sahaya yoğunlaştıran âlim sayısı yok denecek kadar azdır.[5]

Üç önemli şarihin bu dönemde yetişmesi ve Sehavî ile yakınlığı Kastallânî için ilmi yönden ciddi bir fırsat olmuştur.[6] Bunun için de Kastallânî hem medrese kadılığı görevinde bulunmuş hem de ilim bakımından ileri bir seviyeye varmıştır. Buharî'nin Sahîh'i üzerine yapılan çalışmalarda birinci sırayı atmış müellifle Suriye, ikinci sırayı elli dokuz müellifle Mısır aldığı gibi Sahîh üzerine en çok şerh yazılan asır, elli üç eserle h.IX asırdır.[7]

---

[1] Suyûtî, *Esbâb-u Vurûdi'l Hadis*, (Muhakkikin girişi) , 43.
[2] Aslan, Recep, *a.g.t.*, 14.
[3] Mahkemelik olan bir alıntı tartışması için bkz. Dihlevî, Abdülazizi b. Şah Veliyullah, *a.g.e.,* 213.
[4] Hasan, İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, VII, 386-387.
[5] Hasan, İbrahim Hasan, *a.g.e.*,VII, 302.
[6] Yavuz, Adil, "*Sehâvî ve Halk Dilinde Dolaşan Hadisler Problemi ile İlgili Eseri", Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* sy. XIV. 2002 , 170.
[7] Bkz. Sandıkçı, S. Kemal, *Sahîh'i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara, 1991, 158.

B- KASTALLÂNÎ'NİN HAYATI

Bu bölümde genel olarak Kastallânî'nin kısaca hayatı, hocaları, eğitim, ilmi kişiliği, Sehâvî-Suyûtî ile kendisi ile Suyûtî arasındaki çekişmenin yanı sıra öğrencileri ve vefatından bahsedilecektir.

1. Adı ve Nesebi

Kastallânî'nin tam adı Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Muhammed Hatib Kastallânî eş-Şâfiî el-Mısrî (923/1517)'dir.[1] Künyesi, Ebü'l-Abbas Kastallâni, Lâkabı ise ise, Şihâbüddin'dir.[2] Şârih, 12 Zilkâde 851'de (19 Ocak 1448) Kahire'de doğdu.[3] Ailesi aslen Tunus'ta Kastilya olarak da adlandırılan Cerid bölgesinin Tûzer (Tevzer) şehrindendir.[4]

2. Hocaları

Kastallânî'nin ilim tahsil ettiği çok sayıdaki âlimden bazıları burada kısaca tanıtıldıktan sonra diğer âlimlerin ise sadece adları belirtilecektir. Hocaları şunlardır:

1. **Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemüddîn Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed es-Sehâvî (ö.902/1497):** Kastallânî'nin en önemli hocalarındandır. Kastallâni bazen "Kale şeyhüna Hafız Ebul- Hayr Sehâvî" demektedir.[5]

2. **Hâlid b. Abdullah Ezherî Ebû'l-Velid Zeynüddin Hâlid b. Abdillah b. Ebi Bekr Vakkâd Ezherî (ö.838/1435)**: Yukarı Mısır'ın (Saîd) Cerce şehrinde doğdu. Bir Süre Sehâvî'nin talebesi oldu. Öğrenimini tamamladıktan sonra ders vermeye başladı. Daha çok arap grameri sahasında şöhret bulmuştur. Kastallânî de Ezherî'nin meşhur talebeleri arasında yer alır.[6]

3. **İbn Abdüsselâm Menûfî Ebü'l-Hayr Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Menûfî (ö.931/1525)** Şâfiî fakihidir. Fıkıh, hadis, tarih, nahiv gibi ilim dallarında eser verecek bir seviyeye ulaşan İbn Abdüsselâm,

---

[1] Kettânî, Abdülhay, *Fihrisü'l-Fehâris*, 1982/1402, Beyrut, II, 967.
[2] Kastallânî, *el-Uküdü's-seniyye fi şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye fi'l-Kıraat.* Thk. Fergali Seyyid Arabavi, Kahire , Mektebetü'l-Evladü'ş-Şeyh li't-Türas, 2009, (Muhakkikin mukaddimesi), 39.
[3] Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-Tâli´ bi Mehâsini min Be'di'l-Karni's-Sâbi´*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts. I, 102.
[4] Şenel, Abdülkadir, "*Kastallânî"*, DİA, XXIV, 583.
[5] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 611; VII, 294.
[6] Arslan, Ahmet Turan, "*Ezheri",* DİA, XII, 64.

Menûf ve Kahire kadılıklarında Zekeriyyâ Ensârî'ye niyabette bulundu.[1]

4. **Celâl Bekri Ebî'1-Bekâ' Celâlüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Ahmed Bekrî es-Sıddîkî (ö. 891/1486)** Şâfiî fakihidir.

5. **İbn Fehd, Takıyyüddin Ebü'l-Fazl Takıyyüddîn Muhammed b. Necm Muhammed b. Muhammed b. Fehd Hâşimî Mekkî (ö.871/1466)** Muhaddis ve tarihçidir.

6. **en-Neşşâr, Sirâceddin, Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Kâsım b. Muhammed en-Neşşâr Ensârî: (ö.938/1531**) Mesleğinden dolayı ‘’Neşşar’’ (bıçkıcı) lakabıyla tanınmıştır.

3. Eğitimi ve İlmî Kişiliği

Kastallânî, ilk olarak Kur’an’ı ezberledikten sonra kırâat-ı seb’a yanında İbnü’l-Cezerî ve Şâtıbî gibi kıraat âlimlerinin rivâyetlerini öğrendi. On dört kıraati ve rivayetlerini bildiği kaydedilmektedir. Kendisinden en çok faydalandığı hocası Şemseddin es- Sehâvî’den hadis[2], Siraceddin en- Neşşar’dan kıraat-i seb’a okudu.[3] Ayrıca beş mecliste Buhârî’nin el-Camîü’s-Sahîh’ini dinledi. Necmeddin İbn Fehd, Celal Bekrî, Halid Ezherî, Zekeriya Ensarî gibi hocalardan istifade etti.[4] Nahiv ilmini okudu.[5] Fıkıh ve diğer ilimleri farklı hocalardan tahsil etti.[6] İbn İyas Kastallânî hakkında; “insanlar arasında hadis alanında şöhretli bir alimdi”[7] demektedir. Alâî de onun hakkında “faziletli, dindar, iffetli ve toplum içine az çıkan çok eser ve mutalaa sahibi, ibadete düşkün, çok okuyan birisi” olarak bahsetmiştir. Kastallânî aynı zamanda Kur’an ilimleri ve tasavvufta da önemli bir yere sahiptir.[8] Nüzhetü’l-Ebrar fi Menâkıbi’ş-Şeyh Ebi’l-Abbas Harrar adlı eserinde hayatını yazdığı Ebü’l

[1] Apaydın,Yunus, “ *İbn Abdüsselâm el-Menûfî”,* DİA, XIX, 288.
[2] Lehhâm, Bedi´ es-Seyyid*, Kastallânî, (Ahmed .b Muhammed),* 277.
[3] Kastallânî, *el-Uküdü’s-seniyye fi şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye fi’l-Kıraat,* (Muhakkikin mukaddimesi), 40.
[4] Kastallânî, *Letai’fü’l-İşârat li-Funûni’l-Kıraat* (nşr. Amir Seyyid Osman-Abdussabur Şahin), Kahire, 1392/1972, (Neşredenin girişi), 10-11.
[5] Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav’u’l-Lâmi’ li ehli’l-Karni’t-Tâsi’*, Kahire, 1354, I, 103.
[6] Sehâvî, *Davü’l-Lâmî*, I, 103.
[7] Lehhâm*, Kastallânî, (Ahmed b. Muhammed),* 277.
[8] Kastallâni, *Letai’fü’l-İşârat,* (Neşredenin girişi), 12.

-Abbas Harrar'ın ardından 'Karafetü's-Suğrâ' Medresesi'nin şeyhliğine tayin edildi.[1] Bu görevi yanında (873/1468) yılından itibaren başta el-Câmiu'l-Gumâri olmak üzere çeşitli yerlerde vaaz veren Kastallânî'nin oldukça etkili bir vaiz olduğu ve çok güzel Kur'an okuduğu belirtilmektedir.[2]

Keza Kastallânî, Serrac b. Ömer b. Kasım Ensarî eş-Şavî, Zeynüddin, Şihabüddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdülvahid b. Esed Asyutî, Fahreddin Maksimî, Seraceddin Ömer b. Huseyn İbâdî, Muhibüddin Muhammed Evcakî,[3] Zekeriya Ensarî, Ebü'l-Kâsım (Ebû Hafs) Necmüddîn Ömer (Muhammed) b. Muhammed b. Muhammed Hâşimî (ö.885/1480), Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr Vakkâd Ezherî (ö.905/1499), Takiyyu'd-Dîn Ahmet Şumunnî (ö.872/1472)[4] gibi müellif ve fakihlerden ilim tahsil etmiştir.[5]

a. Şâfiî Geleneğinin Bir Temsilcisi Olarak Kastallânî

Kastallânî, Şâfiî mezhebine mensup bir âlimdir. Onun yaşamış olduğu muhitte Şâfiî mezhebi'nin en yaygın mezheb olduğu malumumuzdur. Kendisi aynı zamanda medrese kadılığı da yapmıştır. Medreselerin çoğu sünni dört mezhep üzerine öğretim veren fıkıh medresesi hüviyetini taşıyor, bazılarında tek, bazılarında ise birkaç mezhebin fıkhı okutuluyordu. Darü'l-Kurrâ ve Darü'l-Hadisler mevcuttu. Fıkıh ilmiyle birlikte diğer dini ilimlerin okutulduğu bu medreseler zengin kütüphanelere sahipti. Ayrıca pek çoğunun bünyesinde yetim ve yoksul çocuklar için ilkokullar yapılmıştı. Yine ilköğretimin yürütüldüğü özel mektepler bulunuyordu. Medreselerin baş müderrisleri sultan tarafından tayin edilirdi. Hocalar ve talebeler devletin himayesindeydi ve medreselerin her biri için bânileri tarafından zengin vakıflar tahsisi edilmişti. Camiler ve tarikatlara ait tekke ve zâviyeler de birer okul vazifesi görüyor, zengin kütüphaneler bulunduğu büyük camiler zamanın önemli ilim merkezleri arasında yer alıyordu.[6] Bu zengin kütüphanelerde dört mezhebe ait temel

---

[1] Ayderusî, Abdülkadir, *en-Nurü's-Safir*, Beyrut, 1985, 106.
[2] Gazzî, Ebû'l-Mekarim Necmeddin Muhammed, *el-Kevakibü's-Saire bi-A'yani'l-Mieti'l-Aşire*, thk. Cebrail Süleyman Cebbur, Beyrut, 1979, I, (Muhakkikin girişi), 127.
[3] Kastallânî, *Fethü'l-Mevâhib*, (Muhakkikin mukaddimesi), 21.
[4] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* I, 82.
[5] Kastallânî, *Letai'fü'l-İşârat li-Funûni'l-Kıraat* (nşr. Amir Seyyid Osman-Abdussabur Şahin), Kahire, 1392/1972, (Neşredenin girişi), 10.
[6] Yiğit, İsmail, "*Memlükler"*, DİA, XXIX, 94-95.

kaynakların bulunduğu bilinmektedir. Kastallânî de ilerde göreceğimiz gibi mezheplerin temel kaynaklarından olabildiğince istifade etmiştir. Ancak yaşadığı çevrede Şâfiî mezhebinin en yaygın mezhep olduğu düşünüldüğü vakit onun temel kaynaklarının Sâfiî mezhebine mensup alimlerin meydana getirdiği kaynaklar olduğu görülecektir. Bu yönüyle bakıldığı zaman şerhte gerek kaynak kullanımı gerekse alimlerin görüşlerine yapılan atıflarda ilk sırayı âfiî mezhebine mensup alimler ve eserleri gelmektedir. Kastallânî'nin rivâyetlere yaptığı yorumların çoğunda İbn Hacer'i referans olarak göstermektedir. Hatta İbn Hacer'in şerhini bir bakıma özetlemiştir. Fıkhi değerlendirmeler bağlamında İmam Şâfiî, Nevevî, Gazalî[1], Ebu İshak eş Şirâzî[2], Bulkînî[3] gibi pek çok alimden faydalanmıştır.

b. Sehâvî'nin Kastallânî Üzerindeki Etkisi

Sehâvî, Kastallânî (ö.923/1517)'nin arkadaşı ve hocasıdır.[4] Bu yönüyle Kastallânî, Şâfiî olan şeyhi Sehâvî'nin etkisinde kalmıştır. Az sonra görüleceği üzere Kastallânî, Suyûtî-Sehâvî kutuplaşması noktasında kendi şeyhi Sehâvî'nin yanında yer almıştır.

c. Suyûtî-Sehâvî Kutuplaşması Noktasında Kastallânî'nin Konumu

Kastallânî, Sehâvî'nin en meşhur öğrencileri arasında yer almaktadır. Bu yönüyle bakıldığında Kastallânî şerhinde şeyhimiz "Şems es-Sehâvî dedi" ki[5] ifadeleriyle hocasından bilgiler nakletmektedir. Kastallânî, Suyûtî[6] ile Sehâvî arasındaki rekabette[7], Sehâvî'nin yanında yer almıştır.[8] Sehâvî, "ed-Dav'ül-Lâmi"

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 90.
[2] Kastallânî , *a.g.e.*, I, 90.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 90.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 572.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 441.
[6] Aslan, Receb, *a.g.t* ., 155.
[7] Sehâvî (902/1497)'nin hocaları İbn Hacer (ö.852/1448) ile Aynî (ö.855/1451) arasında olan ilmî rekabetin bir benzeri de onunla muasırı Celâlüddîn Sûyûtî (ö.911/1505) arasında olmuştur. İbn Hacer, *el İntikâdü'l-İ'tiraz fi'r-Red Ale'l-Ayni fi şerhi'l-Buhârî* adlı eseri, Buhârî'yi Aynî'ye karşı savunmak için yazmıştır.
[8] Abdülvehhâb Abdüllatif, Tedribu'r-Râvî'nin mukaddimesinde bütün bu tartışmalarda iki grubun hâsıl olduğunu söylemiş, bir kısmının Sehâvî'nin taraftarları, diğer bir kısmının da Suyûtî'nin taraftarları olduğunu belirtmiştir. Sehâvî'nin taraftarları, yukarıda değinildiği gibi başta ibn Kerakî olmak üzere Kastallânî, Cevcerî, Şemsüddîn Bânî ve diğerleri. Suyûtî'yi de savunanlar ise Eminü'd-dîn Aksarâî (ö.h.880), İbn Kutluboğa (ö.h.881), Sirâcüddîn Ubâdî (ö.h.885) gibi alimlerdir. Tahhan,

adlı eserinde Suyûtî'yi yalancılık, zeki olmamak, hesap ilmini bilmediğinden dolayı ahmaklıkla itham etmiştir. Ayrıca eserleri âlimlerden değil sadece kitaplardan aldığı için birçok tashîf ve tahrîf yaptığını yani harf ve hareke hatası yaptığını iddia etmiştir. Bunların dışında Suyûtî'nin birtakım lügavî ve gramer hataları yaptığını iddia etmiştir. Ayrıca Suyûtî'nin müctehidlik iddiasında bulunmasını da eleştirmiştir. Şevkânî (ö.h. 1250), "el-Bedru't-Tâli´" adlı eserinde Sehâvî'nin Suyûtî'ye yönelttiği bu ithamları eleştirmiş ve bu iddiaların yersiz olduğunu söyleyerek Suyûtî'yi savunmuştur.[1] Adnan Dervîş, Şevkânî'nin Sehâvî'ye verdiği cevapları zikrettikten sonra, akıl ve feraset sahibi olan her insanın Şevkânî'nin Sehâvî'ye karşı Suyûtî'yi savunmasında kullandığı delilleri gördükten sonra Sehâvî'nin iddiasının tutarsız ve sözlerinin geçersiz olduğunu göreceğini ifade etmiştir.[2]

Sonuç olarak bu tartışmalar bize, hem Sehâvî'nin hem de Suyûtî'nin sert mizaçlı, husumeti ileri götüren, acımasız eleştiren insanlar olduklarını, her ikisinin sözlerinin de mübalağa içerdiğini göstermiştir. Ayderusî'nin deyişiyle, büyükler arasında olduğu üzere, Suyûtî ile Sehâvî arasında da bir husumet söz konusuydu ve bu anlaşılır bir şeydir. Ayrıca aralarındaki tartışmalar, dokuzuncu asırdaki ilmi havayı tasvir etmekte, o dönem aydınlarının ilgilendikleri konuların, bir kısmının neler olduğunu öğrenmemize yardımcı olmaktadır.[3]

d. Kastallânî-Suyûtî Çekişmesi

Kastallânî'nin yaşadığı çağda, Sehâvî-Suyûtî arasındaki çatışmanın bir benzeri de arasında Suyûtî ile Sehâvî'nin öğrencisi olan Kastallânî arasında yaşanmış ve küskünlük meydana gelmiştir. Bu küskünlüğün sebebi de şudur: Suyûtî, Kastallânî'yi kitaplarından yararlandığı halde bunu belirtmeyip doğrudan bu kitaplarda anılan

---

Mahmud Ahmed, "*el-İmam Celaleddîn Suyûtî Fakîhen ve Lügaviyen ve Muhaddisen ve Müctehiden*, Dâru't-Takrîb, Beyrut, 2001, 328-329; Aslan, Receb *a.g.t.*, 328-329.

[1] Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-Tâli´ bi Mehâsini min Be'di'l-Karni's-Sâbi´*, Dâru'l-Marife, Beyrut, t.y. I, 330-334

[2] Derviş, Adnan, "*İtihâmu'l-Celâl es-Suyûtî beyne't-Tebrie ve'l-idâne*, et-Turâsu'l-Arabî, Dımaşk, 1993, XIII, sayı. 51, 97.

[3] Yıldırım, Enbiya, *Suyûtî'ye Yöneltilen Suçlamalar* (Sehâvî-Suyûtî Çekişmesi Bağlamında), C.Ü. İlah. Fak.Derg. X/2, 2006, 179. Enbiya Yıldırım bu konu hakkında şöyle demektedir: "Anlaşılan o ki, Suyûtî, kendi dönemindeki pek çok insanla sürtüşme içinde olmuş, hasım edinmiştir. Bunlardan bazıları; Sehâvî, Burhanuddin İbrahim b. Abdurrahman Kerâkî, Ahmed b. Muhammed el Kastallâni, Şemsüddin Muhammed b. Abdulmun'im Cevheri, Şemsüddin Muhammed Bânî'dir." Yıldırım, Enbiya, *Hadis Meseleleri*, İst., 2008, 292.

kaynaklara atıfta bulunmakla suçlamıştır.[1] Bu bağlamda, dokuzuncu asırda hırsızlık olgusunu ele alanlardan biri de Suyûtî'dir. Eser yazanla ondan çalanı ayırt edici adıyla el-Fârık beyne'l-Musannif ve's-Sarik adlı çalışmasında, hırsızlık olgusunun varlığını kaydetmiş, el-Kâvi fi Târihi's-Sehâvi ile Sâhibu Seyf âlâ Hayf adlı eserlerinde de buna işaret etmiştir. Fârık'a ''Hiç Şüphesiz Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi emretmektedir. Nisa,4/58. ayetiyle başlamıştır. Böylece hem çalışmalarındaki yöntemini (yararlandığı kaynakları belirttiğini) hatırlatmış hem de kendisinden atıfta bulunmadan yararlananları itham etmiştir. Bir şahsa yönelik kaleme aldığı bu eserde, izzet-u ikramda bulunduğu ancak ismini verdiği bir kişinin yıllarca uğraştığı dört çalışmasını çaldığını söylemiştir: 1- el-Mu'cizatu'l-Kubrâ 2. el-Hasâisu's-Suğra. Bunları hazırlamak için yirmi yıldan fazla araştırma yaptığını söyler. Hırsızın, içlerinde ne var ne yok hepsini çaldığını belirtir. 3. Tayyu'l-Lisân an Zemmi't-Taylasân. 4. Mesâliku'l-Hunfâ fî Vâlideyyi'l-Mustafâ: söz konusu kişinin bu eserinden fazla aşırmadığını söyler. Bu kişinin başka eserlerinin de, diğer insanların çalışmaları da aşırdığını, öteki kitaplarının da aşırma olduğunu, Kutbuddin Hudayrî ile Sehâvî'nin eserlerini de aşırdığını belirtir.[2] Genel olarak Suyûtî'nin ismini vermeden bahsettiği kişinin toplumda önemli bir konumda olduğunu ve Katip Çelebi de, Suyûtî'nin adını vermediği zatın Kastallânî (ö.923/1517) olduğunu söyler. Suyûtî'nin, eserlerinden çalıp kaynak vermeden kullandığı için onu suçladığını, Kastallânî'nin daha sonra özür dilemek için Kahire'den Suyûtî'nin evinin bulunduğu Revze'ye kadar yaya gittiğini, kapısını çalıp ''gönlünü almaya geldim'' dediğini, ancak Suyûtî'nin ona kapıyı açmadığnı belirtir. Rivâyet doğruysa, bu ve benzeri sitemler Kastallânî'yi Suyûtî'nin evine sürüklemiş gözükmektedir. Bununla birlikte Kastallânî'nin el-Mevâhibü'l-Ledûniyye'si ile Suyûtî'nin el-Hasâisü'l-Kübrâ'sı arasındaki bazı mevzuların benzerliğinin bu kişinin Kastallânî olabileceğini güçlendirdiği dile getirilmiştir.[3] Aynı zamanda Abdülaziz b. Şah Veliyullah Dehlevi de konu ile ilgili der ki: "Aslında Kastallânî, eserlerinin pek çok yerinde, bu arada el-Mevâhib adlı kitabını bir kaç yerinde Beyhâkî'den nakiller yapmıştı. Beyhâkî'nin eserlerinden bazıları onda mevcuttu. Suyûtî (muhakeme esnasında) hangisinden

[1] Kettânî, Abdülhay, *Fihrisü'l-Fehâris*, II, 969.
[2] Suyûtî, *el-Farik beyne'l-Musannif ve's-Sarık* (Şerhu Makâmât içinde, II, 818-55.) (Haz: Semîr Mahmud ed-Derûbî, Beyrut, 1989).
[3] Derûbî, *a.g.e.*, I, 155.

naklettiğini göstermesini isteyince, Kastallânî eser adı açıklayamadı. Bunun üzerine Suyûtî, bunların hepsini benim kitaplarımdan almıştır. Ben de onları Beyhâkî'den aldım. Bu durumda Kastallânî'nin 'Suyûtî, Beyhâkî'den şöyle nakletmiştir' şeklinde açıklama yapması gerekirdi. Böylece benden yaptığı istifadeyi belirtmiş ve tasrih zimmetinden de kurtulmuş olurdu" dedi. Kastallânî Suyûtî'den özür dilemek için Suyûtî'nin evine gitmiş, Suyûtî de (dışarıya çıkmaksızın) içeriden 'razı oldum', 'kırgınlığım geçti' dedi ve kapıyı açıp görüşmemiştir.[1]

4. Öğrencileri

Kastallânî, hayatının çoğunu eser telif etmekle geçirdiğinden az bir süre öğrenci okutmuştur.[2] Hatta Kastallânî'nin eserlerinden Fethü'l-Mevâhib adlı eserini tahkik eden İbrahim b. Muhammed Cürmî de şöyle demektedir: "Ben Kastallânî'nin öğrencilerini bulamadım. Elbette o öğrenci okutuyordu ancak daha çok telif işleriyle ilgileniyordu. Bunun için öğrenci okutmaktan çok eser telif etmekle meşgul olmuştur. Mürekkebini akıttı, kalemini kullandı. Böylece büyük bir telif külliyatı oluşturdu."[3] Bu vesileyle Kastallânî yazmaya daha çok zaman ayırdığından fazla öğrenci yetiştirememiştir. Burada en önemli iki öğrencisinin adını vermek istiyoruz.

1. Ebü'-Mevâhib (Ebû Abdirrahman) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısrî (ö.973/1565).

2. İbn Fehd, Muhibüddin Ebü'1-Fazl Muhibbüddîn Cârullâh Muhammed b. Abdîl'azîz b. Ömer el-Hâşimî el-Mekkî (ö. 954/1547).

5. Vefatı

Kastallânî, 7 Muharrem 923'te (30 Ocak 1517) Kahire'de felç hastalığından[4] vefat etti ve evinin yakınlarında bulunan el-Medresetü'l-Ayniyye'nin avlusunda Bedreddin Aynî'nin yanına defnedildi.[5] Birçok insan, onun ölümüyle birlikte, tevazu

[1] Dihlevî, Abdülaziz b. Şah Veliyullah, *a.g.e.*, 213.
[2] Lehhâm, Bedi´ es-Seyyid, *Kastallânî, (Ahmed b. Muhammed)*, 277.
[3] Kastallânî, *Fethü'l-mevâhibi fî menâkıbi'l-İmam eş-Şatıbi*, thk. İbrahim b.Muhammed Cürmî, Ürdün, 2000 (Muhakkikin mukaddimesi), 21.
[4] Şek'a, Mustafa, *Celâleddin es- Suyûtî*, Kahire, 1981, 98.
[5] Ayderusî, Abdülkadir, *en-Nurü's-sâfir*, 106.

ve güzel geçimli biri olmasından dolayı çok etkilendi ve onun için Dımaşk'ta aralarında Burhan İbn Ebi Şerif'in de aralarında bulunduğu bir cemaat, gıyabi cenaze namazı kılmışlardır. [1]

[1] Gazzî, Ebü'l-Mekarim Necmeddin Muhammed Necmeddin, *el-Kevâkibü's-Sâire bi-a'yâni'l-mieti'l-aşire*, I, 127.

C- ESERLERİ

Kastallânî, başta hadis olmak üzere Kıraat, Siyer, Biyografik, Fıkıh, Arap Dili, Tasavvuf ve diğer alanlarda çeşitli eserler kaleme almıştır. Burada Kastallânî'nin eserlerinden gerek el yazması gerek matbu olanlar kısaca zikredilecektir.

1. Hadisle İlgili Eserleri

Kastallânî'nin hadisle ilgili eserleri şunlardır:

1. *İrşâdü's-Sârî*: Bu eserle ilgili daha geniş bilgi, çalışmamızın birinci bölümünde verilmiştir.[1]

2. *Istılâhü Ehli'l-Hadis:* Konya, rakam, 2/1568, varak: 46-49.

3. *Levâmiu'l-Envâr*:[2] Esad Efendi, 421-424 1-4 cüzler.[3]

4. *Sülasiyyatü Müsnedi Ahmed b. Hanbel*: Milli Kütüphane 3/139, 50-56 varak.[4]

5. *Hümâsiyyât.* [5]

6. *Menâhicü'l-Hidâye li-Meâlimi'r-Rivâye.*[6] İbnü'l Cezerî'nin el-Bidâye fi Me'âlimi'r-Rivâye adlı hadis ilimleriyle ilgili manzum eserinin şerhidir. (Darü'l-kütübi'l-Mısriyye, nr. 23824; Süleymaniye Ktp., Karaçelebizade Hüsameddin, nr. 30; Ramazanoğlu, 1/982, 102 varak.[7] Bulunduğu yer: Milli Kütüphane Ankara. koleksiyon: Adana il Halk Kütüphanesi. Arşiv no: 01 hk 982/1. dvd no: 1018. istinsah Tarihi: (917/1510)

7. *Tuhfetü's-Sâmî ve'l-Kârî bi-Hatmi Sahîhi'l Buhârî.*[8](Beyazid Devlet Ktp., Bayezid, nr. 7951). 177-220 varak).[9]

8. *Erbaûne Hadîsen*: Söz başları kırmızı mürekkepledir. Kahverengi pandizot ciltlidir. Bu 40 hadis İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî'nin Müsned'inden

---

[1] *İrşâdü's-Sârî, Mukaddimesi ve Kaynakları Bölümü*, 39 vd.
[2] Kastallânî, *Letaifü'l-işarat li-fünuni'l-kıraat*, thk. es-Seyyid Osman, Kahire, Vizaretü'l-Evkaf, 1972. (Neşredenin girişi), 18.
[3] Karabulut, Ali Rıza, *Mu'cemü'l-Mahtûtât el-Mevcude fî Mektebat İstanbul ve Anadolu,* y.y., ts. I, 202.
[4] Karabulut, Ali Rıza, *a.g.e.*, I, 202; Kastallânî, *el-Ukûdü's-Seniyye* (Muhakkikin önsözü), 40.
[5] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârat (*Neşredenin girişi), 18.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* 18.
[7] Karabulut, Ali Rıza, *a.g.e.*, I, 202.
[8] Kettânî, Abdülhay *Fihrisü'l-Fehâris*, II, 968; Karabulut, Ali Rıza, *a.g.e.,* I, 201.
[9] Karabulut, Ali Rıza, *a.g.e.*, I, 201.

seçilmiştir. Eser, Fahri Bilge varislerinden satın alınmıştır. Milli Kütüphane Ankara-Milli Kütüphane yazmalar koleksiyonu, dvd no: 1747. (İstinsah tarihi: 934/1527).

9. *Menâhicü'l-İbtihac bi-şerhi Müslim İbni'l-Haccac*.[1]("Kitabü'l-Hacc"a kadar) Müslim'in Sahîh'i üzerine yaptığı şerh.

2. Fıkıhla İlgili Eserleri

Kastallânî fıkıh ile ilgili olarak şu eserleri yazmıştır:

1. *İktidâdü'l-Ğâfil bi-ihtidâi'l-Âkıl*. Fıkıhla ilgili bir eserdir. (Atıf Efendi Ktp. Atıf Efendi, nr. 1383; İstanbul Üniv. Ktp., nr.1395).[2]

2. *el-İs'âd fi Telhisi'l-İrşâd*.[3] İbnü'l-Mukrî el-Yemenî'nin Şâfiî fıkhına dair eserinin bir kısmının özetidir. Ebû Muhammed Şerefüddîn İsmâîl b. Ebî Bekr b. Abdillâh eş-Şercî el-Yemenî (ö.837/1433) Şâfiî fakihi, edip ve şaire ait olan İrşâdü'l-Gâvi ilâ (fi) Mesâliki'I-Hâvî, Abdülgaffâr b. Abdülkerîm el-Kazvînî'nin el-Hâvi's-Sağir adlı kitabının muhtasarı olup Şâfiî fıkhının önemli eserlerinden Muhtasarü'l-Hâvî's-Sağir olarak da bilinmektedir. İbnü'l-Mukrî bu eserinde kendi görüşlerine de yer vermiş, zaman zaman kısa açıklamalarda da bulunmuştur. Sıbt İbni'l-Acemî ve Ebü'l-Fazl Şehâbeddin İbnü's-Sayrafî'nin manzum hale getirdiği İrşâdü'1-Ğâvî üzerine bizzat müellif ayrıca Kemâleddin İbn Ebû Şerîf el-Makdisî, Şemseddin Muhammed b. Abdülmün'im Cevcerî ve Muslihuddin Mehmed Lârî tarafından birer, İbn Hacer Heytemî tarafından biri küçük diğeri büyük iki şerh kaleme alınmıştır. Eser ayrıca Ahmed b. Muhammed Kastallânî tarafından telhis edilmiştir.[4]

3. *Medârikü'l-Merâm fî Mesâliki's-Sıyâm:* Eser, Kahire, Matbaatü'l-Mısriyye, 1930'da neşredilmiştir.[5]

4. *Merâsidü's-Salât fî Mekâsidi's-Salât*: Esad Efendi, no: 973.[6] Eserin neşri, Kahire, Matbaatü'l-Mısriyye, 1930'da yapılmıştır.[7]

---

[1] Kettânî, Abdülhay, *a.g.e.*, II, 968.
[2] Karabulut, Ali Rıza, *a.g.e.*, I, 201.
[3] Kastallânî, *Letâifü'l-işârat*, (Muhakkikin mukaddimesi), 18.
[4] Köse, Saffet, "*İbnü'l-Mukrî el-Yemenî",* DİA, XXI, 138.
[5] Abdülcebbar, Abdurrahman, *Zehâirü't-Türasi'l-Arabî'l-İslâmî,* Beyrut, 1403/1983, II, 762.
[6] Karabulut, Ali Rıza, *a.g.e.*, I, 202.
[7] Abdülcebbar Abdurrahman, *a.g.e.*, II, 762.

3. Kıraat ve Kur'an İlimleriyle İlgili Eserleri

Kastallânî'nin kıraat ve Kur'an ilimleri ile ilgili eserleri şunlardır:

1. *Letâ'ifü'l-İşârât li-Fünûni'l-kıra'at:* On dört kıraatle ilgili rivayetlerini esas alan eserin pek çok nüshası bulunmaktadır. Eserin 1. cildi Âmir Seyyid Osman Abdüssabûr Şâhin tarafından Kahire'de 1392/1972'de yayımlanmıştır.[1] Eserin bulunduğu yer, Beyazid Devlet Kütüphanesi Koleksiyonu: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Koleksiyonu Arşiv no: 34. Muhammed Asker tarafından, (1069/1658)'de istinsah edilmiştir.[2]

2. *Neşrü'n-Neşr fi'l-Kıraatı'l-Aşr*: Esad Efendi nr: 30.[3]

3. *el-Ukûdü's-Seniyye fi şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye fi'l-Kıraat*.[4] Kıraat ve tecvid ile ilgili eser. İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddimetü'l-Cezeriyye adlı eserinin şerhidir. *El-leâli's-Seniyye* diye de adlandırılır.[5]

4. *Risâle fi Ta'yini'l-Leyleti'l-Letî Ünzile Fihâ'l-Kur'an***:** 23 vr.

5.*Fethü'dânî Şerhü Hırzi'l-Emânî li'ş-Şâtıbî.* Kasım b. Ferrûh (ö.590/1194)'un Hırzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî adlı eserin şerhidir. Bulunduğu yer: Samsun İl Halk Kütüphanesi. 55 Hk 199/II. Dvd no: 1615. İstinsah tarihi: 1034 (1624).

6. *El-Kenzü fi Vakfi Hamza ve Hişam ale'l Hemze*. Tecvidle ilgili bir eserdir. (Hamza ve Hişam'ın Hemze üzerinde durması). [6]

7. *El-Levâmî fi'l-Ediyye ve'l-Ezkâr el-Cevâmî***:** Kostantiniyye: Yazma, 1217. 1-4 c. (510+528+531+381 vr.)

8. *El-Müstetâb fi't-Tecvid*: Eserin adı el-Müstetâb fi't-Tecvid ve Hidâyetü'l-Kurra adıyla ve es-Seyyid Yusuf Ahmed'in tahkikiyle Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından Beyrut'ta 2008 yılında 368 sayfa olarak neşredilmiştir.[7]

---

[1] Şenel, Abdülkadir, "*Kastallânî",* DİA, XXIV, 583.
[2] Karabulut, Ali Rıza, *a.g.e.,* I, 202
[3] Karabulut, Ali Rıza, *a.g.e.,* I, 202.
[4] Ayderusî , Abdülkadir, *a.g.e.,* 106.
[5] Kastallânî, *el-Ukûdü's-seniyye (*Muhakkikin girişi), 43.
[6] Ayderusî, Abdülkadir, *a.g.e.,* 106.
[7] Kastallânî, *el-Müstetab fi't-Tecvid (Hidayetü'l-Kurra),* Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008/1429, (Neşredenin önsözü), 7.

4. Siyerle İlgili Eserleri

Kastallânî'nin siyer ile ilgili eserleri şunlardır:

1. *el-Mevâhibü'l-Ledûniyye bi'l-Minâhi'l-Mustafâviyye*:[1] Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret edip bir süre kaldığı Medîne'de duyduğu heyecanla kaleme aldığı bir siyer kitabıdır. Klasik siyer kaynaklarında iki ayrı metot takip edildiği bilinmektedir. Bunlardan birincisinde Resûl-i Ekrem'in hayatı doğumundan vefatına kadarki gelişmeleriyle ve tarih sırasına göre ele alınır; İbn İshak'ın, İbn Hişâm yoluyla gelen Sîre'si ile kronolojik esasa göre tarihî olayları inceleyen tarihçilerden meselâ Taberî'nin Târîh'i buna örnek olarak gösterilebilir. İkinci metot da Resûlullah'ın huyu ve tavırları (şemail), peygamberliğine delil teşkil eden kendine has nitelikleri (hasâis) ve güzel ahlâkı gibi konulara ağırlık verilir. Bunun en meşhur Örneği de Kâdî İyâz'ın eş-Şifâ' adlı eseridir. Kastallânî ise bu iki metodu birleştirerek kendisini büyük şöhrete ulaştıran el-Mevâhibü'1-ledünniyye bi'1-Menâhi'l-Muhammediyye'yi telif etmiştir.[2]

Kastallânî'nin Hac için gittiği Mekke'de Muharrem 898'de başlayıp yirmi ay sonra 15 Şaban 899 günü tamamladığı el-Mevâhibü'l-ledünniyye'yi 15 şaban 899 (22 Mayıs 1494) 'da ikmal ettiği bir eserdir. Fakat Suyûtî onu intihal ile itham etmiştir.[3] Kastallânî'nin bu eseri "maksad" adı verilen çeşitli alt başlıklara ayrılmış 10 ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına kadar gelişen olaylar kronolojik sırayla ele alınır. İkinci bölüm ise Resûl-i Ekrem'in isimleri, çocukları, eşleri, akrabaları, hizmetçileri, kumandanları, elçileri, kâtipleri, mektupları, müezzinleri, hatipleri, şairleri, savaş aletleri ve hayvanları ile kendisine gelen heyet ve elçiler hakkındadır. Üçüncü bölümde yaratılış ve ahlâkındaki

[1] Kettânî, Abdülhay, *Fihrisü'l-Fehâris*, II, 967.
[2] Algül, Hüseyin, "*el-Mevâhibü'l-Ledûniyye"*, DİA, XXIX, 421.
[3] Arap edebiyatı eleştirmenleri, öteden beri şiirlerdeki çalıntılar üzerinde durmuşlar, pek çok edebi tenkit çalışmalarında bu konu ele alınmıştır. Bazı eleştirmenler bu tür hırsızlıklar için müstakil eserler bile kaleme almışlardır. Örneğin Ebû Sa'd Muhammed b. Âmidi'nin, el-İbâne an Serikati'l-Mütenebbî'si, Şemsuddin en-Nevâci'nin (860/1455) el-Hucce fi Serikati İbn Hucce'si gibi. Ancak önceki alimlerin nesir veya eser çalımı konusunda eser yazdıklarını bilmiyoruz. Bulduğumuz şeyler ise tabakat ve teracim kitaplarındaki değinilerdir. Örneğin Ebû Cafer Muhammed b. Habib (ö.245/859) başkalarının kitaplarını aşırıp kendine mal etmekle suçlanmıştır. ed-Derubi, Semir Mahmud, *Şerhu Makamati Celalliddin es-Suyûtî*, I, 53. (Suyûtî'nin Şerhu Makamât'ına mukaddimesi); Yıldırım, Enbiya, *Hadis Meseleleri*, 312-313. Aynı şekilde Ebû Bekr b. Muhammed Enbâri (328/940) ez-Zahir adlı eserinde Ebu Talib Mufaddal b. Seleme'nin (291/904) *Fâhir* adlı eserini itham etmiştir. Lisânuddin b. Hatib (ö.779/1377) de, çağdaşı Halid b. İsa Belevi'yi *Tâcu'l-Mefrik fi Tahliyeti Ulemâi'l-Maşrık* adlı eserinde İmâd İsfehâni'nin *el-Berku'ş-Şâmî* adlı eserini aşırmakla itham etmiştir. Derubi, *a.g.e.*, I, 153; Yıldırım, Enbiya, *Hadis Meseleleri*, 313.

yüceliklerden, yeme içme ve giyim kuşamından, dördüncü bölümde mazhar olduğu mucizeler ve kendine has nitelikleriyle ümmetinin özelliklerinden, beşinci bölümde İsrâ ve Mi'rac mucizelerinden, altıncı bölümde yüksek şahsiyetine dair âyetlerden, yedinci bölümde ona sevgi beslemenin ve sünnetine sarılmanın gerekliliğinden, sekizinci bölümde Tibb-ı Nebevî ile yaptığı rüya tabirlerinden ve geleceğe yönelik olarak verdiği haberlerden, dokuzuncu bölümde ibadet hayatından, onuncu bölümde vefatından, kabriyle mescidini ziyaret âdabından ve onun âhiretteki yüce mevkiinden bahsedilir.[1]

Süyûtî, el-Mevâhibü'l-ledûnniyye'nin kendisinin el-Hasâisü'l-Kübrâ adlı eserinden intihal edildiğini ileri sürmüş, bundan ve konunun büyük tartışmalara yol açmasından etkilenen Kastallânî, bizzat Süyûtî ile görüşerek eserinin intihal olmadığını ona kanıtlamıştır.[2]

İlk defa Kahire'de neşredilen eserin (1281/1864) daha sonra pek çok baskısı yapılmış ve Türkçeye çevrilmiştir. Bu eserin müteaddit yazmaları vardır. Kahire 1281 basması gibi, birçok nesirleri de yapılmıştır. Zürkânî (ö.1122-1710) başta olmak üzere, birçok defa şerh edilmiştir. Zürkani'nin şerhi Bulak'ta 1278, 1291'de, 8 cilt halinde basılmıştır. Türk şairi Baki tarafından Türkçeye (Mealimü'l-Yakin) çevrilmiştir. 1261'de İstanbul'da basılmıştır. Son zamanlarda, Beyrut mahkemesi reisi olan Nebhânî, el-Envâr al-Muhammediye min el-Mevâhib'il-Ledûniyye (Beyrut, 1310-1312) adı altında onun bir hülasasını neşretti.[3]

Nüsha: Kayseri Raşid Efendi, 26796, 422 varak; 103, 605 varak; Bayezid, 5322; Fatih, 4505, 4506, 4507, 4508, 4509; Rağıb Paşa, 894/1040, 556 varak; 893/1047, 488 varak; Murad Molla 620-621; Selim Ağa 854-855, 1-2 cüzler; Laleli, 673-674; Ayasofya, 3489; Nuruosmaniye, 3432-3439; 3440-3441, 1-2 cüzler; Damadzade, 620-621; Atıf Efendi, 1789; Halit Efendi, 64; Kılıç Ali Paşa, 279; Damat İbrahim Paşa, 418-419; Hamidiye, 994; Çelebi Abdullah Efendi 81; Veliyüddin Efendi, 859-860, 812+1008 sayfa; Beşir Ağa; 175; Tarhan Valide Sultan 250; Çorlulu Ali Paşa, 146; Feyzullah Efendi, 1540-1541, 399-438 varak; Kadızade

[1] Algül, Hüseyin, "*el-Mevâhibü'l-Ledûniyye",* DİA, XXIX, 421.
[2] Algül, Hüseyin, "*el-Mevâhibü'l-Ledûniyye",* DİA, XXIX, 421.
[3] Brockelmann, C.*, "Kastallânî*", İA, MEB, VI, 399.

Mahmud Efendi, 95-96.[1] Mevâhib, Türkçeye Abdülbaki tarafından çevrilmiştir. Bu eser basılı olup Necip Fazıl Kısakürek tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır.[2]

Bu eser üzerine çeşitli şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Bazı şerhler şunlardır:

1. Muhammed b. Abdülbaki ez-Zürkânî (ö.1122/1710): Şerhu'l-Mevâhibi'l-Ledûniyye:[3] Siyer, ve hasaise dair hadisleri bir araya getirmiştir. Dört cilt halinde düzenlenmiştir. Nüsha: Zahiriye, Sîre, 21; A.m 1309, 1310, 1311. Bulak'ta 1279'da 8 cilt olarak yayımlandı.

Haşiyesi: Ebû'r Rabî' Süleyman Sultan (ö.1238/1823): Haşiye ala'z-Zürkânî fi'l-Mevahibi'l-Ledûniyye.

2. Ahmed b. Ali Usmânî (ö.1172/1758): Fethü'l-Kârib bi-Şerhi Mevâhibi'l-Mucib: Nüsha: Zahiriye, Sire 5.

3. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Ğazzi (ö.1214/1799)Şerhu'l-Mevâhibi'l-Ledûniyye. [4]

4. Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman Varisî (ö. 1045/1635): Şerhü'l-Mevâhib.[5]

5. Ali b. Ali eş-Şirablisî (ö.1087/1676): Şerhu'l-Mevâhibi'l-Ledûniyye Mevahibü'l-Ledûniyye yapılan bazı haşiyeler ise şunlardır:

1. Ali b. Muhammed Herevî, Aliyyü'l-Kari (ö.1014/1605): Haşiye ale'l-Mevahibi'l-Ledûniyye.

2. İbrahim b. İbrahim Lalkânî (ö.1041/1631): Ta'lîkü ala'l-Mevâhibi'l-Ledûniyye.

3. Muhammed b. Ahmed eş-Şevberi (ö.1069/1659)[6]: Haşiye ale'Mevâhibi'l-Ledûniyye.

4. Safiyüddin Ahmed b. Muhammed b. Yunus Kaşşâşî (ö.1071/1661): Haşiye ala'l-Mevâhib.

5. İbrahim b. Muhammed b. İsa es-Saidî el-Mısrî (ö. 1079/1668): el-Atâyâ'r-Rahmaniyye ala Rumuzi'l-Mevâhibi'l-Ledûniyye.[7]

---

[1] Karabulut, Ali Rıza, *a.g.e.,* I, 202-203.
[2] Uğur Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDVY., . Ank. 1996, 158-159.
[3] Kettânî, Abdülhay, *Fihrisü'l Fehâris*, II, 968.
[4] Habeşî, Abdullah Muhammed, *Câmiü'ş-Şüruh ve'l-Havaşi: Mu'cemu Şamilü'l-Esmai'l-Kütübi'l-Meşruha fi't-Türasi'l-İslâmî ve Beyanu Şüruhuha***,** Ebûzabî, 2004/1425, III, 1972.
[5] Habeşî, Abdullah, *a.g.e.,* III, 1971.
[6] Kettânî, Abdülhay, *Fihrisü'l Fehâris*, II, 968.
[7] Habeşî, Abdullah Muhammed, *a.g.e.,* III, 1971.

6. Ahmed b. Muhammed b. Muvafakaddin Ali-es-Süheymî (ö.1178/1764): el-Ataya'r-rübaniyye ala'l-Mevâhibi'l-Ledûniyye.

7. Muhammed b. Kasım Dahman: (ö. 1244/1829) Telhisü'l-Mevâhibi'l-Ledûniyye.

8. Yusuf b. İsmail Nebhânî (ö. 1350/1932): al-Envârü'l-Muhammediye Muhtasarü'l-Mevâhib'l-Ledûniyye.[1]

2. *Şerhün fi Şemâili'l Mustafâ*:[2] Kastallânî'nin, Tirmizî'nin Şemâiline yazdığı şerh.[3]

3. *Mesâlikü'l-Hunefâ ila Meşâri's-Salât alâ Nebiyyi'l-Mustafâ*.[4] Nşr: Bessam Muhammed Barud, Ebuzabi, 2000. Eserin yazma nüshası, Esad Efendi, 1/432, Atıf Efendi 610; Kılıç Ali 272; Ayasofya 895.[5]

5. Tasavvufla İlgili Eserleri

Kastallânî'nin tasavvuf ile ilgili olarak yazdığı eserler şunlardır:

1. *el-İlhâmü's-Sâdır ani'l-İn'âmi'l-Vâfir* (İlhamla ilgili olup, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 973'te kayıtlıdır.[6]

2. *Meşârikü'l-Envâri'l-Muziyye fi Şerhi'l-Kevâkibi'd-Dürriyye fi Mehdi Hayri'l-Beriyye*.[7] İbn Merzuk Hafid'in Kasidetü'l-Bürde şerhinin özetidir. Eserin kayıtlı bulunduğu yerler: Darü'l-kütübi'l-Mısriyye, nr.16208, 16275; Beyazid Devlet Ktp., Bayezid, nr. 3539 ,49 varak; Köprülü 2/1304, 32-75 varak.[8]

3. *Kitabü'l-Envâr fi'l-Ed'iye ve'l-Ezkâr*.[9]

4. *Makamâtü'l-Ârifîn*, Köprülü Ktp. nr. 784.

5. *Mevlidü'n- Nebî*: Eserin, Muhammed b. Ömer en-Nevevî tarafından el-İbrîzü'd-Dânî fi Mevlidi Seyyidinâ Muhammed Adnânî adıyla yapılan ihtisarı Kahire 1299'da basılmıştır.[10]

---

[1] Habeşî, Abdullah Muhammed, *a.g.e.,* III, 1971- 1972.
[2] Abdülhay Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, II, 968.
[3] Uğur, Mücteba, *Hadis ilimleri*, 300.
[4] Kastallânî, *Letaifü'l-İşârat*, (Neşredenin mukaddimesi), 16.
[5] Karabulut, Ali Rıza, *a.g.e.,* I, 202.
[6] Karabulut, Ali Rıza, *a.g.e.,* I, 201
[7] Seyyid, Fuad , *Fihrisü'l-Mahtutat*, Kahire, 1383/1963, III, 61.
[8] Karabulut, Ali Rıza, *a.g.e.,* I, 202.
[9] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârat*, (Neşredenin mukaddimesi), 16-18.
[10] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârat*, (Neşredenin mukaddimesi), 17.

6. Biyografik Eserleri

Kastallânî'nin biyografik eserleri şunlardır:

1. *Fethü'l-Mevâhibî fi Menâkıbi'l-İmam eş-Şâtıbî*:[1] Kâsım b. Firrûh eş-Şâtıbî'nin biyografisine dairdir. Bizzat Kastallânî'nin Minha min minehi'l-Feth adıyla ihtisar ettiği belirtilen eser ayrıca adı bilinmeyen bir müellif tarafından da kısaltılmış daha sonra Muhammed Hasan Akîl Mûsâ, gereksiz gördüğü haberlerle rivâyetlerin senedlerini çıkarıp Şatıbî hakkında başka kaynaklarda verilen önemli bilgileri eklemek suretiyle bu çalışmayı Muhtasarü Fethi'l-Mevahibî fi Menâkıbi'l-İmam eş-Şâtıbî adıyla Cidde, 1415/1995'te yayımlanmıştır. Eser, İbrahim b. Muhammed Cüremî tarafından da et-Tercemetü'l-Kâmile li's-Seyyidi'l-Kurra': el-Fethü'l-Mevâhibî fi Tercemeti'l-imam eş-Şatıbî başlığıyla Amman'da neşredilmiştir. (Amman, 2000). Kılıç Ali Paşa nr: 1029, 115-151 varak[2] olarak kayıtlı yazma nüshası bulunmaktadır.

2. *en-Nûru's-Sâtı' el-Mültekat mine'd-Dav'i'l-lâmî'*.[3] Kastallâni'nin, hocası Sehâvî'nin eserini ihtisar etmek amacıyla kaleme aldığı bu çalışmanın[4] bir nüshası Zâviyetü'l-Hamzaviyye nr.120; bu nüshadan alınmış bir mikrofilm Kahire'de Ma'hedü'l-mahtutati'l-Arabiyye, nr. 2153'te kayıtlıdır.[5]

3. *Er-Ravdü'z-Zâhir fi Menâkıbi'ş-Şeyh Abdülkâdir*.[6]

4. *Nüzhetü'l-Ebrâr fi Menâkıbi Şeyh Ebü'l-Abbâs Ahmed Harrâr*.[7]

7. Diğer Konularla İlgili Eserleri

Kastallânî muhtelif konularda da eserler yazmıştır. Bu eserler şunlardır:

1. *Risâle fir-Rubi'l-Müceyyeb*: Astronomi ile ilgilin olan bu eser, Amasya Amasya Beyazit il halk Kütüphanesi, Arşiv no: 913/1'da bulunmaktadır. [8]

---

[1] Ahlwardt, Wilhelm, *Verzeichnis-Arabischen Handschriften*, Newyork, IX, 1980, 494.
[2] Karabulut, Ali Rıza, *a.g.e.,* I, 202.
[3] Kastallânî, *el-Uküdü's-seniyye (*Muhakkikin girişi), 43.
[4] Habeşi, Abdullah Muhammed, *a.g.e.*, II, 1152.
[5] Şenel, Abdülkadir, "*Kastallânî, Muhammed b. Ahmed"*, DİA, XXIV, 583-584.
[6] Kastallânî, *el-Uküdü's-seniyye* **(**Muhakkikin girişi), 42.
[7] Kastallânî, *el-Uküdü's-seniyye* **(**Muhakkikin girişi), 44.
[8] Kastallânî, *el-Uküdü's-seniyye* **(**Muhakkikin girişi), 42.

2. *Kitabün fi Fedâili Sıyâm ve Ramazân*. Müellifin vaazlarında oluşan bu eseri, Ayasofya, 1993'te kayıtlıdır.[1]

3. *Kübsü'l-levâmi' fi Muhtasari'l-Levâmî*.[2]

4. *Nefâisül Enfâs fi' s-Sohbe ve'l-Libâs*.[3]

5. *Yakazatü Zevi'l-İ'tibâr fi Mev'izeti Ehli'l-İ'tibâr*.[4]

6. *İmtâü'l-Esmâ ve'l-Ebsâr*.[5]

7. *Zehrü'r-Riyâz ve Şifâü'l-Kulûbi'l-Mirâz*: Müellifin vaazlarından oluşan bu eserin bir nüshası İskenderiye'de el-Mektebetü'l-belediyye Mevâiz, nr. 20; Selimiye, 271, Bâyezid, 1661'de bulunmaktadır.[6]

[1] Karabulut, Ali Rıza, *a.g.e.*, I, 202.
[2] Kastallânî, *İrşadü's Sârî,* I, 6.
[3] Kettânî, Abdülhay, *Fihrisü'l-Fehâris*, II, 968.
[4] Kastallânî, *İrşadü's Sârî*, I, 6; *Lehhâm,* Bedi´ es-Seyyid*, Kastallânî,(Ahme b. Muhammed),* 278.
[5] Kastallânî, *el-Uküdü's-seniyye* **(**Muhakkikin girişi), 42.
[6] Karabulut, Ali Rıza, *a.g.e.*, I, 202.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRŞÂDÜ'S SÂRÎ, MUKADDİMESİ VE KAYNAKLARI

Bu bölümde genel olarak İrşâdü's-Sârî hakkında bilgiler verildikten sonra şerhin mukaddimesi ve kaynakları verilecektir.

A. İRŞÂDÜ'S SÂRÎ'YE AİT GENEL MALUMAT

Müslim'i de şerh etmiş olan Kastallânî'nin Buhârî şerhi, bu sahada yapılan çalışmaların en güzel ve en ihatalı olanlardan biridir. Brockelmann'a göre müellif olarak şöhretini bu esere borçludur.[1] Eserinde İbn Hacer ve Kirmânî şerhlerini de özetlemiştir. İfadeler gayet sarihtir. İbarelerin müşkilini tavzih eder, i'rabını gösterir. Ravi isimlerin okunuşunu tespit eder. Hadislerin ahkâmını beyan eder. Şerhe bir mukaddime ile başlayan müellif, burada hadisin ve muhaddisin değerini,[2] bu ilmin tedvin ve tasnifini anlatır,[3] hadis ıstılahlarını izah eder.[4] Buhârî'nin Usul ve metodunu gösterir ve burada Buhârî'ye yapılan tenkitleri savunmaya çalışır.[5] Bu mukaddime, Abdülhâdi Ebyârî (ö.1305/1887) tarafından Neylü'l-Emâni fi Tavzîhi mukaddimeti'l- Kastallânî adıyla şerhedilerek Kahire, 1325-1326'da neşredilmiştir. Kastallânî, sonra Sahîh-i Buhâri üzerinde söylenenlerin münakaşasını yapar, musannıfın biyografisini verir, sonra şerhe girişir.[6]

Kastallânî'nin (ö.923/1517), ölümünden yedi yıl önce tamamladığı bu eser, daha önceki şerhlerin aksine her kelimeyi tekrardan kaçınmadan kısa ve özlü bir şekilde açıklaması sebebiyle her seviyedeki okuyucunun kolayca faydalanabileceği mahiyette olup Fethü'l-Bârî ve Umdetü'l-Kârî'den sonra üçüncü sırada anıla gelmiştir. Kastallânî'nin hadis metinlerine esas aldığı kendi nüshasını Yûnînî nüshası ile karşılaştırdığı bilinmektedir. Bununla beraber Yûnînî nüshasına da bağlı kalmamış, zikrettiği çeşitli nüshalar arasında kendine göre tercihler yapmıştır. Onun nüsha farklarına dair verdiği bilgiler İbn Hacer'in verdiği bilgilerden daha çoktur.

---

[1] Brockelmann, C., "*Kastallânî*", İA, MEB. VI, 399.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sâri,* I, (Mukaddime), 12-15.
[3] Kastallânî, *İrşâdü's-Sâri,* I, (Mukaddime), 15-17.
[4] Kastallânî, *İrşâdü's-Sâri,* I, (Mukaddime), 18-36.
[5] Kastallânî, *İrşâdü's-Sâri,* I, (Mukaddime), 37-54.
[6] Daha geniş bilgi için bkz. Bağdadî, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l Arifin*, Tsh. Kilisli Rıfat Bilge, İbnü'l Emin Mahmut Kemal, İst., I, 139; Abdülhayy b. İmad Hanbeli, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men zeheb*, Beyrut, ts.VIII, 121; Sandıkçı, S. Kemal, *Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, 60-61.

Bu husus eserin en önemli özelliğini teşkil eder.[1] Azad-ı Bilgrâmi (ö.1200/1786) İrşâdü's-Sârî'yi 'Kitabü'z-Zekât'ın sonuna kadar ihtisar etmiş ve çalışmasına ed-Dav'ud-Derârî adını vermiştir.

Kastallânî çalışmasını el-İs'âd fî Muhtasari'l-İrşâd adıyla kısaltmaya başlamışsa da bitirememiştir.[2] Şerh, gerek müstakil olarak gerekse başka kitaplarla birlikte birçok defa basılmıştır.[3]

İncelediğimiz baskı ise Darü'l-Fikr tarafından Beyrut, 1410/1990 tarihinde çıkarılan 15 ciltlik basılmış olan şerhtir.

Bilindiği gibi Kastallânî, muhaddis, fakih, tarihçi ve kıraat âlimi idi. Şâfiî fukahasındandı. Müslim'i de şerh etmiş olan şârihin Buhârî şerhi, bu sahada yapılan çalışmaların en güzel ve en ihatalı olanlardan biridir. Brockelmann'a göre müellif olarak şöhretini bu esere borçludur.[4] Eserinde İbn Hacer ve Kirmânî şerhlerini de özetlemiştir. İfadeler gayet sarihtir. İbarelerin müşkilini tavzih eder, i'rabını gösterir. Ravi isimlerin okunuşunu tespit eder. Hadislerin ahkâmını beyan eder. Şerhe bir mukaddime ile başlayan müellif, burada hadisin ve muhaddisin değerini,[5] bu ilmin tedvin ve tasnifini anlatır,[6] hadis ıstılahlarını izah eder.[7] Buhârî'nin Usul ve metodunu gösterir ve burada Buhârî'ye yapılan tenkitleri savunmaya çalışır.[8] Bu mukaddime, Abdülhâdi Ebyârî (ö.1305/1887) tarafından Neylü'l-Emâni fi Tavzîhi mukaddimeti'l- Kastallânî adıyla şerh edilerek Kahire, 1325-1326'da neşredilmiştir.

---

[1] Kandemir, M. Yaşar, "*el-Câmiü's-Sahîh"*, DİA, VII, 121. Şerhin bazı yazma nüshaları için bkz: Köprülü, 322-325; Rağıp Paşa, 212/292, 213/294, 211/291; Murad Molla, 468, 470, 471, 473, 475 (1-5 cüzler); 475-486 (cüz 1-12); Selim Ağa, 195-200 (1-6 Cüzler); Laleli, 525-528 (1-4 cüzler); 526-538 (1-10 cüzler); Ayasofya, 604-612 (2-10); 613-616 (1-4 cüzler) 617-618 (1-2 cüz); 619-624 (1-6 cüzler); Nuruosmaniye, 862-865 (1-4 cüzler); 866-869 (1-4 cüzler); 870-872 (1-3 cüzler); 873-878 (1-6 cüzler); 879-884 (1-6 cüzler); Damatzade, 475-486 (1-12 cüzler); Halit Efendi, 97 (1-7 cüzler); Kılıç Ali, 231,238; Feyzullah Efendi, 393-398 (1-6 cüzler, 460+550+395+396+397+398); Mahmut Paşa, 78-91 (muhtelif cüzler); Süleymaniye, 222-226 (1-5 cüzler); Hamidiye, 261-266 (1-6 cüzler); Veliyüddin Efendi, 607-611 (muhtelif cüzler); Beşir Ağa, 128-134; Ayasofya, 19-21; Çorlulu Ali Paşa, 108-110[1]; Yahya Efendi, 51-53; Süleymaniye, 222-226; Topkapı 3. Ahmed 407-408 (6 cilt); Topkapı Sarayı Revan Köşkü, 234-237; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 2709 (904. h), 2725; Veliyüddin, 607-611.

[2] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârat,*(Neşredenin girişi), 12.

[3] Bkz. Kandemir, M. Yaşar, "*el-Camiü's- Sahih"*, DİA, VII, 121.

[4] Brockelmann, C., "*Kastallânî*", İA, MEB. VI, 399.

[5] Kastallânî, *İrşâdü's-Sâri,* I, (Mukaddime), 12-15.

[6] Kastallânî, *İrşâdü's-Sâri,* I, (Mukaddime), 15-17.

[7] Kastallânî, *İrşâdü's-Sâri,* I, (Mukaddime), 18-36.

[8] Kastallânî, *İrşâdü's-Sâri,* I, (Mukaddime), 37-54.

Kastallânî, sonra Sahîh-i Buhâri üzerinde söylenenlerin münakaşasını yapar, musannıfın biyografisini verir, sonra şerhe girişir.[1]

Kastallânî'nin (ö.923/1517), ölümünden yedi yıl önce tamamladığı bu eser, daha önceki şerhlerin aksine her kelimeyi tekrardan kaçınmadan kısa ve özlü bir şekilde açıklaması sebebiyle her seviyedeki okuyucunun kolayca faydalanabileceği mahiyette olup Fethü'l-Bârî ve Umdetü'l-Kârî'den sonra üçüncü sırada anıla gelmiştir. Kastallânî'nin hadis metinlerine esas aldığı kendi nüshasını Yûnînî nüshası ile karşılaştırdığı bilinmektedir. Bununla beraber Yûnînî nüshasına da bağlı kalmamış, zikrettiği çeşitli nüshalar arasında kendine göre tercihler yapmıştır. Onun nüsha farklarına dair verdiği bilgiler İbn Hacer'in verdiği bilgilerden daha çoktur. Bu husus eserin en önemli özelliğini teşkil eder.[2] Azad-ı Bilgrâmi (ö.1200/1786) İrşâdü's-Sârî'yi 'Kitabü'z-Zekât'ın sonuna kadar ihtisar etmiş ve çalışmasına ed-Dav'ud-Derârî adını vermiştir.

Kastallânî çalışmasını el-İs'âd fî Muhtasari'l-İrşâd adıyla kısaltmaya başlamışsa da bitirememiştir.[3] Şerh, gerek müstakil olarak gerekse başka kitaplarla birlikte birçok defa basılmıştır.[4]

İrşâdü's-Sârî üzerine yapılan çalışmalar.

1. el- İs'âd fî muhtasari'l İrşâd.

Bizzat Kastallânî tarafından kendi şerhine yapılan bir ihtisar çalışmasıdır.[5]

2. Haşiye ala Şerhi'l- Kastallânî

Ebu Abdullah, Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed b. Muhammed b. Musa eş-Şarkî el-Farisî el-Medenî (ö.1170/1757).

Ebu Abdullah, Fas'lıdır. Orada dünyaya gelmiş, orada yetişmiş, ancak Medîne'de oturmuş ve orada vefat etmiştir. Muhaddis, fakih, tarihçi, edib, nahivci ve lügatçı idi. Maliki fukahasındandır. Kastallânî şerhine iki ciltlik haşiyesi vardır.[6]

3. Haşiye ala Şerhi'l-Buhârî li'l Kastallânî.[7]

---

[1] Daha geniş bilgi için bkz. Bağdadî, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l Arifin*, Tsh. Kilisli Rıfat Bilge, İbnü'l Emin Mahmut Kemal, İst., I, 139; Abdülhayy b. İmad Hanbeli, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men zeheb*, Beyrut, ts.VIII, 121; Sandıkçı, S. Kemal, *Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, 60-61.
[2] Kandemir, M. Yaşar, "*el-Câmiü's-Sahîh"*, DİA, VII, 121.
[3] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârat*,(Neşredenin girişi), 12.
[4] Bkz. Kandemir, M. Yaşar, "*el-Camiü's- Sahih"*, DİA, VII, 121.
[5] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* I, 1.
[6] Kehhale, Ömer, *Mü'cemül-Müellifin*, Beyrut, ts., X, 111.
[7] Kehhale, Ömer Rıza, *a.g.e.,* VII, 213.

Ali b. Muhammed b. Osman b. Muhammed b. Receb ed-Dımaşkî (ö. 1219/1804.) Aslen Ba'albek'lidir. Şam'da dünyaya gelmiş, orada yetişmiş ve orada vefat etmiştir. Muhaddis, fakih, şair ve nahivci idi. Kastallânî şerhine haşiye yazmıştır.[1]

4. Neylü'l-Emânî fi Tavdîh-i Mukaddemati'l Kastallânî.

Bu eser, Abdülhadi Ebyâri (ö.1305/1887) tarafından Kastallânî şerhinin mukaddimesinde ileri sürülen görüşler üzerinde yapılan bir çalışmadır.

5. Takrir ala Mukaddimeti'l Kastallânî.[2]

Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin b. Enbâbî (ö. 1240//1896). Ezher şeyhi olan Müellif'in Kastallânî şerhinin mukaddimesi üzerine yaptığı müstakil bir çalışmadır.

6. en- Nücûmu'd Derâri ilâ İrşâdi's-Sârî.[3]

Ahmed Hamdullah b. İsmail Hamid b. Ahmed Ankaravî (ö.1317/1899). Babası Ankaralı ancak kendisi İstanbul Galata'da dünyaya geliştir. Tahsilini tamamladıktan sonra taşra kadı naibliklerinde bulunarak h.1296'da Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye azalığına tayin edilmiş, vefatına kadar bu görevde kalmıştır. Hanefi fukahasından olan müellif çeşitli eserler kaleme almış, bu arada Kastallânî şerhi üzerinde bir fihrist çalışması yapmıştır. İstanbul'da vefat etmiş olup kabri Eyüp'tedir.[4]

7. Cevâhirü'l Buhârî.[5]

Mustafa Muhammed Ammara'ya ait olan , Buhârî'den seçtiği 700 hadisin Kastallânî şerhini özetleyerek yaptığı bir şerh çalışmasıdır. Kitabın başında, 700 hadisin şerh edildiği söylenmesine mukabil, eserde 812 hadis şerh edilmekte, ayrıca sonuna da çeşitli kaynaklardan seçilen 38 hadis ilave edilmiştir.[6]

[1] Kehhale, Ömer Rıza, *a.g.e.,* VII, 213..
[2] Kehhale, Ömer Rıza, *a.g.e.,* XI, 209.
[3] Bursa'lı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İst. 1333. I, 248.
[4] Sandıkçı, Kemal, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, 62.
[5] Sandıkçı, Kemal, *a.g.e.,* 62.
[6] Sandıkçı, Kemal, *a.g.e.,* 62.

B.İRŞÂDÜ'S-SÂRÎ'NİN MUKADDİMESİ

Kastallânî, İrşâdü's-Sârî'ye 77 sayfalık bir mukaddime yazmıştır. Burada muhtelif konularda beş fasılda bazı bilgiler sunmaktadır. Öncelikle mukaddimenin girişinde, sünnet ilminin Kur'an'dan sonra en büyük, en şerefli ilim ve Sahîh'i Buhârî'nin Allah'ın kitabından sonra en değerli kaynak ve diğer bütün kitaplardan üstün olduğunu söylemektedir. Sonra birinci fasılda, ehl-i hadisin faziletlerini[1], ikinci fasılda hadis tedvininin öncülerinden ve bu ilmin başlangıcından[2], üçüncü fasılda hadis ıstılahlarını izah eder[3], dördüncü fasılda ise Buhârî'nin usul ve metodunu anlatır ve daha sonra el-Câmiü's-Sahîh'in hadis ilmindeki yerinden bahseder. Sonra el-Câmiü's-Sahîh'in hadis ilmindeki yerini gösterir, bu eser üzerinde söylenenlerin münakaşasını yapar.[4] Beşinci fasılda ise, Buhârî'nin nesebi, doğumu, ilim tahsili, hocaları, seyahatleri, ilmi ve şahsi karakteri ve vefatından bahseder. Yine aynı fasılda, Buhârî üzerine yapılan otuz kadar şerhi nakleder. Biz burada Kastallânî'nin, Buhari'ye yapılan tenkitlere verdiği cevapların yer aldığı dördüncü faslın muhteva özetini vermeye çalıştık. Kastallânî'nin Sahîh'i Buhârî'ye' olan yaklaşımı ve özellikle de Kur'an'dan sonra en üstün kitap olduğu inancı, onun rivâyetlere yaklaşımını da etkilemiş ve doğal olarak şerh baştan sonuna kadar okunduğu zaman Buhârî'ye yapılan itirazları ve tenkitleri savunmaya büyük emek harcamıştır. Şimdi de mukaddimenin dördüncü faslını inceleyelim.

1. IV. Fasıl: Buhârî'nin Usul ve Metodu

Kastallânî, şerhinin mukaddimesinin dördüncü faslını Buhârî'nin sahîhine yapılan tenkitleri savunmaya ayırmıştır. Ayrıca Buhârî'nin şartlarını, zabtını, tercihlerini, ricalini izah eder ve bu faslın Fethü'l-Bârî'nin mukaddimesi olan "Hedyu's-Sârî'nin özeti olduğunu söylemektedir. Biz de bu vesileyle Kastallânî'nin bu fasılda ele aldığı konuları "Hedyü's-Sari" ile karşılaştırmalı olarak irdelemeye gayret ettik.[5] Burada verilen bilgiler tamamen "Hedyü's-Sari" adlı kitaptan alındığı

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, (Mukaddime), 12-15.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, (Mukaddime), 15-17.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, (Mukaddime), 18-36.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, (Mukaddime), 37-54.
[5] Mehmet Bilen, *"İbn Hacer'in Buhârî'ye Yöneltilen İtirazlara Verdiği Cevaplar"*isimli doktora çalışmasında, Kastallânî'nin alıntıladığı bölüm üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuş ve bu arada ilgili

için Kastallânî'ye ait bilgiler olmayıp İbn Hacer'e ait bilgilerdir. Ancak Kastallânî girişte der ki: "Şürûti'l-Eimme" adlı eserinin sahibi der ki: "Bil ki, Buhârî, Müslim ve ikisinden sonra gelenlerden hiçbiri, "Ben kitabıma falanca şartları hâiz olan hadisleri aldım" diye bir bilgi vermemiştir. Ancak eserlerin kontrol edilip incelenmesi sonucu, her birisinin şartları bilinmiş olur. Yine bil ki Buhârî ve Müslim'in şartı[1] diğer sikalara muhâlif olmayacak şekilde, sikalığında ittifak bulunan bir râvînin meşhur bir sahâbîden naklettiği, isnâdı maktû' değil muttasıl olan hadisi tahrîc etmektir. Eğer bu sahâbînin iki ya da daha fazla râvîsi varsa daha iyi olur. Yok eğer tek râvîsi var ve bu râvîye kadar ulaşan tarîk sahih ise, o hadisi de tahrîc etmişlerdir. Yine Muhammed b. Abdullah yani Hâkim, "el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl" adlı eserinde şöyle demektedir: "Üzerinde ittifak edilenlerin ilk kısmı Buhârî ve Müslim'in seçtiği hadislerdir. Birinci derecede sahih olan bu hadise örnek şudur: Meşhur bir sahâbînin Resûlullah'dan naklettiği bir hadis ve iki tane sika ravisi bulunur sonra onu etbaü't-tabiinden hafız, mutkin ve meşhur olanlar rivayet eder, dördüncü tabakadan birçok râvîsi olur, Buhârî ve Müslimin hocası hafız, mutkin ve adâletle meşhur bir şeyhtir sahihlikte birinci derecedir." Hafız İbn Tahir der ki: "İki şeyh bu şartı şart koşmamışlardır ve ikisinden de bunu dediklerine dair bir şey nakledilmemiştir. Hâkim'in bu tespiti zanna dayalıdır. Bu görüşü, her iki musannifin de bir tek râvîsi olan birçok sahâbîden hadis tahrîc etmiş oldukları gerekçesiyle kabul edilmemiştir."[2]

İbn Haber, Ebubekir Hazımî'nin Buhârî ve Müslim'in Sahîh'leri'nin daha faziletli olanın hangisi olduğuna dair tartışmalara değinir ve cumhurun, Buhârî'nin Sahîhi'nin takdim edilmesi gerektiği görüşünü nakleder ve her iki Sahîh'inde karşılaştırmasını yapar ve tercihini de Buhârî lehine kullanır. Örneğin, Buhârî'ye isnad edilen bir şart da onun ittisalde muasarat (ravilerin aynı asırda yaşamış olmalarını) ve mülakatı (birbirlerini görmüş olmalarını) şeklindedir. Ona göre an'ane

---

yerlerin çevirisini de yapmıştır. Bu tezde söz konusu kısımların incelenmesi esnasında Bilen'in adı geçen çalışmasından yararlanılmıştır.

[1] Buhârî ve meşhur hadis kitaplarının şartlarını konu edinen bazı eserler yazılmıştır. Bu konuda yazılmış ilk eser, İbn Mende'nin (ö.395/1004) *Şurûtu'l-Eimme fi'l-Kırâa ve's-Semâ' ve'l-Munâvele ve'l-icâze* adlı eseridir. Daha sonra Muhammed b. Tahir Makdisî (ö.507/1113) *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte* adlı bir eser yazmıştır. Ondan sonra gelen Ebu Bekr Hazimî (ö.584/1188) de *Şurûtu'l- Eimmeti'l-Hamse* adlı eserini yazmıştır. Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, Ankara, 207.

[2] Makdisî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tahir, *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, Mektebu'l-Matbuati'l-İslamiyye, (Selâsu Resâil fî ilmi Mustalahi'l-Hadîs adlı kitap içinde), Halep, 1997, 96-99.

ile gelen bir hadisin sahih olabilmesi için, hadisi rivayet eden kişinin şeyhiyle, bir kere bile olsa mulaki olduğunun bilinmesi şarttır. Aralarında mülakat olduğu bilinmezse aynı asırda yaşamış olduklarına bakılarak anane yoluyla yapılan rivayet semâ'a hamledilemez. Müslim'e göre aralarında mülakat olduğu bilinmezse bile aynı asırda yaşamış olan ravilerin birbirlerinden rivayet ettikleri hadisler kabul edilir.[1]

İbn Hacer der ki: "Buhari ve Müslim, kitaplarına illetli sayılabilecek hadisleri almamışlardır." Sahîhayn'da tenkit edilen hadisler 6 kısımdır:

1. Senedindeki rical sayısında fazlalık ya da eksiklik bulunması bakımından farklılık arz eden rivayetler (el-Mezîd fî muttasıli'l-esânîd): Sahîh sahibi, mezîd olan tarîki tahrîc etmiş, münekkid ise nâkıs olan tarîk ile diğerini i'lâl etmiş (kusur bulmuş) ise bakılır; (mezîd olan kişiden bir sonraki râvî), mezîd olan râvîyi duymuş ise, ziyâde zarar vermez. Zira önce kendi şeyhinden bir vâsıta ile hadisi işitmiş, daha sonra şeyhiyle karşılaşarak doğrudan ondan almıştır. Ziyade râvînin bulunmadığı nâkıs tarîkde râvî, bir sonrakinden bizzat işitmemişse, o halde bu tarîk munkatı' demektir. Munkatı', zayıf hadislerin bir türüdür. Zayıf olan ise sahîh olanı i'lâl edemez. Sahîh sahibi, nâkıs olan tarîki tahrîc etmiş, münekkid ise mezîd olan tarîki göstererek diğerini i'lâl etmişse bakılır; nâkıs olan tarîkdeki râvî, sahâbî ya da müdellis olmayan sika biri olup kendisinden rivayette bulunduğu şeyhini açık bir şekilde idrak etmişse veya müdellis biri olup başka tarîkde semâını tasrîh etmişse itiraz ortadan kalkar ve Sahih'de bulunan hadisde inkıtâ'ın bulunmadığı sâbit olur. Aksi halde inkıtâ sâbit olur. Bu durumda şöyle cevap verilir: "Sahih sâhibi böyle bir rivâyeti ancak, mütâbi'i, desteği ve hadisi takviye eden bir karinesi bulunduğu zaman tahrîc eder. İşte bu genel durum göz önüne alınarak o hadise sahih denilir."

Buhârî'de böyle bir hadis bulunmaktadır. "Gıybet ve bevlden sakınmamaktan dolayı kabir azâbına uğranılacağına dâir"[2] A'meş, Mücâhid, Tâvus, İbn Abbâs tarîkiyle gelen hadisler hakkında Dârekutnî: "Mansûr muhâlefet ederek bu hadisi Mücâhid, İbn Abbas şeklinde Tâvus'u ıskât ederek rivayet etmiştir.

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* I, 33; İbn Hacer, Askalanî, *Hedyu's-Sârî Mukaddimetu Fethi'l-Bârî,* Mısır, 1347, I, 6-8.

[2] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 514-517, Buhârî, Vüdû, 56 (I, 61); Darekutnî, *el-İzâmât ve't-Tetebbu',* thk. Abdurrahman Mukbil b. Hadi el-Vâdi'î, Beyrut, 1985, 234-235.

Buhârî, sadece Mansûr'un Tâvus'u ıskât ettiği bu hadisi tahrîc etmiştir." demektedir. Tirmizî de bu hadisi tahrîc ettikten sonra: "Mansûr Mücâhid'den, o da İbn Abbas'dan rivayet etmiştir. Ancak ziyâdeyi içeren A'meş hadisi daha sahihtir." demiştir. Hâfız İbn Hacer ise (Tirmizî'nin bu sözünü aktardıktan sonra) şöyle demiştir: "Esâsen bu bir illet değildir. Çünkü Mücâhid, tedlîsle tavsif edilmemiştir ve tüm hadislerde onun İbn Abbas'dan semâı sahihtir. Hadisçiler nezdinde A'meş, huffâzdan sayılmakla birlikte Mansûr ondan daha mutkındir (gafleti görülmemiş, titiz). Hadis, nereden bakılsa sika üzerinde dönüp dolaşmakta, isnâdı ise nereden bakılsa muttasıl bulunmaktadır. Râviler müdellis olmadıkça böylesi durumlar hadisin sıhhatine zarar vermez. Buhârî ve Müslim bu kabil hadislerden çokça rivayet etmişlerdir. Dârekutnî ise tenkit ettiği şeyi iyice anlayamamıştır."[1]

2. İsnâdın bir yerindeki değişiklik sebebiyle, râvîlerin farklılık arz ettiği rivayetler (Muzdarib hadisler). Bu değişik senetlerin arasını cem'etmek mümkün olduğu halde Sahîh sahibi, ihtilâfa konu olan râvîlerin hıfz vb. şeylerde müsavî olmaları sebebiyle, iki ya da daha fazla vecihten biriyle iktifâ etmemiş (hepsini zikretmiş)se bunda bir beis yoktur. Buhârî'nin, Tefsîr (77'nci sûre) ve'l-Mürselât sûresinin nâzil oluşu ve bu sırada bir yılanın perdah olmasına dair,[2] İsrâil, (A'meş ve Mansûr), İbrâhim, Alkame, Abdullah b. Mes'ûd tarîkiyle rivayet ettiği hadis buna örnektir. Dârekutnî diyor ki: "İsrâil'in A'meş, İbrâhim, Alkame şeklindeki rivâyetine mütâbeâtda bulunulmamıştır. Bu hadisi, A'meş'in ashâbından Ebû Muâviye, Hafs ve Süleyman b. Karm; A'meş, İbrâhim, Esved, Abdullah kanalıyla rivayet etmiştir. (Yani İbrâhim'den önce Alkame yoktur. Ancak İsrâil'in Mansûr, İbrâhim, Alkame şeklindeki rivâyetine Şeybân mütâbeât etmiştir. Ebû Avâne ise hadîsi Muğîre, İbrâhim, Alkame kanalıyla zikretmiştir."[3] Hâlbuki Buhârî, hadisin geçtiği yerlerde bu ihtilâfın vecihlerini zikretmiştir.[4]

Senedlerin arasını cem'etmek mümkün olmasa ve ihtilâfa konu olan râvîler hıfz vb. vasıfları itibâriyle farklılık gösterseler, Sahih sâhibi de tercîh edilen tarîki alıp diğerlerini atsa veya sadece işâret etse; bunda da bir beis yoktur. Tek başına

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* I, 39-40, İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî*, II, 82.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 417; VII, 252, Buhârî, Cezâü's-sayd, 7 (II, 217); Bed'ü'l-halk, 16, (IV 99; Tefsîr 77'inci sûre (VI, 77-78).
[3] Darekutnî, *el-İzâmât ve't-Tetebbu',* 233-234.
[4] Dârekutnî'nin A'meş-İbrâhim-Alkame rivâyetin mütâbii olmadığı şeklindeki iddiâsı yanlıştır. İsrâil'e bu tarîk ile yapılmış iki ayrı mütâbeâtı Taberânî Mu'cem'ine almıştır. Bkz. el-Mu'cemü'l-Kebîr, X/117,119; hadis no.10150 ve 10158.)

ihtilâf, zarar vermez. Zira mücerret ihtilâfdan dolayı, zayıflığı gerektiren bir "ızdırab" lâzım gelmez.

Buna bir başka örnek, yine Buhârî'nin, "Hz. Peygamberin Uhud şehidlerinden iki kişiyi bir araya gömdüğü ve Kur'an'ı daha iyi bilen şehidi diğerinin önüne geçirdiğine dair"[1] Leys b. Sa'd, Zührî, Abdurrahmân b. Ka'b b. Mâlik, Câbir b. Abdillâh tarîkiyle rivayet ettiği hadistir. Dârekutnî bu hadis hakkında diyor ki: "Buhârî'nin ifadesine göre, Abdullah b. Mübârek hadisi Evzâî'den o da Zührî'den, Zührî de (mürsel olarak) Câbir b. Abdillâh'dan rivayet etmiştir. Yine Buhârî'nin ifâdesine göre aynı hadisi Zührî, Süleyman b. Kesîr'e حدّثنى مَنْ سمع جابراً ifadesiyle rivayet etmiştir. Ma'mer ise hadisi Zührî'den, o da İbn Ebî Saîr'den, o da Câbir'den rivayet etmiştir. Bu sebeple hadis muzdariptir. Dârekutnî, Süleyman rivâyetindeki müphemliğin, Leys rivâyetinde adı açıkça zikredilen şahısla ortadan kalkması ve Ma'mer'in rivayetinde Zührî'nin, hadisi hem İbn Ebî Saîr'den hem de Abdurrahmân b. Ka'b'den dinlemiş olduğuna hamledilmesi mümkün iken mutlak olarak hadis muzdariptir, demiştir.[2] Evzâî'nin mürsel olan rivâyetine gelince; Buhârî burada vâsıtanın hazfiyle yetinmiştir. Bu, hadisten ızdırâbı kaldıracak olan kişinin tarzıdır. Buhârî, Evzâî'nin rivâyetini munkatı' olmakla birlikte tahrîc etmiştir, çünkü onun elinde Abdullah b. Mübârek'ten gelen iki rivâyet vardır. Biri İbn Mübârek, Leys, Zührî şeklinde, diğeri İbn Mübârek, Evzâî, Zührî şeklindedir. Ancak Evzâî, Zührî'den sonraki râvîyi yani Abdurrahman b. Ka'b'ı ıskât etmiş, Leys ise açıkça zikretmiştir. Her ikisi de Zührî'den hadisi semâ ettiklerini ifâde etmişlerdir. Denildi ki: Leys sika bir râvi olduğu için, onun isnaddaki ziyadesi kabul edilmiştir.

Buhârî daha sonra Zührî'nin Süleyman b. Kesîr'e حدّثنى مَن سمع جابراً diyerek yaptığı rivayeti zikretmekle, Zührî ile Câbir'in arasında her hâlükârda mutlaka bir vâsıtanın bulunduğunu ispat etmek, Leys'in rivâyetiyle de bunu te'kîd etmek istemiştir. Buhârî, bu durumu ızdırâbı gerekli kılan bir illet olarak görmemiştir. Ma'merin rivayetinde ise ona, Süfyan b. Uyeyne muvâfakat etmiş ve hadisi Zührî, İbn Ebî Saîr, Câbir tarîkiyle rivayet etmiştir.[3]

3. Bazı râvîlerin adetçe daha çok ya da zabtı daha iyi başka râvîlerinkine ziyâdede bulunmakla teferrüd ettikleri rivayetler. Ziyâdeli bulunan rivayetle

[1] Kastallânî, *İrşadü's-Sârî*, III, 488, Buhari, Cenâiz 76 (II, 94).
[2] Darekutnî, *el-İlzâmât ve't-Tetebbu'*, 367-368.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 40-41, İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî,* II, 82.

diğerleri arasında zıtlık bulunup aralarını cem'etmenin mümkün olmaması hâli müstesnâ, bu durum i'lâli gerektirmez. Zira müstakil bir hadis gibidir. Ancak bu ziyâdenin, bazı râvîlerin kelâmı olarak müdrec olduğu delillerle ortaya çıkarsa durum başkadır.[1]

4. Bazı râvîlerin, kendilerinden daha kuvvetli olanlardan teferrüd ettikleri rivâyetler (Yani kuvvetli olanların rivâyet etmedikleri ve mütâbeâtı olmayan bir hadisi rivâyet etmek). Buhârî'de böyle sadece iki hadis vardır:

a) Übeyy b. Abbâs b. Sehl b. Sa'd'ın babası vasıtasıyla dedesinden rivâyet ettiği: "Nebî sav.'in Lühayf denilen bir atı vardı.[2] " hadisi. Dârekutnî, Übeyy'in zayıf bir râvî olduğunu söylemektedir.[3] Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn, Übeyy'i zayıf kılmışlar. Nesâî ise ليس بالقوىّ demiştir. Ancak " Übeyy'e bu hadiste, kardeşi Abdü'l-Müheymin b. Abbâs mütâbeât etmiş, bunu da İbn Mâce ve Tirmizî rivâyet etmişlerdir.

b) Buhârî'nin İsmâil b. Ebî Üveys, İmam Mâlik, Zeyd b. Eslem, (Ömer'in âzadlı kölesi olan) babası Eslem tarîkiyle tahrîc ettiği, Hz. Ömer'in Hüneyy (هنىّ)adlı bir kölesini devlete âit bir arâzi üzerine korucu tâyin edip ona tavsiyelerde bulunuşunu anlatan (mevkûf) hadis[4] Dârekutnî, İsmâil için "zayıftır" demektedir.

İbn Hacer ise şöyle demektedir: "Zannederim Dârekutnî'nin, İsmâil'in hadislerinden özellikle bu yeri zikredip Buhârî'de bulunan diğer pek çok hadisini zikretmeyişinin sebebi; o hadislerin rivayetine başkalarının da iştirâk etmiş olmaları, ancak sırf bu hadiste İsmâil'in teferrüt etmiş olmasıdır. Hâlbuki bunda da teferrüt etmemiş, bilakis Ma'n b. İsâ hadisi aynı şekilde Mâlik, Zeyd, Eslem tarikiyle rivayet etmiştir."

5. Bazı râvîlerinin vehmine hükmedilen rivayetler. Bu hüküm, vehm'in bulunduğuna delâlet eden bir delil ortaya çıktığı zaman kabul edilir. (Tesiri olan da olmayan da vardır.)[5]

6. Metinde bazı lafızların tağyîri sebebiyle ihtilâf edilen rivâyetler. Genellikle bu durum, metnin sıhhatini gidermez. Lafız farklılığı gösteren hadis metinlerinin aralarını cem' etmek bazen mümkündür ki, aslında bu muhtelif değil

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 41, İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî,* II, 82.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* VI, 686, Buhârî, Cihâd ve's-Siyer, 46 (III, 216).
[3] Darekutnî, *el-lzâmât ve't-Tetebbu'*, 204.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* VI, 596, Buhârî, Cihâd ve's-Siyer, 180 (IV, 33).
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 41-42, İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî,* II, 82.

mü'telif'dir. (Yani aralarının te'lifi mümkündür). Cem'etmek mümkün olmayanlarda; bazı rivayetlerin diğerlerine tercih edilmesi açıkça ortada ise tercih edilen metin alınır. Bu ikisinin dışında; hem cem'etmek imkânsız hem de birinin diğerine tercih yönü zâhir değilse tevakkufdan başka yol yoktur. Böylesi çok nâdirdir. Çünkü birçok tercih sebebi (müraccihât) varken ve özellikle çok iyi araştırıldıktan sonra, bir âlimin rivâyetlerden birini diğerlerine tercih etmek suretiyle çözüm şekli bulamaması uzak bir ihtimâdir. Bu kısmın örnekleri; Ebû Hureyre'den gelen ذُو اليديْن adlı sahâbî ile ilgili kıssa[1], deve kıssası[2] ile ilgili hadislerdir.[3]

İbn Hacer, "Sahîhayn'ın ravilerinin açık bir eleştiri sebebi olmadıkça eleştirilemeyeceği" söyler ve bidat, muhalefet, galat, cehâletü'l hal ve inkıta gibi eleştiri gerektiren haller ile ilgili olarak bilgiler vermektedir.[4] Yine Buhârî'nin hadislerden istinbat ettiği fıkhı hüküm ve güzel hikmetleri çıkardığını babların güzelliğinden vb. konulardan bahsetmektedir.

İbn Hacer, Buhârî ravileri hakkındaki tenkitleri beş gruba ayırır ve bunlar hakkında bilgiler vermektedir. Bu tenkitler şunlardır: Bidat, muhalefet, ğalat, cehalet, inkıta.

Bidat: Gerek inancında, gerekse davranışında fıska düşen bir ravi; şayet fıskından tevbe edip dönmüşse hadislerinin makbul addedilip edilmeyeceğinde görüş ayrılığı vardır. Kimi âlimler fısktan tevbe ettiği açığa çıkan her ravinin rivayetlerinin kabul edilmesi gerektiği görüşündedirler. Buna karşılık kimileri ise fıskı yalancılık ise rivâyetlerinin kabul edilmeyeceği görüşünü savunmuştur.[5] O hale göre dindar,

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 159, Buhârî, Salât, 88 (I, 123). Ebû Hureyre'den nakledilen rivayette Resûlullah'ın öğlen veya ikindi namazlarından birini kıldırırken Resûlullah (s.a.s.)'ın iki rek'at kıldırdıktan sonra selâm verdiği ve cemaatin içinde kolları uzun olduğu için Zu'l-Yedeyn dedikleri bir kişinin "Yâ Resûlellah, unuttun mu? Yoksa namaz mı kısaldı? dedi. Resûlullah: "Unutmadım da, namaz da kısalmadı" buyurduktan sonra "Zu'l-Yedeyn'in dediği gibi mi?" diye sorup sahabîlerin Evet, dedikleri ve bunun üzerine Peygamberimizin hemen ileriye varıp namazdan eksik bıraktığı iki rekat namazı tamamladığı rivayet.

[2] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 198-199, Buhârî, Şürût, 4 (III, 174). Hz. Peygamber'in Cabir'in devesini satın aldığını anlatan hadis.

[3] Bu bağlamdaki rivayetler ve tenkitlere verilen cevaplar için bkz. İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî,* II, 84-110.

[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 42-43.

[5] Bu konuda Selahattin Polat şöyle demektedir: "Küfre değil de fıska müncer olan bid'at akidesi mensuplarından bazılarının rivâyetlerini bazı şartlarda makbul saymak muhaddislerin çoğunluğunca benimsenen bir görüştür.fakat bu şartlarda ihtilâf mevcuttur. Bu yüzden Buhârî'nin bazı ehl-i bidattan hadis nakletmesi sebebiyle tenkidi yetersizdir. Belli şartları taşıyan ehli bid'attan hadis alınabileceğine

ibadetine düşkün ve yalandan uzak bir ravinin hadisleri makbuldür. Yalandan uzak kalamamışsa kendisi de hadisleri de terk edilir. Sahîhu'l-Buhârî ravileri arasında bahsimize konu fıska düşen, ancak tevbe etmeyip görüş ve davranışlarında ısrar eden, özellikle yalan söylemek gibi en büyük tenkit sebebi sayılan hali açığa çıkmış kimse yoktur.[1]

Muhalefet: Ravinin zayıf ise güvenilir; sikaysa kendisinden daha sika olan ravilerin rivâyetlerine gerek söz, gerekse mana yönünden aykırı rivâyette bulunmasıdır. Cerh sebeplerinden biridir. Sıdk ve zabt sahibi bir ravinin zabt yönünden kendisinden daha üstün bir raviye veya birden çok sikâ raviye muhalif rivâyette bulunması ve bu muhalefetin cem'inin imkânsız olmasıdır. Böyle rivayete şazz denir. Şayet muhalefet eden ravi zayıf olursa hadis münker olur. Buhârî'nin eserinde böyle hadislerin sayısı çok azdır.[2]

Galat: Ravinin hıfz kusurundan ileri gelen hatalardır. Galat az ve çok olmak üzere ikiye ayrılır. Bir ravinin ma'ruf olup olmadığını anlamak için ravinin rivayetleri başka rivayetlerle karşılaştırılır. Hata başkaları tarafından da tekrarlanıyorsa daha yukarıdaki bir raviden kaynaklanıyor demektir. Şayet mukayase sonucu hata olmasında şüphelenilen hususa başka ravilerde rastlanmıyorsa bu durumda ravi galat ile suçlanır ve bu hatalar sıkça tekrarlanıyorsa Ravi kesirü'l-galat olur. Bu durumda sıhhati hususunda tevakkuf edilir. Hamdolsun Allah'a, Buhârî'de bu konuda bir şey yoktur.[3]

Cehâlet: Buhârî, Sahîh'ine aldığı hadislerin ravilerinin adaletle ma'ruf olmasını esas almıştır. Bu yüzden eserinde meçhul râvi mevcut değildir. Şayet herhangi bir kişi Sahih'te meçhul ravi bulunduğunu iddia ediyorsa, bu kişinin iddiasıyla Buhârî'nin iddiası çelişiyor demektir. Böyle bir durumda müsbitin, yani ravinin ma'ruf olduğunu iddia edenin iddiası tercih edilir. Çünkü müsbit, inkâr

---

karşı çıkan muhaddisler azınlıktadır. Kaldı ki gerçekte ehl-i bid'attan olmayan birçok ravi, mezheb taassubu ve münakaşaları sonucu haksız olarak bid'atçılıkla suçlanmışlardır." Geniş bilgi için bkz. Polat, Selahattin, *Cerh ve Ta'dilin Tenkidi*, Erciyes Ünv. İlah. Fak. derg. II, 1985, 221-248. Bid'atçinin rivâyetlerinin bazı şartlarda makbul sayılmasının muhaddislerin çoğunluğunca benimsenen bir görüş olduğu ve bu şartlarda ihtilâf olduğu ile ilgili yapılan bir çalışma için bkz. Abdüssettar Kudsî, trc: Salahaddin Polat, *'Bidatçının Rivâyeti', Erciyes Ünv. İlahiyat Fak.Dergisi,* III, 1986, 397-414.

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 42;.

[2] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 42.

[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 42-43.

edenin bilmediği bir şeyi biliyor demektir. Bundan dolayı Sahîh'in ricalinde cehalet ile ıtlak olunan ravi yoktur.

İnkıta': Buhârî'nin eserine munkatı hadisler dercettiği şeklindeki iddiaya verilen cevaplardan daha önce bahsedildiği için burada konunun tekrarına girmeyeceğiz.[1]

İbn Hacer, Buhârî'nin bab başlıkları ile ilgili açıklamalarda da bulunmakta ve şöyle demektedir: "el-Câmi'u's-Sahîh'in "terceme" adı verilen bab başlıkları ve bu babların muhtevaları öteki hadis kitaplarından farklı özellikler taşımaktadır. Buhârî, bir hadisin ihtiva ettiği hükümlerin her birini göstermek maksadıyla bazen aynı hadisi -değişik senetlerle-birbirini takip eden bablarda zikretmekten kaçınmamıştır. Tercemeleri bazen bir ayet, bazen kısa bir hadis, bazen da hadisin bir bölümü veya muhtevası oluşturur. Şartlarına uygun yeteri kadar hadis bulamadığı bir babda veya fıkhî görüşünü özellikle belirtmek istediği bir konuda ilgili ayetleri, talik yoluyla rivayet ettiği hadisleri, sahâbe, tabiin ve meşhur imamların sözlerini tercemede zikreder.[2] Herhangi bir mezhebe bağlı olmayan Buhârî bir fıkıh kitabı görüntüsü veren bu gibi yerlerde daha çok kendi kanaatini destekleyen görüşleri nakleder. Şartlarına uymamakla beraber delil olmaya elverişli hadisleri de burada ya aynen veya meâlen zikreder. Meselâ "Bâbü'l-ümerâ" min Kureyş" adlı terceme, Hz. Ali tarafından rivâyet edilen bir hadisle ilgili metinden ibarettir. Bu hadis Buhârî'nin şartlarına uymadığı için onu tercemede mâna olarak zikretmiş, konuyu daha farklı şekilde ele alan ve şartlarına uyan bir başka hadisi ise bu tercemenin altında senediyle birlikte vermiştir.[3] Tercemelerde kesinlik ifade eden kalıplarla (cezm sigalarıyla) zikrettiği rivayetlerin güvenilir olduğu, kesinlik ifade etmeyen meçhul fiil kalıplarıyla (temrîz sigalarıyla) zikrettiği rivâyetlerin ise zayıf olduğu anlaşılır. Bu sebeple bab başlıklarında görülen bir rivayet kaynak olarak verilmek istendiğinde onun el-Câmi'u's-Sahîh'te bulunduğu mutlak bir ifadeyle söylenmemeli, rivâyetin tercemede yer aldığı özellikle belirtilmelidir. Buhârî fıkhî kanaatlerini bab başlıklarında aksettirdiği için "Buhârî'nin fıkhı tercemelerinde bulunur."[4] sözü şöhret bulmuştur. Buhârî burada fıkhî bir hükmü kesin bir ifadeyle anlatma imkânı bulamadığı zaman

[1] İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî,* II, 111-112.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 43.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 43-45, İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî,* I, 10.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 44.

tercemeyi soru şeklinde verir. Böylece okuyucuya bu konuda çeşitli rivayetler bulunduğunu, meselenin farklı cepheleri olduğunu anlatmak ister. Çokça ihtilâf edilen bir konuyu da "bâbü mâ yüzkerü fî..." şeklinde müphem bir ifade ile vermeyi uygun görür. Buhârî konuları âyetle, sahâbe ve tabiîn sözleriyle ve eserinin bir başka yerinde muttasıl senetle yer almış bir hadisin bir bölümünü senetsiz olarak vermek suretiyle destekler. Bu nevi başlıklara bakarak Buhârî'nin eserini temize çekmeye fırsat bulamadığını zannedenleri dikkatsizlikle suçlayan İbn Hacer bu metotla onun söz konusu meselede şartlarına uygun hadis bulamadığını anlatmak istediğini söyler. Bazı bab başlıklarının altında hiçbir hadis zikretmeyen Buhârî bununla eserinde yer almasa bile o konuda güvenilir hadislerin bulunduğuna işaret etmiş olur. O'nun beyaz bir elbiseye bürünüp peygamberimizin minberi ve kabri arasında her bir babı oluşturmak için iki rekât namaz kıldığı rivâyet edilir.[1]

2 Taktî' ve Ta'lîk Meselesi

Buhârî, bazen bir hadisi ilgisi dolayısıyla ve ondan ahkâm çıkarmak düşüncesiyle, muhtelif kitapların çeşitli bablarında hadisi bölerek ("takti") tekrarlar. Ancak çoğu kere böyle hadisi değişik yerlerde verirken ayrı ayrı senetle zikretmeye dikkat eder. Bununla da hadisin değişik senetlerle rivayet edilmiş olduğunu ispatlamış olur. Hadis kitaplarında görülen tekrarları müellifler boş yere tekrar edip durmamışlardır. Bunun birçok ve büyük hizmetleri vardır. Söz gelimi; senedin teaddüdü, metne ait lâfızların muhtelif oluşu bunlardan bazılarıdır. Bazen bir hadisin tek bir sahâbîden, değişik senetlerle ve farklı lafızlarla rivayet edildiği olur. Müelliflerin bütün rivayetleri toplama arzu ve hırsları dolayısıyla kitaplarında tekrarlar görülür.[2]

Yine İbn Hacer muallak konusuna da değinir. Ta'lîk, sözlükte bir nesneyi bir nesneye geçirerek asmak, bir işi ne kesinlikle yapmak ne de terk etmek suretiyle askıda bırakmak, kapıyı kapatmak, gönlü birine düşmek gibi değişik manalara gelir. Buhârî'nin el-Camiu's-Sahîh'inin diğer hadis kitaplarına nispetle en garip tarafını ta'lîk diye adlandırılan isnatsız haberler teşkil eder. "Ahbaranâ ve haddesenâ" tabirleriyle serd edilen haberlerin yanında, zekera, ravâ, kâle gibi tabirlerle isnatsız olarak alınan hadislerin hükmünün ne olduğu ve Buhârî'nin ahbaranâ, haddesenâ

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 43-45, İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî,* I, 8.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 47, İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî,* I, 10.

tabirlerinin yanında diğer muhaddislerce hemen hemen hiç başvurulmayan diğer tabirleri sık sık kullanmış olmasının sebebinin ne olduğu, bunların sonraki asırlarda Buhârî'ye izafe edilen şartlara uygun olup olmadığı hadis edebiyatının en çok tartışılan konusu olmuştur. Buhârî'deki isnatsız haberler, 7397 kadar isnadlı hadise mukabil 1341 gibi bir rakamla kitabın büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu şekilde rivayet edilen mevkuf ve maktu' haberler bu rakama dahil değildir. Bunların içine Buhârî'nin bazı filologlardan aldığı malzemeler de girmektedir.[1]

el-Câmi'u's-Sahîh'teki ta'lîklerin toplamı 1341 hadîstir. Bunların çoğu mükerrerdir. Kitabın diğer yerinde başka bir tarîk ile tahrîc edilmemiş metinler ise 160 hadîstir. Kitâbdaki mutâbaalar ve tenbîhlerin toplamı ise, rivayet ihtilâflarına göre 344 hadîstir. Sahâbîler üzerine mevkuf olanlarla birlikte, kitâbdaki bütün hadîslerin toplamı ise 9082 hadîstir.[2]

Buhârî bazı muallâk hadisleri "kale", "feale" gibi cezm sıgasıyla bazen de "yürva", "yüzkerü" gibi ihtimal taşıyan temriz sıgasıyla nakleder. [3]

1. Sîga-i cezm'e sâhip olan muallak hadis, kendisinden bu lafız ile ta'lîk yapılan şahsa kadar sahîh demektir. Ancak geriye, açıkça isimleri verilmiş olan şahısları kontrol etmek kalır. Bu durumda hadis; ya Buhârî'nin koyduğu şarta uygunluk arzeder, ya da şartına uygun değildir.

a) Şartına uygun olan bir hadisi, muttasıl senetle nakletmeyişinin birtakım sebepleri vardır. Buhârî, sözkonusu hadisin yerine geçen bir rivayeti başka münasebetle tahrîc ettiği için, burada uzun şekliyle tekrar etmekten kaçınmış, ancak ta'lîk yaparak kısaltmıştır. Veya hadis Buhârî tarafından şeyhden bizzat duyulmuş (mesmû') değildir. Ya da duyduğu halde, sonradan onu şeyhden semâ edip etmediğinde şüphe etmiştir. Veyahut da şeyhinden hadis müzâkeresi esnâsında

[1] Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, 117.

[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 50. İbn Hacer, el-Câmi'u's-Sahîh'teki bütün muallak rivâyetlerin muttasıl senedlerini Tağlîku't-ta 'lîk adlı eserinde toplamıştır. Beş ciltlik bu hacimli eserde el-Câmi'in tertibi üzere merfû, mevkuf ve maktu bütün ta'likler ile Buhârî'nin Tâbeahû fülân" veya "Revâhü fülân" diyerek bir kısmını verdiği senedlerin muttasıl rivâyetlerini tesbit etmiş ve bunların sahih, hasen veya zayıf olduklarını da belirtmiştir. Sahasının bu en önemli kitabını yine İbn Hacer önce *et-Teşvik ilâ vasli'I-mühim mine't-ta'lîk* adıyla ihtisar etmiş, daha sonra bunu da *et-Teşvik li-vasli'l-mühim mine't'ta'lîk adıyla* ikinci defa ihtisar etmiştir. Bu sonuncu eserde Buhârî'in el-Câmi'inde herhangi bir yerinde senedini vermediği adı geçen 160 hadisin tam senedlerini zikretmiştir. Polat, Selahaddin, *Hadis Araştırmaları,* 110. Ancak; İbn Hacer, Buhârî'nin muallak olarak zikrettiği bazı rivâyetlerin mavsul şekillerini tespit edemediğini de belirtmektedir. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bilen, Mehmet, *İbn Hacer'in Buhârî'ye Yöneltilen İtirazlara Verdiği Cevaplar*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004, 147-148.

[3] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 47.

işitmiş, bu sebeple eserin aslî yapısını oluşturan diğer rivayet türlerinden (semâ-arz) ayrı tutmak için ta'lîk lafzını kullanmıştır.

Bunun örneği şu hadistir: Ebu Hureyre: "Vekkeleni Resûlullah bi hıfzi zekati ramazan"[1] demektedir. Buhârî bu hadisi başka yerlerde, Fedâilu Kur'an[2] ve Sıfatü İblis'de[3] rivayet etmiş, ancak حدثنا عثمان dememiştir. Hadisi Osman'dan sema etmediği ortadadır.[4] Zaten o, şeyhlerinden işitmediği bazı hadisleri rivayet ettiğinde "kale fülan" tabirini kullanmaktadır. Fakat daha sonra bu hadisleri başka yerlerde şeyhiyle arasında yer alan vasıtayı da zikrederek rivayet etmektedir. Bu ifadeyle rivayet ettiklerinin hepsi bu şekilde açıklanamaz ve bunların tümünü şeyhlerinden işittiği söylenemez. Ayrıca bundan Buhârî'nin tedlis yaptığı da çıkarılamaz. Nitekim Hatîb Bağdadî ve başkaları "kale" lafzının, sadece bu tabiri sema' yolu ile aldıkları rivâyetlerde kullanmayı adet edinenler için sema'a hamledilebileceğini bildirmişlerdir.[5]

b) Ravileri Buhârî'nin şartlarına uymayan hadislere gelince, bunların bir kısmı başkalarının şartlarına göre sahihtir, başkasının şartına göre sahih olan hadise örnek, Kitabu't-Tehâre'deki Hz. Aişe'den nakledilen "Hz. Peygamber (s.a.s.), her vakitte Allah'ı zikrederdi," rivayetidir. Muslim, kendi şartlarına göre sahihtir dediği bu hadisi Sahîh'inde rivâyet etmiştir. Yine Müslim'de geçen hasen olana örnek olarak Behz b. Hakîm'in babasından onun da babasından rivâyet ettiği "Allah, kendisinden utanılmaya insanlardan daha layıktır"[6] hadisini zikredebiliriz. Bu rivayet, Behz'den meşhur olmuş hasen bir hadistir ve Sünen sahiplerince rivayet edilmiştir.[7] Başka yönden giderilmiş olan bir inkıta sebebiyle zayıf olan muallâk hadise örnek olarak ise Tavus'un "Muaz b. Cebel, Yemenlilere arpa ve darının zekâtı yerine elbise getirin dedi,"[8] şeklindeki hadisini gösterebiliriz. Bu hadisin isnadı Tavus'a kadar sahihtir. Fakat Tavus, Muaz'dan işitmemiştir.[9]

Temrîz sigası ile rivayet edilen muallâk hadislere gelince, bunların kendisinden ta'lîk yapılana nispetinin sahih olduğuna hükmedilemez. Bu şekilde

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî* V, 322, Buhârî, Vekâle, 10 (III, 63).
[2] Buhârî, Fedâilü'l Kur'an, 10 (VI, 104).
[3] Buhârî, Bed'u'l-Halk, 10 (VI, 92).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 48.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 48.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 599.
[7] Beyhakî, *Kitabu's-Suneni'l-Kebir*, I, 199; II, 225.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 642.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 48; İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî,* I, 12.

rivayet edilenler içinde sahih olanlar da olmayanlar da bulunmaktadır. Sahih olup Buhârî'nin şartına uygun olanlar oldukça azdır. O, kendi şartlarına uygun olan bu tür hadisleri mana ile rivayet ettiği zaman bu sigayı kullanmaktadır. Meselâ Buhârî, Kitabü't-Tıb'ta "yüzkerü ani'n- Nebiyy"[1] diyerek bir rivayette bulunmuştur. Buhârî, bu hadisi mana ile rivayet ettiği için temrîz sigası kullanmıştır. Başka bir yerde aynı hadisi Ubeydullah b. Ahnes–İbn Ebi Muleyke–İbn Abbas isnadıyla "Hz. Peygamber (s.a.s.) ashabından bir grup bir topluluğa uğradılar. O topluluğun içinde yılan tarafından sokulmuş biri vardı..." şeklinde mevsul olarak rivayet etmiştir. Hadiste sahabilerin o kişiye Fatiha suresini okuduklarını ve bu olay Hz. Peygamber'e (s.a.s.) anlatılınca O'nun da "ücret almaya en çok haklı olduğunuz şey Allah'ın kitabıdır" dediği geçmektedir. Görüldüğü gibi Buhârî mana ile rivayet edince cezm sigası kullanmamıştır. Çünkü hadiste Hz. Peygamber'in Fatiha'yı okumalarını söylediği geçmemektedir. Sadece sahâbeyi bunu yapmaktan nehyetmediği belirtilmektedir. Dolayısıyla buradaki hüküm O'nun takririnden alınmaktadır.[2]

Buhârî, başka yerde zikretmediği bazı hadisleri de temrîz sigasıyla rivayet etmiştir. Bunların bir kısmı sahih olup onun şartlarına uymamaktadır. Bir kısmı hasendir. Bir kısmı da zayıf ve ferttir ama ilim ehlinin ameli onların muhtevalarına muvafıktır. Bu şekilde rivayet edilenler içinde zayıflığı hiçbir şekilde giderilemeyenler de vardır. Sahih olup Buhârî'nin şartlarına uymayana örnek olarak onun Kitabü's-Salat'da "Abdullah b. es-Saib'ten şöyle dediği zikredilmektedir. (Yüzkerü, يذكر)", diyerek rivâyet ettiği, "Hz. Peygamber (s.a.s.), sabah namazında Mu'minun suresini okudu. Musa ve Harun'dan ya da İsa'dan söz edilen yere varınca onu öksürük tuttu. Bunun üzerine rükua gitti," hadisini zikredebiliriz. Bu, Müslim'in sahih kabul ederek rivayet ettiği bir hadistir.[3]

Hasen olana örnek olarak şu rivayeti zikredebiliriz: Osman b Affan'dan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kendisine "sattığında ölçerek sat ve satın aldığında da ölçerek al" dediği zikredilmektedir. Darekutnî (ö.385/995), bu hadisi Abdullah b. Muğire tarikiyle Osman'ın mevlası olan Munkiz'den rivayet etmiştir. Munkiz, Osman'dan rivayetlerinde güvenilirdir. Bunda Said b. Museyyeb de ona mutabaatta bulunmuştur.

[1] Buhâri, Tıb, 33 (VII, 22).
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 49; İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî,* I, 12.
[3] Müslim, Salat, 163 (I, 336); İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî,* I, 12.

Ahmed b. Hanbel de, Said b. Museyyeb tarikiyle bu hadisi rivayet etmiştir.[1] Fakat onun isnadında İbn Lehi'a bulunmaktadır. Aynı hadis, İbn Ebi Şeybe'nin Musannef'inde Ata vasıtasıyla Osman'dan rivayet edilmiştir. Onun isnadında da inkıta vardır. Hadis bu yönlerden desteklendiği için hasendir.[2] Başka yönden desteklenmeyen fakat ilim ehlinin ameline muvafık olan zayıf hadise örnek olarak Buhârî'nin "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) borcu vasiyetten önce verdiği zikredilmektedir."[3] Tirmizî bu hadisi Ebu İshak–Haris–Ali isnadıyla mevsul olarak rivayet etmektedir. Haris zayıf bir ravidir. Tirmizî de bu hadisin sadece zikredilen tarikle bilindiğini ifade ettikten sonra (Medîne) ilim ehlinin tümüne göre uygulamanın bu şekilde olduğunu da belirtmiştir. Hiçbir yönden desteklenmeyen zayıf rivayetler ise Buhârî'de oldukça az bulunmaktadır. Buhârî, bu tür hadisleri zikrettikten sonra, bundan önceki gruba girenlerin hilafına, zayıf olduklarını bizzat kendisi belirtmektedir. Örnek olarak onun "Ebu Hureyre'den merfu' olarak, imam (farzı kıldığı) yerinde nafile namaz kılmaz, dediği zikredilmektedir. Bu, sahih değildir," sözünü verebiliriz. Bu, Ebu Davud'un Leys b. Ebi Suleym–Haccac b. Ubeyd – İbrahim b. İsmail–Ebu Hureyre isnadıyla rivayet ettiği bir hadistir.[4] Leys, zayıf bir ravidir. Şeyhinin şeyhi de meçhuldür."[5]

Mevkûf ta'lîkler'in hükmü ise İbn Hacer tarafından şöyle açıklanmıştır: "Buhârî bu tür ta'lîklerin sahih olanlarında, -kendi şartına uygun olmasa bile- cezm sîgasını; isnâdında zayıflık veya ınkıtâ' bulunanlarda temrîz sîgasını kullanır. Ancak bu zayıflık başka bir tarîkle giderilmişse ya da mevkûf olan sözün o şahsa âidiyyeti şöhret bulmuşsa, yine cezm sîgasıyla nakleder. Buhârî, sahâbe ve tâbiûnun fetvâları, ya da onların birçok âyete dâir tefsirleri gibi mevkuf rivayetleri, imamların ihtilâf ettiği meselelerde kendisinin tercih ettiği görüşü takviye etmek için zikretmiştir."[6]

İbn Hacer, Buhârî'nin mevkuf olan muallak rivayetleri ile ilgili olarak da şunları söylemektedir: "Buhârî, şartlarına uymasa da kendisine göre sahih olanları cezm sigası ile rivayet etmektedir. İsnadında zayıf bir ravi bulunanları veya kopukluk söz konusu olanları ise, başka bir tarikle rivayet edilmekle veya söyleyen kişiye

[1] Ahmed b. Hanbel, I, 62, 75.
[2] İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî,* I, 12.
[3] Buhârî, Vesâya, 9 (III, 189); İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî,* I, 13.
[4] Ebu Davud, Salât, 189 (III, 189).
[5] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 49; İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî,* I, 13.
[6] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 50; İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî,* I, 13.

aidiyeti meşhur olmakla bu kusurları giderilenler hariç, cezm sigası ile rivayet etmez. Buhârî, mevkuf olarak rivayet ettiği sahâbe ve tabiunun fetvalarını ve çok sayıda ayetin tefsiri ile ilgili sözlerini, isti'nas ve ihtilâflı konularda seçtiği görüşü desteklemek için zikretmektedir. Buhârî'nin kitabında zikrettiklerini, bab başlıklarında ve babın içinde rivayet edilenler (kendisi için bab başlığı konulmuş olan) diye iki kısma ayırmak mümkündür. Buhârî'nin amacı sahih ve mavsul hadisleri toplamaktır ki onlar da bab içinde zikredilenlerden ibarettir. Arz ve mutabakat için zikredilen mevkuf "eser"ler (sözler), muallâk hadisler ve hatta ayetler ise başlık oluşturmak için kullanılmaktadır. Bunları kendi aralarında veya hadislerle karşılaştırdığımızda bir kısmı açıklayan bir kısmı da açıklanan, hatta bir kısmı da kendisi için başlık konulmuş olanlardan meydana gelmektedir. Fakat gerçek amaç kitabın aslı olarak zikredilen rivayetlerdir."[1]

3. Buhârî ile ilgili Teknik Bilgiler

Kastallânî, el-Câmi'u's-Sahîh'in hadislerinin sayısı ile ilgili olarak şöyle demektedir: "İbnu's-Salâh mükerrer hadislerle birlikte 7275 hadistir, dedi. Nevevî de İbnu's-Salâh'a tâbi' olup bunları mufassal olarak zikretti. Hafız İbn Hacer ise bunları yeniden bâb bâb araştırıp sayarak, şöyle demiştir: el-Câmi'u's-Sahîh'in hadîslerinin toplamı, doğru olarak araştırmama ve tesbîtime göre muallâklar ve mutâbaalar hâriç, mükerrerlerle birlikte 7397 hadîstir. Bundan, tekrârsız olarak süzülen hâlis hadîs ise 2602'dir. Bu 2602 sayısına merfû' olan muallâk metinler -ki onlar 159 hadîstir- ilâve edildiğinde hâlis hadîslerin toplamı 2761 olur.

el-Câmi'u's-Sahîh'teki ta'lîklerin toplamı 1341 hadîstir. Bunların çoğu mükerrerdir. Kitabın diğer yerinde başka bir tarîk ile tahrîc edilmemiş metinler ise 160 hadîstir. Kitâbdaki mutâbaalar ve tenbîhlerin toplamı ise, rivayet ihtilâflarına göre 344 hadîstir. Sahâbîler üzerine mevkuf olanlarla birlikte, kitâbdaki hadîslerin toplamı ise 9082 hadîstir.

Kitâblarının sayısı 100'den biraz fazladır. Bâbları küçük bir ihtilâfla beraber 3450 kadardır. Sahîh'de kendilerinden hadîs tahrîc ettiği üstâdlarınm sayısı 289'dur.

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî, a.g.e.,* I, 49-50; İbn Hacer, el-Askalanî, *Hedyu's-Sârî,* I, 13.

Müslim'den ayrı olarak kendilerinden hadîs rivâyet etmekte teferrüd ettiği kimselerin sayısı 134'tür. Buhârî'nin kitabında üç râvîli 22 hadîs vardır."[1]

Yine Kastallânî, Buhârî'nin Sahîh'inin faziletini anlatmaktadır. Bu konudaki "en sahih kitabtır" demekte ve şöyle demektedir: Halid b. Mervezî der ki: "Ebu Sehl Muhammed b. Mervezî'den duydum. Ben de Zeyd Mervezî'den duydum dedi ki: "Rükn ile Makam arasında uyurken Hz. Peygamberi gördüm. Bana "Ebû Zeyd! Daha ne zamana kadar eş-Şâfiî'nin kitabını okuyacaksın da benim kitabımı okumayacaksın?" dedi. Ben "yâ Resûlellah! Sizin kitabınız ne ki" diye sordum. "Muhammed b. İsmail'in Câmi'i buyurdu."[2]

Yine Zehebî, Tarihü'l-İslam adlı eserinde der ki: "Buhârî'nin Câmi'i Allah'ın kitabından sonra en faziletli kitabtır. İnsanlar için günümüzde isnadı en yüce olandır. Yine rivayet edildiğine göre, Buhârî dedi ki: "Sahîh'ime aldığım her hadîsten önce gusül aldıım ve iki rekât namaz kıldım, kitabımı, altı bin hadisi on altı senede mescidi haramda tasnif ettim. Sahih olanları aldım, uzamasın diye sahih olmayanları almadım."[3]

---

[1] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 50-51.

[2] Hadis kitaplarının musanniflerini ve eserlerini Resûlullah'a övdüren pekçok rivâyet bulunmaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse: a) Mâlik'le ilgili olarak: Muhammed b. Ebi's-Serî el-Askalânî'den: "Rasûlullah'ı rüyamda gördüm; bana bir bilgi verin de onu sizden nakledeyim, dedim. Şöyle buyurdu: "Ey İbn Serî! Malik'e bir hazine verdim, onu size taksim edecek. Haberiniz olsun ki, o hazine Muvatta'dır. Müslümanların icmaıyla Allah'ın kitabından ve benim sünnetimden sonra Muvatta'dakinden daha sahih hadis yoktur. Ona kulak ver istifade edersin." İbn Asakir, *Keşfu'l-Muğatta fî Fadli'l-Muvatta*, 44-46'dan nakleden Özafşar, Mehmet, Emin, *Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXIX/288. Muhammed b. Rumh rüyasında Hz. Peygamberi görüşünü anlatıyor: "Yâ Rasûlellah! Mâlik ile Leys ihtilâf ediyorlar. Hangisinin görüşlerine uyalım?" diye sordum. Bana "Malik'e, Malik'e" buyurdu." İbn Abdilber, *el-İntikâ fî Fedâili'l-Eimmeti's-Selâseti'l-Fukahâ*, hzr. Ebû Gudde, Beyrut-1997, 76; b) Buhârî'yle ilgili olarak: Necm b. Fudayl anlatıyor: "Rasûlullah'ı rüyamda gördüm. O önde, Muhammed b. İsmail de ardında yürüyordu. Hz. Peygamber her adımını kaldırdığında, Muhammed b. İsmail ayağını kaldırdığı yere basıyordu." ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ,* XII/405. 8. Tabakat kitaplarında ve özel biyografi çalışmalarında böylesi rüyalar bolca nakledilir. Diğer birkaç rivâyet için Özafşar'ın zikri geçen makalesine bakılabilir. Yıldırım, Enbiya, *Beyhâkî ve Hadis Rivâyetinde Rüyaya Verdiği Değer,* Cumhuriyet Üni. İlahiyat Fak. Dergisi, V/1, 41. dipnot.

[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 50-51. Bu rivâyete göre, her bir rivâyet rüyayla Hz. Peygambere tasdik ettirildiği için Buhârî'deki hadislerin tamamı sahihtir, bunlar hakkında en küçük bir tereddüt dile getirilemez. Önde gelen bilginlerle ilgili bu tür rivâyetlerin hem kendileri hem de eserleri için halk hatta alimler nezdinde itibar kazandırdığı ve konumlarını pekiştirdiği âşikardır. Yıldırım, Enbiya, *Beyhâkî ve Hadis Rivâyetinde Rüyaya Verdiği Değer*, 6.

C. İRŞÂDÜ'S-SÂRÎ'NİN KAYNAKLARI

Bu bölümde şerhte geçen kaynaklar verilecektir. Bir eser meydana getirilirken diğer eserlerden faydalanmak gayet normal bir durumdur. Bu bağlamda Kastallânî de kendi şerhinde başta diğer hadis kitapları ve şerhler olmak üzere çeşitli alanlarda meydana getirilen kaynaklardan istifade etmiştir. Memlükler döneminde zengin kütüphanelerin varlığı ve Kastallânî'nin de bu kütüphanelerden faydalanması şerhe zenginlik katmıştır. Kastallânî şerhinde sekiz yüz civarında kaynaktan faydalanmıştır. Biz de bölümde şerhte geçen kaynakları irdelemeye gayret ettik. Bu kaynakları ayrı ayrı tasnif ettik. Bazen de bazı kaynaklar hakkında bilgi vermeyi ihmal etmedik. Şimdi bu kaynakları zikredelim.

1. Hadis Kaynakları

a) Sünenler

Kastallânî şerhinde birçok sünenden faydalanmıştır. Bazen genel ifade ile Eshabı Sünen erbea [1] ifadelerini kullanır. Diğer sünenler ise şunlardır:

1. İbrahim b. Abdullah b. Muslim Keccî Basrî (ö.292/904): *Sünen.*[2]

2. Ebû Dâvud Süleyman b. Ezdî es-Sicistânî (ö.275/888): *Sünen.*[3]

3. Nesâi, Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (ö.303/915): *Sünen.*[4]

4. Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hani et-Tâî yahut Kelbî yahut Horasanî Bağdadî Eskâf, Esrem (ö. 273/887): *Sünen.*[5]

5. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî Beyhâkî (ö. 458/1066): *Sünen.*[6]

6. İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce Kazvînî (ö. 273/887): *Sünen.*[7]

7. İbn Kayyım Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî Hanbelî (ö. 751/1350)*: Tehzîbü muhtasarı Süneni Ebî Dâvûd.* [8]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 4; III, 78; XII, 387.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 190.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 242; III, 698.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 667.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, *a.g.e.*, XII, 565
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 94, 436, 469.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 81.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 502.

8. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî Beyhaki (ö.458/1066): Muhaddis ve Şâfiî fakihi: *el-Medhâl ilâ Kitâbi's-Sünen.*[1] es-Sünenü'l-kübrâ'ya giriş mahiyetindeki bu eser Muhammed Ziyâürrahmân el-A'zamî tarafından yayımlanmıştır. A'zamî eserin usûl-i hadîse dair olan birinci cüzünün kaybolduğunu belirtmektedir.[2]

9. Said b. Mansur, Ebu Osman Sa'id b. Mansur b. Şu'be Mervezî (ö:224/838): *Sünen.*[3]

10. Ebu Muhammed Zekiyüddin Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh Münzirî (ö.656/1258): *Muhtasarü Sünen-i Ebî Davud(el-Mücteba mine's-Sünen*).[4] Münziri bu çalışmasını Sünenü Ebi Davud'un Lü'lüî nüshasını esas alarak yapmış, her hadisin Kütüb-i Sitte'de bulunduğu yeri göstermiş, hadiste tenkit edilecek bir taraf varsa sağlamlık derecesini de belirtmiştir.[5]

11. Ebü'l-Kâsım (Ebü'l-Hüseyn) Hibetullâh b. Hasen b. Mansûr Lâlekâî et-Taberi er-Râzî (ö. 418/1027): *Sünen.*[6]

b) Mu'cemler

Hadis edebiyatında mu'cem ismiyle rastlanan eserler, hadis aliminin hadisleri, rivâyet ettiği şeyhinin ismine göre tertipleyerek tasnif ettiği kitaplardır.[7]

1. Süleyman b. Ahmed et-Taberânî Ebu'l-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayr Lahmî eş-Şâmî et-Taberânî, (ö.360/970): *El-Mu'cemü'l-evsât.*[8]
2. Süleyman b. Ahmed et Taberânî Ebul-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayr Lahmî eş-Şâmî et-Taberânî, (ö.360/970): *El-Mu'cemü'l-kebir.*[9]
3. Süleyman b. Ahmed et taberânî Ebul-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayr Lahmî eş-Şâmî et-Taberânî, (ö.360/970): *El-Mu'cemü's-sağir.*[10]

Kastallânî, mu'cemü'ş-şüyuh eserlerden de faydalanmıştır. Bu eserlere meşyaha da denilmiştir. Bir muhaddisin görüşüp hadis rivâyet ettiği veya

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 307, 314.
[2] Kandemir, M. Yaşar, "*Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin",* DİA, VI, 59.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 638.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 49.
[5] Kandemir, M. Yaşar, " *Münziri"*, DİA, XXXII, 36.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 629.
[7] Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri*, 182.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 175; XIII, 70, 352.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 555; III, 238.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 126; XII, 240.

görüşmediği halde hadislerini rivâyetle icazetli olduğu şeyhlerinin isimlerini ve çok kere hayat hikayelerini içeren müstakil kitaplara denir.[1]

1. Hüseyin b. Mesud, Ferra Beğâvî (ö.516/1122): *Mu'cemü'-Şuyûh.*[2]

2. İbn Hacer, Ebü'1-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî (ö. 852/1449): *Mu'cemü İbn Cem'i.*[3]

c) Tahric

1. Zerkeşî, Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, Bedreddîn (ö.794/1391): *et-Ta'lîk alâ Umdeti'l-Ahkâm.*[4]

2. Zerkeşî, Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, Bedreddîn (ö.794/1391): *Ahkâmü Umdeti'l ahkâm.*[5]

d) Ahkam Hadisleri İhtiva Eden Eserler

1. Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî (ö.321/933*): Şerhu Meâni'l Âsâr.*[6] Tahâvî'nin önemli ve meşhur bir eseri olup, bu eseri onun bazı âlimler tarafından "*Meâni'l-Âsâr müellifi*" olarak anılmasına vesîle olmuştur.

2. Ahmed b Muhammed et-Tahâvî (ö.321/933): *Müşkilu'l Asar.*[7] Tahâvî'nin son olarak telif ettiği önemli bir eseri olan, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr,* isnad, metin, kapsam ve tenkid bakımından diğerlerinden daha kapsamlı ve daha faydalı olarak görünmektedir.[8]

3. Ebü'1-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyn b. Abdirrahmân Irâkî (ö. 806/1404): *Takrîbü'l-Esânîd ve Tertibü'I-Mesânîd.*[9]

4. Ebu Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277): *el-Hülâsa fî ehâdisi'l-Ahkâm.*[10]

---

[1] Uğur, Mücteba*, Hadis İlimleri Edebiyatı,* 183
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* VIII, 271; XII, 141.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 443.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 415; II, 180, 204. 576, 730. Eser, İmam Abdulgânî Makdisî (600/1203)'nin "*Umdetü'l-Ahkâm*" adlı eserindeki hadislerin tahricinden oluşmaktadır. Eserin Hindistan'da bir üniversitede iki nüsha olarak mevcut olduğu bildirilmiştir. Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1972, I, 48.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* V, 387.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 674. daha geniş bilgi için bkz. Demirel, Harun Reşit, *Ebu Ca'fer Et-Tahâvî hayatı-eserleri ve Meani'l-Asar ile Müşkilu'l-Asar'ındaki Hadisçiliği,* SÜSBE (Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi), Konya, 1990.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* X, 71; XII, 258.
[8] Akbaş, Bahattin, *a.g.t.,* 35.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* V, 438.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 555, 696; III, 332.

Nevevî bu eserinde ahkam hadislerini ele almış fakat bitirememiştir. Kitabü'z-zekata kadar gelebilmiştir.[1]

5. Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. Hüseyn Kürdî Mihrânî (ö. 826/1423): *Tarhu't-teşrîb fî şerhi't-Takrîb*.[2]

6. Muhammed et-Taberî el-Mekkî (ö. 694/1295) Mekke kadısı, muhaddis ve Şâfiî fakihi: *el-Ahkâmü'l-kübra (Gayetü'l-ihkâm fî ehâdîsi'l-ahkâm*).[3]

7. Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî Makdisî Cemmâîlî (ö. 600/1203) Hadis hafızı: *Umdetu'l-Kubrâ fî Ehâdîsi'l-Ahkâm*.[4]

8. Cemmâîlî (ö. 600/1203) Hadis hafızı: *Umdetü's-Süğra fî Ehâdîsi'l-Ahkâm*.[5]

9. İbn Dakikul'id, Ebü'1-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el Kuşeyrî Küsî (ö. 702/1302) Müctehid âlim ve muhaddis: *(Şerhü) el-İlmâm bi-ehâdîsi'l-ahkâm.*[6]

Bir önceki eserin muhtasarı mahiyetindedir. Hadis imamlarından biri tarafından tezkiye edilen râvilerin rivâyet ettiği ve hadis hâfızlarınca veya müçtehid fakihlerce sahih sayılan hadisleri ihtiva etmektedir.[7]

e) Müşkilü'l-Hadis

Hadislerde bazı müşkil ve ihtilâflı yerleri konu olarak alan ilimdir. Bu alanda Kastallânî'nin faydalandığı kaynaklar şunlardır:

1. Muhammed b. Ahmed b. Musa Kufeyri (ö. 831/1428): *et-Telvîh ilâ Ma'rifeti'l-Camî's'Sahîh.*[8] (Buhârî'nin garib ve müşkilini açıklayan eser)

f) Hadis Ricâli

1. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî Buhârî (ö. 256/870*): Tarihü'l-Kebir.*[9]

2. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî Buhârî (ö. 256/870):

[1] ed-Dakr Abdülgani, *el-İmâmü'n-Nevevî*, Dimeşk, 1395/1975, 91.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 325.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 392.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 599.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 599.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 360.
[7] Özel, Ahmet, "*İbn Dakikul'Îd"* , DİA, XIX, 408
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 645; X, 275.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 567.

Tarihü'l Evsât.[1]

3. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî Buhârî (ö. 256/870): *Tarihu's-Sağir.*[2]

4. Ebû Ya'la Halîl b. Abdillah b. Ahmed b. İbrahi b. Halil Kazvinî Halîlî (ö.446/1055): *el-İrşâd fî ma'rifeti'r-ricâl.*[3]

5. İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh Cürcânî (ö.365/976): *el-Kâmil fi Marifeti'd Duafa(ve'l Metrukin*).[4]

6. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî Buhârî (ö.256/870): *Duafa.*[5]

7. Şihâbuddin Ahmet b. Ali b. Hacer Askalânî, (ö.852/1449): *Takrîbu't-Tehzîb.*[6]

8. Şihâbuddin Ahmet b. Ali b. Hacer Askalânî (ö.852/1449): *Tehzibu't-Tehzib.*[7]

Eser, Mizzi'nin Tehzib'i üzerine yazılan en meşhur muhtasar çalışmalarından biridir.[8]

9. Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref İbni Mürî en-Nevevî (ö.676/1277) *Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-lûgât.*[9]

10. İbn Hıbbân Muhammed b. Hıbban (ö.354/965): *Kitabu's-Sikat.* [10]

11. İbn Hıbbân Bustî,(ö.354/965): *Kitabu'l- Mecruhîn mine'l Muhaddisîn ve'd Duafâ ve'l-Metrûkîn*.[11]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 405; III, 411.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 545; III, 238 ; III, 520, III, 706.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 96.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 461; III, 613.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 770.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, 210; III, 674; VII, 342.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 573.
[8] Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri,* 169
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 522*;* XIII, 230. 30.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 78, 449; IV, 178, 568; XII, 535, XIII, 289. Sika ravilere ayrılmış eserler içinde ayrı bir yeri olan bu eserde mechulü'l ayn veya mechulü'l hal bile olsa mecruh olarak tanınmayan ravilere yer verilmiştir. Bir ravinin bu eserde zikredilmiş olması onu tevsikin en alt derecesi sayılmıştır. Bunu eserinin başında bizzat İbn Hıbban açıklamıştır. Şöyle demiştir: Bu kitapta haberleri hüccet saylmak caiz olanlardan başkasını zikretmedim. Burada isimlerini andıklarımın hepsi sadukturlar…. Bu kitapta isimlerini andıklarım, haberleri beş özellikten uzaksa adaletlidirler, çünkü hakkında ta'dilin zıddı olan cerh bilinmeyen ravi, aksi çıkmadıkça adaletlidirler. İbn Hıbban'ın bu metodu bazı alimlerce beğenilmişse de çoğunluğun itirazıyla karşılaşmıştır. Böyle bir durumu çelişki, hatta gaflet sayanlar olmuştur. Bazılarınca ise kanaatinin değiştiğine verilmiştir. Nüsha: Topkapı 3. Ahmed, 2995. Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı,* 274.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, III 448; VII, 151. İbn Hıban hakkında bkz. Çelik, Yüksel, *Ibn Hibbân ve Hadis Ilmindeki Yeri*, EÜSB (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1993; Işık, Mustafa, *Ibnu*

12. İbn Halfun Muhammed b. İsmail b. Muhammed Ezdi Endelüsî, İbn Halfun (ö.636/1239): *el-Müfhim (el-Mu'lim bi Esmâi) Şuyuhi'l Buhârî ve Müslim*.[1]

13. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed İsfahânî (ö. 395/1005) Hadis hafızı: *Tesmiyetü'l-meşâyih ellezîne yervî Anhüm el-İmâm Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî*.[2]

14. Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî Bâcî (ö.474/1081) Endülüs Mâlikî fakihlerinin Önde gelenlerinden, muhaddis ve edip: *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-sahîh*.[3]

15. Hafız Şemsüddin ez-Zehebî (ö.748/1348): *Mizânü'l-İtidal fi nakdi'r-ricâl*.[4]

16. Zehebî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf Mizzî (ö. 742/1341) Hadis hafızı: *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl* üzerine muhtasar*:* Tehzibü tehzibi'l Kemal'in Muhtasarı *el-Kâşif fî Ma'frifeti men lehû rivaye fi'l-Kütübi's-Sitte*.[5]

17. Zehebî, Tehzibü'l-Kemal'in Muhtasarı: *Tezhîbü't-Tehzîb*.[6]

18. Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh Cürcânî (ö. 365/97: *el-Kâmil fî duafâ 'i'r-ricâl*.[7]

19. Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf Mizzî (ö. 742/1341) Hadis hafızı: *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*.[8]

g) Sahâbe Bilgisine Dair Kitaplar

1. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071)*: el-İsti'âb fi Ma'rifeti'l-Ashab*.[9]

2. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b, İshâk İsfahânî (ö. 430/1038)*: Marifetü's sahâbe*: [10]

Huzeyme, Sahih'i ve İbn Hibbân'ın Sahîh'iyle Mukayesesi, ERÜSB (Yayımlanmamış Doktara Tezi), Kayseri, 1997, 55.

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XII, 573.

[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 359.

[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 359.

[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 319. Zehebî'nin bu eserdeki metodu için bkz. Güleç (Topçu), Azime, *Zehebî Ve Mizânü`l İtidal`indeki Cerh Ve Tadil Metodu*, SDÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 1997.

[5] Kastallânî, *a.g.e.*, IX, 437.

[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 573.

[7] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 205.

[8] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 55, 244; IV, 291.

[9] Kastallânî, *a.g.e.*, IX, 45, 331.

[10] Kastallânî, *a.g.e.*, II , 665; VII, 50, IX, 331.

3. Ebu Musa Medini (ö.501/581): *Zeylü's Sahâbe.*[1] Ebu Nuaym'ın eseri üzerine yapılmış zeyldir.

4. İbn Fethun, Ebu bekr Muhammed b. Ebi'l-Kasım Halef b. Süleyman b. Halef b. Muhammedb. Fethun (ö.517): *Zeyl.*[2] Yusuf b. Abdullah, İbn Abdilberri'l Kurtubi en Nemirî (368-463) *el-İsti'ab*'ının üzerine yapılmış zeyldir.

5. İbnü'l Esir Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî Cezerî (ö. 630/1233)*: Usudu'l-Ğabe fi Marifeti's-sahâbe.*[3]

6. Ebû Ahmed Hasen b. Abdillâh b. Saîd Askerî (ö.382/992)*: Marifetü's-sahâbe.* kabile isimlerine göre tertip edilmiştir.[4]

7. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî (ö. 852/1449): *el-İsâbe fî temyizi''s-sahâbe.*[5]

8. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed İsfahânî (ö. 395/1005): (Hanbeli): *Marifetü's-sahâbe.*[6]

9. Cafer b. Muhammed el Mustağfiri (ö.432/1041): *Marifetü's Sahâbe.*[7]

10. Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (ö:748/1348): *Tecridu Esmâi's sahâbe.*[8]

11. Baverdî, ebu Mansur Muhammed b. Sa'd el Baverdî (ö.301/913): *Ma'rifetü's sahâbe.*[9]

12. İbn ebi Heyseme, Ahmed b. Züheyr Ebu Bekr b ebi Heyseme (ö.279/892): *et-Tarihü'l-kebir.*[10]

13. Buhârî: *Esmâü's-Sahâbe.*[11] İbn Hacer, sahâbe isimleri konusunda bildiği ilk eser sahibinin Buhârî olduğunu söyler.[12]

14. İbnü's-Sekken, Ebû Alî Saîd b. Osman b. Saîd b. es-Sekken Bağdâdî (ö. 353/964): *el-Hurûf fi's-sahâbe.*[13]

15. Ebü'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz b. Merzübân Begavî

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, V, 389; VI, 189, 338, VIII, 347; XV, 197.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 444; VIII, 221.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 268, 671; IX, 45.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 624.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 600, 671.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 359; VI, 384; IX, 331.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 444.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 50, 720; VI, 443.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 505.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 537; VIII, 113.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 568.
[12] Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri*, 231
[13] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 134; IV, 379; VII, 240; X, 114.

(ö. 317/929): *Mu'cemü"s-sahâbe.*[1]

16. Muhammed b. er-Rebî Cizî: *Kitâbu's-sahâbeti'llezîne nezelû Mısır.*[2]

17. Ebü'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz b. Merzübân Begavî (ö. 317/929): *Mu'cemü"s-sahâbe.*[3]

h) İsim, Künye ve Lakapların Bilgisine Dair Kitaplar

Bu bölümdeki kitaplar, künyeleri ile meşhır isimler, isimleriyle meşhur künyeliler ve lakaplarıyla şöhret bulanları konu edinmiştir.

1. Ebul-Ferec b. Cevzî, Ebül-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bagdâdî (ö.597/1201) : *Keşfu'n-nikâb ani'l-esma ve'l-elkab.*[4]

2. Müslim İbnü'l-Hacca el Kuşeyrî (ö.261/875): *Kitabu'l-Esma ve'l-Küna.*[5]

3. Muhammed b. Osman b. Abdullah Farıkî, ed-Dımeşkî, et-Türkmanî, (Türkmen kökenli) ez-Zehebî (ö.748/1348): *Kitâbu'l-Muktarî fi Serdi'l-Kunâ.*[6]

4. Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd Verrâk ed-Dulâbî (ö. 310/923) Muhaddis ve tarihçi: *el-Küna ve'1-esmâ.*[7]

5. Ebu Ahmed Hâkim Kebir Muhammed b. Muhammed b.Ahmed b.İshak en-Nisaburî Kerâbisî (ö. 378/988): *Kitab el-Küna.*[8]

I) Mübhemât Kitaplar

Müphem'in çoğuludur. Müphem, hadis usülünde ravinin ismiyle veya meşhur künyesiyle değil, ibham ederek andığı şeyhine denir. Bu, bir anlamda şeyhini, ismini müphem olarak anmasıdır. Hadis edebiyatında müphemat kitapları, hadislerin bilhassa isnadlarında müphem bırakılarak anılmış ravilerin kim olduklarını açıklamak üzere kaleme alınan eserlerdir. Mubhemat, genelde isimlerde olduğundan muphemat kitapları da isimler üzerine düzenlenmiştir.[9]

1. Ebû Muhammed Abdülganî b. Saîd Ezdî (ö. 409/1018): *Kitâbü'I-Gavâmiz ve'l-mübhemât*.[10]

2. İbn Beşkuval Halef b. Abdülmelik, İbn Beşkuval (ö. 578/1183): *Kitâbü'I-*

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, V, 76.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 238.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 305; V, 408.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 236.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I ,162; II, 515; IX, 62; XII, 353.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 525.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 597.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 255.
[9] Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 181.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 56; XII, 91.

Gavâmiz ve'l-mübhemât. [1]

3. Hatîb Bağdâdî Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sabit Bağdâdî (ö. 463/1071): *El-Kitabu fil-Mübhemât.*[2]

4. Nevevi (ö.676/1277): *Mübhemât.*[3]

5. Ebu'1-Fazl b. Tahir: *Mübhemât*.[4]

6. Kutb Askalânî: *Mübhemât.*[5]

8. Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahman b. Ömer b. Raslân Bulkînî (ö. 824/1421), Şâfiî fakihi, muhaddis : *el-İfhâm limâ fi'1-Buhârî mine'1-ibhâm*.[6]

i) İlelü'l-Hadis İlmine Dair Kaynaklar

1. İbn Hacer Askalanî, (ö.852/1449): *Tağlîku't-talîk.*[7]

Bazı eserlerde yanlış olarak Ta'lîku't-ta'lîk diye zikredilen çalışmayı İbn Hacer henüz otuz yaşında iken 350 kadar kaynaktan faydalanarak yazmış ve 807'de (1404-1405) temize çekmiştir. Sahasının İlk ürünü kabul edilen eserde Sahîh-i Buhârî'nin tertibine uygun olarak ondaki merfû, mevkuf ve maktu bütün taliklerin isnadlan yanında ayrıca Buhârî'nin "tâbeahû fülân" veya "revâhü fülân" diyerek bir kısmını verdiği senedlerin muttasıl isnadlarını tesbit etmiştir.[8]

2. Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö.385/995): *Kitabü'l ilel.*[9]

3. Ebu Hatim er-Razî, Abdurrahman b. Muhammed (ö.240/854): *İlelü'l Hadis.*[10]

4. Ali b. Medinî (ö. 234/848): *Kitabü'l-ilel.*[11]

5. Tirmizî (ö.279/892): *Kitabü'l-ilel.*[12]

j) Câmi' Türü Eserler

1. Süfyan b. Uyeyne el Hilâlî (ö.198/813): *Kitabü'l Câmi'.*[13]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, V, 389; VI, 54.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 643; V, 34; XIII, 577.
[3] Kastallânî, *a.ge.*, V, 92.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 449; IX, 360.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 554; XI, 482.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, IX, 100.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 20.
[8] Kandemir, M. Yaşar, *"İbn Hacer el-Akalânî"*, DİA, XIX, 519.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 261, IV, 49, 569; VIII, 347.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 228; IV, 51, 638.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 338.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 482; XIV, 42.
[13] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 72.

İbn Uyeyne'nin el-Câmi'i günümüze ulaşmamış olsa da, kendi öğrencilerinin en önemlileri olan eş-Şâfiî ve Humeydî'nin eserlerinde bulunan Sufyan b. Uyeyne tarikli hadislerin büyük bir çoğunluğu bu eserden alınmış olmalıdır.[1]

2. Abdullah İbn Vehb el-Kureşi (ö. 197/812)*: Câmi'*.[2]

3. Ebu Urve Ma'mer b. Raşid Ezdî el-Basrî (ö.153/770): *el-Câmi'*.[3]

4. Abdurrezzak b. Hemmam (ö.211/826): *el-Câmi'*.[4]

5. Süfyân b. Sa'îd b. Mesrûk Sevrî (ö.161/778): *Câmi*'.[5]

k) Garibü'l-Hadis Kitaplar

1. İbnü'l-Esir el Cezerî el Mübarek b. Muhammed (ö.606/1210)*: en-Nihâye fi garibi'l hadis.*[6]

2. Ebû Ubeyd Kâsım b. Selâm b. Miskin Herevî (ö.224/838)*: Garibü'l-hadis.*[7]

3. Kadi İyaz, Ebü'1-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz Yahsubî (ö. 544/1149): *Meşâriku'l envar ala sıhâhi'l Asar.*[8] es-Sahihayn ve Muvatta garibine dairdir.

4. Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (ö.538/1143): *e- fâik (ve Nesmu'l-Râik) fî garibi'l-hadis.*[9]

5. Ahmed İbn Muhammed Ebu Ubeyd Herevî (ö.401/1010): *Kitabü'l-Garibeyn.*[10]

---

[1] Karabulut, Fuat, *Süfyan b. Uyeyne Ve Hadis İlmindeki Yeri*, ATAUSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2007, 85; Ayrıca bkz. Kırbaşoğlu, M. Hayri, *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*, Kitabiyât, Ankara, 2003, 208-211.

[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XII, 151.

[3] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 121. Mezkur eser için bkz. Erul, Bünyamin, *Hicrî II. Asırda Rivâyet Üslubu* (I) II. *Rivâyet Açısından Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153) el-Câmi'i*, AÜİF. Dergisi, 2002 c. XLIII. sy. I, 27-61. Aynı mlf; *Hicrî II. Asırda Rivâyet Üslubu (II) II. Dirayet Açısından Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153) el-Câmi'i,* AÜİF. Dergisi, 2002, XLIII. sy. II, 57-90.; *Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi' Adlı Eserinin Kadim Bir Nüshası*, İslâmiyât I (1998) sy. II, 125-133; Sadıker, Abdullah, *Ma'mer b. Raşid ve el Cami',* ÇUÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2003.

[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 572.

[5] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 139; V, 371.

[6] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 492; IV, 15; V, 60.

[7] Kastallânî, *a.g.e.,*III, 698; IV, 131. Eser, ilk olarak Muhammed Abdulmuîd Hân'ın idaresinde Muhammed Azîmüddin tarafından çesitli nüshaları dikkate alınıp rivâyetlerin senedleri ve kaynakları gösterilmek suretiyle dört cilt halinde 1384-1387/1964-1967 yılları arasında Haydarâbâd'da yayınlanmıstır. eserin tanıtımıyla ilgili olarak bkz. Kandemir, M.Yasar, "*Garîbu'l-Hadîs*", XIII, DİA, 378-79; Aşıkçı, Kazım, *Ebu Ubeyd ve Garibu`l-Hadis'indeki Dile Dair Açıklamaların Tahlili*, UÜSBE (Basılamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2001; Kırbaşoğlu, M. Hayri, *Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (Hayatı, İlmî Mevkii, Eserleri*), (Yayımlanmamış Doktora Semineri), Ankara, 1979.

[8] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 667; IV, 15; V, 563.

[9] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 416; IV, 331; XV, 199.

[10] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 216; XII, 487.

6. İbrahim b. İshak Harbî (ö.285/899): *Garibü'l-hadis.*[1]

7. İbn Kurkül, Ebû İshâk İbrâhîm b. Yûsuf b. İbrâhîm Vehrânî Hamzî (ö. 569/1174) İbn Kurkül'ün günümüze ulaşan tek eseri: *Metâliü'l envâr alâ sıhâhi (sâhîhi)'l-âsâr.*[2]

8. İbrahim Cürmî: *Garibü'l-hadis.*[3]

9. Sarkustî, Ebu Muhammed Kasım b. Sâbit b. Hazm Avfî (ö.302): *ed-Delâ'il fi şerh mâ ağfeluhu Ebû Ubeyd ve İbn Kuteybe min Garibi'l-Hadis.*[4]

10. Hattâbî Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahîm b. Hattâb Hattâbî Büstî (ö.388/988) : *Garibü'l-hadis.*[5]

11. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö.276/889) Dil, edebiyat, Kur'an ilimleri, hadîs ve tarih sahalarındaki eserleriyle tanınan âlim: *Garîbü'l-hadis.*[6] Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın Ğarîbü'l-hadîs'ine almadığı garib kelimelerin toplanmasıyla meydana gelmiştir. İbn Kuteybe'nin ilk telif ettiği eserlerden sayılan Garîbü'1-hadîs Rızâ es-Süveysî (Tunus 1399/1978, 1402/1981), Abdullah Cebûrî Süleyman b. İbrahim Âyid ve Sâmiye Muhammed Ahmed tarafından yayımlanmıştır.[7]

12. Ebu`l-Beka Ukberî (ö. 616/1219): *Garibü'l-hadis.*[8]

l)Atrâf Kitaplar

Atrâf kitapları: Değişik bir usülle alel etraf metoduyla tasnif edilmiş olan eserlerdir. Bu metodla tasnifte, herhangi bir hadis kitabında bulunan hadisler, yalnızca belli bir bölümü zikredilip zikredilen kısmın bütün isnadları bir araya getirilerek verilir. Böylece hadisin değişik isnadları etraflı bir şekilde veya kısmen ayrı bir bölümde toplanmış olur.[9]

1. Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf Mizzî (ö. 742/1341): *Tuhfetü'l eşrâf bi ma'rifeti'l etrâf* (*etrafu'l kutubi's-sitte*).[10]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 158, 549; XIII, 160.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 175; II, 549; III, 219, 550.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 212.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 417, 548.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XI, 560.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 593.
[7] Demir, Mustafa, *el-Hattâbî ve Garibu'l-Hadis Adlı Eseri*, SÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2009, 29.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 618.
[9] Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri*, 92.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 644; III, 153, 177, 645; X, 225.

2. Ebu'l Abbas ed Dânî: *Atrâfü''l Muvatta.*[1]

3. Ebu Mesud İbrahim b. Muhammed b. Ubeyd ed Dımeşkî (ö.401/1010): *Atrâfü's-Sahîhayn.*[2]

4. Ebû Muhammed Halef b. Muhammed b. Alî b. Hamdûn Vâsıtî: (ö.401/1010): *Atrâfu's-Sahîhayn.*[3]

m) Müsnedler

1. Ahmed b. Hanbel, İbn Muhammed (ö.241/855): *Müsned.*[4]

2. Bezzâr, Ebü Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilha1ık (ö.292/904): *Müsned.*[5]

3. Ebû Mansûr Şehridâr b. Şîreveyh ed-Deylemî Hemedânî (ö.558/1162): *Müsnedü'l Firdevs.*[6]

4. Ebu Bekir Ahmed b. Selman b. Hasan en-Neccad Hanbelî (ö.348/958): *Müsnedü Ömer b. el- Hattâb*.[7]

5. Ebû'l-Hasen Ali b. Abdilaziz b. Merzubân b. Sâbûr Begâvî (ö.286/899): *el-Müsnedu'l-muntahab.* [8]

6. Ebu Davud et Tayâlisî, (ö.203/818): *Müsned.*[9]

7. Rûyânî', Ebu Bekr Muhammed b. Harun er-Rüyânî (ö.370/919): *Müsned.*[10]

Nüsha: Asıfiye 670/1; Topkapı Sarayı Medîne 278(9-16 cüzler, 411 den önce) 1321' de Haydarabad'da basılmıştır.[11]

8. Abdurrezzak b. Hemmam (ö.211/826)*: Müsned.*[12]

9. İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshak b. İbrâhîm b. Mahled b. İbrâhîm b. Matar (ö. 238/852): *Müsned.*[13]

10. Ebu Ca'fer Ahmed b. Meni b. Abdirrahmân Begavî (ö.244/858-59):

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 624.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 358; II, 158, 771; III, 511.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 350; XV, 555.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 216, 601.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 192, 403; II, 232; III, 403; VII, 495.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 291; III, 615.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 644.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 387.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 117,; II, 92; III, 53, 531, 639; IV, 50.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, XI, 421.
[11] Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri*, 199.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 761.
[13] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 159, 572; II, 322; III, 149; XV, 205.

Müsned.[1] günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir.

11. İbn Abdurrahman Hafız Ebu Cafer Esem Beğavî: *Müsned*.[2]

12. Haris b. ebi Üsame (ö.282/895): *Müsned.*[3]

13. Müsedded b. Müserhed Basrî (ö.228/842): *Müsned.*[4]

14. Yakup b. İshak (ö.316/928): *el-Müsnedü's-Sahih.*[5]

15. Abdullah b. Humeyd Keşşî (ö.249/873*): el-Müsnedü'l-kebir*.[6]

16. Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ Kureşî Humeydî (ö.219/834): *Müsned.*[7]

17. Ebu'l Abbas Muhammed b. İshak es-Sekâfî (ö.313/925): *Müsned.*[8]

18. Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. Müsennâ et-Temîmî Mevsılî (ö.307/919): *Müsned.*[9]

19. Darımî (ö.255/868): *Müsned.*[10]

20. Ebu Bekr Ahmed b Selman b. en-Neccâd Hanbelî (ö.348/959): *Müsnedü Enes.*[11]

21. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf Firyâbî (ö.212/827): *Müsned.* [12]

22. Hasan b. Süfyan en-Nesevî (ö.303/915): *Müsned.*[13]

23. Ebu Süleyman et-Taberâni (ö.360/970): *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn.*[14]

24. Abdullah b. Vehb Kureşî (ö.197/812)*: Müsned.*[15]

25. Abd b. Humeyd (ö.249/893): *Müsned.*[16]

26. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Îsfahânî (ö. 430/1038)*: Müsnedü ebi Yunus.* [17]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, V , 129.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 478.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 529; VIII, 76; XII, 588.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 623; IV, 50; XII, 609.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 311.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 120.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 95; V, 90, 392.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 468; V, 21; VIII, 191.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 118; III, 357, 412.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 291; III, 211.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 333.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 545; III, 544.
[13] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 219; II, 167; IV, 601.
[14] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 505; II, 224, 677.
[15] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 394.
[16] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 575.
[17] Kastallânî, *a.g.e.*, , 675.

27. Süfyan b. Uyeyne (ö.198/813): *Müsned.*[1]

28. Ebu Bekr Ahmed Mervezî (ö.292/904): *Müsnedü Osman b. Affan.*[2]

29. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b.Vâkıd Firyâbî (ö.212/827)*: Müsned.*[3]

30. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim Absî Kûfî (ö. 235/849): *Müsned.*[4]

31. Yahya Himmânî, Yahya b. Abdilhamîd b. Abdirrahman Himmânî (ö 228/843): *Müsned.*[5]

32. Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Said Mervezî (ö: 292/904): *Müsnedü ebi Bekr es-sıddık.*[6]

33. Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Said Mervezî (ö: 292/904): *Müsnedü İbn Abbas.*[7]

34. İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh Cürcânî (ö. 365/976) *Müsnedü hadîsi Mâlik b. Enes.*[8]

35. İmam Şâfiî (ö. 204/819): *Müsned.*[9]

n) Muvattalar

1. Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim Fihrî Mısrî (ö. 197/813) İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden, fakih ve muhaddis: *Muvatta.*[10]

2. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir Asbahî Yemeni (ö. 179/795): *Muvatta.*[11]

3. Abdullah b. Yusuf (?): *Muvatta.*[12]

4. İbn Veddah (ö.386/996): *Muvatta.*[13]

5. Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb Hârisî Ka'nebî (ö. 221/836): *Muvatta.*[14]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 436.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 445.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 773.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 445.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 131.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 136.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 409.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 443.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 34.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 121.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 40.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 629.
[13] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 219.
[14] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 207.

o) Fevâid Kitaplar

Bir muhaddisin kimi şeyhlerinden rivâyet ettiği bazı hadislerle bunlara ait açıklamaların ve hadis ilmiyle ilgili öteki faydalı bilgilerin not edildiği eserlerdir. Bazı hadis kitaplarında bu bilgilerin el Fevâid başlığı altında verildiği de olur. Bununla birlikte Fevâid genelde muhaddisin şeyhlerinden çeşitli metodlarla rivâyet ettiği hadislerle öğrendiği bilgileri ihtiva eden kitaplara isim olarak verilmiştir.[1]

1. İbnü's-Semmak, Ebu Amr Osman b Ahmed b Abdillah b. Yezid ed-Dakkak, İbnü's-Semmak Bağdâdî (ö.344/995): *Fevâid.*[2]
2. Ebu Said en-Nakkaş: *Fevâidü'l-İrâkiyyîn.*[3]
3. Ali b. Hasen Huluî (ö.405/492): *el-Fevâid.*[4]
4. Semveyh ebû Bişr İsmail b Abdillah b. Mes'ûd Abdî İsbehânî (ö.267/881): *Fevâid.*[5]
5. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014): *el-Fevâ'id (Fevâ'idü'ş-şüyûh*).[6]
6. Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. İbrâhîm Bezzâz eş-Şâfiî el-Bağdâdî (ö.354/965): *el-Fevâidül-müntehâbeti'l-'avâlî 'ani'ş-şüyûhi'l-meşhûre bı'l-Ğaylâniyyât.*[7]
7. Kadı eş-Şerif Ebü'l-Hasan Ali b. Abdillah b. İbrahim İsevî: *Fevâidü'l-müntekâti'l-hisâni's-sıhah ve'l-garâib.*[8]
8. Ebu Said Ali b. Musa en-Nisâburî (ö.465/1072): *Fevâidü'- Kencurziyyat.*[9]
9. Ebü'l-Hüseyn Abdülbâki b. Kâni' b. Merzûk Ümevî el-Bağdâdî (ö. 351/962) Hadis âlimi. *Fevâid.*[10]

Burada zikredilen fevâidlerin yanı sıra Kastallânî, Ebu Ömer b. Hayuye[11], Ebu Cafer er-Razî[12], Hasan b. Reşîk[13], Ebu'l Abbas b. ebi Nuceyh[14],

[1] Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 96.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 349.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 49.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 416.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 463; III, 449.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 449.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, IX, 395; XII, 222.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, III , 614.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 614.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, XI , 359.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, XI , 496.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, XI V, 178.
[13] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 104.
[14] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 472.

Taberânî[1], Ebu Muhammed Hâcib b. Ahmed et-Tûsi[2], Ebu Ali Ahmed Ahmed b. b Fadl b. Huzeyme[3],

İbn ebi Heysem[4], Ebü'l Kasım et-Tenuhî[5], Ali b. Muhammed[6], Abdullah b. İshak Horasânî[7], Ebu Tahir ez-Zühlî[8], Ebü'l-Hasan Harbî[9], Ebü'l-feth Haddâd[10] gibi alimlerin fevâidlerinden faydalanmıştır.

ö) Ensâb

Ensâb: Hadis ilminde ensâb, hadis ravilerinin ve muhaddislerinin kimliklerinin tayininde faydalanılan ilmin adıdır. Tanınmış bir hadis alimi veya ravilerin nisbet edildikleri yerler, kabileler veya meslekleri konu olarak alır. Her nisbetle meşhur olan isimleri sıralar.[11]

1. Ruşâtî, Abdullah b. Ali, er-Ruşâtî (ö.543/1148): *el-İktibâsü'l-envâr ve iltimasü'l ezhâr fi ashabi's-sahâbe ve ruvati'l-âsâr.* [12]

2. Ebu'l–Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir Bağdâdi Belâzurî (ö. 279/892): *Kitabu'l-Ensab ve'l-Ahbar.*[13]

3. Zübeyrî**,** Ebu Abdillah Musab b. Abdillah b. Musâ (ö.236/850): *Kitâbu Nesebi Kureyş.*[14]

4. Ebu Abdillah ez-Zübeyr b. b. Bekkâr b. Abdillah b. Mus'ab b. Sabit Kureşî Esedî Medenî (ö.256/870): *Cemheretü Nesebi Kureyş ve Ahbaruha*.[15]

5. Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed eş-Şeybanî Horasanî (ö. 388/998): *el-Müttefik ve'l-müfterik.*[16]

6. Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö.385/995) Hadis hafızı ve kıraat âlimi: *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*.[17]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XII, 638.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 449.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, III , 697.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I , 246.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 629.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 432.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 443.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 370; IX, 480.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 171.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 171.
[11] Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı,* 79.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 321.
[13] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 403; XIV, 15.
[14] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 742; VII, 332.
[15] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 189; III, 28; XIII, 198.
[16] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 348.
[17] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 748; IX, 411.

7. Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sabit Bağdâdî (ö. 463/1071): *el-Müttefik ve'l-müfterik mine'l-esmâ ve'l-ensâb.*[1]

8. Ebû Alî Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed Gassânî (ö.498/1105) Endülüslü hadis hafızı: *Takyîdü'l-mühmel ve temyîzü'l-müşkil*.[2]

9. Ebû Muhammed Lisânü'l-Yemen Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb Hemdânî Bekîlî Erhabî (ö. 360/971'den sonra): *İklîl.*[3]

p) Musannefler

1. Ebû'l-Hasen Ali b. Abdilaziz b. Merzubân b. Sâbûr Begavî (ö. 286/899): *Musannef.*[4]

2. Hammad b. Seleme, ebu Seleme (ö.167/783): *Musannef.*[5]

3. Vekî İbnü'l-Cerrâh b. Melîh (ö.197/812): *Musannef.*[6]

4. Velid b. Müslim: *Musannef.*[7]

5. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhim b. Osman Vâsitî Kûfî Abesî Hâfız (ö.235/849): *Musannef.*[8]

7. Kasım b. Asbağ, Ebû Muhammed Kasım b. Asbağ b. Muhammed Kurtubî Beyyânî (ö.340/951): *Musannef.*[9]

r) Mustahrecler

Mustahrec: kelime olarak 'çıkarmak' anlamına gelen 'istihrac'dan alınmalıdır. Hadis usulü ilminde bir Musannıfın kendisinden önce tasnif edilmiş herhangi bir hadis kitabında bulunan hadisleri teker teker ele alarak kitap sahibinin tarikından ayrı bir tariktan onun şeyhi veya şeyhini şeyhi ile buluşarak kendi isnadıyla rivâyet etmek suretiyle meydana getirdiği hadis kitabına denir.[10]

1. Hâfız Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillah b. Abdillah b. Ahmed b. İshâk b. Mûsa b. Mihrân İsfehânî es-Sûfî eş-Şâfiî (ö.430/1038): *Müstahrec.*[11]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî* III, 600.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 534; IX, 191.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* VIII, 10.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 192, 542; II, 23, 237; III, 128.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 682; XIV, 360.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 691.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 454.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 402; II, 15, 182.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* IX, 47.
[10] Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri*, 208.
[11] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 95; II, 158, ; VI, 46.

2. Hâfız Ebûbekr Ahmed b. İbrâhim b. İsmâil İsmâil Cürcâni (ö.371/981). *Mustahrec.*[1]

3. Hâfız Ebû Avâne Ya'kub b. İshâk b. İbrâhim b. Yezîd el-İsferâyînî en-Nîsâbûrî eş-Şâfiî (ö.316/928): *Mustahrec ebi Avane.*[2]

4. Ebû Avâne Ya'kub b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî (ö. 316/929): *Sahîh.*[3]

s) Ğaraib Kitaplar

Ğarib'in çoğulu olan garaib, genelde tek bir ravi tarafından rivâyet edilip başkalarınca rivâyet edilmeyen bu yüzden de o ravinin garibi olarak bilinen hadislere denir.[4]

1. Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö.385/995)*: Garaibü Malik.*[5]

2. İbn Mende, Şu'be İbnü'l Haccac b. Vered (ö.170/786): *Garaibü Şu'be.*[6]

ş) Sahih Hadis Kitapları

1. İbn Hıbbân, Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965) Hadis ve fıkıh âlimi: *Sahîh.*[7]

2. Müslim, Ebu'l Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyrî (ö.261/875): *Sahîh.* [8]

3. Ya'kûb İbnu İshâk İbn İbrahim İbni Yezîd el-İsferâyîni (ö.316/928): *es-Sahîhu'l Müsned.*[9]

4. İbn Huzeyme Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî (ö. 311/924): *Sahih.*[10]

5. El-Makdisî, Diyâüddin Ebû Abdillah Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed b. Abdirrahman es-Sa'di (ö.643/1245): *Kitab el-ehâdisi'l-ciyadi'l-muhtare mimmâ*

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 158; III, 120.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 359; III, 340.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 605; II, 452; III, 6.
[4] Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 99.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 35; II, 20, 430.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 571; XI, 568.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 92; III, 374. Daha geniş bilgi için bkz. Özçeltikçi, Ümmühan, *İbn Hıbban'ın Karşıt Anlamlı Hadisleri Hadisin Bütünlüğü İlkesiyle Sahih'inde Degerlendirişi,* UÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2006.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 350.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 208.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 118; III, 77. Daha geniş bilgi için bkz. Yıldırım, Enbiya, *İbn Huzeyme ve Sahîh*, UÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1989; Işık, Mustafa, *İbnu Huzeyme, Sahih'i Ve İbnu Hibban'ın Sahih'iyle Mukayesesi***,** EÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1997.

leyse fi's-Sahîhayn ev-ehadihimâ.[1]

t) Terğib ve Terhib

1. Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdâdî (ö.385/996): *et-Terğîb fî fezâ'ili'l-a'mâl ve sevâbi zâlik*.[2]

2. Ebu'l Kasım İsmail b. Muhammed b. el Fadl el Kureşi et-Teymi et-Talhî el İsfehânî (ö.535/1142): *Et-terğib ve't-terhib*.[3]

3. Abdülazim b. Abdülkavî el-Münzirî (ö.581/656) : *et-Terğib ve't-terhib*.[4]

4. Ebu şeyh el-İsbehânî (ö.369/980): *Kitabü't-terğib*.[5]

u) Emâlî

Emâlî, imlanın çoğuludur. Terim olarak meclis veya çoğulu ile mecalis denilen ve bir muhaddisin isteyenlere hadis yazdırmak üzere tertiplediği toplantılarda talebenin yazdığı hadislerden meydana gelen kitaplara denir.[6]

1. el-Mehâmilî, Ebu Abdullah el-Hüseyin b. İsmail b. Muhammed el-Mehâmili ed-Dabi el-Bağdâdi el-Kâdi (ö.330/941): *Emâlî*.[7]

2. Hamd b. Nasr b. Ahmed, el-Ameş el-Hamedanî (ö. 512/1118): *Emâlî*.[8]

3. Ebu'l kasım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdilkerim b. Fadl el-Kazvini er-Rafi'i (ö. 623/1226) : *Emâlî*.[9]

4. Muhammed b. İbrahim el-Curcâni (ö.408/1017): *Emâlî*.[10]

5. Ebü'l-Fadl Muhammed b. Nasır b. Muhammed b. Ali : *Emâlî*.[11]

6. Ebu Cafer, Buhturi: *Emâlî*.[12]

7. İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî (ö.395/1005) Hadis hafızı: *Emâlî*.[13]

ü) Zevâid

1. Abdullah b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 670; III, 613.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 614.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 613.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 613.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 341; XV, 307.
[6] Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 75
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 133; XII, 714.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 615.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 434.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 487; X, 10.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 615.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 617.
[13] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 93.

b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 290/903) Ahmed b. Hanbel'in küçük oğlu ve önde gelen talebesi: *Zevâidu'l Müsned.*[1]

2. Abdullah b. Ahmed, (Ahmed b. Hanbel'in oğlu); Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 290/903) Ahmed b. Hanbel'in küçük oğlu ve önde gelen talebesi: *Zevâidü'z-Zühd (liebihi*).[2]

v) Cüzler

1. Nuaym b. Hammad (ö.228/843): *Cüz.*[3]

2. Ebü'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzübân el-Begavî (ö.317/929): *el-Ca'diyyat.*[4]

3. Hâkim en-Nîsâbûrî Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî (ö.405/1014): *Kitâbü'l-Erba'in.*[5]

4. Ebu Abdirrahman es-Sülemî: *Erbaun.*[6]

5. Ali b. Mufaddal el-Makdîsî (ö. 611/1214): *el-Erbaûne'l-ilâhiyye.*[7]

Yine Kastallânî, İbnü's Sakar[8], İsmail b. ebi Üveys[9], Hafız el-Makdisi Diyauddin[10], Hafız ebu Musa[11], Ebu Mes'ud b. el-Furat[12] gibi alimlerin cüzlerinden faydalanmıştır.

y) Cem Kitaplar

1. Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed eş-Şeybânî el-Horasânî (ö. 388/998) Muhaddis: *Kitâbü'l-Cem beyne's-Sahîhayn.*[13]

2. Muhammed b. ebi'n-Nasr Futûh el-Humeydî (ö.488/1095): *el-Cem' beyne's-Sahihayn.*[14]

3. İbnü'l Harrât, Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân b. Abdillâh el-İşbîlî (ö. 582/1186) Hadis hafızı ve fakih: *el-Cem' beyne's-Sahîhayn.*[15]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 543.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 613.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 23.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 634; VI, 151; X, 466.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 225.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 439.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 611.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 615.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, XI, 550.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 677.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 291.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 159.
[13] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 549; II, 400.
[14] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 158; III, 340; XV, 211.
[15] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 599; VII, 153.

z) Muhtelifü'l-Hadis İlmine Yönelik Eserler

1. Şâfiî, Ebu Abdullah Muhammad b. İdris Şâfiî (ö.204/820): *Kitâbü İhtilâfi'l-Hadis.*[1]

Sahasında yazılan ilk eserdir.[2] Yine, hadisleri el alışı, tevil ve tercihi açılarından bu eser aynı sahada daha sonra yazılan eserlere örnek olmuştur.[3]

2. Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et Taberî (ö. 310/922)*: Tehzîbü'l-Âsar*.[4]

2. Şerhler

Kastallânî'nin en çok istifade ettiği şerh Fethü'l bârî olup daha sonra da Kirmânî'nin şerhi gelmektedir. Bu şerhlerin yanında daha birçok şerhten faydalanmıştır. Bu şerhleri nakletmek istiyoruz.

1. İbn Hacer, Şihbüddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö.852/1449): *Fethu'1-bâri bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî.*[5]

Kastallânî bir bakıma *Fethu'1-bârî'*yi özetlemiş bazen de rivayetlere, İbn Hacer'in görüşlerine paralel bir şekilde yaklaşmıştır. Kastallânî İbn Hacer'in şerhini zikrederken bazen de onun görüşlerine yakın açıklamalarda bulunmuştur. Bunu karşılaştırmalı olarak bazı örneklerle şöyle açıklayalım. Örneğin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sihir yapıldığı ile ilgili pek çok rivayet vardır. Bu rivayetlerde Hz. Peygamber'in bir müddet dalgınlaştığı ve yapmadığı halde bir takım şeyleri yaptığı, sonunda meleklerin kendisine haber vermesiyle beraber muskanın bulunduğu yeri öğrendiği geçmektedir. Bazı rivayetlerde, Hz. Paygamber bizzat bir grup ashab ile birlikte kuyuya gittiği, diğer bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Ammar'ı diğer rivayette, Hz. Ali'yi yalnız kuyuya gönderdiği bilgisi vardır. İbn Hacer burada şunu demektedir: "Bazı rivayetler kuyuya gidenlerin hepsinin veya bir kısmının adını zikretmemişlerdir. Çeşitli adlar veren rivayetler kuyuya gidenlerin isimlerini açıklamaktadır diye düşünülebilir. Keza Resûlullah'ın ilk önce onları gönderip

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 331; IV, 82.
[2] Goldziher, Ignaz, *Zahiriler* "Sistem ve Tarihleri'' trc: Cihat Tunç, Ank. 1988, 32. 63. dipnot
[3] Nazlıgül, Habil, *İmâm eş-Şâfiî'nin Hadis Kültürümüzdeki Yeri*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ank., 1993, 62.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 414; XIV, 405.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XI, 288; XII, 51, 60.

ardından kendisinin bizzat kuyuya gittiği şeklinde yorumlanabilir."[1] Kastallânî de bu konuda Fethü'l-bârî'de olduğu gibi dedikten sonra aynı bilgileri aktarır.[2] Bu bağlamda Kastallânî, birçok yerde İbn Hacer'in adını veya şerhinin adını zikretmek suretiyle açıklamalarda bulunmaktadır.[3] Bazen de Kastallânî, İbn Hacer'in adını veya şerhini zikretmeden onun dediklerine benzer şekilde açıklamalarda bulunmakatadır.[4]

2. İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449): *Hedyü's-Sârî*.[5]

3. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî (ö.786/1384): *el-Kevâkibü'd-derâri fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*.[6]

4. Muhammed b. Bahadır ez-Zerkeşî (ö.794/1348): *et-Tenkîh fi şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh.*[7]

5. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer el-Ensârî el-Kurtubî (ö.656/1258): Müslim şerhi "*el-Müfhim"el müfhim ala Sahîhi Müslim*.[8]

6. Alemüddin es-Sehâvî (ö.643/1245): *Şerhü'l-Mişkât.*[9]

7. Ebu Ömer Yusuf b. Abdillah b. Muhammed b. Abdilberr en-Nimrî el-Kurtubî el-Malik (ö.463/1071): *Et-Temhid li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-Me'âni ve'l-Esânid:* [10] Muvatta üzerine yapılmış şerhtir.

8. Bedreddin Muhammed b. ebi Bekr b. Ömer b. ebi Bekr b. Muhammed b. Süleyman b. Cafer ed-Demâmini (ö.827/1424): *el-Mesâbih fi şerhi'l-Câmi'i's-Sahih li'l-Buhârî.*[11]

9. Hattâbî Ebû Süleyman Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî (ö.388/998): *Me'âlimü's-Sünen.*[12]

---

[1] İbn Hacer Askalanî, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî***,** tahkik ve tashih: Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Baz, Beyrut, ts. X, 230.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* XII, 564.
[3] Krş: İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî,* IX, 510-511; Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 161-162. Yine krş: İbn Hacer, *Fethü'l-Barî,* X, 556; Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 205-206.
[4] Örnekler için bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî,* XII, 244, Kastallânî, *İrşâdü's-Sarî*, XIV, 371; Yine krş: İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî,* IV, 268, Kastallânî, *İrşâdü's-Sarî*, IV, 275; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî,* IV, 237, Kastallânî, *İrşâdü's-Sarî*, IV, 637, İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî,*III, 53; Kastallânî, *İrşâdü's-Sarî*, III, 256, İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî,* III, 97, Kastallânî, *İrşâdü's-Sarî*, III, 321.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 331; III, 55, 674.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 256; XII, 14, 86.,
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 208; IV, 27; XIII, 395.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 190; IV, 143; VIII, 118; XV, 442.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 129, 516; XV, 284.
[10]Kastallânî, *a.g.e.,* I, 334, 454; III, 256; IV, 280. Daha geniş bilgi için bkz. Tartı, Nevzat, *İbn Abdilberr Ve Et-Temhid'indeki Şerh Metodu*, OMÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1994.
[11] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 82; III, 25; IV, 27.
[12] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 297.

10. el-Hakîm et-Tirmizî Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî (ö.320/932): *Nevâdirü'l-Usûl fî marifeti ahbâri'r-Resûl*.[1]

(Selvetü'l-'arifin ve bustânü'l-muvahhidîn). 291 hadisin şerhini ihtiva eder. Hakîm et-Tirmizî, diğer hadis kitaplarından farklı bir mahiyet taşıyan bu eserinde her birine "asıl" adını verdiği 291 konu başlığı tesbit etmiş, her başlığın altına bir hadisin şerhini yapmış ve konu başlığına uygun sonuçlara ulaşmaya çalışmıştır.[2]

11. Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrahim b. Ya'küb el-Buhârî el-Kelâbâzî (ö. 380/990): *Meâni'l-Ahbâr*.[3]

Eserde ibadet, tasavvuf, ahlâk ve edeple ilgili 222 hadis şerhedilmiştir. Bunlar şerhedilirken ayrıca 805 hadis kullanılmıştır. 222 hadisin 168'i Kütüb-i Sitte, el-Muvatta, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde, geri kalan elli beş hadisin kırk dokuzu da ikinci derecedeki hadis kitaplarında yer alır.[4] Eserdeki altmışa yakın hadisin, isnad zincirinde zikrettiği ve hocası Ebu'l-Leys Kasr b. el-Feth'den yapmış olduğu rivâyetlerin hemen hemen hepsinin râviler halkasında bulunan Tirmizî'ye özellikle hadislerin sıhhatini tesbitte müracaat edilmiştir. Meselâ, Deccal ile ilgili hadisi şeriflerin varyantları zikredildikten sonra, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmiz'nin hadis hakkında "Hazâ hadîsün hasenün sahihun" dediği ifade edilmiştir. Bu durum, Tirmizî'nin Ma'âni'l-ahbar'ın temel kaynakları arasında olduğunu göstermektedir.[5]

12. Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö.516/1122) Şâfiî: *Şerhü's-Sünne*. [6]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 506; VII, 199; XV, 629.
[2] Köktaş, Yavuz, *İlk Dönem Sufileri ve Hadis, Hakim et-Tirmizî Örneği,* İst., 80.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 497; VIII, 168; XIII, 237.
[4]Uludağ, Süleyman, "*Kelâbâzî"*, DİA, XXV, 192; Eser, Bilal Saklan tarafından geniş bir şekilde tahlil edilmiştir. Meâni'l-âhbâr'dan ilk 100 hadisi Fikret Karapınar tahkik, tahrîc ve neşretmiştir. (Konya 1999). Eser, Hakîm et-Tirmizî'nin Nevâdirü'I-usûl'ü gibi hadisleri tasavvuf açısından yorumlayan ilk çalışmalardan biri olması bakımından Önem taşır. Kelâbâzî, et-Ta'arruf'ta yorum için başvurduğu âyet ve şiirlerin önemli bir bölümünü Mecâni'l-ahbâr'da da kullanmıştır. Me'âni'l-ahbâr'daki hadislerin tamamına yakın kısmı daha sonra Kütü 'l-kulûb, İhya'ü 'ulûmi'd-dîn ve diğer tasavvufi eserlerde yer almıştır. Uludağ, Süleyman, "*Kelâbâzî"*, DİA, XXV, 192. Daha geniş bilgi için bkz. Karapınar, Fikret, *Ebû Bekr Muhammed b. Ebî İshâk İbrahim b. Ya'kub b. Yusuf b. Kesir b. Hâtim b. Abdirrahman el-Gülâbâdî (ö.380/990)'nin Maâni'l-Ahbâr Adlı Eserinin İlk Seksen Varağının Tahkik ve Tahrîci*, SÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1999.
1999.
[5] Göktaş, Vahit, *Kelâbâzî (ö.380/990) ve Tasavvuf Anlayışı*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007, 70.
[6] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* II, 342; III, 241; VI, 545; VII, 496. daha geniş bilgi için bkz. Sancaklı, Saffet*, Beğâvi ve Şerhü's-Sünne'deki Metodu,*UÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1996.

13. Ebü'1-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-Irâkî (ö.806/1404): *Şerhü Süneni't Tirmizî.*[1]

14. Ebu Abdillah Alâüddin Muğaltay b. Kılıç b Abdillah el-Bekcerî el-Hikrî el-Mısrî (ö.762/1360)*: Et-Telvîh fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî.*[2]

15. Kâdî İyâz, Ebü'1-Fazl İyâz b. Mûsâ, b. İyâz el-Yahsubî (ö.544/1149) Mâlikî kadısı, hadis, fıkıh ve dil âlîmi: *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id (fî şerhi Sahîh)i Müslim.*[3]

16. Ebü'1-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-Irâkî (ö. 806/1404): *Şerhü Süneni ebi Davud.*[4]

17. Nevevî (ö. 676/1277): *Minhâc fî şerhi Müslim İbni'l-Haccâc.*[5]

Bu şerh, Müslim şerhleri içerisinde en yaygın olan şerhtir. Müslim'in şerhi denilince akla Nevevî'nin şerhinden başkası gelmez.

18. Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö.855/1451): *Umdetü'l-Kârî Şerhü Sahîhi'l Buhârî.*[6]

19. Hafız Münzirî, Abdülazim b. Abdülkavi el Münziri (ö.656/1258): *el-Addu'l-Mevdud fi havaşi Sünen Ebi Davud.*[7] (Ebu Davud üzerine yapılan şerh.)

20. Ebu Muhammed, Muhammed b. Said b. Ebi Cemre el-Ezdi el-Endülüsî (ö.699/1300): *Behcetü'n-Nüfus ve Ğayetuha bi Ma'rifet-i Ma leha ve Ma' Aleyha.*[8] Endülüs'lüdür. Maliki fakihi, müfessir, muhaddis, hafız, tarih ve kıraat alimi idi. Devrinin arif kişilerindendir. Müellif, önce Buhârî'den üç yüz kadar hadisi "Cemu'n-Nihaye fi Bedi'l-Hayri ve'l–Ğaye" adlı eserinde cem etmiş ve "Muhtasar-u İbni Ebi Cemre" diye bilinen bu eseri, bizzat müellifi şerhetmişti.[9]

21. Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî (ö.795/1393) Hanbelî fakihi, muhaddis ve müfessir:

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 708; IV, 433; XII, 657.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 283; IX, 191; XIV, 234.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 495.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 112.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 126; II, 220, 428; XII, 686.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 77; IV, 269: XII, 72.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 731; XII, 702.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 109; II, 749; XIII, 52, 360. Bu eser hakkında yüksek lisans çalışması için bkz. Yiğitbaş, Lokman, *İbn Ebi Cemre ve Behcet`ün Nüfus*, SÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007.
[9] Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri*, 260.

Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem fî Şerhi Hamsine Hadisen min Cevâmi'i'l'kilem.[1] Nevevî'nin kırk iki hadis ihtiva eden el-Erbaîn adlı mecmuasının elliye tamamlanarak yapılmış şerhidir.[2]

22. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Alî ez-Zümürrüdî (ö.776/1375) Hanefî fakihi: *Şerhu Meşâriki'I-Envâr*.[3]

23. İbn Firişte (ö.821/1418'den sonra) Hanefî fıkıh âlimi ve lügat yazarı. *Mebâriku'I-Ezhâr fî şerhi Meşârıkı'l-Envâr*.[4]

Radıyyüddin es-Sâgânî'nin Meşârıku'l-envâri'n-nebeviyye adlı eserinin şerhidir. Buhârî ile Müslim'deki hadislerin senedleri ve tekrarları çıkarılmak suretiyle derlenen eser 2250 kadar hadis ihtiva etmektedir.[5]

24. Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî (ö.804/1401) Şâfiî fakihi, muhaddis ve biyografi yazarı: *Şevâhidü't-tavzîh fi şerhi'l-Câmi's-Sahîh*.[6]

İbn Hacer el-Askalânî'nin bildirdiğine göre müellifin, hocaları Kutbüddin el-Halebî ve Moğultay b. Kılıç'ın Buhârî şerhlerini esas alıp bazı ilâvelerde bulunduğu eser yirmi ciltir.[7]

25. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö.463/1071) Endülüslü muhaddis, münekkit, edip, tarihçi ve Mâliki fakihi: *et -Temhid li-ma fi'l-Muvatta mine'l meani ve'l Esânid*.[8]

26. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö.463/1071): *el-İstizkârü'l-Câmi' li-mezâhibi fukahâ i'l-emsâr ve ulemâ'i'l-aktâr fîmâ tezammenehü'î-Muvatta min meâni'r-re'y ve'1-âsâr*.[9]

Son baskıda adı bu şekilde tesbit edilen eser bazı kaynaklarda el-İstizkâr li-mezâhibi veya el-İstizkâr fî şerhi mezâhibi şeklinde de anılmaktadır.[10]

27. Ekmelüddîn Muhammed b: Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* I, 94.
[2] Kallek, Cengiz, "*İbn Receb"*, DİA, XX, 245.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 597.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 361.
[5] Baktır, Mustafa, "*İbn Melek"* , DİA, XX, 175.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* VI, 378.
[7] Özel, Ahmet, "*İbnü'l-Mülakkın"*, DİA, XXI, 150.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 230; XIII, 230. İbn Abdilberr ve Temhid'indeki metodu hakkında geniş bilgi için bkz. Tartı, Nevzat, *İbn Abdil-Berr Ve Et-Temhid'indeki Şerh Metodu*, OMÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1994.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 668.
[10] Leys Suûd Câsim, "*İbn Abdülber en-Nemerî"*, DİA, XIX, 270.

Mısrî (ö.786/1384) Tanınmış Hanefî fakihi: *Şerhü Meşârıki'l-Envâr*.[1]

28. İbn Dakikul-îd, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Küsî (ö.702/1302) Müctehid âlim ve muhaddis: *İhkâmü'l-ahkâm şerhu 'Umdeti'l-ahkâm*.[2] Cemmâîlî'nin ahkâm hadislerine dair eserinin şerhidir.[3]

29. Şemseddin Ebu Abdullah, Muhammed b. Abdüddâim b. Musa b. Abdüddâim en-Nu'aymî el-Akalâni el-Birmâvi (ö.831/1428): *el-Lâmi'u's-Sabîh fi şerhi'l-Câmi'i's-Sahih li'l-Buhârî.*[4]

30. Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî el-Cemmâîlî (ö.600/1203) Hadis hafızı: *Umdetü'l-ahkâm*.[5]

el-'Umde fi'l-ahkâm fî me'âlimi'l-helâl ve'l-harâm adıyla da anılan eser, Sahîh-i Buhârî ile Sahîh-i Müslim'deki ahkâmla ilgili 420 kadar hadisi konularına göre sıralayarak bir araya getirmiştir. Birçok şerhi bulunan kitap Mustafa Abdülkâdir Ata tarafından Beyrut'ta basılmıştır. (1406/1986).[6]

31. Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî (ö.804/1401) Şâfiî fakihi, muhaddis ve biyografi yazarı: *El-İ'lâm bi-Fevâidi Umdeti'l ahkâm*.[7] Cemmâîlî'ye ait eserin şerhidir

32. Muhammed b. Ebi Bekr ed-Demâmini el-Mâlikî: (ö.827/1424): *Mesâbihü'l-Câmi'i's-sahîh.*[8]

33. Tibî el-Hüseyn b. Muhammed b. Abdullah et-Tîbî (ö.516/1122): *Şerhü'l Mişkât.*[9]

34. Ebû Abdullah b. Hasan Türpüştî (veya Turpeştî) (ö.661/1363): *Şerhü'l Mesâbih.*[10]

35. Ebü'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed Abdülkerim er-Rafi'î el-Kazvinî (ö.623/1226): *Şerhü'l-Müsned'i-ş-Şâfiî.*[11] (Bu eser, Şâfiî'nin Müsned adlı eserin şerhidir.)

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 551; XIII, 369.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 9; XV, 247.
[3] Özel, Ahmed, "*İbn Dakikul'îd"*, DİA, XIX, 408.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 73; III, 130, 473; IV, 27.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 445.
[6] Kandemir, M. Yaşar, "*Cemmâilî*", DİA, VII, 339.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 664.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 196; III, 361, 512.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 447; III, 522, 552; IV, 425, 515; VI, 359.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 45; XIII, 613.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 441.

36. Irâkî, Zeynüddin, Ebü'1-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-Irâkî (ö.806/1404): *Tekmiletü Şerhi't-Tirmizî*.[1]

37. İbnü'l Esir, izzeddin Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö.630/1233): *Şerhü'l Müsned*.[2]

Bu şerhlerin yanında Kastallânî elde mevcut olmayan şerhlerden de faydalanmıştır. Örneğin bu şerhlerden biri İbn Hacer'in de sıkça müracaat ettiği Davudî'dir.[3] İlk dönem Buhârî şerhlerinden biri olup eseri elimizde mevcut değildir.

Yine Kastallânî, Buhârî şarihi İbn Tin, ebu Muhammed Abdulvahid b. Et-Tin es-Sefakısi'den de faydalanmıştır. İbn Tin, Mağribli Maliki alimdir. Sahnun'un Müdevvenesi'nden yaptığı iktibasların çokluğu ve bir de Buhârî'ye yazdığı şerhi ile tanınır. Şerhi'nin ismi *el-Muhabberü'l-fasih fi şerhi'l-Buhârî es-sahîh* olarak geçer.[4] Şerhte de Kastallânî, İbn Hacer'in İbn Tin şerhinden aldığı açıklamayı zikretmiştir.[5] Bazen de Sefakısî geçer.[6] Bir yerde de İbn Tin ve Sefakısî geçer.[7] Yine Kastallânî muhaddis ve Mâlikî fukahasından olan ve Buhârî'nin Sahîh'ine yazmış olduğu bir şerhinden bahsedilen[8] Ebu'l-Kâsım Mühelleb b. Ebû Sufra'dan iktibaslar yapmaktadır.[9]

3. Hadis Usülü Ve İlimleri İle İlgili Kaynaklar

Kastallânî birçok hadis usülü ve ilimleri ile ilgili kaynaklardan faydalanmıştır. Bu kaynaklar şunlardır:

1. Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö.643/1245) Hadîs âlimi ve fakih: *Mukaddimetü İbnî's'Salâh*.[10] Hadis usulü konularının ele alındığı eser üzerinde çoğu şerh ve ihtisar olmak üzere yüzlerce çalışma yapılmıştır.[11]
2. Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 679; III, 708.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 140.
[3] Kastallânî, II, 110; III, 178; IV, 121; V, 171.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 450; XIII, 339, 406.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 310.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 110; III, 495.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 477.
[8] Sandıkçı, Kemal, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, 25.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 54, 471; VIII, 210.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 27.
[11] Kandemir, M. Yaşar, "*İbnü's-Salâh Eş-Şehrezûrî"* DİA, XXI, 199.

(ö.676/1277): *Et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti Süneni'l-beşîr en-Nezîr.*[1] İrşâd'ın muhtasarı mahiyetinde bir eserdir.

3. Nevevî: *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik ilâ ma'rifeti Süneni Hayri'l-Halâ'ik sallallahü aleyhi vesellem*.[2]

4. Ebü'1-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-Irâkî (ö. 806/1404) Hadîs âlimi ve hafızı. *Şerhu't-Takrib.*[3]

5. Ebü'1-Fazl İyâz b. Mûsâ, b. İyâz el-Yahsubî (ö.544/1149): *el-İlmâ' ilâ Marifeti usûli'r-rivâye ve Takyîdi's-semâ.*[4] İbnü's-Salâh'ın kaynaklan arasında yer alan eser Seyyid Ahmed Sakr tarafından yayımlanmıştır.

6. Hatîb el-Bağdâdî Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sabit el-Bağdâdî (ö. 463/1071): *el-Kifâye fi ilmi'r-Rivâye*.[5]

7. Hâkim en-Nîsâbûrî Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî (ö.405/1014): *Ma'rifetü Ulûmi'l-hadîs*.[6]

Râmahürmüzî'nin (ö.360/971) el-Muhaddisü'1-fâsıl'ından sonra bu sahada kaleme alınmış ikinci eser olduğu tahmin edilen kitapta usûl-i hadis meseleleri elli iki bölüm halinde el alınmış, verilen her bilgi senedleriyle birlikte zikredilmiştir.[7]

8. Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali (ö.463/1071): *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve Adabi's-Sami.*[8]

9. Abdurrahim İbnül Hüseyin, el-Irâkî (ö.806/1404): *Fethü'l Muğis (şerhu-Elfiyye el-Mutavvel*).[9] Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyyeti Mustalahi'l-hadis, Irâkî'nin kendi Elfiyye'sine yazdığı şerhidir.

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* II, 230, 436.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 314.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 228; III, 330; IV, 657.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 308.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 276.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 79.
[7] Kandemir, M. Yaşar, *"Hâkim en-Nîsâbûrî"*, DİA, XV, 191.
[8] Kastallânî, *a.g.e,* I, 81, 314.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 270; VIII, 157. Eser, Mahmud Hasan Rebi'in ta'lik ve tashihleri ile tek cilt halinde 1335/1916 senesinde Kahire'de basılmıştır. Bu baskı Â'lâmu'l-kütüb tarafından 1988 yılında Beyrut'ta tekrarlanmıstır. Salah Muhammed Muhammed Uveyda'nın tahkikiyle Dâru'l-kütübü'l-ilmiye tarafından 1413/ 1993'te Beyrut'ta basılmıştır. Irâkî, önce *Elfiyye*'yi geniş bir şekilde şerhe başlamış daha sonra bundan vazgeçerek serhini orta hacimde tamamlamıstır. Şerhin baş kısmında hadis ilmini, çok faydalı ve önemli, helal ve haramı ögreten, ahkâmı belirleyen bir ilim olarak tanımlamakta ve bu nedenle de usul ilmini hadis talebesi için vazgeçilmez bir ilim olarak takdim etmektedir. İşte bu nedenle, önce *et-Takyid ve'l-îzah* isimli eseri kaleme aldığını, sonrada daha kolay öğrenilmesini, ezberlenmesini ve anlaşılmasını sağlamak için bin beyit halinde manzum hale çevirdigini, ihtiyaca binaen de bu şerhi kaleme aldıgını belirtmektedir. Müellif, şerhini gereksiz konulara girmeksizin, bu ilmin müşkillerini ve kapalı kısımlarını açıklayan, ne bıktıracak kadar uzun

10. Abdurrahim b. Hüseyin, el-Irakî (ö.806/1404): *el-Elfiyye*.[1]

11. Ebü'1-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-Irâkî (ö.806/1404): *et-Takyîd ve'l-İzâh limâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti'bni's-Salâh*.[2]

12. İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1448): *Nüzhetü'n-Nazar fi Tavzîh Nubheti'l- Fiker*.[3]

13. Sehâvî, Şemseddin, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed bAbdirrahman b. Muhammed es-Sehâvî (ö.902/1497): *Fehü'l-Muğis bi şerhi Elfiyyeti'l-Hadis li'l-Irâkî*.[4]

4. Tefsir ve Kur'an İlimleri İle İlgili Kaynaklar

Kastallânî şerhinde birçok tefsir ve Kur'an ilimleri ile ilgili eserden den faydalanmıştır. Bunları şöyle sıralayalım.

1. Hafız İbn Kesir Ebü'1-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşki eş-Şâfiî (ö.774/1373) Şâfiî fakîhi: *Tefsir*.[5]

2. Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö.150/767) Kur'an'ı baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessir: *Nevâdirü't-tefsîr*.[6]

3. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ' (ö. 209/8241?) *Mecâzü'-l Kur'ân*.[7]

Kur'ân-ı Kerîm'in filolojik yorumuna dair eseri. Garîbü"l-Kur'ân ve meâni'l-Kur'ân türü eserler arasında, Kur'an'da geçen garîb kelime ve tabirlerin filolojik tefsiriyle Kur'an'ın üslûp özelliklerinin "mecâzü'l-Kur'ân" adıyla ilk ele alındığı eserdir. ihtiyaca cevap vermek üzere kaleme almıştır.[8] Ebu Ubeyde, belâgat ilminin henüz ortaya çıkmadığı bir dönemde Mecâzü'l-Kur'ân'da, mecâz, mesel, teşbih,

---

ne de faydasız olacak kadar kısa, orta hacimde, hadis talebesinin müstağni kalamayacağı, faydalı bilgileri bir arada bulabileceği kıymetler mecmuası olarak tanıtmaktadır. Teker, Yusuf, *Hadis Usûlü Edebiyatında Elfiyye'ler, Irâkî ve Elfiyye'si*, MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst., 2006, 76.

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 116.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 534.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 568.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 157.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 450; XI, 359.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 467.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 201, 216, 488; IV, 396.
[8] Yerinde, Adem, *"Mecâzü'l Kur'ân"* , DİA, XXVIII, 225.

kinaye gibi bazı ıstılahlar kullanarak bu ilmin ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur.[1]

4. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî (ö.333/944) Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu, müfessir ve fakih: *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*.[2]

Tevîlâtü Ehli's-sünne, Tevîlâtü'l-Mâtürîdiyye adıyla da bilinen eser tefsir açısından çok önemli bir çalışma olmasının yanı sıra kelâm, fıkıh ve fıkıh usulü alanlarında da zengin bilgi ve önemli görüşler içermektedir.[3]

5. Ebu Bekir Nakkaş-i Musilî el-Bağdâdî (ö.351/962): *Şifâu's-Sudur.*[4]

6. Beğâvî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö.516/1122) Şâfiî fakihi*: Meâlimü't-tenzîl.*[5]

7. Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammcd) Dahhâk b. Müzâhim cl-Hilâlî el-Horasânî el-Belhî (ö. 105/723) Müfessir: *Tefsir.*[6]

8. En-Nesefi, Hâfızuddîn Ebul-Berekât Abdullah İbn Ahmed en-Nesefi (ö.710/1310): *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl.*[7]

9. İbn Cerir et-Taberî (ö.310/923): *Câmiul-Beyân-Te'vil'l-Kur'an.*[8]

10. Abdurrezzak b. Hemmâm (ö.211/827): *Tefsir.*[9]

11. Ali b. Muhammed el-Hâzin (ö.741/1341): *Lübâbü't-Tevîl.*[10]

Müellifin en tanınmış eseri olup daha çok "Tefsîrü'l-Hâzin" diye anılır. İbn Hacer el-Askalânî ve Dâvûdî'nin et-Te'vîIi-me'âlimi't-tenzîl adıyla kaydettikleri eserin mukaddimesinde Hâzin bu tefsiri Begavî'nin Me'âlimü't-tenzîl adlı eserinden özetlediğini, ayrıca el-Keşşâf, Mefâtîhu'1-ğayb ve Envârü't-tenzîl gibi muteber tefsir kitaplarından topladığı bilgileri de ilâve ederek eserini meydana getirdiğini belirtmiştir.[11]

12. Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed

---

[1] Türkmen, Sabri, *Ebu Ubeyde, Hayatı Ve Eseri Mecâzu`l-Kur`an'ın Dil Özellikleri*, SÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2000, 162.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, X, 329.
[3] Özen, Şükrü, "*Mâtüridî*", DİA, XXVIII, 149.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 373.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 172; XII, 60.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 446.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 298.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 118, 186; VII, 131.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 545.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 360.
[11] Eroğlu, Ali, "*Hâzin, Ali b. Muhammed"*, DİA, XVII, 125

el-Beyzâvî (ö. 685/1286) Şâfiî fakihi: *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-Te'vil*.[1]

13. İbn Merduye, Ebubekr Ahmed b.Musa b. Merduye b. Furek el-İsfahânî (ö.410/1029): *Kitabü't Tefsir*.[2] 7 cilt olduğu kaydedilen eser daha sonraki birçok müfessire kaynak teşkil etmiştir.[3]

14. Muhammed b. Aziz es-Sahtiyânî*: Garîbü'l-Kur'an*.[4]

15. Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî (ö.581/1185): *et-Tarif ve'l-lâm fîmâ (bimâ) übhime mine'l-esmâ' ve'l-alâm fi'1-Kur'ân*.[5]

16. Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nîsâbûrî (ö.318/930) Görüşleri etrafında Miinziriyye adıyla bîr mezhep oluşan müctehid âlim: *et-Tefsîr*.[6]

17. Abdürrezzak es-San'anî, Ebû Bekr Abdürrezzak b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö.211/826-27*): et-Tefsîr*.[7]

Hocası Ma'mer b. Râşid'in Tefsîr'ini de ihtiva eden bu eserin bir nüshası Kahire'de Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de, diğer bir nüshası da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

18. Mahmud b.Ömer ez-Zamahşeri (538/1143)*: el-Keşşâf an Hakâikı't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fı Vücühi't-Te'vîl*.[8]

19. Ebü'l-Abbâs Nâsırüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mansûr el-Cüzâmî el-Cerevî el-İskenderî (ö. 683/1284) Mâliki fakihi, edip ve müfessir: *Bahrü'l-kebîr fî bahsi (nühabi)'t-tefsîr*.[9]

20. Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (ö.543/1148) Endülüslü Mâliki fakihlerinin önde gelenlerinden, muhaddis: *Kanûnü't-te'vîl*.[10]

21. Ebü'l-Hasen Âdem b. Ebî İyâs el-Horasânî (ö.220/835) Tefsir ve hadis âlimi: *Tefsir*.[11]

Âdem b. Ebû İyâs'in bir tefsiri olduğu bilinmekte ise de eser henüz ele geçmemiştir. Tefsîru Mücâhid adıyla neşredilmiş olan eserdeki hemen bütün rivâyetlerde onun isminin yer alması dikkat çekmekte ve bu tefsirin asıl sahibinin

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, V, 449; X, 126.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 131; IV, 300.
[3] Daha geniş bilgi için bkz. Şenel, Abdülkadir, "*İbn Merduye"* DİA, XX, 184-185.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XI, 56.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XI, 474.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 277.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 150, 186, VI, 565.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 210, 507.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 269.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 3.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 399.

Âdem b. Ebü İyâs olabileceği ihtimali akla gelmektedir. Onun bir hadis cüzü Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[1]

22. Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (ö.370/981) Hanefî fakihi ve müfessir: *Ahkâmü'l-Kur'ân.*[2]

23. İbn'ü-Cevzî, Ebü'l-Ferec, Ebül-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Aiî b. Muhammed el-Bagdâdî (ö.597/1201) İslâmî ilimlerin hemen her dalındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimi: *Zâdü'l-mesîr fî İlmi't-tefsîr.*[3]

24. Abdülkerim b. Havazin b. Abdülmelik b. Talha Ebu'l Kasım el-Kuşeyrî: (ö.376/986): *Letâifü'l-İşârât.*[4]

25. Tahâvî, Ebû Cafer et-Tahâvî (ö.321/933): *Ahkâmü'l-Kur'an.* [5]

26. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) Endülüslü dil âlimi ve müfessir: *el-Bahrü'l-muhit.*[6]

27. Ahmed b. Abdulkâdir b. Ahmed b. Mektûm el-Kaysî el-Hanefî Tâcuddîn Ibnu Mektûm (ö.749/1348) terâcum, nahuv, lugat, tefsir ve fıkıh alimi: *ed-Durr-ul-Lakît min-el-Bahri'l-Muhît.*[7]

28. Firyâbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b.Vâkıd el-Firyâbî (ö. 212/827): *Tefsir.*[8] 120/738 veya 126 (743-44) Belh yakınındaki Firyab'da doğdu. Buraya nisbetle Firyabi olarak tanındığı gibi Türk asıllı olduğu için nisbesiyle de anıldı.[9]

29. Secâvendî, Muhammed b. Tayfur, Ebû Abdillah Muhammed b. Tayfur es-Secâvend el-Gaznevî (ö.560/1165): *Aynü'l-Meânî fi tefsîri's-seb'i'l-mesânî.*[10]

30. İbn Berrecân, Ebüf'l-Hakem Abdüsselâm b. Abdirrahmân b. Ebi'r-Ricâl Muhammcd el-Lahmî (ö.536/1142) Endülüslü âlim ve mutasavvıf: *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*. Kastallânî ise bu eser *irşâd* demektedir.[11] Eserin adını Kâtib Çelebi

---

[1] DİA, *Âdem b. Ebû İyâs*, I, 364.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* X, 71.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* VII, 151.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 539.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 416. Mezkur tefsir için bkz. İşler, Emrullah, *Tahâvî ve Ahkâmu'l Kur'an'ı'* AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1993.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 507; IV, 65; V, 276. Mezkur eser üzerine yapılan bir çalışma için bkz. Kafes, Mahmut, *Ebû Hayyân el-Endelusî'nin Hayatı ve el-Bahrü'l-Muhit İsimli Tefsirindeki Metodu,* SÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 1994.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 325.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* V, 28; X, 95.
[9] Koçkuzu, Ali Osman, "*Firyabi Muhammed b. Yûsuf"* DİA, XIII, 146.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* X, 595.
[11] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 610.

el-İrşâd fî tefsîri'l-Kur'an, Brockelmann Tenbîhü'l-efhâm ilâ tedebbüri'l-kitâb ve ta'arrufi'1-âyât ve'n-nebe'i'1-azîm şeklinde vermişse de Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan yedi nüshasında da[1] ismi Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm olarak kaydedilmiştir.[2]

31. Süfyan b. Uyeyne (ö.107/198): *Tefsir.*[3] Süfyan b. Uyeyne "et-Tefsir" adlı bir esere sahip olan ilk dönem müelliflerindendir.

32. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273) Tefsir, hadis ve fıkıh âlimi: *el-Câmi li'ahkâmi'l-Kur-ân.*[4]

33. Ebu İshak es-Salebî (ö.427/1035): *el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'an.*[5]

34. Ebû Abdirrahmân Bakî b. Mahled b. Yezîd el-Kurtubî[6](ö.276/889): Müsned'iyle meşhur Endülüslü muhaddis: *et-Tefsîrü'l-kebîr.*[7]

35. Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî) (ö.249/863-64) Mâverâünnehir'in tanınmış hadis hafızı: *Tefsîr.*[8] Günümüze ulaşmayan bu eserden İbn Hacer'in yaptığı iktibaslara el-İsâbe'de yer yer rastlanmaktadır.[9]

---

[1] Şehid Ali Paşa, nr. 73; Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 30; Cârullah Efendi, nr. 53; Damad İbrahim Paşa, nr. 25, 26, 27; Dârül-mesnevî, nr. 42 Karadeniz, Osman, *"İbn Berrecân"* DİA, XIX, 371.

[2] Karadeniz, Osman, "*İbn Berrecân"*, DİA, XIX, 371.

[3]Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 734; XIII, 524. Tabiûn asrından itibaren hadisler tedvin edilirken, tefsire dair rivâyetler de bir bâb olarak toplanmıştır. Bu sebeple, hadisleri ilk tasnif edenler olarak adı geçen birçok muhaddis, aynı zamanda tefsir tarihinde de ilk müfessirler olarak ele alınmaktadır. Meselâ, Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Veki' b. Cerrâh (ö. 197/812), Sufyan b. Uyeyne (ö. 198/813), Abdurrezzak b. Hemmam (ö. 211/826) ve Abd b. Humeyd (ö. 249/863) gibi isimler bu bağlamda zikredilebilir. Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005, 100.

[4] Kastallânî, *a.g.e.,* VII, 321; VIII, 306.

[5] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 140; X, 212; 433.

[6] Eşsiz bir ilim tâlibi olan Bakî İbn Mahled, Müslüman İspanya.nın geniş kapsamlı seyahat (rıhle) eden hadisçilerinden biri idi. İki yüz seksen dörtten fazla şeyhten (hocadan) hadis işiterek (alarak), Doğunun ve Batının değerli ilim adamlarıyla istişarelerde bulunmuştur. İlgili materyallerin yardımıyla, onun seyahat planını aşağıdaki şekilde yeniden kurgulayabiliriz: Bakî b. Mahled, **Afrika**'da, Sahnûn Said (öl. 240) ve Avn b. Yusuf'tan (öl. takriben 245); **Mısır**'da, Yahya b. Bukeyr (öl. 231) ve onun çağdaşlarından; **Mekke**'de, Abdullah b. Muhammed Absî (öl. 235), İbrahim b. Muhammed Mekkî (öl. 238) ve Seleme b. Şebîb.den (öl. 247); **Medîne**'de, İbrahim b. Münzir Hizâmî el-Medenî (öl.236) ve Ebû Musab ez-Zührî'den (öl. 242); **Suriye**'de, Safvân b. Salih ed-Dımeşkî (öl. 237) ve onun çağdaşlarından; **Bağdat**'ta, Yahya b. Abdullah Himmanî (öl. 228), Ahmed b. Hanbel (öl. 241) ve Ahmed b. İbrahim ed-Devrâkî el- Bağdâdî'den (öl.246) 6 hadis tahsil etmiştir. Son zikredilen şeyhin gözetiminde, Bakî b. Mahled, onun *Siyeru Ömer b. Abdulaziz*'ini okudu (studied) ve ondan bir nüsha istinsah etti. Ebû Naim Muhammed Reisuddin, Department of İslamic Studies, University of Dhaka. Çev. Dr. Uyar, Ahmet, *Bakî İbn Mahled el-Kurtubî (201-276/816-889) ve Müslüman İspanya'daki Hadis Edebiyatı Çalışmalarına Katkısı*, Erciyes Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi sy. I, 2001,409-417.

[7] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 195.

[8] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 710.

[9] Koçyiğit, Talat, *"Abd b. Humeyd",* DİA, I, 58.

36. Süddî, İsmail b. Abdurrahman b. Ebî Kerîme es-Süddî el-Kebîr (ö.128/745): *Tefsîrü's-Süddî.*[1] Tefsirin günümüze ulaşıp ulaşılmadığı bilinmemektedir.

37. İsmail el-Kâdı, Ebü'l Beddah b. Asım: *Ahkâmü'l Kur'an.*[2]

38. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.310/923): *Câmi-ul-Beyan et-Te'vil-ül-Kur'an.*[3]

39. İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (ö.543/1148). Endülüslü Mâliki fakihlerinin önde gelenlerinden, muhaddis: *Ahkâmü'l- Kur ân*.[4]

Rivâyet ağırlıklı olan eser. Mâlikî fıkhı içindeki farklı görüşlere yer vermesi ve diğer fıkıh mezheplerinin görüşlerini de objektif olarak değerlendirmesi yönüyle dikkat çeker. İbnü'l-Arabî'nin en meşhur ve önemli eserlerinden biri olup çeşitli baskıları yapılmıştır. l-II, Kahire 1331; nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, 1-IV, Kahire 1377-1378.[5]

40. İshak b. Rahuye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî (ö.238/853) Hadis, fıkıh ve tefsir âlimi*: Tefsir.*[6]

41. İbn Ebi Hatim Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö.327/938) el-Cerh ve't-ta'dîl adlı eseriyle tanınan hadis hafızı, müfessir ve fakih: *Tefsir.*[7]

42. Fahreddîn er-Râzî (ö.606/1210): *Mefâtihü'l-Gayb*.[8]

43. Mukatil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö.150/767)*: et-Tefsîrü'l-kebîr.*[9] Tefsîru Mukâtil b. Süleyman adıyla Abdullah Mahmûd Şehhâte tarafından neşredilen eserde yer alan ve genellikle isnad zincirleri bulunmayan rivâyetlerin büyük bir kısmının hadis mecmualarında mevcut olduğu tesbit edilmiştir.Tefsirin Mukâtil b. Süleyman'a nisbet edilmesinin zor olduğunu söyleyen Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'ye göre eserde 144 (761) yılında doğmuş olan Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ'dan nakiller yapılması dikkat çekicidir. Zira

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* III, 73.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 602; III, 195; V, 8; X, 74.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 195.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 462; XIV, 263.
[5] Baltacı, Ahmet, "*İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir"*, DİA, XX, 490.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 384.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 690; II, 217; VII, 131; XIV, 5; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usülü*, 281-282.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* X, 172.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 395; V, 167; VIII, 295.

onun henüz altı yaşında bulunan bir çocuktan rivâyette bulunması mümkün değildir. Bu durum tefsirin Mukâtil'den sonra yazıldığını veya en azından ona bazı ilâvelerin yapıldığını düşündürmektedir. [1]

44. İbn Abbas, Ebü'l-Abbâs Abdullah b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî (ö.68/687-88) Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahâbî: *Tefsir*.[2]

45. Ebu'l Kasım Abdurrahman b. Abdillah b. Ahmed es-Süheyli (ö. 581/1185): *et-Ta'rif ve'l-llâm*.[3]

46. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vahidî (ö. 468/1076): *Esbâbu'n Nüzûl*.[4] Kaynaklarımızın tamamına yakın bir çoğunluğunun kaydettiği bu kitap, sahasında telif edilen eserlerin en meşhurlarından kabul edilir.[5]

47. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm b. Miskin el-Herevî (ö.224/838). Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimi: *Kitabü'l-Kıraat*.[6]

48. Ebu Şâme el-Makdisî (ö.665/1268): *el-Mürşidü'l-Vecîz*.[7]

49. Sekkâkî, Ebu Ya'kub Sirâcüddin Yusûf b. Ebi Bekr (ö.626/1229*): İ'câzül Kur'an*.[8]

50. İbn Düreys el-Becelî: *Fezailü'l-Kur'ân vema unzile mine'l-Kur'ân bi-Mekke vema unzile bi'l-Medîne***.**[9](nşr. Gazve Bedir), Dımaşk, 1408/1988.)

Bu eserlerin yanısıra Kastallânî İsmail b. ebi Halid,[10] Sehl,[11] İsmail b. ebi Ziyad,[12] İbn Cüveybîr,[13] Yahya b. Selam,[14] İbn Mesud,[15] Mücahid b. Cebr,[16]

---

[1]Türker, Ömer, "*Mukatil b. Süleyman"*, DİA, XXXI, 136. Geniş bilgi için bkz. Demir, Mustafa, *İlk Fıkhi Tefsir ve Müellifi Mukatil b. Süleyman*, CÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2010.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 118, 150.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 274.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 446; III, 449; X, 595.
[5] Altundağ, Mustafa, *Müfessir el-Vahidi ve 'Fedâilu's-Suver' adlı Kitabı*, MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst. 1988, 44-45.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 387.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 104.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 440.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 449.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, II , 231.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 311.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 460.
[13] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 286.
[14] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 533.
[15] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 157.
[16] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 335; XII, 132

Tarsusî,[1] İbn Adîl,[2] Abd b. Humeyd,[3] İsmail b. ebi Ziyad[4] gibi alimlerin tefsirlerinden faydalanmıştır.

5.Tarih–Siyer ve Tabakat Kaynakları

Kastallânî şerhinde aynı şekilde birçok tarih, siyer ve tabakat kitaplarından faydalanmıştır. Bunları şöyle zikredebiliriz.

1. İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. Îshâk b. Yesâr b. Hıyar el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö.151/768): *es Siretü'n-Nebeviye ve'l Meğâzî*:[5]

2. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşki eş-Şâfiî (ö.774/1373) Şâfiî fakîhi. *el-Bidâye ve'n-nihâye*.[6]

3. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (ö. 218/833): es-Sîretü'n-nebevîyye adlı eseriyle meşhur olan tarihçi, dil ve ensâb âlimi. *Kitâbü't-Tîcân fî Mülûki Himyer*.[7] Eserin Vehb b. Münebbih'e ait olup İbn Hişâm tarafından rivâyet edildiği ileri sürülmektedir.[8]

4. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelİk b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (ö.218/833): *es-Sîretü 'n-nebeviyye*.[9]

5. Zübeyr b. Bekkâr (ö.256/870): *Kitâbu Nesebi Kureyş ve Ahbârihâ*. [10]

6. Vakıdî, Ebu Abdullah, Muhammed b. Ömer b. Vakıdî (ö.207/822): *Kitâbu't-Târîh ve'l-Meğazî ve'l-Meb'as*.[11] Bu eser muhtemelen onun bir diğer eseri olan *Târîhu'l-Kebîr*'in farklı bir isimle zikredilmesinden ibarettir. Nakleden râvinin farklı isimlendirmesinden dolayı ayrı bir eser gibi algılanmış olabilir.[12]

7. Kadı İyaz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ, b. İyâz el-Yahsubî (ö.544/1149)

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XI, 297.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 101; VII, 307, 381.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 150.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 138.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 113; II, 139, 351; III, 690; XII, 16.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 593.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 340; XV, 95.
[8] Fayda, Mustafa, *"İbn Hişâm el-Lahmî*", DİA, X, 73.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 19; IX, 192-193
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 295.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 600.
[12] Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, 393.

Mâlikî kadısı, hadis, fıkıh ve dil âlîmi : *eş-Şifâ bi tarifi hukuk'il Mustafa.*[1]

8. Kastallânî: *Mevâhibü'l-Ledûniyye.*[2]

9. Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî (ö. 250/864 [?]) : *Tarihü Mekke.*[3]

10. Ebu'l-Esved el-Kurâşî (ö.130?/747): *Megâzi.*[4]

11. Saîd b. Yahyâ b. Saîd el-Emevî (ö.194/809): *Meğâzi.*[5]

12. İbn ebi Halid: *Sahihü't-Tarih.*[6]

13. Musa b. Ukbe (ö.141/758)*: Megâzi.*[7]

14. Yahya b. Süleyman: *Kitabü Sıffın.*[8]

15. Ebu'l Abbas Muhammed b. İshak es-Serrâc: *Tarih.*[9]

16. Muhammed b. Ebu Bekr b. Eyyub b. Sa'd b. Hariz olan İbn Kayyım (ö.751/1350): *Zadü'l-Mead fi hedyi Hayri'l-ibad.*[10]

17. Seyf b. Ömer el-Zabbî el-Usayidî et-Temimî (ö.170/786): *El-Fütuh ve'r-Riddah.*[11]

18. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe (ö.276/889): *el-Ma'ârif.*[12]

Eserde, Hz. Âdem'den İslâm'ın doğuşuna kadar olan dönem özetlendikten sonra İslâm'ın başlangıcından Halife Müstaîn-Billâh'ın (ö.252/866) son zamanlarına kadar geçen devirler hakkında ansiklopedik bilgi verilmiştir.[13]

19. Ebu Cafer b. Habib (ö.245/859): *Tarihü'l-Muhabber* [14]

20. Ebû İshak Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî' (ö.427/1035): *Arâisü'l-Mecâlis.*[15]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* IV, 445; VIII, 170; X, 481; XII, 567. Daha geniş bilgi için bkz. Gökalp, Murat, *Kadı Iyaz Ve Şifâ Adlı Eserinde Peygamber Tasavvuru*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 486; III, 130.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 430; III, 387; IV, 50.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* IX, 294.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 563.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* IX, 389.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* VII, 58; IX, 301; X, 481.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* XIV, 79.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 378; XIV, 351.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 701.
[11] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 293; IX, 137; XII, 524.
[12] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 528; XIII, 439.
[13] Yazıcı, Hüseyin, "*İbn Kuteybe"*, DİA, XX, 147.
[14] Kastallânî, *a.g.e.,* VIII, 363.
[15] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 383; X, 436.

21. Ebû Muhammed Şerefüddîn Abdülmü'min b. Halef b. Ebi'l-Hasen ed-Dimyâtî (ö.705/1306) Muhaddis: *Sîret-i Dimyâtî*. Kitabın asıl adı, *el-Muhtasar fi Sîret-i seyyidi'l-Beşer*'dir.[1]

22. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdillâh el-Medâinî el-Basrî el-Kureşî (ö.228/843) Tarihçi ve ensâb âlimi: *Kitabü'l-Muğarrabin.*[2]

23. Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberi (ö.310/923)*: Tarih'ü't- Taberi.*[3]

24. Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö.279/892-93) Tarihçi, nesep âlimi: *Fütûhu'I-Buldan*.[4]

25. Ebû Amr Minhâcüddîn Osman b. Sirâciddîn Muhammed el-Cuzcânî (ö.664/1266'dan sonra): *Tabakât-ı Naşir*.[5]

26. Yunus b. Bükeyr (ö.199/814): *Ziyâdatü'l-Meğâzî.*[6]

27. Ebû Abdillâh (Ebû Ahmed) Muhammed b. Âiz b. Ahmed el-Kâtib el-Kureşî ed-Dımaşkî (ö. 233/847) Siyer ve megâzî âlimi: *el-Meğazi.*[7]

İbn Seyyidünnâs Uyûni'l-eser'i yazarken günümüze ulaşmayan bu eseri başlıca kaynak olarak kullanmış ve kitabın bir kısmını Ebü'l-Kâsım Hızır b. Ebü'l-Hüseyin el-Ezdî ed-Dımaşki'ye okuyup tamamını rivâyet konusunda kendisinden icazet almıştır.[8]

28. Ebû't-Tayyîb Tâkiyyuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Fâsî el-Mekkî el-Malikî: *Şifau'l-Garam bi Ahbâri'l-Beledi'l-Haram.*[9]

29. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855): *Tarih.*[10]

30. İbn ebu Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849): *Kitâbü't-Târih*.[11]

31. İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071) Endülüslü muhaddis, münekkit,

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XII, 563.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XIV, 291.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,*VII, 266; VIII, 212; XII, 594.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* V, 380.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 601.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 113; III, 606; IX, 340.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* VI, 534; VIII, 453; IX, 42.
[8] Bebek, Adil, "*İbn Âiz"*, DİA, XIX, 300.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 364; IX, 231.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 113; IX, 492; XIV, 234.
[11] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 128; VIII, 194.

edip, tarihçi ve Mâliki fakihi: *el-Kasd ve'1-ümem fi't-ta'rîf bi-usûli ensâbi'l-'Arab ve'l-'Acem min evveli men tekelleme bi'l-'Arabiyyeti mine'l-ümem.*[1]

32. Ebû Zür'a Abdurrahman b. Amr b. Abdillâh ed-Dımaşkî (ö.281/894) Hadis hafızı: *et-Târîh*.[2]

33. Muhammed b. Ahmed b. Salim b. Muhammed Sabbağ (Maliki): *Tahsilü'l-meram fi ahbâri'l-Beyti'l-Haram ve'l-meşairi'l-izam ve Mekke ve'l-Harem ve vulatiha'l-feham.*[3]

34. Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî (ö.581/1185): *Ravzü'I-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm.*[4]

35. İbn Seyyidünnâs, Ebü'1-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî (ö.734/1334)**:** *Uyûnü'l-eser fi fünûnî'l-meğazî ve'ş-şemâil ve's-siyer*.[5]

İbn Seyyidünnâs bu en önemli eserinde İbn İshak'ın es-Sîre'sini örnek edinip Resûl-i Ekrem'in soyunu, kronolojik sıraya göre hayatını, savaşlarını, mucizelerini ve Şemâilini ele almıştır.[6]

36. İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyri el-Basrî (ö.262/876): *Kitab-ı Mekke.*[7] İbn Nedim, bu eserin günümüze intikal etmediğini nakleder.[8]

37. Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus b. Abdila'lâ es-Sadefî el-Mısrî (ö. 347/958) Hadis hafızı ve tarihçi: *Tarihü Mısır.*[9]

38. İbn Yunus, Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus b. Abdila'lâ es-Sadefî el-Mısrî (ö.347/958) Hadis hafızı ve tarihçi: *Tarihü Mısır*.[10]

39. Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî (ö.240/854-55): *Târîh*.[11]

Baki b. Mahled yoluyla rivâyet edilen eser, İslâm dünyasında kronolojik esasa göre yazılmış tarih kitaplarından günümüze intikal eden ilk örnektir.[12]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* VII, 131.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* VIII, 271.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 232; 347.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* V, 346; IX, 45; XV, 49.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 37; VIII, 453; IX, 79.
[6] Kandemir, M. Yaşar, "*İbn Seyyidünnâs*", DİA, XX, 317.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 129; IX, 321; XII, 528.
[8] Fayda, Mustafa, *"İbn Şebbe"* , DİA, XX, 372.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 295.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 353.
[11] Kastallânî, *a.g.e.,* V, 470.
[12] Fayda, Mustafa, "*Halîfe b. Hayyât"*, DİA, XV, 302.

40. Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyri el-Basrî (ö.262/876): *Târihu'I-Medîneti'I-Münevvere*.[1] İbn Şebbe'nin günümüze ulaşan tek eseridir.[2]

41. Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyri el-Basrî (ö.262/876): *Tarihü'l-Basra*.[3]

42. Fâkihî, Ebu Abdillah Muhammed b. İshâk b. el-Hasan (ö.275/888): *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsih*.[4]

43. İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kâsım, Ebü'l-Kasım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Abdilhakem el-Mısrî el-Kureşî (ö. 257/870) Mısırlı tarihçi, muhaddîs ve fakih: İbn Abdülhakem'in günümüze yalnız Fütûhu Mısr ve ahbâruhâ adlı kitabı ulaşmıştır. *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib ve'l-Endelüs*.[5]

44. Ahmed b. Seyyar: *Tarihü Merv*.[6]

45. İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö.354/965) Hadis ve fıkıh âlimi: *es-Sîretü'n-nebeviyye ve Ahbârü'l-hulefâ*.[7]

46. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö.630/1233): *el-Kâmil fi't-tarih*.[8]

47. Hatibü'l Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sabit el-Bağdâdî (ö.463/1071): *Tarihü Bağdad*.[9]

48. Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsbehanî (ö.430/1038): *Tarihu İsbehan*.[10]

49. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî (ö.405/1014): *Tarihu Nisabur*.[11]

50. Ebu'l-Hasan Abdülğafir b. İsmail b. Abdilğafir b. Muhammed b. Abdilğafir b Ahmed Nisâburî (ö.529/1134): *Tarihu Nisabur*.[12]

51. Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 732; VIII, 241; XV, 343.
[2] Fayda, Mustafa, *"İbn Şebbe"* , DİA, XX, 372.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 419; XV, 29.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 453; II, 751; XI, 595. Thk. Abdulmelik Abdullah Duheys, Dâru'l-Hadr, I-VI, II. Bsk., Beyrut, 1414.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 690; XI, 421.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 67.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 118.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 584.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 617; VI, 361.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 252.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 112.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 17.

Dımaşkî eş-Şâfiî (ö.571/1176) Hadis hafızı: *Târîhu Medîneti Dımaşk*.[1]

52. Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, Ğuncar (ö.412/1021): *Tarihü Buhâra.*[2]

53. Ebi Heyseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî (ö.279/892-93) Hadîs hafızı, fıkıh, tarih ve ensâb âlimi: *Tarih.*[3]

54. Ebu Yusuf Yakub b. Süfyan el-Fesevî (ö.277/890): *Kitabu'l-Marife ve't- Tarih.*[4]

55. İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö.230/845): *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr.* ,[5]

56. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b, İshâk el-İsfahânî (ö.430/1038): *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtu'l Asfiya.*[6]

57. Abdullah b. Mumammed Ebu'ş Şeyh: *Tabakâtu'l-Muhaddisîn bi İsbahân ve'l-Vâridîn aleyhâ.*[7]

58. Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (ö.748/1348)*: Tabakatü'l-Kurra.*[8]

6. Fıkıh ve Fıkıh Usulü Kaynakları

Kastallânî, Şâfiî mezhebi başta olmak üzere dört mezhebin de fıkıh ve fıkıh usulü kaynaklarından faydalanmıştır. Bu kaynakları şöyle zikredebiliriz.

1. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö.458/1066) Muhaddis ve Şâfiî fakihi: *Marifetü's-Sünen ve'1-âsâr*.[9]

es-Sünen ve'1-âsâr veya Marifetü'ş-Şâfi'î li's-Sünen ve'1-âsâr adlarıyla da bilinen kitap Şâfiî fıkhının dayandığı hadisleri, sahâbe ve tabiîn sözlerini ihtiva etmekte ve onların güvenilir olduğunu ispata çalışmaktadır. Tâceddin es-Sübkî, bir Şâfiî fakihinin yanında bu kitabın mutlaka bulunması gerektiğini söyler.[10]

2. Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, V, 434; VII, 495.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 315.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 498; XIII, 466.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 67; VIII, 271.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 427; III, 386; IX, 141.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 146; II, 622; III, 33; IV, 14.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 605.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* VI, 117.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 275; II, 516; III, 79; IV, 49, 381; XI, 456.
[10] Kandemir,M. Yaşar, "*Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin"* , DİA, VI, 59.

Ferrâ' el-Begâvî (ö.516/1122) Muhaddis, müfessir ve Şâfiî fakihi*: et-Tehzîb*.[1]
Müellif, Şâfiî fıkhının önemli bir kaynağı kabul edilen bu eserinde hocası Kadı Hüseyin el-Merverrûzî'nin et-Talîka adlı meşhur kitabını esas almıştır. Eserin her babı ilgili âyet ve hadislerle başlamakta, sonra Begâvî o konuda hem kendinin hem de diğer âlimlerin görüşlerini zikretmektedir. Dört cilt olan eserin 1. cildi Ezher Kütüphanesi'nde Fıkhu'ş-Şâfiî, nr. 431 ve Dârü'1-kütübi'l-Mısriyye'de, II ve III. ciltleri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde, IV. cildi de Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[2]

3. Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebü Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehli's Serahsî (ö.483/1090): *Mebsut*.[3]

Serahsî'nin (ö. 483/1090) Hanefî fıkhına dair eseri. IV. (X.) yüzyıl Mâverâünnehir Hanefî çevresinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Hâkim eş-Şehîd (ö.334/945), öğrenimde kolaylık sağlamak amacıyla Muhammed b. Hasan eş-Şeybâni'nin temel eserlerini özetleyip el-Kafî adlı metni kaleme almış Serahsî de yaklaşık 150 yıl sonra el-Muhtasarü'1-kâfî olarak da anılan bu kitabı esas alıp Hanefî literatürünün en önemli eserlerinden biri kabul edilen el-Mebsût'u meydana getirmiştir.[4] Maveraünnehir'de yetişmiş büyük bir Türk-İslam âlimi ve hukukçusu olan Serahsî'nin, Buhara'da tahsil görmesi, orada ders vermesi, eserlerinin Özkent hapishanesinde yazmış olması, hayatının h. 480'den sonraki son ve serbest yıllarını bir Türk bölgesi olan Fergana (Mergınand)'da geçirmesi, eserlerinde özellikle Türklerden ve onların ergenliğe eriş çağlarından bahsetmesi onun Karahanlı âlimlerden olduğunu, Türk soyuna mensup olduğunu göstermektedir.[5]

4. İbnü'r Rif'a, Ebü'l-Abbâs Necmüddîh Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Ensârî (ö. 710/1310) Şâfiî fakihi. *Kifâye fî şerhi't-Tenbîh*.[6]

Ebû İshak eş-Şîrâzî'-nin Şâfiî fıkhına dair et-Tenbîh'inin on beş veya yirmi

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* I, 428; IV, 316.
[2] Güngör, Mevlüt, "*Begavî, Ferra"*, DİA, V, 340.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 19; III, 152.
[4] Kaya, Eyyüp Said, "*El-Mebsût",* DİA, XXVIII, 214. Bu eser heyet tarafından Mustafa Cevdet Akşit editörlüğünde 2008 Yılından itibaren Türkçe'ye çevrildi. 30 cilt olarak basılan eser, Gümüşev yayınları arasından çıkmıştır. Bu eser üzerinde iki tane yüksek lisans çalışması yapıldı. Durmuşoğlu, Mehmet Çiftçi, *Serahsi'nin Mebsut'unda Metin Tenkidi* (I-XV ciltler), EÜSBE, Kayseri, 1995; Varol, Ayşe, *Serahsî'nin "El-Mebsut"undaki Hadis Metin Tenkitlerinin Tahlili* (XVI-XXX. cüzler), EÜSBE Kayseri, 2008.
[5] Yıldız, Abdullah, *Ebu Bekr Muhammed b. Es-Serahsî'nin Hayatı, Sünnet Anlayışı Ve Hadislerle Ameli,* I, Harran Ünv. İlahiyat Fak. Derg. 1998, sy. IV, 139.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 471; XII, 35.

ciltlik bir şerhidir.[1]

5. Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd Ebü'1-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsılî (ö.683/1284) Hanefî fakihi: *İhtiyâr li-ta'lîli'1-Muhtâr*.[2]

el-Muhtar'ın yine Mevsılî tarafından hazırlanmış şerhi olup Hanefî fıkhının orta hacimdeki muteber kaynakları arasında yer alır..[3]

6. Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Ozkendî el-Fergânî (ö.592/1196) Fetâvâ'sıyla tanınan Hanefî fakihi: *el-Fetâva'l–Hâniye veya el-Hâniyye.*[4]

Hanefî mezhebinde yazılan en muteber ve yaygın fetva kitaplarından biridir.[5]

7. Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197): *Hidâye.*[6]

Müellifin Bidâyetü'l-mübtedî üzerine yaptığı bir şerh olup Hanefî mezhebinin en tanınmış ve en çok güvenilen metinlerinden biridir. Üzerinde pek çok şerh, haşiye ve ihtisar çalışması yapılan kitap çeşitli dillere çevrilmiştir.

8. Ebü'l-Hasan Takıyyüddin Ali b. Abdilkafi b. Ali Sübkî (ö.756/1355): *Fetâva's-Sübkî.*[7]

9. Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî (ö. 749/1348) Hanefî fakihi: *Uyûnü'l-mezâhibi'(l-erba'ati')l-Kâmil.*[8]

Dört mezhep imamının görüşlerinin toplandığı eserde hükümlerin delillerine temas edilmemiştir. Kitapta önce Ebû Hanîfe'nin fikirleri kaydedilmiş, ardından diğer görüşlere yer verilmiştir.[9]

10. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö.189/805): *el-Âsar.*[10]

Hanefi fıkhında delil olarak kullanılan ahkâm hadislerini topladığı eseri. Fıkıhta olduğu gibi hadiste de imam kabul edilen Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî bu eserinde hocası Ebû Hanîfe'den rivâyet ettiği merfû, mevkuf ve mürsel hadisleri

---

[1] Kallek, Cengiz, "*İbnü'r-Rif'a"*, DİA, XXI, 185.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, V, 515.
[3] Yaylalı, Davut, "*Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd"*, DİA, XXIX, 487.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 677.
[5] Özel, Ahmet, "*Kâdıhan"*, DİA, XXIV, 122.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 488; II, 428.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 409.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 290.
[9] Kayapınar, Hüseyin, "*Kâlî"*, DİA, XXIV, 216.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 438.

fıkıh bablanna göre tasnif etmiştir.[1]

11. Ebu Bekir el-Hallâl (ö.311/923) Hanbeli fakih*: Kitabü'l-kısas ve'd diyât.*[2]

12. Kaffâl, Abdullah b. Ahmed; Ebû Bekr Abdullah b. Ahmed b. Abdillâh el-Kaffâl el-Mervezî el-Horasânî (ö. 417/1026) Şâfiî fakihi: *el-Fetâvâ*.[3]

Süleymaniye Kütüphanesi'nde ona nisbet edilen Fetâva'1-Kaffâl adlı kitabın kapağında eser ve müellif ismi farklı bir hatla yazılmış olup metinde yazar ismine rastlanamamıştır. Müellif, "şeyh" diye zikrettiği hocasına hazır bulunduğu meclislerde sorulan soruları ve cevaplarını tasnife tâbi tutmaksızın yazıya geçirdiği gibi kendi görüş ve fetvalarını da aktarmıştır.[4]

13. Hâkim eş-Şehîd Ebü'1-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945) Sâmânîler zamanında vezirlik yapan Hanefî fakihî: *el-Kâfî.*[5]

Müellif, en önemli eseri olan ve el-Muhtasarü'l-kâfî diye de anılan bu çalışmasında İmam Muhammed'in zahirü'r-rivâye kitaplarını birleştirip tekrarlan çıkararak konulan fıkıh bablarına göre tanzim etmiştir. Hanefî mezhebindeki zâhirü'r-rivâye görüşlerin tesbiti konusunda güvenilir bir kitap olan el-Kâfî mezhepte İmam Muhammed'in eserlerinden sonra temel kaynaklardan biri sayılır.[6]

14. Ahmed İftiharud-Din el-Buhârî (ö.542/1147): *el-Hulesa.*[7]

15. Zeynüddin Zekeriya b. Muhammed el-Kahirî el-Ensârî (ö.886/1481): *el-Gurerü'l-Behiyye fi Şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye.*[8]

16. Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö.855/1451): *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye.*[9]

Mergînânî'nin Hanefî fıkhına dair meşhur eseri el-Hidâye'nin şerhidir. Fıkhî konulan derli toplu ele alışı ve özellikle hadisleri inceleyişi bakımından el-Hidâye'nin önemli şerhlerinden biri olan bu eser de basılmıştır (1-V1, Leknev 1293; I-X, Kahire

[1] Çakan, İsmail L., "*el-Âsar"*, III, 460.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 131.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 419; II, 428; III, 318.
[4] Kallek, Cengiz, "*Kaffâl, Abdullah b. Ahmed",* DİA, XXIV, 146.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 441.
[6] Gözübenli, Beşir, "*Hâkim eş-Şehîd"*, DİA, XV, 196.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 12.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 528.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 325.

1980-1981).[1]

17. Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö.505/1111) Eş'arî kelâmcısı, Şâfiî fakihi, mutasavvıf, filozoflara yönelttiği eleştirilerle tanınan İslâm düşünürü: *el-Fetâvâ.*[2]

18. İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (ö.861/1457) Hanefî takihi, usul ve kelâm âlimi: *Fethu'l-Kadîr.*[3] Daha çok hadisleri değerlendirmesi ve hükümleri istidlal tarzı bakımından dikkat çeker. el-Hidâye'nin en geniş hacimli şerhlerinden biridir.[4]

19. Ebü'l-Mevedde Ziyaeddin Halil b. İshak b. Musa Cündi, (ö.776/1374): *et-Tavzih fi şerhi'l-Muhtasari'l-fer'i li-İbni'l-Hacib.*[5] Tavzih; Şeyh Halil'in, İbnü'l-Hacib Ebû Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö.646/1249)'in *Muhtasar fi'l-Fıkhi'l Maliki* adlı eserini şerhettiği adlı eseridir.

20. Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ İbni Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö.676/1277): *er-Ravda fi'l füru.*[6]

21. Nevevî: *Zevâidü'r-Ravda.*[7]

22. İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rükneddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâburî (ö.478/1085) Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihi: *el-Muhtasar et-Telhîs (Telhîsu't-Takrîb*). [8] Bâkıllânî'nin fıkıh usulüne dair eserinin muhtasarıdır.[9]

23. Nevevî: *Minhâc.*[10]

Kısaca el-Minhâc olarak da anılan ve müellifin Ravzatü't-tâlibîn'ı ile birlikte müteahhirîn dönemi âlimleri arasında büyük rağbet gören eser Şâfiî fakihi Abdülkerîm er-Râfiî'nin el-Muharrer adlı kitabının muhtasarıdır. [11]

24. Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-

---

[1] Koçkuzu, Ali Osman, "*Aynî, Bedreddin"* DİA, IV, 272.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* V, 614.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 456.
[4] Kallek, Cengiz, "*El-Hidâye",* DİA, XVII, 473.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 113; XII, 17.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 428; II, 116; III, 53; XII, 76. Nevevî hayatı ve diğer eserleri için bkz. Koçyiğit, Yakup, *Muhyiddin En-Nevevî'nin Hayatı, Eserleri Ve Sahîh'i Müslim Şerhindeki Metodu*, SÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1989.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 488, 634.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* X, 307.
[9] Abdülazîm ed-Dîb, " *İmâmü'l –Haremeyn"*, DİA, VIII, 144.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 462, 633; II, 753; III, 256; IV, 149.
[11] Yaşaroğlu, M. Kâmil, "*Minhacü't-Tâlibin"* , DİA, XXX, 111.

İskenderî (ö.861/1457) Hanefî takihi, usul ve kelâm âlimi. *Tahrîr fî ilmi'1-Usûl.*[1] Fukaha ve mütekellimîn metotları birleştirilmek suretiyle kaleme alınan fıkıh usulüne dair muhtasar bir eser olup üzerine İbn Emîru Hâc ve Emîr Pâdişâh tarafından birer şerh yazılmış. Zeynüddin b. Nüceym de kitabı Lübbü'l-Usûl adıyla ihtisar etmiştir.[2]

26. Ebü'l-Berekât Mecdüddîn Abdüsselâm b. Abdillâh b. el-Hadır el-Harrânî (ö.652/1254) Tefsir, kıraat, hadis ve fıkıh âlimi: *el-Muharrer fi'l-fıkh 'alâ mezhebi'1-İmâm Ahmed b. Hanbel*.[3]

Özellikle talebelerin kolay ezberlemesi için fıkhî istidlaller kaydedilmeden muhtasar bir tarzda yazılmıştır.[4]

27. Nevevî: *Şerhü'l-Mühezzeb.*[5]

Eserin adı el-Mecmû'dur. El-Mecmû', el-Mühezzeb'in şerhidir. Dokuz cilttir. Takıyyüddîn Sübkî'nin Tekmile'si ve Râfiî'nin Şerh-i kebîr'i ve İbn-i Hacer Askalânî'nin (Et-Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ahâdîsi'r-Râfüyyi'l-kebir) ile birlikte 12 cilt üzerine Mısır'da basılmıştır.[6] Kastallânî, bazen de fi'l Mecmu' demektedir.[7]

28. Nevevî: *el-Mensurât ve'l uyunü'l-Mesâili'l-Mühimmât.*[8]

Nevevî'nin bazı fetvaları ile derslerinde açıkladığı fıkıh, tefsir ve hadislere 362 meseleyi talebesi Alâeddin İbnü'l-Attâr derlemiştir.[9]

29. Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 520/1126) Mâliki fakihi ve kadısı: *El-Beyân ve't-Tahsîl*. [10]

Muhammed b. Ahmed el-Utbî'nin (ö.255/869) İmam Mâlik ile öğrencilerinden aktarılan ve el-Müdevvenetü'l-Kübrâ'da yer almayan görüşleri derlediği "el-Müstahrece mine'l-esmi'a" adlı eserinin hacimli bir şerhi niteliğindedir.[11]

30. İbnü'r-Rıf'a, Ebü'l-Abbâs Necmüddîh Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Ensârî (ö.710/1310) Şâfiî fakihi: *el-Matlab fî şerhi'1-Vasît.*[12]

Gazzâlî'ye ait eserin yaklaşık kırk ciltlik bir şerhi olup telifini sona bıraktığı

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* XIII, 578.
[2] Koca, Ferhat, "*İbnü'l-Hümâm"* , DİA, XXI, 88-89.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 257.
[4] Kırca, Celal, "*İbn Teymiyye, Mecdüddin",* DİA, XX, 391.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* 245; II, 54, 364; III, 241.
[6] Erdem H. H., *Riyazü's Salihin Ravilerin Hal Tercemeleri*, Ankara, 1964, I, 34.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 400, 462; II, 290; III, 431.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 4, 432.
[9] Kandemir, M. Yaşar, "*Nevevî"*, DİA, XXXIII, 48.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* XIV, 123.
[11] Bardakoğlu, Ali, "*İbn Rüşd",* XX, 255.
[12] Kastallânî, *a.g.e.,*V, 284.

cemaat namazı konusu ile bey' kitabı arasındaki eksik kısmı Ebü'l-Abbas Necmeddin Ahmed b. Muhammed el-Kamûlî tamamlamıştır.

31. İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rükniiddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâburî (ö.478/1085) Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihi: *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-Mezheb*.[1]

Cüveyni'nin "hayatımın meyvesi" diye nitelendirdiği eser Şâfiî fıkhına dair önemli kaynaklardan biri olup Abdülazîm ed-Dîb tarafından iki büyük cilt halinde yayımlanmıştır. Eseri ilk olarak Cüveynî'nin kendisi, daha sonra da İzzeddin İbn Abdüsselâm ve İbn Ebû Asrûn ihtisar etmişlerdir.[2]

32. İbn Melek, İbn Firişte (ö.821/1418'den sonra) Hanefî fıkıh âlimi ve lügat yazarı (ö. 821/1418'den sonra) Hanefî fıkıh âlimi: *Şerhu Mecmau'l-bahreyn*.[3]

Hanefî fakihlerinden Muzafferüddin İbnü's-Sââtî'nin fıkha dair eserinin şerhidir. Sonraki fıkıh kitaplarında çokça atıfta bulunulan eserin birçok yazma nüshası mevcuttur. İbn Kutluboğa bu şerh üzerine bir haşiye yazmıştır.[4]

33. Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Raslân b. Nasîr b. Salih el-Kinânî (ö. 805/1403) Şâfiî fakihi ve müctehidi**:** *Et-Tedrib fi'1-Fürû.*[5]

Şâfiî fıkıh kitabıdır. "Kitâbü'r-Radâ"a kadar yazdığı bu eseri et-Te'dîb adıyla özetlemiştir. Eser daha sonra oğlu Alemüddin Salih tarafından Tetimmetü't-Tedrîb adıyla tamamlanmıştır.[6]

34. Abdurrahmân b. Ahmed Abdurrahmân-ı Zâz (ö.494/1101): *Kitâbü'l-Emâlî veya İmlâ*:[7]

35. Kaffâl, Ebû Bekr Abdullah b. Ahmed b. Abdillâh el-Kaffâl el-Mervezî el-Horasânî (ö. 417/1026) Şâfiî fakihi*: Şerhu't-Telhîs.*[8]

İbnü'1-Kâs'ın Şâfiî fıkhına dair kitabının şerhidir.[9]

Ömer b. Abdülaziz b. Ömer b. Meza-Ebu Muhammed es-Sadrü'ş-Şahid (ö.536/1142) *Umdetü'l-Mufti ve'l-Mustefti(Umdetü'l-Fetava).* [10]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 320; VI, 233.
[2] Abdülazîm ed-Dîb, "*İmâmü'l–Haremeyn",* DİA, VIII. 144.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* VI, 44.
[4] Baktır, Mustafa, *"İbn Melek",* DİA, XX. 175.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 72.
[6] Uzunpostalcı, Mustafa , *"Bulkini Ömer b. Raslan"*, DİA, VI, 411.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 91, 281.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 426.
[9] Kallek, Cengiz, "*Kaffâl, Abdullah b. Ahmed"*, DİA, XXIV, 146.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 455.

36. İbn Dakîk el-'Îd, Ebü'1-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Küsî (ö. 702/1302) Müctehid âlim ve muhaddis: *el-Müntekâ min İhkâmi'l Ahkâm Şerhu Umdetü'l-Ahkâm*.[1]

37. Ebû Muhammed Abdullah b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-Kayrevânî en-Nefzî (ö. 386/996): *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât alâ mâ fi'1-Müdevvene ve ğayrihâ mine'l-ümmehât min mesâili Mâlik ve ashâbih*.[2]

Kısaca en-Nevâdir ve'z-ziyâdât olarak anılan kitapta Mâlikî mezhebinin eî-Esediyye, el-Müdevvenetü'1-kübrâ, el-Mecmû''a el-Mevvâziyye, el-Vâdıha, el-Müstahrece (el-Utbiyye) gibi ilk kaynakları ile (ümmehât) diğer bazı eserlerde yer alan İmam Mâlik ve talebelerine ait görüşler derlenmiş, bu kitaplarda bulunmayan hususlar da esere ilâve edilmiştir.[3]

38. Ebû Muhammed Abdülhak b. Muhammed es-Sehmî es-Sıkıllî: *Tehzîbü't-Tâlib ve Fâidetü'r-Râgıb ale'Müdevvene.*[4]

39. Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mehâmilî ed-Dabbî (ö. 415/1024) Şâfiî fakihi: *el-Lübâb fi'1-fıkh*.[5]

40. Bahâeddin Sübki, Ebû Hâmid Bahâüddin Ahmed b. Ali b. Abdilkâfî es-Sübkî el-Mısrî (ö.773/1372): *Şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib*.[6]

41. Ebü'l-Hasen Osman b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 239/853) Hadis ve tefsir âlimi. *es-Sünen fi'l-fıkh.*[7]

42. Ebû Bekr Muhammed b. Alî b. İsmâîl el-Kaffâl eş-Şâşî (ö.365/976): *Hilyetu'l-Ulemâ fî Ma'rifeti Mezâhibi'l-Fukaha.*[8]

43. Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ' (ö. 458/1066) Tanınmış Hanbeli hukukçusu: *et-Talîku'1-kebîr fi'l-mesâîli'l-hilâfiyye beyne'1-Eimme*.[9]

İlm-i hilafla ilgili bir eserdir. Ele aldığı meselelerde önce Ahmed b. Hanbel ve talebelerinin ictihadlanyta diğer mezheplerden paralel görüşleri ortaya koyduktan sonra muhalif fikirlere geçmektedir. Daha sonra ayrıntılı bir şekilde sunduğu

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, IV, 599.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 17.
[3] Apaydın, H. Yunus, Apaydın, *" İbn Ebû Zeyd*", DİA, XIX, 452.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 11.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 151; IV, 132.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 293.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 600.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 676.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 55.

Hanbelîler'in delilleriyle kısmen aktardığı muhaliflerinin delilleri arasında karşılaştırma yaparak genellikle kendi mezhebine ait olanları savunmaktadır..[1]

44. Abdülgaffâr b. Abdülkerîm Necmüddîn Abdülgaffâr b. Abdilkerîm b. Abdilgaffâr el-Kazvînî (ö.665/1266): *el-Hâvî's-Sağîr.*[2]

el-Hâvî fi'1-fürû" olarak da bilinen ve VII. (XIII.) yüzyılda Râfiî ve Nevevî'nin eserleriyle birlikte Şâfiî fıkhının önemli bir metnini teşkil eden eser, muhtemelen Mâverdî'nin aynı adlı kitabından ayırt edilmesi için daha sonraları "es-sağir" sıfatıyla anılmıştır.[3]

45. Nevevî*: el-Îzâh fi'l-menâsik.*[4] Hacc'ın ifâsına dair Nevevî'nin yazdığı altı kitabın en genişidir.

46. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö.643/1245) Hadîs âlimi ve fakih: *Sılatü'n-nâsik fî sıfati'1-menâsik.*[5] Bir nüshası Dârü'1-kütübi'l-Mısriyye'dedir.[6]

47. Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö.710/1310): *Kenzü'd-Dekâik.*[7]

48. Osman b. Ali ez-Zeylaî (ö.743/1342): *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-Dekâik.*[8]

49. Müzenî, Ebu İbrahim İsmail b. Yahya b. İsmail el-Müzenî (ö.264/878): *Muhtasar.*[9]

İmam el-Ezherî'nin "*Kitabü'z-Zahir fi Garibi Elfazı'ş-Şâfiî*" adlı eserini de içine alan ve İmam Şâfiî'nin fıkhını yansıtan değerli bir fıkıh kitabıdır. Bu eser, Şâfiî'nin öğrencileri tarafından onun mezhebine dair yazılan ilk kitaptır.[10]

50. Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 520/1126) Mâliki fakihi ve kadısı: *el-Mukaddimât*.[11]

İbn Rüşd, önsözünde eserinin tam adını *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât libeyâni mâ iktedathü rüsûmü'I-Müdevvene mine'l-ahkâmi'ş-şeriyyât ve't-tahsîlâtü'I-*

[1] Kallek, Cengiz, "*Ebû Ya'la el-ferrâ"*, DİA, X, 255.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, IV, 149.
[3] Özel, Ahmet, "*Kazvînî",* DİA, XXV, 155.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 152.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 152.
[6] Kandemir, M. Yaşar, "*İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî"*, DİA, XXI, 200.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 455.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 455.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 237*;* X, 503.
[10] Özen, Şükrü, "*Müzenî*", DİA, XXXII, 248.
[11] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 11.

muhkemât li-ümmehâti mesâlihe'l-müşkilât olarak verir. Eser ismi "el-Mukaddemâtü'1-mümehhedât" şeklinde de okunur.

51. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkıllî el-Mâzerî (ö.536/1141) Mâliki fakihi, hadis ve kelâm âlimi: İzahu'l-mahsûl min Burhâni'l-usûl (*Şerhu'l-Burhân, el-İmlâ' 'ale'l-Burhân*).[1]

Mâzerî'nin ders halkalarında okuttuğu bir metin olan İmâmü'1-Haremeyn el-Cüveynî'nin el-Burhân fî usûli'1-fıkh adlı kitabının icmâ bahsine kadar gelen bölümünün şerhidir. Eş'arî kelâmını Mâlikî fıkıh usulüyle mezceden ilk eserlerden biri olan îzâhu'l-mahsûl bir yandan daha sonraki el-Burhân şerhlerini etkilemiş, öte yandan Mâlikî mezhebi tarihinde yeni bir dönemin öncülerinden biri olmuştur. Mâzerî eserde Cüveyni'yi Meşşâî felsefesinden ve Mu'tezile'den etkilendiği, Eş'arî düşüncesine muhalefet ettiği gerekçesiyle eleştirmekte. Mâlik b. Enes ve Ebû Hanîfe'ye dair bazı ifadelerini haksız bulmaktadır. Eserin yayımında esas alınan tek nüshasının baştan bir kısmı ile aradan bazı varakları eksiktir.[2]

52. Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm b. Ziyâd el-İskenderânî (ö. 269/883) Mâlîkî fıkhının temel kaynaklarından: *el-Mevvâziyye.*[3]

İkinci nesil Mâlikî âlimleri içinde önemli bir yere sahip olan İbnü'l-Mevvâz, İmam Mâlik ve talebelerinin görüşlerini el-Mevvaziyye adlı eserinde bir araya getirmiştir.[4]

53. Ebü'1-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrahim b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî (ö.799/1397) Mâliki fakihi ve biyografi yazan: *İrşâdü's-Sâlik ilâ efâli'l-Menâsik.*[5] Hac menâsikiyle ilgili olup Muhammed b. Ebü'l-Ecfân tarafından neşredilmiştir.

54. İbnü't-Tallâ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ferec el-Kurtubî et-Tallâ (ö. 497/1104) Mâliki fakihî: *Akziyetü Resûlillâh.*[6]

Eseri günümüze ulaşmıştır. Ahkâmü'n-nebî veya Nevâzilü'l-ahkâmi'n-nebeviyye adlarıyla da anılan eserde Hz. Peygamber'in verdiği kazâî hükümler bir

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VI, 78.
[2] Kaya, Eyyüp Said, "*Mâzerî"*, DİA, XXVIII, 194.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 198.
[4] Özel, Ahmet, "*İbnü'l-Mevvaz"*, DİA, XXI, 125.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 254.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 586; IX, 493.

araya getirilmiştir.[1]

55. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî el-Karâfî (ö.684/1285) Mâliki fakihi ve usûl-i fıkıh âlimi: *ez-Zahîre (fi'l-fikh)*.[2]

Karâfî'nin fıkıh alanında yazdığı en kapsamlı eser olup Mâlikî mezhebinin en Önemli kitapları arasında zikredilir.[3]

56. Kurtubî, Hişam b. Abdullah Ebu'l-Velîd el-Ezdî el-Mâlikî (ö.606/1209): *el-Müfid li'l-Hükkâm fî mâ Yu'radu lehum min Nevâzili'l-Ahkâm.*[4] Maliki fıkhıyla ilgili eser.

57. Muhammed b. Muhammed es-Serâhsî (ö.571/1175): *El-Muhît.*[5]

Hanefi fikhina dair olup, Hanefi mezhebindeki Nevadir haberleri (İmam-ı Muhammed´in meshur altı kitabında bulunmayan haberleri (ki bu kitaplar, el-Keysaniyyat, er-Rakkiyyat, el-Haruniyyat, en-Nevadir, el-Cürcaniyyat, el-Hücce ala ehli'l-Medîne) bildirmektedir.[6]

58. İbn Kudame Muvaffakuddin, Hanbeli fakih ve usülcü (ö.620/1223): *Muğnî.* [7]

Ebu'l Kasım el-Hırâkî'nin Hanbeli fıkhına dair ilk el kitabı nitliğindeki el-Muhtasarı üzerine yazılan çok sayıdaki şerhin en meşhurlarından biri olup çeşitli neşirleri yapılmıştır..[8]

59. Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî (ö.795/1393) Hanbelî fakihi, muhaddis ve müfessir: *Letâifü'l-Maârif lîmâ li-Mevâsimi'l-âm mine'1-Vezâ'if.*[9]

Muharremden başlamak üzere her ayın önemli günlerinde yapılması farz veya müstehap olan ibadetlerle zikirleri ihtiva eden bir eser olup vaaz üslûbu ile yazılmıştır.[10]

60. Ebû Bekr Muhammed b. Alî b. İsmâîl el-Kaffâl eş-Şâşî (ö.365/976)

---

[1] Özel, Ahmet,*"İbnü't-Tallâ"*, DİA, XXI, 228.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, IV, 61.
[3] Apaydın, H. Yunus, "*Karâfî Şehâbeddîn"*, DİA, XXIV, 400.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 481.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 634; XII, 234.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 634.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 290; XIV, 440.
[8] Daha geniş bilgi için bkz. Koca, Ferhat, "*İbn Kudam*e" , DİA, XX, 139-142.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 369.
[10] Kallek, Cengiz, "*İbn Receb"*, DİA, XX, 245.

Şâfîî fakihi: *Mehâsinü'ş-Şerî'a fî fürûi'ş-Şâîfiyye*.[1]

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Yale University Library'de birer nüshası kayıtlı bulunan eser şer'î hükümlerin illetlerine ilişkin bir soruya cevap olarak yazılmıştır.[2]

61. Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö.643/1245): *Şerhu müşkili'l-Vasît*.[3]

62. Muhammed b. Ahmed el-Utbî (ö.255/869): *el-Utbîyye*.[4]

63. Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö.505/1111): *el-Basît fi'-Fürû*.[5]

Şâfiî fıkhının fürû kısmına ait olan ve kısaca "el-Basît" diye bilinen eserin. Cüveynî'nin Nihâyetü'l-Matlab adlı büyük eserinden özetlenmiş olduğunu Zebîdî bildirmektedir Cevâhirü'l-Kur'ân'da bizzat müellif tarafından zikredilen el-Basît'in on civarında yazma nüshası günümüze ulaşmıştır.[6]

64. Taceddin Sübkî Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkâvî b. Ali b. Temmam b. Yusuf el-Ensâri eş-Şâfiî es-Sübkî (ö.756/1355): *Tevşihu't-Tashih.*[7] Nevevî'nin Tashihü't tenbih adlı eseri üzerine yazılmış bir eserdir.

65. Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Küsî (ö.702/1302) Müctehid âlim ve muhaddis: *Şerhu'l-'Umde.*[8]

66. Mütevelli Abdurrahman b. Me'mun Ebu Sa'd Cemaluddin Abdurrahman b. Me'mun b. Ali el-Mütevelli en-Nisaburî (ö.478/1086): *Tetimmetü'l-İbâne.*[9]

Müellifin hocalarından Ebu'l-Kasım el-Furaî'nin fıkha dair el-İbâne adlı eseri üzerine hudud bahsine kadar yazılmış ancak mütevellinin ölümü ile yarım kalmış zeyl türünde hacimli bir eserdir.[10]

67. Nevevî: *Tahkîk.*[11]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 425.
[2] Kallek, Cengiz, "*Kaffâl, Muhammed b. Ali"*, DİA, XXIV, 147.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 333.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 489; III, 503, 709.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 15.
[6] Karlığa, H. Bekir, "*Gazzâli"* , DİA, XIII, 518.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 98.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 567.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 263; III, 53; IV, 316, 664.
[10] Yurdagür, Metin, *"Mütevelli Abdurrahman b. Me'mun"* DİA, XXXII, 220.
[11] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 400, 462; II, 98, 263.

Fıkha dair olan bu eser, salatü'l-misafir babına kadar yazılmış olup er-Ravda'da değinilmeyen bazı konularda burada temas edilmiştir.

70. Ebu Hamid Huccetül-İslam Muhammed b. Muhammed Gazzâli: *el-Vasît fi'l-fıkh.*[1]

71. Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö.516/1122) Muhaddis, müfessir ve Şâfiî fakihi: *Fetâvâ.*[2] Begâvî'ye sorulan fıkhî meselelerin cevaplarını ihtiva eden eserin Süleymaniye ve Zâhiriyye kütüphanelerinde birer nüshası bulunmaktadır.[3]

72. Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed Gazzali(ö.505/1111) fıkıh alanında yazılmış olan: *Vecîz.*[4]

73. Nevevî: *Şerhü'l Vasit*:[5] Gazzâli tarafından fıkıh alanında yazılmış olan *veciz* adlı eserin şerhidir.

74. Nevevî: *Dekâikü'l-Minhâc ve'r-Ravdâ.*[6]

Kendi eserleri olan 'er-Ravdâ' ve 'el-Minhâc' da bazı yerleri tashih ve bazı yerlere tenbih için bu eseri kaleme almıştır. Tamamı 4 cüzdür.[7]

75. Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübkî Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi Sübki, (ö.771/1370*): el-Eşbah ve'n-Nezair.*[8] Tahkik: Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muuz, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.

76. İbn Abdüsselâm, İzzeddin, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşki (ö.660/1262) Şâfiî fakihi: *Kavâ'idü'l-ahkâm fî Mesâlihi'1-enâm.*[9]

Kavaid literatürünün günümüze ulaşan ilk örneklerinden biridir.[10]

77. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm b. Miskin el-Herevî (ö.224/838) Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimi: *Kitâbü'I-Emvâl.*[1]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 408, 428.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 467.
[3] Güngör, Mevlüt, "*Begavî, Ferrâ"* , DİA, V, 340.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 462.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 254; II, 263.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 55; VIII, 454.
[7] Koçyiğit, Yakup, *a.g.t.,* 66.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 487; IV, 43. Eşbâh ve'n-Nezâir: Belli bir asırdan sonra küllî kaide yerine eşbah ve'n-nezair tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Hamevi'ye göre eşbah ve'n-nezair "hükümde farklı olmakla birlikte, çok dikkatli bir bakışla ancak fukahanın anlayabileceği gizli bazı sebeplerden dolayı birbirine benzetilen meselelerdir. Baktır, Mustafa "*İslam Hukukunda Küllî Kaideler*", (Doçentlik Tezi), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum, 1988, 11.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* V, 183.
[10] Apaydın, Yunus , *"İbn Abdüsselâm, İzzeddin"*, DİA, XIX, 286.

78. Ahmed b. Hemedan b. Şebib b. Hemedan el-Harranî (ö.695/1296) Hanbeli fakih: *Riâyetü'l Kübra.*[2]

79. İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449): *Bulûğu'l-Merâm min edilleti'l-Ahkâm*.[3]

Müellifin, oğlu Ebü'l-Meâlî Bedreddin Muhammed için 828 (1425) yılında kaleme aldığı eser ibadet, hukuk ve muamelâta dair 1356 sahih hadisi ihtiva etmekte olup ilki Leknev'de olmak üzere birçok defa basılmış, Emîr es-San'ânî, Sıddîk Hasan Han, Ahmed Hasan ed-Dihlevî gibi âlimler tarafından şerhedilmiştir.[4]

80. Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleyman b. Ahmed el-Merdâvî (ö. 885/1480): *el-İnsâf fî Marifeti'r-râcih mine'l-hilâf alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel.*[5]

Muvaffakuddin b. Kudâme'nin "el-Mukni" eserinin geniş bir şerhi olan bu çalışmada Merdâvî mezhepte tercih edilen, sahih veya asah kabul edilen görüşleri delilleriyle birlikte ortaya koymuştur. Ebü'1-Yümn el-Uleymî eseri el-İthâf diye kısaltmıştır. Merdâvî, 867 (1463) yılında tamamladığı şerhini 872'de (1468) et-Tenkîhu'l-müşbi fi tahrîri ahkâmi'1-Mukni fî fıkhi imâmi's-sünne Ahmed b. Hanbel[6] adıyla İhtisar etmiştir. Bu ihtisar Hanbelî literatüründe önemli bir yere sahip olmuş ve üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır.[7]

81. İbn Ebû Asrûn, Ebû Sa'd Şerefüddîn Abdullah b. Muhammed b. Hibetillâh et-Temîmî el-Mevsılî (ö.585/1189) Şâfiî fakihi, kâdılkudât: *el-İntisâr.*[8] Şâfiî mezhebinin görüşlerini savunmak üzere yazdığı eserin çeşitli yazma nüshaları bulunmaktadır.[9]

82. Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö.643/1245) Hadîs âlimi ve fakihi: *Şerhu müşkili'1-Vasît.*[10]

Gazzâlî'nin eserine yönelttiği tenkitlerden ve bazı tashihlerinden ibarettir. Ahmed Mahmûd İbrahim, eserin Dârü'I-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunan nüshasını

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 491; V, 60; VII, 58.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 112, 594, 644.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 516.
[4] Kandemir, M. Yaşar, "*İbn Hacer el-Askalânî*", DİA, XIX, 526.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 351, 407, 437.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 563; III, 673.
[7] Koca, Ferhat, "*Merdâvî, Ali b. Süleyman"*, DİA, XXIX, 177; a.mlf; *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem, Hanbeli Mezhebi*, Ankara, 2002, 231.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 634.
[9] es-Sakkâr, Sâmî, "*İbn Ebû Asrûn"*, DİA, XIX, 424.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 704.

Gazzâlî'nin el-Vasît fi'l-mezheb'i ile birlikte yayımlamıştır.[1]

83. İbn ebü'd-dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö.281/894) Çok sayıdaki eseriyle tanınan muhaddis, mutasavvıf, eğitimci ve Hanbelî fakihi: *Kitab el-Îdeyn.*[2]

84. Takıyüddin Ebi'l Abbas Ahmed b. Ahmed Muhammed eş-Şümünnî (ö.872/1467): *Haşiye ala'l-Muğni*.[3]

85. Ebû Cafer Muhammed b.Cerir et-Taberî (ö.310/922): *Basîtü'l-Kavi Fî Şerâii'l-İslam.*[4]

86. Ebû Ya'kub Yûsuf b. Yahya el-Mısrî el-Büveytî (ö.231/846) İmam Şâfiî'nin önde gelen talebelerinden. Büveyti'nin, günümüze ulaşan *el-Muhtasar*[5] adlı bir eseri vardır. Müellif bu eserinde bazı fıkıh konularıyla ilgili olarak Şâfiî'nin görüşlerine kısaca yer vermiş ve zaman zaman kendi görüşü ile Rebf b. Süleyman el-Murâdî'nin görüşlerini de zikretmiştir.[6]

87. İbnu'r Rif'a, Ebü'l-Abbâs Necmüddîh Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Ensârî (ö.710/1310) Şâfiî fakihi: *el-Kifâye fî şerhi't-Tenbîh*.[7]

Ebû İshak eş-Şîrâzî'-nin Şâfiî fıkhına dair et-Tenbîh"in on beş veya yirmi ciltlik bir şerhidir. İsnevî, eser üzerinde el-Hidâye ilâ evhâmi'l-Kifâye adıyla iki ciltlik bir çalışma hazırlamış, İbnü'n-Nakib el-Mısrî de kitabı Teshîlü'l-Hidâye fî tahsîli'l-Kifâye ismiyle altı cilt halinde ihtisar etmiştir.[8]

88. el-Kâdı Ebû'l-Meâlî Mücellî b. Cümey el-Mahzûm el-Mısrî (ö.550/1155): *Zehâir*.[9]

89. Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111)**:** *el-Mustasfâ fî İlmi'l-Usûl.*[10] Gazzâlî'nin Nîşâbur'da iken hayatının sonlarına doğru kaleme aldığı sanılan kitap, gerek muhtevası gerekse etkileri bakımından düşünürün en önemli eserlerinden biridir. Burada mantıkla fıkıh usulünü ustaca mezcetmiş olan Gazzâlî, aynı zamanda

[1] Kandemir, M. Yaşar, "*İbnü's-Salâh, Ebü'l-Fütûh"* , DİA, XXI, 199.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 720, 752.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 722.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 76.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 132; IV, 112.
[6] Özel, Ahmet, "*Büveytî"* , DİA, VI, 500.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 444; IV, 225; VII, 342.
[8] Kallek, Cengiz, " *İbnü'r-Rif'a"*, DİA, XXI, 185.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 579.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* X, 307; XII, 41.

yeni mantık anlayışının da doğmasına zemin hazırlamıştır. Birçok âlim tarafından şerh ve ihtisar edilen el-Müstasfâ ilkin 1322'de (1904) Bulak'ta iki cilt halinde yayımlanmış, daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır.[1]

90. Ubeydullah b. Mes'ûd b. Mahmud b. Ahmed b. Ahmed b. Ubeydillah el-Mahbûbî (ö.747/1347): *et-Tenkîh.*[2]

91. İbnü'l Ferrâ Muhammed b. Hüseyyin Ebu Ya'la el Ferrâ (ö 458/1066): *el-Udde fi Usuli'l-Fıkh*.[3]

92. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (ö.204/819): *er-Risâle.*[4]

93. Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî (ö.489/1096) Şâfiî fakihi, kelâm ve tefsir âlimi: *Kavâtı'ul-edille fi'l-Usûl.*[5]

Eserde müellif, usul ve usûl-i fıkh kavramlarını izah ettikten sonra edile-i şeriyye hakkında geniş bilgi verir.[6]

94.Gazzâlî: *el-Menhûl fi'l-usûl (el-Menhûl min ta'lîkâti'l-usûl*).[7] Gazzâli'nin günümüze ulaşabilen ilk kalem tecrübesi niteliğindeki bu eserin ona ait olup olmadığı uzun uzadıya tartışılmıştır. Kitapta yer alan Ebû Hanîfe ile ilgili ifadelerden dolayı eserin Ebû Hâmid el-Gazzâli'ye değil bir Mu'tezilî olan Mahmûd el-Gazzâlî'ye ait olduğunu İleri süren İbn Hacer el-Heytemî daha sonra Sa'deddin et-Teftâzâni'nin öğrencilerinden eserin ona aidiyetine dair bilgi aldığını belirtmektedir. Sübkî, bu eserin İmam Cüveynî'nin hayatta bulunduğu sırada yazıldığını belirtirken Zebîdî yanlışlıkla kitabın İhyâ'ü ulûmi'd-din'den sonraki döneme ait olduğunu ve *Cevâhirü'l-Kur'ân*'ın ardından kaleme alındığını bildirmektedir.[8]

---

[1] Karlığa, H. Bekir, "*Gazzâli"* DİA, XIII, 519.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 12.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 85.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 263; XII, 171. Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Er-Risâle* (İslam Hukukunun Kaynakları), TDVY., Çev. Prof. Dr. Abdulkadir Şener, Prof. Dr. İbrahim Çalışkan, Ankara, 2003. Şâfiî, bu eserini Basra'da bulunan Abdurrahman b. Mehdî'nin kendisinden talepte bulunması üzerine Irak'ta yazmış ve kendisine göndermistir. Esere bu isim sonradan onun bir mektup olarak gönderilmesine binaen verilmistir. Şâfiî kendisi eserinden "kitâb" diye bahseder. Mısır'a gittikten sonra aynı eseri yeni bastan telif eden Şâfiî eserinde; beyân, haber-i vahid'in hücciyeti, nesh, ihtilâf, kıyas, istihsan, icmâ, sahabî kavli gibi fıkıh ve hadis usulü ilimlerine ait önemli konulara temas etmistir. Duman, Soner, *Şâfii'nin Kıyas Anlayışı*, MÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İst., 2007, 12, dipnot, 8.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 283; XV, 354.
[6] Aygün, Abdullah, "*Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer"*, DİA, XXXVI, 464.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 354.
[8] Karlığa, H.Bekir, "*Gazzâlî"*, DİA, XIII, 518.

95. Karâfî, Şehâbeddîn, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî el-Karâfî (ö.684/1285): *Şerhü't-Tenkih*.[1]

96. Karâfî, Şehâbeddîn, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî el-Karâfî (ö.684/1285) Mâliki fakihi ve usûl-i fıkıh âlimi: *el-Furûk.* Asıl adı *Envârü'l-burûk fi envâri'l-Furûk*[2] olan eser Karâfî'nin en önemli kitaplarının başında gelir. Karâfî farklı bir bakış açısıyla usulü, bilinen şekliyle fıkıh usulü ve kavâid-i fıkhiyye (küllî kurallar) olmak üzere iki kısımda değerlendirmiş, fıkıh usulünde yer almayıp dağınık bir şekilde fıkıh eserleri içinde bulunan genel kuralları özellikle ez-Zahîre'yi yazdıktan sonra bunları müstakil bir kitapta toplamıştır.[3]

97.Bahâeddin Abdurrahman b. İbrahim el-Makdisî (ö.624/1226) Hanbeli alim :*el-'Udde şerhu'l-'Umde.*[4]

98. Ebu İshak Şirâzî (ö.476 /1083): *el-Luma.*[5]

99. Sa'dü'd-dîn-i Taftazânî (ö. 792/1389-90): *et-Telvîh fî Keşfi Hakā'ıkı't-Tenkîh.*[6] Şerefü'd-dîn Ahmed (ö.771/1369) tarafından yazılan *Tenkîhu'l-Ahdâs fî Refi'i't-Teyemmümi'l-Ahdâs* adlı eser'nin şerhidir.

100. Birmâvî, Muhammed b. Abdüddâim Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Mûsâ el-Askalânî (ö.831/1428) Şâfiî fakihi ve hadis âlimi: *el-Fevâidü's-seniyye fî şerhi'l-Elfiyye*.[7] Fıkıh usulüne dair kendi eserinin şerhidir.

101. İbn Akil, Ebü'l-Vefâ Alî b. Akil b. Muhammed b. Akil el-Bağdâdî (ö. 513/1119) Usul İlimlerine dair çalışmalarıyla tanınan ve Selefiyye içinde akılcılığın kapısını aralayan Hanbelî âlimi*: el-Fusûl fi'1-fikh.*[8]

102. Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahya el-Mervezî (ö.294/906): *es-Sünne*.[9]

Şâfiî fakihi, Sünnetin yeri, önemi, Kur'an âyetlerini tahsis ya da neshedip etmeyeceği gibi daha çok usûl-i fıkıhla ilgili konulan ihtiva etmektedir.[10]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 525; XII, 178; XIII, 415.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 245; IV, 5.
[3] Apaydın, H. Yunus, "*Karâfî Şehâbeddîn",* DİA, XXIV, 400.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 205; IV, 5, 460.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 91; II, 630.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 225.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 90.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 303.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 269.
[10] Ünal, Halit, *"Mervezî, Muhammed b. Nasr",* DİA, XXIX, 36.

103. Ali b. Abdülkâfî, Takıyyüddîn Sübkî (ö.756/1355: *El-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc*.[1]

104. Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî (ö.606/1210) Kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanındaki çalışmalarıyla tanınan Eş'arî âlimi: *el-Mahsûl*.[2] Usûl-i fıkha dair olup Tâhâ Câbir el-UIvânî tarafından tahkik edilerek altı cilt halinde yayımlanmıştır. Riyad 1981.[3]

105. Ebû Nasr Abdüsseyyid b. Muhammed b. Abdilvâhid el-Bağdâdî (ö. 477/1084) Şâfiî fakihi. *el-'Udde ('Umde) fî usûli'l-Fıkh.* [4]

106. İmâmü'l–Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rükniddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâburî (ö.478/1085) Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihi. *el-Burhân fî usûli'l-fıkh'*.[5] Abdülazîm ed-Dîb tarafından ilmî neşri yapılmıştır.[6]

107. Yahyâ b. Âdem (ö.203/808): *Kitâbü'l-harâc.*[7]

108.İmam-ı Muhammed: İmam Muhammed b. Hasan es-Şeybânî (ö. 189/805): *el-Cürcaniyyat.*[8].

109. Ebü'l-Mehasin Abdülvahid b. İsmail Ruyanî (ö.502/1108) Şâfiî fakih: *Bahrü'l-mezheb fî furui mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî.* [9]

110. İbn Muğîs el-Mâlikî: *el-Vesâik.*[10]

111. Şâfiî (ö.204/819): *el-Ümm.*[11]

112. Bulkinî Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Raslân b. Nasîr b. Salih el-Kinânî (ö. 805/1403): *Kitâbü Tedrib fi'l-fıkh ala Mezhebi'l-İmami'ş-Şâfi'i.*[12]

113. İbn Şas, ebu Muhammed Celalüddin Abdullah b. Necm b. Şas b. Nizar el-Cüzami es-Sa'di (ö.676/1219) Maliki fakih: *Cevâhir.*[13]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 296; IV, 664.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 569; IV, 609.
[3] Yavuz, Yusuf Şevki, *"Fahreddin Er-Razi"* , DİA, XII, 94.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 643.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 307.
[6] Ünal, Halit, "*Mervezî, Muhammed b. Nasr"*, DİA, XIX, 236.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 642; Kitâbü'l Harac, Ahmed Muhammed Şâkir tarafından 1347 (m. 1928) yılında Kahire'de neşredildi.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 438.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, 294; IV, 18; V, 340.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 17.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 478; II, 295; IV, 651.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 69.
[13] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 113; XI, 388.

114. Maverdî, Ali b. Muhammed b. Habîb Ebû'l-Hasen el-Basrî el-Mâverdî (ö.450/1058): *el-Hâvîl-Kebir*.[1]

Bu eser aslında İmâm Şâfiî (ö.204/819)'nin meşhur talebelerinden Ebû İbrâhîm el-Müzenî (ö.264/878)'nin Şâfiî fıkhının temel kaynaklarından biri olan "*el-Muhtasar"* isimli kitabın şerhidir. Fakat bu esere sadece bir şerh kitabı gözüyle bakılmamalıdır. Çünkü Mâverdî, Müzenî'nin eserini başlık ve konuları temel kabul ederek fıkıh meselelerini enine boyuna incelemiş, ihtilâflı konuları ele alarak bunlar hakkında geniş bilgiler vermiştir.[2] el-Hâvî, müellifin telif ettiği eserleri arasında en geniş çaplı olanıdır. Eser özellikle bir Şâfiî fıkhı, genel olarak da mukayeseli bir fıkıh kitabı niteliğindedir. Mâverdî bu eserinde aklî ve naklî delilleri, sahâbe ve tabiîn kavillerini, farklı mezheplerin görüşlerini arz etmiş, meseleleri ortaya koyarken de açık ve anlaşılır bir üslup kullanmıştır. [3]

115. Ebu İshak Şîrazî (ö.476/1083)*: el-Mühezzeb.*[4]

Kastallânî, *Mühezzêb* üzerine yapılmış üç adet çalışmadan da faydalanmıştır: Ebû Muhammed Abdullah b. Yahyâ es-Salebî (ö.553/1158): *Ğâyetu'l-Müfîd ve Nihâyetu'l-Müstefîd fî İhtirâzâti'l-Mühezzeb.*[5]

116. Ebû Nasr el-Hasen b. Esed b. el-Hasen el-Fârikî (ö.487/1094) Nahiv ve lügat âlimi, edip ve şair: *Fevâidü'l-mühezzeb.*[6]

117. Battâl b. Ahmed b. Sultân b. Battâl er-Rukbî (ö.633/1235): *en-Nazmu'l-Musta'zab fî Tefsîri Ğarîbi Elfâzi'l-Mühezzeb.*[7]

118. Ebü'l-Abbâs (Ebû Ca'fer) Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî (ö.694/1295) Mekke kadısı, muhaddis ve Şâfiî fakihi. *Şerhu't-Tenbîh*.[8]

Ebû İshak eş-Şîrâzi'nin Şâfiî fıkhına dair eserinin on cilt halindeki şerhi olduğu söylenmektedir. Bu çalışma üzerine müellif en-Nûketü'l-kübrâ, en-Nüketü's-suğrâ, Muhtasaru't-Tenbîh gibi eserler kaleme almıştır.[9]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 399; XII, 112.
[2] İbnü'l-İmâd, Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, II, 148.
[3] Erturhan, Sabri, *Mâverdî ve "el-Hâvi'l-kebîr" Adlı Eseri*, C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi sy. III, Sivas ,1999, 477.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 30, 385; IV, 65.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 556.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 634.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 247.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 232.
[9] Hatiboğlu, İbrahim, "*Muhibbüddin et-Taberî"*, DİA, XXXI, 39.

119. Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (ö.682/1283): *el-Kâfi fi fürui'l-Hanbeli.*[1]

120. Ebü'l-Kâsım Abdulkerim b. Muhammed b. Abdulkerim er-Râfiî el-Kazvinî (ö.623/1266) Şâfiî fakih: *Teznîb.*[2] Gazzâlî'nin el-Vecîzine ait bir ta'lik olup el-Vecîz ile birlikte basılmıştır.

121. Ebü'l-Kâsım Abdulkerim b. Muhammed b. Abdulkerim er-Râfiî el-Kazvinî (ö.623/1266): *Şerhü's-Sağir.*[3]

122. Ebü'l-Kâsım Abdulkerim b. Muhammed b. Abdulkerim er-Râfiî el-Kazvinî (ö.623/1266): *el-Azîz Şerhu'l-Veciz(el-Ma'ruf bi'ş-Şerhi'l-Kebîr*). [4]

123. Ebü'l-Kâsım Abdulkerim b. Muhammed b. Abdulkerim er-Râfiî el-Kazvinî (ö.623/1266): *Muharrer fi füru'i'ş-Şâfi'iyye.*[5]

124. Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö.505/1111) Eş'arî kelâmcısı, Şâfiî fakihi, mutasavvıf, filozoflara yönelttiği eleştirilerle tanınan İslâm düşünürü: *El-basît fi'l-Fürû.*[6]

125. Sahnun, Abdusselam et-Tenuhî (ö.840/254): *el-Müdevvenetü'l Kübra.*[7] (Maliki,) Müdevvene üzerine şerh: Ebû Muhammed Abdülhak b. Muhammed es-Sehmî es-Sıkıllî: *Tehzîbü't-Tâlib ve Fâidetü'r-Râgıb ale'Müdevvene.*[8]

126. Halil b. İshak (ö.767/1367): *el-Muhtasar.*[9]

127.Demîrî, Behrâm b.Abdullah Tâcuddîn Ebu'l-Bekâ es-Sülemî el-Kâhirî el-Mâlikî (ö.805/1402): *eş-Şerhu'l-Kebîr ala Muhtasari Halîl*. [10]

128. İmam Halil'in Muhtasar'ına Seydi Ahmed İbn Derdir bir şerh yazmıştır: *eş-Şerhu'l-Kebir*. Malikiler'de Şerhu'l-Kebir denince akla bu kitab gelir.[11]

129. Muzenî, Ebu İbrahim İsmail b.Yahya el-Muzeni (ö.264/877): *el-Muhtasar.*[12]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, IV, 351.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 418.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 511; III, 454; IV, 307.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 97.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 633,695; III, 256; IV, 91.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 273.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 313; III, 80; Bu eser 15 cüz halinde basılmış olup içerisinde 4 bin hadis ve 36 bin sahabi kavli olmak üzere 40 bin meselede İmam Malik'in ictihadları vardır. Çeker, Orhan, *Fıkıh Dersleri*, Konya, 2005, 4. baskı, 34.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 11.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 566; XI, 414.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 123.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 566.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 237; XI, 345.

130. İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelusî el-Kurtubî (ö.456/1064). Zahiri mezhebinin en büyük temsilcisi, usülcü, fakih, muhaddis tarihçi, edip ve şair: *Muhallâ bi'l-Âsâr fî şerhi'l-Mücellâ bi'l-İhtisâr.*[1]

İbn Hazm'ın Zâhirî fıkhına dair en önemli eserlerinden olup el-Mücellâ adlı kitabının şerhidir. Abdulgaffâr Süleymân el-Bendârî'nin neşrettiği eser, 1995 yılında Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye yayınevi tarafından 12 cilt halinde Beyrut'ta yayımlanmıştır.[2]

131. Cemâlüddîn Abdurrahîm b. el-Hasen (ö.772/1370) Şâfiî fakihi: *el-Mühimmât.*[3]

132. Şemseddin b. Müflih, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrahim b. Muhammed b. Abdillâh er-Râmînî ed-Dımaşki (ö.884/1479): *Kitabü'l-Fürû.*[4]

133. Nevevî: Gazzâlî'nin el-Vasît adlı eserine yazdığı iki cilt hacmindeki *Nüket `ale'l-Vasît'* [5]şerhi.

134. Beyhâkî (ö.458/1066): *el-Hilâfiyyât beyne'ş-Şâfi'î ve Ebî Hanife.*[6] Kaynaklarda bu adla zikredilen, fıkıh bablarına göre tertip edilmiş eserin Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde (nr. 277-278), Kitâb fî beyânı ihtilâ-fi'î-İmâmi'l-Hanefî ve'l-îmâmi'ş-Şâfi'î, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde de Kitâbü'n-Nüket fil-mesâ ili'-muhtelef fîhâ bey-ne'ş-Şâfiî ve beyne Ebî Hanîfe adlarını taşıyan birer nüshası bulunmaktadır. Sübkî bu eserin de kendi türünün ilki olduğunu, böyle bir kitabı ancak hem fıkhı hem de hadisi iyi bilen birinin yazabileceğini söylemektedir.[7]

135. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-İsnevî (ö.772/1370) Şâfiî fakihi: *el-Mühimmât fî şerhi'r-Râfiî ve'r-Ravda.*[8]

Şâfiî mezhebinin furû'una dair bir eser olup, Nevevî (ö.676/1277) ve Râfiî'yi tenkit maksadıyla kaleme alınan eser basılmamıştır. İsnevî'nin (ö.760/1359)

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* II, 33; III, 498; IV, 246. Bu eser özelinde yapılan bir çalışma için bkz. Karahan, Abdullah, *İbn Hazm'ın Râvi Tenkidinde Eleştirilen Yönlerinin Onun Tenkitçi Kimliğine Etkisi- el-Muhallâ Çerçevesinde Değerlendirme,* Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, XVI, sy. I, 2007, 121-152.
[2] Apaydın, H.Yunus, "*İbn Hazm"* , DİA, XX, 49-50.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 408, 525, 597.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 462.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 608.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 381; VI, 134; XIV, 214.
[7] Kandemir, M. Yaşar, *Beyhâkî*, DİA,VI 61.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 263, 634; VIII, 67.

tarihinde bitirdigi bu eseri üzerine bazı hâşiyeler ve reddiyeler yazılmıştır.[1] Ahmed b. İmâd el-Akfehsî et-Ta'akkubât ale'l-Mühimmât'ta ve Ömer b. Raslân el-Bulkinî Ma'rifetü'l-mülimmât bi-reddi'l-Mühimmât'ta İsnevî'nin görüşlerini eleştirmişlerdir. el-Mühimmât'ın çeşitli kütüphanelerde nüshaları mevcuttur.[2]

136. Merdâvî, Ali b. Süleyman Alâuddîn Ebu'l-Hasan es-Sa'dî es-Sâlihî el-Filistinî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö.885/1480*): Tenkîhü'l-Mukni*.[3]

137. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö. 281/894): *Emr bi'l-ma'ruf (ve'n-nehy 'ani'l-münker*).[4]

138. İbnü's-Sabbağ, ebû Nasr Abdüsseyyid b. Muhammed b. Abdilvâhid el-Bağdâdî (ö.477/1084) Şâfiî fakihi: *eş-Şâmil*.[5]

İbn Hallikân tarafından Şâfiî fıkhının en güvenilir kitaplarından biri olarak nitelendirilmiş olup Eserinin adı, *eş-Şâmilu'l-Kebîr Şerhu Muhtasari'l-Müzenî'*dir.[6]

139. Tâcuddîn Ebû'l-Kâsım Abdurrahîm b. Muhammed el-Mevsilî (ö.691/1291): *et-Ta'cîz Muhtasaru'l-Vecîz* (*et-Ta'ciz fî İhtisâri'l-Vecîz*).[7]

140. Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim eş-Şâfiî el-Yemenî el-İmrânî (ö.558/1163): *el-Beyân fî Mezhebi'l-imâmi'ş-Şâfiî* .[8]

141. Ebu Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ (ö.430/1039) Hilaf ilminin kurucusu kabul edilen Hanefî fakihi: *el-Esrâr fi'l-fürû*.[9] Fürû fıkıh ile ilgili sistematik bir eser olup delilleriyle birlikte ele aldığı meseleleri mukayeseli bir şekilde incelemektedir.[10]

142. eş-Şeyh Halil b. İshak Dıyâuddîn Ebu'l-Mevedde Ebu's-Safâ el-Mısrî el-Mâlikî (ö.776/1374 civarı): *Muhtasaru'ş-Şeyh Halîl*.[11]

Mezkur eserlerin yanı sıra Kastallânî, Ebû Şüca' el-isfahânî Ahmed b. Hüseyn (Hasen) b. Ahmed el-Abbâdânî (ö.500/1107'den sonra) Şâfiî fakihinin, *el-*

---

[1] Güman, Osman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi, (el-İsnevî Örneği)*, MÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İst. 2006, 9.
[2] Köse, Saffet, "*İsnevî",* DİA, XXIII, 160-161.
[3] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 72, 679; IV, 239; VI, 112; XIV, 257.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 62.
[5] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, IV, 18; X, 503; XI, 523.
[6] Özdemir, Muhittin, *Şâfiî Fürû Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi,* MÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İst., 2010, 115.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 17.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, XI, 421.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 77.
[10] Akgündüz, Ahmet, *"Debûsi*", DİA, IX, 66.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 290. Taş, Aydın, *Türkiye Kütüphanelerindeki Mâlikî Mezhebiyle İlgili Yazma Eserler*, 68.

Muhtasar', et-Takrîb fi'-fıkh, Gâyetü'l-ihtisar veya el-Gâye fi'l'ihtisâr ile Osman b. Ali ez-Zeylaî'nin (ö.743/1342), *Tebyînü'l-hakâ'ik ve şerhü'l-mecme'*[1],*Şerhü't-telhis*[2] gibi birçok alim ve eserlerinden faydalanmıştır.

7. Ahlâk ve Tasavvufî Kaynaklar

Kastallânî şerhinde birçok ahlakî ve tasavvufî kaynaktan faydalanmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz.

1. Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkadir b. Ebî Salih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî (ö.561/1165-66) Kadiriyye tarikatının kurucusu: *Fütûhu'l-gayb.*[3]

Hanbeli Kadiriyye tarikatının pîri Abdülkadir-i Geylâni'nin sohbet meclislerinde, tekke ve medresede yaptığı konuşmaların oğlu Abdürrezzâk tarafından derlenmesinden meydana gelmiş olup yetmiş sekiz bölüme (makale) ayrılmıştır.[4]

2. Ebu Hafs es-Sühreverdî (ö.632/1234): *Avârifü'l-maârif.*[5]

Tasavvuf ve inceliklerine dair, klasikleşmiş âbide bir eserdir. Sühreverdî'nin en önemli eseri kuşkusuz Avârif'tir. Avârif sayesinde Sühreverdî ismi ölümsüzleşmiştir. Tarikat dönemi tasavvufunun ilk mahsullerinden bir olan Avârif[6] kendisinden önce kaleme alınmış bulunan Kelâbâzî'nin *et-Tearruf'u*, Ebu Tâlib el-Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb'u*[7], Kuşeyrî'nin *Risale'si*, Gazzâlî'nin *İhyâ'sı* gibi Sünnî tasavvuf anlayışını yaymak ve sistemleştirmek amacıyla yazılmıştır. Üslubu ve konuları itibarıyla Gazzâlî'nin İhyâ'sına benzemekle beraber onun kadar muhtevalı değildir. Sühreverdî, Avârif'te tasavvufun tefekkürî yönünden daha çok amelî yönüyle ilgilenmiş ve şeriat çizgisindeki tasavvufu düşüncesini anlatmayı hedeflemiştir.[8]

3. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâkel-İsfahânî (ö.430/1038)*:*

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 325.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 249.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 304; IX, 340.
[4] Azamat, Nihat, *"Fütûhu'l-gayb"*, DİA, XIII, 259.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 434; XIII, 361. Sühreverdî, *Avârif'ül -Ma'arif*, (Tasavvufun Esasları) çev. H. Kamil Yılmaz, Gündüz İrfan, Vefa Yay. İstanbul, ts.
[6] Yıldız, Hakkı Dursun, *"Abbâsîler"*, DİA, I, 43.
[7] Mekkî'nin Sühreverdî'ye etkisi için bkz. Saklan, Bilal, *Ebu Talib el-Mekkî*, X, 239; a.mlf., "*Kûtü'l-Kulûb*", DİA, XXVI, 501-2; Muslu, Ramazan, "*Klasiklerimiz/IX, 'Kûtu'l-Kulûb' Ebû Tâlib el-Mekkî*" İlmi Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf, Ankara, 2003, sy. X, 360.
[8] Çatak, Adem, *Şihâbeddin Sühreverdi Hayatı, Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı*, AÜSBE (Yaımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007, 27.

Riyâzü'l-Müte'allimîn.[1]

4. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö.281/894) muhaddis, ve Hanbeli fakihi: *el-Ferec ba'de'ş-Şidde*.[2]

5. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö.281/894): *el-'Ukübâtü iâhiyye li'l-efrâd ve'l-cemâ'ât ve'l-ümem*.[3]

6. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö.281/894): *Emri bi'l-Ma'ruf ve'n nehy ani'l-Münker*.[4]

7. Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (ö. 543/1148): *Sirâcü'l-Mürîdin*.[5]

8. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö.241/855) Hanbelî mezhebinin imamı, muhaddis, fakih: *Kitâbü'l-Vera'*.[6]

9. Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Mübarek b. Vazıh el-Hanzalî el-Mervezî (ö.181/797) Tebeü't-tâbiînin ileri gelenlerinden, muhaddis, zâhid ve fakih: *Kitâbü'1-birr ve's-sıla*.[7]

10. Ebu Muhammed b. Said: *Zevâidü'l birr ve's-sıla li İbn Mübarek*.[8]

11. Abdullah b. Mübarek et-Temimî, Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Mübarek b. Vazıh el-Hanzalî el-Mervezî (ö.181/797): *Kitabu'z-Zühd ve'r-Rekâik*.[9]

12. İbn Kasî, Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Hüseyn eş-Şilbî el-Mirtülî (ö.546/1151) Endülüs'teki tasavvuf akımının temsilcilerinden, Murâbıtlar aleyhindeki 'sevretü'l-müridîn" hareketinin lideri. *Sahibü hulin-na'leyn* İbn Kasî'nin dinî ve tasavvufî görüşlerinin yer aldığı tek eseri *Hal'u'n-naleyn ve İktibâsü'n-nûr min Mevzi'l-kademeyn*[10] adını taşımaktadır.

13. Buhârî (ö.256/870): *Edebü'l-müfred*.[11]

14. Ebu Bekr el-Beyhâkî (ö.458/1066): *Kitabü Zühdi'l-kebir*.[12]

15. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 291.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 408.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 464.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 62.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 70.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XI, 525.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 154.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 154.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 445; II, 356; III, 616.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 460.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 212.; XIII, 406.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 490.

Şeybânî el-Mervezî (ö.241/855) Hanbelî mezhebinin imamı, muhaddis, fakih: *Kitâbü'z-Zühd*.[1]

16. Ebu Hamid Gazzâlî Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (ö.505/1111): *İhyâü Ülûmi'd-din.*[2]

17. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö. 281/894): *Kitab el-ehvâl.*[3]

18. Nevevî (ö.676/1277): *Hilyetu'l-Ebrâr ve şiârü'l-Ahyar fî Telhîsi'd-Deavâti ve'l-Ezkâr.*[4]

19. İbn Kayyım el-Cevzîyye, ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ebibekr b. Eyyub ez-Zürâi ed-Dımaşki el-Hanbeli (ö.751/1350*): el-Hedyü'n-nebevi fi'l-fedâil ve'l-âdab.*[5]

20. Haraitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed es-Sâmerrî el-Harâitî (ö.327/939): *Mesâvi'l-ahlâk ve Mezmûmühâ*.[6]

Kötü ahlâka dair çoğu Hz. Peygamber'e ait, bir kısmı da ashap, tabiîn ve diğer İslâm büyükleri tarafından söylenen 850 kadar sözü senedleriyle kaydeden eser.[7]

21. Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed es-Sâmerrî el-Harâitî (ö.327/939): *Mekârimü'I-ahlâk ve Mecâlîhâ*.[8]

Güzel ahlâkla ilgili hadisleri, edebî sözleri, şiirleri ve tarihî kıssaları bir araya getiren eserin önce 350 rivâyeti ihtiva eden eksik bir nüshası basılmış (Kahire 1350), ardından aynı nüsha Ebû Muhammed Abdullah b. Haccâc tarafından tekrar neşredilmiş (Kahire 1401/1980), daha sonra 1129 rivâyeti içine alan tam nüshası Suâd Süleyman İdrîs el-Handekâvî tarafından iki cilt halinde yayımlanmıştır.[9]

22. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b, İshâkel-îsfahânî (ö.430/1038*): el-Muhibbîn Ma'a'l-mahbûbîn*.[10]

23. Ebu Bekir Cafer b. Muhammed b. Hasan el-Firyabî-ki bu, Firyab adlı bir Türk beldesine nisbettir. (ö.301): *Kitab ez-zikr ve't-tesbih.*[1]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 333; III, 616.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 503; XII, 171; XIII, 268.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 615.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 471; II, 752; III, 92; IV, 501.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 445.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 199.
[7] Kandemir, M. Yaşar, "*Harâitî"*, DİA, XVI, 92-93.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 568.
[9] Kandemir, M. Yaşar, "*Harâitî",* DİA, XVI, 92-93.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 208.

24. İbnü'l-Cevzî, Ebül-Ferec Ebül-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bagdâdî (ö.597/1201): *Tenbîhu'n-Nâ'imi'1-ğumr alâ Mevâsimi'l-'umr*.[2] Çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerinin değerini bilip ona göre davranılması gerektiğine ilişkin öğütleri içerir (nşr. Arefe Hilmi Abbas, Kahire, ts. (Dârü'l-hadîs]). Hersekli Mehmed Kâmil Bey eseri bazı ilâvelerle birlikte îkazü'l-ihvân adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (İstanbul, 1302, 1304).[3]

25. Tâlib el-Mekkî Ebû Tâlib el-Mekkî'nin tam adı Muhammed b. Ebi'l-Hasen Ali b. Atiyye el-Hâris (ö.386/996): *Kûtü'l-Kulûb*.[4]

8. Arap Dili ve Belâğatına Dair Kaynakları

Kastallânî şerhinin birçok yerinde dil açıklamaları yapmaktadır. Böylelikle o birçok dil alimi ve bu alanda yazılmış olan temel kaynaklardan faydalanmaktadır. Bu kaynakları şöyle açıklayabiliriz.

1. İbn Hişam en-Nahvî, Ebu Muhammed Cemalüddin Abdullahb. Yusuf b. Ahmed b Abdillah b. Hişam el-Ensari el-Mısrî (ö.761/1350): *Muğni'l-lebib an Kütübi'l-eârib*.[5]

İbn Hişam 749 (1348) yılında mekke'de yazdığı bu eseri Mısır'a dönerken kaybettiği için 756'da (1355) tekrar Mekke'ye gittiğinde yeniden kaleme almış ve henüz hayatta iken bu eseriyle ün kazanmıştır.[6]

2. el-Bedr ed- Demâmînî (ö.825/1424)*: Haşiye ala Müğnî*.[7]

3. el-Bedr ed-Demâmînî (ö.825/1424)*: Tuhfetü'l-Garib bi-şerhi Muğni'l-Lebib*.[8]

4. Ebû Muhammed Bedrüddîn Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Kasım Ferhûn el-Ya'meri (ö.769/1367) Hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı âlimi: *el-Udde fi i'râbi'l-'Umde*.[9] İki cilt olduğu belirtilen bu eserde Cemmaîlî'ye ait Umdetü'l-ahkam'da'yer alan hadislerin i'rabı, lügat ve iştikak tahlilleri yapılmıştır.[10]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 477.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XI, 354.
[3] Yavuz, Yusuf Şevki, Avcı, Casim, "*İbnü'l Cevzî"*, DİA, XX, 549.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 63.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 82; II, 348; III, 24; IV, 415; XV, 634.
[6] Özbalıkçı, M. Reşit, *"İbn Hişam en-Nahvî",* DİA, XX, 74-77.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 25; XV, 634.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 296.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 121; XIV, 23.
[10] Sönmez, Mehmet Ali, "*İbn Ferhun"*, DİA, XIX, 492.

5. Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (ö.207/822): Arap dili ve tefsir âlimi: *Meâni'l-Kur'ân*.[1]

Ferrâ'nın Tefsîru müşkili i'râbi'l-Kur'ân diye adlandırdığı bu eseri onun en tanınmış iki kitabından biridir.[2]

6. Sibeveyh, Adı 'Amr b. 'Osmân b. Kanber (ö.180/796): *el-Kitab*.[3]

Büyük dil âlimlerinden biri olan Sibeveyh, kendi zamanına kadar yapılan dil çalışmalarını 'el-Kitab' adlı meşhur eserinde toplamıştır. Sibeveyh'ten sonraki çalışmalar genelde onun eserinin etrafında dönüp dolaşmıştır. Günümüze kadar ulaşan ve varlığını devam ettiren ilk büyük sarf ve nahiv kitabı Sibeveyh'in '*el-Kitab'* adlı eseri olmuştur. [4]

7. Sîrâfî, Yusuf b. Hasan, Ebû Muhammed Yusuf b. Ebî Saîd el-Hasan b. Abdillah b. Merzubân es-Sîrâfî. (ö.385/995): *Şerhü ebyâti Kitâbi Sibeveyh*.[5]

8. İbn Haruf (ö.609/1213): *Şerhü Sibeveyh*.[6]

9. Ebû Muhammed Bedrüddîn Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Kasım Ferhûn el-Ya'meri (ö.769/1367) Hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı âlimi: *ed-Dürrü'l-mahallis mine't-Takassî ve'l-Mülahhıs*.[7]

10. Sa'dedin Mesud b. Ömer (ö.792/1390): *Telhis (Telhîs fi'l-Belâga*).[8]

11. Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman, Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî (ö.581/1185): *Emâlî's-Süheylî fi'n-Nahv ve'l-Luğa ve'l-Hadis ve'l-fıkh*.[9] Netâ'icu'l-fiker'deki üslubu yansıtan, hadis ve fıkıh meselelerinin ele alındığı eserin nahiv ve lugat yönü ağır basar.[10]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VIII, 198; X, 16; XIII, 626; XV, 393.
[2] Tüccar, Zülfikar, "*Ferrâ",* DİA, XII, 407.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 232; XIII, 197. Daha geniş bilgi için bkz. Bulut, Ali, *Sibeveyh'in el-Kitab'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Ve Yöntemi İle Koyduğu Kurallar*, OMÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 2003; Gündüzöz, Soner, *Sibeveyh'te Kelime Yapısı*, OMÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun 2002; Benli, Ali, *Sîbeveyhi'nin El-Kitâb'ı Çerçevesinde Dil Çalışmalarının Doğuşu*, MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst., 2007.
[4] Çetin, Nihat, "*Nahiv*", İA, MEB. İst. 1966, IX, 35-37; a.mlf. *'Sibeveyh'*, İA, X, 28.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* VI, 477.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* V, 387.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* IX, 105; X, 332.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 13.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 416; XIV, 173.
[10] Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "*Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah"*, DİA, XVIII, 31-32.

12. Cemaleddin ebu Abdullah, Muhammed b. Abdullah b. Abdullah b. Malik et-Taî el-Ceyyani el-Endülüsi en-Nahvî (ö.672/1274): *Şevâhidü't-Tavdîh ve't-Tashîh li Muşkilâti'l-Câmi'i's-Sahîh*.[1]

Endülüs Ceyyanlıdır. Orada dünyaya gelmiş, önce Haleb'e sonra Şam'a göçmüş, orada yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Muhaddis, fakih, usülcü, lügatçi, nahivci, edip ve kıraat imamı idi. Şâfiî fukahasındandı. Özellikle nahivde büyük otorite idi. Bu sahada asrın ondan büyüğü yoktu. Buhârî'nin müşkil lafızlarını ve i'rabını şerhetmişti. Buhârî'nin bugünkü metninin sağlam bir şekilde meydana gelmesinde onun büyük emeği vardır. Müellif önce et-Tavdih fii'rabi'l-Buhârî'yi yazmış, bilahare bunun üzerine mezkur eseri kaleme almıştır.[2] Bu eserin telifiyle ilgili olarak el-Kastallânî'nin ifadeleri söyledir: "İbn Mâlik, bahsedilen toplantılarda, ilk bakışta Arap dili kurallarına aykırı gibi gözüken bir lafız gördükleri zaman Şerafettin el-Yûnînî'ye söyle derdi: Bu rivâyet böyle midir? Eğer ona olumlu cevap verirse, İbn Mâlik ona işaret koyar ve sonra gücü nispetinde onu açıklamaya çalısırdı. Daha sonra 'Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Tashîh li Müskilâti'l-Câmii's-Sahîh' olarak adlandırılan kitabını yazmıştır. Zaten çok zor olan bu görevi İbn Mâlik'ten başka kimse üstlenmeye cesaret edememiştir.[3]

13. Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö.672/1274): *Elfiyye*.[4] EI-Kâfiyetü'ş-Şâfiye'nin özetidir.

14. Mahmud b. Ömer ez-Zamahşerî (ö.538/1144): *el-Mufassal*.[5]

Arap gramerine dair eseri. Kitabın adını müellifi el-Mufassal fî san'ati'l-i'râb olarak kaydettiği halde râvi veya müstensihleri tarafından el-Mufassal ü'nnahv adlarıyla da zikredilmiştir. Bazı matbu nüshaları ise el-Mufassai fî sınâ'ati'l-i'râb gibi isimler taşır. Zemahşerî, eserinin girişinde Arap diline hayranlığını belirttikten sonra özellikle ana dili Arapça olmayan Müslümanlann bu dile olan ihtiyacına temas etmiş ve kitabını bu ihtiyacı giderme arzusuyla kaleme aldığını belirtmiştir.[6]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 131; II, 206; III, 551; IV, 10. Bu eser hakkında bkz. Bilici, Mustafa, *İbn Malik Ve Şevâhidü't-Tavdih Ve't-Tashih Adlı Eseri*, SÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2008.
[2] Sandıkçı, Kemal, *Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, 32.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 70.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 501; VI, 592.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 173.
[6] Benli, Mehmet Sami, "*El-Mufassal"*, DİA, XXX, 368.

15. Sağanî, Radıyüddin, Ebü'l-Fezâil Radıyüddin Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâğânî (ö.650/1252)*: el-'Ubâb'ü'z-zahir ve Lübâbü'l-fâhir.*[1]

16. Sağanî, Radıyüddin, Ebü'l-Fezâil Radıyüddin (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâğânî (ö.650/1252): *eş-Şevârid fi'l-Lüga.*[2]

17. Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (ö.328/940) Arap dili ve edebiyatı, Kur'an ilimleri ve hadis âlimi: *ez-Zâhir fî me'ânî kelimâti'n-nâs*.[3] Müellif bu eserinde halkın namaz, dua, teşbih ve günlük konuşmalarında anlamlarını bilmeden kullandığı tâbir, ifade, deyim ve atasözlerinin mânalarını açıklamıştır.[4]

18. Ebû Hâmid Bahâüddin Ahmed b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî el-Mısrî (ö.773/1372): *Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh.*[5]

Müellifin konuyla ilgili büyük birikimini yansıtan eser, Hatîb el-Kazvinî'nin meânî ve beyanla ilgili kitabı üzerine yazılan en güzel şerhlerden biri olup telifinden itibaren hem ders kitabı olarak okutulmuş hem üzerine hâşiye ve ta'likler yazılmıştır.[6]

19. Ebü's-Saâdât Ziyâüddîn Hibetullâh b. Alî b. Muhammed b. Hazma el-Hâşimî el-AIevî el-Hasenî el-Bağdâdî (ö.542/1148) Dil âlimi, şair*: Nihâye.*[7]

20. İbnü'l-Kattâ, Ebü'l-Kâsım Alîb. Ca'fer b. Alî b. Muhammed es-Sıkıllî es-Sa'dî el-Ağlebî et-Temîmî (ö.515/1121) Arap dili âlimi, tarihçi: *Ahkâm.*[8]

21. Hamza el-İsfahânî Ebû Abdillâh (Ebû Abdirrahmân, Ebü'l-Hasen) Hamza b. el-Hasen el-İsfahânî (ö.360/971'den önce): *Risâle el-Muarrebe.*[9]

22. Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî (ö.581/1185): *Netâicü'l-fiker fi'n-nahv.*[10]

23. İbnu'l-Hâcib (ö.646/1249) Ebû Amr Cemâlüddin Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr Yûnus Duvenî el-Mısrî el-Mâliki: *el-Emâli'n-Nahviyye.*[11]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 351.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* VIII, 365.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 574; XI, 345; XV, 527.
[4] Işık, Emin, *"İbnü'l Enbârî Ebû Bekir"*, DİA, XXI, 24-25.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* X, 242, 389.
[6] Cici, Recep, "*Sübkî, Bahâeddin"*, DİA, XXXVIII, 11.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* X, 579.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 494.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 429.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 612.
[11] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 513; XI, 453; XIII, 306.

Zemahşeri'nin el-Mufassal'ı ve kendisinin el-Kâfiye'sindeki bazı konuları bir kısım âyetlerdeki nahiv meseleleri hakkındaki açıklamaları ihtivâ eder. Eser, fıkhî meseleleri ihtivâ etmesine rağmen daha çok nahiv tarafı ağır basar. Bunların dışında bazı hadis-i şerif açıklamalarıyla el-Mütenebbî'den beyitler de açıklanır.[1]

24. Ebu Bekir b. Ömer el-Kutiyye (ö.367/977): *Ef'âl.*[2]

25. Ebû Said Abdilmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî (ö.216/831) Basra dil mektebinin önde gelen simalarından şiir ve ahbâr râvisi, dil âlimi: *el-Emsâl.*[3]

26. İbnu'l-Bâziş (ö.528/113): *Şerhü Cümel.*[4]

İbn Atıyye el-Endelüsî, Ebû Hâlid Abdullah b. Ebû Zemenîn, Ebû Ca'fer İbn Rızk gibi hocalardan dersler almıştır. Arap dili ve edebiyatı ile kıraat, hadis ricali ve râvileri sahalarında zamanın ileri gelen âlimlerinden olan İbnü'l-Bâziş, bizzat kendisi Endülüs'ün üç büyük nahiv âliminden biri olduğunu ifade etmektedir.[5] Ayrıca onun. zamanında Kitâbü Sîbeveyhî'yi ezbere bilen sayılı dilcilerden biri olduğu kaydedilmektedir.[6]

27. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî (ö.321/933) Arap dili âlîmi, edip ve şair: *el-Emâlî.*[7]

28. es-Suyûtî (ö.911/1505): *el-Muzhir ve el-Kavlu'l-mucmel fi'r-redd 'alâ'l Muhmel.*[8]

29. İbn Keysân Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (Muhammed) b. Keysân en-Nahvî el-Bağdâdî (ö.320/932 [?]) Dil,tefsir ve hadis âlimi: *Mutavvel.*[9]

30. İbn Mâlik et-Tâî Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö.672/1274): *Teshîlü'1-Fevâid ve tekmîlü'l-Makasıd.*[10] Müellifin el-Fevâ'id ve el-Makâsıd adlı eserlerinin sade bir dille genişletilmiş şeklidir (nşr: M. Kâmil Berekât, Kahire 1387/1967). Eser üzerine başta müellifin şerhi olmak üzere otuz kadar şerh yazılmıştır.[11]

---

[1] Hamidov, Mahir, *a.g.t.*, 13.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VI, 69.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*,VII, 347.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 256.
[5] Çelebi, Muharrem,"*İbnü'l-Bâziş*", DİA, XXI, 236.
[6] Yıldırım, Aydın, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, YYÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2007, 36.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 51.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 103.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 193.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 500; IV, 538; XIII, 497.
[11] Turan, Abdülbaki, "*İbn Mâlik et-Tâî"* DİA, XX, 169.

31. İbn Mâlik et-Tâî: *Şerhu't-Teshil.*[1] Bir önceki eserin şerhidir.

32. İbnü'd-Demâmini, Ebu Abdullah Bedreddin Muhammed b. ebu Bekir: (ö.827/1423)**:***Tuhfetü'l-Garib.*[2]

33. Ebu Hayan el-Edelüsî (ö.745/1344)*: et-Tezyîl ve't-tekmîlü şerhi't-Teshil.*[3]

İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö.672/1274) sarf ve nahve dair "Teshîlü'1-Fevâid ve tekmîlü'l-makâsid" adlı eserinin on cilt halinde yapılmış şerhidir.[4]

34. İbn Ümmü Kasım, Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedrüddîn Hasen b. Kasım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî (ö.749/1348) Tefsir, kıraat ve nahiv âlimi. *el-Cene'd-dânî fî hurûfi'l-Me'ânî.*[5]

Arapça'daki edatların genişçe ele alındığı eser bir mukaddime ile beş babdan oluşmaktadır. Eser ilk defa İstanbul'da basılmış aha sonra Fahreddin Kabâve ile Muhammed Nedîm Fâzıl'ın (Halep 1973; Beyrut 1983, 1992), ayrıca Tâhâ Muhsin'in (Musul, 1396/1976) tahkikleriyle neşredilmiştir.[6]

35. Ebû Talib el-Mufaddal b. Seleme b. Âsim el-Lugavî en-Nahvî el-Kûfî (ö. 290/903'ten sonra) Küfe mektebine mensup gramer, lügat ve edebiyat âlimi: *Kitâbü't-Tib, Kitâbü'l Mutayyeb.*[7]

36. Ebü'l-Beka Muvaffakuddin Yaiş b.Ali b.Yaiş el-Esedi b. Yaiş (ö.643/1245): *Şerhu'l-Mufassal.*[8]

37. İbnü'l-Harirî el-Harâmî el-Basrî eş-Şâfiî (ö.516/1122): *Dürretül ğavvas fi evhami'l-Havas.*[9] Dil yanlışlarını tashih maksadıyla kaleme alınmıştır. Eserde edip ve yazarların konuşmalarıyla yazılarında yapmış oldukları dil yanlışlarına yer verilerek tashihleri yapılmıştır.[10]

38. Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-Cevâlîkî (ö.540/1145) Arap dili âlimi: *Kitâbü Tekmileti Islâhı mâ tağletu fihi'l-'âmme.*[11]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* I, 169.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 296.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 426.
[4] Kafes, Mahmut, "*Ebû Hayân el-Endelüsî",* DİA, X, 154.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 703.
[6] Tural, Hüseyin, "*İbn Ümmü Kasım"*, DİA, XX, 434.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 642.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 9.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* X, 279; XII, 124.
[10] Gülle, Sıtkı, *el-Harîrî, Hayatı, ve Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları,* İÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995, 197-200.
[11] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 291.

Bazı kaynaklarda et-Tekmile fîmâ yelhanü (telhanü) fîhi'l-âmme ve Tetimmetü Dürreti'l-ğavvâş adlarıyla da zikredilen bu eser, Harîrî'nin (ö.516/ 1122) Arapça'da halkın yaptığı dil yanlışlarına dair Dürretü'l-ğavvâs adlı kitabına zeyil mahiyetinde kaleme alınmıştır. Hartwig Derenbourg tarafından yayımlanan eseri daha sonra 1355 (1936) yılında İzzeddin et-Tenûhî Dımaşk'ta neşretmiştir.[1]

39. İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö.409/1009): *Tâcü'l-Luğa*.[2]

Sıhâhu'1-luğa, es-Sıhâh li'l-luğa veya kısaca es-Sıhâh diye de bilinen bu eser, Arap sözlükçülüğü tarihinde tertip itibariyle yeni bir çığır açtığı gibi sadece sahih kelimeleri ihtiva etmesi açısından da ayrı bir özellik arzetmektedir. Yazıldığı günden bugüne kadar tekmile, zeyil, şerh, İhtisar, tenkit ve tercüme gibi birçok çalışmaya konu olan Tâcü'1-luğa ilk defa 1270'te (1853) Tebriz'de basılmış, daha sonra 1282 (1865) ve 1292 (1875) yıllarında Bulak'ta yayımlanmıştır. Ayrıca Ahmed Abdülgafür Attâr tarafından da neşredilmiştir.[3]

40. Ebû Muhammed Abdullah b. Berrî b. Abdilcebbâr b. Berrî el-Makdisî el-Mısrî (ö.582/1187) Lügat ve nahiv âlimi: *el-Tenbîh ve'1-îzâh 'ammâ vaka'a fi's-sıhah.*[4] Cevherî'nin es-Sıhâh'ı üzerine kaleme alınmış en mükemmel haşiye ve eleştiridir. [5]

41. Radıyyüddin es-Sâgânî (ö.650/1252): *Mecmâü'l-Bahreyn*.[6]

Cevherî'nin es-Sıhâh'ı ile onu tamamlayıp yanlışlarını düzeltmek üzere yazdığı et-Tekmile ve el-Hâşîye adlı eserlerini kapsayan sözlüğü olup tamamı on iki cilt olan eserin İstanbul kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır.[7]

42. Mahmud b.Ömer ez-Zamahşerî (ö.538/1143): *Esâsu'l-Belâğa.*[8]

43. Mahmud b.Ömer ez-Zamahşerî (ö.538/1143): *ed-Durr ed-Da'ir el-Muntehâb fi Kinâyât ve'stiârat ve Teşbiâti'l-Arab.*[9]

44. Mecmuddin Şirâzî el-Firuzabâdî (ö.816/1413): *Kamusu'l-Muhît.*[10]

45. Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyya el-Kazvinî er-Râzî, el-Malikî,

---

[1] Çelebi, Muharrem, "*Cevâlikî, Mevhûb b. Ahmed"*, DİA, VII, 439.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 526; II, 111; III, 422; IV, 15; V, 62.
[3] Kılıç, Hulusi, *"Cevherî, İsmail b. Hammad*", DİA, VII, 459.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 117.
[5] Durmuş, İsmail, "*İbn Berrî*," DİA, XIX, 372.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 627.
[7] Görmez, Mehmet, "*Saganî Radıyüddin"*, DİA, XXXV, 488.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* VI, 399; VIII, 3; XII, 475; XIII, 185.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 170.
[10] Kastallânî, I, 526; III, 422.

İbn Fâris (ö.395/1004)): *Mu'cemu Makâyîsi'l-Luğa.*[1]

46. Abdülmelik b. Mansur es-Seâlibî (ö.429/1038): *Fikhu'l-luğa Sırrü'l-Arabiyye*.[2]

47. İbn Fâris (ö.395/1004): Kitabın adı bazı kaynaklarda *"el-Mücmel"*[3] ve el-Mücmel fi'l-luğa şeklinde verilmişse de müellif mukaddimesinde daha çok sayıda kelime ihtiva ettiği için sözlüğüne Mücmelü'1-lüğa adını verdiğini belirtir.[4]

48. Nevevî (ö.676/1277): *Tehzîbü'l-Esma ve'l-Lügat.*[5]

49. Ebu'l Abbas el Müberred (ö.285/898): *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb.*[6]

50. Ebû Ali İsmâîl b. el-Kâsim b. Ayzûn el-Kâlî el-Bagdâdî (ö.356/967) Arap dili ve edebiyatı âlimi: *el-Bâri fi'1-Luğa.*[7] Endülüs'te yazılan ilk sözlüktür.[8]

51. Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan el-Hünâî el-Ezdî: *el-Muntehâb min Garîbi Kelâmi'l-Arab.*[9]

52. Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî (ö.350/961 [?]) Arap dili âlimi, lugatçı: *Dîvânü'1-edeb.*[10] Arapça lügatlarının en önemlilerinden biridir. Bu eserde fiillerin türüne ve isimlerin kalıplarına göre bab ve fasıl sistemiyle bilinen alfabetik sıra esas alınmıştır.

53. İbn Manzur, Ebü'1-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî (ö.711/1311): *Lisânu'1-arab.*[11]

54. Mecduddin Şirâzî (ö.816/1413): *Kamus*.[12]

55. İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî (ö.458/1066) Lügatçı, edebiyat ve dil âlimi: (ö.398/1008) yılında Mürsiye'de doğdu. Dedelerinden Sîde'ye nisbetle İbn Sîde olarak tanınır: *el-Muhkem ve'1-muhîtü'1-a'zam.*[13]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 524. Mu'cemu Makayisi 'l-Luga, Abdusselam Muhammed Harun tarafından tahkik edilerek 1949 ve 1969 yılında altı cilt halinde iki kez Kahire'de neşredilmistir. Çögenli, Sadi, Demirkaya, Kenan, *Arap Dilinde Kaynaklar*, Erzurum, 1995, 130-131. Alfabetik olarak düzenlenmiş bir lügat olup İbn Faris'in en önemli eserlerindendir. Tural, Hüseyin, "*İbn Faris*", DİA, XIX, 480.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 30, 220.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 526; IV, 169; X, 346; XIII, 600.
[4] Tüccar, Zülfkar, "*Mücme-lü'I-Iuğa"*, DİA, XXXI, 454.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 129, 485.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* XIV, 473; XV, 49.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 321.
[8] Elmalı, Hüseyin "*Kâli",* DİA, XXIV, 260.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 526.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 526.
[11] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 524.
[12] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 524.
[13] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 361; III, 492; V, 170; VI, 191.

Mücâhid b. Abdullah el-Âmirî'nin isteği üzerine Halil b. Ahmed'in Kitâbü'l-Ayn' tarzında yazılmış on iki ciltlik bir lügattir.[1]

56. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî (ö. 370/980): *Tehzîbü'l-Luğa.*[2]

Müellif ömrünün sonlarına doğru yazdığı bu meşhur eserinde harflerin telaffuzunu esas alarak Halil b. Ahmed'in (ö. 170/786) Kitâbü'I-Ayn'ın'da uyguladığı usulü benimsemiştir. Birçok kütüphanede yazma nüshaları bulunan eser aralarında Abdüsselâm Hârûn, Muhammed Ali en-Neccâr, M. Abdülmün'im el-Hafâcî ve M. Ebü'l-Fazl İbrahim'in de bulunduğu bir grup âlim tarafından neşredilmiştir.[3]

57. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. Ahmed el-Kazzâz el-Kayrevânî et-Temîmî en-Nahvî (ö.412/1021) Arap dili âlimi, edip ve şair: *el-Câmi' (fi'l-luğa*).[4] Kazzâz'ın en tanınmış eseri olup Halife Azîz Billâh'ın emriyle yazılmıştır. Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin Tehzîbü'l-luğa'sına benzediği kaydedilen kitap İbn Manzûr, Fîrûzâbâdî, Zebîdî başta olmak üzere birçok lügat ve nahiv âliminin eserlerine kaynak olmuştur.[5]

58. Halil b. Ahmed (ö.175/791) ilk Arapça sözlük: *Kitabü'l-Ayn.*[6]

Arap lügatçiliği sahasında telif edilen şekil ve muhteva bakımından orijinal, aynı zamanda dünya lügatçilik tarihinde II. (Vlll.) yüzyıl gibi erken bir dönemin mükemmel bir mahsulü hüviyetiyle dönüm noktası sayılabilecek önemli bir eserdir.[7]

59. Ebû Hafs Ömer b. Halet es-Sıkılli el-Endelüsî İbn Mekkî (ö.501/1108): *Teskifü'l-lisân ve Telkihü'l-cinân.*[8]

---

[1] Tüccar, Zülfikar, "*İbn Sîde",* DİA, XX, 318-319.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 109; X, 157.
[3] Kıyıcı, Selahattin, "*Ezherî, Muhammed b. Ahmed*," DİA, XII, 65.
[4] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 325.
[5] Kılıçlı, Mustafa, "*Kazzâz",* DİA, XXV, 161.
[6]Kastallânî, *a.g.e.,* XIV, 563. Kastallânî, *a.g.e.,* II, 100; III, 301; VI, 223; XIII, 197. Halîl b. Ahmed'in (100-175h.) *Kitabu'l-'Ayn*'ı ilk Arap lügati kabul edilmektedir. Eserde yaklaşık 520 ayete atıfta bulunulmaktadır. Ayetlerde geçen kelimelerle alâkalı açıklamaları dilbilimsel tefsir olarak kabul edebiliriz. Dolayısıyla müellifi de bu akımın öncülerinden biri olarak düşünebiliriz. Ayrıca müellif, rivâyet tefsiri, Kur'ân'ın peygambere indirilişi, kırâat, sebeb-i nüzul, mubhemâtu'l-Kur'ân, el-vücûh gibi konularda da bazı bilgiler vermektedir. Müellifin ilahi sıfatlarla ilgili ayetleri te'vil etme görüşüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sünnî düşünceye mensup olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu husus, tefsir ve kelâm tarihi açısından önemli hale gelmektedir. Karslı, İbrahim H., *Kur'ân Tefsiri Açısından İlk Arap Lügati Kitâbu'l-'Ayn'ın Değerlendirilmesi,* Nüsha Şarkiyat Araştırmaları, yıl 4, sy. XIV, 2004, 49.
[7] Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, *"Halil b.Ahmed"*, DİA, XV, 310.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 431.

9. Akâid ve Kelâmla İlgili Kaynaklar

Kastallânî, şerhinde birçok akâid ve kelâm kaynağından faydalanmıştır. Bu kaynakları şöyle sıralayabiliriz.

1. Teftâzânî, Sa'duddin Mesud b. Ömer (ö.793/1390): *Şerhu'l-Akaidi'n Nesefiyye*.[1]

2. Teftâzânî, Sa'duddin Mesud b. Ömer (ö.793/1390): *Şerhu'l-Mekâsıd*.[2]

3. Buhârî (ö.256/870): *Halku Ef'âli'l-ibâd ve'r-redd ale'l-Cehmiyye ve Eshâbi't-ta'tîl*.[3]

Cehmiyye mezhebinin görüşlerini reddeden bir kitaptır. Bu kitap, Buhârî'nin aynı zamanda değerli bir kelamcı olduğunu ortaya koymaktadır.[4]

4. İbn ebî Hâtim (ö.277/890): *Er-red ala'l-Cehmiyye*.[5] Günümüze kadar gelmemiştir.

5. Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064) Zahirî mezhebinin en büyük temsilcisi, usulcü, fakih, muhaddis, tarihçi, edip ve şair: *el-FasI fi'I-milel ve'1-ehvâ1 ve'n-nihâl*.[6]

6. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî el-Beyhaki (ö.458/1066): *Kitabü'l Esmâ ve's sıfât*.[7]

7. Beyhâkî (ö.458/1066): *Delâilü'n-Nübüvve*.[8]

8. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b, İshâk el-îsfahânî (ö.430/1038): *Delâ'ilü'n-Nübüvve*.[9]

9. Beyhâkî (ö.458/1066): *Kitâbü'l-Ba's ve'n-nüşûr*.[10]

10. Sadreddin Konevî (ö.673/1274) Allah-âlem ilişkisinde ilâhî bilginin yeri ve değerine dair Arapça eseri: *Miftâhü'l-Gayb*.[11]

11. Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö.505/1111):

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 148. Bu eser Süleyman Uludağ tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Uludağ, Süleyman, *Kelam İlmi Ve İslam Akaidi*, Dergah yay. İst. 1999.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 501; VI, 174; XV, 414, 416.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 613.
[4] Uğur, Mücteba, *İmam Buhârî,* TDVY., Ankara, 2007, 97.
[5] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 616.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 607.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 7.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 113; III, 26; VIII, 82; XII, 571, 699. Mezkur eser için daha fazla bilgi ve eserin hadis ilmindeki yeri için bkz. Altunova, Mehmet Fatih, *Beyhakî Ve Delâilü'n-Nübüvve Adlı Eserinin Hadis İlmindeki Yeri*, HRÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ş.Urfa, 2005.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 126; IV, 104; VIII, 82.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 192; X, 245.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 644.

Faysalü't-tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendaka.[1]

Gazzâlî'nin el-Münkız mine'd-dalâl ve el-Müstasfâ'da adını zikrettiği eser te'vil ve tekfir konularını ele atmaktadır. Birçok defa basılan eser Süleyman Dünya tarafından yeniden neşredilmiş, ayrıca çeşitli dillere tercümeleri yapılmıştır.[2]

12. Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdullah ed-Dımaşki Şiblî (ö.769/13678): *Akâmü'l-Mercan fî acâibi ve garibü'l-can*.[3]

13. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938): *er-Red'ale'1-Cehmiyye*.[4]

14. Lâlekâî, Ebü'l-Kâsım (Ebü'l-Hüseyn) Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr el-Lâlekâî et-Taberi er-Râzî (ö. 418/1027): Şâfiî fakihi: *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*.[5]

15. İbn Kayyim el-Cevzîyye Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşki el-Hanbelî (ö.751/1350): *er-Rûh*.[6]

16. İmamü`l-Harameyn Ebu`l-Meali el-Cüveyni (ö.478/1085): *Kitabu'l-İrşâd ila Kavâtıı'l-Edille fi Usuli'l-İtikad*.[7]

Kastallânî burada Cüveynî'nin imamların imameti ve sahâbe arasındaki üstünlük sıralaması ile ilgili olarak Cüveynî'ye olan itirazını görmekteyiz. Şöyle ki, Cüveynî'ye göre, imamların bir kısmının diğerlerinden daha üstün olduğu olduğuna dair kesin bir delilin olmadığı, ayıca sahâbe arasında üstünlük sıralaması zannidir.[8] Kastallânî de derki: "Cüveynî'nin bu ifadesi bizim için geçerli değildir. Bu konuda gelen haberlerin çoğu çelişkilidir. Ancak zann-ı galibe göre ise de Ebu Bekir, Hz. Peygamber'den sonra mahlukatın en faziletlisidir, daha sonra ise Ömer'dir. Ancak ihtilâf Hz.Osman ve Ali konsunda farklı değerlendirmelerde vardır."[9]

17. Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö.297/910): *Kitâbü'l-Arş ve mâ ruviye fîh*.[10]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIV, 409.
[2] Karlığa, H.Bekir, "*Gazzâlî"*, DİA, XIII, 520.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 219, 232.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 616.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 146.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 535.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 215.
[8] Krş: İmamü`l-Harameyn Ebu`l-Meali el-Cüveynî, İnanç Esasları Kılavuzu, *Kitâbü'l-İrşâd*, Mütercimler: Adnan Baloğlu, Sabri Yılmaz, Mehmet İlhan, Faruk Sancar, TDVY., 1. Baskı, 2010, Ankara, 346.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 216.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 446.

Arş konusunda Cehmiyye'ye karşı reddiye olarak yazılan ve doksan rivâyeti bir araya getiren eseri Ebû Abdullah Muhammed b. Hamed el-Humûd neşretmiştir.(Kuveyt 1406/1986).[1]

18. Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bagdâdî ed-Dımaşkî (ö.795/1393): *Ehvâlü'I-Kubûr ve Ahvâlü ehliha ile''n-nüşûr*.[2]

19. Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö.671/1273) : *et-Tezkire fi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire*.[3]

20. Beyhâkî, (ö.458/1066): *el-İ'tikâd" ve'1-hidâye İlâ Sebili'r-reşâd*.[4]

21. İbn Mende, ebû Abdullah Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî (ö.395/1005) Hadis hafızı: *Kitâbü'1-Îman*.[5]

22. Ebu'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Abdilgaffar el-Îcî, Adudüddin el-Îcî (ö.756/1355): *el-Mevâkıf*.[6]

23. Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî (ö. 287/900)*: Kitâbü's-Sünne*.[7]

İtikadî konularla ilgili rivâyetlerden meydana gelen eserde dinde her türlü aşırılık, bid'at ve hurafeden uzak durulması. Resûlullah'ın sünnetine ve Hulefâ-yi Râşidîn'in yoluna uyulması tavsiye edilmekte, sırât-ı müstakimin ancak bu şekilde korunabileceği vurgulanmaktadır.[8]

24. el-Hâfız Kavvâmü's-Sünne Ebü'l-Kâsım el-Esbahânî (ö.535/1141): *el-Hucce fi beyâni'l mehacce*.[9]

25. Ebü'l-Kâsım (Ebü'l-Hüseyn) Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr el-Lâlekâî et-Taberi er-Râzî (ö.418/1027): *Şerhu Usûli İtikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâa*.[10]

26. Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr Ishâk b. Salim el-Eş'arîel-Basrî (ö. 324/935-36) Eş'ariyye mezhebinin kurucusu: *el-İbâne an Usûli'd-diyâne*.[11]

27. Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî

---

[1] Aşıkkutlu, Emin, "*İbn Ebû Şeybe, Ebû Ca'fer"*, DİA, XIX, 444.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 535.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 316; III, 535; XIII, 610.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 546; XV, 523.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 686; V, 500; VIII, 99.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 148.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 453.
[8] Küçük, Raşit, "*İbn Ebû Asım"*, DİA, XIX, 422.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 451.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 447.
[11] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 486.

(ö.595/1198) Meşşâî okulunun son temsilcisi: *el-Keşf an Menâhici'l-edille*.[1]

Üç nüshası günümüze ulaşan eser 1859'da Marcus Joseph Müller tarafından Münih'te yayımlanmış ve daha sonra birçok defa basılmıştır. Kitap Almanca, İspanyolca, İngilizce, Fransızca ve Türkçe'ye çevrilmiştir. [2]

28. Ebül-Hüseyin el-Hayyât'ın (ö.300/913) İbnü'r-Râvendî'nin Fadîhatü'l-Mu'tezile adlı eserine yazdığı reddiye: *el-İntisâr*.[3]

Tam adı Kitâbü'l-İntisâr ve'r-red 'ale'bni'r-Râvendî el-mülhid'dir. Mu'tezile âlimlerinden Câhiz i'tizâl mezhebini savunmak, diğer mezheplere karşı olan üstünlüğünü ortaya koymak amacıyla Fazîletü'l-Mu'tezile adlı bir eser yazmış ve kitabın Şîa ile ilgili bölümlerinde bu mezhebe ağır hücumlarda bulunmuştu. Bunun üzerine, önceleri Mu'tezilî iken Şiîliği benimseyen ve daha sonra dinsiz olduğu ileri sürülen İbnü'r-Râvendî, Câhiz'in eserindeki eleştirilere cevap vermek ve görüşlerini yakından bildiği Mu'tezile ekolünün çelişkilerini ortaya koymak için Fadîhatü'l-Mu'tezile adıyla bir kitap kaleme almıştır. Yakın zamanlara kadar bilinmeyen bu eser, Hayyât'ın el-İntisâr'ının neşrinden sonra ilim âleminde geniş yankı uyandırmıştır.[4]

29. Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 297/910) Hadis hafızı: *Kitâbü'l-Arş ve mâ ruviye fîh*.[5]

Bu eserlerin yanı sıra Kastallânî, Abdurrahman b. Ömer'in, *Kitabü'l Îman*[6], ve Muhammed b. Kudame el-Cevherî'nin, *Kitabı ahbâri'l-havâric*[7] adlı eserlerinden de faydalanmıştır.

Kastallânî burada genel olarak Ehl-i hadis ekolünün, muhaliflerine karşı telif ettiği reddiyeleri[8] ile ilgili yazılmış olan kaynaklardan da istifade ederek Ehl-i Hadis'in görüşlerini savunurken aynı zamanda muhaliflerin görüşlerini ise reddetme yönünde açıklamalarda bulunmuştur.

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 592.
[2] Karlığa, H.Bekir, "*İbn Rüşd*", DİA, XX, 273.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 634; IV, 407; V, 486.
[4] Gölcük, Şerafettin, "*el-İntisâr",* XXII, DİA, 357.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 175.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 192.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, IX, 178.
[8] Daha geniş bilgi için bkz. Özer, Ahmet, *Ehl-i Hadisin Red Literatürü*, MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst., 2008.

10. Diğer Kaynaklar

Kastallânî yine rivâyetlerin muhtevalarını en iyi şekilde açıklayabilmek bir kısmı günümüze intikal etmeyen çeşitli ansiklopedilerden, coğrafya, vb. değişik birçok alanda yazılmış olan eserlerden faydalanmıştır. Bu eserleri şöyle zikredebiliriz.

1. Hârizmî, Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib el-Hârizmî (ö.387/997): *Mefâtihü'l-Ulum.*[1]

Wiedemann, Belhî nisbesinden hareketle Hârizmi'nin Belh'te doğmuş bir Türk olabileceği ihtimalinden söz etmektedir. Eserinin bütününden çağının edebî, nakli ve aklî ilimleri hakkında geniş bilgi sahibi olduğu anlaşılmakta ve bu bilgileri bir ölçüde kendi kendini yetiştirmek suretiyle edindiği sezilmektedir..[2]

2. Ebü'1-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449): *el-İntikâdü'l-İ'tiraz fi'r-Red Ale'l-Ayni fi şerhi'l-Buhârî.*[3]

İbn Hacer'in bizzat kendisi, Buhârî'yi Aynî'ye karşı savunmak için yazdığı eser. Dünya'da bilinen sadece iki yazma nüshası vardır. Biri Şam'da, Mektebetü'l-Esed, rakam, 890'da, diğeri Rampur, 1 66'da kayıtlıdır.[4] Kastallânî de bu esere birçok yerde atıfta bulunmakta ve her iki şarihin tartışmalarına değinmektedir.[5] Bazen kendisi bir tercihte bulunmaz.[6] Bazen de Aynî'nin İbn Hacer'e yaptığı itirazı haklı bulmayarak onu tenkid eder.[7] Başka yerlerde ve konularda de Aynî'nin itirazlarının itimada şayan olmadığını belirtir, İbn Hacer'in şerhinde doğru aktarımın mevcut olduğunu nakleder.[8] Yine başka yerlerde de başka müellif ve alimin Buhârî'ye olan tenkitlerine cevap vermektedir. Örneğin bir yerde Davudî'nin vehm iddiasına da cevap verir.[9]

3. İbnü'l Cevzî, Ebül-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bagdâdî (ö.597/1201): *Mevzuat.*[10]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 427.
[2] Kutluer, İlhan, "*Hârizmî, Muhammed b. Ahmed"*, DİA, XVI, 222.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 282; II, 28.
[4] Sakallı, Talat, *Hadis Tartışmaları, İbn Hacer-Bedrüddin Aynî*, TDVY., Ank. 1996, 44.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 271; II, 102, 315; V, 293, 312, VIII, 207; X, 70, 559; XIV, 8, 12, 24.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 324, 338, 339, 382, 446; IV, 299-300.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 373; 471, 473, 524, 564, II, 380,; V, 318. Yine Kastallânî sadece bu eserin yanısıra farklı yerlerde de Aynî'yi tenkit eder. Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 609; V, 174; V, 470.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 596; IV, 120.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, XI, 356.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 27.

4. Zübeyr b. Bekkâr (ö.256/870): *Kitâbu'l-Fükâhe ve'l-Mizâh*.[1] İslam'da mizah ile ilgili olarak yazılan ilk eser olup günümüze intikal ememiştir.[2]

5. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b.Vâkıd el-Firyâbî (ö.212/827): *Sıfatü's-salat.*[3]

6. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Merdûye b. Fûrek el-İsfahânî (ö.410/1020*): et-Teşehhüd veTurukuh ve Elfâzuh.*[4]

7. Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed et-Ticânî (ö.708/1309)*: Tühfetü'n-Nüfus.*[5]

8. Ebû Nuaym el-FazI b. Amr (Dükeyn) b. Hammâdel-Mülâî (ö.219/834): *Kitâbü's-Salât.*[6]

9. Beyhâkî (458/1066): *el-Câmiu'l Musannef fi Şuâbi'l-îman.*[7]

10. Sâlih b. Ahmed b. Hanbel[8](ö. 266/879-80) (Ahmed b. Hanbel'in en büyük oğlu): *Kitabü'l-mesâil.*[9]

11. Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî (ö.816/1413): *Haşiye*

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIV, 222.

[2] Altınay, Ramazan, *İslâm Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri* I, Doğu Edeb. Dergisi, Nüsha, Yıl: IV, sy. XV, 2004, 83, 44. dipnot

[3] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 549.

[4] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 555.

[5] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 541, 560. thk. Ebû Hacer, Kahire, Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî, 1987, 474 s.

[6] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* II, 648.

[7] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 205, 338, 616; XII, 410-411; XIII, 261. Eser, "el-Câmiu'l-Musannef fi beyâni şuabi'l-iman veya Kitabu'l-câmi" adıyla da tanınır. Beyhakî, bu eserinde imanın 60 veya 70 şubesinin bulunduğunu belirten rivâyetlerden hareketle bunların nelerden ibaret olduğunu ayet ve hadislerle tahlile çalışır. Eserde fıkha ve ahkâma ait meseleler, imanın aslı, kıyamet ve ahvâli ile ilgili rivâyetleri kaydeder. Beyhakî, bablara ayırdığırivâyetlerin farklı tariklerini verir. Sonra râvi ve rivâyetin durumu hakkında cerh ve ta'dil metodunu uygular. Beyhakî'nin hocası Ebû Abdullah Halimi, aynı konuda bir eser tasnif etmiş, ancak eserinde hadislerin metinlerini verip senetleri hazf etmiştir. Beyhakî, hocasının bu metodundan haberdar olunca, bu eseri tasnif etmişve rivâyetleri senedli olarak kaydetmiştir. Subkî, (771/1369) bu eserin eşinin olmadığını belirtir. Eser, Muhammed Said Besyûni Zağlul (Beyrut, 1990) tarafından tahkikli olarak neşredilmiştir. Doğan, Halife, *Beyhaki'nin Şu`abü`l-İman" Adlı Eserinin Kelam İlmi Açısından Tetkiki*, SAÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 1999, 20.

[8] Tarsus'ta kadılık yapan Sâlih, ekseriyetle babasının hukûkî görüşlerini kuşaktan kuşağa devretmiştir. Ziyauddin Ahmed, Ebû Bekir el-Hallâl, *Ahmed b. Hanbel'in Öğretilerinin Derleyicisi* ,çev. Ramazan Özmen, AÜİFD, XLVI, 2005, sy. II, 307.

[9] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 314. el-Mesâ'il: İbn Hanbel'in gerek talebeleri gerekse başkaları tarafından fıkha, akaid ve ahlâka dair sorulan sorulara verdiği cevaplar, muhtelif talebelerince bu adla bir araya getirilmiştir. Ebû Dâvûd es-Sicistânî tarafından derlenen el-Mesâ'il Kahire'de (1353/1934), Abdullah b. Ahmed'in derlediği ise Züheyr eş-Şâvîş'in tahkikiyle Beyrut'ta yayımlanmıştır. Diğer talebelerinden İshak b. Mansûr Kevsec, Ebû Bekir Esrem. Hanbel b. İshak, Abdülmelik Meymûnî, Ebü Bekir Merrûzî, Harb b. İsmail el-Kirmânî, İbrahim b. İshak Harbî gibi âlimler tarafından toplanan Mesâil'lerin bir kısmı da günümüze kadar gelmiştir. Kandemir, M. Yaşar, "*Ahmed b. Hanbel"* DİA, II, 78; Ziyauddin Ahmed, *a.g.m.,* 307.

ala Mişkâti'l-mesâbih.[1]

12. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014): *Kitabü'l-İklîl.*[2]

Sâmâniler'in Horasan valisi Ebû Ali b. Sîmcûr'un isteği üzerine kaleme aldığı ve Hz. Peygamber ile aile fertlerinin hayatıyla ilgili bilgileri ve hadisleri toplayarak daha önce benzeri görülmeyen bir şekilde tertip ettiği eserin günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir.[3]

13. Ebu Bekr et-Turtuşî (ö.520/1126): *Sirâcü'l-Mülûk.*[4]

14. Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö.385/995): *Tashîfü'l-muhaddisîn.*[5]

15. Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö.385/995): *Kitâbü't-Tetebbu.*[6]

16. Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicıstânî el-Ezdî (ö. 275/889): *en-Nâsih ve'l-Mensuh.*[7]

17. Birmâvî, Muhammed b. Abdiddâim b. Mûsâ el-Askalânî (ö.831/1428): *Cem'u'l- udde fî fehmi'l-'Umde.*[8]

18. İbn Hacer (ö.852/1449)*: el-İmtâ bi'1-erba'ine'l-mütebâyineti's-semâ'.*[9]

19. İbnü'l-Esîr Mübarek b. Muhammed (ö.606/1210) Kütüb-i Sitte'deki hadisleri bir araya toplayan eseri: *Câmiu'l Usûl li-ehâdîsi'r-resûl.*[10]

20. Taberânî: *Kitâbü'd-Duâ.*[11]

21. Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen el-Firyâbî (ö.301/913) Muhaddis, fakih ve müfessir: *Sıfatü'I-münafık.*[12]

22. Ebü'l-Kasım Abdurrahmân b. Muhammed b. İshâk el-Abdî el-İsfahânî (ö. 470/1078) Hadis hafızı ve biyografi âlimi: *Kitab el-Vasiyye.*[13]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XII, 619.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 125, 668; III, 384; V, 495; VI, 121.
[3] Kandemir, M. Yaşar, "*Hâkim en-Nîsâbûrî"*, DİA, XV, 191.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 512.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 514.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 523.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, III , 583.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 91; IV, 577; V, 565; VI, 106.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 102.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 126.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, I ,186.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 234.
[13] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 282.

23. Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk el-Ezdî el-Mesîlî el-Kayrevânî (ö.456/1064) alim, şair, edip ve tenkitçi: *Garîbü'l-Evsâf ve Letâ'ifü't-teşbîhât.*[1]

24. Hakîm et-Tirmizî Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî (ö.320/932): *es-Salât ve Makâsidühâ.*[2]

25. Ebû Abdillâh Muhammed b. tshâk b. Muhammed el-İsfahânî (ö.395/1005): *Kitabü't-Taharet.*[3]

26. Ebû Nuaym el-FazI b. Amr (Dükeyn) b. Hammâd el-Mülâî (ö.219/834) Hadis hafızı (Buhârî'nin hocası): *Kitâbü's-Salât.*[4]

27. Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihrî el-Mısrî (ö. 197/813) İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden, fakih: *el-Câmi fi'1-hadîs*.[5]

28. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm b. Miskin el-Herevî (ö.224/838) Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimi: *Kitâbü't-Tahâre*.[6]

29. Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö.275/889) Kütüb-i Sitte'den biri olan es-Sünen'in müellifi, muhaddis*: el-Merâsîl*.[7]

30. Zeyn Abdurrahman b. Davud el Kadirî (Hanbeli): *Nüzhetü'l efkâr fi havâsi'l hayvan ve nebât ve'l ehcâr*.[8]

31. Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî (ö.328/940): *el-İkdü'l-ferîd.*[9]

Siyaset, edebiyat, tarih, nevâdir, ahlâk, mizah, nükte, fıkra, mûsiki ve eğlence gibi çok değişik konular hakkında bilgi veren eser bir genel kültür ansiklopedisi ve bir antoloji mahiyetindedir.[10]

32. Hatîb el-Bağdâdî Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sabit el-Bağdâdî (ö.463/1071): *el-Fasl li'I-vasl el-müdrec fi'n-nakl (Kitâb fi'l-fasl ve'l-vasl).*[11]

33. Ebû Arûbe el-Hüseyn b. Muhammed b. Mevdûd b. Hammâd es-Sülemî el-Harrânî (ö.318/930): *Kitab el-emsâl ve'l-evâ'il.*[12]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 380.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 555.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 503.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 537.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 542.
[6] Kastallânî, *a.ge.*, I, 542.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 560; 599; IV, 5; XIV, 185.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 232, 338, 490.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 113.
[10] eş-Şek'a, Mustafa Muhammed, "*İbn Abdürrabih"*, DİA, XIX, 282.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 124; V, 606.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 128.

34. İbnü'l Cevzî, Ebül-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Aiî b. Muhammed el-Bagdâdî (ö.597/1201) *Kitâbü'l-Ezkiyâ.*[1]

35. Ebu Ömer Yusuf b. Abdillah b. Muhammed b. Abdilberr en Nimri el Kurtubî el-Malik (ö.463/1071) İbn Abdilberri'l-Kurtubî *:et-Tekassî li-hadîsi'i-Muvatta ve şüyûhi'1-İmâm Mâlik.*[2]

36. Ebû Muhammed Kasım b. Sabit b. Hazm el-Endelüsî es-Sarakustî (ö. 302/914-15) Maliki alim: *ed-Delâ'il*.[3]

37. Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö.385/995): *el-Müdebbec.*[4]

38. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm b. Yûsuf eI-Hevvârî (ö. 749/1348) Mâliki fakihi: *Dîvânü Fetâva.*[5]

39. Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-Medînî (ö.581/1185) Hadis hafızı: *et-Terğib ve't-Terhîb.*[6]

40. Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr et-Tilmisânî: *Kitabü'l-Cevhere*.[7]

41. Ebu Ali el-Hicrî: *Nevâdir*.[8]

42. Mecd eş-Şirâzî: *Kitabü'l-Vasl ve'l Mina fi Beyâni fadli Mina.*[9]

43. Ebü'l-Abbâs Nâsırüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mansûr el-Cüzâm el-Cerevî el-İskenderî (ö.683/1284) Mâliki fakihi, edip ve müfessir: *el-İntisâf' fîmâ tedammenehü'I-Keşşâf mine'l-i'tizâl.*[10]

44. Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Câhiz el-Kinânî (ö.255/869) Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve Mu'tezile kelâmcılarından biri: *Kitâbü'l-Mülûk ve'l-ümemi's-sâlife ve'1-bâkıye.*[11]

45. İbnü's Salâh eş-Şehrezûrî, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö.643/1245): *Fevâ'idü'r-rihle.*[12]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, IV, 174.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 280.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 525.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 586.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 617.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 33.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 34; V, 586.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 73.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 232.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 189; X, 170.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 220.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 283.

46. Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahanî (ö.356/967): *el-Eğânî*.[1]

47. Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö.385/995): *Ehâdîsül-Muvatta ve't-tifâku'r-rüvât an Mâlik ve'htilâ-fühüm ziyâdeten ve noksan*.[2]

48. Ebû Talib el-Mufaddal b. Seleme b. Âsim el-Lugavî en-Nahvî el-Kûfî (ö. (290/903'ten sonra): *el-Fâhir*.[3]

49. Ebû Alî el-Hüseyn b. Alî b. Yezîd el-Kerâbîsî el-Badâdî (ö.248/862) Şâfîî fakihi, hadis ve kelâm âlimi: *Edebü'l-Kadâ*.[4]

50. Ebû Bekir Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî (ö.330/941'e doğru)*: el-Mücâlese ve Cevâhirü'l-ilm*.[5] 26 cüz ve tek ciltten oluşan kitabında müellif, tefsir, Allah'ın azameti, ehadis ve asardan pek çok ilme yer vermiştir.[6]

51. Abdullah b. Abdilaziz b. Muhammed b. Eyyüb b. Amr el-Bekri el-Endelüsî (ö.487/1094): *Mu'cem Me'sta'cem min Esma'i'l-bilâd ve'l-Mevâzi* (*mevâkı*').[7] Bir coğrafya ansiklopedisidir.[8]

52. Ebû Muhammed Şerefüddîn Abdülmü'min b. Halef b. Ebi'l-Hasen ed-Dimyâtî (ö.705/1306) Muhaddis: *Cüz'ün fîhi Zikrü'l-muhacirin min Kureyş ve Hulefâ'ihim ve Mevâlîhim hassaten*.[9]

53. Ebü'l-Beka Kemâleddin Muhammed b. Musa b. İsa Demîrî (ö.808/1405) ünlü bir zooloji bilginidir: *Hayâtü'l Hayavan*.[10]

54. İbnü'l-Cevzî, Ebül-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bagdâdî (ö.597/1201) İslâmî ilimlerin hemen her dalındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimi: *Câmi'u 'l-Mesânîd ve'l-elkâb*.[11]

55. Cemâleddin el-Vatvât, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Ibrâhîm b. Yahya el-Ensârî (ö.718/1318) Ansiklopedik eserleriyle tanınan Mısırlı edip ve âlim: *Menâhicü'l-Fiker ve Mebâhicü'l-iber*.[12]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, V, 470.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 489.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 504.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 107.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 133; XIII, 160.
[6] Kettani, *Hadis Literatürü*, 76.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, VI , 291.
[8] Özdemir, Mehmet, *"Ebû Ubeyd el-Bekrî"*, DİA, X, 247-248.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, VI , 313.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 358; VII, 255.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, VI , 621.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 131.

56. İbn Dihye el-Kelbî Ebü'l-Hattâb (Ebü'l-Fazl) Mecdüddîn Ömer b. el-Hasen b. Alî b. Muhammed b. Ferh el-Kelbî el-Belensî ed-Dânî (ö.633/1235) Endülüslü muhaddis, tarihçi ve edip: *Et-Tenvîr fî mevlidi's-sirâci'l-münîr.*[1]

İbn Dihye, 604'te (1207) Erbil'e uğradığı sırada Hz. Peygamber'in doğumunun büyük törenlerle kutlandığına şahit olmuş ve Erbil Atabegleri'nden (Begteginliler) Muzafferüddin Kökböri için bu eseri telif etmiştir. Müellif bu eserinden dolayı Kökböri tarafından 1000 dinarla ödüllendirilmiştir. Eserin yazma nüshaları Bibliotheque Nationale'de bulunmaktadır.[2]

57. İbn Asâkir ismiyle tanınan Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b.

Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö.571/1176): *ez-Zehâde fi Bezli' ş-Şehâde*.[3]

58. el-Bağdâdî (ö.281/894) Çok sayıdaki eseriyle tanınan muhaddis, mutasavvıf, eğitimci ve Hanbelî fakihi. *Mekâyidü'ş-Şeytan.*[4]

59. Nuaym b. Hammad, ebu Abdillah Nuaym b. Hammad b Muaciye el-Huzâî el-Mervezî (ö.228/843): *el-Fiten ve'l-Melâhim.*[5]

60. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938) el-Cerh ve't-ta'dîl adlı eseriyle tanınan hadis hafızı, müfessir ve fakih: *Âdâbü'ş-Şâfi'î ve Menâkıbüh.*[6]

61. Ebu'l Hasan Rezin b. Muaviye es Serakutsi el Endülüsi el-Malikî (ö.535/1140): *et-Tecrid li's- sihah ve's Sünen.*[7]

62. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî el-Beyhâkî (ö.458/1066) Muhaddis ve Şâfiî fakihi: *Menâkıbü'ş-Şâfi'î.*[8]

63. Heyseme b. Süleymân el-Mukrî (ö.238/852): *Fedâilü's-Sahâbe.*[9]

64. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b, İshâkel-îsfahânî (ö. 430/1038): *Riyâzetü'l-ebdân.*[10] Günümüze ulaşmayan adlı kendi eserinin bir bölümdür. Bu eserin bir bölümü Cüz min kitabi Riyazeti'l-ebdân adıyla basılmıştır. (Riyad,

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VII, 136; X, 293.
[2] Özdemir, Mehmet, "*İbn Dihye el-Kelbî"*, DİA, XIX, 414.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 233.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 234.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 460; XV, 74.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 72.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 211.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 272.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 210.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 363.

1408/1988).[1]

65. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Muhammed b. Muhammed es-Sıkıllî el-Mekkî (ö.565/1170) Dil, tefsir âlimi: *Enbâ'ü Nücebâi'-ebnâ*.[2]

66. Takyuddîn eş-Şumunnî (ö.872/1467): *Şerhü'n-Nikâye.*[3]

67. İbn Mende Ebü'l-Kasım Abdurrahmân b. Muhammed b. İshâk el-Abdî el-İsfahânî (ö.470/1078)*: et-Târihu'l-Müstahrec mîn Kütübi'n-nas li't-tezkire ve'1-Müstetraf min Ahvâli'n-nâsîi'1-ma'rife*.[4]

68. Ebü'l Hüseyn Ahmed b. Muhammed ez-Zebidî: *Meâli'l-fereş ilâ Avâli'l arş.*[5]

69. Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd el-Merzübânî el-Horasânî el-Bağdâdî (ö.384/994) Arap edebiyatı alimi: *Mu'cemü'ş-Şuârâ*.[6] 5000 kadar Arap şairinin biyografisinin alfabetik sıraya göre yer aldığı eserin sadece İkinci cüzü zamanımıza ulaşmıştır.[7]

70. Ebû Abdullah Şihabeddin Yakut b. Abdullah Yakut el-Hamevî (ö.626/1229): *Mu'cemü'l-Buldân.*[8]

71. Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil b. Seyec el-Yemânî el-Ebnâvî (ö.132/750): *Sahife.*[9]

72. Ebül-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bagdâdî (ö. 597/1201): *el-Keşf li-Müşkili's-Sahîhayn*.[10]

73. Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşki (ö.660/1262) Şâfiî fakihi*: el-İşâre İle'1-İcâz fî b'zı en-Vâ'i'l-mecâz*. (*el-mecâz, Mecâzü'l-Kur'an*).[11]

74. Semmân, İsmail b. Ali, Ebû Sa'd İsmail b. Ali b. Hüseyn es-Semmân er-Râzî (ö.445/1053): *el-Muvâfaka beyne Ehli'l-Beyt ve's-sahâbe ve ma revâhu Küllü ferîkın fi'l-hakki'l-âhar.*[12]

---

[1] Türer, Osman, "*Ebû Nuaym el-İsfahânî"*, DİA, X, 20.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VIII, 370.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 280.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 347.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII , 370.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, IX, 59.
[7] Yazıcı, Hüseyin, *"Merzûbânî"*, DİA, XIX, 256-257.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, IX, 146.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 47.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 18.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 74.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 596.

76. Ebû Muhammed Fazl b. Şâzân b. Halîl el-Ezdî en-Nîsâbûrî (ö.260/874) İmâmiyye Şîası'mn erken devir kelâm ve fıkıh âlimi*: Kitâbü'I-Kırâât.*[1]

77. Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Abdilvehhâb b. Muhammed ei-Abdî el-İsfahânî (ö.512/1119) Muhaddis, fakih ve tarihçi: *Kitâb fihi ma'rifetü esâmî erdâfi'n-nebî.*[2]

78. İbn Ebû Davud (ö.316/929): *Kitâbü'l-Mesâhif.*[3]

79. Kuşeyrî, Ebü Kâsım Zeynü'l İslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî (ö. 465/1072): *Mefâtihü'l-hucec.*[4]

80. İbnü'l-Esîr Mübarek b. Muhammed'in (ö.606/1210) Kütüb-i sitte'deki hadisleri bir araya toplayan eseri: *Câmiu'l-usûl li Ehâdîsi'r-resûl.*[5]

81. Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen el-Firyâbî (ö.301/913) Muhaddis, fakih ve müfessir: *Kitâbü'l-Kader.*[6]

82. Ebû Hilâl el-Hasen b.Abdillâhb. Sehl el-Askerî (ö.400/ 1009'dan sonra) Arap dili ve edebiyatı âlimi: *Kitâbü't-Telhîs fî Ma'rifeti esma'i'l-eşya.*[7]

83. Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-Medînî (ö.581/1185) Hadis hafızı: *es-Semin fi İstisnâil yemin.*[8]

84. Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahya el-Mervezî (ö.294/906): *Kitabü'l-Ferâiz.*[9]

85. Süfyan-ı Sevrî, Süfyan b. Said b. Mesruk el-Kufi; künyesi Ebu Muhammed veya Ebu Abdullah (ö.161/ 778): *Kitabü'l-Ferâiz.*[10]

86. Ebû Bekr Ahmed b. Hârûn b. Ravh el-Berdîcî (ö.301/914) Hadis hafızı: *Beyânü'l-Mürsel.*[11]

87. Ebü'I-Hasen Alâüddîn Alî b. Ebi'l-Hazm İbnü'n-Nefîs el-Kareşî ed-Dımaşki (ö.687/1288) Küçük kan dolaşımını keşfiyle ünlü hekim ve düşünür: *eş-Şâmil fi's-Sınâ'ati't-Tıbbiyye.*[12]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* XI, 54.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 60; XV, 162.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* X, 325; XI, 303.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 110.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 335.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 400.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 600.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* XIV, 150.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* XIV, 177.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* XIV, 178.
[11] Kastallânî, *a.g.e.,* XIV, 384.
[12] Kastallânî, *a.g.e.,* XIV, 447.

88. Ali b. ebi Talib el-Kayrevanî*: Kitabü't-Ta'bir.*[1]

89. Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Yahyâ İbnü'l-Mevvak (ö.642/1244): *Bugyetü'n-nukkadi'n-nakale fima ehalle bihi kitabu "el-Beyan" ve agfelehu ev elemme bihi fima temmemehu ve la kemmelehu*.[2]

90. Muhammed b. Ebi Bekir İbnü'd-Dekkak: *el-Hikemu ve'l-Gayat fi Ta'biri'l-Menamat.*[3] psikoloji ile ilgili eser.

91. Ebû Bekr Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Kastallânî (ö. 686/1287): *Cümelü'l-Îcâz fi'l-i'câz bi-nâri'l-Hicâz.*[4]

Hicaz bölgesinde meydana gelen volkanik patlama sonucunda görülen ateşle Medîne'de çıkan yangınların, özellikle de bunlardan Mescid-i Nebe-vî'ye kadar uzanan birinin anlatıldığı bir eserdir.[5]

92. Abdullah b. Mübarek, Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Mübarek b. Vazıh el-Hanzalî el-Mervezî (ö.181/797) *Kitâbü'l-Cihâd.*[6]

Cihadın fazileti, sevabı ve İslâm'daki önemine dair hadisleri ihtiva eden kitap, bu konuda yazılan ilk eserdir. İçinde 262 hadis bulunan tek nüshası (Leipzig, Stadtbibliothek, nr. 320/1, 40 vr). Nezih Hammâd tarafından yayımlanmıştır. (Beyrut 1391/ 1971).[7]

93. Ebû Hilâl el-Hasen b.Abdillâhb. Sehl el-Askerî (ö.400/ 1009'dan sonra) Arap dili ve edebiyatı âlimi: *Cemheretü'l-Emsâl.*[8]

94. Takıyuddin Sübkî: *Nuzûlu's-Sekine ala Kanâdili'l-Medîne.*[9]

95. Ebü'l-Meâlî Kemâlüddîn Muhammed b. Alî b. Abdilvâhid el-Ensârî ed-Dımaşki (ö.727/1327) Şâfiî fakihi ve kâdılkudât: *Tahkiku'l evlâ min Ehli'r-refiki'l-a'lâ fi Tefâdıli Ehli'I-'ulûm ve aclâ.*[10]

Bazı kaynaklarda Fazlü'I-melek ale'l-beşer adıyla kaydedilen eser de bu kitap

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* XIV, 508.
[2]Kastallânî, *a.g.e.,* XIV, 526. Dirase tahkik ve ta'lik: Muhammed Harşafi, Riyad, Mektebetu Edvai's-Selef (Edvaü's-Selef), 2004/1425. I-II, Matbu tez (Doktora).
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XIV, 532.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 75.
[5] Şenel, Abdülkadir, "*Kastallânî, Muhammed b. Ahmed"*, DİA, XXIV, 584.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 158.
[7] Küçük, Raşit, "*Abdullah b.Mübarek"*, DİA, I, 123.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 266.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 271.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 429.

olmalıdır.[1]

96. Ebu'l-Kasım, İsmail b. Muhammed b. el-Fadl b. Ali b. Ahmed et-Teymi Ebu Tayyib Sehl b. Muhammed*: İmlâ.*[2]

97. İbn Nübate el-Msrî Ebû Bekr Cemâlüddîn Muhammed b. Şemsiddîn Muhammed b. Nübâte el-Fâriki el-Mısrî (ö.768/1366): *Matlau'l-Fevâ'id ve Mecmeui'l-Ferâ'id.*[3]

Üç bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde bazı hadislerde garîb kelimeler açıklanmış, ikinci ve üçüncü bölümlerde şair ve ediplerin yenilik ve buluşlarından söz edilmiştir. (Neşr: Ömer Mûsâ Bâşâ, Dımaşk 1392/1972).[4]

98. El-Hafız Muhammed b. Yahya b. Abdullah en-Nişâburî ez-Zuheri (ö. 258/871): *Camiu'z-Zehriyat.*[5]

99. İbnü's Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö.643/1245): *Fetâvâ ve Mesâ'ilü İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl ve'l fikh.*[6] 1348'de Kahire'de basılmıştır.

100. Ali b. Muhammed, meşhur fıkıh ve tefsîr âlimi, Şâfiî mezhebi fıkıh âlimlerinden olan Mâverdî (ö.364/974): *el-Ahkâmü's-Sultâniyye.*[7]

Bu kitabında; İslâmiyette devlet reisliği makâmı ve devlet teşkilâtının işleyiş tarzını, yaşanmış örneklere dayanarak açıklamış, bir devlet teşkilâtı hukûku kaleme almıştır. Eserde; vezirlik, emîrlik, kâdılık, cezâlar, hadlar, cizye, ihtisâb ve kontrolle ilgili hususlar açıklanmıştır.[8]

101. Ebu Davud, Süleyman b.-Eş'as es-Sicistâni (ö.275/889): *Kitabu'n-Nasih ve'l-Mensuh.*[9]

102. Muhammed b. Abdullah, el-Hakim Nisâburî (ö.405/1014): *el-Müstedrek ale's-Sahihayn.*[10]

---

[1] Günay, H. Mehmet, "*İbnü'z-Zemlekânî"*, DİA, XXI, 243.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* XV, 463.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 527.
[4] Tural, Hüseyin, "*İbn Nübâte el-Mısrî"* , DİA, XX, 233-234.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 367; XIII, 337.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 14.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 557.
[8] Kavakçı, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilatı*, Ankara, 1975, 11; Daha geniş bilgi İçin bkz. Menekşe, Ömer, *Ehli Sünnet Düşüncesinde Devlet Anlayışı, Maverdi ve Nizamü'l Mülk Örneği*, Marife Derg. 2005, sy. III. Devletin tanımı ve mahiyeti ile ilgili geniş bilgi için bkz. Aydın, Hakkı, *"İslâm Hukuku, Devlet ve Ahkâm-ı Sultaniyye İlişkisi*", Cumhuriyet Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi, Sivas, 2001 c. V, sy. II.
[9] Kastallânî, III, 583.
[10] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 88; III, 389, 731.

103. Muhammed b. İsa et-Tirmizî (ö.287/900): *Şemâilü'n-Nebeviyye ve Hasaisu'l-Mustafaviyye.*[1]

104. Ebu Muhammed el-Beğavi Ferrâ el-Begavî (ö.516/1122): *Mesâbîhu's-Sünne.*[2]

105. İshâk el-İsfahânî (ö.430/1038): *Fadlü's-Sivak.*[3]

106. Ebu Bekr b. ebi Asım: *Kitabı Adabi'l-Hukema.*[4]

107. Yusuf el-Kâdî: *Kitabü's-Sıyam*.[5]

108. Hüseyin b. Hasan el-Mervezî: *Kitabü's-Sıyam.*[6]

109. Ebu Abdillah Muhammed b. Yahya b. Ebi Ömer: *Kitabü'l-İman.*[7]

110. Seleme b. Şebib*: Fadlu Ramazan.*[8]

111. İbn ebi'd Dünya, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö.281/894) : *Kitab el-Ba's ve'n-Nüşûr.*[9]

112. İbn ebi'd Dünya (ö.281/894): *Kitab el-Îdeyn.*[10]

Kastallânî mezkur eserlerin yanı sıra Musa'nın, *Zeylü'l-gârib,*[11] Burhan en-Nesefî'nin, *Şifâ,*[12] Ebu'ş-Şeyh'in, *Kitabü'l uzma,*[13]
İbn Surâka'nın, *el-'i'dad,*[14] Zehebî'nin, *Muhtasar,*[15] İbn Abdus'un, *Tezkire,*[16] Şâfiî'nin, *El-İmla'es-Sağir,*[17] İbn ebi'd-Dünya'nın, *Muhâsebetü'n-nefs ve'I-izrâü aleyhâ*, *Kitabü'l-hedya,*[18] Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö.385/995)'nin, *Kitabü'l efrâd,*[19] Ebü'l Kasım b. Bişrân'ın, *Mevâlî,*[20] Ebu Sa'id

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XI, 534; XIII, 237.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 701; XII, 92.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 553.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 161.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 544.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 323.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 665.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 677.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 456.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 439.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 721.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 214
[13] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 99.
[14] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 115.
[15] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 136.
[16] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 644.
[17] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 651.
[18] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 56.
[19] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 313, 614; XII, 492.
[20] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 47.

Nisâburî'nin, *Şerefü'l Mustafa,*[1] İbnü'l-Müneyyir'in, *el-Haşiye,*[2] Zamahşerî'nin, *Rebîü'l-ebrâr,*[3] Ebü'l-Hayr et-Tâlikânî'nin, *Hadâirü'l-Kuds,*[4] Ebu Musa'nın, *Delâil,*[5]Yezid b. Harun'un, *Kitabü'l Ferâiz,*[6] İbn Nasr'ın, *Kitabü'l İcma,*[7] Kadı Hüseyin'in, *Tâ'lik,*[8] İbnü'l Habbaz'ın, *Şerhü'l luma,*[9] Yusuf b. Abdilmelik'in, *Tafdilü'l-Ezmine,*[10] Ali b. Said'in, *Kitabü't-Taat ve'l-Ma'siyet,*[11] Ebu Amr en-Nukânî'nin, *Muaşeretü'l-Ehlin,*[12] Abdullah b. imam Ahmed'in, *Ziyâdat,*[13] Takıyüddin Sübkî'nin, *Halebiyyat,*[14] İsmail el-Kâdı'nın, *el-Ahkâm*[15] gibi alim ve eserlerden faydalanmıştır. Buraya Kastallânî'nin mukaddimesinde zikrettiği eserler dahil edilmemiştir.

Şarihler, hadisleri içinde geçen kelimelerin gramer durumları, fıkhî ve ahlakî boyutları açısından incelemenin yanında aynı hadisin diğer varyantlarını da -ki bazen bu rivâyetlerin geçtiği kitaplar bugün elimizde bulunmayabilmektedir- tespit etmeye çalışmışlardır. Bunu yapmak için sîretler, cüzler, mubhemât, fevâid, meşyaha gibi pek çok eseri kapsayan geniş bir kaynak taraması yapmışlardır. Böylece okuyucuyu zahmetsizce diğer kaynaklara ulaştırmış olurlar.[16] Kastallânî de bu bağlamda rivâyetlerin muhtevasını en iyi şekilde açıklayabilmek için hemen hemen tüm alanlarda yazılmış olan birçok kaynaktan faydalanmıştır.

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VIII, 159.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 292.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 487; VII, 232; VIII, 125; XV, 197; 513.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 508.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 205.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 178.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 289.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, XI, 382.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 136; X, 294.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 135.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, XI, 598.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, XI, 613.
[13] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 485.
[14] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 545.
[15] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 462; IV, 84.
[16] Yıldırım, Enbiya, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu*, Rağbet yay. İst. 2001, 19.

D. KASTALLÂNİ'NİN KULLANDIĞI BUHARİ NÜSHASI

1. Buhârî Nüshaları Hakkında Genel Bilgi

el-Câmi'u's-Sahîh'i Buhârî'den 90.000 kişinin dinlediği rivayet edilmiştir. Ancak onu daha sonraki nesillere aktaran râvilerin sayısı oldukça azdır. Bunların başında el-Câmi'u's-sahîh'i biri Firebr'de (248/862), diğeri Buhara'da (252/866) olmak üzere hocasından iki defa dinleyen Ebü Abdullah Muhammed b. Yûsuf b. Matar el-Firebrî gelir.[1] Buhârî'nin en meşhur ravisi olan el-Firebrî (ö.320/932), el-Câmiu's-Sahîh'i Buhârî'den doksan bin kişinin dinlediğini fakat kendisinden başka onu Buhârî'den rivâyet eden kimsenin kalmadığını, ileri sürmüştür.[2] Yine ondan sonra dokuz yıl daha yaşamış olan el-Bezdevî (ö.329/940) de Sahih'i rivâyet edenler arasında yer almaktadır. Nitekim İbn Makula (ö.475/1082), Sahih'i Buhârî'den rivâyet eden son kişinin el-Bezdevî olduğunu belirtmiştir.[3] Diğerleri, eserin son kısmından bir bölümünü Buhârî'den dinleme imkânı bulamayan Hammâd b. Şâkir en-Nesevî (ö.290/902), "Kitâbü'l-Ahkâm"dan sonrasını bizzat duymadığı için bu kısımları Buhârî'den icazet yoluyla alan İbrahim b. Makıl en-Nesefî (ö.294/906) 'dir.[4] Hüseyin b. İsmail el-Mehâmilî'nin (ö. 330/942) rivâyeti ise eseri semâ yoluyla almayıp Buhârî'nin Bağdat'taki imlâ meclislerinde yazdıklarıyla çok hatalı bir nüsha meydana getirdiği için[5] pek itibar görmemiştir. Kastallânî de en meşhur ravileri aktardıktan sonra diğer ravileri de açıklamıştır. Buhârî'nin meşhur talebesi Firebrî'den el-Camî'i rivâyet edenlerden bazıları şunlardır: İbnü's-Seken diye tanınan Ebû Ali Saîd b. Osman el-Mısrî, (ö.353/964), Ebû Zeyd Muhammed b. Ahmed el-Mervezî, (ö379/989), Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed el-Cürcânî (ö.373/983-84), Ebû İshak İbrahim b. Ahmed el-Müstemlî, (ö.376/986-87), Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Hammûye el-Hamevî (es-Serahsî), (ö.381/991-92) Ebû Ali Muhammed b. Ömer b. Şebbûye eş-Şebevî (eş-Şebbüvî) (ö.350/961), Ebü'l-Heysem Muhammed b. Mekkî el-Küşmîheni (ö.389/998-99) ve el-Firebrî'den el-Câmî'i en

[1] Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, Ank., 2000, 187-188.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 68.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 68.
[4] en-Nesefî, Sahîh'in hepsini Buhârî'den işitemediği için bazı kısımları icazet yoluyla ondan rivâyet etmiştir. Ayrıca Firebrî rivâyeti onun rivâyetinden yaklaşık dokuz varak fazlaydı. Bilen, Mehmet, *a.g.t.*, 56.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 68.

son dinleyen Ebû Ali İsmail b. Muhammed el-Küşânî (ö.391/1001) İle Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Ahsîkesî (ö.?). yine, el-Mustemlî'den Hafız Ebu Zer el-Herevî (ö.434/1043) ve Abdurrahman b. Abdullah el-Hemedanî, es-Serahsî'den Ebu Zer ile ed-Davûdî (ö.467/1074-75), el-Kuşmeyhenî'den Ebu Zer el-Hafsi (ö.466/1073-74) ve Kerîme (ö.495/1102), İbnu's-Seken'den İsmail b. İshak b. İsmail es-Saffar, Ebu Zeyd'ten Ebu Nuaym el-İsfahanî (ö.430/1039), el-Asîlî (ö.392/1002) ve el-Kâbisî (ö.403/1012-13), es-Şebevî'den Said b. Ahmed el-Ayyar (ö.457/1065) ve el-Hemedanî, el-Curcanî'den, Ebu Nuaym ile el-Kabisî, el-Kuşâni'den Ebü'-Abbas Cafer b. Muhammed el-Mustağfirî (ö.432/1040-41) rivâyet etmişlerdir.[1]

el-Firebrî ve en-Nesefî diğer rivâyetleri oldukça erken bir devirde unutturmuşlardır. Özellikle el-Firebrî, Buhârî metninin müteakip nesillere intikalinin yegane rivâyeti olmak imtiyazını kazanmıştır.[2] Buhârî'den sonra çok geç olmayan dönemlerde birçok hadis otoritesi en-Nesefî rivâyetini kullanmıştır.[3] Sahîh-i Buhârî'nin ilk şarihi olan el-Hattâbî (ö.388/998), şerhinde en-Nesefî rivâyetini esas almıştır. O, el-Firebrî rivâyetini sadece, en-Nesefî rivâyetinin eksik kısımlarını tamamlamak için kullanmış ve dolayısıyla tercihte ikinci dereceye indirmiştir.[4] Yine Ebu Nuaym el-Isfahânî (ö.430/1038) el-Mustahrac Ala's-Sahîhayn'da, el-Humeydî (ö.488/1095) de el-Cem'u Beyne's-Sahihayn'da en-Nesefî rivâyetini kullanmışlardır.[5]

Daha sonraki dönemlerde özellikle el-Yûnînî'(ö.701/1301)den sonra en-Nesefi rivâyeti, gördüğü rağbeti kaybetmiştir. Bunun en önemli sebebi Fuad Sezgin'in de belirttiği gibi, el-Firebrî rivâyetinin tümünün sema' yolu ile gelmesine karşılık en-Nesefî rivâyetinin son kısımlarının icaze yolu ile rivâyet edilmiş olmasıdır.[6] Bunun bir tezahürü olarak da İstanbul Kütüphanelerinde mevcut beş yüz kadar Buhârî Nüshası arasında Nesefi rivâyeti bulunmamaktadır.[7] Bir diğer sebep ise el-Firebrî nüshasına dayanan rivâyetlerin el-Asilî (ö.392/1002) Ebu Zer el-Herevî (ö.434/1043), es-Sağanî (ö.650/1252) ve el-Yûnînî (ö.701/1301) gibi muhaddisler

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 68.
[2] Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, 186.
[3] Sezgin, Fuat , *a.g.e* , 190.
[4] Sezgin, Fuat, *a.g.e.*, 190
[5] Bkz. Bayraktar, İbrahim, *Hadis Kaynakları Üzerine Araştırmalar*, Ekev yay. Erzurum, 2001, 97; Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları,*190.
[6] Sezgin, Fuat, *a.g.e.*, 190
[7] Sezgin, Fuat, *a.g.e.*, 187.

tarafından karşılaştırılarak titizlikle yeni nüshaların oluşturulmasıdır.[1] Yûnînî bu kıymetli mesâiyi tamamladıktan sonra bununla yetinmeyip, Sahîhte rastlanan gramere müteallik bir kısım müşkilleri de, devrinin meşhur nahivcisi (filolog) İbnu Mâlik en-Nahvî'ye (ö. 672) çözdürmüştür. Nüshaların birleştirilmesine ilâve edilen bu mühim hizmet de Firebrî nüshasının kıymetini âlimler nazarında artırarak dikkatlerin buna çekilmesine, himmetlerin buna yönelmesine müessir olmuştur.

Fuat Sezgin bu konuda şöyle demektedir: "İlk asırlarda, zaman zaman hadis müsennafatını müteakiben, mütemmim eserler ortaya koyan otoriteler tarafından diğer rivâyetleri tercih edildiği halde el-Firebrî rivâyeti, öğrenebildiğimiz üzere altıncı asırdan itibaren, Buhârî'nin kitabıyla alakalı, hemen hemen bütün etüdlerin istinat ettiği yegane metin olarak kalmıştır."[2]

Firebrî nüshasını üçüncü kademede devam ettirenler arasında yer alanlardan Ebû Zer el-Herevî ile hayatını hadise adamış olan kadın muhaddis Kerîme bint Ahmed öğretim faaliyetlerini Mekke'de devam ettirdikleri için eserin İslâm dünyasına yayılmasında büyük hizmetleri olmuştur. Ebû Zer nüshasının büyük bir şöhrete sahip olmasının en önemli sebebi, Firebrî'nin üç tanınmış talebesi Müstemlî, Hamevî ve Küşmeyhenî'nin nüshalarına dayanmasıdır.[3] Önemli üç rivâyeti birleştirmesi sebebiyle bu nüsha daha sonraki çalışmalarda müstakil bir rivâyet olarak ele alınmıştır. Ebû Zer nüshasına büyük değer veren İbn Hacer Fethu'l-bâri'yi, Kirmânî de el-Kevâkibü'd-derârî'yi bu rivâyet üzerine kurmuşlardır. Mağrib'de de en yaygın olan rivâyet budur. Bu kademeden sonra eseri rivâyet edenlerin sayısı giderek çoğalmış ve daha sonraki yüzyıllarda el-Câmî'u's-sahîh'in birçok nüshası meydana gelmiştir. [4]

2. Yûnînî Nüshası

Şimdi de Kastallânî'nin kullandığı Yûnînî nüshası hakkında biraz açıklama yapmak istiyoruz. Eldeki rivâyetlerinin birçoğu, çeşitli nüshalardan sağlam bir metin tesis etme zaruretini duyan Ali b. Muhammed el-Yûnînî'nin (ö.701/ 1301) meydana getirdiği nüshaya dayanmaktadır.

---

[1] Bilen, Mehmet, *a.g.t.*, 57.
[2] Sezgin, Fuat, *a.g.e.*, 186
[3] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 68.
[4] Kandemir, M.Yaşar, "*el-Cami'ü's-Sahih",* DİA, VII, 116.

Yûnînî nüshasının aslı şudur: Şeyhu'l-İslâm Cemâluddîn Muhammed b. Mâlik (672/1273) Endülüs'ten hicret edip Şam'a yerleştiğinde, muhaddislerin ve hafızların büyükleri kendisinden Sahîh-i Buhârî rivâyetlerinin lâfızlarının müşkillerini kendileri için tavzîh ve tashîh etmesini taleb ettiler. O da onların bu isteklerine icabet edip, yetmiş oturumda onlara bu rivâyetlerin müşkillerini tavzîh ve tashîh etti. Ve onlar için Şevâhidu't-Tavzîh ve't-Tashîh li-Müşkilâti'l-Câmi'i's-Sahîh adlı risaleyi te'lîf etti. Tashîh'in tamamlanması sırasında yukarıda zikr edilen Yûnînî nüshasının son cüz'ünün ilk varakası üzerine şunları yazdı:

"Buhârî Sahîh'inden bu cildin tazammun ettiği şeyleri, el-Hâfız el-Mutkın Şerefuddin Ebu'l-Huseyn Alî b. Ahmed el-Yûnînî'nin-Allah ondan ve selefinden râzî olsun- okumasıyle işittim. Bu işitme, i'timâd edilen birçok nüshaları gözleriyle ta'kîb etmekte olan bir âlimler cemaatının huzurunda oldu. Onlara müşkilli lâfız uğradıkça, o hususta doğru olanı beyân ettim ve Arapça ilmimin gerektirdiği şekil üzere zabt olundu. Geniş îzâhât ve delîl getirmeye muhtaç olan şeylere gelince, onların işini bir cüz'e bıraktım ki, onda faydanın umûmî ve beyânın tam olması için misâl ve şâhid nev'inden ihtiyâç duyulacak sözleri inşâallah tastamam yazacağım. Bunları Muhammed İbn Abdillah İbn Mâlik -Yüce Allah'a hamd ederek- yazdı."

el-Hâfız el-Yûnînî de bu cildin son varakasının sırtına şunları yazdı: "Şeyhimiz Şeyhu'l-islâm, Huccetu'1-Arab, edebiyat mihnetinin Mâliki allâme Ebû Abdillah b. Mâlik et-Tâ'î el-Ceyyânî'nin-Allah ömrünü uzatsın- önünde mukabele, tashih ve işittirme olarak yetmiş birinci oturumda bitmiş oldu. Kendisi benim kıraatimi takip ediyor, telâffuz ve nutkuma dikkat ediyordu. İhtiyar ettiği, tercih ettiği ve düzeltmesini emr ettiği şeyi hemen düzeltip ona göre tashih eyledim. Hakkında iki yâhud üç i'râb caiz olacağını söylediği şeylerde, üzerlerine bu i'râbları beraberce yazdım. Bunları emr ettiği ve tercih eylediği üzere amel ettirdim. Ben aynı zamanda el-Hâfız Ebû Zerr (ö.434/1042)'in, el-Hâfız Ebû Muhammed el-Asîlî (392/100l)'nin, el-Hâfız Ebu'l-Kasım ed-Dımaşkî (ö.57l/ll75)'nin asıllarıyle mukaabele ediyordum. Bu mukabeleden ancak on üçüncü ve otuz üçüncü cüz'ler müstesnadır. Çünkü bu iki cüz' mevcûd değildi. Keza ben Ebu'1-Vakt (ö.553/1158)'in huzurunda el-Hâfız Ebû Mansûr es-Sem'ânî (Ebû Muzaffer es-Sem'ânî''nin ve diğerlerinin kırâatıyle derlenmiş olan asıl ile de mukaabele ediyordum. Bu nüsha Sumeysâtî Hânkâhında vakf edilmişti. Ebû Zerr'e muvafık

olduğum yerlere (he), Asîlı'ye (sâd), Dımaşkî'ye (sin), Ebu'l-Vakt'e (zi) alâmeti koydum. Bu iyice bilinsin. Bunları Ali b. Muhammed el-Hâşimî el-Yûnînî yazdı – Allah onu affetsin.[1] Kastallânî de şerhinde bu nüshayı esas almıştır.[2]

Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdillah el-Yûnînî (ö.701/1301), seleflerinin yaptığı gibi, Buhârî'nin muhtelif nüshaları arasındaki farkların izalesini, ancak el-Firebrî'den gelen muhtelif kolların hududu içinde düşünmüş ve kendinden evelki faaliyetten geniş mikyasta faydalanmıştı. Doğrudan doğruya Firebrî'den veya ikinci derecedeki ravilerin rivâyetlerinden ziyade, üçüncü dereceli ve daha sonraki ravilerin kendinden evvelki rivâyetleri karşılaştırıp bunlardaki ihtilâf ve zorlukları mümkün olduğu kadar azaltan ikili veya üçlü rivâyetleri işlemişti.[3] Bugün bize kadar ulaşan Buhârî nüshalarının yarısından fazlası Yûnînî edisyonundan yapılan kopyalar teşkil etmektedir. Köprülü Kütüphanesi'ndeki, Ahmed b. Abdilvehhab en-Nuveyri'nin (ö.732/1331) Yûnînî'nin asl'ından beşinci defa istinsah etmiş olduğu olduğu bir kopyası, onun için kafidir. Sonradan herhangi bir şekilde İstanbul Kütüphanlerine intikal eden ve Yûnînî'nin el yazmasıyla olan nüshanın, Sahih'in 1313 senesindeki baskısına esas teşkil etmek üzere Sultan Abdülhamid tarafından Kahire'ye gönderilmiş olduğu, mezkur baskının baş tarafından kat'î bir şekilde belirtilmekte ise de, daha evvel hangi kütüphanede bulunduğu zikredilmemektedir. [4]

el-Yûnînî nüshası titiz bir sekilde hazırlandığı için çok rağbet görmüştür. Bugün elimizde bulunan Buhârî nüshalarının yarısından fazlası el-Yûnînî nüshasından yapılan kopyalardan oluşmaktadır. Sahih-i Buhârî'nin II. Abdulhamid'in emriyle el-Yûnînî nüshası esas alınarak 1313 yılında yapılan dokuz ciltlik baskısı en güvenilir baskıdır. Hacı Zihni Efendi'nin tashihi ve Kastallânî şerhinin yardımıyla harekeli olarak 1315 yılında sekiz cilt halinde Matbaay-ı Amire'de yapılan baskısı da muteberdir ve memleketimizde yaygındır.[5]

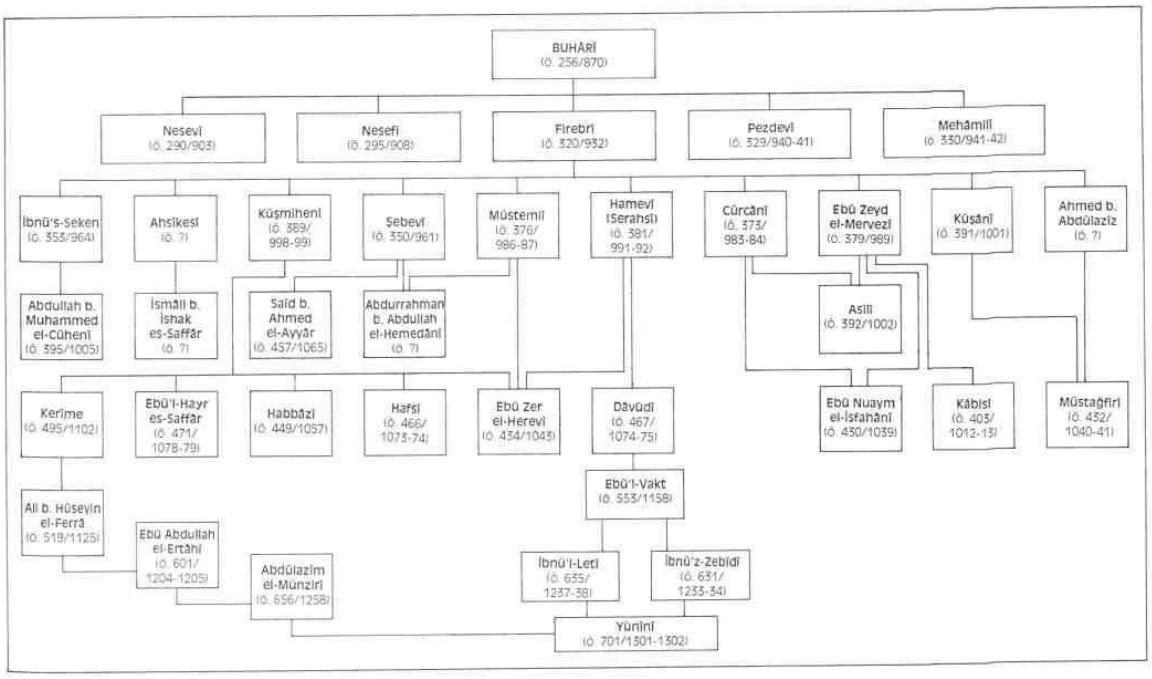
[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 70-71.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 70.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 68-69. Yûnînî'nin bu metodu, tarihçesi, gördüğü rağbet ve kendi el yazısıyla olan nüshanın bir müddet kayboluşu ile ilgili açıklamalar için bkz. Kastallâni, *age.* I, 68-70. Fuat Sezgin der ki: "Bildiğimize göre, bu risalenin biri Rampur II.118, diğeri Câmi'u'l-Ezher Kütüphanesinde olmak üzere, iki nüshası asrımıza intikal etmiştir." Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, 198, 66. dipnot
[4] Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları,* 198-199. Yine Fuat Sezgin tarafından Yûnînî'ye yapılan bazı tenkit ve değer atfeden ifadeler için bkz. Sezgin, Fuat, *a.g.e.,* 200-202.
[5] Kufralı, Kasım, *Buhârî*, İA, İst. 1986 II, 772; Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 2008, 84.

Yûnînî, çözemediği bazı dil problemlerini devrin tanınmış sarf ve nahiv âlimi İbn Mâlik et-Tâî ile (ö. 672/1274) iş birliği yaparak halletmiş, hatta İbn Mâlik onun derslerini takip ederek sağlam bir Sahîh-i Buhârî nüshası meydana getirmesi için ciddi gayretler sarfetmiş, sonunda eserdeki önemli dil problemlerini Şevâhidü't-tavzih ve't-tashîh li-müşkilâti'l-Câmi'i's-sahîh adıyla bir araya getirmiştir. Sonuçta esere gösterilen itina sebebiyle bu nüshalar arasında fazla bir fark doğmamıştır. Sahîh-i Buhârî" nin rivâyetleri üzerinde bir araştırma yapmış olan Johann Fück-Halle, bu nüshalarda çok büyük metin değişikliği bulunmadığını belirtmekte ve çeşitli nüshalardan tesbit edilen değişik okuyuş şekillerinin mânaya çok az tesir et-tiğini söylemektedir.[1]

Sonuç olarak Buhârî şarihlerinden en-Nevevî, İbnu'z-Zebîdî–Ebu'l-Vakt tarikiyle gelen ed-Davûdî rivâyetini esas almıştır. Kirmanî ise, şerhinde Ebu Zer rivâyetinin yanında Kerime vasıtasıyla el-Kuşmeyhenî ve ed-Davûdî vasıtasıyla gelen es-Serahsî rivâyetlerini esas almıştır. Aynî, şerhinde Kerime ve el-Hafsî vasıtasıyla gelen el-Kuşmeyhenî ve ed-Davûdî vasıtasıyla gelen es-Serahsî rivâyetlerine dayanmaktadır. Kastallânî ise şerhinde el-Yûnînî rivâyetini esas almıştır. Görüldüğü gibi Buhârî'nin meşhur ve en yaygın dört şerhinin müellifleri olan Kirmanî, İbn Hacer, Aynî ve Kastallânî şerhlerinde el-Firebrî'den gelen rivâyetleri esas almışlardır ki bu, el-Firebrî rivâyetinin ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir.[2]

Firebrî'nin önde gelen on talebesiyle el-Câmî'ü's-Sahîh"i bunlardan rivâyet eden on iki meşhur râvi ve Yûnînî'nin rivâyet zincirlerinden bir kısmı aşağıdaki şemada gösterilmiştir.[3]

[1] Kandemir, M. Yaşar,"*el-Cami'ü's-Sahih"* , DİA,VII, 117.
[2] Bilen, Mehmet, *a.g.t.*, 59, 300. dipnot.
[3] Kandemir, M. Yaşar, "*el-Câmi'ü's-Sahîh",* DİA,VII, 117.

3. Nüshalar Arasındaki Farkları Belirtmesi

İrşâdü's-Sârî'nin en onemli özelliklerden birisi, nüshalar arasındaki farkları belirtmiş olmasıdır. Kastallânî, bu farklılıkları öyle çok göstermiştir ki, bunu hemen hemen her rivâyette görmek mümkündür. Bu sebeble de o'nun şerhi bilhassa, nüsha farklarına ait taşıdığı işâretler ve ''sahîh'in rivâyetlerinin tenkidi bakımından büyük önem taşımaktadır.[1] Kastallânî herhangi bir anlam farklılığına sebeb olmasa bile, nüsha farklarını karşılaştırmalı olarak belirtmeye çalışır. Elbette şerhte mevcut tüm farklılıkları göstermek çalışmanın sınırlarını aşacağından burada bazı farklılıları göstermekle iktifa edeceğiz.

Mesela Kastallânî, bir rivayette, "Kusûf namazında birinci rekat daha uzundur babı" (Babu'rrek'ati'l-ûlâ fi'l-kusûf atval)[2] iken, el-Hâmevî (ö.381/991-92) ve el-Küşmeyhenî'de (ö.389/998-99) olan rivayette ise, "babü'rek'ati' fi'l-Kusufi[3] şeklindedir" demektedir.

Yine başka bir örnek olarak (Babu'l-gazvi 'ale'l-hamîr) "Eşek üstünde savaşma babında"[4] el-Mustemlî, (Babu'l-gazvi 'ale'l-hamîr) Eşek üstünde savaşma

[1] Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, 180.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 119, Buhârî, Kusûf, 18 (II, 31).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 119.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 405, Buhârî, Cihad, 60 (III, 220).

babından sonra hadis zikretmemiştir. en-Nesefî (ö.295/908) ise bu başlığı bir sonrakine eklemiştir. "(Babu'l-gazv ala'l-hamîr ve bağleti'n-Nebiyy (s.a.s.) el-Beyda')"dir.[1]

Keza, Mevâkitu's-salât'ta "babü tedyîi's salât en vaktiha" (namazı geciktirme ve vaktinin çıkması) ile ilgili olarak Kastallânî, "İbn Asakir ve Asilî'de bab ve tercüme düşmüştür derken; tercümenin Küşmeyhenî ve Hamevî'de mevcut olduğunu, diğerlerinde düştüğünü söylediğini nakleder.[2]

Yine Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir: Ben: Yâ Resûlellah! Hangi günâh en büyüktür? diye sordum. Resûlullah: Allah seni yarattığı halde, senin Allah için bir benzer uydurmandır" buyurdu. Sonra İbn Mes'ûd: Bundan sonra hangisi (büyüktür)? dedi. Resûlullah: "Seninle beraber yemek yemesinden korkarak çocuğunu öldürmendir" buyurdu. İbn Mes'ûd: Bundan sonra hangisi (büyüktür)? dedi. Resûlullah (s.a.s.): "Komşunun kadını ile zina etmendir" buyurdu.Ve Yüce Allah, Peygamber inin sözünü tasdîk için şu âyeti indirdi: "Onlar ki, Allah 'ın yanına başka bir tanrı daha (katıp) tapmazlar.[3] Ebu Zerr'in, Kuşmeyhenî (ö.389/998-99)'den olan rivayette de 'en yekûle' lafzı yerine 'en yet'eme şeklindedir.[4]

Keza, Enes (r.a.) şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.s.) Zeyneb bintu Cahş ile evlendiği zaman, insanlar Zeyneb'in odasına girip düğün yemeği yediler. Sonra da oturup konuşuyorlardı. Peygamber kalkmaya hazırlanır gibi vaziyet alarak bunların kalkıp gitmeleri ne işaret etti. Fakat onlar kalkmadılar."[5] rivayetinde Kastallânî, Buhârî'nin bu sözü Ebû'I-Vakt ve Ebû Zerr'in, el-Müstemlî'den gelen nüshalarında sabittir, diğerlerinde yoktur demiştir.[6]

Yine "Bir vâdîye indiği zaman duâ etmek babı."[7] ile ilgili olarak Kastallânî şöyle demektedir: "Bu bab ve bab başlığı ve bu konuda Cabir'in rivâyet ettiği hadis vardır ve lafızları, Müstemli ve Kuşmeyheni'de mevcut iken, diğerlerinde ise sakıt olmuştur."[8]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VI, 405.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 207-208, Buhârî, Mevâkitu's-salât, 7 (II, 134).
[3] Furkan, 25/68.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 39, Buhârî, Edeb, 20 (VII, 75).
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 284.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 284, Buhârî, İsti'zân, 10 (VIII, 129).
[7] Buhârî, Daavat, 53 (VII, 162).
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 446.

Yine kendilerine zina cezası uygulanan Yahudi bir kadın ve bir erkeğin durumunu anlatan hadiste Abdullah İbn Ömer: "Ben o Yahûdî erkeğini, taşlardan kadını korumak için kadının üzerine kapanıyor hâlde gördüm demiştir." Burada Kastallânî, "yecneü/abandı, kapandı يخنأ" kelimesi mevcut iken, Ebu Zerr'in Hamevî'den olan nüshası ve Müstemlî nüshasında ise "yehneü (eğildi, kapandı)يخنأ" kelimesinin geçtiğini söyler.[1]

Başka bir rivayet şöyledir: Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.), Sizin üzerinize en çok korkmakta olduğum şey, Allah'ın sizler için çıkaracağı arz bereketleridir (dünyâ zenginlikleridir)" buyurdu… ve devamında "hattâ biz üzerine vahiy indiriliyor olduğunu zannettik." rivâyetinde Kastallânî "hetta zanennaظننا حتي'' ifadesinin Ebu Zerr'in, Hamevi'den ve Müstemli'nin nüshasında ise, "hetta zanentüظننت حتي"[2] şeklinde olduğunu söylemektedir.

Bazen de Kastallânî nüsha farklılıklarını irdelerken rivâyette olan hatayı tesbit eder ve hatanın sebebini açıklar. Örneğin, Süleyman b. Harb-Şu'be-Hakem-İbrahim, Esved-Aişe senedi ile ilgili olarak nakledilen rivayet şöyledir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) oruçlu iken öper ve sarılıp tenini kadının tenine dokundururdu. O, sizin nefsine en hâkim olanınızdı."[3] Kastallânî der ki, 'قال lafzı' Ebu Zer, İbn Asâkir ve Küşmeyhenî'den olan rivâyette düşmüştür. 'Saîd' Şu'be'den bedel olarak getirilmiştir. Hafız İbn Hacer şöyle demektedir: Bu büyük bir hatadır. Süleymen b. Harb'ın, adı Sa'îd adında olup Hakem'den rivâyet eden bir şeyhi yoktur. Yine İsmailî'nin rivâyetinde Yusuf el-Kadı-Süleyman b. Harb-Şu'be rivâyeti vardır.[4]

Bazen de Kastallânî, nüsha farkını zikrederken "bir nüshada" veya "bazı nüshalar" [5] dedikten sonra hangi nüsha olduğunu belirtmez.

Örneğin, Câbir (r.a.) şöyle demiştir: "Babam Abdullah, arkasında yedi yâhud dokuz kız bırakıp vefat etti. Bir müddet geçince ben bir kadınla evlendim. Peygamber (s.a.s.): "Evlendin mi yâ Câbir?" diye sordu. Ben: Evet evlendim! diye cevâb verdim. O: "Bakire kız ile mi, yoksa dul ile mi evlendin?" dedi Ben: Dul bir

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VIII, 145, Buhârî, Menakıb, 26 (IV, 186).
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 500, Buhârî, Rikâk, 7 (VII, 173).
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 543, Buhârî, Savm, 23 (II, 323).
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 543.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 501.

kadınla evlendim, dedim”….. Kastallânî şöyle demektedir: Bu hadiste geçen, seyyiben kelimesi, bir nüshada ise “elleti tezevvectüha seyyibün”, şeklindedir.[1]

Böylelikle Kastallânî birçok rivâyette, anlamsal açıdan bir etkisi olmasa bile nüsha farklarına işaret etmiştir.[2]

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 448, Buhârî, Daavat, 55 (VII, 163).
[2] Bazı örnekler için bkz. Kastallânî, *a.g.e.*, I, 82, 118, 275, 353; II, 3, 155; III, 56 21; IV, 179, 212, 412, 537; V, 197, 240; VIII, 330; IX, 8, 44; XIII, 502-503; XIV, 224; XV, 373, 487.

İKİNCİ BÖLÜM

KASTALLÂNÎ'NİN İRŞÂDÜ'S-SÂRÎ'DEKİ ŞERH METODU

Kastallânî, hadisleri şerhederken genel olarak şöyle bir metod takip etmektedir. Öncelikli olarak kitap ve bab başlıklarını mânâ ve i'rab yönünden inceler ve geniş açıklamalar yapar. Daha sonra seneddeki ravilerden ismi garib olanların doğru yazılışını gösterir ve bütün ravilerin nesebleri hakkında isimlerinin ilk geçtiği yerde bilgi verir. Metni ise kelime kelime veya kısa cümlelere ayırarak şerh eder. Fıkhi hükümleri verirken çok fazla ihtilâf ve ayrıntılara girmeden mezheb görüşlerini vererek kısa ve sarih ifadeler kullanır. Şerh kaynakları içinde en çok atıfta bulunduğu kişi İbn Hacer, fıkhi değerlendirmeler bağlamında en çok müracaat ettiği kişi ise Nevevî'dir. Yine şerhinde İbn-Hacer ile Aynî arasındaki münakaşalara atıfta bulunur. Bu münakaşalar arasında kendisi çoğu zaman tercihte bulunmazken, görüşlerden birini tercih etmek durumunda kalırsa İbn Hacer'i önceler ve tercihini İbn Hacer lehine kullanır. Satır aralarında Buhârî'ye yapılan tenkitleri savunmaya çalışır. Kastallânî son olarak da hadisin tahricini verir.

Kastallânî'nin metodunu kısaca zikrettikten sonra bu bölümde iki ana başlık altında isnad ve metin ile ilgili yöntemini inceleyeceğiz.

A. İSNADLA İLGİLİ METODU

Bu bölümde Kastallânî'nin ravileri ve senedleri değerlendirişi ve ravilerin biyografileri hakkındaki değerlendirmeleri verilecektir.

1.Ravileri ve Senedleri Değerlendirmesi

Hicri ilk üç asırda hadise hizmetleriyle tanınan önemli şahsiyetler arasında en önde kabul edilen el-Buhârî, sahih hadisleri bir araya getirmesinin yanında hadis ilminde tartışmasız otorite olarak kabul edilmiştir.[1] Buhârî'nin el-Camiu's-Sahih adlı eseri, Müslümanlar arasında fevkalade bir teveccühe mahzar olmuş olup, ilmi

[1] Kandemir, M. Yaşar, "*Buhârî*", DİA, VI, 370.

çevrelerde başka hiçbir kitaba nasip olmayan miktarda şerh ve terceme çalışmalarının odağı haline gelmiştir.[1] O, eserini altıyüz bin kadar hadis arasından seçerek on altı yılda meydana getirmiştir. Kendisinden rivâyet edilen sözlere bakılırsa o, kitabına sahih olan hadislerden başkasını yazmadığını sahih olup da kitabına almadığı pek çok hadisi bıraktığını ifade etmektedir. Sahih hadisleri bırakmasının nedeni de kitabın hacminin fazla olması endişesidir. Dolayısıyla Buhârî, sahih hadisleri toplayarak onları fıkıh bablarına göre tasnif eden ilk hadisçilerden kabul edilmiş ve daha sonraları telif edilen hadis usulü kitaplarında "evvelu men ellefe fi's-Sahîhi'I-mucerred huve'l-Buharî" (sadece sahih hadis alanında ilk kitap telif eden kimse Buhârî'dir) denilmiştir başlığı altında özel bir yer tahsis edilmiştir. Bu başlık altında mücerred sahih hadisi tasnif eden kimselerin ilki el-Buharî, ondan sonra da Muslim b. el-Haccac en-Nisâbûrî (ö.261/874) olup, bu iki musannıfın kitabının Kur'an'dan sonra kitapların en Sahîh olarak kabul edilmiştir.[2] Durum böyle olmakla birlikte tarih boyunca senedleri, bazı ravileri ve özellikle muallak hadisleri tenkit konusu olmuştur.[3] Yine Hafiz münekkidler, Buhârî ravilerinden bir kısmını âdalet veya zabt sıfatını taşımadıklarını gerekçe göstererek tenkit etmişlerdir. Fakat İbn Hacer, bu ravilerin genelde Buhârî'nin kendileriyle uzun süre görüştüğü hocaları olduğunu, dolayısıyla onların hallerinin en iyi bildiğini ifade ederek onların zayıf ravi olmadıklarını belirtmiştir. Ayrıca Buhârî'nin, onların rivâyet ettikleri hadislerden sahih ve zayıf olanlarını ayırdığını söyleyerek de onlar vasıtasıyla rivâyet ettiği hadislerin zayıf olmadığına işaret etmiştir.[4] Buhârî'nin

[1] Hatiboğlu, Mehmed Said, *Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştiri1eri*, İslami Araştırmalar, Hadis-Sünnet Özel Sayısı, c. 10, sy. I, 1.

[2] Bağcı, H. Musa, *Hadis Metodolojisinde Sahihu'l-Buhan'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen ilk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi*, AÜİFD XLV (2004), sy. I, 39-40. Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 51.

[3] Buhârî'nin senetlerini tenkit eden kişilerin isimleri için bkz. Polat, Selahattin, *Buhârî'nin Sahih'ine Yapılan İtirazlar,* 'Büyük Türk İslâm Bilgini Buhârî Uluslar arası Sempozyomu, 18-20 Haziran 1987, Kayseri, 1996, 85-99; ayrıca sened ve metin tenkidi yapanların isimleri ve bunların değerlendirilmesi için bkz. Kandemir, Yaşar, *Sahihayn'a Yöneltilen Tenkitlerin Değeri, 'Sünnetin Dindeki Yeri Sempozyumu*, (haz. İsmail Lütfi Çakan) İst., 1997, 335-376. Yine bu bağlamda genel olarak tarih boyunca Buhârî'nin Sahîh'ne yapılan bazı tenkitler hakkında yapılan bir çalışma için bkz. Dayhan, Ahmet Tahir, *Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*, DEÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1995. Ahmet Tahir Dayhan bu çalışmasında yapılan tenkidleri sened, metin ve ta'likat'la ilgili tenkitler olmak üzere üç kısımda incelemiştir.

[4] Hûlî, Muhammed Abdu1azîz, *Tarihu Funûni'l-Hadîsi'n-Nebevi*, thk. Mahmûd el-Arnavûd-Muhammed Bedruddin Kahveci, Dâru İbni Kesir, Beyrut, 1988, 77.

Sahîh'ini ilk tenkide tabi tutan muhaddisin Ebu'l-Hasan ed-Darekutnî olduğu bilinmektedir.[1] Ancak bu tenkidler çeşitli alimler tarafından cevaplandırılmıştır.[2]

Kastallânî'nin genel kanaati, gerek hayatta olan gerekse de vefat eden mecruh ravilerin cerhedilmesinin caiz olduğu hususunda icmanın varolduğudur.[3] Kastallânî, genel olarak rivâyet metinleri üzerinde daha çok açıklama yapmasına karşılık sened ve raviler hakkında daha az açıklamalarda bulunur. Bu bağlamda sahâbe tenkit dışı bırakılmış olup genel kanaat olarak da "küllühüm üdûl"[4] prensibi çerçevesinde hareket eder. Başka bir yerde de senette sahabi isminin zikredilmemesinin sened açısından bir sorun teşkil etmeyeceğini nakleder.[5] Kastallânî'nin Sahîh-i Buhârî'ye olan yaklaşımını, şerhin mukaddimesinin dördüncü fasılda detaylı bir şekilde gözlemek mümkündür. Bu bağlamda onun çok az olsa da, sened ve ravi tenkidinde bulunduğu ancak genelde, Sahîh'i Buhârî'ye dair eleştirileri savunmaya yöneldiği görülmektedir. Ravi değerlendirmelerinde, daha çok ravilere yönelik tenkidleri de savunmaya ve ravileri, diğer alimlerin savunmacı ve tevsik edici değerlendirmeleriyle de savunmaya çalışır. Örnekler bağlamında Kastallânî'nin raviler hakkındaki açıklamalarını sıralayalım. İlk başta Kastallânî, Buhârî ravilerine olan eleştirilerin olduğunu, ancak bu eleştirilerin onların sika olmaları açısından sorun teşkil etmediğini ifade eder.

---

[1] Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, İst., 2003, 100.

[2] Bu alimlerin isim ve eserleri için bkz. Polat, Selahattin, *Buhârî'nin Sahih'ine Yapılan İtirazlar*, 93; a.mlf, *Hadis Araştırmaları*, 101- 102. Kastallânî de şerhinin birinci cildinin 4. faslını Buhârî'nin Sahîhi'ne yapılan tenkiteleri savunmaya ayırmıştır. Bu faslın da Fethü'l bârî'nin mukaddimesinin bir özeti olduğunu söyler.

[3] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 565.

[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 544.

[5] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 447; IV, 581; V, 194.Yapılan bir çalışmada sahâbenin adalet bakmından değil de zabt bakımından incelenebileceğini ortaya koymuştur. Bağcı, H. Musa, *Hadis Rivâyetinde Sahâbenin Kavrama ve Nakletme Sorunu-Hadis Metodolojisinde Sahâbenin Zabtı*-Ank., 2004. Çalışma iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Girişte kavramsal çerçeve ele alınmış olup, burada sahâbe kavramı, sahâbenin dindeki ve hadis ilmindeki konumu, zabtın mahiyeti ve çeşitleri gibi konulara yer verilmiştir. I. Bölümde sahâbenin hadis metodolojisi açısından zabt yönü ele alınmıştır. Sahâbenin zabtı "metâini aşera" diye tabir edilen on kusurdan beşini teşkil eden zabt kusurları açısından örnekler verilerek incelenmiştir. Bununla bağlantılı olarak sahâbenin murseli, tedlisi ve İsrailiyyatla ilişkisi irdelenmiştir. Zira bilinçli veya bilinçsiz olarak İsrailiyyat telkinine bazı sahabîlerin maruz kaldığı görülmektedir. Bu bölüm, sahâbenin zabt kusurlarına yol açan faktörlerle son bulmuştur. II. Bölümde ise bazı ekollerin sahâbenin zabt yönüne bakışı ele alınmıştır. Burada tarihi süreç içerisinde İslâm kültürüne damgasını vuran bazı ekollerin sahâbeyle ilgili değerlendirmelerine yer verilmiştir. Bunlar Ehl-i Hadis, Fakihler (özellikle Hanefîler), Mu'tezile, Hariciler ve Şia'dır. Bu bölüm çağdaş alimlerin sahâbenin zabtına bakışıyla sona ermiştir. Bu bölümde Ehl-i Hadis'in sahâbenin zabtına bakışı ele alınırken buradaki bazı başlıklar birinci bölümdekilerle zorunlu olarak benzerlik arz etmektedir. Zira birinci bölümde sahâbenin zabtına taalluk eden hususlar hadis metodolojisi açısından ele alınırken, bu bölümde ise Ehl-i Hadis'in söz konusu hususlarla ilgili görüşleri ortaya konulmuştur.

Örneğin nakledilen bir hadisteki ravilerden Hattâb, Sâbit ve Muhammed b. Humeyr hakkında Kastallânî şöyle demektedir: "Muhammed b. Humeyr'in Kitabü'l-Hicre'deki bir hadisi hariç bu üç ravinin Buhârî'de bu hadisten başka hadisi yoktur. Bu kişi hakkında eleştirilerin olduğu, ancak sika sayılmış olup, hadisleri de asıllardan olmayıp mutabaattandır."[1]

Yine Kastallânî, birçok yerde değerlendirmede bulunmadan ravilerin sika olduğunu söyler. O, Buhârî'nin Süfyan b. Uyeyne-Halef b. Havşeb'den "Selef, fitne anında İmruülkays'ın şu beyitlerini inşad emeyi severlerdi." rivâyetinde bulunan "Halef b. Havşeb, Kufeli ve sika'dır." demektedir.[2]

Bu bağlamda Kastallânî bazen Buhârî'nin zayıf da olsa bir ravinin rivâyetini hangi amaçla aldığını nakleder. Örneğin Esîd b. Zeyd için Kastallânî der ki: "Bu kişi zayıftır. Bu kişinin Buhârî'de bundan başka hadisi yoktur. Ancak, Buhârî istişhad kabilinden İmran b. Meysere senediyle birlikte tahriç etmiştir."[3]

Bu bağlamda Kastallânî, Buhârî ravilerine yönelik muhalefet iddialarının olduğunu ve bunun çözümünün olduğunu nakleder. Örneğin, bir rivâyette İbn Cureyc, İbn Abbas-Fazl şeklinde rivâyet etmiştir.[4] Ma'mer de İbn Cüreyc'e Mütabaat etmiştir. Ancak Malik (ö.179/795) ve İbn Şihab ez-Zührî'den nakleden ravilerin çoğu, İbn Cüreyc ve Ma'mer'e muhalefet etmiştir. Ravilerden hiç biri Fazl'ı zikretmediler. İbn Mace'de bulunan Muhammed b. Kureyb kanalıyla babasından o da İbn Abbas'tan nakledilen "ahbereni Huseyn b. Avf Ani'l Has'emî" rivayeti ile ilgili olarak Tirmizî (ö.279/892)'nin şöyle dediğini nakleder: "Bu meseleyi Buhârî'ye sordum. Bu konu hakkında en sahihinin İbn Abbas-Fazl rivâyeti olduğunu söyledi. Yine İbn Abbas'ın, hadisi Fazl ve başkasından işitmiş olmasının, sonra da onu doğrudan rivâyet etmesinin muhtemel olduğunu ifade eder."[5]

Yine bu bağlamda, (Dârekutnî ve Ebu Mesud'un muhalefeti sebebiyle) İshak b. Yezid kanalıyla gelen rivâyette Dârekutnî ve Ebu Mes'ud'un Abdülvehhab b. Necde'nin Sa'id'den-o da Evzâi'den naklettiğini[6] söyler. Velid b. Müslim ise bunu Evzâî o da Abdurrahman b. Yeman o da Yahya b. Said'ten nakletmiştir. Davud b.

[1] Kastallânî *İrşâdü's-Sârî,* XII, 332.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 49, Buhârî, Fiten, 17 (VII, 96).
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 635, Buhârî, Rikâk, 50 (VII, 194).
[4] Buhârî, Cezâü's-Sayd, 23 (II, 218).
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 449.
[6] Buhârî, Zekat, 4 (II, 111).

Ruşeyd ve Hişam b. Halid birlikte Şuayb b. İshak, o da Evzâî'den o da Yahya'dan nakletmişlerdir. Hafız İbn Hacer der ki: "Ebu Âvâne ve İsmailî'nin tahriç ettiği bir rivâyette Süleyman b. Abdurrahman ed-Dımaşki Şuayb b. İshak, İshak b. Yezid'e mutabaat etmiştir. Bu rivâyet, Şuayb'ın Evzâi'den iki senedle naklettiğine delalet eder. Ancak Velid b. Müslim'in rivâyeti ise Evzâi'nin, Yahya b. Said'ten rivâyetinin müdelles olarak vasıtasız olduğuna delalet eder. İşte bundan dolayı, Buhârî, bu rivâyeti bırakmış ve Yahyâ b. Ebi Kesîr tarikiyle yetinmiştir."[1]

Kastallânî, raviler ile ilgili akla gelmesi muhtemel olan soruyu sorar ve kendisi cevap verir. Örneğin Kastallânî, Abdülmelik b. Sabbah hakkında der ki[2]: "Ebu Hatim er-Razi, bu kişi salihtir[3] demektedir. Bu lafız da tevsik lafızlardan olup son mertebe kabul edilir. Yine de hadisi itibar için yazılır. Hal böyle olunca, Abdülmelik, Sahih'in ravilerinin şartını taşımaz diyecek olursan buna şöyle cevap verilir: Şeyhânın ittifak ile ondan hadis tahric etmeleri, onun daha üst rütbede olduğunu gösterir. Özellikle Muaz b. Muaz gibi sika bir ravinin ona mutabaat etmesi onu destekleyici mahiyettedir."[4]

Kastallânî, zayıf olsa da bir hadisin ittifakla desteklenmesinden dolayı Buhârî'nin hadisi aldığını söylemiştir. Örneğin Kitabü'l Vesâya'da temriz sigasıyla şu hadis nakledilir: "Hz. Peygamber vasiyetten önce borcun ödenmesiyle hükmettiği rivâyet olunur."[5] Kastallânî der ki: "Bunu Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve İbn Mace, Ali b. ebi Talib'ten, Hz. Peygamber vasiyetten önce borcun ödenmesini emretti hadisini rivâyet etmiştir. Bu hadiste Haris el-A'ver vardır. Bu kişi için Tekellemü fih vardır."[6] Tirmizî der ki: "İlim ehli bununla amel etmiştir. Yani zayıf hadisin muktezası ittifakla desteklendiği için Buhârî bunu almıştır."

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* III, 584-585.
[2] Buhârî, Daavat, 62 (VII, 165).
[3] Salihü'l-hadis: Sözlük bakımından 'hadisi iyice' manasına gelen bir tamlama olup tadil lafızlarındandır. İbn ebi Hatim'in tasnifine göre dördüncü mertebe lafızları arasında yer alır. İbn ebi Hatim, hakkında "salihü'l-hadis" denilen ravinin hadislerinin sadece itibar için yazılabileceği görüşündedir. Uğur Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 353.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 458.
[5] Buhârî, Vesaya, 9, (III, 189).
[6] Kastallânî, *a.g.e.*,VI, 260. "Tekellemû fih" tabiri, "Hakkında konuşanlar var manasına gelen bir tabir olup cerh lafızlarındandır. Cerhin en hafifine delalet eden birinci mertebesindeki lafızlara Irâkî'nin ekledikleri arasında yer alır. Bu mertebede bulunan lafızlardan birisiyle cerhedilen ravinin hadisleri kaide olarak، i'tibar için yazılır. Hakkında tekellemû fîhi cerh hükmü verilmiş olan ravilere dair bazı tenkitler ileri sürülmüşse de bu tenkitler hadislerinin i'tibar için yazılmasına engel olacak derecede görülmemiştir." Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 399; bu bağlamda yine nakledilen bir rivâyette Abdullah b. Amr'dan zikrolunur ki, "Peygamber (s.a.s.), bir kusûf namazında secdesi

Diğer bir rivayet şöyledir: Haccâc b. Minhâl da şöyle dedi: Cüreyc b. Hazım-el-Hasen el-Basrî şöyle demiştir: "Bize Cundeb (r.a.) şu Basra Mescidi'nde Peygamber'den aşağıdaki hadîsi tahdîs etti."[1] Kastallânî şöyle demektedir: "Cüreyc b. Hazım el-Ezdî el-Basrî, sikadır. Ancak Katade'den olan hadisinde za'f vardır. Hafızasından tivayet ettiği zaman evhamı vardır. Ömrünün sonlarına doğru ihtilat vaki olmuştur. Ancak kimse ondan ihtilatı esnasında bir şey işitmemiştir. Cemaat onunla ihticac etti. Müellif de ondan Katade'den olan ancak mutabaatı olan bir hadis tahric etmiştir."[2]

Yine başka bir rivayette bulunan "Ahmed b. Şebib" adlı ravi[3] için Kastallânî şöyle demektedir: "İbn Abdilberr, Ebü'l-Feth el-Ezdi'ye tâbi olarak onu zayıf addeder. Ebu'l-Feth el-Ezdi onun hakkında 'razı olunan' değil ifadesini kullanır. Bu konuda onun dediği kabul edilmez. Ali b. el-Medinî de onu sika saymıştır."[4]

Keza "ta'lîk olarak nakledilen hadiste"[5] Kastallânî şöyle demektedir: "Müellifin bu muallak hadisi zikretmesindeki amacı, Katade'nin Ebu'l-Aliye'den sadece dört hadis işittiğini söyleyenlere reddiyedir. Şu'be ancak müdellis şeyhinden işitmişse, o müdellisten tahdis ederdi. Şu'be bu hadisi Katade'den tahdis etmiştir. Müslim de hadisi, Said b. Arûbe, o Katade'den o da Ebu'l-Aliye şeklinde tahriç etti. Bu da Katade'nin Ebu'l-Aliye'den semâını tasrih etmektedir."[6] Böylelikle Kastallânî, tedlis iddiasını kabul etmemektedir.

Başka yerde Kastallânî, Buhârî'nin ancak sika olanlarda rivâyet ettiğini ve Buhârî'nin bir kişi ile ihticac etmesinin o ravi için sika olma noktasında kâfi olacağını söyler. Bu bağlamda Buhârî'nin naklettiği uzun bir rivâyette Semure b. Cundeb (r.a.) şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.s.) sabah namazım kılınca yüzünü bize doğru döner ve: "Bu gece sizden kim rüya gördü?" diye sorar idi. Eğer birisi rüya görmüş ise, rüyasını Peygamber'e hikâye ederdi. Peygamber de o şahsın rüyâsı hakkında Allah'ın dilediği şeyleri (yânî yorumunu) söylerdi. Yine bir gün bize sordu

---

esnasında üfürmüştür." Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* III, 304. Kastallânî der ki: "Rivâyette bulunan Ata b. Saib, ihticac bakımından muhtelefün fih olduğu için mıusannıf bunu temriz sığası ile nakletmiştir. Ancak ihtilatı, ömrünün sonunda vukubulmuştur. Devamında rivâyeti ihtilatından önce aldığı ve ravinin sika olduğu nakledilmiş olup bunun onun şartına uygun olmadığı dile getirilmiştir." Kastallânî, *a.g.e.,* III, 305.

[1] Buhari, Cenaiz, 84 (II, 99).
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 518.
[3] Buhari, Rikak, 14 (II, 178).
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 523.
[5] Buhârî, Daavat, 27 (VII, 154).
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 408.

ve: "Sizden rüya gören var mıdır?" buyurdu. Biz: Hayır, yoktur, dedik. Peygamber dedi ki: "Lâkin bu gece ben şöyle bir rüyâ gördüm: Bana iki adam geldi, bunlar elimi tuttular ve beni Mukaddes Arz'a (yânî pampâk ve düz bir arazîye) çıkardılar. Orada bir adam oturuyordu. Diğer bir adam da ayakta duruyor, elinde de demirden çatal bir kanca vardı. Mûsâ b. İsmail'den rivâyet eden bâzı arkadaşlarımız şöyle dedi.[1] Burada "bazı arkadaşlarımız" lafızları ile ilgili Kastallânî der ki: "Müellif burada ya unutkanlığından veya başka bir sebebten dolayı müphem bırakmıştır. Bu kadih değildir. Çünkü Buhârî sika ve şartları maruf olandan rivâyet eder."[2] Yine İbn Ukba İbn Muhammed ebu Amir es-Suavî için, Süfyan es Sevr'den sema'ının konusunda tevsiki noktasında zabt sahibi değildir. Buhârî'nin kendisinden yaptığı rivayetlerde hüccettir. Buhârî'nin birkaç yerde ondan rivayette bulunmuş olması yeterlidir."[3] demektedir. Burada Buhârî'nin, Kastallânî'nin genel kanaati doğrultusunda savunulduğu gözlenebilir.[4]

Bazı rivayetlerde Kastallânî rivâyetlere olan itirazları kabul etmez. Örnek olarak, "Hz. Ebu Bekir'in zekat miktarlarını belirlemek için Enes'e yazdığı mektupla ilgili hadisi." zikredebiliriz. Buhârî, bu hadisi Muhammed b. Abdullah–babası (Abdullah b. el-Musennâ el-Ensârî)–Sumame b. Abdullah b. Enes–Enes isnadıyla rivâyet etmiştir.[5] Burada Kastallânî, Abdullah b. el-Musennâ el-Ensârî hakkında şöyle demiştir: "İclî ve Tirmizî sika saydılar. Burada Darekutnî'nin sözlerinde ihtilâf edildi. İbn Main, Ebû Zur'a ve Ebû Hatim sâlih, dediler. Nesâî, "leyse bi'l kavi" dedi. Sâcî ise hadislerinde zayıflık vardır hadis ehlinden değildir ve münkerleri rivâyet eder. el-Ukaylî ise (ö.322/933) Abdullah b. el-Musennâ için "hadislerinin çoğunda kendisine mutabaatte bulunan yoktur" demektedir. Evet Hammad b. Seleme de Abdullah'ın Sumame'den onun da Enes'ten bir kitap aldığını anlatan rivâyetleri zikretmektedir. Kastallânî, bu eleştirileri kabul etmez ve bu hadisi Ebu Davud[6],

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 547-548, Buhârî, Cenaiz, 93 (II, 103-104).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 549.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 204.
[4] Şarihler genel olarak şerhini yaptıkları eserlerin sahip oldukları karizmaların da etkisiyle eserlere daha çok savunmacı bir üslup ile yaklaşmış ve yapılan tenkitleri savunmuşlardır. Bu konuda genel olarak şarihlerin şerhlerinde takip ettikleri metod hakkında geniş bilgi için bkz. Erul, Bünyamin, *Yorum-Rivayet İlişkisi* "Yorumun Rivayete Katkısı ve Rivayetin Yoruma Etkisi"(Günümüzde Sünnetin Anlaşılması), Kurav Yay. Bursa, 2005, 97-114.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 646, Buhârî, Zekat, 33 (II, 122).
[6] Ebu Davud, Zekat, 4 (II, 214-215).

Ahmed b. Hanbel[1] tarafından rivâyet edilmiş olan mutâbilerini zikretmekte ve bunlarla hadisin mutâbiinin bulunmadığı şeklindeki itirazların da geçersiz olduğunu belirtmektedir. Evet Buhârî, ancak amcası Sümame'den olan rivâyeti ile ihticac etmiştir. Yine Abdullah'ın Sumame'den onun Sabit'ten onun da Enes'ten "haddesena" ile aldığını anlatan rivâyeti mutabi olarak almıştır. Bu konuda Mehmet Bilen şu yorumu yapar: "Aslında Darakutnî, Buhârî'nin haddesenâ tabiriyle rivâyet ettiği bu hadisin sema' yoluyla değil de mükatebe yoluyla alındığını açıklamıştır. Kanaatimizce ona göre Buhârî hadisinin problemi budur. Hem Abdullah'ın hem de Sumame'nin hadisi işitmedikleri halde işitmiş gibi rivâyet etmeleri doğru değildir."[2] Ancak Kastallânî de senette hiçbir kusur yokmuş gibi hareket etmektedir.

Bazen de Kastallânî, sened açısından Buhârî'ye katılmaz. Örneğin Kastallânî, "Ahmed b. Yunus-Züheyr b. Muaviye el-Cufî- Humeyd b. Ebu Humeyd et-Tavil-Enes kanalıyla nakledilen 1. rivâyet ile Musa b. İsmail-Hammad-Humeyd-Musa b Enes-Enes kanalıyla nakledilen 2. rivâyet bağlamında"[3] müellif Buhârî, 1. senedin Musa b. Enes'in hazfedilmesi sebebiyle daha sahih olduğunu söyler. Kastallânî burada şunu demektedir: "Ebu Zerr der ki: 1. sened bana göre en sahih olandır. Buna İsmailî itiraz ederek, Hammad'ın Humeyd'in hadisini daha iyi bildiğini ve dolayısıyla başkasına mukaddem olduğunu söyler. Fethü'l-Bâri'de der ki: Bizzat Humeyd, Enes'in kendilerine tahdisini tasrih etmiştir. Humeyd'in, onu önce Musa b. Enes'ten işitmiş olması, sonra (babası) Enesle karşılaşıp ondan rivâyet etmesi muhtemeldir." Böylelikle aslında Kastallânî İbn Hacer'e katılarak her iki senedin de mahfuz olduğunu söylemiştir.[4] Buhârî'nin en sahih dediği senedin yanında başka senedlerin de sahih olduğunu savunmasıyla da Buhârî'ye katılmadığını dile getirmek istemiştir.

Kastallânî, yine bir hadisin mahfuz olanın Buhârî dışındaki bir hadisin olduğunu başka alimlerin aktarmasıyla nakleder ve Buhârî'nin senedinde vehmin olabileceğini bildirir ama kendisi bir fikir belirtmez. Örneğin, Buhârî, hadisi[5] "Mücahid-İbn Ömer" şeklinde alırken, Hafız ebu Zerr'den bir alim, İbn Abbas'ın İbn Ömer'den bedel olduğunu bunun (hata) el-Firebrî'den mi, yoksa Buhârî'den mi

[1] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 11.
[2] Bilen, Mehmet, *a.g.t.*, 206.
[3] Buhârî, Cihad, 35 (III, 213).
[4] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VI, 370.
[5] Buhârî, Ehâdisi'l-enbiya, 4 (IV, 141).

kaynaklandığını tartıştığını, Gassânî, Teymî ve diğerlerine göre mahfuz olanın, Mücahid-İbn Abbas rivâyeti olduğunu nakleder.[1]

Keza Kastallânî, Buhârî'de geçen rivâyetleri de müselsel veya munkatı olduğu iddialarını da dile getirir ve kendisi de bu konuda fikrini söyler.

Örneğin, Muhammed b. Selam-İbn Fudayl-Husayn-Şakik b. Seleme-Mesruk tarafından nakledilen "Aişe'nin annesi Ümmü Ruman'a sordum."[2] rivâyeti ile ilgili Kastallânî der ki: "Şöyle denildi: Mesruk Ümmü Ruman'dan (Ümmü Ruman'dan önce vafat ettiği için) işitmemiştir. O halde bu hadis munkatıdır. Ebu Nuaym da der ki: Ümmü Ruman, peygamberimizden sonra uzun zaman yaşamıştır. O halde hadis muttasıldır ve tercih edilen de budur. Ali b. Zeyd b. Ced'an'ın Ümmü Ruman'ın hicretin 6. senesinde vefat ettiğini ancak bunun zayıf olduğunu ve ihticac edilmediğini söyler. Yine Hatib'in en doğru dediği, Ümmü Ruman'a soruldu… şeklindeki okuma, Mesruk'un Kitabü'l-Megâzi'de 'Ümmü Ruman bana tahdis etti' şeklinde olmasından dolayı reddedilmiştir." Böylece Kastallânî, senedin munkatı olduğunu düşünenlere cevap vermiş ve muttasıl olduğunu söylemiştir.[3]

Bazen Kastallânî, bir hadis aliminin, Buhârî'nin senedinin munkatı olduğunu bildirir. Örneğin, Abdullah b. Abdülvehhab- Hammad- Eyyüb- İbn Sirin- İbn Abbas tarafından nakledilen: "Resûlullah, kürek kemiğindeki eti yedi, sonra tekrar abdest almadan kalkıp namaz kıldırdı."[4] rivayeti ile Eyyüb ve Asım-İkrime-İbn Abbas tarafından nakledilen: "Resûlullah, tencere içinden eliyle kemikli bir et çekip çıkardı ve onu yedi, sonra tekrar abdest almaksızın namaz kıldırdı."[5] rivayetleri ile ilgili Kastallânî şöyle demektedir: "Burada İbn Main ve ona tabi olan İbn Battal, İbn Sirin'in İbn Abbas'tan sema'ı sahih değildir. İbn Medini de, Şu'be'nin şöyle dediğini nakleder: Muhammed b. Sirin, hadisleri Abdullah b. Abbas'tan İkrime yoluyla alır."[6] Burada aslında ilk senedin munkatı olduğu dile getirilmek istenmiştir. Bunun için bu hadis metnine olan itimad, ikinci senedden dolayıdır."

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VII, 448.
[2] Buhârî, Ehâdisi'l-Enbiya, 19 (IV, 122).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 363.
[4] Buhârî, Et'ime 18 (VI, 203).
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 198.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 198.

Bazen de Kastallânî, bir ravinin Buhârî'nin ihticac şartlarını taşımadığını, ancak bu raviden istişhad için rivâyet ettiğini söyler. Örneğin, Hammad b. Seleme[1] hakkında Kastallânî, "Buhârî'nin şartlarına uygun olmadığı ancak istişhad için rivâyet edildiğini ve bunun caiz olduğunu söylemiştir."[2] Bu rivâyetten de ihticac ve istişhad için serdedilen rivâyetlerin arasının ayrıldığı gözlenmektedir.

Yine Sahîh'te munkatı rivâyetin varlığı ve buna getirilen bir açıklama ile ilgili olarak Kastallânî'nin açıklamasını vermek istiyoruz. Burada Kastallânî bu rivâyetin aslında ihicac için değil başka bir yerde geçen bir hükmü istinbat etmek için naklettiğini söylemektedir. Bu bağlamda nakledilen bir rivayet şöyledir:İbn Şihâb ez-Zuhrî şöyle demiştir: "Her ölen çocuğa, zina eden bir kadına âid olsa bile, cenaze namazı kılınır. Çünkü o çocuk İslâm fıtratı üzere yaratılmış olup, o fıtrat üzere doğmuştur. Onun anasıyle babası yâhud anası gayrı müslim olsa bile, bilhassa babası müslümân olduklarını iddia ederlerse o çocuk doğum sırasında ağlayarak doğmuş ise, ona namaz kılınır. Böyle hayât emaresi izhâr etmeyerek, yânî ağlamayarak doğan çocuğa, eksik ve haml müddeti tamam olmadan düşük bir cenîn olarak doğduğu için namaz kılınmaz. Çünkü Ebû Hureyre (r.a.) şu hadîsi tahdîs edip durmuştur: Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Her doğan çocuk muhakkak fıtrat üzere doğar."[3] Burada Kastallânî der ki: "Bu hadis munkatıdır. Çünkü İbn Şihab, Ebu Hureyre'den işitmemiştir ve onu idrak etmemiştir. Musannıf bunu ihticac için değil, bilakis önceden geçen bir hükmü istinbat etmek için zikretti."[4]

Keza Kastallânî'ye göre Buhârî, zayıf olduğunu bildiği ravinin hadisini künyesi ile nakletmektedir. Örneğin senette ismi tasrih edilmeyen "İbn fülan" denilen şahıs için Kastallânî şöyle demektedir: "İbn Vehb'in bana Malik ve "İbn fülan" birlikte Said'den tahdis etmiştir. Ancak bu kişi İbn Sem'an'dır.[5] Kişi zayıf ve hadisi metruk olup, Buhârî'de buradaki rivâyetinden başka rivâyet olmadığını, Malik ve Ahmed onun kizb sahibi olduğunu söyler.[6] Buhârî onun, zayıf olduğunu bildiği için

[1] Buhârî, Akîka, 2 (VI, 217).
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XII, 258.
[3] Kastallânî, *a.g.e*, III, 504, Buhârî, Cenaiz, 80 (II, 97).
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 506.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* V, 644, Buhârî, ıtk, 20 (III, 126).
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* V, 644.

künyesiyle zikretmiş ve hadis metnini onun tarıkiyla değil değil bilakis Hemmam'ın Ebu Hureyre'den olan tarıkıyla getirdi."[1]

Kastallânî yine, bazı ravilerin tedlis yaptığını söyler. Örneğin O, nakledilen bir rivâyette Resûlullah (s.a.s.)'ın: "Her kim iki çene kemiği arasındaki dilini ve iki budu arasında bulunan organını (şerrden korumayı) bana te'mîn ederse, ben de ona cenneti te'mîn ederim."[2] buyurduğunu nakleder. Senedde geçen Ömer b. Ali, Ebu Hazm'ın Sehl b. Sa'd'dan işittiğini söylediğini ve bu nedenle de müdellis olduğunu söylemiştir.[3]

Yine senedle ilgili tenkitler arasında, Kastallânî'nin İbn Hacer'in tenkide verdiği cevabı içeren bir hadis vardır. Kitâbü'r-Rikâk'da, Muhammed b. Osman b. Kerâme- Hâlid b. Mahled-Süleyman b. Bilâl- Şerîk b. Abdillah b. Ebî Nemir- Atâ'-Ebû Hureyre kanalıyla zikredilen bu hadisde Peygamber (s.a.s.): "Allah Teâlâ diyor ki: Kim benim velî kuluma düşmanlık ederse, ona harb ilân ederim. Kulum bana, üzerine farz kıldığımdan daha sevimli olan hiç bir şeyle yaklaşmamıştır. Kulum nâfilelerle de bana kurbiyyete devam eder. Nihâyet ben onu severim. Sevdim mi, artık onun duyan kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey istese verir, bana sığınsa onu korurum."[4] buyurmaktadır. Kastallânî şöyle demektedir: "Hadiste geçen Hâlid b. Mahled için Zehebî, Mizân'ında, Ebu Davud bu kişi için saduktur, dedi, Ahmed, bunun münker hadisleri vardır. Ebu Hatim ise, hadisleri yazılır ama ihticac edilmez dedi. İbn Adî, onun on hadisini serdettikten sonra eleştirmiştir. Buhârî, hadisi Sahîhi'nde İbn Kerâme'den o da hadisi Hâlid b. Mahled (ö.213/828)'den rivâyette tek kalmıştır. Bu hadis cidden gariptir. el-Câmiu's-Sahîh'in heybeti olmasaydı, Hâlid b. Mahled'in münkerleri düşman olarak ona yeterdi. Bu, lafızdaki garâbet yüzündendir. Çünkü Şerîk b. Abdillah nakilde tek kalmıştır. Kendisi hâfız değildir. Aynı zamanda metin, sâdece bu isnadla rivâyet edilmiştir ve Buhârî'den başka da hadisi tahrîc eden yoktur. Yine Kastallânî burada Hafız İbn Hacer'in şöyle dediğini söylemektedir: "Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde bulunduğunu sanmıyorum. Bu hadis Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yoktur." İbn Hacer, kesinlikle Müsned'de bulunmadığını kendi görüşü olarak kaydettikten sonra,

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, V, 644.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 553, Buhârî, Rikâk, 23 (VII, 184).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 554.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 585, Buhârî, Rikâk 38 (VII, 190).

Zehebî'nin Şerîk hakkındaki sözlerine katılmakta, ancak metnin sâdece bu isnadla mervî olduğu şeklindeki mutlak ifâdesini reddetmektedir. Hadisin başka tarîkleri bulunduğunu, bu tarîklerin tümünün onun bir aslı olduğuna delâlet ettiğini savunmaktadır.[1] Hadisi, Abdü'l-Vâhid b. Meymûn-Urve-Âişe senediyle, Ahmed b. Hanbel ve Beyhâkî (ö.458/1065) Kitâbü'z-Zühd adlı eserlerinde, ayrıca Ebû Nuaym (ö.430/1038) ve İbn Ebi'd-Dünyâ tahrîc etmişlerdir. İbn Hıbbân (ö.354/965) ve İbn Adîyy Abdü'l-Vâhid'in teferrüd ettiğini, Buhârî ise onun münkerü'l-hadîs olduğunu zikretmişlerdir. Ancak Taberânî (ö.360/970) Ya'kub b. Mücâhid, Urve senediyle tahrîc etmiş ve hadisi Urve'den, Abdü'l-Vâhid ve Ya'kub dışında hiçkimsenin rivâyet etmediğini belirtmiştir. Bundan başka Beyhakî (Kitâbü'z-Zühd'de) ve Taberânî, aynı hadisi zayıf senedle Ebû Ümâme el-Bâhilî'den de tahrîc etmişlerdir. Yine Tâberânî İbn Abbâs'dan, el-İsmâilî ise (Müsnedü Alî'de) Hz. Ali'den rivâyet etmişlerdir ki, ikisinin de senedi zayıftır. Ebû Ya'lâ, Bezzâr ve Taberânî Enes b. Mâlik'den rivâyet etmişlerdir ki, bunların da senedi zayıftır. Taberânî, hadisi muhtasar olarak Huzeyfe b. Yemân'dan tahrîc etmiştir. Senedi hasen-garîb'tir. Yine muhtasar olarak Ebû Nuaym ve İbn Mâce (ö.273/886) zayıf bir senedle İbn Ömer, Hz. Ömer kanalıyla Muâz b. Cebel'den nakletmişlerdir. Ayrıca hadisi Ahmed b. Hanbel (Zühd'de) ve Ebû Nuaym (Hilye'de) Vehb b. Münebbih'ten (maktû' olarak) rivâyet etmişlerdir." [2]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 588.

[2] Bu hadis hakkında Ahmet Tahir Dayhan şöyle demektedir: "İbn Hacer'in serdettiği (bazıları zayıf olmakla birlikte) birçok şâhid ve mütâbi'den başka, tesbit edebildiğimiz başka takviye edici deliller de vardır. Hilyetü'l-Evliyâ'da Ebû Nuaym, Buhârî'nin bu hadisine mütâbeât-ı tâmme'de bulunmuş, yani Buhârî'nin şeyhine kendine âit iki ayrı senedle vâsıl olmuştur. Bunlardan biri; İbrâhim b. Muhammed b. Hamza, Ebû Ubeyde Muhammed b. Ahmed b. Müemmel, Muhammed b. Kerâme, Hâlid b. Mahled...diğeri ise; İbrâhim b. Abdillah, Muhammed b. İshâk es-Serrâc, Muhammed b. Kerâme, Hâlid b. Mahled...şeklindedir. Aynı şekilde Zehebî'nin de bu hadise bir mütâbii vardır. Ahmed b. İshak, Ebû Bekr b. Şâbûr, Abdü'l-Azîz b. Muhammed Ademî, Rızku'llah b. Abdi'l-Vehhâb, Abdu'r-Rahmân b. Mehdî, Hâlid b. Mahled isnâdıyla verilen bu rivâyet mütâbeât-ı kâsıra'dır. Zira Buhârî'nin şeyhinin şeyhine ulaşmaktadır. İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin Cerh ve't-Ta'dîl'inde (Zehebî'nin ondan naklettiğinden başka) Hâlid b. Mahled hakkında olumlu görüşler de kaydedilmektedir. Yahyâ b. Maîn'in onun hakkında "beis yoktur" (ما به بأس) dediği rivâyet edilmiştir. Zehebî'nin (daha evvel zikri geçtiği üzere) İbn Ebî Hâtim'in babası Ebû Hâtim'den yaptığı nakilde "hadisi yazılır" (يُكتبُ حديثُه) sözü ona âittir. Geri kalan "onunla delil getirilmez" (لايُحتجُّ به) ilâvesi ise Ebû Hâtim'in değil, Ebû Ahmed (herhalde İbn Adîyy ?)'in sözüdür. Biri ta'dîl diğeri ise cerh lafızlarından olması sebebiyle üzerinde durulması gereken bu farklılığı, İbn Hacer'in Tehzîb'inde görmekteyiz. Ayrıca Ebü'l-Velîd Bâcî de Ebû Hâtim'in sözünü bizim verdiğimiz şekilde aktarmaktadır. Mîzân'ın elimizdeki baskısında bir yanlışlık olması muhtemeldir. İbn Adîyy Kâmil'de, Hâlid b. Mahled'in münker hadislerini sıraladığı bölümün sonunda şöyle der: "Kûfîlerden Osman b. Kerâme, Garplılardan Ahmed b. Saîd ed-Dârimî'nin Hâlid'den rivâyet ettikleri hadise itibar ederim. Bu iki şahsın ondan aldıkları hadise karşı gönlüm rahattır... Bana göre Hâlid b. Mahled inşâallah lâ be'se bih'dir". Dikkat edilirse, sözkonusu hadis Osman b. Kerâme vâsıtasıyla Hâlid'den alınmıştır. Ebû Ya'lâ (v.307/919), Müsned'inde bu hadisi Abbâs b. Velîd, Yûsuf b. Hâlid, Amr b. İshâk, Atâ b. Yesâr tarîkiyle Hz. Meymûne'den rivâyet

Keza, Buhârî'nin "Câhiliyye Devrinde Yemin" adını verdiği bir babda, Nuaym b. Hammâd-Hüşeym b. Ebî Hâzim- Husayn b. Abdi'rrahmân senediyle Amr b. Meymûn el-Evdî'den rivâyet ettiği mevkûf bir hadis, Ebû Nasr el-Humeydî (ö.488/1095) tarafından ağır dille eleştirilmiştir. Amr b. Meymûn orada şöyle diyor: (اجْتَمَعَ عليها قِرَدَةٌ قد زَنَتْ فرَجَمُوهَا فرَجَمْتُهَا معهم رأيتُ فى الجاهليَّةِ قِرْدَةً) "Câhiliyye zamânında; maymunların, zinâ etmiş dişi bir maymunun başına toplanıp onu recmettiklerini gördüm. Ben de onlarla birlikte maymunu recmettim (taş attım)[1]. Kastallânî, burada herhangi bir alimin hadis hakkında itirazlarını serdetmeden hadis hakkında bilgiler verir ve der ki: "Fethu'l-Bârî'de dediği gibi mezkur hadis, vukûfumuz olan asılların çoğunda mevcuttur. Hâfız Ebû Zerr'in, güvenilir üç imam olan şeyhlerinden (Müstemlî, Serahsî, Küşmeyhenî) nakletmesi ve Ebû Mes'ud'un Etrâf'ında zikredilmesi delil olarak kâfîdir. Evet, bu ve bundan sonraki hadis Nesefî rivâyetinden düşmüştür. Bu, Ferebrî'nin rivâyetinde bulunmamasını gerektirmez. Evvelce zikrettiğim ve ileride de söyleyeceğim üzere; Firebrî'nin rivâyetinde Nesefî'ye göre birçok hadis fazladır."[2]

---

etmiştir. İbn Hacer bu rivâyeti zayıf bulmaktadır. Zehebî ve İbn Hacer'in, velî hadisinin Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer almadığı yolundaki sözlerini nakletmiştik. Ancak araştırmamız netîcesi bu hadisin orada da bulunduğunu gördük. Ahmed b. Hanbel iki ayrı senedle hadisi zikretmektedir. Biri; Hammâd ve Ebü'l-Münzir (ikisi birlikte) ,Urve'nin azadlığı Abdü'l-Vâhid Urve tarîkiyle Hz. Âişe'ye, diğeri; Ebü'l-Münzir, Urve kanalıyla yine Hz. Âişe'ye ulaşmaktadır. İlk rivâyette hadis: مَنْ أذَلَّ لى وليًّا فقد إستحلَّ محاربتى lafzıyla, ikincisinde ise آذى من... lafzıyla başlamaktadır. Mânâ bakımından benzerlik arzettiği için, bunları şâhid olarak değerlendirmek gerekir.

Netice itibâriyle; Huzeyfe b. Yemân'dan gelen rivâyet hâriç diğer takviye edici tarîklerin bir kısmının zayıf olduğu ortaya çıkmış bulunuyor. Bununla birlikte, Buhârî'nin kendi tarîkine yapılan mütâbi'leri de gözönünde bulundurursak, hadis metninin zayıf olmadığı, yani (İbn Hacer'in belirttiği gibi) bir aslının mevcut olduğu kanâati hâsıl olmaktadır. Bir de bu hadisi Buhârî'nin Kitâbü'r-Rikâk'da zikredişi, meselenin hallini kolaylaştırmaktadır. Zira daha evvel Dârekutnî'nin tenkitlerinden bahsederken Buhârî'nin, eserinin tümünü sahihliğin en yüksek derecesindeki hadislerden oluşturmadığına dikkat çekmiştik. Mesela, Ebû Zür'a er-Râzî'nin Münkeru'l-hadîs dediği Muhammed b. Abdi'r-Rahmân et-Tufâvî hakkında İbn Hacer: "Onun Sahîh'de üç hadisi vardır...Bunlardan üçüncüsü, Kitâbü'r-Rikâk'daki كُنْ فى الدنيا كأنَّك غريبٌ hadisidir. Tufâvî bunun rivâyetinde teferrüd etmiştir. Hadis, Sahîh'in garîb (ferd)lerindendir. Buhârî'nin sıkı davranmaması, öyle görünüyor ki, bunun terğîb ve terhîb hadislerinden olması sebebiyledir.". diyor. Aynı durum, özellikle koyu Şîî olduğu ve münker rivâyetleri bulunduğu için tenkîd edilen, Buhârî'nin kendi şeyhi Hâlid b. Mahled ve Kitâbü'r-Rikâk'daki bu rivâyeti için de sözkonusudur." Dayhan, Ahmet Tahir, *a.g.t.*, 94-97.

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* VIII, 360, Buhârî, Menakıbu'l-Ensar, 27 (IV, 238).

[2] Kastallânî, *a.g.e.,* VIII, 361. Ahmet Tahir Dayhan mezkur hadisle ilgili olarak der ki: "Humeydî, el-Cem'u Beyne's-Sahîhayn adlı eserinde: "Nesefî'nin Ferebrî'den rivâyet ettiği nüshada, maymunlarla ilgili bu haber hakkında hiçbir şey kesinlikle yoktur. Herhalde bu, Buhârî'nin kitabına sonradan katılmış (mukhamât) şeylerdendir." demektedir. İbn Hacer, recm hâdisesi üzerine söylenen kavilleri sıraladıktan sonra şunları söylemektedir: "Humeydî, el-Cem'u Beyne's-Sahîhayn'da acâip bir iş yapmış; bu hadisin Buhârî'nin bazı nüshalarında (ya da bir nüshasında) bulunduğunu ve sâdece Ebû Mes'ud (ed-Dımeşkî)'un (ö.401/1010) el-Etrâf (Etrâfü's-Sahîhayn) adlı eserinde bunu zikrettiğini zannetmiştir. 'Buhârî nüshalarında aslâ bu hadis yoktur, belki de Buhârî'nin eserine ilâve edilmiş hadislerdendir.' demiştir. Onun bu söylediği merdûddur. Mezkur hadis, vukûfumuz olan asılların

Bu bağlamda Kastallânî, satır aralarında zaman zaman bazı şarihlerin Sahîh'teki bazı hadis metinlerine yaptığı eleştirileri de savunmaya çalışmıştır. Örneğin, Evzâî-Yahyâ- Ebû Seleme b. Abdirrahmân b. Avf vâsıtasıyle Ca'fer b. Amr ve babasından tahrîc ettiği mevkûf bir hadiste, "Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sarığına ve mestine mesh ettiği." bildirilmektedir. Bunun hemen arkasından, Ma'mer b. Râşid'in de aynı tarîkle hadisi (Ca'fer'in babası) Amr'dan rivâyet ettiğine işâret edilmiştir. el-Câmiu's-Sahîh'i Ferebrî'den rivâyet edenlerden Ebû Zeyd el-Mervezî (ö.371/981)'nin râvîsi Ebû Muhammed Abdullah b. İbrâhim el-Asîlî el-Mâlikî (ö.392/1001), şârih İbn Battâl'ın (ö.449/1057) kendisinden naklettiğine göre şöyle demektedir: "Bu hadiste sarık (العمامة) kelimesinin zikredilmesi, Evzâî'nin hatâsıdır. Zira Şeybânî ve başkaları (Evzâî gibi) hadisi Yahyâ'dan nakletmişler ancak bunu zikretmemişlerdir. Bu yüzden, topluluğun rivâyeti tek kişinin rivâyetine tercih edilmelidir. Kastallânî buna şöyle cevap verilir dedikten sonra "Evzâî'nin mezkur ilâvede teferrüd ettiğini farzetsek bile, bu onu hatâlı kılmayı gerektirmez. Çünkü sika bir râvînin arkadaşlarının rivâyetine muvâfık olan ziyâdesi kabul edilmiştir" demektedir. Ma'mer'in mütâbeatına gelince; bunda sarık ilâvesi yoktur ve mürseldir. Zira Ebû Seleme Amr'dan hadis işitmemiştir." Kastallânî der ki: "Abdur-rezzâk'ın, Musannef'inde Ma'mer'den yaptığı rivâyette عمامة kelimesi yoktur. Ancak İbn Mende (ö.395/1005) Kitâbü't-Tahâre'sinde Ma'mer tarîkiyle aynı hadisi zikretmiştir ve onda

---

çoğunda mevcuttur. Hâfız Ebû Zerr'in, güvenilir üç imam olan şeyhlerinden (Müstemlî, Serahsî, Küşmeyhenî) nakletmesi, Ebû Nuaym ile İsmâilî'nin Müstahrec'lerinde ve Ebû Mes'ud'un Etrâf'ında zikredilmesi delil olarak kâfîdir. Evet, bu ve bundan sonraki hadis Nesefî rivâyetinden düşmüştür. Bu, Ferebrî'nin rivâyetinde bulunmamasını gerektirmez. Evvelce zikrettiğim ve ileride de söyleyeceğim üzere; Ferebrî'nin rivâyetinde Nesefî'ye göre birçok hadis fazladır. Humeydî'nin Sahîh-i Buhârî'de olmayan şeylerin ona ilâve edilmesini tecvîz edişi, ulemânın Buhârî'deki tüm rivâyetlerin sıhhatine dâir verdikleri hükme ve kitabın ona nisbetinin kesinliği hakkındaki ittifaklarına münâfîdir. Humeydî'nin sözü, Sahîh'deki bütün hadislerin mevsûk olmadığı fikrine yol açan fâsid bir tahayyüldür. Zira bu hal herhangi biri için câiz olunca, tek tek hepsi için de câizdir. Böylece kitaptaki hiçbir hadisin mevsûkiyeti kalmaz. Halbuki ulemânın ittifâkı bunun tam aksidir. İbn Abdi'l-Berr'in, İsmâilî'nin tahrîc ettiği tarîki zayıf görmesi (tad'îfi), Buhârî'nin bu hadisi tahrîc ettiği tarîk ile ortadan kaldırılmıştır."Dayhan, Ahmet Tahir, *a.g.t.,* 139-140. Sonuç cümlelerini Ahmet Dayhan şöyle bağlar. "Goldziher'in, Buhârî metninin katmalardan masûn kalmadığı iddiâsına örnek olsun diye zikrettiği tek rivâyet budur. Onun, tüm aramalarına rağmen el-Câmiu's-Sahîh'de bulabildiği bu ve benzeri birkaç örnek, aslında İmam Buhârî'nin başarısını ve hatâ payının azlığını ispat eder. Ki Humeydî'nin öne sürdüğü mezkur ihtimal de, Fuad Sezgin tarafından yersiz bulunmuştur. Ona göre, Nesefî rivâyetinde bu haberin bulunmayışı, Ferebrî nüshasına nazaran daha mütekâmil olduğundandır. Zira Buhârî'nin, bizzat kendisinin sonradan hadisi kitabından çıkarmış olması muhtemeldir. Bununla birlikte, rivâyetlerin filolojik tahlîli İbn Hacer'in reddiyesini haklı kılmaktadır. Yani İbn Hacer'e kadar gelen farklı Buhârî nüshalarının birbirleriyle kıyâsı, bu haberin esere sonradan sokuşturulma ihtimâlini ortadan kaldırmaktadır." Dayhan, Ahmet Tahir, *a.g.t.,*141.

bu kelime mevcuttur.Ebû Seleme'nin Amr'dan semâı olmamıştır. Bilakis oğlu Cafer'den dinlemiş ve bu mutabaat mürseldir.[1]

Kastallânî bazen de Buhârî'nin senedde kullandığı bir tabirden dolayı farklı anlayışları irdeler ve sonunda sened hakkında bilgi verir. Örneğin, Buhârî 1. senedi: Kuteybe b. Said-Cerir b. Abdülhamid-Abdülaziz b. Rufey-Zeyd b. Vehb-Ebu Zer olarak zikreder 2. Senedi ise: Nadr b. Şümeyl-Şu'be-Habib b. Ebu Sabit-A'meş-Abdülaziz b. Rufey olarak ve daha sonra, Zeyd b. Vehb bu hadisi "(bihaza)" tahdis etti lafızlarıyla rivayeti nakleder. Kastallânî der ki: "Müellifin burada 3 defa tahdis lafzını kullanması, Zeyd b. Vehb'in önceki iki rivâyetin tedlis olmadığından emin olmak içindir".....İsmailî burada itiraz etti ve dedi ki: "Burada Şu'be hadisinde "mallarını Allah yolunda harcamayıp çoğaltanlar" konusu yoktur. Bunda ancak, Allah'a şirk koşmadan ölen kimse ile ilgili konu vardır." Kastallânî şöyle cevap verilir demektedir: "Buhârî, hadisçilerin metodunu takip etmiştir. Onun, bu ifadeyle hadisin aslını kasdettiği açıktır. Bu asıl her üç ravide de vardır. Dolayısıyla, hadisin "bihazaبهذا" ile her üç ravi için kullanılması caizdir. Aynî ise, "bihazaبهذا" ifadesiyle, mukayyed kılınması caiz değil diyerek itiraz etmiştir. Çünkü, "hazaهذا" lafzı, hazır olana işaret içindir. Hazır olan da sevkedilen lafızdır."[2]

Yine Kastallânî bazen de hadis usülü kaidelerinden hareketle, senedde müphem bırakılan bir ismin sened açısından sorun teşkil etmeyeceğini söyler. Örneğin, İbn Abbas dedi ki: "Bana birisi böyle anlattı." Kastallânî der ki: "Burada, İbn Abbas'a anlatanın başka bir rivâyette Ebu Hureyre olduğunu ve sahâbenin hepsi adil olduğu hususunda ittifak olduğu için sahabi isminin zikredilmemesinde bir beis yoktur."[3]

Kastallânî yine ravilere yönelik ihtilat meselesi ile ilgili açıklamalarda bulunur. Örnek olarak "Kureyş" adlı ravi için Kastallânî, İbn Hacer'in beirttiğine göre Berzenci, Kureyş'in ihtilatından dolayı O'nun teferrüd ettiğini ve bu hadisin sıhhati için tevakkuf ettiğini söyler. Yine devamında İbn Hacer der ki: "Ancak biz Ebu Şeyh ve Bezzâr'ın Ebu Hureyre'den gelen mütâbi rivâyetini bulduk. Aynı

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 503, Buhârî, Vudû, 48 (I, 59).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 519, Buhârî, Rikâk 13 (VII, 176).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 544, Buhârî, Ta'bir, 38 (VIII, 81).

zamanda İbnü'l Medini'nin (ö.230/844) ve akranının Kureyş'ten semâi'nın, ihtilatından önce olduğunu ifade etmiştir."[1]

Genel olarak Kastallânî, ravilere yönelik tenkidlere karşı savunmacı bir yaklaşıma sahiptir. Gerek mukaddime gerekse de şerh baştan sonuna kadar dikkatlice okunduğunda bu durum bariz bir şekilde görülecektir. Nadir olsa da tedlis, irsâli hafi vb. sebeblerden dolayı, Buhârî'nin Sahîhi'ndeki bazı ravileri ve senedleri eleştirebilmiştir. Yine gerek mukaddimede gerek Sahîh'in tümünde zayıf hadisin varlığı kabul edilmekle birlikte bunların çok sınırlı sayıda olduğu ileri sürülmüştür. Ravi açısından da aynı durum söz konusudur. Kastallânî, öncelikle sahâbeyi "kulluhum udûl" prensibi çerçevesinde tenkit dışı bırakmıştır. Yine zayıf ravilerin varlığı kabul edilmekle birlikte bunların zayıflığı onların terkini gerektirecek şiddette olmadığı ileri sürülmüştür. Belki söylenmesi gereken başka bir husus ise, genelde Buhârî'de tenkit edilen bir ravinin herhangi bir sebebten dolayı başka münekkid tarafından tevsik edici lafızlarla tavsif edilmesinden dolayı ravi sika addedilmiştir. Genelde cerheden münekkidlerin değil daha çok tevsik eden ravilerin görüşü alınmıştır. Sonuç olarak Kastallânî, Sahîh-i Buhârî'deki ravileri sika addetmiş ve onlara yönelik tenkitleri savunmuştur.[2]

2.Ravilerin Biyografileri Hakkında Bilgi Vermesi

Kastallânî'nin, hadislerin senedleriyle ilgili yaptığı açıklamalardan biri de ravilerin doğum, ölüm, nisbe, eserleri vb. ile ilgili bilgilerdir. Raviler hakkında verilen bu bilgileri şerhin tamamında gözlemek mümkündür. O, Sahîh Buhârî hadislerinin senedlerinde yer alan bazı ravilerin tabakaları, isimleri, nisbeleri, beldeleri, talebeleri vb. konularda bilgiler vermektedir. Burada bazı ravilerin kısaca biyografileri hakkında bilgiler verilecektir.

Bazı ravilerin memleketini zikreder. Örneğin, Yezid b. Ebi Hubeyb'in Mısır'lı olduğu, aynı babda bir sonraki hadiste Ubeydullah b. Musa'nın Kufe'li olduğunu söyler.[3]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XII, 261, Buhârî, Akikâ, 2 (VI, 217).
[2] Örnekler için bkz. Kastallânî, *a.g.e.*, I, 178, 200, 212, 454, 503 ; II, 74; III, 27, 122, 544, 569, 583, 689, 702, 714; IV, 55, 218, 227, 240, 252, 253, 261; V, 437; XII, 534, 609, 636, 637, 704, 715, XIII, 63, 105, 543, 688.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XI, 498-499, Buhârî, Nikâh, 53 (VI, 138).

Bazı ravilerin künyesi hakkında bilgi verir. Örneğin, "Ebu Said künyesi ile künyelenen ravinin, Sa'd b. Malik olduğunu" belirtir.[1]

İsmi tam zikredilmiş aynı isimdeki başka bir ravi ile karıştırılmaması için ravinin ya nisbe veya lakabını verir. Örnek olarak, "Yahya b. Yahya'nın, Nisaburî" olduğunu söyler.[2]

Bazen de raviyi sika olup olmaması açısından inceler ayrıca ravinin Buhârî'de hadis sayısı hakkında bilgi verir. Örnek olarak, Amr b. İsa hakkında şöyle der: "Sika bir ravidir, müstahkemül hadistir.(Hadisi sağlamdır.) Zikredilen babta ve namaz bölümde geçen hadisten başka hadisi yoktur."[3]

Senette geçen ravilerin eserlerini de nakleder: Örneğin, Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55) için, "Tabakâtü'r-ruvât ve et-Târîh adlı eserleriyle tanınan ve müellifin şeyhlerinden biridir" demektedir.[4]

Bazen de ravinin mezhebi hakkında bilgi verir. Örneğin, "Ebu'l Ahvas'ın, Hanefi olduğunu" kaydeder.[5]

Bazen de rivâyette geçen ismin farklı kişiler olabileceğini ama başka yerden delil getirerek olası yanlış anlaşılmanın önüne geçmektedir. Örnek olarak ravi İshak ile ilgili olarak der ki: "Bu ya İbn Rahuye'dir veya İbn Mansur'dur. Bunda tereddüd edilmiştir. Çünkü her ikisi de Yakup b. İbrahim'den rivâyet etmişlerdir. Ama sünnet imamı ve hafızı İbn Hacer, nüshasında, Ebu Zer tarikıyla, bu kişinin İshak b. İbrahim olduğunu, bu kişi ise İbn Rahuye olduğunu kesin olarak vurgulamıştır."[6]

Kastallânî özellikle de hadis ilmine büyük emek veren kişileri güzel bir şekilde över. Leys b. Sa'd için de "Mısır'ın imamı", "büyük şeref sahibi"[7], ifadelerini kullanmaktadır.

Bazen de ravi hakkındaki açıklama ile ilgili olarak başka müellif ve eserini zikreder. Örneğin, Ahmed adlı ravinin "İbn Salih olduğunu belirtir ve bunu, Ebu

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 347, Buhârî, İlm, 35 (I, 34).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*,, X, 120, Buhârî, Tefsirü'l-Kur'an, 5 (V, 170).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 63, Buhârî, Edeb, 38 (VII, 81).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XI, 392, Buhârî, Nikâh, 4 (VI, 117).
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 767, Buhârî, İdeyn, 22, (II, 10).
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 30, Buhârî, Salât, 10 (I, 97).
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 409, Buhârî, Daavat, 29 (VII, 155).

Nuaym'ın, Müstahrec'inde vurguladığını söyler."[1] Şu'be b. Haccac için, Süfyan-ı Sevrî'nin, "Şu'be, hadis konusunda emirü'l müminindir"[2] dediğini nakleder.

Keza ravilerin meslek ve ölümü hakkında bilgi verir. Örneğin, Hişâm'ın, İbn Yusuf San'anî ve San'a kadısı olduğunu, 199 yılında vefat ettiğini söyler.[3]

Yine bazı ravilerin hangi özellikleri ile daha çok tanındığını söyler: Musa b. Ukbe için, "megâzî konusunda imamdır"[4], Ali b. Abdullah b. Cafer el-Medinî için, "kendi asrında hadis ve ilel imamıdır"[5] gibi ifadeler kullanmaktdır.

Böylece Kastallânî, hadislerin senedleriyle ilgili yaptığı açıklamalarından biri de ravilerin isimleri hakkında verdiği bilgilerdir. O, Sahîh-i Buhârî hadislerinin senedlerinde yer alan hemen hemen bütün raviler hakkında bilgi verirken bazı ravilerin tabakaları, isimleri, nisbeleri, beldeleri ve hocaları vb. konularda okuyuculara doyurucu bilgiler vermiştir.

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 390, Buhârî, Ezan, 58 (I, 171).
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 204, Buhârî, Edeb, (VII, 182).
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 626, Buhârî, Cuma, 6 (I, 213).
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 590, Buhârî, Libâs, 2 (VII, 34).
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 284, Buhârî, Ezan, 3 (I, 151).

B. METİNLERİ ŞERH METODU

Burada rivâyet metinlerinin anlaşılması için yapılan açıklamalar yer almaktadır. Önce hadislerdeki lafzî manaların tespiti, daha sonra ise hadislerdeki fıkhi boyut ele alınacaktır.

1. Kastallânî'nin Hadislerdeki Lafzî Manaları Tespit Etmesi

Hadislerin muhtevalarının en güzel şekilde anlaşılması, hadislerin lafzî manalarının bilinmesiyle mümkündür. Bilindiği gibi, hadis metinleri üzerinde yürütülen çalışmalar iki amaca yöneliktir: Birincisi, hadis lafızlarının bilinmesi; ikincisi de bu lafızların manalarının anlaşılmasıdır.[1] Bu bağlamda, hadislerin lafzî manalarını tespiti, dil yönünden açıklama olduğundan, hadislerin dilinin iyi bilinmesine bağlıdır. Bunun için de Arap dili ve gramerine hakim olmak, hadislerin anlaşılmasına en büyük katkıyı sağlayacaktır. Yoksa salt manada Arapça'yı bilmek, hadislerin anlaşılmasına bir nebze de olsa katkıda bulunsa bile bu yeterli olmamaktadır. Genelde tüm şarihler gibi Kastallânî de, hadislerin anlaşılması için hadislerin lafzî manalarını tesbit etmeye çalışmıştır. Bu, bazen hadislerde geçen kelime ve cümleleri tahlil etmek, kelimelerin lügat manalarını açıklamak, bazen de rivayetlerdeki garip kelimeleri açıklamak şeklinde olmuştur. Burada öncelikle Kastallânî'in hadislerde geçen kelime ve cümleleri tahlil etmesi ve kelimelerin lügat manaları üzerinde durmasına temas edecek, daha sonra da garip kelimeler ile ilgili açıklamalarını vermeye çalışacağız.

a. Hadiste Geçen Kelimeleri Tahlil Etmesi ve Kelimelerin Lügat Manalarını Açıklaması

Hadislerin anlaşılması, lafzî manaların tesbiti için, hadislerde geçen kelime yapılarının bilinmesi gerekmektedir. Kastallâni de hadislerde geçen kelimeleri çeşitli şekillerde incelemeye çalışmıştır.

[1] Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 273.

Kastallânî, birden çok anlama gelecek bir kelimeyi kullanılan hadiste hangi manada kullanıldığına dikkat çeker. Örneğin "Peygamber ona, halkı için bir emanname yazdı." (ketebe lehüm bi bahrihim) ifadesindeki ("bahrبحر") kelimesi ile ilgili olarak Kastallânî, "deniz manasında olmayıp belde ve beldede bulunan insanlar manasında"[1] olduğunu söylemektedir.

Keza "Hatice'yi cennette bir köşkle müjdeleyin."[2] hadisinde geçen (بيت)'ten maksat, "inciden yapılmış köşk" manasında olduğunu söyler.

Kastallânî, bazen sadece kelimelerin lügat manalarını değil bu kelimelerin geniş açıklamasını da yapar. Örnek olarak Kastallânî "Yalnız iki kişiye hased edilir. Birincisi Allah'ın kendisine mal verip de o malı hak yolda sarfetmeye muvaffak kıldığı kimsedir. İkincisi Allah'ın kendisine hikmet verip de o hikmete göre hükmedip onu da başkalarına öğreten kimsedir."[3] hadisi ile ilgili olarak der ki: "Buradaki hasedden maksat gıbta etmektir. Çünkü hakiki hased, başkasının elindeki şeyin yok olmasını istemektir ki bu nasıl olur da mubah olur. İşte burada hased ise gıbta anlamında kullanılmıştır.Yine hadiste geçen hikmet de Kur'an'dır veya cahillikten ve kötülükten alıkoyan her şeydir."[4]

Yine; Ebû Hureyre (r.a.)'dan Resûlullah (s.a.s.)'ın şöyle buyurduğu nakledilir: "İbrâhîm (a.s.) seksen yaşından sonra keserle sünnet oldu."[5] Kastallânî, bu hadiste geçen "قدوم" kelimesi ile ilgili tartışmaları serdettikten sonra der ki: "Kadum", şeddesiz, "marangoz aleti" olan "Keser"; şeddeli okunduğunda bir yer adı olduğu için, İbrahim "Kaddum" denen yerde sünnet olmuş olur. İbn Kayyım en fasih okuyuşun "Kadum" şeklinde olmalı derken, İbnü's-Sikkît ise, mutlaka "kaddum", şeddeli okunması gerektiğini söyler. Mühelleb'ten yaptığı açıklama ise, kadum alet, şeddeli ise, yer, mekân adıdır. Buhârî ise, "Kaddum" şekli ile kabul etmiştir."[6]

Keza Kastallânî, hadislerde farklı nüshalarda geçen kelimelerin anlam ve yazı benzerliğine dikkat çeker. Anlam değişmese dahi Kastallânî açıklama yapmaktadır.

Örneğin, bir rivayette "Kendilerine zina cezası uygulanan Yahudi bir kadın ve bir erkeğin durumunu anlatan" hadiste Abdullah b. Ömer: "Ben o Yahûdî erkeğini,

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 696, Buhârî, Zekat, 54 (II, 132).
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 361, Buhârî, Umre 11 (II, 203).
[3] Buhârî, İlm, 15 (I, 26).
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 300.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 348, Buhârî, İsti'zan, 51 (VII, 144).
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 349.

taşlardan kadını korumak için kadının üzerine kapanıyor hâlde gördüm" demiştir. Burada Kastallânî burada şöyle demektedir:يجنأ "Yecneü/abandı, kapandı kelimesi mevcut iken başka nüshalarda ise, cimin noktasız hali ha ile hemzesiz olarak,يخنأ yehne/ eğildi, (kapandı) kelimesi mevcuttur."[1]

Şerhteki kelimelerin etimolojik olarak zaptı ile ilgili örnek vermek gerekirse şu örneklere bakılabilir.

Örneğin Kastallânî, Cihad ve's siyer babında, "جهاد" kelimesi ile ilgili olarak der ki: "el-Cihâdالجهاد", cim harfinin kesreli okunması şartıyla, düşman güç sarfetti anlamındadır. "El-Cehdüالجهد" kelimesinden türetilirse, işlediği amel sonucu ortaya çıkan yorgunluk, meşakkat anlamındadır. Eğer ki "el-Cühdالجهد" diye cim harfi damme (ötre) ile telaffuz edilirse: güç, enerji anlamını taşımaktadır. Çünkü her bir kimse karşısındakini etkisiz hale getirmek için gücünü sarfetmektedir."[2]

Keza, "Din nasihattir."[3] rivâyetinde Kastallânî şöyle demektedir: "Nâsihat, bal ve benzeri maddelerin hâlis ve katıksız olması demektir. Halis ve katıksız olan her şey ("nush نسخ") niteliğini kazanır. (Araplar) böylelikle sözün ve davranışın onları ifsâd eden şeylerden halis kılınmasını, nefsin de kirletici unsurlardan arındırılmasını, balın yabancı maddeler ile karışmışlığından arındırılmış olmasına benzettiklerinden, bu tabiri kullanmışlardır."[4]

Yine başka bir hadis şöyledir: "Bir keresinde Peygamber (s.a.s.) birtakım kadınlar ve çocukları karşıdan gelirlerken-ravi: Düğün yemeğinden gelirlerken dediğini sanıyorum, demiştir- gördü de ayağa kalkıp dikilerek: 'Allah şahid olsun ki, sizler bana insanların en sevimlilerindensiniz' buyurdu ve bu sözü üç kere tekrarladı."[5] Kastallânî bu rivâyette geçen ممثلا (dikilerek) kelimesinin okunuşunu tespit etmiştir. "Bu kelimenin ilk harfinin zammeli, ikincisinin sakin, üçüncüsünün ise kesralı " ث" şeklinde okunması gerektiğini belirtmekte ve Sefaküsî'den bu kelimenin rubai babta da kullanıldığını, dilcilerin bir adam ayağa dikildiğinde sulasi babta "مثل الرجل " şeklinde tabir edildiğini (fethalı mim ve dammeli ث)söylediklerini nakletmektedir." [6]

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VIII, 145, Buhârî, Menâkıb, 26 (IV, 186).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 304.
[3] Buhârî, İman, 42 (I, 20).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 260.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 298, Buhârî, Menâkıbü'l-Ensar, 5 (IV, 223).
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 299.

Yine Kastallânî, "La yedhulu'l cennete kattâtün." hadisi ile ilgili olarak der ki: "Müslim'de Ebu Vail'in Huzeyfe'den "نمام" lafzıyla naklettiği bir hadis vardır dedikten sonra şu açıklamayı yapar. "قطاط, "Nemmâm" demektir; koğuculuk etmek ma'nâsına olan "النم" lafzından mübalağa sîgasıdır. "Nemime" de ondan isimdir, koğuculuk'tur. "Kattât" ile "Nemmâm" arasındaki fark şudur: "Kattât ve Nemmâm aynı manadadır. "Nemmâm", olaya şahit olarak ve sözü bizzat duyarak insanlar arasında söz getirip götüren kişidir. "Kattât", bizzat işitmediği sözü naklededen kimsedir."[1]

Yine Kastallânî, "Münâfığın alâmeti üçtür: Konuşunca yalan söyler. Söz verince sözünde durmaz. Kendisine bir şey emanet edilince hiyanet eder."[2] hadisinde münafık kelimesi ile ilgili olarak der ki: النفق "en-nefak" kelimesinden türemiş olup "bodrum " manasına gelir ki bodrum, gizlenilen yerdir. İkinci olarak النافقاء tavşanının yuvalarından (hücrelerinden biri) birine "القاصعات" "el-kâsiât" da diğerine denir. Tavşanın birinden çağrıldığında diğer yuvadan çıkıvermesine benzetilerek "sen tavşan yuvasından çıktı" dersin, münafık da böyledir. O bir kapıdan islama girer diğer kapıdan çıkar. Küfrünü gizler, imanını izhar eder."[3]

Bazen de Kastallânî, hadislerde geçen kelimeleri veya deyimleri de arapların örf ve adetlerinden hareketle açıklamaya çalışır. Örneğin, İbn Ömer (r.a.) haber verdi ki "Resûlullah (s.a.s.) şığar sûretiyle yapılan nikâh'dan nehyetmiştir."[4] Kastallânî, şöyle demektedir: "Şiğar' lügatte bir manâsı ayağı kaldırmak demektir. Köpek işemek için ayağını kaldırınca "Şağara'l-kelbu" denir. Sanki o şahıs: Ben senin kızının ayağını kaldırmadıkça sen de benim kızın ayağını kaldırma demiş gibi oluyor. Yâhud da bu nevi' nikâhta mehr olmadığı için şehrin sultandan boşalması ma'nâsına olan "şağar a'l-beledu" ifadesinden gelmedir. Şığâr suretiyle nikâh, mehirsiz olarak değişmek yoluyla nikâh yapmaktır. İslâm'dan önce Arablar arasında bu yoldan kızlarını, kızkardeşlerini veya akrabalarını mübadele etmek ve birinin kadınlık kıymeti (Bıd'ı) öbürü için mehr sayılarak ve ayrıca bir mehr ta'yîn etmeksizin nikâh etmek âdeti yürürlükte idi. Bu yolda mübadele şartiyle iki taraf, kadının kadınlık kıymetini mehr bedeli sayarak nikâh akdi yapıyordu. İslâm'da bu

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 89, Buhârî, Edeb, 50 (VII, 86).
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 128, Buhârî, Edeb, 69 (VII, 95).
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 128.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 452, Buhârî, Nikah, 29 (VI, 128).

nevi' nikâh akdi, kadınlık şerefini alçalttığı ve birtakım haksızlıklar doğurduğu için yasak edilmiştir."[1]

Böylece Kastallânî, rivayetlerde geçen kelimeleri tahlil ederek ve kelimelerin lügat manalarını, arapların da örf ve adetlerinden yola çıkarak açıklamak suretiyle rivayetlerin muhtevasını en güzel biçimde açıklamaya gayret etmektedir.

b. Garîb Kelimeleri Açıklaması

Garîb hadisle bir ilgisi olmayan, bu yüzden onunla karıştırılmaması gereken garîbu'l-hadîs tabiri, hadislerin herkes tarafından kolayca anlaşılamayan, ancak Arap dilinde derinleşmiş alimlerin anlayabilecekleri lafızları manasınadır. Konusunu hadislerin anlaşılması güç lafızlarının açıklanmasının teşkil ettiği ilme de garîbu'l-hadîs ilmi denir.[2]

Selef uleması, Kur'ân ve hadis'te karşılaştıkları garîb kelimeleri anlayabilmek için Hz. Peygamber veya sahâbesine başvurma şansına sahip değillerdi. Bu nedenle Arap kelamına ve şiirlerine müracaat ederek söz konusu kavramları tanımlamak için Garîbu'l-Hadis bir ilim dalı haline getirilmiştir. Özellikle dil ilimleri ile iştigal eden alimlerin çabaları sonucunda hicrî III. asrın baslarından itibaren Garîbu'l-Hadis ilmine dair edebiyat teşekkül etmeye başlamıştır.[3] Hadislerin iyi ve doğru anlaşılması, bu kelimelerin iyi bilinmesine bağlıdır. Garîbü'l-hadis ilmi 'adeta peygamberimizin kullandığı kelimelerin lügatı' olan bir branş halini almıştır.[4]

Kastallânî hadisleri şerhederken hadis metinlerinde geçen garib kelimelerin izahında kendinden önceki alimlerden istifade etmiştir. Bu garip kelimeleri izah ederken hem daha önceki şarihlerden hem de bu konu üzerine yazılmış olan garibü'l-hadis türü eserlerden istifade ettiğini görmekteyiz. Bu bağlamda Kastallânî, hadislerde geçen garib kelimeleleri izah ederken, üzerinde durulmasını gerekli gördüğü kelimeleri el-Herevî (ö.401/1011), Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö.224/ 838), Abdulmelik b. Kureyb el-Esmaî (ö.216/831), Mahmud b. Ömer ez-Zamahşerî (ö.538/1143), İbnü'l-Esir el Cezerî, el-Mübarek b. Muhammed (ö.606/1209), Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (ö.328/940) gibi bir kısmı

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XI, 452.
[2] Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 103.
[3] Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşum*, 281.
[4] Koçkuzu, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, Dergah yay. İst., 1983, 86.

dilci bir kısmı da garibü'l-hadis konusunda eser telif eden alimlerin bu konudaki değerlendirmelerine başvurarak izah etmeye çalışır veya kelime ile ilgili kendi değerlendirmesini zikreder. Kastallânî garib kelimeleri birkaç açıdan inceler.

Kastallânî, bazen hadislerde geçen kelime ile ayet arasında ilişki kurarak açıklama yapar: Örneğin "Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir: Peygamber (s.a.s.):"(Ölüler için) avuç içi ile yanaklarını döven, yakalarını yırtan ve Câhiliyyet çağırışı ile feryâd (ve) figân eden kimse bizden değildir"[1] buyurdu. Burada Kastallânî der ki; hadiste geçen "şekkal cüyûb" yani kesen, yırtan manasındadır ve daha sonra bunu desteklemek için "Vadide kayaları kesip yırtan Semûd'a"[2] (وَثَمُود الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ) Fecr suresi 9. ayetini delil getirir.

Bu bağlamda Kastallânî, garib kelimeleri açıklarken dil analizlerini yapmayı da ihmal etmemektedir. Örneğin o, 'salsalatü'l-ceresصلصلة الجرس' teki 'salsalaصلصلة' için meleğin sesi olarak, yine 'feyufsamu anniفيفصم عني' ifadesini de vezin olarak "ضرب يضرب" vezninden geldiğini, bundan maksadın da, 'şiddetin kesilmesi', 'terk etmesi', 'ayrılması' demekte ve bu kelimenin rübai olan şekli 'efseme-yüfsimu' şeklinde olan rivâyeti de vardır ki bu da 'افصم المطر' yağmurun kesilmesi, ayrılması[3] anlamında olduğunu söyler.

Diğer bir rivayet şöyledir: "Allah çobanlık yapmayan bir peygamber göndermemiştir. Ashab da siz de mi ey Allah'ın Resûlü? diye sorunca Peygamberimiz şöyle cevap verdi: "Ben Kararit'de (veya Kararit karşılığında) Mekkeliler için çobanlık yaptım."[4] Hadisteki 'قراريط' kelimesi ile ilgili Kastallânî der ki: "İbn Mace'nin Şeyhi Süveyd dedi ki: Yani "her bir koyun için bir kırat"… yani kirat, dinar ve veya dirhemin bir cüzü anlamındadır. İbnü'l-Cevzî, İbn Nasır, Moğoltay da bu görüşü destekledi ve dediler ki: "Arablar, 'Kırat' diye bir yer bilmiyorlar." Ebu İshak el-Harbî de: "Kararit, Mekke'de bir yerdir" demiştir. İbn Hacer ise, "tercih edilen birinci görüştür. Çünkü Mekke ehli, Kararit denilen bir yerleşim mekanı bilmiyorlar." İbn Hacer'in tercih ettiği görüş ise, 'kararit'ten ücret anlaşılmaktadır."[5]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 414, Buhârî, Cenaiz, 36 (II, 82).
[2] Fecr, 89/9.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 98, Buhârî, Bed'u'l-vahy, 2 (I, 2).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 250, Buhârî, İcâre, 2 (III, 48).
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 250.

Kastallânî, ilk bakışta herkes tarafından anlaşılmayan garîb kelimeleri açıklamak suretiyle metinlerin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

2. Hadislerdeki Fıkhi Boyut

Hadis, İslâm dininin ikinci kaynağı konumundadır. Dolayısıyla dinî hükümlerin bir kısmı hadislerden çıkarılmaktadır. Çünkü dinin tüm hükümleri salt Kur'ân-ı Kerim'le belirlenmemiş olup, önemli bir kısmı hadislerle belirlenmiştir. Ayrıca sünnetin Kur'an ile olan ilişkisi gözardı edilmemelidir. Hz. Peygamber'in tüm hadislerini aynı kategoride değerlendirmek ve ele almak mümkün değildir. Nasıl ki âyetler arasında hüküm ifade eden ve etmeyen âyetler varsa, hadisler arasında da hüküm ifâde eden ve etmeyen hadisler vardır. Öyleki ahkâm hadislerini bir araya toplayan ve açıklamalarını yapan müstakil eserler dahi kaleme alınmıştır. Dolayısıyla ahkâm hadislerini değerlendirirken sadece kelime ve muhtevâ açıklamalarıyla yetinilmemesi, bu tür hadislerin fıkhî yönden değerlendirilmesi, analiz edilmesi ve onlardan bazı dinî hükümler istinbât edilmesi sözkonusudur. [1]

Şârihler, hadisleri açıklarken sadece hadisi dil, lafız ve muhteva olarak izah etmekle yetinmeyerek, ahkâm hadislerini fıkhî açıdan analiz eder ve gereken fıkhî hükümlere işaret ederek o konuda fakihlerin görüşlerini aktarırlar.[2]

Kastallânî hem muhaddis hem de fakih[3] ve Şâfiî mezhebine bağlı olan bir alimdir. Aynı zamanda fıkıh ağırlıklı Karafetüssuğra' Medresesi'nin şeyhliğine tayin edilmiştir. Fakih olmasından dolayı da fıkhi yönden hüküm ihtiva eden hadisleri fıkhi detaylara fazla girmeden şerh etmiştir. Bu tür rivayetlerde, bazen sadece kendi düşüncelerini genel açıklamalar şekinde verirken bazen sadece Şâfiî mezhebinin,[4] bazen İmam Şâfiî'nin Kavl-i Kadîm-kavl-i cedîdindeki[5] görüşlerini, bazen sadece Ebu Hanife'nin[6] Ahmed b. Hanbel'in[7], bazen iki[1], bazen üç mezhebin, bazen de

[1] Sancaklı, Saffet, *Begâvî ve Şerhü's Sünne'deki Şerh Metodu,* UÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1996, 212.
[2] Sancaklı, Saffet, *İbn Battal ve Buhârî Şerhi*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII, 2007, sy. I, 80.
[3] Lehhâm, Bedi´ es-Seyyid*, Kastallânî, (Ahmed b. Muhammed)*, 277.
[4] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 173.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 643; III, 727.
[6] Örnek olarak bkz. Kastallânî, *a.g.e.*, II, 49.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 139.

daha fazla mezhebin görüşlerini zikreder. Genel olarak şerhinde imam Şâfiî'nin ve Şâfiî mezhebinin görüşlerini ilk sırada zikrederek, diğer imam ve mezheplerin görüşünü daha sonra nakleder. Bazen imamımız, bazen ashabımız diyerek Şâfiî mezhebinin imam ve alimlerine atıfta bulunur. Yine rivâyetleri şerhederken, mezhebi farklılıkları ortaya koymaya çalışır. Bazen de başka mezheplerin görüşlerini dayandırdığı rivâyetleri de bazen sened ve metin tenkidi süzgecinden geçirir.

a. Genel Açıklamalar yapması

Kastallânî rivâyetleri şerhederken bazen fıkhi detaylara girmeden hadiste fıkhi hükümleri genel açıklamalar yapmakla vermektedir. Bu açıklamalarda genelde "Bu hadiste şu hükümler vardır." ifadesini kullanmaktadır.

Örneğin Hz. Aişe'den nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.): "Bir ordu Ka'be'yi (harâb etmeye) kasdedecek.. Bunlar Beydâ mevkiine geldiklerinde evvelleri ve âhirleriyle yere batırılırlar." buyurdu. Âişe dedi ki: "Ben: Yâ Resûlellah! Bunlar, evvelleri ve âhirleriyle nasıl yere batırılırlar; hâlbuki bunların arasında (alışverişle geçinen) çarşılar halkı ve o zâlimlerden olmayan kimseler vardır, dedim. Resûlullah: "Bunlar evvelleri ve âhirleriyle batırılırlar. Sonra bu batırılanlar (kıyamet gününde) kendi niyetleri ne göre diriltilirler."[2] buyurdu. Kastallânî der ki: "Bu hadîste, zâlimlerle beraber bulunmak ve onların meclislerinde oturmaktan sakındırma hükmü vardır."[3]

Yine nakledilen bir rivayette, Enes b. Mâlik (r.a.) şöyle demiştir: "Annem Ümmü Suleym: Yâ Resûlellah! Enes senin hizmetçindir, onun için Allah'a duâ ediver! dedi. "Allâhumme, eksir mâlehû ve veledehû ve bârik lehu fîmâ a'teyteh: Allah'ım malını, çocuklarını çoğalt." Kastallânî der ki: "Burada kişiyi Allah'ı anmaktan ve onun hukukuna riayet etmekten alıkoymadığı sürece malın, evladü ıyalin çokluğunun mubahlığına delalet vardır."[4]

Başka bir rivayette Esma şöyle demiştir: "Kureyş'in ahdi ve onların barış için ta'yîn etmiş oldukları müddetleri içinde annem bir müşrik olduğu hâlde bana ziyarete gelmişti. O zaman Kureyşliler Esmâ'nın annesinin babası beraberinde Peygamber ile

---

[1] Mesela İmam Malik ve Ebu Hanife'nin görüşleri için bkz. Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* II, 149; İmam Şâfiî ve Malikilerin görüşü için bkz. *a.g.e.,* II, 15; İmam Şâfiî ve İmam Ahmed'in görüşleri için bkz. *a.g.e.,* II, 171, 358.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* V, 93, Buhârî, Buyu, 49, (III, 19).
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* V, 94.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 406, Buhârî, Daâvat, 26 (VII, 154).

muharebeyi bırakıp barış anlaşması yapmışlardı. Annem gelince ben Peygamber'den fetva istedim ve: Annem arzu ederek bana geldi (onu kabul edeyim mi)? dedim. Peygamber: "Evet (ananla ilgilenip ona iyilik eyle)."[1] hadisinde Kastallânî şöyle demektedir: "Hadîste fıkıhtan şu vardır: Peygamber, Esmâ'ya, annesine iyilik etmesine ruhsat verdi ve kocasıyla bu hususta müşavere etmesini şart kılmadı. Bir de kadının kocasının malında, onun izni olmadan tasarruf etme hakkı vardır."[2]

Yine Kastallânî "Selem" Bölümünde 2 hadis ile ilgili açıklamalarda bulunur. Hadisler şöyledir:

1. Hadis: İshâk b. Şâhîn-Hâlid b. Abdillah eş-Şeybânî-Muhammed b. Ebî Mucâlid'den bu hadîsi tahdîs etti. O: "Biz onlarla buğdayda ve arpada selem muamelesi yapardık", demiştir. Abdullah b.Velîd, Sufyân es-Sevrî'den: O bize eş-Şeybânî tahdîs etti deyip "ve zeytin yağı alışverişinde de selem muamelesi yapardık dedi", diye söylemiştir. Yine bu isnâdla bize Kuteybe b. Saîd tahdîs edip şöyle dedi: Bize Cerîr b. Abdilhamîd, eş-Şeybânî'den tahdîs etti ve burada: "Buğdayda, arpada, kuru üzümde" diye söylemiştir.[3]

2. Hadis: Bize Amr haber verip şöyle dedi: "Ben Ebu'l-Bahterî et-Tâî'den işittim, şöyle dedi: Ben İbn Abbas'a hurma ağacının meyvesinde yapılacak selem akdinden sordum. O: "Peygamber (s.a.s.), kendisinden yenilinceye kadar ve tartılıncaya kadar hurma ağacının meyvesinin satışından nehyetti", dedi. O adam (belki Ebu'l-Bahterî): Tartılacak olan, hangi şeydir (çünkü ağaç üzerindeki hurmayı tartmak mümkin değildir)? dedi. İbn Abbâs'ın yanındaki bir adam: Korununcaya (veya tahmin edilinceye) kadar, dedi. Muâz et-Temîmî şöyle dedi: Bize Şu'be, Amr'dan tahdîs etti. Ebu'l-Bahterî şöyle demiştir: Ben İbn Abbâs'tan işittim; o, "Peygamber (s.a.s.) nehyetti, diyerek yukarıdaki hadîsin benzerini söyledi."[4] Kastallânî burada şunu söylemektedir: "Bu iki tarikteki ifâdelere göre yenilmek, tartılmak ve tahmin edilmek fiilleri meyvelerin salâhının meydana çıkmasından sonra olacaklardır. Bunun ma'nâsı, meyvelerin salahı meydana çıktığı zaman selem akdinin cevazıdır."[5]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 17, Buhârî, Edeb, 8 (VII, 71).
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 17.
[3] Kastallânî, *a.g.e,* V, 230-231, Buhârî, Selem, 3 (III, 45).
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* V, 230-232.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* V, 230-231.

Yine Kastallânî bazı hadisleri açıklarken "Hadiste şu delil vardır." diyerek açıklamalarda bulunmaktadır.

Örneğin, rivayet şöyledir: Ubeydullah İbnu'l-Ahnes Ebû Mâlik-İbn Ebî Leyke-İbn Abbâs (r.a.)'tan şöyle tahdîs etti: "Peygamber'in sahâbîlerinden bir müfreze grubu, bir su başında konaklamış olan bir oba halkının yanına vardılar. Oba halkı içinde zehirli hayvan tarafından sokulmuş -yâhud tedâvî edilecek- bir kimse bulunuyordu. O su başındakilerden bir adam, sahâbî grubunun karşısına geldi de, onlara: İçinizde rukye yapan biri var mı? Bu su başında konaklamış olan toplulukta zehirli birşey tarafından sokulmuş -yâhud tedâvî edilecek- bir hasta vardır, dedi. Onun bu müracaatı üzerine sahâbîlerden biri gitti de o hasta adama, bir bölük koyun sürüsü ücret karşılığında Fâtihatu'l-Kitâb'ı okudu. Akabinde o kimse derdinden kurtulup iyileşti. Sonunda koyun sürüsü karşılığında okuma tedavisi yapan kimse arkadaşlarının yanına geldi. Arkadaşları onun bu ücreti almasını kerîh gördüler ve sen Allah'ın Kitâbı'na karşılık ücret aldın! dediler. Nihayet Medîne'ye geldiler de: Yâ Resûlellah! Fulân kimse Allah'ın Kitâbı'na karşılık ücret aldı, dediler. Resûlullah (s.a.s.):"Karşılığında ücret aldığınız vazifelerin en haklı olanı, Allah'ın Kitabı mukaabilindeki ücrettir." buyurdu. Kastallânî der ki: "Burada Kur'an öğretimine karşılık olarak ücret alınabileceğine delil vardır."[1]

Yine bir rivâyette; Ebu Hazım şöyle demiştir: "Ben Sehl b. Sa'd (r.a.)'dan işittim, o şöyle diyordu: Ben Peygamber (s.a.s.)'den işittim, o şöyle buyuruyordu: "Ben sizin havuz başında öncünüzüm. Ona gelen içer, ondan içen ebediyyen bir daha susamaz. Ve muhakkak benim yanıma birtakım kavimler gelecekler ki, ben onları tanırım, onlar da beni tanırlar. Sonra benimle onlar arasına bir perde konulur". Ebû Hazm dedi ki: Ben bu hadîsi kendilerine tahdîs ederken Nu'mân b. Ebî Ayyaş da işitti ve: Sen bu hadîsi Sehl'den bu şekilde söylerken işittin mi? diye sordu.Ben de: Evet, dedim. Ebû Hazım şöyle dedi: Ve ben Ebû Saîd el-Hudrî üzerine şehâdet ediyorum ki, muhakkak surette ben ondan işittim, o şu sözler ziyâde ederek Peygamber'in şöyle buyurduğunu söylüyordu: "Onlar muhakkak bendendirler, derim. Bana sen onların senin ardından ne tebdiller yaptıklarını bilmezsin, denilir. Ben de benden sonra (dînde) değiştirme yapanlar uzak olsunlar, uzak olsunlar!

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XII, 535, Buhârî, Tıb, 34 (VII, 23).

Derim."[1] Kastallâni bu rivayetle ilgili olarak der ki: "Bu hadiste, ümmetimden şirk hariç büyük günah sahiplerine şefaat vardır."[2]

Böylece Kastallânî, birçok yerde, rivâyetler hakkında açıklamalarda bulunarak, rivâyetlerde mündemiç bulunan hüküm ve delilleri ortaya çıkarmıştır.

b. Mezhebî Farklılıkları Yansıtması

Kastallânî, rivâyetleri şerhederken mezheplerin farklı görüşlerini zikredip mezhebî farklılıkları ortaya koymuştur.

Örnek olarak Kastallânî'nin fıkhi hadisleri şerhederken mezhebi farklılıkları ortaya koyması açısından kurbanın hükmü ile ilgili rivayet hakkında farklı görüşleri nakletmesi gösterilebilir. Kastallânî bu konuda şu açıklamalara yer vermektedir: "İbn Ömer, kurban için, ma'ruf sünnettir demiştir. Cumhur ise, kurban için, sünneti müekkede demişlerdir. Yine Hanefilerin büyüklerinden Hidâye sahibi[3], "Müslüman, mukim ve kurban gününe zengin girenlerin kendisi ve küçük çocuğuna kesmesi vaciptir derken"[4] Ebu Hanife, Muhammed, Züfer, Hasan ve Ebu Yusuf'tan gelen bir rivâyette ise vacib demiştir. Malikilerden şeyh Halil ise, "en meşhur olan sünneti müekkede olmasıdır demektedir." Hanbelilerden Merdâvî ise, "mükâteb olsa dahi seyidinin izni ile olsa bile Müslümanlar için sünnet, Peygamberimiz (s.a.s.) için ise vaciptir" demişir.[5]

Bu bağlamda yine Yine Kastallânî, "Seferde akşam ve yatsı namazının cem edilmesi."[6] bab başlığı altında, "Sahâbe ve tabiundan birçok kimse, cem yapmanın caiz olduğu görüşünü nakleder. Fakihlerden de, Sevrî, Şâfiî, Hümeyd, İshak ve Eşheb bu görüştedir. Bir grup âlim de, cem'in ancak Arafat'ta'de öğle ve ikindi

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 5, Buhârî, Fiten, 1 (VIII, 87).
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 6.
[3] El-Hidâye'nin müellifi Mergînâni, Ebu'l-Hasen Burhaneddin Ali b. Ebi Bekr b. Abdilcelil el-Fergani el- Mergînâni, 8 Receb 511'de Maveraunnehir'de, Fergana bölgesine bağlı Merginan şehrinin Riştân köyünde doğmuştur. Başta fıkıh olmak üzere hadis, tefsir, Arap Dili ve Edebiyatı alanlarındaki bilgisiyle tanınan Mergînân'nin, Hanefi fakihlerinin büyüklerinden, hafız, mufessir, muhakkik, edib bir müctehid olduğu belirtilmektedir. Erkaya, Mahmud Esad, *Hanefî Fakihlerin Muhaddisler Tarafından Zayıf Hükmü Verilen Hadisleri Kullanma Nedenleri,* (*el-Hidâye Örneği*), SÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2009, 12.
[4] Merginânî, Burhâneddîn Ali b. Ebûbekir, *el-Hidâye*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, ts., IV, 355.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 348, Buhârî, Edâhi, 1 (VI, 234).
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 168, Buhârî, Taksîrü's-Salât, 13 (II, 38).

Müzdelife'de, akşam ve yatsı cem'in câiz olduğu görüşündedir. Nehaî, Ebû Hanife ve ashâbı da bu görüştedir."[1]

Yine Kastallânî, "Satıcı ile müşteri birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe muhayyerliktedirler." rivayeti ile ilgili, "İbn Ömer, Kadı Şurayh, Şa'bî, Tâvûs İbn Keysân, Atâ b. Ebî Rebâh, İbnu Ebî Muleyke meclis muhayyerliğine kail olmuşlardır, demiştir. Yine bir sonraki babdaki … iki kişi alışveriş yaptıkları zaman, beraber bulunarak birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe bunlardan herbiri meclis muhayyerliğine mâliktirler" hadisinin devamında der ki: "Buradaki ayrılmadan maksad bedenle ayrılma şeklindedir ravi Ömer de, bunu beden ile ayrılma üzerine rivâyet etmiş ve bu konuda sahâbeden muhalif kimsenin bilinmediğini söyler. Evet bu konuda İbrahim en-Nehâi muhalefet etti. Said b. Mansur ondan (safka) satış bittikten sonra muhayyerlik olmaz. Bunu yine diyen Malikilerden İbn Hubeyb hariç herkes ve tüm Hanefilerdir."[2]

Başka bir rivayet de Hz. Ömer'in rivâyet ettiği "Kim ölü bir toprağı ihya ederse onun sahibi olur." hadisidir. Burada Kastallânî, "Şâfiî, Ebu Yusuf ve Muhammed bu konuda, yöneticiden izne gerek olmadığını söylerken, Ebu Hanife de mutlak izin alınması gerektiğini bildirir."[3]

Niyet hadisi olarak bilinen "Ameller ancak niyetlere göredir." rivayeti ile ilgili olarak da Kastallânî şöyle demektedir: "Hanefîler bu hadise dayanarak "Amellerin kemal derecesine ulaşılması niyete bağlıdır" hükmünü çıkarmışlardır. Şâfiîler ise aynı hadisten "Amellerin sahih olması niyetlere bağlıdır" hükmüne varmışlardır. Bu duruma göre Şâfiîlerin dininin emrettiği yahut yasakladığı işlerden her birinin ancak niyete bağlı olarak sahih olacağını, niyetsiz bir amelin şeri bir değer taşımayacağını ifade etmişlerdir. Hanefiler de temelde Namaz, zekât gibi ibadetler için niyetin sıhhat şartı olduğunu kabul etmekle birlikte, abdest ve gusül gibi asıl ibadetlere vesile ve mukaddime sayılan ikinci derecedeki ibadetler için ise niyet şart değildir."[4]

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 168.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* V, 87, Buhârî, Buyû, 44 (III, 18).
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* V, 361, Buhârî, Hars-Muzâraa, 15 (III, 70).
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 89, Buhârî, Bedü'l vahy, 1 (I, 2).

Yine "kitabü hıyel"[1] bab başlığı ile ilgili açıklamasında Kastallânî, "Hıyel (hile) kelimesinin çoğuludur ve kişiyi gizli bir yol ile muradına, isteğine ulaştıran şeydir."[2] dedikten sonra ameller niyetlere göredir….. hadisini zikreder ve hıyel ile ilgili açıklamalarda bulunur. "Kim bey akdi ile ribâya niyet ederse ribâya düşmüştür. Muamelenin şeklen bey olması onu günahtan kurtarmaz. Kim üç talakla boşanmış kadını, eski kocasına helal kılmak maksadıyla nikah akdi yaparsa, bu "muhallil"dir[3] ve Hz. Peygamber'in hadisinde lanetlediği kişilere dahil olmuştur. Muamelenin şekil itibariyle, nikah akdi olması onu günahtan ve lanetlenmiş olmaktan kurtarmaz. Allah'ın helal kıldığı bir şeyi haram ve haram kıldığı bir şeyi helal kılma maksadıyla yapılan her türlü muamele günahtır." "Hileyi reddedenler de tecviz edenler de "ameller niyetlere göredir"[4] hadisini delil getirmişlerdir. Çünkü her iki tarafın da müracaat ettiği yer, muameleyi yapanın niyetidir. Eğer böyle bir muameleyle zulme uğrayanın kurtuluşu söz konusu ise bu (matlub) tasvib edilmiş, eğer bir hakkın iptali söz konusu ise bu da (mezmûm) iyi görülmemiştir. Bizzat İmamımız Şâfiî, hakların ihlali için hileye başvurmanın mekruh olduğunu söylemiştir. Şâfiî mezhebine mensub alimlerden bazıları, bunu tenzihen mekruh olarak anlamışlar, Gazâlî (ö.505/1111) ve muhakkık ulemadan birçoğu ise tahrimen mekruh olarak kabul etmişlerdir. Yine Hanefilerden Kâfî sahibi, Muhammed b. Hasan'dan şunu

[1] Hıyel konusu hadis kitapları içinde sadece Buhârî'nin Sahîh'nde bulunmaktadır ve bu da oldukça ilginçtir. Ne Buhârî'nin yaşamış olduğu dönemde ne de daha sonraki hadis kitapları içerisinde bu isim altında açılmış bir bölüm vardır. Buhârî'nin, eserine hıyel bölümünü almasının nedeni ise, re'y ekolüne ve özellikle de Ebu Hanife'ye reddiye olması içindir. Ayrıca Buhârî'nin kitabü'l hıyel'de rivâyet etmiş olduğu hadislerin hepsi de daha önce uygun bir bölümde zikredilmiş tekrar (mukerrer) hadislerdir. Dolayısıyla hiçbir hadis özel olarak hıyel için varid olmuş değildir. Gürler, Kadir, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı,-İlk Dönem Ehl-i Hadis Örneği*- Bursa, 2007, 231; Saffet Köse, hile-i şeriyye'nin ihdası hakkında şöyle demektedir: "Hayatın bütün yönlerini kuşatmayı ve tüm ihtiyaçları karşılamayı hedefleyerek her şeyi kanunla tanzim gayreti, aynı nisbette hile-i şer'iyye ve kanun ihlalini ihdas etmiştir." Köse, Saffet, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, İst., 1996, 210.

[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 440, Buhârî, Hıyel, 1 (VIII, 59). Hadis ekolünün önde gelen temsilcilerinden Ahmed b. Hanbel, hıyel meselesine karşıdır ve caiz olmadığını savunmuştur. Nakledildiğine göre o hıyel kitaplarını evinde bulunduranları ve onunla fetva verenleri, Allah'ın muhammede indirdiğini inkar etmekle itham etmiştir. el Cevzîyye, İbn Kayyım Şemsuddin Muhammd b. ebi Bekr, *İ'lâmü'l Muvakkin An Rabbi'l Alemin*, thk. Muhammed Abdusselam, Beyrut, 1991, III, 138-174.

[3] Üç talâkla boşanmış bir kadının boşayan kocasına helâl olması niyeti ile veya boşamak şartı ile o kadınla evlenen adam'a denilir.

[4] Bu hadisin, tek başına hıyelin iptali için yeterli olduğu belirtilmiş; hatta bundan dolayı Buhârî, hıyelin iptali konusunu bu hadisle başlatmıştır. İbn Kayyım, *İ'lâmül Muvakkîn,* III, 130. Hıyel, yani hilei şer'iyye meselesi Buhârî ile Hanefilerr ve özellikle de ebu Hanife arasında tartışma konusu olmuş bir husutur. Genel bir ifade kullanacak olursak, hadis ekolü dini meseleleri ele alıştaki tutumları gereği hıyeli kabul etmemişlerdir. Yine genel kanaat olarak Hanefi ve Şâfiîlerin hıyeli geçerli kabul ettikleri, Hanbeli ve Maliki'lerin ise bunu reddetikleri yönündedir. Gürler, Kadir, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı*, 232.

nakletmiştir. Bir hakkın, hıyel yoluyla ibtali için bir Müslümanın Allah'ın hükümlerinden kaçması Müslümanların ahlakından değildir. [1]

Yine, Aişe (r.a.nha.) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.): "Yâ Aişe şu (yanımdaki) Cibril'dir, o sana selâm okuyor!" buyurdu. Âişe dedi ki: Ben de: Ona da selâm ve Allah'ın rahmeti olsun! Resûlullah'ı kasdederek-Sen bizim görmediğimiz şeyleri görüyorsun! Dedim.[2] Kastallânî burada açıklamalarını şöyle yapmıştır: "Kufeliler, kadınların erkeklere ilk olarak selam vermeyi menetmişlerdir. Çünkü kadınlar, ezan, kamet getirmeden menedilmişlerdir. Ancak mahrem olanlar müstesna. Onlara, mahremlerine selam vermelerine cevaz verilmiştir. Ancak Malikiler, genç ve yaşlıların arasını "Sedd-i zerâyi"[3] prensipleri çerçevesinde tefrik etmişlerdir."[4]

Böylece Kastallânî, birçok yerde rivayetlerle ilgili olarak sadece kendi mezhebin görüşlerini değil diğer mezheplerin de görüşlerini nakleder.[5]

c. Kendi Mezhebini Ön Plana Çıkarması ve Diğer Mezheplere Yönelik Tutumu

Kastallânî, Şâfiî mezhebine bağlı bir alimdir. Bunun için genelde rivâyetlerin şerhinde kendi mezhebini ön plana çıkarmaktadır. Ancak çok nadir de olsa diğer mezheplerin görüşlerine de katılmakta ve onları onaylamaktadır.

Bu bağlamda "Satıcı ile müşteri birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe muhayyerliktedirler." rivayeti ile ilgili olarak Kastallânî şöyle demektedir: "İbn Ömer, Kadı Şurayh, Şa'bî, Tâvûs İbn Keysân, Atâ b. Ebî Rebâh, İbnu Ebî Muleyke bu meclis muhayyerliğine kâil olmuşlardır." Yine bir sonraki babdaki … "iki kişi alışveriş yaptıkları zaman, beraber bulunarak birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe bunlardan herbiri meclis muhayyerliğine mâliktirler" hadisinin devamında der ki:

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIV, 441. Ali Bardakoğlu şöyle demektedir: "Buhârî'nin fıkhi görüşlerinin en fazla Hanefilerinki ile çeliştiği bir gerçektir. Buhârî'nin Hanefilerle olan ihtilâflarının diğer ekollere göre sayıca daha fazla olması, bu ifadelerle Ebu Hanife'nin hedef alındığı görüşünün benimsenmesine yol açmıştır." Bardakoğlu, Ali, *Buhârî'nin Hukukçuluğu*, Erciyes Ünv. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Büyük Türk İslam Bilgini Buhârî, Uluslararası Sempozyomu, Kayseri 1996, 208.

[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 294, Buhârî, İsti'zan, 16 (VII, 131)

[3] Sedd-i Zerâyi: Şer ve fesada götürücü, sebep teşkil edici fiillerin meni, yollarının kapatılmasıdır. Şaban, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Trc: Prof.Dr. İbrahim Kafi Dönmez, Ankara, 1996, 202; Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhâl Lidirâset'iş-Şeriat'il İslamiye*, Beyrut, 2002, 309.

[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 294.

[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 418; II, 46, 53, 54, 55, 91, 147, 237, 243, 283, 284, 317, 325, 387, 392, 418; III, 152, 168, 320, 726, 738; IV, 66-67; XIV, 84, 240.

"Buradaki ayrılmadan maksad bedenle ayrılmadır. Ravi Ömer de bunu, beden ile ayrılma üzerine rivâyet etmiştir. Bu konuda sahâbeden muhalif kimse yoktur." Burada Kastallânî, Şâfiîlerin bedensel ayrılma yönündeki tercihini kullanmaktadır.[1]

Yine "Binek hayvanında telbiyeden önce tesbih ve tekbir getirmeye." ilişkin babda Kastallânî, "Zerkeşî ve diğerlerinin dediği gibi bunun, Hanefilerin, tesbih ve tahmidin, telbiyeden sonra olduğunu görüşlerine reddiye niteliğinde olduğunu ve Buhârî'de, tesbih ve tahmid, telbiyeden önce olduğunu söylemiştir."[2] Burada da Şâfiîlerin görüşlerini tercih etmiştir.

Keza "Cuma namazı guslü." ile ilgili olarak Hz. Peygamber hadislerinde "Sizden birisi cumaya gelecegi zaman gusül alsın."[3] buyumuştur. Kastallânî bu hadisle ilgili bazı tartışmaları zikrettikten sonra şöyle açıklamalarda bulunmuştur: "Peygamber efendimiz zamanındaki Müslümanlar, kendi işini kendi gören kimselerdi. Cuma namazı vaktine kadar işlerinde çalışır, cuma vakti yaklaşınca işlerini bırakıp üzerlerindeki iş elbisesiyle namaza gelirlerdi. Bu sebeple vücutları ağır kokardı. Peygamber efendimiz bunun üzerine ashâbına guslü emretmişti." Kastallânî açıklamalardan sonra der ki: "Gusül, namaza gelmeyenler için değildir. Misafir ve köle gibi. Bunun gerekçesi, İbn Huzeyme, İbn Hıbban ve Ebu Avâne'nin Sahîh'lerinde geçen: 'Erkek ve kadınlardan her kim Cuma'ya gelirse gusletsin, kim gelmezse ona gusül gerekmez' hadisidir. Bu görüş açısı, Şâfiî ve cumhurun, Hanefilerin ekseriyyetinin hilafına en sahih görüşüdür."[4] Böylece Kastallânî Şâfiîlerin görüşünü tercih etmiştir.

Yine, "Yeryüzünün bize mescid kılınmasıyla.[5] ilgili olarak rivâyet edilen hadiste, Yeryüzü bize temiz kılındı." ibaresi ile ilgili olarak Kastallânî şöyle açıklama yapmaktadır: "İmam Malik, Ebu Hanife'ye göre yeryüzünün tüm parçaları ile teyemmüm alınabilir. Ancak Müslim'de geçen ve Huzeyfe tarafından nakledilen "yeryüzünün hepsi bize mescid kılındı ve eğer su bulamazsak toprağı bize temiz kılındı" rivâyeti ise hass'tır, âmm hassa hamledilir böylelikle temizlik, toprak ile yapılır bu da İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e ait görüştür." Devamında Kastallânî

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, V, 78, Buhârî, Buyu, 4 (III, 18).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 51, Buhârî, Hacc, 27 (II, 147).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 612, Buhârî, Cum'a, 2 (II, 212).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 613-614.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 670, Buhârî, Teyemmüm, 1 (I, 86).

görüşünü kuvvetlendirmek amacıyla Beyhâkî ve Ahmed b. Hanbel tarafından hasen bir isnadla nakledilen 'toprak bana temiz kılındı' hadisini nakleder.[1]

Diğer bir rivayet şöyledir: "İkrime'nin İbn Abbas'tan rivâyet ettiği "Hz. Ali'ye zındıklar getirilir o da onları ateşte yakar. İbn Abbas bunu duyunca der ki: Ben olsaydım onları yakmazdım. Peygamberimiz bunu yasaklamış ve şöyle demiştir: "Kim dinini değiştirirse öldürün."[2] merfu hadisi ile ilgili olarak Kastallânî der ki: "Burada mürted ve mürtedde'nin öldürülmesi hükmü vardır. Ancak Hanefilere göre kadınlar öldürülmezler."[3] Kastallânî şöyle demektedir: "İrtidat eden kadın olsa da öldürülmelidir. Çünkü, Hz Ebubekir, hilafeti zamanında irtidat eden bir kadını öldürtmüştür. Yine Hz Peygamber Muaz b. Cebel'i gönderirken, erkeklerden kim irtidat ederse onu İslam'a davet et, kabul etmezse boynunu vur. Ve hangi kadın İslam'dan irtidat ederse onu davet et kabul ederse ne ala, redderse de boynunu vur buyurmuştur. Buradan da anlaşıldığı üzere Şâfiîlere göre, irtidat eden kadın da öldürülür."[4]

Kastallânî bazı yerlerde de görüşlerine karşı çıktığı mezhep veya mezheplerin delillerine karşı farklı deliller ileri sürmekte veya mezhep veya mezheplerin dayandığı delilleri tenkit etmektedir. Örneğin Kastallânî bazı yerlerde bir delilin "Hanefilerin aleyhine delil olduğu"[5] veya "Hanefilerin görüşlerine şöyle cevap verilir"[6] demek suretiyle onların görüşlerini tenkit etmektedir.

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 671-72, Buhârî, İstitâbe, 2 (VIII, 49).

[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XIV, 395-396. Bu hadis farklı bir yaklaşım meselenin bir başka boyutu Hz. Peygamber'in 'dinini değiştireni öldürün' beyanından kastettiği kişilerin kimler olduğudur. Hz. Peygamber'in vefatından çok az önce Dırar Mescidini inşa ettirerek Müslümanları bölmeye çalışan Ebu Amir, yalancı peygamber olarak tarihe geçen Yemenli Esved'ul-Ansi ve Müseylemetü'l-Kezzab, Hz. Peygamber'i yazdıkları şiirlerle hiciv ederek insanları ona karşı kışkırtan ve Müslümanların düşmanlarına fiili destek veren Hint b. Utbe, Abdullah b. Ebu Serh, İkrime b. Ebi Cehil, İbni Hanzal gibi insanlar türemişti. Bu kişilerin farklı yer ve metotlarla yaptıkları eylemler devlet otoritesine başkaldırma ve bununla kamu düzenini bozma ortak paydası etrafında birleşiyordu. Hz. Peygamber de bu kişilere karşı tavır almış, kimine seriyye göndermiş, kimine ölüm fermanı çıkartmış ve bazılarını da ıslah-i hal ettikleri için affetmiştir. Kurucan, Ahmet, *İslam Hukukunda Düşünce Özgürlüğü*, ATAUSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2006, 135; Yavuz, Yunus Vehbi, *İslam'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, İst., 1994, 224.

[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XIV, 397. Kadın mürtedin öldürülmeme sebebi Hanefilere göre Hz. Peygamber'in savaşta kadınların öldürülmemesini emrettiği hadisidir. Kurucan, Ahmet, *İslam Hukukunda Düşünce Özgürlüğü*, 126.

[4] Bacuri, Şeyh İbrahim, *Haşiyetü'l-Bacuri Alâ Şerhi İbni'l-Kasımi'l-Gazzî,* Diyarbakır, 1974, II, 430.

[5] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 229.

[6] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 607; VI, 575; XIV, 396.

Örnek olarak "Enes (r.a.), Bilal'e ezanı çift ve kameti tek lafızla getirme emredildi."[1] rivâyeti ile ilgili Kastallânî der ki: "Bu, Hanefilerin kametin çift lafızla getirilmesi gerekir görüşünün aleyhine delildir."[2]

Keza "Müslümanın kafire karşı kısası", Şâfiîlere, Malik, Ahmed, Evzâi, Leys'e göre haram iken, Hanefilere göre ise haram değildir. Buna delil, "peygamberimiz, bir Müslümanı (anlaşmalı) muahide karşılık öldürdü ve dedi ki "ben, zimmetine bağlılık gösterenlerin en iyisiyim" rivâyetidir. Kastallânî burada şunu demektedir: "Bunu Darekutnî rivâyet etmiştir ancak bu rivâyet zayıf olup, bununla ihticac edilmez."[3] Böylece Kastallânî, Hanefilere dayanak teşkil eden rivâyeti tenkit etmiştir.

Başka bir rivâyette Abdullah b. Amr (r.a.) şöyle demiştir: "Yaptığımız yolculukların birinde Peygamber (s.a.s.) geride kalmıştı da sonradan bize yetişmişti. O sırada ikindi namazı vakti girmişti. Biz de abdest alıyorduk. Ayaklarımızı meshedercesine az su ile yıkamaya başladık. Peygamber bu hâli görünce en yüksek sesiyle iki yahud uç kerre "Ateşte yanacak ökçelere yazık!" diye nida etti."[4] Kastallânî der ki: Bu hadiste, "Şia'ya ayakların meshedilmesi gerektiği hususunda reddiye vardır. (Şîa, Mâide, sûresinin altıncı âyetindeki "ارجل" kelimesini mecrûr olarak okuyan kırâet âlimlerinin okuyuşundan hareketle, kendilerince hüküm çıkarmaktadırlar.) Eğer mesh farz olsaydı peygamberimiz ateşle tehdid etmezdi diyerek bunun Şia'ya reddiye olduğunu" nakleder.[5]

Kastallânî, "Sadaka-ı fıtr hadisinde."[6] şu açıklamaları yapar: "Hanefîler'e göre sadaka-ı fıtr, ramazan bayramının 1. günü fecrin doğuşu ile (tan yeri ağarınca) vâcip olur. Bu da Şâfiî'nin önceki görüşüdür. Şâfiî'nin son görüşü, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde olduğu gibi fitre, ramazanın son günü güneşin batması ile vâcip olur."[7] Kastallânî, sadaka-ı fıtrın nelerden ve ne kadar verilmesi gerektiğini de tartıştıktan sonra kölenin de sadakaı fıtr vermesi gerektiğini söyleyen zahirilerden

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* II, 284, Buhârî, Ezân, 3 (I, 151).
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 285. Hanefilerin aleyhine diğer deliller ve onların delillerin zayıf olduğu ile ilgili görüşler ve rivayetler için bkz. Kastallânî, *a.g.e.,* II, 474; IV, 60-61; IV, 118.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 359, Buhârî, İlm, 39 (III, 36).
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 442, Buhârî, Vudu, 27 (I, 49).
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 443.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 726, Buhârî, Zekât, 70 (II, 138).
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 727.

Davud ez- Zahirî (ö.270/883)[1]'nin bu konuda yalnız olduğunu ve Hz. Peygamberin, Müslümana kölesi hakkında sadaka yoktur. Ancak sadaka-ı fıtr vardır rivayetinin varolduğunu; sadaka-ı fıtrın kölenin üzerine değil efendisinin üzerine olduğu hükmünü gerektirir[2], demektedir. Böylece Davud ez-Zahirî (ö.270/883)'nin görüşü reddedilmiştir.

Keza Kastallânî, Buhârî-Ebu Hanife tartışması bağlamında rivayetlere yaklaşımını sergilemektedir. Buhârî'nin Ebu Hanife'ye muhalefeti ve şerhe yansımasını örnekler bağlamında ele alabiliriz. Buhârî'nin 'bazı insanlar demiştir' ifadeleri ile aslında Ebu Hanife'yi kasdettiği bilinmektedir.[3]

Kastallânî, Buhârî'nin "bazı insanlar demiştir" ifadelerinden kastedilen kişinin Ebu Hanife veya onun arkadaşları olduğunu söylemiştir. Bunun ilk örneği, İmâm Mâlik b. Enes ile Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî "Rikâz, Câhiliyet Devri'nde yere gömülen hazînelerdir. Bunların keşf olunanlarında az olsun, çok olsun, beşte bir (nisbetinde vergi) vardır" demişlerdir[4] rivayetidir. Maden ve defineler yeraltından çıkarıldıkları zaman nisab miktarı aranır. Nisaba ulaşmışsa Şâfiî mezhebine göre zekât hesaplanır ve anında verilir. Rikâz yer altında Fâtır kudretin yarattığı mâdene denildiği gibi, kadîm kavimlerin yer altına koyup gizlediği hazîneye de denilir. Bu umûmî ma'nâ, İmâm Ebû Hanîfe ve ona uygun ictihâd sahibi imamların görüşüdür. İmâm Mâlik ve Şâfiî ise rikâzı, yalnız keşfedilmiş hazînede kullanmışlardır. Bu suretle mâdenlerin rikâz sayılıp sayılmayacağı imamlar arasında ihtilâfı mûcib olmuştur. Bu da alınacak verginin alınma suretindeki ihtilâfı doğurmuştur. Şâfiîlere göre hem madenlerde hem de rikazda verilenler zekât olarak verilir. Ebû Hanîfe ile

---

[1] Zâhiriliğin kurucusu Davud b. Halef el- İsbehânî'dir (ö.270/883). O, kıyası, re'y ve istihsanı reddetmiş, diğer sünnî fıkıh mezheplerinin görüşlerinden ayrılmıştır. Onun mezhebinde nassları zâhiri üzere anlamak ve Kur'an ve hadislere dayalı bir fıkıh ortaya koymak düşüncesi kendini göstermektedir. Demirci, Ahmet, *İbn Hazm ve Zahirilik*, Kayseri, 1996, 20. Davud'un görüşlerine "Zâhirilik" isminin verilmesi, onun nassların zâhirine bağlı olmayı benimsemesinden kaynaklanır. Serdar, Murat, *İbn Hazm'ın Kelâmî Görüşleri*, EÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2005, 48.

[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 727-728.

[3] Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebi'nin Hadis Metodu*, Ank. 1994, 242; Merttürkmen, M. Hilmi, *Buhârî'nin ebu Hanife'ye İtirazları ve Aralarındaki İhtilâflar* (Yayımlanmamış Doktora tezi), Erzurum, 1976. Buhârî'nin Ebu Hanife'ye itirazları meselesine pekçok müellif temas etmiştir. Özellikle Hanefiler, onu müdafaa etmek için müstakil eserler yazmışlardır. Bu bağlamda Meydani, Abdülğani Guneymi ed-Dımaşki (ö. 1298/1881), *Keşfü'l-iltibas amma evredehü'l-Buhârî ala Ba'di'n-Nas,* thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Halep 1993 eseri meşhurdur. Meydani Buhârî'nin "kale ba'dü'n-Nas" ifadeleriyle kimi kasdettiğini ve yapılan itirazların haklı olmadığını şarihlerden yaptığı nakillerle ve kendi görüşlerini ifade ederek belirtmiştir.

[4] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 719, Buhârî, Zekat, 66 (II, 137).

arkadaşlarına göre, rikâzdan sayılıp mâdenlerin de beşte bir vergiye tâbidir. Şâfiî'lere göre ise maden ve rikazdan her biri ayrı ayrı anlamları ifade eder. Rikâz'a vergi varken madende bu vergi yoktur. [1] Kastallânî, Buhârî'nin "bazı insanlar dedi ki'' ibaresinin Buhârî'nin bu siga ile zikrettiği ilk yer burasıdır [2] demektedir.

Yine, Kitabu'l-Hıyel'de, Talha b. Ubeydullah tarafından nakledilen rivayet şöyledir: "Saçları birbirine karışmış bir bedevi Resûlullah'ın (s.a.s.) huzuruna geldi ve dedi ki: Ya Resûlullah, Allah bana namazdan neyi farz kıldı"….[3] Burada Kastallânî, "ve bazı insanlar dedi ki'' ibaresinden maksadın Ebu Hanife olduğunu zikreder.[4]

Böylece Kastallânî bazı insanlar' ifadesiyle Buhârî'nin Ebu Hanife'ye muhalefeti dile getirmiştir.[5]

Bazen de Kastallânî aslında müellifin Ebu Hanife'ye çok yerde itiraz ettiğini bununla beraber bazı yerlerde de ebu Hanife'yi desteklemek amcıyla delil getirdiğini de nakleder. Örneğin, "Zekâtta arz (yâni nassla ta'yîn edilmiş olanın kıymetinde bir metâ) verilmesi bâbında" Tâvûs dedi ki: "Muâz b. Cebel (r.a.) Yemen ahâlîsine: Bana zekâtta elbise, hamîs yâhud lebîs denilen metâ'Iarı, arpa ve darı yerine zekât olarak getirin. Bu Medîne'deki sahâbîleri için de daha hayırlı ve daha yararlıdır, dedi. Peygamber (s.a.s.): "Hâlid'e gelince, o zırhlarını, silâh ve binek gibi harb araç ve gereçlerini Allah yolunda (kullanmaya hazırlayıp) vakfetmiştir" buyurdu ".Yine Peygamber, farz olan zekâtı, farz olmayanından ayırmaksızın: "Ey kadınlar! Siz de velev zînet eşyalarınız cinsinden olsa da, sadaka veriniz" buyurdu. Bu emir üzerine kadın taifesi küpelerini, sihâb denilen altınsız, gümüşsüz gerdanlıklarını atmaya başladılar. Peygamber harcama yeri i'tibâriyle altın ve gümüşe, diğer metâ'lardan ayrı bir hususiyet vermemiştir."[6] Kastallânî der ki: "Her ne kadar müellif birçok yerde Ebu Hanife'ye itirazda bulunmuşsa da bu rivâyeti Resûlullah da altını, gümüşü, eşya ve metâ'lardan ayırdetmeyerek kabul etmişti. İşte Peygamber'in bu

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 719.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 720.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*,XIV, 443-444, Buhârî, Hıyel, 3 (VIII, 61).
[4] Kastallânî, *a.g.e*, XIV, 444.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 75, 77, 98; XII, 86; XIV, 437, 445, 447, 456, 458, 459, 464; XIV, 437, 445, 446, 447, 448, 449, 453, 456, 458, 459, 464, 468, 471; XV, 131.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 642, Buhârî, Zekat, 33 (II, 122).

fiili, kıymetten zekât vermenin cevazını ve aynen vermekten hiç farkı olmadığını göstermek için Ebu Hanife'ye destek için serdetmiştir."[1]

Keza "İhramlı kimsenin nikâhı." babında Kastallânî, Müslim'de Osman b. Affan'ın merfu olarak rivâyet ettiği hadise atıfta bulunur ve "muhrimli kişinin nikahının Şâfiîlere göre geçerli olmadığını, Nevevî'nin bunu butlan saydığını ama Hanefilere göre ise de cinsel ilişki olmadan geçerli olduğunu" söyler. Aynı şekilde İbn Abbas'tan nakledilen "Hz. Peygamber ihramlı iken evlendi" hadisinin Hac kitabında geçtiğini ve görünen o ki: Buhârî'nin bu hadisi zikretmesinin sebebi de Buhârî'nin bunu Hanefiler gibi caiz gördüğü"[2] şeklinde anlaşılması gerektiğini söyler.

Kastallânî bazen de cumhurun mezhebinin görüşünün Şâfiî'nin görüşüne nazaran tercihe şayan olduğunu belirtir. Örneğin eş-Şa'bî şöyle demiştir: "Ben Adiyy İbn Hâtim'den sordum. O da: Ben Resûlullah (s.a.s.)'tan mi'râdla avlanmanın hükmünü sordum:"Mi'radın keskin tarafını isabet ettirdiğin zaman onu ye! Mirâdın enli tarafını isabet ettirdiğinde bununla avı öldürdüysen, işte bu vekîzdir, artık onu yeme!" buyurdu. (Adiyy dedi ki:) Ben köpeğimi av üzerine salarım, dedim. Rasûlullah: "Av köpeğini besmele çekerek salıverdiğin zaman o avın etini ye" buyurdu. Ben: Bu av köpeği avı tuttuktan sonra yerse? diye sordum. Resûlullah "Bu halde yeme! Çünkü köpek avı senin için tutmamıştır, ancak kendi nefsi için tutmuştur" buyurdu. Ben: Ben köpeğimi av yüzerine gönderiyorum da onun yanında başka bir köpek buluyorum? dedim. Resûlullah: "O zaman o avdan yeme. Çünkü sen ancak kendi köpeğin üzerine besmele çektin, diğer köpek üzerine besmele çekmedin!" buyurdu "O zaman o avdan yeme. Çünkü sen ancak kendi köpeğin

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* III, 643. Bu konu hakkında cumhuru oluşturan Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî ve Zâhirî mezhebi hukukçuları zekat (veya fitrenin) aynı yerine kıymetinin ödenmesine cevaz vermemişlerdir. İbn Rüşd, Ebû Alî ve Bennânî gibi Mâlikî hukukçuları aynın yerine kıymetin edasının mekruh olduğu görüşünü taşırlarken, Ahmed b. Hanbel'in, fitrede değil de, zekata tâbi mallarda kıymetin ödenebileceğine dair bir görüşünün bulunduğu zikredilmektedir. Sabri Erturhan, *Zekat ve Kurban'da Kıymet Ödemesi,* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt X/1, Sivas, 2006, 16; Hanefî fukahâsı zekatın kıymetinin mutlak anlamda ödenebileceğine hükmetmişlerdir. Bu yaklaşıma göre zekat verilmesi gereken nesnenin kendisinin mevcut olması, ihtiyaç, zarûret veya başka bir gerektirici durumun bulunup bulunmaması bu sonucu değiştirmez. Hanefî hukukçuları zekat dışında, öşür, fitre, haraç, nezir ve keffâretlerde de aslın yerine kıymetin tediyesine cevaz vermişlerdir. Ayrıca Hz. Ömer (23/644), Abdullah b. Ömer (73/692), İbn Mes'ûd (32/653), İbn Abbas (68/687), Muâz (18/639) ve Tâvûs (106/724)'un da zekatta kıymet ödemesinin cevazına hükmettikleri görülmektedir. Yine Mâlikî fakîhleri İbnü'l-Kâsım (191/807), Eşheb (204/819) ve Kâdî Ebû Muhammed (422/1031)'in de zekatın kıymetinin ödenmesine cevaz verdikleri nakledilmiştir. Erturhan, Sabri, *Zekat ve Kurban'da Kıymet Ödemesi,* 18-19.

[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 456, Buhârî, Nikâh, 30 (VI, 128); Müslim, Nikâh, 5 (II, 1031).

üzerine besmele çektin, diğer köpek üzerine besmele çekmedin."[1] buyurdu. Kastallânî der ki: "Buradan hareketle Şâfiî, besmelenin terkinin caiz olmakla beraber mekruh saymalarına karşın cumhurun ise, caiz görmediği ve cumhurun mezhebinin tercih edilmesinin gereklidir."[2]

Yine Kastallânî, Şâfiîlerin görüşleri dışında da tercihte bulunmuştur. Örneğin, ihrama girmek isteyenlerin güzel koku sürmesi ile ilgili Âişe (r.a.nha): "Ben Resûlullah (s.a.s.)'ı ihrama girerken, ihramı için, bir de ihramı çıkarıp hile bölgesine[3] girdiği için Ka'be'yi tavaf etmesinden önce güzel koku ile kokulandırır idim"[4] demiştir. Burada Kastallânî, "ashabımız Şâfiîler burada ihram için koku sürmek caiz değil demişlerdir." Ancak caiz olduğu konusunda ihtilâf vardır. Ancak en sahih olan caiz olmasıdır"[5] demektedir ve Şâfiîlerin görüşü dışında bir görüşü tercih etmektedir.

Başka bir örnek vermek gerekirse; Âişe (r.a.) şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.s.) şu kadar ve şu kadar zaman ikamet etti ki, bu müddet içinde O'na ehline varmaz olduğu hâlde ehline varıp mübaşeret ettiği Âişe dedi ki: Bir gün bana: "Yâ Âişe! Şübhesiz Allah bana, hakkında fetva istemiş olduğum bir iş hususunda fetva vermiştir. Şöyle ki: Bana iki kişi geldi. Bunlardan biri ayaklarımın yanına, diğeri de başımın yanına oturdu. Ayalarımın yanındaki, başımın yanındakine: Bu adamın nesi var (bunun hastalığı nedir)? diye sordu. Oda: Sihir yapılmıştır, dedi. Ona kim sihir yapmış? deyince, öbürü: Lebîd b. A'sam, diye cevâb verdi."[6] Burada Kastallânî, "şu kadar zaman" ile ilgili olarak "Aynî bu sürenin bir gün, Nesâî iki ay, İsmailî ise kırk

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XII, 267, Buhârî, Zebâih, 2 (VI, 218).
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 268, 745.
[3] Dışarıdan Mekke'ye gelen kişilerin ihrama girmek zorunda oldukları sınırlar içinde (mîkat) olduğu halde, harem bölgesi dışında kalan yerlere verilen isimdir. Hill bölgesinin Mekke'ye en yakın olan yeri, Ten'îm'dir. Harem bölgesi içerisinde yapılması yasaklanan bitkilerin koparılması, av hayvanlarına zarar verilmesi gibi şeyler burada helal olduğu için hill ismi verilmiştir. Bu bölgede yaşayanlara hillî veya mîkâtî denir.
Hill bölgesinde yaşayanların, hac ve umre kastı olmadan harem bölgesine ihramsız olarak girmeleri caizdir. Buralarda ikâmet edenler hac ve umre için bulundukları yerden ihrama girerler. Mekke'de ikâmet edenler, hac için Mekke'de ihrama girerler, umre için ise, hill bölgesine çıkarak burada ihrama girerler. Mekkeli olmayıp dışarıdan gelen kişiler, umre yapıp ihramdan çıktıktan sonra, umre için yeniden ihrama girmek istediklerinde, aynı şekilde harem dışına çıkarak ihrama girerler.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 34, Buhârî, Hacc, 18 (II, 140).
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 35.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 95-96, Buhârî, Edeb, 56 (VII, 88).

gün, İmam Ahmed ise altı ay olarak açıklamıştır. Ancak Malik'in Muvattaı'nda ise bir yıl olduğu ve buna itimad edilmesi gerektiğini"[1] söylemektedir.

Yine Kastallânî bazen de Buhârî'ye katılmamakta, bazen de mezheplerin görüşlerinin dışındaki görüşlerden birini tercih etmektedir. Örneğin, "Oturarak îma ile namaz kılma babında."[2] Kastallânî der ki: "Görünen o ki müellif burada, îma ile namazı kabul etmiştir. Bu, Şâfiî'den nakledilen iki görüşten biridir. Bu da Mâlikilerden nakledilen rüku ve secdeye gücü yettiği halde îma ile namaza cevaz olduğuna dair görüşüne muvafıktır. En sahih olan, müteahhir alimlerden nakledilen "gücü yeten kimsenin îma ile namazı caiz değildir"[3] görüşüdür.

Keza, "Sarhoş eden her içki haramdır."[4] hadisinde Kastallânî, burada Ebu Davud, Nesâî'de var olan ve İbn Hıbbân'ın sahih saydığı, çoğu sarhoş edenin azı da haramdır hadisini delil getirir ve devamında ortak illet sebebiyle de sarhoş eden tüm nebiz[5] çeşitlerininde bu kapsamda olduğunu belirtir. Ebu Bekir es-Sem'ânî ise, nebizin hamra kıyas edilmesi, sarhoşluk ve kişinin kendinden geçme illeti iledir demiştir. Bu celi kıyas (açık olan)'dır. Hanefiler'e göre, hurma ve kuru üzüm suyunun ve benzerlerinin çok kaynatıldıkça haramlığı artar, içeni, sarhoş etmediğinde had uygulanmaz ve helal sayan da tekfir edilmez. Üzüm suyuna gelince haramdır, helal sayan tekfir edilir çünkü bunun haramlığı kat'i delil iledir. İçene had cezası uygulanır. Hz. Peygamber'den sabit olan habere göre sarhoş edicinin haramlığı hakkında Abdullah İbn Mübarek şöyle demiştir: Çoğu sarhoş eden nebizin helalliği ile ilgili rivâyeti sahâbeden ve tabiinden hiç kimse sahih saymamıştır. Ancak İbrahim en-Nehâi sahih saymıştır. Nevevî ve başkaları da sarhoş edici şeylerin haramlığı hususunda, ekmekle ve sıcak bir şekilde yenmesinde, et ile pişirilmesinde, çorba ile içilmesinde, şırınga enjekte edilmesinde fark olmadığını söylemiştir.[6]

Genel olarak Kastallânî, fıkhî hadislerin şerhinde sadece mensubu bulunduğu Şâfiî mezhebinin görüşlerini belirtmemekte, aynı zamanda diğer mezheplerin görüşlerini ve delillerini de ortaya koymuştur. Birçok yerde Şâfiî mezhebinin

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 96.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 179, Buhârî, Taksîrü's-Salât, 18 (II, 40).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 179.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 384, Buhârî, Eşribe, 4 (VI, 242).
[5] Nebiz: içine hurma, kuru üzüm vb. atılıp bekletilen ve henüz sarhoşluk verici duruma ulaşmamış içecektir. Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İst., 1998, 363.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 385.

görüşlerini tercih eden Kastallânî, bazen de diğer mezheplerin görüşlerini tercih etmiş bazen de mezheplerin görüşleri arasında bir tercihte bulunmamıştır. Yine şerhte, Şâfiî mezhebinin görüşlerinin daha çok ön plana çıkarıldığı, diğer mezheplerin görüş ve delillerinin zaman zaman tenkid edildiği görülmektedir.

C. HADİS METİNLERİNİN MUHTEVA ANALİZİ

Hadislerin lafzî manalarının anlaşılması aslında, muhtevanın anlaşılmasının ilk adımı olarak değerlendirilebilir. Başka bir deyişle lafzî mânâların bilinmesi muhtevânın anlaşılması için en büyük katkıyı sağlasa bile bu tek başına yeterli değildir. Çünkü hadisler, dinin beyanıdır. Hattâbî'nin de belirttiği gibi beyân açık (celî) ve kapalı (hafî) olmak üzere iki şekilde olur. Okunan ya da rivâyet edilen nasslar belli ölçülerde sınırlandığında bu açık beyân olur. Benzerlerinde kıyâs ve derinliğine araştırmakla ulaşılan ise kapalı beyandır. Hz. Peygamber'in beyânlarında bu iki özellik de vardır. İşte bu durum, muhtevâ izahını gerekli hale getirmektedir. Çünkü insanların hepsi aynı bilgi seviyesine ve anlama kabiliyetine sahip değildir. Muhtevâ itibâriyle hadisi anlama için öncelikle Kur'an ve hadis dilini, bütün yönleriyle bilmek gerekir.[1]

Kastallânî, şerhinde genel olarak diğer şarihlerin yaptığı gibi rivâyetleri şerhederken bazen kendi şahsi açıklamalarını ve diğer bazı şarihlerin konu ile ilgili açıklamalarını serdeder. Bunun yanı sıra muhtevânın anlaşılması için bazen ayetlere, bazen hadislere, bazen sahâbe ve tabiun olmak üzere seleften bazı alimlerin görüşlerine yer vermiştir. Yine Kastallânî "hadisçiler nezdinde malum olan kelimelerin zabt ve tesbitini de avam ve havâssın isifade edebilmesi için ihmal etmediğini" belirtmektedir.[2] Ayrıca Kastallânî, rivâyetlerdeki edebî sanatlara dikkat çekerek ve arap dili kaidelerinden faydalanarak muhtevanın anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Kastallânî'nin bazı hadislerin muhtevasını şerh ederken kendi şahsi açıklamalarını ve diğer bazı şarihlerden naklettiği bazı açıklamalara yer vermek istiyoruz.

Örneğin Kastallânî, "Her biriniz çobansınız ve elinizin altındakinden sorumlusunuz. Yönetici bir çobandır ve elinin altındakileri layıkıyla muhafaza

[1] Karacabey, Salih, *Hattâbî'nin Hadis İlmi'ndeki Yeri*, İst., 2001, 222.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 10.

etmekten sorumludur. Erkek ailesinde bir çobandır ve o da eli altındakilerden sorumludur. Kadın da kocasının evinde bir çobandır ve eli altındakilerden sorumludur. Hizmetçi de efendisinin malında bir çobandır ve elinin altındakilerden sorumludur. Dikkat edin! Her biriniz çobansınız ve her biriniz sorumlusunuz."[1] hadisiyle ilgili olarak da şöyle demektedir: "Herkes sorumluluğu altındakini iyi duruma getirmekle vazifelidir. Sorumlu kimse adil davranmalı, sorumluluğu altındakilerin ihtiyaçlarını gidermelidir. Bunları yapan kişi bol haz alır ve çok hasenatla mükâfatlandırılır. Aksi takdirde sorumlu olduğu şeylerin her biri ahirette hakkını talep edecektir. Kastallânî açıklamalarını şöyle devam ettirir: "Yönetici, idare ettiği kişilerde kanunları adil bir şekilde uygulamakla sorumludur. Erkek, ailesinin nafakasını, giyimini, geçimini sağlamakla; kadın, kocasının hayatını güzelce düzenlemekle, malını gözetmekle, çocuklarını korumakla, misafirlerine iyi davranmakla ve kendi nefsini haramlardan sakınmakla görevlidir. Evlat da babasının malını korumalı, maslahatını gözetmelidir. Bu hadiste önce genel bir ifade kullanılmıştır. 'Her biriniz çobansınız ve her biriniz elinin altındakinden sorumludur.' denilmiştir. Daha sonra erkek, kadın, hizmetçi ve evlat yönünden ifade özelleştirilerek açıklanmıştır. Sonra, ifadeyi güçlendirmek için, tekrar genel ifade kullanılmıştır. Bu şekilde başta ve sonda genel bir ifade tercih edilmiş ve herkes uyarılmıştır."[2]

Yine kendisinin bir kelamcı olduğu göz önüne tutulduğunda ruh kelimesinin geçtiği bir rivâyeti açıklar. Rivayet şöyledir: Yüce Allah'ın: "Sana ruhu sorarlar. De ki: Ruh Rabb'inin emrindendir. Size az bir ilimden başkası verilmemiştir"[3] kavli babında Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir: "Ben Peygamber (s.a.s.)'in maiyyetinde Medîne harabelerinde yürüyordum. Peygamber beraberinde bulunan hurma dalından bir deyneğe dayanıyordu. Derken bir kaç Yuhûdî'ye rastladı. Bir takımı diğer takımına: O'na ruhu sorun, dedi. Bir takımı da: O'na birşey sormayın, bunun hakkında hoşlanmayacağınız birşey söyler, dedi. Bunun üzerine biri kalkıp: Yâ Ebâ'l-Kasım, ruh nedir? diye sordu"[4]… Bu noktada Kastallânî der ki: "Kur'an'da ruh kavramı Kur'an, Cebrail, başka bir melek veya Hz. İsa anlamlarında kullanılır."[5]

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 636-637, Buhârî, Cum'a, 11 (I, 215).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 638-639.
[3] İsrâ, 17/85.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 385, Buhârî, İlim, 47 (I, 4).
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 386.

Keza, başka bir rivâyette Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.)'a bir adam geldi de: Yâ Resûlellah! Benim güzel hizmet ve ülfet etmeme insanlar içinde en lâyık ve en haklı olan kimdir? diye sordu. Rasûlullah:"Annendir!" diye cevâb verdi, O zât- Sonra kimdir? Dedi. Resûlullah "Sonra annendir!" buyurdu. O zât: Sonra kimdir? dedi. Resûlullah: "Sonra annendir!" buyurdu Sonra kimdir? deyince (dördüncüde) Resûlullah "Sonra babandır!" diye cevâb verdi."[1] Kastallânî burada, "hadîste anneye ihsanın üç kerre tekrar edilmesi, İbn Battâl'ın da dediği gibi, ananın evlâd üzerinde babanın üç misli iyilik ve ihsana hakk kazandığını ifâde eder. Bunlar sırasıyle karında taşıma, sonra doğurma, sonra emzirme zorlukları karşılığıdır",[2] demektedir.

Başka bir rivayette Abdullah b. Amr (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.): Büyük günâhların en büyüğünden birisi, kişinin annesine ve babasına la'net etmesidir" buyurdu. Kendisine orada bulunanlar tarafından: Yâ Resûlellah! İnsan annesine ve babasına nasıl la'net eder? denildi. Resûlullah: "O kimse birisinin babasına söver, o da karşılık olarak onun babasına söver; yine o kişi birisinin anasına söver, o da karşılık olarak onun annesine söver."[3] buyurdu. Kastallânî şu açıklamalara yer vermektedir: "Bu suretle anne-babasının sövülmesine sebeb olan kişi, bizzat ana-babasma sövmek derecesin de büyük günâhların en büyüklerinden birisini işlemiş sayılmaktadır. Evlâdın ana-baba sövülmesine sebeb olması en büyük günâhlardan sayıldığına göre, bu çirkinliği bizzat yapması elbette daha fecî ve daha ağır bir cürüm olacaktır."[4]

Kastallânî bazen muhteva izahında gaye ve maksatları göz önüne alarak konuyu şerheder. Bunun için, lafız ve ibarelerin, manalara delaleti bazen birden fazla ihtimale açık olabilir. Bu durumda, bu ihtimallerden birinin diğerine veya diğerlerine üstün tutulması, şâri'in teşrî gayelerinin iyi bilinmesi sayesinde mümkün olabilir.[5] Bu bağlamda Kastallânî de bazı rivayetlerde bu ilkeyi göz önünde bulundurmuştur. Örneğin bir rivayette, "Abdulmelik b. Umeyr tahdîs etti: Ben Abdurrahmân b. Ebî Bekre'den işittim, o şöyle dedi: Babam Ebû Bekre, Sîcistân'da hâkim bulunan oğlu

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 6, Buhârî, Edeb, 2 (VII, 69).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 6.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 7.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 7.
[5] Pekcan, Ali, *İslâm Hukukunda Gâye Problemi-Zarûriyyât-Hâciyyât-Tahsîniyyat*, Rağbet yay., İst, 2003, 35.

Ubeydullah'a gönderdiği mektubunda: Sakın öfkeli iken iki kimse arasında hükmetme! Çünkü ben Peygamber (s.a.s.)'den işittim: "İki kimse arasında hükmedecek hiçbir hâkim, sakın öfkeli bir hâlde iken hükmetmesin"[1] buyrulmaktadır. Kastallânî burada şu açıklamayı yapmaktadır: "Bu hadisteki gaye, öfke hâlinde hüküm vermekten men'in sebebi, öfke hâlinde iken haksız bir şekilde yargılamasına sebeb ihtimâli olmasıdır. Fakîhler, insanın fiilerinde değişikliği gerektiren hâlleri, kaza âdabına aykırı saymışlardır. Bunlar çok açlık, çok tokluk, ağrılı ve sızılı hastalık, fazla korku, şiddetli ferah, uyku galebesi, ziyâde sıcak, fazla soğuk zamanları gibi hâllerdir."[2]

Keza, İbn Abbâs (r.a.) haber verip şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.s.) nahr günü Fadl b. Abbâs'ı kendinin arka tarafına, bineğinin gerisine bindirdi. Fadl, güzel yüzlü, temiz giyimli bir genç idi. Peygamber insanların kendisine sorup öğrenmeleri için bineğini durdurdu. Bu sırada Has'am kabilesinden güzel bir kadın Resûlullah'tan fetva istemek üzere geldi. Fadl, bu kadına bakmağa başladı. Kadının güzelliği Fadl'ı hayran etmişti. Fadl o kadına bakarken, Peygamber ona yöneldi de eliyle arkaya döndürdü: Fadl'in çenesini tuttu ve onun yüzünü kadına bakmaktan öbür tarafa çevirdi.[3] Kastallânî bu hadîste, "fitne endişesinden dolayı bakışı kısma fiili vardır. Bunun gereği fitneden emîn olunduğu zaman bakmanın mümkün olabileceğidir. Çünkü Peygamber (s.a.s.), Fadl'ın yüzünü, kadına hayret edip de bakışını devamlı kılıncaya kadar çevirmedi. Sonra fitneden men' etti de çevirdi"[4] demektedir.

Yine bu bağlamda nakledilen bir rivayette, peygamberimize, "En hayırlı amel hangisi diye sorulduğu zaman, Allah'a ve Resûlüne iman sonra cihad sonra ise, haccı mebrur." denilmektedir.[5] Kastallânî bu rivayetle ilgili şöyle demektedir: "Burada cihad, imandan sonra getirildi. Ebu Zer hadisinde ise hac zikredilmeyip köle azad edilmesi zikredilmiştir. İbn Mesud'un hadisinde ise, önce namaz sonra iyilik, sonra cihad zikredildi. Kastallânî bunun izahını şöyle yapar: "Çesitli kişiler tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.s.) hangi amellerin daha faziletli olduğu sorulduğunda, suallere karşı farklı cevapların verilmesi suallerin değişik zamanlarda sorulmasına ve kişilerin farklı olmasına bağlıdır. Dolayısıyla herkesin farklı bir ihtiyaç içerisinde olacağından

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 124, Buhârî, Ahkâm, 13 (VIII, 108).
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 125.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 272, Buhârî, İsti'zan, 2 (VII, 126).
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 272.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 187, Buhârî, İman, 18 (I, 12).

kendilerine farklı ameller zikredilmiştir. Örneğin, cihadın hacdan önce zikredilmesi, İslam'ın ilk yıllarında ihtiyaca binaen söylenmiştir."[1]

Böylece Kastallânî, genel olarak rivayetlere lafzî/literal bir yaklaşım sergilerken, zaman zaman da rivayetlerin şerhinde, rivayetlerdeki ilke ve amaçları irdelemeyi ihmal etmemektedir.

Şimdi Kastallânî'nin hadislerin muhtevasının anlaşılması için takip ettiği metodunu maddeler halinde inceleyelim.

1. Hadis Âyet İrtibatını Kurması

Genel olarak şarihler, bir hadisi gerek anlam bakımından gerekse da gramer açısından desteklemek ve hadisin anlamını pekiştirmek amacıyla ayetlerden yararlanmışlardır. Bu bağlamda Kastallânî hem muhteva hem de gramer olarak birçok yerde hadis-âyet irtibatını sık bir şekilde kurmuştur.

Örneğin Kastallânî, "mümin bir mide ile, kafir ise yedi mide ile yer"[2] hadisine istişhad kabilinden, çok yemenin kafirlerin sıfatı olduğunu söyler ve Muhammed Suresi 12. "inkâr edenler ise (dünya zevklerinden) yararlanırlar ve hayvanların yediği gibi yerler" âyetini delil olarak getirir. Ayrıca hadiste zikredilen yedi rakamının, mübalağa ve çokluk ifade ettiğini söyler. Bunun için ise Lokman Suresi'nin 27. "Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak (mürekkep olsa) yine Allah'ın sözleri (yazmakla) tükenmez. Şüphe yok ki Allah mutlak galip ve hikmet sahibidir" âyetini delil getirmektedir.[3]

Yine Kastallânî muhteva benzerliğinden hareketle hadis-âyet irtibatını sıkı bir şekilde kurmuştur. Örneğin, "Kendinizi Allah'tan satın alınız"[4] hadisinde "satın alma" ifadesi ile ilgili Kastallânî şöyle demektedir: "Bundan maksat, azabtan kurtulmadır. "Şüphesiz Allah müminlerden canlarını ve mallarını kendilerine vereceği cennet karşılılığında satın almıştır"[5] ayetindeki "şirâ" kelimesinini anlamı

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 188.
[2] Buhârî, Et'ime, 12, (VI, 200).
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 187-188.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* VIII, 37, Buhârî, Menâkıb, 13 (IV, 161).
[5] Tevbe, 9/111.

Allah'ın azabından kurtulmanın ücretidir. Böylelikle Allah, yolunda kendisini fedâ edenlerin karşılığını, cennet olarak verecektir"[1] şeklinde açıklamaktadır.

Bu bağlamda Kastallânî'nin birçok yerde gerek muhtevanın açıklanması, gerekse dil ve gramer açısından hadis-ayet irtibatı kurduğunu, ayetlerle istişhâdda bulunduğunu görmekteyiz.[2]

2. Hadis-Hadis İrtibatını Kurması

Hadislerin muhtevalarının en iyi şekilde anlaşılması için müracaat edilmesi gereken kaynaklardan biri de hadislerdir. Bu konuda da Kastallânî'nin yoğun bir şekilde hadislerin farklı tariklerine değinerek onları bazen senedli, bazen de senedsiz olarak naklettiğini görmekteyiz. O, bu konuda, hadislerin hadisle şerh edilmesi, kendi heva ve hevesine dalmaktan evladır,[3] hadislerden bazıları bazılarını açıklar[4] demek suretiyle, hadisleri anlama noktasında diğer rivâyetlerin önemini ortaya koymuştur.

Bu konuda örnek vermek gerekirse "Hilâli gördüğünüz zaman oruç tutun ve tekrar gördüğünüzde ise iftar edin." babında geçen ve İbn Ömer'den nakledilen "bir ay 29 gecedir, hilâli gördüğünüzde oruç tutunuz, eğer hava bulutlu (ve hilali göremiyorsanız) ise (Şaban ayını) 30'a tamamlayın."[5] rivayeti ile ilgili olarak Kastallânî "bu hadîs, bundan evvel geçen hadîsteki "Hilâli takdir ediniz" kavlini tefsir ve beyân edicidir ve bu, hadisin hadîs ile tefsir edilmesi en lâyık ve (doğruya) en yakın olan tefsirdir"[6] demek suretiyle hadislerin, diğer hadislerle açıklanmasının önemini vurgulamaktadır.

Bu bağlamda Kastallânî, bazı hadisleri şerhederken aralarındaki konu benzerliğinden hareketle başka bir hadise, senedini vermeden işaret eder. Örneğin, "Yellenmenin abdesti bozduğunu bildiren."[7] hadisi şerhederken burada "yesmeû savten" "ses duyar" ifadesi ile ilgili olarak bu hadis, "Bebek doğduğunda bağırırsa

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VIII, 38.
[2] Örnekler için bkz. Kastallânî, *a.g.e.*, I, 410; II, 50, 148, 151, 229, 260, 292, 417; III, 43, 187, 244, 362, 397, 654; IV, 277, 329, 335; V, 519; VI, 143, 152, 558-559; VII, 13; IX, 231, 374; XIV, 30, 117.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 370.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 146.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 521. Buhârî, Savm, 11 (II, 229).
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 521.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 406-407, Buhârî, Vudu, 4 (I, 43).

varis olur ve üzerine namaz kılınır."[1] hadisi gibidir ve bu rivayeti, aralarındaki benzerlikten dolayı senetsiz olarak zikreder. Kastallânî'nin sözkonusu rivâyeti şahit getirmesi tamamen iki rivâyetin delalet etme benzerliğinden dolayıdır. Ona göre şahit olarak kullandığı rivâyette çocuğun bağırması onun canlı oluşuna delalet etmesi gibi, şerhe konu olan rivâyetteki yellenme esnasında çıkan ses de abdestin bozulduğuna delalet etmektedir.

Yine başka bir rivâyette Leys, Nâfi'den; o da İbn Ömer (r.a.)'den şöyle tahdîs etti: "İbn Ömer, babası Ömer İbnu'l-Hattâb'a bir kafile içinde giderlerken arkadan yetişti, o sırada Ömer, babası adı ile yemîn ediyordu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.): "Dikkat edin! Allah sizleri babalarınızla yemîn etmenizden nehyetmiştir. Her kim yemin etmek zorunda olursa, yalnız Allah adiyle yemîn etsin yâhud (yemîn etmeyip) sussun!" diye nida etmiştir."[2] Kastallânî, Fethü'l-bârî'den naklen şöyle demektedir: "Hadisin bazı tariklerinde "kim Allah'ın adının dışında bir şeye yemin ederse muhakkak şirk koşmuştur" buyrulmuştur. Bu rivayette de senet zikredilmemiştir. Ancak Ömer de böyle yemin etmiştir. Yani, Allah'ın adının dışında bir şeye yemin etmiştir. Ancak o bu nehyi işitmeden önceki halde olduğu için ma'zurdur."[3]

Bazen de Kastallânî zikredilen hadisin sahih olduğunu belirtmek için diğer rivâyetleri senedleriyle birlikte zikreder. Örneğin, "Ameller niyetlere göredir." hadisi ile ilgili olarak Kastallânî, "bu konuda en sahih olan rivayetin, müsned olarak Hz. Ömer kanalıyla geldiğini" söyledikten sonra, hadisin diğer senetlerini zikreder ve onları inceler.[4]

Bazen de Kastallânî aynı konu ile ilgili olarak benzer bir hadisin varolduğunu söyler ancak hadisin lafız ve senedini zikretmez. Örneğin, nakledilen bir rivâyette Aişe (r.anha) şöyle dedi: "Peygamber'e bedevî bir Arab geldi de: (Yâ Resûlellah!) Sizler çocukları öper (sever) misiniz? Biz çocuklarımızı öpüp okşamayız, dedi. Peygamber (s.a.s.): "Allah senin gönlünden merhamet ve şefkati çekip çıkarmıştır. Ben senin için neye mâlik olabilirim (yânî ne yapabilirim) ?" diye cevâb verdi."[5]

---

[1] Ebu Davud, Ferâiz, 15 (III, 335).
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 138, Buhârî, Edeb, 74 (VII, 98).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 138.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 96-97, Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 12 (I, 2). Bu hadis için bkz. Gurbet, Mahmut, *Niyet Hadisi: Tahric ve Tahlil*, YYÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2006.
[5] Buhârî, Edeb, 18 (VII, 75).

Kastallânî hadis ile ilgili, "bu kişi Akra' b. Habis'tir. Bu olayın bir benzeri Uyeyne hakkında vukubulmuştu" demektedir. Keza bu rivayeti Ebû Ya'la el Mevsilî, ricali sika olan bir senetle tahriç etmiştir ve Ebu'l-Ferec el-İsbehânî'nin *'Kitabü'l-Ağani'* adlı kitabında Ebu Hureyre'den nakledilen "Kays b. Asım peygamberimizin yanına girdi".. Hz. Aişe'nin kıssasına benzer ve Hz. Aişe'nin lafızlarıyla nakledilen bir hadisin olduğunu söyler, bu hadisin metnini ve senedini zikretmez.[1]

Yine Kastallânî, bir hadisi açıklarken, aynı konu ile ilgili farklı lafızlarla nakledilen hadisleri zikreder. Örneğin, Ebu Hureyre'den nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Ey Allahım! Herhangi bir mü'mine ağır bir söz söylemiş olursam, Sen o sözümü kıyamet gününde o mü'min için sana yakınlığa bir vesile kıl." Bu hadis ile ilgili Kastallânî, hadiste geçen "sebebtühüسببته" lafzı ile ilgili olarak, Müslim'de geçen, "sebebtühüسببته" " celedtühüجلدته" lafızlarını nakleder.[2] Yine, Ebu Salih tarikından ebu Hureyre'den "لعنته", "جلدته" lafızlarını nakleder. Yine A'rec'in Ebu Hureyre rivâyetinde, "عزيته", "شتمته", "لعنته", yine Salim'in Ebu Hureyre'den olan naklinde ise, "عزيته"…….. gibi farklı lafızları nakleder. Rivayetin devamındaki "sözümü kıyamet gününde o mü'min için sana yakınlığa bir vesile kıl", ibaresi ile ilgili olarak yine, İbn ebi Zühri'nin rivâyetinde, "bunu onun için kıyamette kefaret kıl", Ebu Salih'in Ebu Hureyre'den olan rivâyetinde ise, "bunu onun için temizleyici ve rahmet kıl", A'rec'in rivâyetinde ise, "bunu ona dua, temizleyici ve bununla Allah'a yakınlaşmayı vesile et", Hz. Aişe'nin rivâyetinde ise, "bunu ona temizleyici ve mükafat kıl"[3] lafızlarını nakleder.

Yine başka bir rivayette, Ebû Hureyre (r.a.) tahdîs etti ki, Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Yedi sınıf insan vardır ki, Allah onları (kıyamet gününde) gölgelendirecektir: Biri Allah 'ı anıp da iki gözü yaş akıtan kişidir.[4] Kastallânî der ki: "Ağlama ile ilgili birçok hadis vardır. Biri de ebu Reyhâne'den nakledilen "Allah korkusundan ağlayan göze cehennem ateşi haramdır" hadisidir.[5]

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 35.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 421, Buhârî, Daavat, 34 (VII, 157).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 422.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 558, Buhârî, Rikâk, 24 (VII, 185).
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 558.

Bu bağlamda Kastallânî'nin önem atfettiği meselelerden biri de hadis değerlendirmelerine, hadislerin farklı tariklerini kullanması ve hadisleri bütünlük[1] çerçevesinde incelemesidir. Örneğin, Hz. Peygamber hadislerinde Cuma günü Müslümanların gusül abdesti almalarını istemiştir "Sizden birisi Cuma'ya geleceği zaman gusül abdesti alsın."[2] Burada Kastallânî, Müslim'de geçen "sizden birisi Cuma'ya gelmek istediğinde." Keza Ebû Avâne ve diğerlerinde Nâfî'den nakledilen, "İnsanlar, bağ ve bahçede çalıştıkları için terlediklerinden; ter kokularından dolayı bu durumu peygamberimize şikayet etmeleri neticesinde Peygamberimizin, "Sizden kim Cuma'ya gelirse gusletsin." hadisinin, bunun sebebi olduğunu, ayrıca, Ebû Âvane, İbn Huzeyme ve İbn Hıbbân'ın Sahîh'lerinde geçen "erkek ve kadınlardan kim Cuma'ya gelirse gusül alsın, kim gelmezse de, ona gusül gerekmez" hadisini nakleder ve hadisten anlaşılan, Cuma namazına gelmeyenlere -misafir ve köleler gibi- guslün şart olmadığını"[3] söylemiştir.

Kastallânî yine bazı yerlerde hadislerin senedini ve varsa lafız farklılıklarının olduğunu söyler. Ayrıca hadisin sıhhati ile ilgili başka alimlerin değerlendirmesini de aktarır. Örneğin, Buhârî'nin "Yemek hususunda hoş hâl ve (verdiği ni'metlere karşı Rabb'ine) şükredici olan kimse sevâbda, açlığa sabreden oruçlu gibidir." rivâyetinde Kastallânî, "bu bâbda, Ebû Hureyre'nin Peygamber'den rivâyet ettiği hadîs vardır"[4] demekte ve Buhârî'nin işaret ettiği bu Ebû Hureyre hadîsini İbn Mâce Oruç Kitâbı'nda; "Yakup b. Humeyd b. Kâsib-Muhammed b. Mü'in b. Muhammed el-Ğaffari-babasından ve Yakup b. Humeyd Abdullah b. Abdullah'tan-Muhammed b. Muhammed - Hanzala b. Ali el-Elsemî- Ebu Hüreyre'den nakletmiştir. Tirmizî, Zühd'de, İshak b. Musa el Ensâri'den- Muhammed b. Mü'in- babasından-Said el-Makberi- Ebu Hureyre'den rivâyet etmişlerdir. Bunu Buhârî de Târîh'inde; el-Hâkim el-Mustedrek'inde bâzı lafız farklılıklarıyle, Süleyman b. Bilal-Muhammed b. Abdullah b. Ebi Hurre-amcası Hakim b. ebi Hurre-Süleyman el A'rec-Ebu Hureyre'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, ayrıca bu hadis için, hasen-garib dediğini"[5] söylemektedir.

---

[1] Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Coşkun, Selçuk, *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük*, Ankara, 2003, 274.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* II, 612, Buhârî, Cum'a, 2 (I, 212).
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 613-614.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 246, Buhârî, Et'ime, 56 (VI, 214).
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 248.

Kastallânî, rivâyetlerin uslup ve muhteva benzerliğinden dolayı farklı tariklerine işaret etmek yanında lafız farklılıklarına da işaret etmesi, rivâyetleri isnadlı veya isnadsız olarak zikretmesi, hadisi anlamada diğer hadislerin önemini ortaya koymuştur. Denilebilir ki hadisle istişhâd yöntemi, hadis küllliyatını bir bütün olarak değerlendirme arzusuna işaret etmektedir.[1] Bu bağlamda Kastallânî, rivâyetleri değerlendirirken hadisler arası irtibatı titizlikle uygulamıştır.[2]

3. Sahâbe, Tâbi'în ve Diğer Âlimlerin Görüşlerine Yer Vermesi

Şârihler, hadisleri açıklarken en başta âyet ve hadislere, daha sonra başta sahâbe olmak üzere tâbi'în ve diğer âlimlerin, mezhep imamlarının görüşlerine yer vermektedir. Çünkü değişik âlimlerin bazı hadisleri anlama, yorumlama ve hüküm çıkarma konusunda farklı yaklaşımları söz konusudur. Bir şerhin bu tür görüşlerden müstağni kalması bir eksikliktir. Örneğin ilim konusu işlenirken Hz. Âişe'nin kadınlarla ilgili şu sözü nakledilir: "Ensâr kadınları ne güzel kadınlardır; haya, onların dinlerini öğrenmesine mani olmuyor."[3] Hz. Aişe'nin bu sözü, konunun ehemmiyeti açısından önemlidir.

Kastallaâni, "İlimde haya." babında tabi'inin ileri gelenlerinden Mücahid'in "İlmi, hayalı ve kibirli olan öğretemez."[4] sözünü nakletmektedir. Yine "Haya imândandır."[5] hadisinde Kastallânî, hayânın nasıl imândan olduğunu İbn Kuteybe'nin şu sözleriyle izah eder: "İman nasıl ki insanı kötülüklerden koruyorsa, haya da insanı kötülüklerden korur, dolayısıyla hayanın iman olarak isimlendirilmesi caizdir."[6]

Yine Hz. Peygamber (s.a.s.) itikafta olduğu sırada yanına gelen hanımı Hz. Safiyye'yi uğurlarken selam verip geçen iki sahabiye Peygamberimiz: "Acele etmeyin, yanımdaki Safiyye bint Huyey'dir" buyurdu. Bunu söylemek o iki sahabiye zor geldi: Sübhanellah ey Allah'ın Resûlü! Dediler. Hz. Peygamber: "Şeytan, insanın damarlarında kanın dolaştığı gibi dolaşır. Sizin kalbinize şüphe tohumları

[1] Türcan, Zişan, *Hadis Literatüründe Şerh Geleneği*, TDVY., Ankara, 2011, 99.
[2] Örnekler için bkz. Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 90, 437; II, 134; III, 174, 272, 357, 611, 624; V, 504; VI, 150-151; VIII, 7; XV, 436.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 391, Buhârî, İlm, 50 (I, 41).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 391, Buhârî, İlm, 50 (I, 41).
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 182, Buhârî, İmân, 16 (I, 11).
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 183.

ekmesinden korktum." dedi.[1] Bu hadisin açıklamasında Kastallânî der ki: "Hâkim dedi ki: Şâfiî, İbn Uyeyne'nin meclisinde iken bu hadisten Şâfiî'ye soruldu: Şâfiî dedi ki: Hz. Peygamber, şayet onlar, töhmet edecek bir zanna kapılırlarsa küfre düşerler diye endişe ettiği için, şeytan kalplerine helak edici şüphe tohumlarını saçmadan önce, dinde nasihat olsun diye açıklamada bulunmuştur."[2]

Başka bir örnekte Aişe (r.a.nha) şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.s.) yatsı namazını kıldı. Sonra sekiz rek'at daha namaz kıldı. İki rek'at da oturarak kıldı. Sabah namazının ezanı ile ikaamet arasında da iki rek'at kıldı ki, o, bu iki rek'atı hiçbir zaman terk etmedi."[3] Kastallânî burada şöyle bir açıklama yapmaktadır: "Bazıları, bu iki rekat için vacip demiştir ki bu görüş, Hasan el-Basrî'den mervidir. Şâfiî'nin önceki görüşüne göre[4] ise, bu iki rekat namaz, tatavvu namazların en faziletlisidir, Şâfiî'nin sonraki görüşüne göre ise, en faziletli tatavvu, vitr namazıdır."[5]

Kastallânî, "Seferde akşam ve yatsı namazının cem edilmesi."[6] bab başlığı altında, "sahâbe ve tabiundan birçok kişi cem yapmayı caiz gördüğünü söyler. Fakihlerden Sevrî, Şâfiî, Humeyd, İshâk ve Eşheb, cem yapmanın caiz olduğunu söylediler. Bir grup âlim de, ancak Arafat'ta, öğle ve ikindi, Müzdelife'de de, akşam ve yatsı namazının cemedilmesinin câiz olduğu görüşündedir. Hasan, Nehaî, Ebû Hanîfe ve Ashâbı bu görüştedir."[7]

Yine "Namazlarınızın bir kısmını evlerinizde kılınız, oraları kabirler haline getirmeyiniz."[8] rivâyeti ile ilgili Kastallânî, Kadı Iyaz'ın "Bazı farz namazlarını evlerinizde kılınız ki, sizin ehlinizden mescide gidemeyen kadın ve çocuklarınız

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, IV, 688-689, Buhârî, İ'tikâf, 8 (II, 257).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 690.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 240, Buhârî, Teheccüd, 22, (II, 50).
[4] Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Candan, Abdurrahman, *İmam Şâfiî'nin Kavl-i Kadim ve Kavl-i Cedidi*, YYÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 1998.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 240. Şamil Dağcı, Mezhebi kadim ve Mezhebi cedid hakkında şunları söyler: "İmam Şâfiî'nin, bilimsel hayatının muhtelif evrelerinde mezhebi kadim ve mezhebi cedid gibi farklı kanaatler taşıması, değişik ülke, kültür ve medeniyetlerle karşılştıkça görüş ve kanaatlerini yeniden gözden geçirmeye geçirmesi, onun değişime açık bir ilmi yapıya sahip olduğunu gösterir. Ancak onun Mısır'a gittikten sonra görüşlerinde meydana gelen değişiklikleri sadece tanıştığı yeni kültür ve medeniyetlere dayandırma yerine, bu faktörlere ilave olarak ulaştığı ictihadi olgunluğa ve derin tetkiklerle kaydettiği ileri merhaleye dayandırmanın daha isabetli olacağını düşünüyoruz." Dağcı, Şamil, *İmam Şâfiî, Hayatı ve Fıkıh Usulü İlmindeki Yeri*, Ankara, 2004, 41.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 168, Buhârî, Taksîrü's-Salât, 13 (II, 38).
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 168.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 104, Buhârî, Salât, 52 (I, 112).

(aile fertleriniz de) size uysun çünkü evlerinde cemaatle namaz kılanlar, cemaat sevabına nail olurlar"[1] görüşünü nakleder.

Diğer bir rivayette İbn Mâlik (r.a.) şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.s.): Âdemoğlu büyür, onunla beraber şu iki şey de büyür: Mal sevgisi ve uzun ömür (temennisi)."[2] Kastallânî burada, Kurtubî'den "bu hadiste, uzun ömür temennisi ve çok mala hırsın (tamah) kerahiyyetinin sözkonusu olduğu" görüşünü nakleder.[3]

Yine Kastallânî bir rivâyetin şerhinde İbn Sînâ'dan faydalandığını, onun görüşlerine yer verdiğini görmekteyiz. Mesela, "Denizden çıkarılacak şeylerin zekât vergisine tâbi" tutulup tutulmayacağı babında İbn Abbâs (r.a.)'ın "Anber, mâden ve kenz değildir, o denizin kıyıya attığı bir şeydir."[4] dediğini nakleder. Kastallânî burada şu açıklamalara yer verir: "Anber, kanber vezninde, ma'rûf olan güzel kokulu bir maddenin ismidir ki, buna deniz kaymağı da denilir. İbn Abbâs'ın "vergiye tâbi' değildir" dediği ve burada bahsedilen, birinci nevi' asıl anber olduğunu nakleder. Bu kıymetli deniz maddesinin denizde meydana geliş keyfiyeti hakkında pekçok rivâyetler vardır. Bâzıları deniz hayvanının kazuratıdır demişlerdir. Bâzıları deniz bitkisidir, denizin derinliğinde biter ve onu bâzı deniz hayvanları yer, mîdesi dolunca kusar, demişlerdir, İbn Sînâ da bu iki görüşü uzak addetmiş ve denizde bir kaynaktan çıkan yağlı bir maddedir; yağlılığı hasebiyle denizin yüzüne çıkar, donar demiştir, Şâfiî de el-Ümm kitabında Kitâbu's-Selem'de: "Sözlerine güvendiğim birçok kimselerin bana haber verdiklerine göre "anber", denizin iki tarafında Allah'ın yarattığı bir nevi' nebattan hâsıl olan bir maddedir"[5] görüşlerini nakleder.

Kastallânî, rivâyetleri şerhederken başta sahâbe olmak üzere daha birçok alimin görüşlerine[6] yer vererek muhtevanın anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

4. Hadislerdeki Edebî Sanatları Açıklaması

Gerek anlatan gerekse muhatab bakımından hadislerin anlaşılması için yapılması gereken önemli bir çalışma, Hz. Peygamberin uslûbunu ve anlatım tarzını

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 104.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 494, Buhârî, Rikâk, 5 (VII, 172).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 494.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 717, Buhârî, Zekat, 65 (II, 136).
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 717.
[6] Diğer bazı örnekler için bkz. Kastallânî, *a.g.e.*, I, 298, 437, 478; V, 437; X, 243; XV, 470, 618.

tesbit etmektir. Zira dil ile insan arasında, insan ile konuşma tarzı ve açıklama üsûlu arasında önemli ilişkiler mevcuttur.[1]

Bu yönüyle bakıldığında Hz Peygamber (s.a.s.), kişiyi aydınlatmak, manayı zihinde daha açık bir şekilde tasvir ve izah etmek, vurgu yapmak, sakındırmak, teşvik etmek için teşbihlere; ifadeye canlılık katmak, anlaşılması zor olan konuları basit hale getirmek, ibret almayı ve tefekkür etmeyi sağlamak için temsil üslûbuna; gâyet veciz, canlı, sembolik ifadeler yoluyla cümlelerin akıllarda kalması, anlaşılması ve bıkkınlık vermemesi sebebiyle istiârelere; terğîb ve terhîb amacıyla ve haya edilip de ifadesinde sıkıntı çekilen edep dışı şeyleri, daha nezih ifade etmek için özellikle kinâyelere başvurmuştur.[2] Diyebiliriz ki, Hz. Peygamber her şeyden önce bir tebliğci[3] olduğu için tebliğin gerekli kıldığı her türlü üslûbu, zaman ve zemine göre kullanmıştır. O, insanların iyi ile kötü, çirkin ile güzel arasında kolay bir şekilde ayrım yapmaları için teşbih ve mukayeseler yapmış[4], sorular sorup cevaplar verdiği olmuş[5], işin vahâmetini anlatmak için mübâlağa yapmış[6], meselelerin daha kolay anlaşılması için mecâzî ifadeler[7] kullanmıştır.[8] Bu yönüyle bakıldığında belâgat insanda doğuştan var olan bir melekedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de "0 insanı yarattı ve ona beyânı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti"[9] buyurulmaktadır. Dolayısıyla belâgat henüz ilim haline gelmeden önce meleke olarak şair, yazar ve hatiplerde hatta halkın dilinde vardı. Bu sebeple sonraları birer belagat terimi kabul edilecek olan teşbih, mecâz, istiâre, takdim, tehir, cinas, mutabakat vb. edebî sanatlar her dil ve kültürde

[1]Görmez, Mehmet, *Sünnet Ve Hadisin Anlaşılması Ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 2000, 256.

[2] Kazan, Ramazan, *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri*, SDÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2005, 318.

[3] Mâide, 5/67; A'râf, 7/62, 68.

[4] "Cimri ile cömert zırh giymiş insana benzetilmiştir." Bkz. Buhârî, Cihad, 89 (III, 31); Müslim, Zekat, 76 (I, 708); Ayrıca "iyi veya kötü insanlarla dostluk kurmayı misk satan veya körük çeken kimseye benzetmiştir". Buhârî, Zebâih, 31 (VI, 231).

[5] "Gıybet nedir biliyor musunuz?" sorusunu önce yönlendirmiş sonra cevabını vermiştir. Şöyle ki Peygamberimiz bir gün ashabına: Gıybet nedir, bilir misiniz? diye sordu. Onlar: Allah ve peygamberi daha iyi bilir, dediler. Peygamberimiz: Kardeşini gıyabında (arkasında) onun hoşlanmadığı bir şey ile anmandır, buyurdu. Dinleyenler: Dediğim kardeşimde varsa ne buyurursunuz? diye sordular. Peygamberimiz: "Eğer dediğin ayıp kardeşinde varsa o zaman gıybet olur. Yoksa ona bühtan ve iftira etmiş olursun" buyurması gibi. Müslim, Birr, 20 (III, 2001).

[6] Birisini kötü bir özellikle başkasına anlatan için "Deniz suyuna karıştırılırsa onu da bulandırırdı" buyurması gibi; İbn Mâce, Zühd, 22.

[7] "Sağ elin verdiğini sol el bilmeyecek şeklinde gizli infakta bulunmak" gibi bkz. Müslim, Zekat, 30 (I, 686).

[8] Kazan, Ramazan, "*Hz.Peygamber'in Üslûbunda Cevâmiu'l-Kelim*", SDÜ İlahiyat Fakültesi IV. Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta, 2001, 442-443.

[9] Rahman, 55/3-4.

daima kullanılmıştır.[1] Bu bağlamda Kastallânî de hadis muhtevalarının en iyi şekilde anlaşılması, dahası Hz. Peygamber (s.a.s.)'in meramını bizlere açıklayabilmek için hadis metinlerindeki edebî sanatlara dikkat çekmiştir. Burada daha çok, belâgat ilminin önemli kısımlarından biri olan beyân ilmi açısından hadis metinleri ele alınmıştır. Rivayetlerdeki, beyân ilminin konuları olan teşbih, istiâre, kinâye, hakikat-mecâz gibi kullanımlar örnekler bağlamında ele alınmıştır.

Her dilde anlatımı güçlendirmek ve canlı kılmak için yararlanılan söz sanatlarından biri de teşbih/benzetmedir.[2] Teşbih, tef'îl babından (شَبَّهَ) fiilinin masdarı olup, "Bir şeyi diğer şeye benzetmek" anlamına gelir. Terim olarak, "Belli maksat için, bir edatla aralarında bir veya daha fazla ortak nitelikten dolayı, bir şeyi diğer şeye benzetmeye" denir.[3] Bir başka tarifte ise, lafızların, bir şeyin üst dereceyi bulan bir vasıfta diğer bir şeyle ortaklığına işaret etmesi teşbih adını alır. "Ahmet, aslan gibi kuvvetlidir" cümlesi, Ahmet'in kuvvette aslanla iştirakini ifade ediyor. Demek ki, burada bir teşbih vardır.[4]

Bu konuda bir örnek vermek gerekirse, Ebû Mûsâ el-Eşârî, peygamberimiz (s.a.s.)'in şöyle buyurduğunu nakleder: "Mü'minin mü'mine bağlılığı, taşları birbirine kenetlenmiş duvar gibidir" buyurmuş, sonra iki elinin parmaklarını birbirine geçirmiştir."[5] Kastallânî burada "teşbih sanatı vardır dedikten sonra, hadiste benzetme yönü, bazısı bazısına destek vermesi olarak zikredilmektedir ki, müminlerden bazıları madden ve mânen kuvvetli, bazıları da zayıf olur. Taşların yan yana, üst üste gelerek birbirlerine destek oldukları ve harç ile birbirlerine kenetlendikleri gibi mü'minlerin de imân harcı ile birbirlerine kenetlenmeleri, zayıfı ve kuvvetlisi ile birbirlerine maddi ve manevi destek olmaları gösterilmiştir. Kuvvetli mü'minler bir binanın direkleri ve köşe taşları mesabesinde olup zayıf olanlar da bunların desteği altında kuvvet kazanacaklardır. Böyle sağlam bir binaya hariçten zararlı şeylerin ve düşmanların girmesi zor olur. Aksi takdirde ayr ayrı kalırlarsa, harcı olmayan binanın içerisine hariçten birçok zararlı şeyler girer hatta taşları zamanla yıkılarak bina harap olur. Aynen bunun gibi, mü'minler de eğer birbirleri ile böyle kenetlenip birlik teşkil etmez, bir araya gelerek tek kuvvet haline gelemez ve

[1] Kılıç, Hulûsi, "*Belâgat"*, DİA, V, 380.
[2] Aksan, Doğan, *Anlambilim,* Engin Yayınevi, Ankara, 1999, 61.
[3] Kazan, Ramazan, *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri*, 230.
[4] Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâğat*), İstanbul, 1989, 134-135.
[5] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* XIII, 58, Buhârî, Edeb, 36 (VII, 80).

kuvvetli bir imânla birbirlerine bağlanmazlarsa o zaman hem mağlup hem de sosyal çöküntüye maruz kalırlar"[1] açıklamalarını yapmıştır.

Başka bir rivayet şöyledir: "İbrâhîm b. Sa'd-Sâlih b. Keysân-İbn Şihâb- Ebû Umâme b. Sehl-Ebû Saîd Hudrî (r.a.)'den şöyle derken işitmiştir: Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Rüyamda gördüm ki insanlar bana arz olunuyorlardı. Üstlerinde gömlekler vardı, bu gömleklerin bâzısı göğüs hizasına ulaşıyor, bâzısı daha kısa idi. Ömer b. Hattâb da bana arz olundu. Üstünde (eteklerini yerde) sürüdüğü bir gömlek vardı.Yâ Resûlellah! Bunu ne ile te'vîl (yânî ta'bîr) ettin? diye sordular. "Dîn ile" dedi."[2] Kastallânî burada der ki: "Hadiste teşbihi beliğ vardır. Burada din, gömleğe benzetilmiştir. Gömlek avret yerlerini örter. Aynı zamanda din de insanı, ateşten korur."[3]

Yine hadislerde dikkati çeken başka bir sanat, cinâs'tır. Cinâs: Sözlükte "iki şeyin birbirine benzemesi" anlamında masdar olan cinas, edebiyat terimi olarak anlamları farklı, yazılış veya söylenişleri (sesleri) aynı yahut benzer olan kelimelerin nazım ve nesirde bir arada kullanılması yoluyla yapılan söz sanatını ifade eder.[4] Bu konu ile ilgili olarak bir iyavet şöyledir: Ebû Şurayh dedi ki: "Peygamber (s.a.s.) arka arkaya üç kerre: "Vallahi îmân etmiş olmaz, vallahi îmân etmiş olmaz, vallahi îmân etmiş olmaz!" buyurdu.Yâ Resûlellah! Bu îmân etmiş olmayan kimdir? diye soruldu. Resûlullah: "Komşusu zulümden ve şerrinden emîn olmayan kimsedir." diye cevâb verdi."[5] hadisi ile ilgili olarak Kastallânî der ki: "Hadiste "*la yu'minu"* (üç kere) ''iman'' dan gelmiş olup ikinci ise (ellezî la ye'menu cârühû..) "*la ye'menu*" "eman"dan gelmiş olup nâkıs cinâs vardır."[6]

Hadislerdeki edebî sanatlardan biri de istiâre'dir. İstiâre: Sözlükte, bir şeyi kaldırmak veya onu bir yerden alıp başka bir yere koymak veya bir şeyden faydalanmak üzere onu birisinden ödünç olarak istemek anlamlarına gelir. Bir beyân terimi olarak istiâre; arada bir engel bulunmak şartıyla, bir sözü benzerlik ilgisiyle kendi mânâsı dışında kullanmaktır.[7]

---

[1] Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Dölek, Adem, *Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, Yeni Akademi Yay. 2006, İst., 161.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî, a.g.e.*, I, 180, Buhârî, İman, 15 (I, 11).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 180-181.
[4] Kılıç, Hulûsi, Yetiş, Kâzım, "*Cinâs"*, DİA, VIII, 12.
[5] Kastallânî, a.g.e., XIII, 49, Buhârî, Edeb, 29 (VII, 78).
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 50.
[7] Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, I, Belâğat, Ankara, 1980, 154.

Örneğin, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra kadınlarından ilk önce vefat eden kadın Sevde bintu Zem'a mıdır, yoksa Zeyneb bintu Cahş mıdır? konusu ile ilgili bazı görüş, rivâyet ve tarih ayrılıkları vardır. Buhârî'nin Mûsâ b. İsmâil, Ebû Avâne, Firâs, Şa'bî, Mesrûk kanalıyla Hz. Âişe'den rivâyet ettiği bir hadiste, Hz. Peygamber'in bazı hanımları kendisine: "(ölüm konusunda) Sana en çabuk hangimiz iltihâk edecek?" diye sorarlar. Hz. Peygamber: "Eli en uzun olanınız (أَطْوَلُكُنَّ يَدًا)" cevâbını verir. Bunun üzerine kadınlar hemen bir dal parçasıyla ellerini ölçerler; eli en uzun olan Sevde (r.a.) çıkar. Hz. Âişe şöyle diyor: "Sonra anladık ki, elinin uzun olmasından maksat sadakadır. (Sevde), içimizde Hz. Peygamber'e en çabuk kavuşandı ve sadaka vermeyi severdi. (وكانتْ تُحِبُّ الصدقةَ وكانتْ أَسْرَعَنَا لُحُوقًا به)"[1] rivayeti ile ilgili olarak Kastallânî, "Hz.Peygamber'e (s.a.s.) kavuşmaya sebeb olacak el uzunluğundan maksadın "el açıklığından" ibaret olduğunu açıklamıştır. Ayrıca "burada elin uzunluğu sadaka vermekten istiâredir. Uzunluktan maksat ise "sadakayı çok vermektir"[2] demektedir.

Yine, beyân ilminde söz içinde anılan lâzım unsurla melzûmun kastedildiği edebî sanatlardan biri de kinâyedir. Sözlükte "bir şeyi bir şeyle örtmek" anlamına gelen kinâye kelimesi edebî sanat olarak "örtülü anlatım" demektir. Beyân âlimlerine göre kinâye, söz içinde geçen asıl anlamın yanında bir başka lâzımî mânanın anlatıldığı kelime veya terkiptir. Söz içinde geçen asıl ve gerçek anlamındaki unsura "meknî (mükennâ) bih" veya "kinâye", bununla kendisine işaret edilen ve söz içinde geçmeyen unsura da "meknî (mükennâ) anh" adı verilir. Meknî bih ile meknî anh'a kapalı bir biçimde işaret edildiği için ilk unsur örten, ikinci unsur örtülen konumunda bulunduğundan kinaye (örtme) kelimesi kullanılmıştır; "eli açık" (mebsûtu'l-yed) sözüyle cömert kimsenin, "eli sıkı" (mağlûlü'l-yed) ifadesiyle de cimrinin örtülü bir biçimde anlatılması gibi. Dildeki mecâz ve kinaye klişeleri âdet ve geleneklere, insan ve eşya ile tabiat ve ondaki varlıklar için geçerli olan genel durum ve konumlara göre oluşur. Bunlar istisnaî haller için de değiştirilmeden kullanılır. Mûtat olarak verme işi elin açılıp içindekinin boşaltılmasıyla gerçekleştiğinden "eli açık" kinayesi oluş-muştur. Eli kesik olan veya el açma hareketi yapmadan ihsanda bulunan kimsenin cömertliğini ifade için de aynı kalıp kullanılır. Nitekim Arap dilinde cömert için "külü bol" (kesîrü'r-remâd) kinayesi, eski zamanda odun yakılıp yemeklerin pi-

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 604, Buhârî, Zekat, 11 (II, 115).
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 605. Diğer örnekler için bkz. Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 339-340; XV, 278.

şirilmesi geleneğine dayalı olarak klişeleşmiş olup ateş ve külle ilgisi olmayan cömert kimse için söylenir.[1]

Kinâye hem hakikat ve hem de mecâza bakan tarafı bulunan lafızdır. Yani sözcüğün ilk konulduğu anlama ve aynı zamanda mecâzî anlamına tekabül edecek şekilde kullanılmasıdır. O halde terim olarak "Gerçek manâyı düşünmeye engel olacak bir karine/ipucu bulunmamak şartıyla, bir sözü hakiki manâsına da gelebilecek şekilde başka bir manâda kullanmaya denir."[2] Kinâye açıklığın/sarâhatin zıddıdır. Dolayısıyla onda bir kapalılık vardır. Zira kinâye iki manâlı söz söylemektir. Yani bir yönden bakıldığında mecâz, diğer bir yönden bakıldığında ise hakikattir. Fakat zihnin hakiki anlamdan o anlamın uyandırdığı yeni hükme, o anlamın neticesi veya onunla ilgili yeni bir anlama intikalidir.[3]

Konumuzla ilgili olarak şöyle bir rivayet vardır: "Câbir b. Abdillah'dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Ben Nebî (sav.)'yi: Arş, Sa'd b. Muâz'ın ölümü üzerine titredi (إهْتَزَّ العرشُ لِمَوْتِ سَعْدِ بْن مُعَاذٍ) derken işittim", demiştir. Kastallânî der ki: "Bu durum, Muaz'ın vefatının büyüklüğünden kinâyedir."[4]

Hadis muhtevaları açıklanırken dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan birisi de, hakikat ve mecâzdır. Bazı hadislerin doğrudan zâhirine bakılarak kolayca anlaşılması yanında, bazılarının da dolaylı yoldan yani zâhiri/hakiki mananın dısında anlaşılması söz konusudur. Doğru anlaşılması için şârihler hadisleri tahlil ederken bu manalar üzerinde önemle durmaktadırlar.[5]

Kastallânî de bu bağlamda hadislerdeki hakiki-mecâz kullanımlara dikkat çekmiştir. Örneğin, Hz. Peygamber (s.a.s.) Uhud dağıyla ilgili bir hadisinde, "Bu bizi seven bir dağdır, biz de onu severiz."[6] buyurmuşlardır. Kastallânî, bu hadisin hakiki ve mecâz manada anlaşıldığını ifade etmektedir. Hakiki olarak Allah oraya muhabbeti, sevgiyi yerleştirmiştir. Aynı zamanda Kastallânî, ayete değinerek "Sen onların söylediklerine sabret ve güçlü kulumuz Davud'u hatırla. O, Allah'a yönelmiş bir kimseydi. Dağları biz onun emrine verdik ki, akşam sabah onunla birlikte tesbih

[1] Durmuş, İsmail, *"Kinây*e", DİA, XXVI, 34.
[2] Kazan, Ramazan, *Edebi Üslup Açısından Hadis Metinleri*, 268.
[3] Saraç, M. A.Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Bilimevi, İstanbul, 2001, 131.
[4] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VIII, 314, Buhârî, Menâkibu'l-Ensâr, 12 (IV, 227).
[5] Sancaklı, Saffet, *İbn Battal ve Buhârî Şerhi*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII (2007), sy. I, 86.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, IX, 147, Buhârî, Meğâzî, 27 (V, 39).

ederlerdi. Kuşları da toplu halde onun emrine vermiştik; hepsi birden ona yönelirdi."[1] Dağlara tesbihin yerleştirildiğini ve taşların Allah'ı tesbih ettiğini, yine korkunun taşa yerleştirildiğine örnek olarak da: "Taş vardır ki, Allah korkusuyla yerinden kopup düşer"[2] ayetinin verildiğini görüyoruz. Burada mecâzi olarak te'vil edildiğinde bu hadisten murâdın Medîne sakinleri olan ensar olduğu şeklindedir. Bu görüş Yusuf suresinin "Köye sor" 82. âyetiyle de desteklenmektedir. Çünkü âyette geçen köyden murâd, köy âhalisidir"[3] demektedir.

Yine, "Ramazan ayı geldiğinde, cennet kapıları açılır."[4] rivayeti ile ilgili Kastallânî şu açıklamaları yapmaktadır: "Bu hadis, hakiki manada anlaşıldığı vakit, kim bu ayda ölürse ve salih amel işlerse bu ameller fasid olmaz veya bu aya girildiğinde ve bu ayın hürmetine şeytanların Müslümanlara eziyet edemeyeceği anlaşılır. İbn Arabî'nin dediği gibi bu, aynı zamanda cehennem kapılarının kapalı olduğunu gösterir. Diğer yandan bu, mecâzi olarak anlaşılır. Şöyleki: Bu ayda işlenen amellerin karşılığının bol olacağına, mağfiret ve rahmetin de bol olacağına işarettir. Müslim'de, "Rahmetin kapıları açılır." hadisi de buna delildir. Rahmet, cennet isimlerinden biridir."[5] Yine bir sonraki hadiste "Şeytanlar zincire." vurulur ifadesi de hakiki ve mecâz anlamda olabileceğini, hakiki anlamda şeytanların ramazan ayında Kur'an'ı gizlice dinlemeye engel olduğunu, ve bu zincirleme işi de Ramazan'ın gündüzünde olduğunu gecelerinde olmadığını söyler. Mecâzi anlamda anlaşılırsa, şeytanların zincire bağlanması demek, Allah'ın bu ayda Müslümanları kötülüklerden ve şeytanın vesveselerine (aldatmalarına) düşmekten korumasıdır."[6]

Keza, "Cennet, kılıçların gölgesi altındadır." rivâyeti ile ilgili Kastallânî "Bu, kılıç ile vurmanın cennete gitmeye sebep olmasıdır. Bu, mecâz-ı beliğdir. Çünkü bir şeyin gölgesi, onun varlığını gerektirir. Cihadın sevabı da cennettir. Yani kılıcın gölgesinin altında cennet vardır. Bunun benzeri "Cennet, annelerin ayakları altındadır."[7] rivâyeti olduğunu söyler.

---

[1] Sa'd, 38 /18-19.
[2] Bakara, 2/74.
[3] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, *a.g.e.*, IX, 147; XIII, 425.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 509, Buhârî, Savm, 5 (II, 227).
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 509.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 511.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 492, Buhârî, Cihâd ve Siyer, 112 (IV, 9).

"(Dinin) amellerin en hayırlısı en devamlı olandır." bab başlığı altındaki "Siz bıkmadıkça Allah bıkmaz."[1] rivâyetinde ise Kastallânî, "Bıkma fiilini Allah'a izâfe etmek câiz değildir. Çünkü "bıkma" yaratıkların bir özelliğidir. Yüce Allah, bundan münezzehtir. Bunun tevile ihtiyacı vardır." dedikten sonra muhakkiklerin bu hadiste mecâz olduğunu"[2] söylediklerini nakleder.

Diğer bir örnek şöyledir: İbn Mes'ûd, Resûlullah (s.a.s.)'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah kulunun tevbesinden, şu kişinin ferahından daha fazla ferahlanır"….. Kastallânî bu rivayette "Allah'a ferah isnadı, mecâzî bir ta'bîrdir. Allah'ın rızâsından kinâyedir."[3] demektedir.

5. Arap Dili Kaidelerinden ve Şiirlerden Faydalanması

Rivâyetin metnini cümlelere, cümleleri de öğelerine ayırarak inceleme konusu yapılması şerhlerde uygulanan yöntemlerdendir. Bu yöntemde metnin anlamı, cümleler arasındaki ilişkileri hatta cümleyi oluşturan öğeler arasıdaki anlam ilişkilerini saptamak suretiyle tespit edilmeye çalışılmaktadır. Başka bir ifadeyle bu, cümlelerin yapısını çözümlemek ya da doğrudan cümleleri izah etmek şeklindeki çabalardır.[4] Kastallânî'nin rivâyetleri şerhetme bağlamında rivâyetlerin dilinin arapça olmasından dolayı, bu dilin kendine has özelliklerinden istifade ederek muhtevanın anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Dil analizlerini yaparken dil konusunda kendisinden önceki alimlerden yoğun bir şekilde istifade etmektedir. Bu bağlamda Sibeveyh (ö.180/796),[5] Asmaî, Ebû Sa'id Abdilmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî (ö.216/831),[6] Farısî (ö.377/987),[7] Halil b. Ahmed (ö.170/786), [8] İbnü'l Enbârî olarak bilinen Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (ö.328/940),[9] İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneveri (ö.

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 221, Buhârî, İman, 32 (I, 16).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 221-222.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 364, Buhârî, Daavat, 4 (VII, 144-145).
[4] Türcan, Zişan, *a.g.e.*, 66.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 323; XII, 174; XIII, 70.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 478.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 89, 323, 478. Daha geniş bilgi için bkz. Özdemir, Sevim, Ebu *Ali El-Farisî Ve Nahiv İlmindeki Yeri*, SDÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 1996.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 100; V, 363.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 547; III, 473.

276/889),[1] İbn Cinnî (ö.392/1001),[2] İbnü's Sikkît, (ö. 244/858),[3] Ebû Hayyân el-Endelusî (ö.745/1344),[4] Cevherî (ö.393/1002),[5] İbnü'l-Haşşâb, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Ahmed b. Ahmed el-Haşşâb el-Bağdâdî (ö.567/1172),[6] Zamahşerî (ö.538/1143),[7] Ebü'l-Hasen Alî b. Süleyman b. el-Fazl el-Ahfeş el-Asgar (ö.316/928),[8] Hişam en-Nahvî Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî (ö. 761/1360),[9] İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî (ö.321/933),[10] Bedr ed-Demâmînî (ö.825/1424),[11] İbn Berrî Ebû Muhammed Abdullah b. Berrî b. Abdilcebbâr b. Berrî el-Makdisî el-Mısrî (ö.582/1187),[12] Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî (ö.370/980),[13] Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (ö.207/822),[14] Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-Cevâlîkî (ö.540/1145),[15] Zeccâcî (ö.340/950),[16] Kazzâz olarak bilinen Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. Ahmed el-Kazzâz el-Kayrevânî et-Temîmî en-Nahvî (ö. 412/1021),[17] İbnü'l Hacib Ebû Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b.Yûnus (ö.646/1249)[18] gibi birçok alimden faydalanmıştır.

Örneğin Kastallânî "El-Îmânu bid'un ve sittûne şu'beten, ve'l hayâu şu'betun mine'l îmân."[19] hadisinde geçen "bid" بدع الkelimesini izah ederken şöyle der:

"El-Ferrâ demiştir ki: "Bu kelime on(10)'dan doksana kadar sayılar için kullanılır, "yüz küsur" ve "bin küsur" denilmez. Kamus'ta denilmiştir ki: O üçle/dokuz veya üçle/beş arasındaki yahut birle/dört yahut dörtle/dokuz arasındaki

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 183, 300.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 323. Daha geniş bilgi için bkz. Temizer, Aydın, *Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî' nin El-Luma Adlı Eserinin İncelenmesi*, MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst., 2006.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 473.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 269, 280.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 110.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 331.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 173.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 89.
[9] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 575.
[10] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 172; XII, 51.
[11] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 323.
[12] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 473.
[13] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 109.
[14] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 65; XIII, 100.
[15] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 291.
[16] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 610.
[17] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 325.
[18] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 306.
[19] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 155, Buhârî, İman, III (I, 8).

sayılardır veya yedidir. Onu geçtiği zaman "bid'" denmez yani "yirmi küsur" denilmez. Müzekker (erkek) bir kelime ile kullanıldığı zaman ise "bid'a", müennes (dişi) bir kelime ile kullanıldığı zaman ise "bid' " şeklinde gelir. Meselâ: "bid'atun ve işrune raculenبضعة و عشرون رجلا" ve "bid'un ve işrûne imraetenبضع و عشرون امراة" denilir, fakat aksi söylenmez. Ebû Zerr, Ebû'l-Vakt, el-Esîlî ve İbn Asâkir'in rivâyetinde "بضعة" suretinde gelmiştir. Burada Şu'be "nev'" ile te'vil edilmiş olmaktadır. Fakat Şu'be, "bir şeyden bir tâife (bir grup)" kelimesiyle tefsir edilince "'بضع " gelir"[1] demiştir.

Yine, "Oruç benim içindir. Onun mükafatını ben veririm."[2] rivâyetinde Kastallânî şöyle açıklama yapmaktadır: "Muvatta'da "fe's-siyamüفالصيام"[3] şeklinde diğer bir rivayet vardır ve "ف" harfi, sebebiyye 'ف' si olup bu durumda ise anlam, orucun benim için olmasının sebebi, benim rızam için şehvetini terk etmesi dolayısıyladır.[4] Böylelikle Kastallânî, "ف" yi sebebiyye'nin mevcut olduğu rivâyetin anlamını açıklamıştır.

Yine i'rab ile ilgili açıklamalarından biri de "Savaşta azık taşımak babında." yer alan hadistek ياتون بفضل ازوادهم [5] şeklindeki ifade ile ilgili Kastallânî der ki: "Burada hazf ve takdir olması gerektiğini açıklar ve bunun ياتون وهم şeklinde olması gerektiğini naklettikten sonra Aynî'nin bu cümlenin hal olmasının daha doğru bir görüş olduğunu dediğini nakleder."[6] Kendisi bir tercihte bulunmaz.

Cümle tahlilleri yapması ile ilgili olarak da Kastallânî, örnek olarak cümlelerin inşâi ve haber cümlesi olup olmadığını açıklar. Bir rivayette Ebu Mesud'un (r.a.) Peygamberimizin, "İnsanların ilk nübüvvet kelamından bu yana idrak ettikleri şey, utanmazsan dilediğini yap sözüdür."[7] dediğini nakleder. Kastallânî "Burada yap, emir manasındadır. Ama öncelikli olarak bu tehdid içindir. Yani, "ayetlerimiz konusunda (yalanlama amacıyla) doğruluktan sapanlar bize gizli kalmaz. O halde, kıyamet gününde ateşe atılan mı yoksa güven içinde gelen kimse

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 156.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 500, Buhârî, Savm, 2, (II, 226).
[3] Muvatta, Sıyam, 58 (I, 310).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 502.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 509, Buhârî, Cihâd, 123 (IV, 13).
[6] İbn Hacer ile Ayni'nin Çeşitli konulardaki, farklı görüş ve tartışmaların Buhârî şerhlerindeki tezahürü için bkz. Sakallı, Talat, *Hadis Tartışmaları, İbn Hacer-Bedruddin Ayni*, TDVY., Ank., 1996.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 151.

mi daha iyidir. Dilediğinizi yapın! Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir"[1] ayeti de tehdid amaçlıdır veya haber amaçlıdır. Şöyle ki: Sende, seni kötülükten alıkoyacak haya duygun yoksa dilediğini yaparsın demektir"[2] anlamında olduğunu söyler.

Yine bu bağlamda Ömer b. Hattâb (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Gece şu taraftan (yânî doğu tarafından) yönelip geldiği, gündüz de şu taraftan (yânî batıdan) arkasına dönüp gittiği, güneş de battığı zaman oruçlu orucunu bozmuştur. (Yânî orucunu bozma vakti girmiştir)"[3] Kastallânî bu rivayetle der ki: "İbn Huzeyme burada 'orucunu bozmuştur' lafzının haberi olduğunu, anlamının ise inşâi olduğunu yani, "Oruçlu iftar etsin, orucunu bozsun." olduğunu söyler.[4]

Kastallânî, lafzî manayı en iyi şekilde tesbit edebilmek için rivâyetlerdeki gramer tahlili bağlamında harfi cerlerin fonksiyonunu da açıklar. Örneğin Hz. Peygamberin huzurunda, mehir verecek hiçbir şeyi bulunmadığı halde, bir kadın ile evlenmek isteyen bir sahabiye, onun sadece Kur'an'dan bildiği sureler karşılığında Hz,. Peygamber (s.a.s.): "Kad zevvecnâkeha bimâ maake mine'l Kur'an."[5] "O'nu Kur'an'dan bildiğin şeylere karşılık evlendirdik." rivâyeti vardır. Kastallânî, bu rivayetteki (bi) harfi ceri ile ilgili olarak der ki: "Bazılarının, hadisi, o sahabinin Kur'an bilgisinden dolayı kadınla mehirsiz nikahlandığı yolunda yanlış anladıklarını, ancak buradaki (bi) harfi cerinin sebebiyet için olmadığı, bilakis karşılık için olduğunu bunun "Bu köleyi sana bin dinar ile sattım." sözünde olduğu gibi anlaşılması gerektiğini söyler. Müslim'in rivâyetinde ise, "Git ve Kur'an'dan bildiklerini ona öğret." rivâyeti de Kur'an'dan bildiklerini ona öğretmene karşılık, onu seninle evlendirdim anlamına gelir." [6]

Yine Kastallânî, fiillerin kökleri hakkında bilgiler verir. Örneğin, "Şüphesiz Rabbinizi, şu ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz, onu görmeye çalışırken birbirinize eziyet de etmeyeceksiniz."[7] hadisinde Kastallânî, hadiste geçen, "لا تضامون" (الضيم)

[1] Fussilet, 41/40.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 151.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 589, Buhârî, Savm, 43 (II, 240).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, 590.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 320, Buhârî, Vekâle, 9 (III, 63).
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 321.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 230, Buhârî, Mevâkîtü's-Salât, 16 (I, 138-139).

kökünden gelirse zorluk olmadan göreceksiniz, eğer "لا تضامون" (الضم) kökünden gelirse birbirinizi sıkıştırmadan göreceksiniz" anlamlarını verir.[1]

Bu bağlamda metinlerdeki gramer tahliline verilecek başka bir örnek de Ahzab günü hendek kazılırken Hz. Peygamber'in İbn Ravâha'nın لولا انت ما اهتدينا ولا تصدقناولا صلينافانزلن سكينة علينا "Sen olmasaydın biz doğru yolu bulamazdık. Sadaka da veremez, namaz da kılmazdık. Sen bizim üzerimize sekinet indir" şeklindeki beytini söylemiştir."[2] rivayetdir. Kastallânî bu rivâyette geçen "لولا" edatıyla ilgili açıklamalarda bulunur. Buna göre Kastallânî İbn Battal'dan şunu nakleder. "Araplara göre bu edat, 'bir şeyin başka bir şeyin varlığı sebebiyle olmasını' ifade eder. لولازيد ما صرت اليك "ifadesi 'sana ulaşmam Zeyd'in sayesindedir" (Zeyd olmasaydı sana ulaşamazdım) anlamına gelir." لولا انت ما اهتدينا ifadesi de 'hidayete ermemiz Allah tarafındandır" anlamına gelir" şeklinde bir açıklama yapmaktadır.[3]

Yine başka bir rivayette Enes b. Mâlik (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Bazı kimselere ne oluyor ki, namazlarında gözlerini semaya dikiyorlar?" Sonra sözünü daha da şiddetlendirdi ve: "Ya bundan vaz geçerler, ya da gözlerinin nuru alınır da kör olurlar."[4] Bu rivâyetle ilgili Kastallânî der ki: "Burada او kelimesi tehdid anlamında muhayyerlik bildirir. Fetih suresinin 16. ayetinde olduğu gibi 'ya teslim olursunuz ya da Müslüman olursunuz'[5] anlamında olup iki şeyden birisinin olması gerektiği anlamındadır."[6]

Keza bu bağlamda ifk hadisesiyle ilgili olarak " وأمْرُنا أمْرُ العَرَبِ الأُوَلِ فى التَّنَزُّهِ / "O zaman bizim halimiz/durumumuz ilk Arapların hacet gidermek için çölde dışarıya çıkmalarına benziyordu"[7] şeklinde nakledilen rivayette Kastallânî şu açıklamaları yapmaktadır: " الأُوَل kelimesi العَرَبِ kelimesinin sıfatı olarak mecrurdur. Ancak İbnu'l-Hâcib hadisin أَمْرُ sözüne sıfat olarak وأمْرُنا أمْرُ العَرَبِ الأَوَّلُ şeklinde merfû olan rivâyetinin daha doğru olduğu görüşündedir. الأُوَلِ kelimesi العَرَبِ kelimesinin sıfatı olarak mecrur sayıldığında ise " العَرَبُ kelimesinin, altında her biri Arap ve cemaat olan cemileri toplayan ve müfredi müennes olan bir çoğul isim olması, buna göre العرب kelimesinin sıfatının tekili الأُولَى şeklinde takdir edilebileceği, çünkü العَرَب veya

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* II, 230.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 228, Buhârî, Temenni, 7 (VIII, 130).
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 229.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 445, Buhârî, Ezan, 92 (I, 183).
[5] Fetih, 48/16.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 446.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* VI, 114-117, Buhârî, Şehâdât, 15 (III, 154).

الجماَعةُ kelimesine müennes sıfat getirilebileceği; dolayısıyla da العَرَبُ الأُوَلُ denebileceği şeklinde çok uzak yorumlara gidilmesi gerekmektedir ki İbnu'l-Hacib'e göre de bu yorum zorlama bir yorumdur.[1] İşte bu nedenle الأَوَّلُ şeklindeki rivâyet daha doğrudur." Kastallânî de İbnu'l-Hacib'in görüşüne yer vermekte ve onun الأَوَّلُ şeklindeki okuyuşu benimsediğini beyan etmektedir.[2]

Kastallânî bazen de rivâyetleri açıklarken arap şiirinden örnekler vermektedir. Örneğin bir rivayette Abdullah b. Ömer (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.) benim omuzumu tuttu da bana: "Abdullah, sen dünyâda yabancı kimse gibi yâhud yolcu gibi ol!" buyurdu. (Mucâhid dedi ki:) İbn Ömer de:"(Ey mü'min!) Akşama eriştiğinde sabahı gözleyip bekleme, sabaha eriştiğinde de akşamı gözleme (işlerini zamanında yap)! Sıhhatinden bir kısmını hastalık zamanına ayır, hayâtından bir kısmını da ölümün için faydalı kıl!" diye vasiyet ederdi."[3] Kastallânî der ki: "el-Hâkim de İbn Abbâs'tan şu hadîsi rivâyet etmiştir: Peygamber (s.a.s.) va'z ederken, bir adama hitaben şöyle buyurdu "Beş şeyden evvel beş şeyi ganimet bil: İhtiyarlığından önce gençliğini, hastalığından önce sağlığını, fakirliğinden önce zenginliğini, meşgaleden önce boş vaktini, ölümünden evvel hayâtını!"Çünkü akıllı olan kimse, akşama girdiği zaman sabahı beklemez; sabaha girdiği zaman da akşamı beklemez, bunlardan evvel ecelinin kendisine erişeceğini düşünür de ölümünden sonra faydasına kavuşacağı işleri yapar, sağlık günlerinde iyi işlere koşar. Zîrâ hastalık ansızın gelir de onu amelden men edebilir."[4]

Devamında Kastallânî şu şiiri nakleder:

"Rüzgârın estiği zaman onu ganimet edin. Çünkü her hareket edenin sükûnu vardır. Sakın onda ihsandan gâfil olma, zîrâ sen sükûnu ne zaman olacak bilmezsin . Ellerin zafere ulaştığı zaman kusur yapma, çünkü dehrin âdetidir, hainlik yapar."[5]

Keza "Ölen kişi, ehlinin arkasından ağlaması sebebiyle azap görür."[1] rivayetinde Kastallânî der ki: "Cahiliyyede insanlar öldükten sonra arkalarından

[1] Ahmet Yüksel bu konuda bir makale yazmıştır. Der ki: İbnu'l-Hâcib, Risâle fi'l-'Aşr Risâle'sinde temelde عَشْرُ kelimesinin أَوَّلُ ve آخِرُ kelimeleri ile kullanılmasından bahsetmektedir. İbnu'l-Hâcib risalesinde bu kelimelerin müfret, müennes ve çoğullarını örnekleriyle birlikte vererek عَشْرُ sayısının bu kelimelerden hangisiyle kullanımının doğru, hangisiyle kullanımının yanlış olduğunu son derece ayrıntılı, kanaatimizce biraz da dolambaçlı bir şekilde izah etmektedir. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Yüksel, Ahmet, *İbnu'l-Hâcib Ve "Risâle Fi'l-'Aşr"ı*, Şarkiyat Araştırmaları Dergisi yıl 3, sy. X, 2003, 145-154.

[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* VI, 121.

[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 485, Buhârî, Rikâk, 3 (VII, 170).

[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 486.

[5] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 486.

ağlamalarını ve yaka parça yırtılmasını istemektedirler." Sonra burada Kastallânî bir Arap şairin: "Öldüğüm zaman ey Ma'bed'in kızı bana layık bir şekilde ağlayın ve benim için yakanızı-paçanızı parçlayınız.'' mısralarını nakleder.[2]

Yine bu bağlamda Kastallânî, fıkhi tartışmaya da mahal verecek olan bir kelimeyi de açıklamak için şiir irad ettiğini görmekteyiz. Örneğin, "Resûlullah'ın Medîne'deki mescidinde kılınan Cuma'dan sonra kılınan ilk Cuma namazı Bahreyn'de bulunan Cuvasa'da Abdulkays mescidindedir."[3] şeklindeki İbn Abbas'ın sözüne ilişkin değerlendirmelerinde Kastallânî'nin Arap şiiriyle istişhadın bir örneği mevcuttur. Bu sözle ilgili olarak Kastallânî, burada aslında Hanefilerin Cuma namazı şehirlerde ikame edilir görüşünden sonra ''Cuvasa'nın köy olduğunu kabul etmediklerini bilakis o, Bekrî ve başkalarının rivâyet ettiği gibi şehir olduğunu naklettikten sonra bunu delillendirmek üzere Hanefilerin Cuvasa'nın şehir olduğunu açıklamak için İmriu'l-Kays'ın şu şiirine işaret eder. Aynî bu şiiriyle İmriu'l-Kays'ın sanki 'biz mallarının çokluğundan dolayı Cuvasa'nın tüccarlarıyız' demek istediğini, Cuvasa'nın tüccarlarının mallarının çokluğunu işaret ettiğini belirtmektedir. Ardından da "Malların çokluğu genellikle tuccarların cokluğuna, tüccarların çokluğu da Cuvasa'nın kesinlikle şehir olduğuna delalet eder. Çünkü normal olan köylerde tüccarların çok olmamasıdır."[4] Böylece Kastallânî, hadis dilinin Arapça olmasından dolayı bu dilin kendine has özelliklerinden yola çıkarak birçok yerde Arap dili ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur.[5]

D. HADİS METİNLERİNİ DEĞERLENDİRMESİ

Bu başlık altında bazı rivayet metinlerinde Kastallânî'nin değerlendirmeleri ele alınmıştır. Kastallânî, Sahîh-i Buhârî'deki bazı metinleri zaman zaman irdelemiş ve metin tenkidi yapmıştır. Bu tenkitler, bazen rivâyetlerde meydana gelen tashif, müdrec ve maklub gibi usül yönünden yapılan tenkitler olabileceği gibi, muhteva yönü olmak üzere rivâyetlerde geçen tarih, isimler ile ilgili olarak bilgilerin ve bazı ravilerden kaynaklanan lafız hataları ile de kendini göstermektedir. Kastallânî'nin

[1] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 407-408, Buhârî, Cenâiz, 33 (II, 78).
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 408-409.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 635, Buhârî, Cum'a, 11 (I, 215).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 635, 636.
[5] Örnek olarak bkz. Kastallânî, *a.g.e.*, I, 94, 121, 256, 300, 367; II, 306, 518; III, 25, 102, 104, 495; IV, 324, 419, 613; V, 390; VI, 318, 550; VII, 168; X, 448.

metin tenkidine yönelik olarak önce usül yönüyle diyebileceğimiz tashif, müdrec ve maklub gibi meseleler üzerinde biraz durmak, örnekler bağlamında konuyu biraz açmak istiyoruz.

"Tashif"[1] konusu ile ilgili olarak … "Sonra cennete girdirildim ki inci dizisi vardı."[2] hadisinde geçen "حبايل للؤللؤ" ifadesi ile ilgili Kastallânî, "Bu kelimenin zabtını naklettikten sonra bunun tashif olabileceğini ve doğrusunun "جنابذ" olması gerektiğini ve aynı şekilde Kitabü'l-Enbiya'da "جنابذ " geçtiğini"nakleder.[3]

Keza "Medîne, ateşin demirin pisliğini dışarı attığı gibi, kötü adamları dışarı atar."[4] hadisinde Kastallânî, "hadiste geçen 'er-rical الرجال' kelimesinin "رجل" kelimesinin çoğulu ve 'ال' takısının ahdi zihni için olduğunu, Fethu'l-Bârî'de belirtildiği üzere bu kelimenin tashif olduğunu, Kuşmeyhenî'den olan rivâyetin ise "الدجال" şeklinde geldiğini" naklettikten sonra, muhtelif kaynaklardan farklı lafızlarla nakledilen hadislere atıfta bulunur.[5]

Bu bağlamda başka bir örnek de 'Ebu Mesud Ukbe b. Amr el-Bedri'nin rivâyet ettiği bir hadiste geçen Ebu Mesud lafzı ile ilgili olarak o, İbn Hacer'in bazı nüshalarda İbn Mesud olduğunu ve bunun tashif olduğu görüşüne yer verir.[6]

Yine nakledilen başka bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.), "Önünüzde bir havuz vardır ki, büyüklüğü Cerbâ ile Ezruh arası gibidir."[7] buyurmuştur. جرباء kelimesi ile ilgili olarak Kastallânî, "Bu konuda Ebu Ubeyd el-Bekri ile Kâdi İyaz'ın bu kelimenin maksure ile olması gerektiğini ve Yûnînî'nin de Buhârî'nin Hafız Ebu Zer ve Asilî'den olan rivâyetlerinde meksure ile olması gerektiğini naklettikten sonra Nevevî ise Müslim şerhinde med ile okunmasının hata olduğunu Reşâtî de "الجرباء"

[1]Tashif: hadislerin isnad veya metinlerinde bulunan isim ya da kelimelerin harflerinde yapılan değişikliğe denir böyle bir değişik kelimeyi teşkil eden harflerde olduğu gibi harflerin noktalarında da olur. Bir kısım muhaddisler bu farklı değişikliği birbirinden ayırmadan mütalaa etmişlerdir. Sözgelimi İbn Salah ve Nevevi her ikisine birden tashif demişlerdir. oysa İbn Hacer, kelimeyi teşkil eden harflerin yazı şekli bozulmadan sadece bazı harflerin noktaların değiştirilmesini tashif, yazı şekli bozularak değiştirmeyi ise tahrif olarak değiştirmeyi ise tahrif olarak görmüştür. İbn Hacer el Askalânî, *Nuzhetü'n Nazar Şerhu Nuhbeti'l fiker fi Mustalahi ehli'l-eser*, Kahire, 1975, 473.

[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 4-5, Buhârî, Salât, 1 (1, 91).

[3] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 9; VII, 288.

[4] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 487. Buhârî, Fedâilü Medine, 10 (II, 223).

[5] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 488.

[6] Kastallânî, *a.g.e.,* VII, 148.

[7] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 676, Buhârî, Rikâk, 53 (VII, 207).

lafzının "اللجرب kelimesinin müennesi olduğunu ve bunun Şam'da bir köy olduğunu" nakleder.[1]

Yine bu bağlamda nakledilen bir rivâyette Ebu Said el-Hudri'nin "Sonra kalktım ve evden çıkıp kardeşim Ebu Katade'nin yanına gittim."[2] denilmektedir. Kastallânî ise, doğru olan "kardeşim Katade" olmasıdır[3] demektedir.

Keza, nakledilen bir hadiste hadiste geçen " يتجلجل " lafzının bazı rivâyetlerde "يتحلحل"şeklinde rivâyet edildiğini ve bunun tashif olduğunu söyler.[4]

Diğer bir rivayet şöyledir: Saîd el-Hudrî (r.a.)'den şöyle tahdîs etti: "Bir bedevî Arab: Yâ Resûlellah! Bana hicretin hükmünden haber ver, dedi. Rasûlullah (s.a.s.): "Vayhake(Yazık sana) Şübhesiz hicret işi çok çetindir Senin develerin var mı?" buyurdu. Bedevi: Evet vardır, diye cevâb verdi. Rasûlullah: "Sen onların sadakalarım (yânı zekâtlarını) veriyor musun?" buyurdu. Bedevi: Evet veriyorum, dedi. Resûlullah: "Öyleyse sen denizlerin ötesinde olsan da çalış! Çünkü Allah senin amelinden hiçbir şeyi eksik bırakmayacaktır."[5] buyurdu. Kastallânî burada şöyle demektedir: "Bu hadiste "البحر", (deniz) geçer. "Kuşmeyhenî'den olan rivâyette ise; "تجار" geçer bu da tashiftir."[6]

Yine "Müdrec"[7] konusuna değinen Kastallânî hadis metinlerinde muhtelif rivâyetlerde müdrecin olduğunu nakleder.

Örneğin, …Ebu Musa'nın "Hz. Peygamber'den duydum aynısını söyledi."[8] rivâyeti ile ilgili olarak Kastallânî, "الهرج" ve sonraki kelimeler, bir sonraki hadiste de görüleceği üzere Ebu Musa'nın idrâcı" olduğunu [9] söylemektedir.

Yine bu bağlamda nakledilen bir rivâyette Râfî b. Hadic şöyle demiştir: "Ben Hz. Peygamber (s.a.s.)'e 'bizler yarın düşman ile karşılaşırız. Yanımızda bıçak

---

[1] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 677, Diğer tashif örnekleri için bkz. Kastallânî, *a.g.e.,* I, 405; III, 493; IV, 218; V, 545; VII, 146 ; X, 339; XIII, 684 ;XIV, 75, 224; XV, 169.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XII, 370, Buhârî, Edâhi, 16 (VI 239).
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 371.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 595, Buhârî, Libâs, 5 (V, 34-35).
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 203, Buhârî, Edeb, 95 (VII, 112).
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 204. Diğer tashif önekleri için bkz. Kastallânî, *a.g.e.,* I, 208; II, 710; IV, 466; XI, 288.
[7] Müdrec kelimesi, bir şeyi bir şeye eklemek veya içine sokup yerleştirmek manasına gelen idrac'dan ism-i mef'uldür. Hadis ıstılahındaki manâsına göre ise, râvisi tarafından isnadına veya metnine hadisin aslında olmayan bazı sözler sokuşturulmuş olan hadis demektir. Ravi hadisi bu şekilde rivâyet edince, dinleyenler de bu ilâveyi hadisten zannedip, öylece rivâyet ederler. Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri,* 254; Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri,* 254
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 18, Buhârî, Fiten, IV (IV, 89).
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 18.

yoktur' dedim. Peygamberimiz (s.a.s.) de: "Kesici alet diş ve tırnak olmadığı sürece üzerlerine, Allah'ın adı anılıp da bol bol kan akıtan her şeyle kesilen hayvanı yiyiniz. Bunun sebebini sizlere söyleyeceğim. Dişe gelince o bir kemiktir, tırnak ise Habeşliler'in bıçağıdır."[1] demiştir. Bu rivâyeti değerlendiren Kastallânî şöyle demektedir: "Bunun sebebini sizlere söyleyeceğim"…cümlesinin sonuna kadar olan bölüm hakkında müdrec veya merfu olduğu hususunda ihtilâf edilmiştir. Nevevî bunu merfu olarak değerlendirirken İbnü'l-Kattân ise (ö.628/1231) bu ifadenin Râfi b. Hadic'in müdreci olduğunu nakleder. İbn Hacer ise, Nevevî'nin görüşünü tercih eder."[2]

Başka bir örnek vermek gerekirse, Ebu Hureyre, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Cuma vakti öyle bir saat vardır ki, bir Müslümanın namazda bulunup ve o saatte tevakuf ettirip Allah'tan bir hayır isterse muhakkak Allah ona istediğini verir. Dedi ki: eli ile baş parmağını orta ve küçük parmaklarının iç tarafına koyarak işaret etti."[3] Kastallânî der ki: "Ebu Müslim el-Keccî, elle işaret eden Seleme b. Alkame'den nakleden kişi Bişr b. Mufaddal'dır. Buhârî'nin siyakında idrâc vardır."[4]

Keza Âişe (r.a.) şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.s.) şu kadar ve şu kadar zaman ikamet etti ki, bu müddet içinde O'na ehline varmaz olduğu hâlde ehline varıp mübaşeret ettiği hayâli verilirdi. Âişe dedi ki: Bir gün bana: "Yâ Âişe! Şübhesiz Allah bana, hakkında fetva istemiş olduğum bir iş hususunda fetva vermiştir. Şöyle ki: Bana iki kişi geldi. Bunlardan biri ayaklarımın yanına, diğeri de başımın yanına oturdu. Ayaklarımın yanındaki, başımın yanındakine: Bu adamın nesi var (bunun hastalığı nedir)? diye sordu. O da: Sihir yapılmıştır, dedi. Ona kim sihir yapmış? deyince, öbürü: Lebîd b. A'sam, diye cevâb verdi. Burada sihir yapılmıştır", denilmektedir. Kastallânî, "sihir yapılmıştır" lafzının, ravinin idrâcı olduğunu söyler.[5]

Yine bu bağlamda Saîd b. el-Müseyyib'in Ebû Hureyre'den naklettiği bir hadiste, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: "Sâlih amel işleyen bir Memlük köleye iki ecir vardır. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki; eğer

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XII, 342, Buhârî, Zebâih, 36 (VI, 233).
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 343.
[3] Kastallânî *a.g.e.,* XII, 80, Buhârî, Talak, 24 (VI, 175).
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 81.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 96, Buhârî, Edeb, 56 (VII, 88).

Allah yolunda cihad, haccetmek ve annemin gönlünü hoş tutmak (birr) olmasaydı, Memlük bir köle olarak ölmeyi isterdim."[1] Kastallânî'nin bildirdiğine göre, muhaddis alimlerin hepsine göre, "والذى نفسى بيده".. cümlesinin, Ebû Hureyre'nin sözü olup hadise idrâc edildiğini söylemektedirler. O vakitler Hz. Peygamber'in kendisine iyilik edecek bir annesinin olmayışı, hadisteki müdrecliğin en belirgin ispâtıdır.[2]

Örneklerden anlaşılacağı üzere Kastallânî az da olsa Buhârî metinlerinde müdrecin varolduğunu belirtmektedir.

Yine usül bağlamında Kastallânî'nin hadis metinlerine yönelik bazı tenkitlerinin "maklub"[3] konusu ile ilgili olduğu görülmektedir. Burada bazı rivâyetlerde maklubun mevcut olduğu örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

Örneğin Ebu Hureyre'nin naklettiği hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Kim Allah yolunda çift harcama yaparsa, cennetin her bir kapısının bekçileri (metinde كل خزنة باب) onu: Ey falan buraya gel diye çağırır."[4] Kastallânî der ki: "كل خزنة باب ibaresinin maklub olduğunu söyler. Doğrusunun ise خزنة كل باب olmasıdır."[5]

Bu bağlamda yine Hz. Aişe'nin naklettiği bir rivayet şöyledir: "Hz. Peygamber Medîne'ye hicret edip geldiği zaman uykusuz kalıyordu."[6] Bu rivayetle ilgili olarak Kastallânî şunları söylemektedir: "Müslim'de geçen سهر رسول الله مقدمة المدينة sözün zahiri ile Hz. Peygamber'in uykusuzluğunun Medîne'ye gelişinden önce olduğu gerektirir. Ancak burdaki rivâyette ise durumun böyle değildir ve uykusuzluk Medîne'ye geldikten sonra vukubulmuştur, bunun için, Buhârî metninde takdim-tehir vâki olmuştur. Nesâî'nin rivâyeti de Müslim'in rivâyetini destekler mahiyettedir."[7]

Başka rivâyette Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Cafer'e "Hatırlar mısın ben, sen ve İbn Abbas Resûlullah'ı karşıladığımız vakti diye seslenmişti. Abdullah b. Cafer de evet hatırlarım. Resûlullah benimle ibn Abbas'ı bineğinin arkasına almıştı

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, V, 634, Buhârî, Itk, 16 (III, 124).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, V, 635. Diğer idrâc örnekleri için bkz. Kastallânî, *a.g.e.*, II, 115; VIII, 243; V, 609; VI, 168; X, 286; XII, 622, 625 ; XIV, 549; XV, 18.
[3]Maklub: değiştirilmiş (altı üstüne çevrilmiş/tersyüz edilmiş) demektir. Bu değişiklik iki kısma ayrılır. Hadis, asıl râvisinden başka birine isnad edilmek suretiyle, râvinin isminde yapılan değişiklik ve lafızların tertibini değiştirmek suretiyle metinde veya râvinin isminde yapılan değişiklik. A'zami, Muhammed Mustafa, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, trc: Recep Çetintaş, İst. 2010, 100-101.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 371, Cihâd ve Siyer, 37 (III, 213).
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 372.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 415, Buhârî, Cihâd ve Siyer, 70 (III, 222-223).
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 416.

da seni bırakmıştı demişti."[1] Bu rivayetle ilgili Kastallânî der ki: "Müslim'in ve Ahmed b. Hanbel'in rivâyetinde ise Abdullah b. Cafer, Abdullah b. Zübeyr'e dedi ki vardır. Ibn Mülakkin dedi ki: Açık olan burada ravi üzerine yapılan kalb sözkonusudur. Bunu İbnü'l-Cevzî, Cami'ü'l-Mesânîd'de haber verdi."[2]

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Kastallânî yeri geldiğinde çok olmasa da rivayet metinlerine yönelik bazı tenkitler yöneltmiştir. Bu bağlamda Kastallânî, Sahîh'i Buhârî'ye zaman zaman mana yönü ile de yaklaşmakta ve rivâyetlerdeki tarih ve isimlerle ilgili olarak çok az da olsa tenkitler yöneltmiştir.

Bu bağlamda örneklerden biri Enes b. Malik'ten nakledildiğine göre, "Ümmü'r-Rebî bint Berâ–ki o Ümmü Hârise b. Süraka'dır. Peygamber'e (s.a.s.) gelerek 'ya Resûlellah bana Hârise'den bahset dedi."[3] Kastallânî der ki: "Bu vehm'dir. Doğru olan ise, Rebî b. Nadr'dır. Ibnü'l-Esir bunu Camiî'nde belirtmiştir. İbn Hacer de bunun hadisin sıhhati ve ravilerin zabtı için kadh teşkil etmeyeceğini nakleder."[4] Böylelikle Kastallânî, sahihte vehm olduğunu kabul etmekte ancak bunun hadisin terkini gerektirmediğini nakletmektedir.

Bazen de Kastallânî, bir alimin bir hadis hakkındaki vehmini gidermeye çalışır ve vehmin başka bir kimseden kaynaklandığını söyler. Örneğin, Buhârî'nin Hafs b. Ömer el-Havdî-Hemmâm-İshâk-Enes tarîkiyle rivâyet ettiğine göre; "Nebî (s.a.s.), Süleym oğullarından bazı kimseleri (70 kişiyi), Âmir oğullarına (tebliğ için) göndermiştir. (بعث النبى أقوامًا من بنى سليم إلى بنى عامرٍ فى سبعين)"[5] Burada Kastallânî, Hafız ed Dimyâtî'nin (ö.705/1305) şöyle dediğini nakleder: "Hadiste vehim vardır. Kendilerine heyet gönderilenler, Benû Süleym kabîlesi, gidenler ise Ensâr'a mensup kurrâlardır. İbn Hacer ise, meselenin doğrusunu şöyle ortaya koyar: "Heyetin gönderildiği kabîle Benû Âmir'dir. Benû Süleym ise, mezkur kurrâlara hıyânet eden (Bi'r-i Maûne fâciâsına sebep olan) kimselerdir. Burada vehim, Buhârî'nin şeyhi Hafs b. Ömer'den meydana gelmiştir."[6]

Keza bu bağlamda Mûsâ b. İsmâil-Ebû Avâne- Firâs- Şa'bî-Mesrûk kanalıyla Hz. Âişe'den rivâyet ettiği bir hadiste, Hz. Peygamber'in bazı hanımları kendisine:

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VI, 620-6211, Cihâd ve Siyer, 96 (IV, 39).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 621.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 336, Cihâd ve Siyer, 9 (III, 204).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 336.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 325, Buhârî, Cihâd ve Siyer, 70 (III, 222-223).
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, VI, 326.

"(Ölüm konusunda) Sana en çabuk hangimiz iltihâk edecek"? diye sorarlar. Hz. Peygamber: "Eli en uzun olanınız (أَطْوَلُكُنَّ يَدًا)" cevâbını verir. Bunun üzerine kadınlar hemen bir dal parçasıyla ellerini ölçerler, eli en uzun olan Sevde (r.a.) çıkar. Hz. Âişe şöyle diyor: "Sonra anladık ki, elinin uzun olmasından maksat sadakadır. (Sevde), içimizde Hz. Peygamber'e en çabuk kavuşandı ve sadaka vermeyi severdi (وكانتْ وكانتْ تُحِبُّ الصدقةَ أَسْرَعَنَا لُحُوقًا به)".[1] Bu rivayetle ilgili olarak Kastallânî der ki: "Müslim'de bulunan ve Aişe bint Talha'nın Hz. Aişe'den gelen rivayette, eli en uzun olanımız Zeyneb bint Cahş'tı. Çünkü o çok çalışır çok sadaka verirdi ve ittifakla da o diğer hanımlarına nazaran en erken ölmüştür. Kastallânî devamında başka senedlerle Yunus b. Bekir, Ziyâdetü'l Megâzî'de ve Beyhâkî de Delâil'de ona ait senedle Zekeriyya b. ebi Zide o da Şabî'den olan rivâyette açıklığa kavuşan isim Zeynep'tir demektedir. Ancak Zekeriyya, isnadını kasrederek Mesruk ve Aişe ve ona ait olan sözünü zikretmemiştir. Hz Aişe der ki: Zeynep öldüğü zaman biz onun yapmış olduğu hayır ve sadakadan dolayı onun en eli uzun olanımız olduğunu anladık. Bunu destekleyen bir rivâyet de Hâkim, Müstedrek'te der ki: Hz Aişe der ki: Hz. Peygamber'in vefatından sonra biz birimizin evine toplanır elimizi ölçerdik ve bunu Zeynep bint Cahş ölene kadar yapardık. O kısa boylu ama çok çalışır hayırı çok işlerdi. Biz de anladık ki eli uzundan maksat sadakayı çok verendir. Hâkim der ki: Bu rivâyet Aişe bint Talha'nın rivâyeti, Zeyneb olduğu rivâyetini açıklar ve tercih edilen rivâyettir. İbn Ebi Heyseme de Kasım b. Mu'in tarikı ile rivâyet eder: Zeynep Peygamberimize ilk ulaşan idi. Bu rivâyetler de birbirini destekler ve Ebu Avâne'nin rivâyeti'nin vehm olduğunu gösterir."[2]

Diğer bir rivayet şöyledir: İbn İshak-Vehb b. Keysan-Cabir senediyle nakledilen bir rivâyette "Hz Peygamber (s.a.s.) Gatafan arazisinde olan Nahl denilen yerdeki Zatü'r-rika mevkiine doğru sefere çıktı."[3] Bu rivayet ile ilgili olarak Kastallânî şöyle demektedir: "Fethü'l-bârî'de İbn Hacer dedi ki: Buhârî'nin İbn İshak'tan naklettiği bu rivâyeti, meğâzî ve diğer kitaplarda bulamadığını nakleder." Ancak İbn Hişam'ın Siyer'inde İbn İshak dedi ki: Vehb b. Keysan bana Cabir'den nakille tahdis etti dedi ki: Hz. Peygamberle birlikte "Zatü'r-rika seferine çıktım rivayeti." ile başka rivâyetleri nakleder. Kastallânî devamında Buhârî'nin naklettiği

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 604, Buhârî, Zekat, 11 (II, 115).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 605-606.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, IX, 192, Buhârî, Meğâzî, 31 (II, 52).

rivâyetle ilgili olarak da der ki: "Bu durumda Buhârî, bizim vakıf olamadığımız başka bir tarike muttali olmuştur veya nüshada takdim-tehir vâki olmuştur da Buhârî bunu, müsned haber olarak zannetmiştir."[1]

Bu bağlamda yine Buhârî, beni Mustalik Gazvesi' babında bu gazvenin Müreysi Gazvesi olduğunu ve bunun, İbn İshak'a göre 6. senede, Musa b. Ukbe'ye göre ise 4. senede yapıldığını ifade etmiştir.[2] Bu rivâyeti değerlendiren Kastallânî, Musa b. Ukbe'nin 4. sene sözünü değerlendirirken, "Musa b. Ukbe Meğâzî'sinde çeşitli tariklerden naklettiği Hâkim, ve Beyhâkî, Delâil'de ve Ebu Said en-Nisâburî ve diğerlerinin tahriç ettiği, sanki Buhârî'nin kalemi öne geçti 5. yılı kasdetti ama, 4. yıl yazdı demekle de doğru olanın Buhârî'nin dediği 4. yıl değil, Gazvenin 5. yılda olmasının tercih edildiğini" zımnen de olsa kabul eder.[3]

Aynı konu ile ilgili olarak İbn Abbas'tan nakledilen "yakın akrabalarını uyar" ayeti nazil olduğunda Hz. Peygamber kabileleri İslam dinine davet etti"[4] ve Ebu Hureyre'den nakledilen "Ey Abdül-Menafoğulları, Allah'tan nefsinizi almaya bakın…..ey Abdülmüttalipoğulları nefsinizi Allah'tan almaya bakın."[5] rivayetleri ile ilgili olarak Kastallânî şöyle demektedir: "İbn Abbas ve Ebu Hureyre'nin hadisleri sahabi mürselindendir. Çünkü İsmailî'nin de kesin olarak ifade ettiği gibi, Ebu Hureyre Medîne'de Müslüman olmuştur, bu olay ise Mekke'de vukubulmuştu. İbn Abbas da bu olay zamanında ya doğmamış veya çocuk idi."[6]

Bu bağlamda yine Kastallânî, bir rivayette Hubeyb ismi ile ilgili olarak şöyle demektedir: "Hafız ed-Dimyâtî, Hubeyb ismi ile ilgili olarak, bu Hubeyb'in Bedir'de hazır bulunmadığını, Bedir'de hazır bulunup el-Hâris'i öldürenin ancak Hubeyb İbn Yesâf olduğunu söylemiştir. İbn Abdilberr, el-İstiâb'da ve Îbnu'l-Esîr de Usdu'l-Gâbe'de Hubeyb b. Adîyy'in Bedir'de hazır bulunduğunu; birincisi Ukbe İbnu'l-Hâris'in Hubeyb b. Adîyy'i satın aldığını, babası Hâris'i Hubeyb'in öldürmüş bulunduğunu ilave etmiştir. Aynı zamanda Hubeyb b. Yesâf'ın hâl tercemesinde bazı

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, IX, 192-193.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, IX, 200, Buhârî, Meğâzî, 32 (V, 54).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, IX, 201.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 37.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 37, Buhârî, Menâkıb, 13 (IV, 161).
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 38.

beyitler zikrederek, onun da Bedir'de hazır bulunduğunu ve Umeyye İbn Halefi öldürdüğünü" zikretmiştir.[1]

Kastallânî bazen de bu bağlamda yapılan tenkitleri savunmuştur. Bununla ilgili olarak bir rivayet şöyledir: Ebu Nuaym-Süfyan-Sa'd b. İbrahim-Amir b. Sa'd-Sa'd b Ebi Vakkas'tan nakledilen bir rivayette Resûlullah (s.a.s.), "Allah İbn Afra'ya merhamet etsin."[2] demiştir. Kastallânî bu rivayetle ilgili olarak der ki: "Zühri, Ferâiz'de Amir'den nakille bu kişi Sa'd b. Havle'dir demiştir. Dimyâtî de, Zuhri, Sa'd b. İbrahim'den daha ahfazdır."[3] demiştir. Burada İbn Afra' lafzında vehm sözkonusudur. Kastallânî der ki: "Belki annesinin Havle ve Afra adlı iki ismi vardır. birisi isimdir diğeri de lakabdır veya birisi annesinin ismi diğeri ise babasının ismidir."[4] Bu bağlamda birçok yerde vehmedilen yerlere değinilmiştir.[5]

Yine Kastallânî, rivâyetlerde geçen bazı lafızlar ile ilgili olarak metin tenkidi yapmıştır. Örneğin şöyle bir rivayet vardır: "İbn Mesud, Ebu Cehil'i Afra adlı kadının iki oğlu vurmuş da nihayet onu ölüm halinde "حتى برد" buldu. Bunun üzerine İbn Mesud "aa sen misin Ebu Cehil (vuruldun mu ?) dedi."[6] Kastallânî bu rivayetle ilgili olarak der ki: "Müslim'in rivâyetinde ise حتى برك geçmektedir. Bu da سقط 'düştü' anlamında geçmektedir ve bu lafız aynı zamanda Ahmed b. Hanbel'de de geçmektedir. Kadı Iyaz ise, Müslim'in rivâyetinin daha uygun olduğunu, çünkü İbn Mesud konuşmuştur. Eğer Ebu Cehil ölmüş olsaydı, İbn Mesud konuşamazdı."[7] Burada Kastallâni, Müslim'de geçen rivayetin daha uygun olduğunu söylemiştir.

Bu bağlamda yine nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber sahabilerine: "Sizden hiç biriniz ikindi namazını sakın başka bir yerde kılmasın, Beni Kureyza yurdunda kılsın."[8] buyurmuştur. Bu rivâyeti değerlendiren Kastallânî şöyle demektedir: "Buhârî'de yine sizden hiç biriniz ikindi namazını kılmasın rivâyeti vardır. Yine Müslim'de bir şeyhten tek isnadla Şeyhân'ın rivâyette ittifak ettiği öğle namazı geçmektedir. Yine Buhârî'ye Ebu Nuaym, Megâzî sahibi, Taberânî ve

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, IX, 45, Buhârî, Meğâzî, 10 (V, 11).
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* VI, 249, Buhârî, Vesâya, 2 (III, 186).
[3] Ahfaz: Hıfzı daha üstün anlamına ism-i tafdildir. Tabir olarak, adalet sahibi iki raviden birinin diğerinden hadis belleme yönünden daha üstün olduğunu ifade etmekte kullanılır. Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri*, 18.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 250.
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 132.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* IX, 22, Buhârî, Meğâzi, 8 (V, 6).
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* IX, 22.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* IX, 184. Buhârî, Meğâzi, 30 (V, 50).

Beyhakî, Delâil'inde muvafakat etmiştir. Aynı zamanda Müslim'e de Ebu Ya'la, İbn Sa'd ve İbn Hıbban muvafakat etmiştir. Daha sonra Kastallânî, bu iki rivâyetin cem edilme meselesini naklettikten sonra der ki: "Bu cemlerde bir beis yoktur. Ancak hadisin mahrecinin aynı olması buna manidir. Çünkü Sahîhayn'da başlangıçtan sonuna kadar aynı senedle nakledilmiştir. Seneddeki her ravinin onu iki şekilde nakletmesi uzak bir ihtimaldir. Bu durumda da mezkur lafızdaki ihtilâfın bazı ravilerin hıfzından kaynaklandığını söylemek mümkündür."[1] Burada da Kastallânî mezkur rivâyette, rivâyetin muhtevasına yönelik tenkitte bulunmuştur.

Keza, Kastallânî hadiste bulunan bir yanlışlığın olduğunu kabul eder. Meselâ; Buhârî'nin Kitâbü'l-Enbiyâ'da, Meryem Sûresi'ndeki bir kelimeyi açıklamak için getirdiği bir başka kelimenin yanlış olduğu Kastallânî tarafından kabul edilmiştir. Örneğin, "باب ذِكْر.. رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا " denilerek kelime izahlarına girilen babta, "Zekeriyyâ: Rabbim! dedi, karım kısır olduğu ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?" âyetinde geçenعَتِيًّا kelimesi, عَصِيًّا ile tefsîr edilmiştir.[2] Kastallânî der ki: "Halbuki doğrusu "sin" ile عَسِيًّا olarak yazılmasıdır. Taberî'nin sahih isnadla naklettiğine göre İbn Abbâs: "Resûlullah'ın bu kelimeyi عَتِيًّا mi yoksa عَصِيًّا mi okuduğunu bilmiyorum." demiştir. Şöyle denilir. عَتَا الشَّيْخُ يَعْتُو عُتِيًّا ile عَسَا يَعْسُو عُسِيًّا kelimelerinin aynı anlama geldikleri görülür ki bu kişinin ömrü bittiği ve kişi yaşlandığı zaman söylenir."[3]

Kastallânî bazen de diğer bazı alimlerin bazı rivâyetlerin muhtevalarına yönelik olarak yapılan tenkitleri savunma amaçlı açıklamalarda bulunmuştur. Şimdi de Kastallânî'nin bazı tenkitlere savunma amaçlı olarak yaptığı açıklamaları nakletmek istiyoruz. Örneğin bir rivâyette Ebu Zer dedi ki: "Ya Resûlellah! Yeryüzünde ilk önce hangi mescid bina edildi? Diye sordum. Resûlullah 'Mescid-i Haram' dedi. Sonra Ebu Zer tekrar daha sonra hangi mescid inşa edildi diye sordu. Peygamberimiz Mescidi Aksa buyurdu. Ebu Zer tekrar bu iki mescidin yapılışı arasında ne kadar zaman vardır? Sorusuna da 'kırk sene diyerek cevap verdi."[4] Bu rivâyeti değerlendiren Kastallânî der ki: "Bu hadiste, problem olduğu söylenmiştir. Çünkü Kâbe'yi Hz. İbrahim, Mescid-i Aksa'yı ise Hz. Süleyman inşa etmiştir ve

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, IX, 184-185.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 430-431.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 432, Buhârî, Enbiyâ, 43 (IV, 137).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, VII, 339, Buhârî, Ehâdisü'l Enbiya, 10 (IV, 117).

aralarında 40 yıldan fazla zaman vardır denilmiştir. Kastallânî buna şöyle cevap verilir dedikten sonra açıklamalarda bulunmaktadır: "Hadiste, Hz. İbrahim'in ve Hz. Süleyman'ın Kâbe ve Mescidi Aksa'yı ilk olarak bina etmeye başladıklarına delalet etmez. Bilakis o ikisinin dışındakiler bunları inşa etmeye başlamış , İbrahim ve Süleyman ise sadece bir yenileme yapmışlardır. İbrahim Kâbeyi, Süleyman da Mescidi Aksa'yı ilk inşa edenler değildirler. Kabe'yi ilk olarak Hz. Adem'in inşa ettiği meşhurdur. Daha sonra Adem'in çocukları yeryüzüne dağıldı. Bazılarının Mescidi Aksa'nın temellerini atması caizdir. İbn Hişam Kitabü't Ticân'da, Adem Kâbeyi inşa edince Allah ona Beyti Makdis'e yürümeyi ve orayı inşa etmeyi emretmiştir."[1]

Yine bu bağlamda nakledilen ve bazı alimler tarafından tenkid edilen bir rivâyet hakkında da Kastallânî'nin tenkitlere verdiği cevabı nakletmek istiyoruz. Rivayet şöyledir: "Ubeyd b. İsmâil- Ebû Üsâm-Ubeydullah-Nâfi'- İbn Ömer dedi ki: Abdullah b. Übeyy b Selül öldüğü zaman onun cenaze namazını kıldırması için Resûlullah çağrıldı. Resûlullah'tan onun cenaze namazını kıldırmasını istedi. Resûlullah onun cenaze namazını kıldırmak için ayağa kalkınca Ömer de ayağa kalktı, Resûlullah'ı elbisesinden tuttu ve Ya Resûlellah! Rabbin seni onun üzerine namaz kıldırmandan nehyettiği halde sen yine ona namaz kılacak mısın? Dedi. Bunun üzerine Resûlullah 'Allah beni ancak muhayyer bıraktı' buyurarak 'onlar için istiğfar et veya etme, eğer onlar için yetmiş defa istiğfar etsen bile, yine Allah kendilerini affetmeyecektir.[2] Ayetini okudu. Ardından 'ben ise, bu yetmişin üzerinde istiğfar etmeyi arttıracağım, dedi."[3]

Hadislerden anlaşılan ortak mânâ şudur: Abdullah b. Übeyy b. Selûl'ün ölümü üzerine, oğlu Abdullah babasını kefenlemek üzere Hz. Peygamber (sav.)'e gelerek gömleğini ister. Abdullah'ın arzusunu yerine getiren Hz. Peygamber, bir müddet sonra cenâze namazını da kıldırmak üzere ayağa kalkıp hazırlandığı sırada, Hz. Ömer elbisesini çekerek "Yâ Resûlellah! Allah sizi münâfıklar için istiğfâr etmekten

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VII, 339-340. Bu konuda diğer savunma için bkz. Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 361'de Kastallânî bu bağlamda bazı alimlerin muhteva ile ilgili tenkitlerini de savunduğunu görmekteyiz örnek için bkz. Kastallânî, *a.g.e.*, XI, 508-509.
[2] Tevbe, 9/80.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*,X, 304. Buhârî, Tefsir, Berâe, 12 (V, 206). Diğer rivâyetler için bkz. Yahyâ b. Bükeyr- Leys- Ukayl- Zührî-Ubeydullah b. Abdillah- İbn Abbâs- Hz. Ömer. Kastallânî, *a.g.e.*, X, 306; İbrâhim b. Münzir- Enes b. Iyâd- Ubeydullah- Nâfi'- İbn Ömer. Kastallânî, *a.g.e.*, X, 308; Yahyâ b. Bükeyr- Leys- Ukayl- Zührî- Ubeydullah b. Abdillah- İbn Abbâs Hz. Ömer. Kastallânî,. *a.g.e.*, III, Sadaka-Yahyâ b. Saîd- Ubeydullah- Nâfi'- İbn Ömer. Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 602.

menettiği halde, siz onun namazını kıldıracaksınız öyle mi?" diyerek taacübünü ızhâr eder. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Ben istiğfâr edip etmemekte muhayyer kılındım. Allah Teâlâ; 'Bu münâfıklara sen ister istiğfâr et, ister istiğfâr etme. Bunlar için yetmiş defa istiğfâr etsen, Allah aslâ onları mağfiret etmeyecektir.' buyurdu. Ben de yetmişden fazla istiğfâr edeceğim." diye cevap verir ve cenâze namazını kıldırır. Sâdece Kitâbü'l-Libâs'daki rivâyette namazı kıldırdığı açıkça zikredilmemiştir.[1] Ardından "O münâfıklardan ölenlerin hiçbirisine namaz kılma, kabrine de varma!" meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olur. Kastallânî bu rivâyetlere yaklaşımında şöyle demektedir: Mezkur hadis, üç Eş'arî kelamcısı; Kadı Ebû Bekr el-Bâkıllânî (ö.403/1013), İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö.478/1085) ve İmam Gazzâlî (ö.505/1111) tarafından sahih olmamakla nitelenmiştir. el-Câmiu's-Sahîh'e yazılan ilk şerhlerden birinin müellifi ve Bâkıllânî'nin çağdaşı Ebû Ca'fer Ahmed b. Saîd ed-Dâvûdî de (ö.402/1012) aynı fikirdedir. el-İntisâf sahibi dedi ki: Bâkıllânî sözkonusu hadis için bir yerde: "Bu haberin kabul edilmesi câiz olmaz, Resûlullah'ın onu söylediği sahih değildir" derken, Cüveynî ise; Muhtasar'da: "Bu hadis, sahih hadisler arasında tahrîc edilmemiştir", el-Burhân'da: "Ehl-i hadîs onu sahih saymamaktadır."demektedir.[2] Gazzâlî el-Mustasfâ'da: "En doğrusu, bu haberin sahih olmadığıdır" derken,[3] Dâvûdî ise: "Bu hadis mahfûz değildir." demektedir.[4] Kastallânî ise şöyle demektedir: "Rivâyet tarîklerinin çokluğuna ve Buhârî ile Müslim'in sahih olduğunda ittifak etmelerine; hattâ Nesâî ve İbn Mâce gibi sâir musanneflerde de tahrîc edilmesine rağmen, mezkur imamlar bu hadise nasıl ta'n edebilmişler? gariptir."[5] Kastallânî yine, söz konusu tenkitleri cevaplamak amacıyla yapılmış bazı te'viller zikredip; bunların tutarlı olmadıklarını belirttikten sonra, "Müşrik olarak ölen için bağışlanma dilemenin yasaklanması, Müslümanlığını izhar eden için de bağışlanma dilemenin yasaklanmasını gerektirmez."[6] demektedir. Yine başka yerde de Hz. Peygamberin onun cenaze namazını kılması da münafıklara namaz kılmaktan nehyedilmesinden önceydi demektedir."[7] Yine İbn Übeyy için

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XII, 602.
[2] Bkz. Cuveynî, *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Salah b. Muhammed b. Uvayda, Beyrut, 1997, I, 170.
[3] Bkz. Gazâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Beyrut, ts., II, 195.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 307.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 307.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 306.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 307.

istiğfar etmek diğerlerin gönlünü almak içindir.[1] Bundan dolayı da 1000 hazreçli Müslüman olmuştur[2] demek suretiyle yapılan tenkitleri savunmaya çalışmıştır.

Yine Kastallânî diğer bir rivâyetteki yanlışı tashih eder. Örneğin Bi'r-i Maûne fâciâsını anlatan bir hadiste; "(Enes b. Mâlik'in annesi) Ümmü Süleym'in erkek kardeşi ve topal olan Harâm, başka kabîleden bir adamla birlikte, müşrik tarafa Rasûlullah (sav.)'ın mektubunu okurlar. Topal olan? bir tepenin üstünde olduğu için kurtulur, diğerleri ise şehid edilirler. İbâre şöyledir:" فَانْطَلَقَ حَرَامٌ أَخُو أُمِّ سُلَيْمٍ وَهْوَ رَجُلٌ غَيْرَ الأَعْرَجِ كَانَ فِي رَأْسِ جَبَلٍ أَعْرَجُ ورَجُلٌ مِنْ بَنِى فُلاَنٍ...فَقُتِلُوا كُلُّهُمْ." Lafızdan anlaşıldığına göre, topallık Harâm'ın sıfatıdır. Ancak Kastallâni onun değil başkasının topal olduğunu söylemektedir. Öyle görünüyor ki, وَهْوَ'deki vav harfi, kâtib tarafından yanlışlıkla öne alınmıştır. Doğru olan فانطلق حرامٌ هُوَ وَرَجُلٌ أعرج şeklinde sona alınmasıdır. Topal şahıs, Dînâr Oğulları'ndan Ka'b b. Zeyd'dir. Üçüncü şahsın adı ise, el-Münzir b. Muhammed el-Hazrecî'dir. Bu iki isim, İbn Hişâm tarafından Ziyâdâtü's-Sîre'de verilmektedir."[3] Yine İbn Hacer de aynı bilgileri verir ama Kastallânî ondan bahsetmez.

Kastallânî genelde rivâyet metinlerine yapılan tenkitleri savunmaktadır. Ancak çok nadir de olsa rivâyet metinlerini tenkit etmiştir.

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, X, 309.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, X, 306. Meğâzi 29'da Mezkur hadis için yapılan tenkit ve bu tenkitlere verilen cevaplar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Dayhan, Ahmet Tahir, *Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*, DEÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1995, 124-132.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, IX, 158-159, Buhârî, Meğâzi 29 (V, 42).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRŞÂDÜ'S-SÂRÎ ÇERÇEVESİNDE KASTALLÂNÎ'NİN HADİS-SÜNNET ANLAYIŞI VE MUHTELİFU'L-HADİS İLMİ

A. HADİS-SÜNNET ANLAYIŞI

Kastallânî'nin hadis/sünnet anlayışının bilinmesi, onun rivâyetlere bakışının anlaşılması için son derece önemli bir meseledir. Bu sebeple bu bölümde, Kastallânî'nin hadis/sünnet anlayışı çerçevesinde, hadis/sünnetin bağlayıcılığı, hikmet/sünnet ilişkisi üzerinde durulduktan sonra onun Hadis Usulü ile ilgili değerlendirmeleri verilmeye çalışılacaktır.

1. Hadis-Sünnet Anlayışı ve Bağlayıcılığı

Kastallânî, Şâfiî mezhebine mensub bir alimdir. Bunun için onun hadis/sünnet ile ilgili görüşlerini zikretmeden önce imam Şâfiî'nin hadis/sünnet anlayışının[1] bilinmesi, konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Şâfiî'ye kadar sünnet denildiğinde her türlü siyâsi, idâri ve hukuki uygulamalar içine girmekte ve o, bu tür yaklaşımları eleştirmekte idi. Bu nedenle sık sık Mâlik'i eleştirmiş ve onun sırf kendi görüşü doğrultusunda amel edip diğer delillere bakmamasını, hatta kendi delillerinden olan Medîne ehlinin ameline de bazen itibar etmemesini'' hani amel nerede? Nerede Medîne ehlinin ameli?'' gibi sorular ile eleştirmiştir. İşte Şâfiî, kendince, 'keyfilik' olarak değerlendirdiği-Ebu Yusuf ve M. Şeybâni de böyle düşünmektedir- uygulamaya karşı durmuş ve her hadisin aynı zamanda bir sünnet ve yine her hadis'in, sünnet'in tespiti için vazgeçilmez bir kaynak olduğunu söylemiştir.

[1] Şâfiî'nin hadis-sünnet anlayışına dair daha geniş malumat için bkz. Nazlıgül, Habil, *İmam eş-Şâfiî'nin Hadîs Kültürümüzdeki Yeri,* AÜSBE (Yayınlanmamış Doktara Tezi), Ankara, 1993; Özafşar, M. Emin, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, Ankara, 1998, 81-100; Kırbaşoğlu, M. Hayri, "*Şâfiî'nin er-Risâle'deki Hadisçiliği*", Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü, haz. M. Hayri Kırbaşoğlu, Kitâbiyât, Ankara, 2000, 205-216; Aktepe, İshak Emin, *Şâfiî Öncesinde ve İmam Şâfiî'de Sünnet,* MÜSBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2005, 176-255.

Onun kanaatine göre bu ilke, herkesin kendine göre bir sünnet ortaya koyması keyfiliğine engel olacak tek çaredir. Bu nedenle bütün gayretini, hadis ve sünneti aynileştirmeye sevk etmiştir.[1] Hatta İmam Şâfiî, sünnetin ne olduğu konusundaki ihtilâfı önlemek istemekte, haber-i vâhidlerde yer alan nebevî sünnetin üstünlüğüne dayanarak, sahâbe sözü ve amel-i ehl-i Medîne ile sünnetin tesbit edilmesine karşı çıkmaktadır.[2]

Rivâyet ve rivâyet ilimleriyle ilgili olarak ilk asırlarda sergilenen yoğun çabalar, müteakip asırlarda da aynı yoğunlukta ve çeşitlenerek devam etmiştir. Kütüb-i Sitte asrından sonra hadis ve hadis ilimlerindeki çabalar bir müddet daha devam etse de artık eski canlılığını ve kitlesel bir çaba olma özelliğini yitirmiştir. Üçüncü asırdan sonra sünnet-hadis ayrımının da ortadan kalkmaya, rivâyetlerin Sünneti ifade etmeye başladığı ve onun ana kaynaklarından biri haline geldiği görülür. Şâfiî, sünnetin dindeki konumunu ve bağlayıcılığını temellendirme konusunda büyük bir emek ve çaba sarfetmiştir. Sünnetin tesbiti hususundaki kendinden önceki hukuk ekollerinin görüş ve değerlendirmelerine aynen katılmamış, tenkitler yönelterek sünnetin kapsamını ve sınırlarını yeniden çizmiştir.[3] Şâfiî, başta er-Risâle ve el-Ümm olmak üzere eserlerinin tamamında sünnetin/hadîslerin önemini ve islâm fıkhı için arzettiği ehemmiyeti, ekseriyetle polemik mahiyetinde muhtelif uslûb ve ifadelerle sık sık vurgulamıştır.[4]

Şâfiî, hadîslerin/sünnetin dindeki yeri ve bağlayıcılığını temellendirmek için özel bir gayret ve çaba göstermekte ve bunu imânî bir zorunluluk olarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu nedenle o, sünnetin dindeki konumunu ve delil olmasını belirlemek üzere Kur'an'da Hz. Peygambere inanmayı, itaat etmeyi ve ona uymayı emreden ayetlere dikkat çekmektedir.[5] Ona göre Allah, Hz. Peygamberin emrine uymayı ve onun hükmüne teslim olmayı farz kılması nedeniyle Allah'ın Kitabı ve

[1] Keleş, Ahmet, *Sünnet, Yeni Bir Usul Denemesi*, İst., 2006, 70.
[2] Aktepe, İshak Emin, *İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, İst., 2010, 237.
[3] Rivâyetin/hadislerin sünnetin kaynağı olarak kabulünde ve sünnetin ispat vasıtası olarak onun yerini almasında İmam eş-Şâfiî'nin rolü büyüktür. Onun bu hususstaki çabaları için bkz. Nazlıgül, Habil, *İmam Şâfiî'nin Hadis Kültürümüzdeki Yeri*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara-1993, 68-88; Fazlur Rahman, *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, trc: Salih Akdemir, Ankara-1995, 53-54; Ebu Zeyd, Nasır Hamid, *el-İmamu'ş-Şâfiî ve Te'sisu'l- İdeolojiyyeti'l-Vasatiyye*, Kahire, 1992, 37-81.
[4] Ebû Suleyman, Abdulvahhâb İbrahim, *Menheciyyetu'l-İmâm Muhammed b. İdrîs es-Şâfiî fi'l- Fıkhi ve Usûlihi*, Beyrut, 1999, 42.
[5] Bayraktutar, Muammer, *İmam Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadis/Sünnet Yorumu*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, 46.

Resûlü'nun sünneti dışında mutlak surette hiç bir söz bağlayıcı olmayıp, bu ikisi dışında kalanlar da ona tabi olmalıdır.[1] O, sünnetin tamamını Kitab'la birlikte aynı konumda kabul etmektedir.[2] Zira Kitab ve sünnet'in her ikisi de Allah katındandır.[3] Şu halde Şâfiî'ye göre dayanılması gereken ve bağlayıcı olan iki temel bilgi kaynağı Kur'an ve sünnet olup, hak da bu iki temel kaynakda vücut bulmuştur: "Hakkın ne olduğu (vahiy yoluyla) bildirilmeden, hiç kimsenin hakla hükmetmesi emrolunamaz. Hak ise ancak Allah (c.c.) tarafından bir nass veya nassın delaleti yoluyla bilinebilir. Allah (c.c.) hakkı, Kitabında ve Hz. Peygamberin sünnet'inde bildirmiştir. Kişinin başına gelebilecek hiçbir olay yoktur ki ona Kitap'ta nass (açık) veya mücmel (kapalı) olarak işaret edilmiş olmasın. Şâfiî'nin bu sözlerinden bir Kitab'ta nass olarak indirilen, bir de onun benzerinin olduğu, mücmel olanlarını sünnetin tafsil ettiği ve Hz. Peygamberden gelenlerin, Allah'tan gelmiş gibi sayıldığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Şâfiî'ye göre Hz. Peygamberden sahih olarak ulaşan her şey, onu bilen herkesi bağlar; başka şeyler, onu ne güçlendirir, ne de zayıflaştırır; aksine insanlara farz olan, ona uymaktır. Allah da hiç kimseye Hz. Peygamberin emrine muhalefet hakkı tanımamıştır.[4] Şâfiî'nin sünneti temellendirmeye yönelik bu çabalarından yola çıkarak Ebû Zeyd, sünnetin tesisinin, Şâfiî'nin–esas gayesi olmasa da- neredeyse fikrî projesinin temel gayelerinden birisi olduğuna dikkat çekmekte ve ona verilmiş olan nâsıru's-sunne lakabını bu çerçevede değerlendirmektedir. Ona göre, Şâfiî, sadece sünneti Kitab'a dayandırmakla kalmamış, ayrıca onu delâleti

---

[1] Şâfiî, *Cimâu'l- ilm*, thk. Muhammed Ahmed Abdulazîz, Dâru'l-Kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, ts., 8.

[2] Kastallânî bu doğrultuda bir rivâyetin şerhinde kitab ve sünnetteki hükmün eşit olduğunu nakletmiştir. Rivâyet şöyledir: Bize Sufyân (ibn Uyeyne), Yahya (İbn Saîd)'dan; o da Amre (bintu Abdirrahmân)'den; o da Âişe'den tahdîs etti. O şöyle demiştir: Berîre, hürriyetini satın alma yazışması hakkında, yardımını istemek için Âişe'ye geldi. Âişe: Eğer istersen üzerindeki borcun-kalanını sahiblerine veririm, velîlik hakkı bana âid olur, dedi. Berîre'nin sâhibleri Âişe'ye: İstersen Berîre'ye, üzerindeki borcunun kalanını verirsin, dediler. Râvî Sufyân b. Uyeyne bir defa da -bu "Sen Berîre'ye verirsin" ifâdesi yerine istersen Berîre'yi azâd edersin, velîlik hakkı da bize âid olur dediler, şeklinde söyledi. Resûlullah gelince Âişe bu mes'eleyi kendisine nakletti. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s.): "Sen Berîre'yi satın al, sonra azâd et. Velilik hakkı muhakkak surette azâd eden kimseye âittir" buyurdu. Sonra Rasûlullah, minber üzerinde kalktı. (Sufyân b. Uyeyne bir kere Resûlullah (s.a.s.) minber üzerine yükseldi, dedi.) ve şöyle buyurdu: "Bir takım kimselere ne oluyor ki, onlar Allah'ın Kitâbı'nda bulunmayan bir takım şartları şart koşuyorlar? Her kim Allah'ın Kitâbı'nda bulunmayan bir şartı şart kılarsa, o şartın kendi lehine bir faydası yoktur; öyle yüz şart koşsa da".Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* II, 131, Buhârî, Salât, 70 (I, 117). Burada Kastallânî şöyle demektedir: "Burada Allah'ın kitabı ile Allah'ın hükmü kastedilmiş olup bu, gerek Kur'an'da gerekse de sünnette zikredilmiş olmasıdır. Hem Kur'an hem sünnette hükümler aynı derecede mutalaa edilmiştir."

[3] Medkûr, M. Sellam,"*eş-Şâfiî, Nâsıru'l-Hadîs ve Menhecuhu'l-Fıkhî*", Mecelletu'l-Faysal, Riyad, 1979, sy. XXII, 53.

[4] Bayraktutar, Muammer, *İmam Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadis/Sünnet Yorumu*, 48.

yönünden Kitab'ın yapısı içinde organik bir parça olarak kurmaya çalışmıştır.[1] Şâfiî'nin hadîs ve sünnetin dindeki yerini ve konumunu belirlemeye yönelik çabaları sonucunda sünnet kavramı, kendinden öncekilerin sünnetle kastettiklerinden daha farklı bir anlam ve mahiyet kazanmaya başlamıştır. Bu bakımdan İmam Şâfiî'nin dönemi, sünnet açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Şâfiî'den önceki dönem içerisinde Sünnet terimi, Hz. Peygamberin söz ve davranışları yanında Müslüman toplumun söz ve davranışlarını da içine almaktaydı. Ancak Şâfiî, hadise olağanüstü bir değer atfetmiş, onun konumunu Kur'an ile eş değer hale getirmeye çalışmıştır.[2] Bu bakımdan Şâfiî'nin esas çabası, daha önce Hz. Peygamberin sünnetini de içine alan kapsamlı bir sünnet anlayışı yerine, sadece Hz. Peygambere nisbet edilen ve güvenilir kişilerce nakledilmesini şart koştuğu hadîsleri yerleştirme şeklinde ifade edilmiş[3] ve Şâfiî'nin böyle bir çaba içerisine girmesinin temelinde ise, Hz. Peygamberin sünneti'ne hukuki açıdan Kur'an değerinde bir saygınlık kazandırma isteğinin yattığı belirtilmiştir. Onun bu düşünce ve çabalarında hareket noktası ise, Hz. Peygamberin konumuna dikkat çekmesidir.[4] Şu halde Şâfiî'nin sünnet anlayışının merkezî noktasında, Kur'an'ın belirlediği Resûlullah'ın işte bu konumu yer almaktadır. O, önce Hz. Peygamberi konumlandırıp onun otoritesini tespit etmekte, sonra da bu otoriteye, onun sözlerini/hadîslerini bağlamaktadır.[5] Böylece sünnet/hadîs'in dinde hüccet olması temellendirilmiş olmaktadır. Sonuçta onun bütün gayret ve çabaları genel olarak sünneti, özel olarak da haber-i vâhidleri müdafaa noktasında toplanmaktadır.[6] Şâfiî'nin sünnet'e verdiği bu önem kendisinden öncekilerle kıyaslandığında bir başarı olarak da değerlendirilmiştir. Nitekim Wael b. Hallaq'a göre Şâfiî'nin başarısı, Allah ve O'nun peygamberinin, hukukun nihâi kaynakları olduğu şeklindeki esnek iddiasında yatmaktadır. Zira Şâfiî'nin bu tezini başarılı kılan Şâfiî'nin devrinden önce herhangi bir önemli şahsiyet tarafından buna

---

[1]Ebû Zeyd, Nasr Hâmid, "*İmam Şâfiî ve Ortayol İdeolojisinin Tesisi*", **S**ünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü, haz. M. Hayri Kırbaşoğlu, Ankara, 2000, 90-91.

[2]Gürkan, Menderes, *İslam Hukuku Metodolojisinin Oluşumu ve Şâfiî'nin Yeri*, EÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1997, 249.

[3] Shacht'ın tesbitine göre de Şâfiî'de sünnet herhangi bir uygulama veya icmâ ile değil sadece Hz. Peygambere ulasan hadîslerle tesbit ve tesis edilir. Sünnet hakkında böyle bir anlayışa ilk sahip olan da Şâfiî'dir. Schacht, Josefh, *The Origins of Muhammadan Jurisprudunce*, Oxford at The Clarendon Press, 1950, 77. Bayraktutar, Muammer, *İmam Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadis/Sünnet Yorumu***,** 48, 221. dipnot.

[4] Gürkan, Menderes, *a.g.t.*, 249.

[5] Keleş, Ahmet, *Sünnet*, 70.

[6] Bayraktutar, Muammer, *İmam Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadis/Sünnet Yorumu*, 49.

benzer bir tezin ileri sürülmemiş olmasıdır. Eğer bu yapılmış olsaydı, Şâfiî'nin tezinin bir başarısı söz konusu olmazdı. Dolayısıyla Hallaq, Şâfiî'nin tezini, daha önce nebevi hadîsleri kabul etmede isteksiz akılcılarla, beşerî muhakemeyi reddeden hadîsçiler arasında benzeri görülmemiş bir sentez olması itibariyle değerli bir tez olarak kabul etmektedir.[1]

İşte bu bağlamda Kastallânî de sünnetin konumu ve bağlayıcılığı konusunda açıklamalarda bulunmaktadır. Örneğin Kastallânî, Ebu Hureyre ve Zeyd b. Halid'in de içinde bulunduğu bir toplumda Peygamberimiz, "İkinizin arasında Allah'ın Kitabı ile hükmedeceğim."[2] rivâyetinde, "Burada sünnet, Allah'ın Kitab'ına hamledilir, çünkü sünnet de Allah'ın vahyi ve takdiri iledir."[3] dedikten sonra görüşlerinin temellendirmek üzere "O nefis arzusu ile konuşmaz, ancak vahiy ile konuşur."[4] ayetini delil getirir. Yine, Haşr Suresi'nin 7. ayeti "Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi yasak ettiyse ondan sakının."[5] ile ilgili Kastallânî şöyle demektedir: "Her ne kadar bu ayetin nüzul sebebi, savaş ganimetleri hakkında ise de lafızlar âmm'dır. Böylelikle Hz. Peygamber'in emrettiği ve nehyettiği her hükmü kapsar."[6]

Yine bu bağlamda "Allah'ı sevmenin alameti." babında, "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin."[7] ayetinde Kastallânî, "Allah'ı sevme, marifet ile, devamlı huşu ve kalbin daima onunla meşgul olması, onu sürekli zikretmekle olur. Yine Hz. peygamber'e (s.a.s.) hasâis hariç, onun söz ve davranışlarına tabi olmakla gerçekleşir"[8] demektedir. Başka yerde de Kastallânî, "Peygamberimizin sözü, katî bir delildir."[9] demektedir.

Sonuç olarak Şâfiî, hadis/sünnetin dindeki yeri, konumu ve bağlayıcılığı konusunu sistemli olarak ilk defa temellendiren bilgin olma özelliğine sahiptir. O'nun bu konudaki temel düşünce ve çabaları o kadar etkili olmuştur ki adeta İslam

---

[1] Wael b. Hallaq, *"Şâfiî Hukuk ilminin Başmimarı mıydı?",* çev. İ Hakkı Ünal, Sünni Paradigmanın Oluşumunda Sâfiî'nin Rolü, haz. M. Hayri Kırbaşoğlu, Kitâbiyât, Ankara, 2000, 58.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 272, Buhârî, İ'tisâm, 2 (VIII, 139).
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 273.
[4] Necm, 53/3-4.
[5] Haşr, 59/7. Bu ayetin, "sebebin husûsiliği hükmün umûmiliğine engel teşkil etmez" kuralından hareketle sünnetin hücciyyeti için delil teşkil ettiğini söyleyenler olduğu gibi; savaş ganimetleri hakkında nâzil olduğunu, dolayısıyla sünnetin hücciyyeti için bir delil olamayacağını söyleyenler de vardır. İlgili görüş ve tartışmalar için bkz. Kırbaşoğlu, Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet* I, Ankara 1996, 247-250.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 146.
[7] Âli İmrân, 3/31.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 207.
[9] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 264.

düşüncesinin hadîs ve sünnete bakışını ve anlayışını şekillendirmiştir. Hadîs ve sünnetin Kur'an'la aynı konumda değerlendirilmesi beraberinde hadis ve sünnet malzemesine daha sıkı bir bağlılığı getirmiş ve yapılan yorumlarda tabiatıyla bu malzemenin lafzî ve zahirî anlamı öncelikli bir yere sahip olmuştur. Zira Şâfiî'ye göre hadîs varken, ona olduğu gibi uyulur, niçin ve nasıl şeklinde bir sorgulama da yapılamaz.[1]

Böylelikle Kastallânî, hadislerin/sünnetin dindeki yeri, konumu ve bağlayıcılığı konusununda İmam Şâfiî ile aynı görüşlere sahiptir. Yine, şerhinde genel olarak rivayet metinlerine olan yaklaşımında da lafzî ve zahirî anlamı öncelemiş, ayrıca hadis metinlerine yapılan tenkitleri de savunduğu görülmektedir.

2. Hadis-Sünnet Özdeşliği

Sünnet ve hadis kavramlarının anlam alanı üzerinde yapılan tartışmalar, her ikisinin ayrışan ve birleşen yönlerini açığa çıkarmaktadır. Buna göre hadisler, Hz. Peygamber'in sözlü ifadeleridir. Sünnetler de, örnek teşkil eden fiili uygulamalarıdır. Sünnet, davranışı ve sözü içerdiğinden dolayı hadisten daha geneldir; hadis ise sadece söze ait bir şeydir. Ancak bazı alimlere göre de, hadis, peygamberin söz, fiil ve takrirlerine ıtlak olunmuştur ki, bu anlamıyla kelime aynı manada kullanılan sünnet'in karşılığıdır.[2] Hadis ile sünnet arasındaki fark, bizzat hadis'in, sırf bir haber ve nazarî bir şey olduğu halde, sünnet'in normatif bir nitelik kazanarak Müslümanlar için bir ameli ilke haline gelen haber olmasıdır. Sünnet olan bir davranışın sözlü ifadesine hadis denildiğine göre, sünnet ile hadis'in özdeş olup olmadığı gibi bir soru da erken dönemden itibaren tartışılmaya başlamıştır.[3] Fazlurrahman da böyle bir sorunun erken dönemden itibaren tartışılmaya başlandığına işaret ederek "İslam ortaçağı boyunca hadisin muhtevasındaki ameli kurallar (normlar) veya örnek davranışla aynı sayılmış bulunan kavram, sünnet kavramıdır''[4] demektedir. Her ne kadar Fazlurrahman böyle dese de, Goldziher'in hadis ve sünneti sadece zamandaş olmayıp aynı zamanda aynı özden gelmiş, başka bir deyişle kimi ortaçağ Müslümanları gibi ikisini de aynı görmesi nazariyesini, onun tam olarak farkına

[1] Bayraktutar, Muammer, *a.g.t.,* 49.
[2] Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, Ankara, 1997, 11.
[3] Gürler, Kadir, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı,* 182.
[4] Fazlurrahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Ank., 1993, 61.

varamadığı ciddi bir mesele olarak değerlendirmektedir.[1] Normatif ve fiili olan çatıştığına göre, nasıl olur da sünnet hem normatif hem de fiili olabilir, ya da bir hadis ötekiyle, bir sünnet bir başkasıyla çatışabilir olmasına rağmen, hadis ve sünnet zamandaş ve de aynı özden iseler, onların çatışmaları mümkün müdür? Goldziher'in sünnetin bir yandan normatif davranış, öte yandan ise fiili, yaşayan tatbikat şeklindeki açıklamasını kendi kendisiyle çelişik gören Fazlurrahman'ın deyişiyle, ister harici ister Mutezilî olsun, klasik İslam'da hiçbir grup sünnetin geçerliliğini asla inkar etmemiştir; onların itiraz ettikleri husus, sünnetin, hadis olarak ifadesi olmuştur.[2] Bu bağlamda az sonra da değineceğimiz gibi genel olarak hadis kolüne göre özelde de Kastallânî'ye göre hadis ve sünnet aynı şeylerdir. Böylece onlar, sünnet sayılacak hususları da sünnet olarak değerlendirmişlerdir.[3] Sünnet sadece Hz. Paygamber'in söz fiil ve takrirleri değil; bunlarla beraber her türlü yaratılış özellikleri ve ahlaki davranışları da buna dahildir. Ayrıca, peygamberliğinden önceki söz ve fiilleri de sünnet kategorisindedir. Onlara göre hadis ve sünnet, Hz. Peygamberden (s.a.s.) bize gelen herşeydir.[4] İlk dönemlerde sünnet ve hadisin anlamları arasında farklılık göze çarpıyordu. İlk dönem sünnet ve hadisin anlamları arasındaki fark, ilki içerisinde meşhur hadisler, yerleşik uygulama ve Müslümanların ittifak ettikleri adetleri bulundururken; diğeri peygamber tarafından bildirilen sabit ve kesin kurallara hamledilirdi. Fakat Şâfiî, sünnetin mevcut anlamına muhalefet etmiş ve sünnet'in, peygamberin sahih hadislerinden alınması gerekliliği konusunda ısrar etmiştir. O, peygamberden gelen sahih bir hadisi, Müslümanların ittifak ettiklerine ve yerleşik uygulamalarına tercih etmiş; bundan sonra da sünnet hadisle özdeş bir duruma gelmiştir.[5] Sonuç olarak Şâfiî'nin elinde yeni bir şekil ve muhteva kazanan sünnet kavramıyla, neyin sünnet olduğu veya sünnet sayılacağının sınırları çizilmiş böylece Hz. Peygamberden gelen hadîslerin/haberlerin otoritesi güçlenmiştir. Sonuçta bunların da birer nass olarak kabul edilmesiyle nassa bağlı ve endeksli, her şeyin çözümünü nasslarda ve onların literal anlamlarında arayan yaklaşım kapısı sistemli olarak aralanmaya başlanmıştır.[6] Şâfiî tarafından nihâî sekli verilen bu yeni

[1] Gürler, Kadir, *a.g.e.,* 182
[2] Fazlurrahman, *Tarih Boyunca Metodoloji Sorunu*, çev. Salih Akdemir, Ank., 1995, 81.
[3] Görmez, Mehmet, *a.g.e.*,62
[4] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XI, 146.
[5] Ahmed Hasan, *İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi*, çev. Haluk Songur, İst., 1999, 144.
[6] Bayraktutar, Muammer, *a.g.t.*,63.

sünnet teorisine göre sünnetin yegane kaynağı hadîsler olmaktadır. Bu konuda yapılan şu tesbit oldukça yerindedir. "İmam Şâfiî, sünnetin sadece merfû hadîslere dayanılarak tespit edilmesi gerektiği fikrini o kadar ileri dereceye götürmüştür ki ona göre "sünnet" merfû hadîsin lafzında gizlidir. Herhangi bir sahâbî, hadîsi yorumlasa bile bu yoruma uymak gerekmez. Hadîste ne ifade edilmişse "sünnet" odur.[1] Şu ifadeler de eş-Şâfiî'nin hadis-sünnet eşitliğini kabul ettiğini göstermektedir. Said b. el-Müseyyeb, Medîne'de şöyle demiştir: Bana Ebu Said el-Hudri sarf konusunda peygamberden şunu haber vermiştir: O böyle demiş ve hadisini de sünnet olarak tespit etmiştir. Yine Said: Bana Ebu Hureyre Peygamberden şunu nakletti, demiş ve onun hadisini de sünnet olarak tespit etmiştir. Bunların dışında yine Said, herhangi birinden rivâyette bulunmuş ve hadisini sünnet olarak tespit etmiştir….Urve b Zübeyr, Aişe'den pek çok şey nakletmiş ve bunları, kendisiyle helal ve haramın bilindiği birer sünnet olarak telakki etmiştir. Yine Urve, Usame ve Abdullah ve Abdullah b. Ömer'den naklediyor. Ve bunların haberlerini de sünnet olarak tespit ediyor…..Kasım b. Muhammed, Aişe ve Abdullah b. Ömer'den rivâyet ediyor ve onlardan her birisinin hadislerini, sünnet olarak tespit ediyor. Muhammed b. Ali b. Hüseyin, Cabir ve Ebu Hureyre aracılığıyla peygamberden bildiriyor ve haberlerin hepsini de sünnet olarak telakki ediyordu.[2] Bu bağlamda Kastallânî, hadise aynı zamanda sünnet demektedir. Örneğin Kastallânî, sünnet hakkında, Peygamberimiz'in (s.a.s.) söz, fiil ve takrirleridir demektedir.[3] Keza, Enes İbn Mâlik (r.a.) tarafından nakledilen bir rivâyette Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Günâh işleme çağına ermemiş üç çocuğu ölen hiçbir müslümân (ana-baba) müstesna olmamak üzere, Allah muhakkak onu, bu çocuklara ihsan eylediği geniş rahmeti ile cennete girdirir.[4] Burada Kastallânî der ki: "Hadîs, küçükken müslümân çocuklarının cennetlik olduklarına delâlet eder. Cebrîyeciler müstesna, islam âlimleri bu mes'elede ittifak etmişlerdir. Bu sünnet de onları reddeder."[5] Burada hadis yerine sünnet lafzı kullanılmıştır.

[1]Aktepe, İshak Emin, *Şâfiî Öncesinde ve İmam Şâfiî'de Sünnet*, MÜSBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İst., 2005, 185.
[2] Gürler, Kadir, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı*, 185.
[3] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 262, Buhârî, İ'tisâm, 1 (VIII, 137).
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 543, Buhârî, Cenâiz, 9, (II, 103).
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 543, Buhârî, Cihâd ve Siyer, 170 (IV, 30).

Bu bağlamda Kastallânî, bazı hadisleri şerhederken hadis/sünnet ilişkisi ile ilgili olarak açıklamalarını şöyle sürdürmektedir: Bu konu ile ilgili olarak, Ebu Hureyre, müşriklerin alıkoyarak öldürdüğü şahsın kıssasıyla ilgili olarak şöyle demiştir: "Hubeyb, alıkonularak öldürülen her Müslüman için iki rekat namaz kılmayı sünnet kıldı.[1] İkinci bir rivâyette "Hubeyb, alıkonularak öldürülen her Müslümana namazı sünnet kıldı."[2] şeklinde geçmektedir. Üçüncü bir rivâyette ise, "Öldürülme anında iki rekat namaz kılmayı sünnet kılanın ilki Hubeyb idi."[3] şeklindedir.

Kastallânî, ilk rivâyet hakkında şunu söylemiştir: "Hubeyb'in yaptığı sünnet oldu. Zira bunu şâri'nin hayatında yapmış olup şâri' onu güzel bulmuştur." Burada da takrir, sünnet addedilmiştir; İkinci rivâyet hakkında "O, sünnet oldu. Çünkü Resûlüllah (s.a.s.) hayattayken onu yapmıştı. O da onu güzel sünnet bulmuştur." demiştir. Burada da peygamberimizin tasdik etmesi de sünnet addedilmiştir. Üçüncü rivâyet hakkında ise, şunları belirtmiştir: "Resûlullah'ın 'sünnet kılanın ilki' sözünde müşkil vardır. Zira sünnet, ancak Resûlüllah'ın söz, fiil ve ahvalidir.[4] Onun, Resûlüllah (s.a.s.) hayattayken böyle yapıp, Resûlullah'ın (s.a.s.) onu güzel bulması sebebiyle sünnet olması mümkündür."[5] Kastallânî'nin yine burada Resûlullah'ın söz, fiil ve ahvalini sünnet olarak addetmesi, özellikle de Resûlullah'ın hadislerini, sünnet olarak takdim etmesi de Ehl-i Hadis'in düşünce yapısına sahip olduğu ve hadis/sünnet özdeşliği fikrine sahip olduğunu gösterir. Böylece sünnet'in kullanımı ve bir şeyin sünnet olma olgusu, Hz. Peygamberin söz, fiil, davranış ve takrirlerine has olduğu görülmektedir. Böylelikle Kastallânî'ye göre Hz. Peygamber'in söz, fiil ve ahvallerinin yanı sıra takrirleri de sünnet addedilmiştir.

---

[1] Buhârî, Cihad, 170, (IV, 29). Sünnetin gelişim ve kavramlaşması süreci ile ilgili olarak bkz. Erul Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, 2007, 14-65.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, IX, 43, Buhârî, Meğâzi, 10 (V, 12).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, IX, 153, Buhârî, Meğâzi, 28 (V, 40-41).
[4] Bir kere daha tekrar edilecek olursa, Şâfiî öncesi dönemde Medîne ve Irak fakihleri başta olmak üzere bağımsız fakihlerce de sünnet=yaşayan gelenek olmadığı için, Şâfiî ile birlikte hadisin öncelendiği ve onun yerini aldığı, tarihen tutarlı gözükmemektedir. Çünkü o dönemde sünnetin elde edildiği diğer kaynaklar arasında en az uygulama kadar, daha fazla hadis de muteberdi. Bu itibarla Şâfii sadece, sünnetin elde edildiği rivâyet malzemesi arasından birine, hem de en önemli birine aşırı vurgu yapmak suretiyle hadisi, Peygamber'in söz, fiil ve davranışına hasretmiş; sünneti de bu hadise indirgeyerek, uygulama, yerel icma ve re'yi dışarıda bırakmıştır; daha sonraki terimiyle mürsel, mevkuf ve maktu haberleri, ikincil konuma itmiştir. Özafşar, Mehmet Emin *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 116. Kastallânî de burada yine Şâfiî'nin "sünnet, ancak Resûlüllah'ın söz, fiil ve ahvalidir" görüşüne uygun hareket etmiştir. Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, IX, 153.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, IX, 153.

Görüldüğü üzere henüz ikinci asırdaki hadise atfedilen bakışın bir ifadesi olarak hadis ile sünnetin aynı görülmesi fikri, Kastallânî'de de gözlenmektedir. İlerleyen süreçte sünnet, bütünüyle hadisin yerine geçmiş, hadis, sünnet kavramı içerisinde değerlendirilmiştir. Günümüzde dahi hadisi bu mefhum çerçevesinde ele alma alışkanlığı hâlâ devam etmektedir. Bu bakış açısı, hadisi çok değişik yönlerden istifade edilmeye uygun bir kaynak olmaktan uzaklaştırıp, sadece dinlenip itaat edilmesi gereken bir değer[1] noktasına çekmiştir ki, tüm zamanlar boyunca konuyu kısır bir döngüye iten de bu olmuştur.[2] Hadisçilik, henüz bir ekol olarak doğmadan ve bir halk hareketine dönüşmeden önce, sünnet ve hadis kavramları farklı anlamlarda kullanılmaktaydı. Ne zaman ki Ehl-i hadis bir harekete dönüştü, işte o zaman sünnet ve hadis kavramlarının anlam çerçevesi de değişime uğradı. Şâfiî'den sonra her iki kavramın aynı şeyler olduğu yolundaki görüş ağırlık kazanmaya başladı ve sünnet kavramı, Hz. Peygamber'in davranışlarına özgü bir kavram olarak değerlendirildi. Bir anlamda, sünnete malzeme olabilecek her türlü unsur sünnetin kendisi olarak kabul edilmişti. Kaynaklarımızda sünnet ile hadisin, birbirinin yerine kullanıldığını gösteren örnekler bulunsa da, bunlar için ayrı terimler kullanılması var olan bir farklılığa dikkat çekmektedir. Eğer bu kavramlar doğru bir şekilde ifade edilmezlerse, hadis ekolünün anladığı üzere, sünnet ve hadisin aynileşmesi ya da birbirine ait olma ilişkisi olarak da tanımlayabileceğimiz özdeşlik gibi bir durum ortaya çıkacaktır ki, bu anlayış birçok yanlışlığı da beraberinde getirecektir. Hadis ekolünün çabaları sonucu; gerek ilmin hadis disiplini için özel olarak kullanılması, gerek hadis ve sünnetin vahiyle temellendirilmeye çalışılması, gerekse de hadisin sünnetle özdeş bir duruma getirilmesi; nakil ağırlıklı bir bilgi arayışının oluşumuna yol açmıştır.[3] Bu durumu, Kastallânî'nin şerhinde de gözlememiz mümkündür. Kastallânî de hadisleri şerhederken, nakle olabildiğince önem atfetmiştir.

---

[1] Şâfiî, hadisleri Resûlullah'ın yerine/makamına tekabül eden bir konumda kabul eden bir konumda kabul edince, onlar ile amel etmeyi de Resûlullah'a tâbi olmakla eş değer tutmuştur. Bu sistem mantık olarak kendi içinde tutarlı görünmektedir. Bu mantıklı görünüm, bu doktrine sahip çıkanların çoğalmasını sağlamış ve Şâfii sonrası İslam dünyası ehl-i Sünnet olarak bu fikri benimsemiş ve savunmuştur. Hadis ilmi ile ilgili bütün çalışmaların-büyük çoğunluğunu kastediyoruz.- Şâfiî'nin takipçilerinin arasından çıkması bu yaklaşımın tabii ve zorunlu sonucudur. Bkz. Kırbaşoğlu, M. Hayri, *Hadis İlminde Metodoloji Sorunu*, *Sünnetin Dindeki Yeri Sempozyomu*, İst, 1997, 399-400.

[2] Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisin Neliği Sorunu ve Akademik Hadisçilik*, İslamiyat, c.III sy. I, Ank, 2000, 34.

[3] Gürler, Kadir, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı*, 188-189. Şâfiî'nin yaşadığı ikinci yüzyıl, İslam dünyasının önemli sorunsalları yaşadığı bir dönemdir. Akılcılığı temsil eden Mûtezilenin, nakilciliği temsil eden hadisçiler ile ciddi anlamda çalıştıkları bir dönemdirbu döneme damgasını

3. Hikmet-Sünnet İlişkisi

Hikmet kelimesi, ha-ke-me/yah-kü-mü fiilinin masdarı olan 'hükm' den türeyen bir isimdir.[1] Çoğulu hikem'dir. Hükm, lehte veya aleyhte olarak adaletle yargıda bulunmak, [2]ıslah için engel olmak,[3] kötü şeyden men etmek, zulme engel olmak anlamları taşır. Kelimedeki bu manalar sebebiyle atın gemine de 'hakeme' denilmiştir ki, at bu gem sayesinde sahibi tarafından kontrol altında tutulup, yanlış hareketlerden sakınmış olur.[4] el-Hükm aynı zamanda ilim ve fıkh (ince kavrayış) anlamına da gelir. Ayette "Biz ona (Zekeriyya oğlu Yahya'ya) küçükken hükm verdik." buyurulmuştur.[5] Hükm burada, ilim ve fıkh manasındadır.[6] Dolayısıyla hikmet kelimesiyle hükm müteradif olur. Yalnız hikmette kişiyi zulümden, cehaletten, sefihlikten alıkoyan faydalı ilim anlamı daha ağır basmaktadır. Hükm, hikmetten daha geneldir. Her hikmet hükmdür, fakat her hükm hikmet değildir.[7] Hikmetin sözlük anlamını cehaletten, zulümden, sefihlikten men eden bilgi, hüküm ve amel şeklinde özetlersek ıstılahî (terim) anlamının da bu kök manaları üzerine bina edildiğini görürüz. Hikmet, ıstılâhî kullanımda şu anlamları taşır: Adalet, ilim, peygamberlik, Kur'an, Kur'an bilgisi, Kur'ân'ı anlama gücü, Hz. Peygamber'in Sünnet'i, Allah'a itaat etmek, Allah'tan haşyet etmek, takva, akıl, anlayış, Allah'ın emirlerini düşünmek, yerinde söz söyleme ve iş yapma, amelle birlikte ilim, akla

---

vuran:''Kur'an'ın mahluk olup olmaması'', ''vahyin ezeliliğ/kıdemi problemi'', Kader'' gibi temel argümanlar vardır. Ayrıca, Emeviler'in yıkılıp yerine Abbasi'lerin iktidar olmaları, beraberinde yeni bir devir ve anlamayı getirmiştir. Tedvin devri denilen bu devir, daha sonraki asırları yeniden derinden etkileyecek olan köklü oluşumların şuurlu bir biçimde tesis edildiği bir çağdır. Bu çağda, Yunan kültürü tercüme edilmiş ve ilk Helenistik tesir ile İslâm dünyası sarsılmıştır. Cabiri, Muhammed Âbid, *Arap İslam Ahlakının Oluşumu*, (Trc: İbrahim Akbaba), İst., 2000, 57-73. Bu tercüme faaliyeti ve beraberinde oluşan akılcı/rasyonalist zihniyet başta hadisçiler olmak üzere o günlerde doktrinini tesise çalışan Şâfiî'yi çok önemli ölçüde rahatsız etmiştir. İşte bu sosyo-politik bağlamda Şâfiî ortaya çıkmış ve akla karşı bir tavırla, naklin egemen olması için elinden geleni yapmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İmam Şâfiî ve Ortayol İdeolojisinin Tesisi, Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*, 91-98; Öztürk, Mustafa, *Kur'an'da Yabancı Kelime Bulunmadığı tartışması Ve Şâfiî'nin Dogmatik Dil (Arapça) Tanımlaması Üzerine, Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*, 197-197.

[1]İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*, (hkm mad.) Mektebetü Matbaatü Mustafa Bâbî el-Halebî, Mısır , 2.baskı, 1970, II, 91.

[2] Cevherî, İsmail b. Hammâd, *Sıhâh,* (hkm mad.) Thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, 3.baskı 1982, V, 1901.

[3] Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât,* 181. (hkm mad.)

[4] İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*, II, 91 (hkm mad.)

[5] Meryem, 19/12.

[6]İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, XII, 140 (hkm mad.) İbn Manzûr, Ebû Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrem, *Lisânü'l-arab*, IXXX, 1.baskı, Dâru sâdır, Beyrut, 1990.

[7] Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât,* 182 (hkm mad.).

uygun olan şey, ilham ile vesveseyi ayıran nur, hazır doğru cevap verme, hak düşüncenin kişiye hükmetmesi, ruhların sükûnete erdiği şey, ledünnî ilim, öğüt-ibret. Hikmetin bu manalarından anlaşıldığına göre, herkesin bildiği alelâde bilgilere, aşağı arzuların sevkiyle elde edilen eşyanın ve olayların dış yüzüne ait hissî bilgilere, dar görüşlülüğün ve câhilliğin sonucu olan indî ve şahsî malumâta hikmet denmez. Aynı şekilde kitâbî bilgiler ve ezberlenmiş malumât da hikmet değildir. Bu itibarla çok okuduğu hâlde hikmetten hiç nasip alamamış kimseler bulunduğu gibi, hiç okumamış olduğu hâlde akl-ı selîmi ve hiss-i selîmi ile hakîm olmuş kimseler de vardır. Şekle bağlılık, hissîlik, taassub, taklit, hırs ve tamah hikmete manidir. Bu yüzden hakîm olmak isteyenler makul, tabii, mutedil, zâhid, kanaatkâr, genis ve hür düşünceli olmak zorundadırlar. Hikmete bilgelik, hakîme, bilge adı da verilmiştir.[1]

Görüldüğü gibi yapılan bu hikmet tariflerinde faydalı ilim, iyi (salih) amel, güzel ahlak, marifetullah, basîret, öğüt-ibret, güzel söz gibi kâmil mü'minde bulunması gereken hasletler zikredilmektedir. Elbette hikmetin bu anlam zenginliği her geçtiği yerde bütünüyle kullanılmamaktadır. Hikmetin geçtiği ayet ve hadislerde konumuna göre bazı anlamlar daha belirgindir. *Kütüb-i tis'a* çerçevesinde yapılan bir çalışmada da hikmet kavramının hadislerde daha çok 'faydalı ilim', 'tecrübe-beceri cesaret', 'güzel söz', 'Kur'an', 'Kur'ân'ı kavrama', 'öğüt-ibret', 'marifetullah' anlamlarında kullanıldığı tesbit edilmiştir.[2]

Hikmet kelimesi, Kur'an'da çokça geçen kavramlar arasında hakeme fiili haliyle 220 ayette kullanılmıştır. Hikmet 10 yerde kitap kelimesiyle, 3 yerde mülk kelimesiyle, 1'er kez davet-meviza-cedel (Nahl, 16/125), hayr (Bakara, 2/269) ve ayet (Ahzab, 33/34) kelimesiyle birlikte toplam 20 defa geçmektedir. 'Hikmetün bâliğatün' (Kamer, 54/5) terkîbi ise bizzat Kur'ân'ı kasdetmektedir. İsrâ Sûresinin 39. ayetinde hikmet-vahiy beraberliği ifade edilirken, Lokman Sûresinin 12. ayetinde de hikmet-şükür birlikteliğinden söz edilir. Hz. Îsa'nın getirdiği beyyineler Zuhruf Sûresi ayet 63'te hikmet diye isimlendirilir. Hikmet kelimesi müstakil olarak kullanıldığında çoğu kez Mekkî ayetlerde, 2 defa da Medenî ayetlerde karşımıza çıkar.[3] Konuyu daha da uzatmadan çalışmamız doğrultusunda hikmet-sünnet

[1] Uludağ, Süleyman, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 1.baskı, TDVY., Ankara, 1988, 11.
[2] İnak, Halil İbrahim, *Hadislerde Hikmet Kavramı*, SAÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2007, 67.
[3] Kuzu, Selman, *Kur'ân'a Göre Hikmet Kavramı,* SAÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2003, 22-23.

ilişkisine geçelim. İmam Şâfiî, Kur'an'da ifade edilen *"*hikmet" kavramını, sünneti temellendirmede bir argüman olarak kullanmaktadır. Zira onun temel doktrinini oluşturan Kur'an ve sünnetin birlikteliğini ve aynı mertebede olduğunu belirleme düşüncesiyle, Kur'an'da Kitab'tan sonra ifade edilen "hikmet" kavramının sünnet olarak kabul edilmesi birbiriyle örtüşmektedir.[1]

Yine bu bağlamda, Kastallânî'nin İmam Şâfiî'nin etkisi altında olduğu görülmektedir. Örneğin Şâfiî, muhatabının ayette geçen Kitab ve hikmet kavramlarıyla aynı şeyin kastedilmiş olabileceği görüşüne katılmamakta, bu ikisi ile farklı şeyler kastedildiği şeklindeki bir anlamın daha uygun olduğunu belirtmektedir. Bu görüşüne delil olarak da *"Evleriniz de okunan (tilâvet edilen) Allah'ın âyetlerini ve hikmeti de hatırlayın."*[2] ayetini getirmektedir. Ayette iki farklı şeyin okunduğu ifade edilmektedir. Tilavet ise, hikmetle konuşmakta olduğu gibi Kur'an ve sünnetle konuşmaktır.[3] Kastallânî şöyle demektedir: "İmamı Şâfiî tilavetten hikmeti atfetmiştir. Bundan maksad da Kur'an'dan farklı bir şeydir. Bu da ancak sünnettir."[4] Şâfiî'nin bu konuda kanaatini güçlendiren diğer bir delil ise, Allah'ın Kur'an'da Peygamber'ine itaatı ve imanı Allah'la birlikte zikretmesi gibi aynı şekilde Kitab'la birlikte hikmeti zikretmesidir. Böylece Allah, hikmeti, Kitabıyla birlikte zikretmiş ve onu kitabına tabi kılmıştır. Zira Peygamber'in sünneti hem Allah'ın murad ettiği manayı açıklayıcıdır; hem de Kur'an'ın âmm ve hâssını gösteren bir delildir.[5] Şâfiî getirdiği bu tanım ile Kur'an'a dayanarak sünnetin otoritesini desteklemek ve sağlamlaştırmak amacıyla hikmet ve sünnet kavramını eşanlamlı olarak kullanmıştır.[6] Şâfiî'nin hikmet'i sünnet olarak yorumlamasında onun vahye dair anlayışının da etkisi söz konusudur. Nitekim ona göre Allah, Peygamberine iki şekilde emreder. Birincisi Allah ona vahiy indirir, insanlara da bu vahiy okunur. İkincisi de Allah'tan Peygambere şöyle yap diye risalet (mesaj) gelir, o da onu

[1] Bayraktutar, Muammer, *a.g.t.*, 50.
[2] Ahzâb, 33/ 34.
[3] Şâfiî, *Cimâu'l- ilm*, 16.
[4] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VIII, 271.
[5] Şâfiî, *Er-Risâle* (İslam Hukukunun Kaynakları), TDVY., Çevirenler: Prof. Dr. Abdulkadir Şener, Prof. Dr. İbrahim Çalışkan, Ankara, 2003, 18, 51, 52, 63.
[6] Paçacı, Mehmet, *Şâfiî'nin Metodolojisinde Öznenin Rolü***,** Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü**,** haz. M. Hayri Kırbaşoğlu, Kitâbiyât, Ankara, 2000, 164; Gürkan, Menderes, *İslam Hukuk Medolojisinin Olusumu ve Şâfiî'nin Yeri*, EÜSBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1997, 233.

yapar.[1] Şâfiî'nin hikmet dediği şey, vahyin bu ikinci türü olarak yorumlanmıştır. Zira 'salat', 'zekât' 'hac' gibi kavramların pratikteki şekliyle anlamlandırılması için, Hz. Peygamber, Kur'an dışı vahye ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle hikmet, vahiy sahibinin yine vahyin açıklaması ve izahı için Peygamberine özel olarak verdigi ilave bilgi ve ilhamdır. Bu nedenle Şâfiî'ye göre Hz. Peygamber dil artı hikmetle donatılarak desteklenmiştir.[2] Şâfiî'nin hikmeti sünnet olarak değerlendirmesinin arka planında ise, onun hicrî ikinci asır fikir akımları ve siyasi mücadeleleri ortamında (özellikle Mu'tezile ve Şia'ya karşı) geliştirmek istediği nass teorisinin bütünlügünü korumak, Kur'an kadar sünnetin de bağlayıcılığını yine Kur'an'a dayandırarak temellendirmek, yani Kitap ve hikmetin beraberliğine vurgu yaparak sünnete gereken değeri vermeyenlere karşı onu savunmak düşüncesinin yattığı ifade edilmiştir.[3] Burada değerlendirilebilecek bir diğer konu da rivâyetlerde geçen 'hikmet' kavramına yapılan atıflardır. Burada Şâfiî'nin bu kavrama olan yaklaşımını şerhte de görmek mümkündür. Şöyle ki Şâfiî'ye göre "..Onlara Kitabı ve hikmeti ögretmek üzere bir peygamber gönderen O'dur"[4] ayetinde Kitab'tan sonra ifade edilen hikmet, Hz. Peygamberin sünneti'dir.[5]

Sonuç olarak Şâfiî'nin, sünnetin konumunu temellendirmek maksadıyla bir delil olarak ileri sürdüğü Kur'an'daki hikmet kelimesinin sünnet olduğu şeklinde görüşü, kendisinden sonra da paylaşılmış ve sünneti temellendirmede bir argüman olarak kullanılmıstır. İşte bu bağlamda nakledilen bir rivâyette, Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) (ö.31/651) rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Ancak iki kişiye gıbta edilir: Allah tarafından kendisine mal verilip de hak yolunda o malı harcamaya yetkili kılınan kimse ile, Allah tarafından kendisine hikmet verilip de onunla hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimse."[6] Kastallânî burada, "Hikmetten maksat, İmam Şâfiî'nin Risale'de dediği gibi Kur'an veya sünnettir."[7] açıklamasını yapar. Burada da Kastallânî, hikmet-sünnet bağlamında, İmam Şâfiî ile aynı düşüncelere sahiptir.

---

[1] Bayraktutar, Muammer, *a.g.t.*, 51.
[2] Arslan, Gıyaseddin, *Şâfiî'nin Kur'an Okumaları*, Rağbet Yay., İstanbul, 2004, 205.
[3] Arslan, Gıyaseddin, *a.g.e.*, 200.
[4] Cum'a, 62/2.
[5] Şâfiî, *Cimâu'l-İlm*, 115.
[6] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 590, Buhârî, Zekat, 5 (II, 112).
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 590. Aynı bağlamda hikmet kavramının geçtiği başka bir rivâyette hikmet kavramının Kur'an veya kötülükten alıkoyan her şey olduğunu nakleder. Kastallânî, *a.g.e.*, I, 300.

4. Hadis Usulü İle İlgili Değerlendirmeleri

Kastallânî, şerhinin çeşitli yerlerinde Hadis Usülü ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Biz de onun Hadis Usulü ile ilgili değerlendirmelerin hadisçiliğini anlamada önemli bir nokta olduğunu düşünüyoruz. Bunun için şerhin dağınık yerlerinde hadis usülü ile ilgili değerlendirmelerini kaydetmek istiyoruz.

İlk önce Kastallânî, "İsnadın sahih olması, metnin de sahih olduğunu gerektirmez, isnad sahih olur ancak metinde şaz ve metnin sıhhatine zarar veren bir illet bulunabilir."[1] demektedir.

Diğer açıklamalar da şu şekildedir: Örneğin, "Hz. Peygamber'in vefatına yakın, kendisinden sonra uyulması maksadıyla bazı şeyler yazdırmak için kağıt istediğini, Hz. Ömer'in de hastalığı sebebiyle Hz. Peygamber'in fazla acı çektiğini öne sürerek bunu engellediğini."[2] açıklayan hadisin şerhinde Kastallânî "Bu hadiste, hadislerin kitabetinin caiz olduğu hükmü vardır."[3] demektedir.

Yine sahabi mürseli noktasında İbn Abbas'tan nakledilen "Yakın akrabalanını uyar ayeti nazil olduğunda Hz. Peygamber kabileleri İslam dinine davet etti"[4] ve Ebu Hüreyre'den nakledilen "Ey Abdülmenafoğulları, Allah'tan nefsinizi almaya bakın…..ey Abdülmuttalipoğulları nefsinizi Allah'tan almaya bakın."[5] rivayetleri ile ilgili olarak Kastallânî şöyle demektedir: "İbn Abbas ve Ebu Hureyre'nin hadisleri, Sahabi mürselindendir. Çünkü İsmailî'nin de kesin olarak ifade ettiği gibi, Ebu Hureyre Medîne'de Müslüman olmuştur, bu olay ise Mekke'de vukubulmuştu. İbn Abbas da bu olay zamanında ya doğmamış veya çocuk idi."[6] Yine Kastallânî, bu konu ile ilgili olarak İbn Hacer'in dediği gibi "Taberânî'de Ebu Ümame'nin rivayet ettiği bir hadiste de Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, Hişamoğullarını, hanımları Aişe, Hafsa (r.a.nhüma)'yı az önceki rivayetteki gibi uyardığını ve eğer durum böyle ise bu olayın Mekke'de vukubulması gerektiğini ancak Aişe, Hafsa ve Ümmü Seleme Medine'de Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yanında olmuşlardır. O zaman Ebu Hureyre ve İbn Abbas'ın "ayet nazil olduğunda onları topladı, uyardı" lafızları Hz. Peygamber

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VII, 130.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 364.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 365, Buhârî, İlm, 39 (I, 36-37).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 37, Buhârî, Menâkıb, 13 (I, 36-37).
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 37, Buhârî, Menâkıb, 13 (IV, 161).
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, VIII, 38.

(s.a.s.) ayetler iner inmez onları uyarmamış bilakis ayetler Mekke'de nazil olmuş ancak Peygamberimiz onları Medine'de uyarmıştır.[1] Başka yerde de Kastallânî, "Sahabi mürselinin hüccet olduğu hususunda alimlerin ihtilaf etmediklerini ancak bu konuda, Ebu İshak el-İsferaînî muhalefet ettiğini"[2] söylemiştir.

"Haber-i vâhid"[3] konusunda Kastallânî "Tek bir kişinin rivâyet ettiği haber'dir dedikten sonra, lügat manasında, tevatür derecesine ulaşmamış hadistir."[4] demektedir. Kastallânî, genelde haber-i vâhidlerin delil olduğu yönünde açıklamalar yapmaktadır. İlk önce ayetleri haber-i vâhidleri delil olarak desteklemek için serdeder. Örneğin, ilk babda bulunan '(ne var ki) "müminlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar."[5] Ve "eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin."…[6] ayetleri ile ilgili Kastallânî: "Buhârî, adamı "taife" diye vasfetti. Buna göre imamımız Şâfiî öncesi İbn Mücahid, İbn Abbas ve dışındakiler de, "taife" lafzının bir ve daha fazla kişiyi kapsadığını, belli bir sayıya hasredilemeyeceğini söyler ve haber-i vâhidin delil olduğunu" nakleder.[7]

Yine, "Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın…" Hucurat Suresi'nin 6. ayeti ile ilgili olarak Kastallânî, "Yani, tevakkuf edin, işin hakikatini araştırın, fasıkın sözlerine itibar etmeyin. Fasıklıktan sakınmayan günahtan da sakınmaz, bu da adil kişinin haberinin kabulüne delildir."[8] demektedir.

---

[1] Kastalânî, *İrşâdü's-Sârî,* VIII, 38.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 20 krş: Kastallânî, *a.g.e.*, II, 25.
[3] Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Koçkuzu, Ali Osman, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşrî Yönlerinden Değeri*, DİBY., Ankara, 1988, 11. Şâfiî'nin haber-i vâhid anlayışı ve savunusu için bkz. Şener, Abdulkâdir "*İmam Şâfiye Göre Haber-i Vâhid*", Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1985, 287-299. Şâfiî'nin haber-i vâhid anlayışına yönelik bir tenkid için bkz. Kırbaşoğlu M. Hayri, *"İmam Şâfiî'nin Risâle'sinin Hadis İlmindeki Etkileri*" İslâmî Araştırmalar –Hadis/Sünnet Özel Sayısı-, c. X, sy. I-II-III-4, 1997, 94-98.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 240.
[5] Tevbe, 9/122.
[6] Hucurât, 49/9.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 241. Diğer bazı rivâyetlerde de haber-i vâhidin kabul edileceğine dair bilgiler için bkz. Kastallânî, *a.g.e.,* X, 216.
[8]Ramazan Özmen bu konuda yaptığı bir çalışmada: "Ancak biz araştırmamız esnasında söz konusu âyetlerin haber-i vâhidin hucciyetini ispatta istidlâl için tam anlamıyla müsâit olmadığını, bu ayetlerden itinbât edilen huccetlerin, Müslüman olan bir kimseyi iknâ etmekte yeterli olsa da İslâm'a inanmayan herhangi bir bilim insanını iknâ etmekte yeterli olamayacağı, çünkü buradan çıkarılan delillerin kesinliğinin yüzde yüz olmadığı gibi bir kanıya vardık" demektedir. Özmen, Ramazan,

Keza, Kastallânî ‘Ey iman edenler, Peygamber’in evlerine size izin verilmedikçe girmeyin…Fakat davet olunduğunuz vakit girin. Buhârî bu âyeti zikrettikten sonra ‘eğer ona (yani Hz. Peygamber’in evine girmek için izin isteyen bir kimseye) bir tek kişi izin verirse, girmek câiz olur’ demektedir.[1] Kastallânî burada, İbn Hacer’in görüşlerine yer vererek der ki: “Ayetin izin verecek kimselerin sayısını kesin bir şekilde belirlemediğini, bu nedenle tek bir kişinin de izin verenler cümlesinden olmasının uygun olacağını söyler. Ayrıca o, bununla amel etme konusunda cumhûrun görüşbirliğine vardıklarını, hatta onların bu hususta adâleti sâbit olmayan bir kişinin–bu konuda doğruluğu ile ilgili bir karîne mevcut olduğu için- haberiyle bile yetindiklerini sözlerine ekler.”[2]

Diğer bir rivâyet şöyledir: Süleyman b. Bilâl-Yahya b. Saîd-Ubeyd b. Huneyn- İbn Abbâs-Ömer (r.a.) şöyle demiştir: “Ben (kadınlarından ayrı bir yere çekildiği zaman) geldim de Resûlullah’ı yüksekçe bir oda içinde buldum. Rasûlullah’ın bulunduğu odanın merdiveni başında Rebâh isminde siyah bir hizmetçisi vardı. Ona Rasûlullah’a söyle, bu gelen Ömer b. Hattâb’dır! dedim. Akabinde Resûlullah bana içeri girmeme izin verdi.”[3] Kastallânî şöyle demektedir: “Peygamber ile gelenler arasındaki izin ve müjdeleme haberini ulaştıran bir kişidir. Bu da vâhid haberinin bu gibi hususlarda kabul edilmesine en açık delillerdendir. Bu rivâyette haber-i vâhidin hüccetliği ve onunla amel edilmesi hükmü vardır.”[4]

Yine “Hadiste ihtisar” konusuna değinen Kastallânî “Her kimin hicreti Allah’a ve resûlüne ise onun hicreti Allah ve resûlünedir.” bölümünün, Buhârî’nin ilk rivâyetinde yer almaması ile ilgili olarak “Bunun bir ihtisar olduğunu belirtmiş ve buradan, hadisin ortasında ihtisar yapmanın caiz olduğu.” hükmünü çıkartmıştır.[5]

Kastallânî, “Ravi tasarrufu” hakkında da bilgiler verir. Örneğin, Ebu Hureyre’den nakledilen bir hadiste peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Ramazan ayı girdiğinde, semanın kapıları açılır, cehennem kapıları kapanır, şeytanlar zincire vurulur.”[6] Kastallânî der ki: “Semânın kapıları açılır (ابواب السماء)”, yerine bunun aslı,

---

Buhârî’nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı Ayetler Üzerine Bir İnceleme, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IX, 2009, sy. I, 248.

[1] Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî*, XV, 254.

[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 254.

[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 255, Buhârî, Ahbârü’l-Ahad, 3 (VII, 136).

[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 255.

[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 95, Buhârî, Bedü’l vahy, 1 (I, 2).

[6] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 510.

"cennetin kapıları (ابواب الجنة)" şeklindedir. Aynı zamanda başka yerlerde "ebvabü'l cenne" (ابواب الجنة)'dir. Bu da ravilerin tasarruflarındandır"[1] demektedir. Bazı yerlerde de ravi tasarruflarının ihtilâfa sebeb olabileceğini nakleder.[2]

Öte yandan Kastallânî, sahâbe kavli noktasında kimi sözlerin aslında ref unsuru içerebileceği hususunu ima etmektedir. Örnek olarak Ebu Hureyre'nin "Yemeklerin en kötüsü ziyafettir- ki ona zenginler çağrılır, fakirler ise terk edilir, her kim bir davete icabet etmezse Allah'a ve Resûlü'ne isyan etmiştir."[3] sözünün Ebu Hureyre'den mevkuf olmasına rağmen "Allah ve Resûlü'ne isyan etmiştir.'' kısmının içeriği dolayısıyla ref gerektirdiğini, zira böyle bir şeyin rey değil, ancak tevkif olabileceğini söyledikten sonra Maliki ravilerin de bunu güzel karşıladıklarını söylemiştir.[4] Bu Maliki ravilerden maksad İbn Battal'dır ve o şerhin de aynı şeyi söylemiştir.[5]

Yine Kastallânî "Hadiste ziyade" konusuna değinir. Örneğin 'Cuma günü yağlanma ile ilgili olarak 'yağ' kelimesinin bab başlığında zikredilmediğini, müellif bununla Tavus'un İbn Abbas'tan rivâyeti tek zannetmiştir. İbrahim b. Müyessere dühn, (yağ) kelimesini zikretmiş ancak Zührî, zikretmemiştir. Burada Kastallâni der ki: "Hafız sika ravinin ziyadesi makbuldür."[6]

Kastallânî, "Mana ile rivâyet"[7] konusuna da değinir. Örneğin, Ebu Musa'dan nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Rabb'ini zikreden kimse ile zikretmeyen kimsenin benzeri, diri ile ölü gibidir."[8] Bu rivayetle

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* IV, 510. Ravi tasarrufu ile ilgili diğer yer için bkz. Kastallânî, *a.g.e.,* I, 182, 424. Ravi tasarrufları hakkında bkz. Doğanay**,** Süleyman, *Hadis Rivâyetinde Ravi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler***,** İstanbul, 2009. Erul, Bünyamin, *Rivâyet Metinlerinde Ravî Tasarrufları,* (Arapça), AÜİF. Dergisi, XLI., 173-212; Şeref Mahmud Kudât, *Esbabu Teaddüdi'r-Rivâyât fi'l-Hadîsi'n Nebeviyyi'ş-Şerîf*, Amman, 1985.

[2] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 383.

[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 521, Buhârî, Nikâh, 72 (VI, 144).

[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 521.

[5] İbn Battal, *Şerhu Sahîh'l Buhârî*, VII. 237. Ayrıca bkz. Özer, Salih, *Endülüslü İbn Battal ve Buhârî Şerhi*, Ank., 2007, 44.

[6] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 626, Buhârî, Cum'a, 6 (I, 213). Kastallânî, "imamımız Şâfiî, İbn Ömer'in ziyadesini ve İbn Abbas'ın ziyadelerini onlar sadık ve hafız oldukları için kabul ettiklerini" söyler. Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 655. daha geniş bilgi için bkz. Karacabey, Salih, *Farklı Açılardan Hadiste Ziyâde Meselesi* UÜ. İlah. Fak.der. c. XII, sy.I, 2003, 105-134.

[7] Rivâyet bi'l-Mana: Ma'nen rivâyet de denir. Her ikisi de mana ile rivâyet demektir. Kısaca, hadislerin manasıyla rivâyet edilmesine denir. Hadisler, yerine göre Hz. Peygamber'den yıllarca sonra rivâyet edilmiştir. Bu itibarla bir kısmının aradan zaman geçmesi dolayısiyle onun ağzından çıkan sözler yerine onlarla aynı manaya gelen başka lafızlarla nakledildiği olmuştur. Hadisin manasını bozmayacak şekilde bazı kelimelerinin yerine onunla aynı manaya gelen başkalarını getirerek rivâyete bu isimler verilmiştir. Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 323.

[8] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 471, Buhârî, Daavat, 66 (VII, 168).

ilgili olarak Kastallânî der ki: "Burada Buhârî belki mana ile rivâyet etmiştir."[1] Başka bir yerde de Kastallânî, mana ile rivâyetin caiz olduğunu söyler.[2]

Keza Kastallânî, "Hükmen merfu" konusunda da açıklamalarda bulunur. Hadislerdeki sözler, fiiller ve takdirlerin Hz. Peygamber'e ait olduğu ya sahabinin ona isna eden sözlerinden anlaşılır; ya da onların Hz. Peygamber'e ait olduğuna hükmedilir. Açıkça isnad ederek değil de hükmetmek yoluyla Hz. Peygamber'e ait olduğu anlaşılan hadislere hükmen merfu adı verilir. Bir başka ifadeyle, sahabinin Hz. Peygambere isnad etmeksizin söylediği, ancak isnadı sahabide son bulduğu halde konusu itibariyle mevkuf olmayıp merfu olan hadisler hükmen merfu kabul edilirler. Bir hadisin hükmen merfu olduğu, o hadisi rivâyet eden sahabinin sözünden anlaşılır. Şayet sahabi hadisini, umirna bikeza (şununla emrolunduk); Nuhînâ an keza (şundan menedildik); mine's-sunne keza (şöyle yapmak sünnettendir) veya benzeri bir lafızla nakletmişse, yahut da kunna nekûlu zemene'n-Nebiyyi (s.a.s.), (biz Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında şöyle derdik); kunna nef'alu alâ ahdi Resûlîllah (s.a.s.) (Biz, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatta olduğu dönemde şöyle yapardık) gibi ifadelerle rivâyet ederse o hadis hükmen merfû sayılır.[3] Yine Kastallânî Cabir b. Abdullah'tan nakledilen "Biz, peygamberimizin emri (ahdi) doğrultusunda Medîne'de kurban etlerimizi biriktirirdik." rivâyeti ile ilgili olarak, "bu sığanın onlar için ref hükmü mesabesinde olduğunu, başka yerlerde biz şöyle yapar, böyle yapardık ibareleri ref hükmünde"[4] olduğunu söylemektedir.

Yine Kastallânî, "Her ne kadar bazı hadislerde zayıflık varsa da bu hadislerin toplamı, hadisi ihticac derecesinden aşağı düşürmez,[5] başka yerde, zayıf hadislerin tariklerinin teaddüdü, bu rivâyeti hasen derecesine çıkarır."[6]demektedir.

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 471.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 556. Hadiste mana ile rivâyet hakkında bkz. Atan, Abdullah Hikmet, *Mana ile Hadis Rivâyeti*, MÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1999.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 730.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 489; V, 27.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 25.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 335.

B. KASTALLÂNÎ VE MUHTELİFÜ'L-HADİS İLMİ

İhtilâfü'l-hadis, dirâyetü'l-hadis ilminin önemli alanlarında biridir. Hadislerde zahiren varmış gibi gözüken bazı ihtilâflar öteden beri, belli grupları harekete geçirmiş, hem hadise hem de hadis âlimlerine hücum etmelerine sebeb olmuştur.[1]

Hadislerin birbiriyle olan anlam ilişkileri, hadis ilminin önemli şubelerinden birisidir. Bu bağlamda hadislerin mana itibariyle birbiriyle zıtlık ilişkilerini ele alan muhtelifü'l hadis ilmi, son derece önemli bir alan olarak tebarüz eden bir ilim dalıdır. Hem hadis alimleri hem de fıkıh alimleri bu nokta üzerinde durmuşlar ve kıymetli usül kaideleri tesbit edip birçok örnekler vermişlerdir. Bu meyanda birçok eser verilmesine ve birçok hadis şerhinde buna dair örneklerin sergilenmesine rağmen, konuyla ilgili olarak ilk akla gelen eser, imamı Şâfiî'nin (ö.204/819), Taberî'nin (ö.310/922) ve Tahâvî'nin (ö.321/933) dışında müstakil çalışma olarak daha çok İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) Te'vilü Muhtelifü'l-Hadis adlı eseridir.[2]

İhtilafın giderilebilmesi için takip edilecek usüllerin hangi sıra ile (tertib, hiyerarşi) işleme konulması gerektiği mevzuunda üç ayrı grubun oluştuğunu tesbit etmekteyiz: Cumhuru Ulema, Hanefiler ve Hadisçiler.

Bilindiği gibi tearuz eden iki rivâyet konusunda, cumhuru ulemanın sistemi sırasıyla şöyledir:

a: Cem ve Te'lif

b: Tercih

c: Nesh

d: Tevakkuf (tesakut)

Hanefilerin sistemi:

a: Nesh

b: Tercih

c: Cem ve Te'lif

d : Tesakut (Terk): Tearuz eden iki rivayet arasında nesh, tercih, cem ve te'lif metodlarıyla çözüme kavuşturulmadığı zamanlarda ilgili rivayetleri terk etmektir.

Hadisçilerin Sistemi

a: Cem ve Te'lif

---

[1] Karacabey, Salih, *Hattâbî'nin Hadis İmlindeki Yeri*, 140.
[2] Özer, Salih, *Endülüslü İbn Battal ve Buhârî Şerhi*, 130-131.

b: Nesh

c: Tercih

d: Tevakkuf[1] şeklinde olmuştur.

Kastallânî de birbirleri ile çatışan rivâyetler karşısında kendi yöntemini örnekler çerçevesinde irdelemiştir. Şimdi Kastallânî'nin bu konudaki metodunu sırası ile ele almaya çalışacağız.

1. Cem Ve Te'lif

Bilindiği gibi tearuz eden iki rivâyet konusunda başvurulan öncelikli yöntem-cem ve te'lif yöntemidir. Ancak Hanefiler daha çok nesh yöntemini kullanır. Bu yöntemin genel özelliği son derece geniş bir çerçeveye ve sınırsız tevil imkanlarına sahip olmasıdır.[2] Temel olarak iki rivâyet arasındaki ihtilâfı uzak tevillere başvurmadan gidermek demektir.[3] Bu çerçevede cem ve telif yöntemi üç aşamada gerçekleştirilir:

a)Tahsîs (Tahsîsü'l-âmm)

b)Takyîd (Takyîdü'l-mutlak)

c)Haml (Hamlü'l hadis alâ taaddüdi'l-hâdise).[4] Kastallânî de cem meselesini, ızdırab ve rivâyete olan ta'n meselesine mukaddem sayar.[5] Şimdi bu yöntemleri maddeler halinde inceleyelim.

a. Tahsîs (Tahsîsü'l-Âmm)

Tahsîs: Mutearız hadislerin cem ve te'liflerini sağlayan usüllerin başında gelen tahsisi şöyle tarif etmek mümkündür. Esasen bir lafzın kapsamı içinde bulunan manalardan bir kısmını o lafzın kapsamından çıkarmaya tahsis denir.[6]

Kastallânî şerhinde, tahsîse örnek olarak Ebu Hureyre'den nakledilen, peygamberimizin, "Yahudiler ve Hristiyanlar saç ve sakaldaki kılları boyamazlar. Siz onlara muhalefet edin, boyayın."[7] hadisi ile ilgili şöyle demektedir: "Yani sakal

[1] Çakan, İ. Lütfi, *Hadiste Görülen İhtilaflar*, 161-162.
[2] Çakan, İ. Lütfi, *a.g.e.,* 225.
[3] Özer, Salih, *Endülüslü İbn Battal ve Şerhi*, 133.
[4] Çakan, İ. Lütfi, *a.g.e.,* 165.
[5] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, IV, 112.
[6] Çakan, İ. Lütfi, *a.g.e.,*165.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* VII, 468, Buhârî, Enbiya, 50 (IV, 145-146).

ve saçınızdaki beyaz kılları, siyahın dışında bir boya ile boyayın." Nevevî, siyah ile boyamayı haram saymış, Mücahid de siyahı ittifakla istisna etmiştir.[1]

Keza, Ebu Hureyre tarafından nakledilen bir rivayette Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: "Yahudiler ve hıristiyanlar (saçlarını) boyamazlar. Siz onlara muhâlefet edin." Bu rivayet ile ilgili olarak Kastallânî, Tirmizî'de Ebu Zer'den merfu olarak zikredilen hadisle ilgili olarak şöyle der: "Saçın beyazlığını değiştirmek için kullandığınız şeylerin en iyisi kına ve keten bitkisidir." Tirmizî bunu sahih saydı. Burada boyayınız emri genel bir emir iken Tirmizî'de geçen kına ve keten bitkisi ile ilgili tavsiye emrin tahsisi olarak değerlendirilebilir."[2] Sabğ; siyah olup kırmızıya meyleder, kına ile boyama ise kırmızıdır. O halde sabğ, siyah ve kırmızı arasıdır. Ancak katıksız siyah boya ile boyamak tehdit ve sakındırma ile ilgili gelen hadislerden dolayı yasak kılınmıştır."[3]

Bazen de Kastallânî, hadisin ayeti tahsis ettiğini söyler. Mesela, İbn Abbas'dan nakledilen bir rivayet şöyledir: "Peygamber (s.a.s.) ölü bir koyunun yanında geçti ve siz derisinden istifade ettiniz mi? Dedi. Sahabiler: Hayır o, ölü dediler. Peygamber (s.a.s.): Ölü hayvanın ancak etini yemek haram kılındı."[4] demiştir. Burada Kastallânî "bu rivayet, size ölmüş (meyte) hayvan (yemek) haram kılındı"[5] ayetini tahsis ettiğini vurgular. Şöyle ki, ayet tüm cüzleri şamil iken, sünnet ise onu yemekle tahsis etmiştir.[6] Şâfiî ise ölülerden köpek ve domuzu ve bu ikisinden olan her şeyi ikisinin aslı, aynen necis olduğu için istisna ederken, Ebu Yusuf ise hadisin umumundan hareketle hiçbir şeyi istisna etmemiştir."[7]

Keza Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.) binit devesi üzerinde, yüzü hangi cihete yönelik olursa olsun, nafile namazı kılardı. Yine deve üzerinde vitir namazını da edâ ederdi. Şu kadar var ki Resûlullah, binek üzerinde farz namazı kılmazdı ve Câbir İbn Abdullâh: Peygamber (s.a.s.) binit devesi üzerinde olarak doğu tarafına doğru (nafile) namazı kılardı. Farz namaz kılmak istediği zaman bineğinden inip kıbleye yönelirdi."[8] Kastallânî burada, Mühelleb'ten yaptığı alıntı ile

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* VII, 468.
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 693.
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 693.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 330-331, Buhârî, Zebâih, 30 (IV, 231).
[5] Maide, 5/3.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 331.
[7] Kastallânî, *a.g.e.,* XII, 331.
[8] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 162, Buhârî, Taksîrü's-Salât, 9 (II, 37).

"Bu hadisler, siz nerede olursanız olun, namazda yönünüzü hep onun yönüne çevirin."[1] ayetini tahsis ettiğini söyler.[2]

b. Takyîd (Takyîdü'l-Mutlak)

Takyîd veya usülcüler arasında yaygın terimiyle hamlu'l-mutlak ale'l mukayyed, mutlak ifadeli iki mutearız hadisi, birbirine zıt kayıtlara bağlayarak veya biri mutlak öteki mukayyed ise hadisten mutlakı mukayyede göre yorumlayarak aralarındaki tearuzu gidermek demektir. Takyîdin manası, şumûlünden bazı manaların çıkarılması yoluyla mutlakın, mukayyed tarafından açıklanması olarak da ifade edilmektedir.[3]

Kastallânî yine, mutlakın takyîd edilmesi noktasında örneğin "deriden yararlanılmasına ilişkin mutlak bir ifadenin geçtiği rivâyeti"[4] tabaklanması kaydına bağlayan bir rivâyetle birlikte ele alıp sorunu çözdüğünü görmekteyiz. Kastallânî de bizzat takyîd kelimesini kullanmakta ve Zührî'nin bu babtaki rivâyet ile ister tabaklansın ister tabaklanmasın mutlak manada faydalanılabileceğini söylediğini nakleder. Kastallânî, başka bir tarikten, bu faydalanmanın dabaklanma ile olabileceğini söyler. Fethu'l-bârî'de de, "temiz bir hayvandan ölümünden önce faydalanılır. Ancak ölümünden sonra derisi tabaklanırsa, sanki hayatta imiş gibi temiz olur"[5] ibaresinin olduğunu söylemektedir.

c. Haml (Hamlü'l Hadis alâ Teaddüdi'l-Hâdise)

Bu prensip, hadisin değişik olaylar çerçevesinde vûrudu anlamına gelip haml, mütearız hadislerin, farklı vürud şartlarını ortaya koyarak bağdaştırmak demektir. Buna hadisin, çeşitli hadiselere haml de denir. İbn Kuteybe bu hususta "bunların her birinin yeri vardır. Oraya konuldu mu aykırılık ortadan kalkar" vb. sözleriyle işaret eder. Yani haml, bir manada hadisleri, ait oldukları yerlere koymaktır.[6]

---

[1] Bakara, 2 /144.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 162.
[3] Çakan, İ. Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 169.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 330-331, Buhârî, Zebâih, 30 (IV, 231).
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 331.
[6] Çakan, İ. Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 173.

Kastallânî, hadisin değişik olaylar çerçevesinde vürudu anlamına gelen bu prensibi[1], rivayetler bağlamında kullanmaktadır. Örneğin, İbn Abbas kanalıyla nakledilen, "Peygamberimizin ihrâmlı olduğu hâlde kendisinde bulunan bir baş ağrısı hastalığından dolayı "Lahyu Cemel" denilen bir su yanındaki menzilde başından kan aldırma tedavisi yaptırdı."[2] rivâyeti ile ilgili olarak Kastallânî, "Peygamberimizin zaman zaman farklı yerlerden kan aldırdığı bunun sebebinin ise, ihtiyaçların farklı olmasından kaynaklandığını." söyler.[3]

Yine bu bağlamda en hayırlı amelin hangisi olduğunu açıklayıcı mahiyette nakledilen bir rivayette, "En hayırlı amel namazdır."[4] diğer bazı rivâyetlerde de "En hayırlı amel yemek yedirmek veya en hayırlı ibadet cihad etmektir." şeklindeki rivayetleri buna güzel birer örnektir. Kastallânî burada, "Rivâyetlerinin arası şöyle cemedilir" dedikten sonra şu açıklamalarda bulunur: "Bu cevaplar, soru soranların durumuna göre değişir. Kişi ve toplumların ihtiyaçları da farklılık arzeder. Ya da zamanın farklılaşmasıyla ihtiyaçlar da farklılaşır. Şöyle ki: Cihâd, İslamın ilk yıllarında en faziletli ameldi. Yine namaz kılmak, sadaka vermekten daha faziletlidir."[5]

Yine, Kastallânî, Ümmü Seleme'den gelen ve "Hayızlı olduğunda giydikleri elbisenin." sözünün geçtiği yer ile, Aişe'den gelen "Hepimizin hayızlı olduğumuzda da giydiğimiz tek bir elbisemiz vardı."[6] rivayetleri ile ilgili olarak aralarında tearuz yoktur dedikten sonra açıklamalarına şöyle devam etmektedir: "Tek veya iki elbisenin olması, iki vakte delalet eder. Bu da fakirlik ve genişlik zamanına (zenginlik zamanında iki elbise ve fakirlik hallerinin olması zamanında tek elbiseye sahib olmuşlardır) göredir."[7]

Bu bağlamda nakledilen "Ölü kendine ağlanılmasından dolayı kabrinde azap görür."[8] hadisi ile Hz. Aişe'nin "Kimse kimsenin günahını çekmez."[9] rivâyeti hakkında Kastallânî, "Bu azabın kafirlere has olduğunu." naklettikten sonra bazı değerlendirmelerde bulunur ve Hattâbî'den şu alıntıya yer vermektedir: "Bir rivâyet

[1] Özer, Salih, *Endülüslü İbn Battal ve Buhârî Şerhi*, 134.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XII, 496.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 496. Buhârî, Tıb, 15 (VII, 15).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 203, Buhârî, Mevâkitü's-Salât, 5 (I, 134).
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 205.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 655, Buhârî, Hayz, 22 (I, 83).
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 656.
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 407-408, Buhârî, Cenâiz 33, (II, 81).
[9] İsra, 17/15.

sabit oldu mu، o rivâyeti zan ile çürütmeye imkân yoktur. Buradaki hadisi hem Ömer hem de oğlu rivâyet etmişlerdir. Aişe'nin rivâyet ettiği hadiste onların rivâyetlerini hükümsüz bırakacak bir şey yoktur. Her iki tarafın rivâyet ettiği hadislerin sahih olmaları caizdir. Aralarında münâfât yoktur. Ölünün azabta görmesi، sağlığında iken kendisine yas tutulmasını ve mersiye okunmasını vasiyet ettiği zaman lâzım gelir. Bu onlarda meşhur bir olgudur ve şiirlerinde mevcuttur. Bir arap şairi şöyle demektedir: "Öldüğüm zaman ey Ma'bed'in kızı bana layık bir şekilde ağlayın ve benim için yakanızı-paçanızı parçlayınız."[1] Böylece bu kişi, kendine ağlanmasından dolayı azabını çeker."

Bu bağlamda Kastallânî, birçok rivayette, cem meselesini, "hadislerin i'mâli, ihmalinden evladır" prensibinden hareketle yürürlüğe koymuştur.[2]

2. Nesh

Nesh: Önceki şer'i bir hükmün (bir hadisin hükmünün) sonraki şer'i bir hükümle (bir hadisin hükmüyle) kaldırılmasıdır.[3] Nesh, cem'in mümkün olmaması halinde sözkonusudur.[4] Neshe hangi durumlarda başvurulacağı, neshin geçerlilik şartları, Kur'an, hadis ve icma arasındaki nesh ilişkisi gibi konularda mezhepler ve alimler farklı kanaatlere sahiptir. Şarihlerde de durum aynıdır.[5] Kastallânî de şerhinde nâsih ve mensuh rivâyetler üzerinde durmaktadır.

Bu bağlamda Kastallânî, neshin mümkün ve caiz olduğunu söyler. Hatta bir yerde, "nice mensuh hadisler vardır ki sahih olup aralarında tezat yoktur"[6] demektedir.

Örneğin kıblenin tahvili ile ilgili rivayet şöyledir: İbn Âzîb (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.), (Medîne'de) on altı yâhud on yedi ay Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kıldı. Halbuki Resûlullah kıblesinin Ka'be'ye yöneltilmesini arzu ederdi. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah: "Biz, yüzünü çok kerre göğe doğru çevirip durduğunu muhakkak görüyoruz. Şimdi seni herhalde hoşnut olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. (Namazda) Yüzünü artık Mescidi Haram tarafına çevir. (Ey

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* III, 408-409.
[2] Örnekler için bkz. Kastallânî, *a.g.e.,* II, 63, 68, 168, 324, 743; III, 495; IV, 7, 127-128.
[3] Aydınlı, Abdullah*, Hadis Istılahları Sözlüğü*, İst., 126.
[4] Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 183
[5] Türcan, Zişan, *a.g.e.,* 90.
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 615.

mü'minler) siz de nerede bulunursanız (namazda) yüzlerinizi o yana döndürün[1]…" âyetini indirdi. Resûlullah da Ka'be tarafına yöneldi."[2]

Buradan hareketle Kastallânî, haber-i vâhidin kabulü ve neshin caiz olduğu hükmünü çıkarır.[3]

Kastallânî'nin yine mensuh hadislere bakışını şu hadiste de gözlemek mümkündür: Zeyd b. Hâlid, Osmân b. Affân'a: "Erkek, karısı ile cinsî münâsebet yapıp da menî getirmediği zaman (ne yapmalıdır?) bana haber ver" diye sordu. Osmân: Namaz için abdest aldığı gibi abdest alır ve bacakları arasını yıkar, diye cevâb verdi: Ben bunu Rasûlullah'tan işittim,dedi. Râvî Zeyd b. Hâlid der ki: Ben bu mes'eleyi Alî b. Ebî Talib'e, Zubeyr b. Avvâm'a, Talha b. Ubeydillah'a, Ubeyy b. Ka'b'a da sordum. Bunların hepsi, Zeyd'e böyle emrettiler. Yahya (ibn Ebî Kesîr) şöyle dedi: Yine bana Ebû Seleme haber verdi. Ona da Urve b. Zübeyr haber vermiştir. Ona da Ebû Eyyûb, kendisinin bunu Resûlullah'tan işittiğini haber vermiştir."[4]

Kastallânî der ki: "Aynı zamanda Osman, Ali ve Übeyy'den nakledilen ve onların tam tersi fetva verdiklerini bildiren rivayet vardır. İbnü'l-Medinî der ki: Zeyd'in hadisi şazdır. Ahmed b. Hanbel ise, hadiste illet vardır demektedir. Kastallânî şöyle cevap verir: "Onların, onun tersine fetva vermesi hadisin sıhhatine zarar vermez, hadisi nesh etmez. Nice mensuh hadisler vardır ki hem sahihtir hem de aralarında bir aykırılık yoktur. İslamın ilk yıllarında fetvalar böyle idi. Sonra sünnet geldi, guslü vacib kıldı ve bu konuda icma oluştu."[5]

Keza, "Cenaze görüldüğü zaman ayağa kalkılması."[6] ile ilgili rivâyette Kastallânî, "Cenaze için ayağa kalkma konusunda ihtilâf ettiler." demiştir. İmam Şâfiî, "Beyhâkî'nin Sünen'in'de belirttiği gibi vacib değildir." demiştir. Bu ya mensuh olmuştur veya bir illetten dolayı peygamberimiz ayağa kalkmıştır. Peygamberimizin bir şeyi yaptıktan sonra o şeyi terk etmesi halinde bu uygulamalardan hüccet olan, onun son yaptığıdır. İlk olan vacip bile olsa diğer yaptığı neshedicidir. Eğer müstehab ise sonuncusu da müstehab olur. Eğer mubah

[1] Bakara, 2/144.
[2] Bkz. Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, II, 68, Buhârî, Salât, 31 (I, 104).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 70.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 614, Buhârî, Gusl, 29 (I, 76).
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 614-615.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, III, 435, Buhârî, Cenâiz, 47 (II,86).

ise oturma ve kalkmada bir sorun yoktur. Oturmak bana daha sevimli geliyor. Müslim'de, Hz. Ali'nin hadisinde, peygamberimiz önce cenaze için kalktı sonra oturdu rivâyeti ile ilgili Beyzâvî, Mişkât şerhinin sahibinden naklederek şöyle demiştir: Hz.Ali'nin 'sonra oturdu' sözündeki ihtimal cenaze uzaklaştıktan sonra veya bir defasında ayağa kalktı sonra kalkmayı terk etti şeklindedir. Bu ihtimal de gösteriyor ki son yaptığı işin yapılması hususundaki kasdın karinesidir, o da menduptur. Yine, işin zahirinden çıkarılan şey, vücubun neshidir. Birincisi tercihe daha şayandır ve Kastallânî devamında, "Urve b. Zübeyr, Said İbnü'l-Müseyyeb, Alkâme, Esved, Ebu Hanife, Malik, Ebu Yusuf ve Muhammed'in bunu nesh kabul ettiklerini" söyler.[1]

Yine diğer bir rivayet şöyledir: …Bize Ya'kûb İbn İbrâhîm İbn Sa'd, İbn Şihâb'ın kardeşinin oğlundan; o da amcası İbnu Şihâb'dan; o da Sâlim'den; o da babası Abdullah b. Ömer'den haber verdi ki, o: Resûlullah (s.a.s.), "Kurbanların etlerini üç gün içinde yiyiniz."[2] buyurdu, demiştir. Kastallânî bu konuda şöyle demektedir: "Abdullah b. Ömer, kurban develerinin etlerini yemekten sakınmak için Minâ'dan hareket ederken ekmeği zeytinyağı ile yerdi. Beyhakî, Şâfiî'den şunu nakletmiştir: Kurbanların etlerini üç günden fazla zamanda yemekten nehy, aslında tenzih içindi. Bu, Yüce Allah'ın: "İşte bunlardan yiyin, yoksulu, fakiri doyurun"[3] "Biz kurbanlık develeri de sizin için Allah'ın şeâirinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. O halde onlar ayakta dururlarken üzerlerine Allah 'in ismini anın. Yanları üstü düştükleri vakit de ondan hem kendiniz yiyin, hem ihtiyâcını gizleyen ve gizlemeyip dilenen fakirlere yedirin"[4] kavlindeki emir gibidir. Nevevî, Şerhü'l Mühezzeb ve Müslim'in şerhinde cumhurdan naklederek der ki: "Bu, sünnetin sünnetle neshedilmesidir. Sahih olan, nehy, mutlak manada neshedilmiştir. Hz. Aişe'nin dediği gibi, o nehy, kesin ve devamlı değildi."[5]

Keza İbn Abbas'ın, "Resûlullah muhrim ve oruçlu olduğu halde kan aldırdı, (hacamat oldu)."[6] rivâyeti ile ilgili Kastallânî, yine "Peygamberimiz'in hacamat edenin de, olanın da orucu bozuldu." hadisi ile ilgili olarak der ki: "İbn Abbas'ın bu

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 436-437.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 373, Buhârî, Edâhî, 16 (VI, 240).
[3] Hacc, 22/28.
[4] Hacc, 22/36
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 373-374; krş: Kastallânî, *a.g.e.*, IX, 52.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 569, Buhârî, Savm, 32 (II, 237).

rivâyeti, yani muhrimli ve oruçlu olduğu rivâyeti hicri 10. yılında veda haccı esnasında vukubulmuştu. Ancak, hacamat edenin de, olanın da orucu bozuldu rivâyeti ise, hicri 8. yılında vuku bulmuştur. Yani veda haccından 2 yıl önce. O halde iki hadis sâbit ise, İbn Abbas'ın hadisi nâsih, diğer hadis ise mensûhtur."[1]

Başka bir rivâyet şöyledir: "Osman'a cima yapıp meni akmaması durumunu sorarlar O da, namaz abdesti gibi abdest alırlar ve zekerini yıkar." demiştir. Kastallânî konu ile ilgili şöyle demektedir: "Bu rivâyette cimâda bulunup, inzâl vaki olmadığı için abdestin vacipliği sözkonusudur, gusül sözkonusu değildir. Ancak bu, nesholmuştur."[2]

Bu bağlamda Kastallânî başka rivâyetlerde de nâsih-mensûh konularına değinir.[3]

3. Tercih

Tercih, bilindiği gibi zahiren tearuz eden iki hadisin vürud vakti bilinmediği durumlarda, yani hangisinin nasih hangisinin mensuh olduğunun bilinmediği durumlarda, hadis metni ya da isnadıyla ilgili değişik durumlar dolayısıyla rivâyetlerden birinin tercih edilmesi demektir.[4] Bu noktada tercih sebebleriyle ilgili olarak birçok kaidenin tespit edildiği bilinmektedir.[5] Bu konu üzerinde duran Suyûtî (ö.911/1505) de benzer şekilde değerlendirmeler yapmakta ve tercih nedenlerini yedi kısma ayırmakta ve bunun alt kısımlarına da değinmektedir.

1. Ravinin haline göre tercih
2. Hadis tahammülüne göre tercih
3. Rivâyet keyfiyetine göre tercih
4. Vürud tarihine göre tercih
5. Haberin lafzına göre tercih
6. Hükme göre tercih
7. Bunların dışında harici bir hususa göre tercih. [6]

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, IV, 570.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 465, Buhârî, Vudu, 34 (I, 52).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 380.
[4] Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tedribü'r-Ravi*, Beyrut, 2002, II, 116.
[5] Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İst., 2000, 200-216.
[6] Suyûtî, *Tedribü'r-Ravi*, 116-118.

Örneğin Kastallânî, ravinin hali ile ilgili olarak, oruçluyken cünüp olarak sabahlanmasıyla ilgili olarak birbiriyle muarız rivâyetler bağlamında muhtelif hadisleri zikrettikten sonra Nesefi'nin Buhârî'den naklettiği hadisle ilgili olarak Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'nin rivâyetlerinin tercih edilmesi gerektiğini belirtir. İbn Cüreyc ve Ma'mer'in rivâyetine göre Ebu Hureyre dedi ki: "O ikisi mi (Ümmü Seleme ve Hz. Aişe) dediler. Evet (onlar söylemişse) ikisi en iyi bilendir." Bu da Nesefi rivâyetinin tercih sebebidir. İbn Cüreyc ise Ebu Hureyre, Fadl b. Abbas ve Üsmanin hadisini terk etti." Kastallânî der ki: "Hz Aişe ve Ümmü Seleme'nin rivâyeti ikisi dışındaki rivâyetlere tercih edilir. Çünkü, ikisi bizzat diğerlerinin aksine Hz Peygamberden müşahade yoluyla rivâyet etmişlerdir."[1] Yine keyfiyet bağlamında, devamla Kastallânî, musannıf Buhârî'nin de Ümmü Seleme ve Aişe'den nakledilen hadisin açık muttasıl bir senetle geldiğini ve İbn Hacer'in dediğine göre bu hadis, mana olarak aynı şekilde birçok tariktan gelmiş olduğunu söyler. İbn Abdilberr'in, bu hadis için sahih ve tevatür dediğini nakleder. [2]

Yine ravinin olayla ilgili olarak İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayet şöyledir: "Peygamberimiz ihramda iken Meymune'yi nikahladı."[3] Kastallânî, "Müslim'de Meymune'nin, "Peygamberimiz beni ihramlı değilken nikahladı." rivâyeti vardır" demektedir. Kastallânî açıklamalarına şöyle devam eder: "İmam Şâfiî, İbn Abbas'ın rivâyetini reddetmiş ve Hz. Osman'ın hadisi (babasından merfu olarak naklettiği, İhramlı nikahlamaz ve nikahlanmaz) ile ihticac ettiğini nakleder. Çünkü Hz.Osman, Meymune'nin nikahında hazır bulunmuştu. Yine iki haberi eşit saysak bile Peygamberin vefatından sonra ashabın ne yaptığına bakarız, Peygamberimizden sonra ashabı böyle bir nikah yapmadı ve Ömer, Zeyd b. Sabit böyle nikahı reddettiler."[4]

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* IV, 542-543. Buhârî, Savm, 23 (II, 233). Yine, kudret, yaş ve ilim bakımından Abdurrahman b. Avf'ın hadisinin, Hişam b. Urve'den nakledilen rivâyete takdimi için bkz. Kastallânî, *a.g.e.,* I, 616.

[2] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 543,

[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 456, Buhârî, Nikâh, 31 (VI, 129).

[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XI, 456.Yine diğer tercih meselesi için bkz. Kastallânî, *a.g.e.,* II, 67; Aynı zamanda merfu rivâyetlerin mevkuf rivâyetlere tercihi için bkz. Kastallânî, *a.g.e.,* III, 90. Buhârî ve Müslim'in rivâyetlerinin Ebu Davud'daki rivâyetlere tercihi için bkz. Kastallânî, *a.g.e.,* III, 624; İbn Ömer'in hadisinin İbn Abbas'ın hadisine tercih bkz. Kastallânî, *a.g.e.,* XIV, 39; yine, Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'nin rivâyetinin diğerlerine tercihi için bkz. Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 542; daha ahfaz olan kişinin rivâyetinin tercihi için bkz. Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 13.

Aynı olayın geçtiği başka bir rivayette, Meymune (R.a.nha)'nın "Peygamberimiz beni ihramlı değilken nikahladı."[1] rivâyeti ile ilgili olarak da Kastallânî, "Olaya dahil olan birisinin yabancıya nazaran tercihi gerekir dedikten sonra bu rivâyetin, İbn Abbas'ın rivâyetine tercih edilmesi gerekir"[2] demektedir.

[1] Ebu Davud, Nikah, 38 (II, 423)
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, IV, 429..

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRŞÂDÜ'S-SÂRÎ'YE GÖRE KASTALLÂNÎ'NİN KELÂMİ GÖRÜŞLERİ

Kastallânî, muhaddis ve kelâm âlimidir.[1] Bu durumda onun kelâmi görüşlerinin anlaşılması, şerhinin anlaşılması noktasında önemli bir adımdır. Kastallânî şerhinde, kelâmi içerikli rivâyetleri geniş bir şekilde şerhetmiş ve Buhârî'nin görüşleri doğrultusunda açıklamalar yapmıştır. Bu tür rivayetlerin şerhinde, Ehl-i hadisi'in görüşlerini savunmuş, Ehl-i hadis'in dışındaki mezhep ve görüşlere yönelik eleştirel bir tavır içinde olmuş, rivâyetlerde bazı mezheplere yönelik reddiye niteliğindeki görüşlerini serdetmiştir. Allah'ın sıfatları ile ilgili rivâyetlerde genel olarak tevil yöntemini kullanmaktadır. Fiten hadislerine yönelik açıklamalarında da lâfzen yorumu öncelemektedir. Gaybe, istikbale yönelik rivâyetleri nübüvvet alametleri olarak değerlendirmektedir. Burada da genel başlıklar altında Kastallânî'nin bu tür rivâyetlere yaklaşımını irdelemek istiyoruz.

A. Allah'ın İsim Ve Sıfatları İle İlgili Rivâyetleri Açıklaması

Allah'ın sıfatlarının varlığı ve mahiyeti hakkındaki tartışmalar, hicri 2. asrın[2] başlarından itibaren gündeme gelmiştir. Bu tarihten önce Müslümanlar, sıfatlarla ilgili olarak Kur'an ve hadis rivâyetlerde geçen ifadeleri tevil etmemişler, manasını Allah'a bırakmışlardır. Bu hususta yorum yapmamışlar, hakikat ve keyfiyetlerinin ancak Allah tarafından bilinebileceğini kabul etmişlerdir. Bu konudaki ısrarlı sorular

[1] Brockelman, C, *Kastallânî*., İA, MEB, VI, 399.

[2] Hicrî II. ve III. asırda islâmî ilimlerde yetişmiş belli başlı isimlere Tefsîr'de Kisaî (h.186/m.802) ve Zeccac (?); Hadîs'te İmam Mâlik (h.179/m.795), Buhârî (h.256/m.869); Fıkıh'ta İmam-ı Âzâm (h.150/m.767), imam Ebû Yusuf (h.182/m.798), İmam Şâfîi (h.204/m.819); Kelâm'da Ebû Huzeyl Allâf (h.237/m.851), İbrahim en-Nazzâm (h.239/m853); Tasavvuf'ta Ma'rûf Kerhî (h.201/m.816), Hâris Muhâsibî (h.243/m.857) Zünnûn el-Mısrî (h.245/m.859); Nahiv'de ve Dil bilgisinde Ebû'l Esved ed-Düvelî (h.94/m.712), Hâlil b. Ahmed (h.175/m.791), Sibeveyh (h.180/m.796), Ebû Amr b. Alâ et- Teymî (h.154/m.770). Aycan, İrfan, Sarıçam, İbrahim, *Emevîler,* Ankara, TDVY., 1993. 126; Tarih'te Vâkıdî (h.207/m.822), İbn Sa'd (h.230/m.844), İbn Hişam (h.218/m.833), Belâzurî (h.279/m.892), Lügat'te Ferrâ (h.208/m.823); Nesîr'de Câhız (h.255/m.868) ve İbn Kuteybe (h.276/m.889) örnek verilebilir. Hicrî ilk üç asırda isimleri en önde zikredilen, islâmî ilimlerin farklı alanlarının bugün dahi ilk temsilcileri sayılan bu otoritelerin, aynı dönemde yetişmiş olmaları bu tarihi kesitin ilmî ve kültürel yoğunluğunu göstermesi bakımından önemlidir. Demirci, Mustafa, *Beytü'l Hikme*, İnsan Yay., İstanbul, 1996, 27-28.

karşısında bile, kelâmi/felsefi bir metodla tartışmayı değil, sıfatlara Kur'an ve sünnette ifade edildikleri zahir manalarıyla ve yorumsuz (bilakeyf) bir şekilde inanılması gerektiğini söylemişler[1] hiçbir ekleme ya da eksiltme yapmamış, tefsir ve tevile girişmemiş, yaratılmışların sıfatılarına benzeterek insan biçimci (antropomorfizm)[2], bir yaklaşım sergilememiş kısacası naslarda geçtiği üzere kabul etmişlerdir.[3]

Yüce Allah'ın sıfatlarını ilk defa münakaşa konusu yapan ve ismine izafe edilen bir mezhebin teşekkülüne önayak olan şahıs Cehm b. Safvan (ö.128/745-46)'dır.[4] Cehm'in görüşü, Kur'an'da ve hadiste varid olan sıfatların, Allah'ü Teâlâ'dan nefyi esasına dayanır. Ona göre, "Her kim Allah'ın kendisini kitabında ve Hz. Peygamber'in onu hadisinde vasfettiği sıfatlarla Allah'ı tavsif ederse kafir olur ve müşebbihe'den addedilir. Allahü Teâlâ'nın, kendisini vasfettiği ayetlerin zahiri, teşbih ifade eder. Yani, ayetlerde zikri geçen bu sıfatlardan, mahlukatın sıfatları anlaşılır. Bu sebeble, sıfat ayetlerinin tevili gerekir."[5] Yine Mu'tezile'ye göre Allah, hayat, ilim, semi', basar, kudret ve kelam gibi zatı ile kaim sıfatlardan münezzehtir. Çünkü bu sıfatlar[6] ispat edildiği takdirde, kadîmin teaddüdü gerekir. Ehl-i sünnet ise

---

[1] Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 355.

[2] Bu konuda yapılmışi müstakil çalışmalar için bkz. Macit, Nadim, *Kur'an'ın İnsan-Biçimci Dili*, İst., 1996. Yine Ehl-i hadisin Allah'ın sıfatları hakkındaki görüşleri içn bkz. Kırbaşoğlu, M. Hayri, *Ashabül Hadise Göre Allah'ın Sıfatları Problemi*, AÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara,1983.

[3] Gürler, Kadir, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı,* 236.

[4] Allah'ın sıfatları konusundaki görüşleri ile Mu'tezile'ye öncülük ettiği iddia edilen Cehm b. Safvân, Allah'ın ezelî sıfatlarının bulunmadığını iddia etmektedir. "Allah, görülecek yüzü, duyulacak sesi, koklanacak bir kokusu olmayan, gözlerin görmediği ve belli bir mekanda bulunmayan bir varlıktır" diyen Cehm b. Safvân'ın görüşleri için bkz. Ahmed b. Hanbel, *er-Redd ale'l-Cehmiyye ve'z-Zanâdıka,* thk., Abdurrahman Amîre, Riyad, 1982, 102 vd; Malatî, *et-Tenbih ve'r-Redd alâ ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida',* thk., Muhammed Zâhid el-Kevserî, Beyrut, 1388/1968, 92-96; Kutlu, Sönmez, *Mürcie ve İtikâdî Görüşleri,* AÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1989.

[5] Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasndaki Münakaşalar*, TDVY., Ankara, 1989, 133.

[6] Sıfat anlayışı dikkate alındığında, onların Hıristiyanların düşmüş oldukları teolojik yanılgıya düşmeme gayreti içinde oldukları hissedilmektedir. Hıristiyanlar Allah'ın sıfatlarını müşahhas varlık olarak düşündüklerinden şirk görünümlü bir Tanrı tasavvuruna ulaşmışlardı. Mu'tezile'nin sıfat anlayışının böyle bir teolojik yanılgıya düşülmesini baştan engelleme gayretinin sonucu ortaya çıktığı Kadı Abdulcabbar'ın şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "Mu'tezile alimleri Allah'ın bir olduğunu açıkladılar. Onların bu görüşleri iki kadim ispat eden Seneviyye ve üç kadim ispat eden Hıristiyanların dedikleri gibi değildi." Bundan dolayı Mu'tezile Allah'ın ne olduğunu anlatan/ispat eden sıfatları kendi başlarına bir varlıkları olmayan Allah'ın zatının aynı manalar kabul etmişlerdir. Bu sıfatlar da Allah'ın "Mevcut, Âlim, Kâdir ve Hay" olmasından ibarettir Bunun dışındaki Kur'an ve sünnette geçen sıfatlar veya isimler Allah'a mecâzen nispet edilmiş manalar olup tevil edilerek anlaşılması gerekir. Yine, Vasıl b.Ata'nın "Bir manayı kadim bir sıfat olarak ispat eden bir kimse iki ilah ispat etmiştir" sözü Seneviyye'nin anlayışına benzememe konusundaki özeninin bir tezahürüdür. Görünen o ki, Mu'tezile, sıfat görüşünü oluştururken teslis anlayışında olan Hıristiyanların ve düalist anlayıştaki Mecusilerin Tanrı tasavvuruna benzememeye, bir başka ifadeyle teşbihe düşmemeye özel bir itina

bu sıfatların Allah Teâlâ'nın zâtının ne aynı ne de gayrı, fakat zâtı ile kâim, kadîm olduğu görüşündedir. [1]

Nitekim, bir Allah tasavvuru oluştururken öncelikle onun tanımlanmasına yönelmiş olan Mu'tezile, öncelikle Allah'ın sıfatlarını istidlâl bi'ş-şâhid ale'l-gâib[2] yoluyla temellendirmeye çalışmaktadır. Allah "gaib" bir varlık olduğundan Allah'ın sıfatları şahide (görünene) dayanarak akıl yürütme ile temellendirilebilirdi. Kadı Abdülcabbar, "insanlarda fiilin oluşması için onun kâdir olması gerektiği gibi Allah'tan fiilin ortaya çıkması için onun da kâdir olması gerekir. Allah'ın fiilleri bulunduğuna ve bunu hepimiz bildiğimize göre o kâdirdir…"[3] diyerek bu metot doğrultusunda görüşünü ortaya koymaktadır. Kanaatimizce, selb olarak isimlendirilen bu yöntem, savunma ya da olumsuzlama mantığını barındırmayan, aksine ispat amaçlı bir yöntem görünümündedir. Zira, kelamcıların, "gaibin şahide kıyas edilmesi" (kıyasu'l-gâib ale'ş-şâhid)[4] yerine, şahide dayanarak gaibi istidlâl etmek formunu kullanmaları, biri dinî diğeri de epistemik olmak üzere iki sebebe dayanmaktadır. Dinî açıdan, kelamcılar teşbih ifade ettiği için kıyas yöntemini kullanmamaya özen gösteriyorlardı. Zira, gaib Allah, şahid de insan veya tabiat olunca gaibin şahide kıyas edilmesi düşüncesi, Allah'ın insana benzetilmesini çağrıştırabilirdi. Kelam İlminin en önemli hedefi, Allah'ın mahlûkâta her türlü benzeyişten tenzih edilmesi olduğuna göre, bu, kelamcıların kabul edemeyeceği bir

---

göstermekteydi. Mu'tezile sıfatlar konusundaki bu yaklaşımı bir başka açıklamayı olumsuzlama, ya da herhangi bir iddiaya karşı savunma anlayışına dayalı olarak gelişmiş değildir. Mu'tezile, kendi akıl yürütmesi neticesinde ulaştığı anlayışı ifade ettikten sonra, bir karşılaştırma yaparak, bu anlayışın Seneviyye'nin ya da Hıristiyanların bu konudaki anlayışından farklı olduğunu belirtmektedir. Kaldı ki, Hıristiyanların düşüncesinden uzak durmaya çalışan Mu'tezile bu üç sıfatı kabul etmekle sünnî kelamcılar ve Hıristiyan teologlar tarafından teslis benzeri bir düşünceyi ortaya koymakla suçlanmışlardır. Kaplan, İbrahim, *Erken Dönem Müslüman-Hıristiyan Teolojik İlişkileri*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006,135-136.

[1] Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, Ankara, 1981, 220-21.

[2] Doğrudan algılanabileni temel alarak doğrudan algılanamayanın dolaylı olarak çıkarsanması" ya da "Bilinenden bilinmeyenin dolaylı olarak çıkarsanması" şeklinde tanımlanan sadece Mu'tezile kullandığı bir yöntem değil, bazı ayırımları ve benzerlikleri barındırmasına rağmen Eş'ârîlerin de kullandığı bir yöntemdir. Hatta, Kelam İlminin ana konularının istidlâlî bilginin konusu olduğu, bu bilginin elde edilme yönteminin delile dayalı olduğu ve Kelamcılar için bu temel konuların akli delilin alanına girdiği düşünüldüğünde, söz konusu delili Kelam İlminin istidlâlî yöntemini kapsayacak şekilde adlandırmak mümkün görünmektedir. Bkz. Demir, Hilmi, *Delil ve İstidlâl'in Mantıkî Yapısı-İlk Dönem Sünnî Kelam Örneği-*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2001, 154.

[3] Kaplan, İbrahim, *a.g.t.*, 135.

[4] Söz konusu yöntem bu isimle de isimlendirilmektedir. Delil hakkında geniş bilgi için bkz. Demir, Hilmi, *Delil ve İstidlâl'in Mantıkî Yapısı,* 155.

tanımdır. Epistemolojik açıdan ise, kelamcılar delilden hareket ettiklerinden metotlarını salt kıyas olarak değil, istidlâl olarak isimlendirmişlerdir.[1]

Kastallânî de bu konulardaki hadislerin şerhinde hadisleri lafzen değil, bunları tevil etme eğilimindedir. Örneğin, Kitabü'l-Edeb'te Abdullah İbn Ömer'den nakledilen bir rivâyet vardır. Abdullah İbn Ömer (r.a.) şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.s.) cemâatin önünde namaz kıldırırken mescidin kıble tarafındaki duvarda bir tükürük gördü de onu eliyle kazıdı ve öfkelendi. Sonra namazdan çıkınca: "Sizden herbiriniz namaz içinde olduğu zaman Allah onun yüzü mukabilindedir. Onun için hiçbiriniz namaz içinde iken yüzünün karşısına doğru tükürmesin!"[2]buyurdu. Kastallânî der ki: "Allah onun yüzü mukabilindedir" lafzı zahiri ile anlaşılmamalıdır. Çünkü Allah, cihet ve mekandan münezzehtir. Bu durum, O'nun için imkansızdır. Bunun tevili gerekir. Bu, teşbihtir."[3]

Bu bağlamda "siz yorulmadıkça Allah yorulmaz"[4] hadisinde Kastallânî Nevevî'den alıntı yaparak, "buradaki 'lâ yemillü"لايمل" ibaresi, "usanmaz" anlamında olup, anlamı bizim için uygun durumdur, ancak bu durum, Allah için muhal olup tevil edilmesi gerekir"[5] demektedir.

Yine, "İstivâ rivâyeti"[6] ile ilgili olarak Kastallânî, İbn Battal'ın konu ile ilgili olarak şöyle dediğini nakleder. "Buradaki istivâ 'ala' şeklinde yücelme, yükselme anlamında olduğunu, bunun Ehli Sünnet'in ve Ehli Hakk'ın görüşü" olduğunu söyler.[7] Kastallânî, Mu'tezile'nin bunu, kahr ve istila anlamında gördüğünü ancak yüce Allah'ın, sonsuza dek tüm kullarına galip olduğunu söyler. Yine o Mücessime'nin "استقر" (yerleşmek, dinlenmek, sakin ve sabit olmak…) şeklinde yorumladıklarını bunun ise, cisimlere ait sıfat olduğunu, dolayısıyla hulul gerektirdiğini yüce Allah için imkansız olduğunu demektedir. Yine Ebu'l Kasım el-Lalkâî, Kitabü's-Sünne'de, Hasan Basrî'den o da annesi Ümmü Seleme'den; dedi ki; "İstivâ gayrı meçhul, keyfiyeti gayrı ma'kul olup onu ikrar ise, imandır. Onu bilerek inkar ise küfürdür." "Ayrıca Rabia b. Abdurrahman'a "استوى علي العرش" nasıldır diye

[1] Câbirî, Muhammed Âbid Câbirî, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı,* çev. B. Köroğlu-H. Hacak- E. Demirli, İst., 2000, 191; Altıntaş, Ramazan, *İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl,* Pınar Yay., İst., 2003, 282-286.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* XIII, 140, Buhârî, Edeb, 75 (VII, 98).
[3] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 141.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 608. Buhârî, Savm, 52 (II, 244).
[5] Kastallânî, *a.g.e.,* IV, 610.
[6] Buhârî, Tevhid, 22 (VIII, 175)
[7] İbn Battal, *Şerhü'l Buhârî,* IX, 461; Özer, Salih, *Endülüslü İbn Battal ve Buhârî Şerhi,*100.

soruldu: Dedi ki: "İstivâ, gayrı meçhul, keyfiyeti ise gayrı ma'kul olup Allah'ın bildirdiği ve peygamber'in bize ulaştırdığı şeyler gereği, bizlere düşen teslim olmaktır."[1]

Yine, "Ben kulumun zannı üzereyim"[2] kudsi hadisi ile ilgili olarak Kastallânî, "Burada ben onunlayım, onu ilmimle bilirim, devamında beni zikrederse ben de onu zikrederim, ona mükafat verir, rahmet ederim, bana yürüyerek gelse ona koşarak giderim, yani, bana az bir ibadet ve ittat ile gelirse ona büyük bir mükafat veririm anlamlarında olduğunu."[3] söylemektedir.

Keza yüce Allah'a nisbet edilen mekan bağlamında nakledilen bir rivâyet şöyledir: " Bize İsâ İbn Tahmân tahdîs edip şöyle dedi: Ben Enes İbn Mâlik (r.a.)'ten işittim, şöyle diyordu: Hicâb âyeti Zeyneb bintu Cahş'ın evlenmesinde indi. Peygamber (s.a.s.) o gün Zeyneb'in düğün yemeği olarak insanlara et ve ekmek yedirdi. Zeyneb de Peygamber'in diğer kadınlarına karşı öğünüp iftihar ederdi ve: Şübhesiz Allah Taâlâ beni Peygamber ile semada nikâh etti. (Çünkü Zevvecnâkehâ=Biz seni evlendirdik."[4] derdi. Kastallânî burada şöyle demektedir: "Yüce Allah'ın zâtı mekândan ve cihetten münezzehtir. Zeyneb'in "Semâda" sözüyle murâd, zât ve sıfatların yüceliğine işarettir. Yoksa bu, Allah'ın mahallinin semâda olması i'tibâriyle değildir. Allah bundan çok münezzehtir."[5]

Diğer bir rivâyette Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir: "Ben Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, Allah indinde hangi günâh en büyüktür? diye sordum. "Allah seni yarattığı halde Allah'a benzer bir eş uydurmandır" buyurdu. Ben: Hakîkaten bu elbette büyük günâhtır, dedim. Sonra hangi günah (büyüktür)? diye sordum. Resûlullah (s.a.s.): "Seninle beraber yemek yemesinden korkarak çocuğunu öldürmendir" buyurdu. Bundan sonra hangisidir? diye sordum. Resûlullah: "Komşunun ailesiyle zinalaşmandır" buyurdu.[6] Kastallânî bu rivayetle ilgili olarak şöyle der: "Bu hadîsten maksat, "kişi, kendi fiilini yaratır" olduğunu iddia edenin,

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 446-447.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 428.
[3] Kastallânî, *a.g.e*, XV, 429.
[4] Ahzâb, 33/37.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 450-451, Buhârî, Tevhid, 23 (VIII, 175-176).
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 574, Buhârî, Tevhid, 40 (VIII, 207).

Allah'a eş kılan kimse gibi olacağına işaret etmektir. Bu konuda şiddetli tehdîd gelmiştir. Buna inanmak haramdır."[1]

Yine başka bir rivayette Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir: "Beyt'in yanında Sakîf kabilesine mensûb iki kişi ile bir Kureyşli yâhud iki Kureyşli ile bir Sakîfli birleştiler. Bunlar karınlarının yağı çok, kalblerinin anlayışı az olan kimselerdi. Bunlardan biri diğerlerine: Allah'ın bizim söyleyeceğimiz herşeyi işitir olduğunu düşünür, zanneder misiniz? diye sordu. Diğeri: Eğer açıktan söylersek işitir, gizlersek işitmez, dedi. Diğeri de: Eğer açıktan söylediğimizde işitiyor idiyse, o takdîrde O gizlediğimiz zaman da işitir, dedi. Bunun üzerine Yüce Allah "Siz ne kulaklarınız, ne gözleriniz, ne de derileriniz kendi aleyhinize şâhidlik eder diye düşünüp sakınır mısınız"?[2] âyetini indirdi. Burada Kastallâni, İbn Battal'ın şöyle dediğini nakleder: "Buhârî'nin bu bâbda hedefi, Allah'ın işitmesini ve sahîh kıyası isbât etmek, sahih olmayan fâsid kıyası da ibtâl eylemektir. Çünkü, açıktan söylediğimde işitir de gizli söylersek işitmez diyenin bu kıyası, fâsid bir kıyastır. Zîrâ O, Allah'ın işitmesini, açıktan söylendiğinde işiten, gizlendiğinde işitmeyen kullarının işitmesine benzetmiştir."[3]

Keza, "Allah'ın dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz"[4] "De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin[5] ayetleri ile ilgili Kastallânî şöyle demektedir: "Buradaki âyetler, yüce Allah'a İrade ve meşîet isbatına, kulların hiçbir şeyi dileyemeyecekleri, ancak Allah'ın irâdesi doğrultusunda dileyecekleri, Allah'ın tâat ve ma'siyet olarak kulların bütün fiillerinin yaratıcısı olduğuna delâlet etmektedir."[6] Yine devamında gelen "Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez"[7] ayeti ile ilgili olarak Kastallânî, Mu'tezile bu âyete dayanarak, "Allah, ma'siyeti irâde etmez", dediğini nakleder. Kastallânî burada şöyle demektedir: "Halbuki bu ayetteki kolaylık seferde olanlar için ve hasta olanların oruç tutup tutmamaları arasında muhayyer tutulmalarıdır. Sünnet ehli bunun ancak Allah'ın irâde etmekte olduğu şeye vâki' olacağı, Allah'ın kâinatın hepsi için irâde edici olduğu üzerinde ittifak

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 575.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 575-576, Buhârî, Tevhid, 41 (VIII, 207).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 577.
[4] İnsân, 76/30; Tekvîr, 82/29.
[5] Âli İmrân, 3/26.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 506. Daha geniş bilgi için bkz. Gündoğar, Hamdi, *Mu'tezile Mezhebi'nde İnsanın Fiilleri Problemi*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004, c. VIII/2, 205-218.
[7] Bakara, 2/185.

etmiştir"...Allah irâde etmeyince kul irâde edemez. Lâkin Allah kulun irâdesini irâde etmekle murâdını da irâde etmiş olmak lâzım gelmez. İnsan birşey irâde eder de muradı hâsıl olmayabilir."[1]

Yine "Allah'ın sana indirdiğini kendi ilmiyle indirmiş ve ve melekler de buna şahitlik eder."[2]ayeti ile ilgili olarak Kastallânî der ki: "Burada Mu'tezileye, Allah'ın sıfatları konusunda[3] reddiye vardır. Çünkü burada Allah, ilmi kendisine nisbet etti."[4] Genel olarak Kastallânî, bu tür rivâyetlerin şerhinde tevil ağırlıklı bir metod takip etmiştir.

B. Allah'a İzafe Edilen Fiillerin İzahı

Kastallânî, Allah'a izafe edilen fiillerin izahında genellikle Ehl-i hadisin bu konudaki düşüncelerini dile getirir. Allah'ın inmesi vb. fiillerin şerhinde, bu özelliklerin aslında meleklere ait özellikler veya mecâzi olduğunu söyler.

Örneğin, Ebû Hureyre (r.a.)'den nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle demiştir: "Gecenin son üçte biri kaldığı zaman Mübarek ve Âlî olan Rabb'ımız her gece dünyâ semâsın iner ve: Bana kim dua eder ki onun duasına icabet edeyim! Benden kim bir hacet ister ki ona dileğini vereyim! Benden kim mağfiret diler ki onun için mağfiret edeyim!' buyurur."[5] Bu rivayetle ilgili olarak Kastallânî der ki: "Allah, lûtfu keremi ile kullarına yaklaşır, dualarına icabet eder, özürlerini kabul eder ki bu manevi nüzuldur, maddi nüzul ve zatıyla gelişi değildir. İbn Fürek de, yenzilü "ينزل" fiilini, bazı meşayihin,"yünzilü ينزل " şeklinde ele aldığını ve burada, mahzuf bir mefulun olduğunu ve o zaman "Yüce Allah bir melek indirir" şeklinde anlaşılması gerektiğini" söyler.[6]

Yine başka bir rivayette Alî b. Ebî Tâlib şöyle demiştir: "Biz bir kere Bakîu'l-Ğarkad kabristanında bir cenazede buIunuyorduk. Peygamber (s.a.s.) bizim yanımıza

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 507-508.
[2] Nisa, 4/166.
[3]Mu'tezile Allah'ın varlığından ayrı sıfatları olduğunu kabul etmez. Bu konuda Mu'tezile'yi diğerlerinden ayıran husus, Allah'ın sıfatlarına dair tartışmalarda ortaya çıkmaktadır. Mu'tezile'ye göre Allah'ın en önemli iki sıfatı "birlik" ve "kıdem"dir. Mu'tezile Allah'ın sıfatlarını kabul eder, fakat bu sıfatlara Allah'ın zatinin dışında bir varlık hakki tanımaz. Onlara göre "Allah âlimdir" demek doğru; "Allah ilim sahibidir" demek ise yanlıştır. Çünkü ilim, sem', basar gibi, sıfat-i mânînin kabulü, kadim varlıkların çokluğuna (taaddüdü kudemâ) delâlet eder. Hâlbuki tek kadim varlık vardır. O da Allah'tır. Gölcük, Şerafettin, *Kelam Tarihi*, İst., 2000, 63.
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 530.
[5] Buhârî, Teheccüd, 14, (II, 47).
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* III, 223.

gelip oturdu, biz de O'nun etrafında toplandık. Peygamber'in elinde bir değnek vardı. Başını aşağıya doğru eğdi de, elindeki değnekle yere vurmaya başladı. Sonra: "Sizden muhakkak herbirinin cennetten ve cehennemden olan yeri (takdîr edilip) yazılmıştır ve her bir kimse muhakkak şaki yâhud saîd olarak yazılmıştır" buyurdu.[1] Kastallânî burada şu açıklamayı yapmaktadır: "Bu hadis, ehli sünnetin temel asıllarından biridir. Şöyle ki: Mutluluk ve mutsuzluk, saadet ve şekâvet Allah'ın ezelde takdir ettiği şekilde olur."[2]

Keza, Peygamber (s.a.s.)'in: "Allah'tan daha kıskanç hiçbir şahıs yoktur"[3] kavli babı'nda Kastallânî, İbn Dakik el-Îdd'in, "Allah'a izafe edilen kıskançlık ifadesi ile buradaki kasdın, fuhşuyattan, kötülüklerden uzaklaştırma, onları yasaklama ve onlardan menetme olduğunu söylediğini" [4] nakleder.

Yine bu bağlamda nakledilen "Yüce Allah kulları arasında hükmetmek için ayrılır."[5] rivâyetinde Kastallânî şöyle demektedir: "Burada Allah'a isnad edilen ayrılma fiilinin mecâzidir, çünkü hiçbir iş Allah'ı meşgul etmez, bundan maksat Allah'ın hükmünü, kullarına mükâfât ve cezayı vermek suretiyle tamamlamasıdır."[6]

C. Ru'yetullah Meselesi

Tasnif döneminde, sıfatlarla bağlantılı olarak ele alınan önemli tartışma konularında birisi, Allah'ın ahirette görülüp görülemeyeceği (ru'yetullah) meselesi olmuştur. Hatta öyle ki, Ru'yetullah meselesi, Halku'l-Kur'an ile birlikte Me'mun zamanındaki Mihne olayının bir argümanı haline getirilmiş ve ru'yetullahı inkar etmeyenlere eziyet edilmiştir.[7] Bu konu da mezheplerin itikadî problemlematiklerinden olmuş ve karşılıklı tekfire kadar varılmıştır. Zühd ve takvâsıyla meşhur Mu'tezile ulemâsından Ebû Musâ el-Murdâr'a (ö.226/841) göre, Allah'ın âhirette görülecegini ifâde eden kâfirdir.[8] Ehl-i hadisi ise, Mu'tezile ve ona tabi olanların sıfatların iptali ile ilişkili olarak ru'yetullah'ı inkar etmelerine ve hatta

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, III, 514, Buhârî, Cenaiz, 83 (II, 99).
[2] Kastallânî, *a.g.e.,* XIII, 516.
[3] Buhârî, Tevhid, 20 (VIII, 174).
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* XV, 442-443.
[5] Buhârî, Ezan, 129 (I, 195-196).
[6] Kastallânî, *a.g.e.,* II, 524.
[7] Akoğlu, Muharrem, *Mihne Hadiseleri ve Mu'tezile'nin Tarihi Seyrine Etkisi,* EÜSBE, Kayseri, 2001, 97. Bu çalışma, 2006 yılında İz Yayıncılık tarafından bastırılmıştır.
[8] Çetinkaya, Mehmet, *İslam Mezhepler Tarihi Açısından Sahîh-i Buhârî*, MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst., 2006, 127.

bunu Halku'l Kur'anla birlikte ikinci bir mihne konusu yapmalarına şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu konudaki hadislerin, akli tevil veya indi görüşlerle göz ardı edilmesine, konuyla ilgili ayet ve hadisleri eserlerinde tasnif ederek itiraz etmişlerdir. İbn Mace'nin Sünen'inde 'Cehmiyye'nin inkar ettiklerine dair bab' adını verdiği terceme altında ele aldığı ilk konu, ru'yetullah meselesi olmuştur ve bu babı Mu'tezile'ye bir reddiye niteliğinde tasnif etmiştir. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Ebu Davud da ru'yetullah'ın gerçekleşeceğini müjdeleyen hadisleri kitaplarında tasnif etmişlerdir.[1]

Hadisçiler, Kur'an ve hadisin açık beyanlarına dayanarak ru'yete inanmışlar, diğer meselelerde olduğu gibi bu meselede de muhalefet edenlere karşı şiddetli itirazlarda bulunmuşlardır. Mesela, Ahmed b. Hanbel, Allah'ın ahirette görülmeyeceğini söyleyen bir şahsa, kızgın bir şekilde bunu söyleyen kimse kafirdir. Allah'ın laneti ve gadabı onun üzerinedir. Allah taala 'yüzler vardır ki, o gün terü taze Rablarını görecek,' demedi mi? Kafirlerin o gün bu büyük nimetten mahrum kalacaklarını bildirmedi mi? Bunlar müminlerin onu göreceklerine delil teşkil eder, diyerek onu susturmuştur. Bir başka haberde yine Ahmed b. Hanbel, şöyle demektedir: "Cehmiyye, Allah Taala'nın Ahirette görülmeyeceğini söyler…Halbuki Kur'an ve hadis, Onun görüleceğine delalet etmektedir. O'nun görülemeyeceğini söyleyen kafirdir." Abdullah İbn Mübarek, yine rüyet meselesinde, "biz Yahudi ve Nasrani'lerin sözlerini anlatırız, fakat Cehmiyye'nin asla'' diyerek yabancı din mensuplarının görüş ve inançlarının Müslümanları ilzam etmeyeceğini, fakat İslam topluluğu içerisinde türemiş, Müslüman adı altında, yabancı görüşler getiren" Cehmiyye'nin din için büyük tehlike teşkil ettiğini anlatmaya çalışmıştır."[2]

Bu konu ile ilgili Buhârî, "o gün birtakım yüzler aydındır, Rablerine bakarlar"[3] ayetini başlık olarak koymuş ve ru'yetullahla ilgili Allah'ın görülebileceğine dair hadisler nakletmiştir. Buhârî, bu başlık altında 13 tane hadis ve seleften[4] nakledilen görüşlere yer vererek Kitabü't-Tevhid'in en uzun bablarından

[1] Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 368-369. Krş: A.b. Hanbel, III, 16; IV, 360, 362; Tirmizî, Sıfatü'l-Cenne, 16,17, (IV, 687-689).
[2] Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, 181.
[3] Kıyame, 75/22-23.
[4] Ehl-i hadis sünnete bağlılığı esas alıp, selef'in ittifak etmediği meselelere dalmadığı için "Ehl-i Sünnet-i Hassa Akidesi" diye de adlandırılmıştır. İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, Umran yay., Ankara, 1981, 61. Ahmed Hamdi Akseki de selef hakkında şöle demektedir: "Sahâbe ve tabiin mezhebine bağlı fakih ve muhaddislerin yoludur. Selefiyye'ye göre, ayrıntıya girmeksizin ve üzerinde

birini ru'yetullah meselesine tahsis etmiştir. Bu durumu onun bu meseleye verdiği bir önemin göstergesi olarak kabul etmek mümkündür. Buna göre Buhârî'nin ayet, hadis ve seleften gelen görüşler ışığında ru'yetullah meselesindeki tartışmalara bir görüş belirlemek istediği görülmektedir.[1] Kastallânî bu hadisleri, selef'in sahip olduğu düşünceleri destekleyici mahiyette şerhetmiştir.

Örneğin, Mesrûk tarikiyle Hz. Aişe'den gelen bir rivâyet şöyledir: "Hz. Aişe: "Her kim Muhammed (s.a.s.) Rabbini gördü derse yalan söylemiş olur"[2] dedikten sonra "Gözler O'nu görmez"[3] ayetini okudu. "Her kim sana yarın ne olacağını bilirim derse yalan söylemiştir" dedi ve "gaybı Allah'tan başka kimse bilemez"[4] ayetini okudu.[5] Kastallânî burada, "insanların gözünün yapı itibariyle zayıflığından dolayı dünya hayatında Allah'ı göremeyeceği, ancak ahirette ise Allah, insanlara O'nu görebilecek mahiyette güç verecektir"[6] demektedir.

Yine bu konu ile ilgili başka bir rivayet şöyledir: Cerir b. Abdillah (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.), ayın ondördüncü gecesi bizim yanımıza çıktı da şöyle buyurdu: "Şübhesiz sizler şu Ay'ı zahmetsizce görüyorsanız, kıyamet gününde Rabb'inizi de öylece göreceksiniz."[7] Kastallânî burada, "Zahmetsizce ve ihtilâf olmadan hepiniz göreceksiniz ve bu görmekten maksad, "Acaba görünüyor mu, görünmüyor mu?" diye aramak zahmetine katlanmaksızın gökyüzünde Ay'ı görür gibi aşikâr görmektir. Bu, kıyamet gününde mü'min kullarına Rabb'lerinin cemâlini hicâbsız görmek ve müşâhade etmek müyesser olacağıdır."[8] demektedir. Nitekim Buhârî, sözkonusu babda, Allah'ın ahirette sadece müminler tarafından ve ayın on dördü gibi gözle görüleceğini, hatta arada bir vasıta veya engel olmadan müminlerin onunla konuşacağını bildiren hadisleri tasnif etmiştir. Buhârî bu babda tasnif etmiş olduğu hadislerin bir kısmını, el-Câmiü's-Sahîh'in diğer bablarında da tasnif etmiş

---

fazla fikir yürütmeden Allah'a iman edilir. Bu hususta Kur'an'da verilen bilgilerle yetinilir. Kur'an ve sünnet'te bildirildiği şekilde Allah'ın isim ve sıfatları kabul edilir. Selefiyye mensupları şer'i nasları zahirine göre anlarlar ve bunları te'vil etmezler. İlk Hanefiler Selefiyye mezhebine, sonrakiler de Matüridiyye mezhebine uymuşlardır. ilk Şâfiîler ve Mâlikîler, Selefiyye mezhebine, sonrakiler de Eş'ariyye mezhebine uymuşlardır. Hanbeli mezhebinde olanların çoğu Selefi'dir, içlerinde Eş'ari olan da bulunmaktadır." Akseki, Ahmed Hamdi, *İslam Dini*, Nur yay., 33. bs. Ankara, 1989, 48.

[1] Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 369.
[2] Buhârî, Tevhid, 4 (VIII, 166).
[3] En'am, 6/103.
[4] Neml, 27/65.
[5] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 395.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 395.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 462-463, Buhârî, Tevhid, 24 (VIII, 179).
[8] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 46.

olmasına rağmen, ru'yetullah ile ilgili olarak burada yinelemek suretiyle bu tartışmada delil olarak kullanmıştır.[1] Kastallânî de bu delilleri, ru'yetullah konusunda olumsuz tavır takınan diğer görüş ve mezheplere karşı kullanmış ve ilgili rivayetleri, bu doğrultuda şerhetmiştir.

Kastallânî, bu babda bulunan diğer hadisleri de Buhârî'nin bu babı oluşturmadaki gaye ve maksatları doğrultusunda şerheder. Bu meselede de Kastallânî'nin, Ehl-i hadisin düşünce yapısına sahip olduğunu görmekteyiz.

D. Amel- İman İlşkisi

Hicri ikinci asrın başlarından[2] itibaren hararetle tartışılmaya başlanan önemli kelâmî meselelerden birisi, iman ve imanla ilişkili konular olmuştur. Bu bağlamda, imanın tanımı, amellerle ilişkisi, artıp artmayacağı, İslam kavramıyla aynı olup olmadığı gibi hususlar tartışılmıştır. İslam toplumunda bu tartışmaların yankısı büyük olmuş, neticede önemli görüş ayrılıkları ve hatta bu görüşlere dayalı yeni fikri hareketler teşekkül etmiştir.[3] İman konusunda yapılan tartışmaların odak noktasını, imanın amellerle olan münasebeti olmuştur. Buna göre, amelleri imandan ayrı değerlendirerek, iman tanımlarında amele yer vermeyenler, imanın artıp eksilmesini de kabul etmemişlerdir. Ameli imandan bir cüz sayanlar ise, imanın artıp eksileceğini söylemişlerdir. Her iki görüşün savunucuları, kendi fikirlerini desteklemek maksadıyla da ayet ve hadislerden deliller getirmişlerdir.[4] Bu konuda, Mürciî ve Hanefi iman anlayışı, amelleri imanın dışında tutmuş ve imanın amellere göre artacağı veya eksileceğini kabul etmemiştir.[5] Başta Hariciler olmak üzere Mu'tezile

[1] Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 370.

[2] Bu dönemde ilmî gelişmeler adı altında Müslüman âlimlerin kırâat, tefsîr, hadîs, fıkıh gibi islâmî ilimlerin yanı sıra menşeini yabancı ilimlerden alan fennî ilimlerle de meşgul oldukları kaydedilmektedir. Barthold, W., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Fuad Köprülü, Ank., 1963, 142.

[3] Özpınar, Ömer, *a.g.e.*, 340-341

[4] Bu deliller ve izahları için bkz. İzutsu, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahaddin Ayaz, İst., 1984.

[5] Ali el-Kârî, *Şerh ale'l-fıkhi'l-Ekber li'l İmam el-Azam ebi Hanife en-Numan b. Sabit el Kufî*, İst., 1375/1955, 87-88; Mürcie mezhebinin temel görüşlerinden biri de amellerin imandan bir parça sayılmaması düşüncesidir. Onlara göre bir kişinin mümin sayılması için sadece bunu kabul etmesi yeterlidir. Yapılacak amellerin insanların imanlarına herhangi bir katkısı yoktur. Böylece büyük günah bile işlemiş olsalar insanlara mümin denmesinde herhangi bir sakınca yoktur. İrca Kasidesi (I) de yer alan "Müslüman olduğunu kabul eden herkes İslâm üzeredir. Bizce; Allah'ın birliğine iman ettiği müddetçe, bir kimseyi müşrik yapacak hiçbir günah yoktur. Kutlu, Sönmez, *İlk Mürciî Metinler: İrca Kasidesi (I) ve İrca Kasidesi (II)*", AÜİFD., 1999, XXXIX, 245.

ve Şia gibi fırkalar ise, amelleri imanın bir parçası olarak gördükleri için, büyük günah işlemenin, imana zarar vereceğini ifade etmişlerdir.[1] Ashabü'l hadisin iman anlayışına gelince, onlar, iman meselesindeki tartışmalara aktif olarak katılmışlar ve amellerin imandan bir cüz olduğu inancının en başta gelen savunucuları olmuşlardır. Bu meseledeki görüşlerini ve eleştirilerini "Kitabü'l İman" adını verdikleri münferit konulu eserlerde ve sünen, câmi, musannef gibi çok konulu edebiyatın iman bölümlerinde ifade etmişlerdir.[2] Ashabü'l hadis'ten iman meselesinde ilk müstakil kitap tasnif edenlerden birisi Ebu Ubeyd b. Kasım b. Sellâm (ö.224/838) olmuştur. O, dönemin iman ve buna bağlı meseleler hakkındaki tartışmalar sebebiyle 'Kitabü'l İman' adlı eserini tasnif ettiğini, iman konusundaki tartışmalara değinirken, bu meselesindeki farklı görüş sahiplerinin temelde ameli, imanın bir cüzü kabul edenler ve etmeyenler olarak ikiye ayrıldığını söylemektedir. Ashabü'l hadisin görüşü olarak kendisinin de benimsediği görüşün, kitab ve sünnete uygun olduğunu, ikincisinin ise bu kaynaklar tarafından nefyedildiğini vurgulamaktadır.[3]

Ebu Hanife kıble ehlinden hiç kimseyi sadece terk ettikleri amellerinden dolayı tekfir etmenin yanlış olduğunu savunmuş ve ameli terk edenlerin durumu ile ilgili olarak "günahkâr mümin" tanımını getirerek şu değerlendirmelerde bulunmuştur:"Kıble ehli mümindir. Onları terk ettikleri herhangi bir farizadan dolayı imandan çıkmış kabul etmem. İmanla birlikte bütün farizaları işlemekle Allaha itaat eden kimse bize göre cennet ehlidir. İmanı ve ameli terk eden kimse ise kâfir ve cehennemliktir. İmanı bulunduğu halde, farizaların bazısını terk eden kimse günahkâr mümindir. Onun azap görmesi veya affedilmesi Allahın dilemesine bağlıdır." Ebu Hanife bu konudaki görüşlerini verdiği bir örnekle şöyle açıklar:"Amel imandan ayrı, iman da amelden ayrı şeylerdir. Müminin birçok zaman bazı amellerden muaf tutulması bunun delilidir. Bu muaflık halinde müminden imanın gittiği söylenemez. Adet gören kadın, namazdan muaftır. Fakat ondan imanın kaldırıldığını, yahut imanın terk edilmesinin emredildiğini söylemek caiz değildir." Öz, Mustafa, *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., 3. Baskı, İst., 2002, 60.

[1] Özpınar, Ömer, *a.g.e.,* 342.

[2] Ashabü'l hadis'ten iman meselesine ait kitab tasnif edenler ve kısa bilgi için bkz. Özpınar, Ömer, *a.g.e.,* 344-345.

[3] Özpınar, Ömer, *a.g.e.,* 344. Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, *Kitabü'l İman,* thk. M. Nasıruddin Elbani, Beyrut, 1043/1983 2. baskı, 9-10. Eser genel olarak sekiz konuyu ihtiva eder. İlk olarak Ebû Ubeyd, imân kavramını tartışmaya açmış, tanım olarak imân'ın kalb ile tasdik, dil ile ikrar ve amelden ibaret olduğu görüşünü savunarak bu konuda âyet, hadis ve sahâbe kavlinden deliller getirmiştir. ikinci bölümde bir önceki bölümde yer alan tanımla yakından alakası bulunan imânda istisna konusu işlenmiştir. Ehl-i hadisin de mutabık olduğu gibi Ebû Ubeyd'in buradaki genel kabulü kişi müminim diyebileceği gibi, "inşaallah müminim" de diyebilir. İlk iki konuyla irtibatı bulunan bir diğer mevzu da imânın artıp eksilmesi meselesidir. Ebû Ubeyd, itikadının doğal bir uzantısı olarak imânın kişinin yapmış olduğu amel neticesinde artıp eksilebileceğini ifade etmiştir. Söz konusu bölümlerde ortaya koyduğu imân tanımına binaen Ebû Ubeyd, sırasıyla, imânın amel olmaksızın söz ile olmasını yeterli görenlere ve imânın yine amel olmaksızın kalp ile olabileceğini söyleyenlere ayrı başlıklar altında cevap vermiştir. Bir sonraki başlıkta ise âlimlerin bu şekilde imân tanımı yapan kişilerle bir araya gelinmemesi gerektiğini ifade eden rivâyetlerine yer vermiştir. Ebû Ubeyd küfür ve şirk ile itham edilen bazı kişilerin gerçek manada imândan ayrılmış olmayacaklarını, pek çok çeşidi bulunan bu günahların Allah'ın birliğine karşı olmadıkça kişiyi dinden çıkarmayacağını uzun bir şekilde açıklamış ve bunu âyet, hadis ve sahâbe kavilleriyle desteklemiştir. Son başlık altında ise Ebû Ubeyd,

Buhârî'ye göre iman, "Söz ve amelden ibarettir.[1] taatle artar, günahlarla eksilir."[2] Selefe göre ise iman, "Kalb ile iman (itikad), dil ile ikrar, organlarla ameldir." Onlar bununla imanın kemale ermesi için ameller şarttır demek istediler.[3] Cehm b. Safvan'a göre de iman, "Marifet'dir yani kalb ile bağlanmaktır."[4] Hanefi'lere göre ise "İman, kalp ile tasdik dil ile ikrardır."[5] Kerramiyye'ye[6] göre iman, "Sadece dil ile ikrardır."[7] Buhârî'nin aslında yaptığı iman tanımı, amelin imandan bir cüz olduğu, artma ve eksilmeyi kabul ettiğini gösterir. Daha ilk başta Buhârî, bu tanımı ile Ashabü'l hadis'in iman hakkındaki görüşünü kabul etmekte ve olumsuz görüş serdeden Mürcie'nin görüşünü ise reddettiğini göstermektedir.[8]

---

bir önceki mevzu ile bağlantılı olarak, büyük günah işleyen kişilerin şirk koştukları anlamında kafir olmadıklarını, nimetlere karşı nankörlük etmek manasında kafir sayılabileceğini, bunun ise dinden çıkma anlamında bir küfür olmadığını beyan etmektedir. Eserinin son sayfalarında Cehmiyye, Mutezile, İbadiyye, Sufriyye ve Fadliyye'nin imân hakkındaki görüşlerine yer verilmektedir. Bu son üç fırkanın Hâvâric fırkasından olduğunu Ebû Ubeyd ayrıca ifade etmektedir. Özer, Ahmet, *Ehl-i Hadisin Red Literatürü*, MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst. 2008, 37-38.

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 144, Buhârî, İman, 1 (I, 7). Bu bağlamda Selefiye'nin iman anlayışı da; kalbin inanması, dilin söylemesi, kalp ve azaların amelidir. İbn Useymin, *Ehl-i Sünnet'in Muhaliflere Cevabı*, çev. Necmi Sarı, Guraba yay., İst., 2001, 239.

[2] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 146, Buhârî, İman, 1 (I, 7). Nitekim Eş'arî de selefin icma ettiği görüşleri açıkladığı "Usûl" adlı eserinde de o, imanın tasdik ve amel olduğunu, amelin artmasıyla imanın arttığını amelin azalmasıyla imanın azaldığını belirtmektedir Eşarî, Ebu'l-Hasen, *Usûl'ü Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa*, Thk. Muhammed Seyyid Culaynid, Kahire, ts., 93. Mesela Eşarî, İbâne adlı eserinde "imanın söz ve amel olduğunu ve bu nedenle de artıp eksildiğini kabul etmekte ve güvenilir ravilerin Hz. Peygamberden bu şekilde rivâyet ettiklerini" ifade etmektedir. Eşarî, Ebu'l-Hasen, *el-İbâne fî Usûli'd-Diyâne,* Beyrut, 1991, 27. Uğurlu, Ayetullah, *el-İbâne Örnekliğine Göre Eş'arî'nin Kelamcılığı*, HÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ş.Urfa, 2007, 28.

[3] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 145. Hadis taraftarlarının imanın tanımı konusundaki görüşleri genel olarak imanın tasdik, ikrar ve amel olduğudur. Hadis taraftarlarının iman nazariyeleri için bkz. Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara, 2000, 76-77.

[4] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 145.

[5] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 145.

[6] Adını kurucusu Muhammed b. Kerrâm'dan alan, hicri III. yüzyılın sonlarından itibaren Horasan ve Maveraünnehir bölgelerinde ortaya çıkan ve bu bölgelerde geniş bir etki uyandıran Kerrâmiyye'nin birçok âlim yetiştirdiği ve çok sayıda taraftar topladığı bilinmektedir. Bir dönem Gazneli Sebük Tekin ve oğlu Mahmut tarafından himaye edilen ve tabiatıyla gücünü ve etkisini daha da arttıran Kerrâmiyye, Gazneli Mahmut'un bu himayeyi kaldırmasıyla etkisini büyük oranda yitirmiş gibi görünse de o bölgede bir denge unsuru olarak varlığını korumaya devam etmiştir. Kutlu, Sönmez, "*Kerrâmiyye*", DİA, XXV, 294. Fahrettin er-Râzî, Kerramiye ve diğer fırkalarla olan mücadelesi için bkz. Sancar, Faruk, *İtikâdâtu fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn ve el-Milel ve'n-Nihal Literatüründeki Yeri*, Kelam Araştırmaları, 2009, 7:1 131-148. Bu konuyla alakalı olarak Râzî'nin *"Münâzara fi'r-red ale'n-nasârâ"* isimli müstakil bir eseri mevcuttur. Bu eser Hidayet Işık tarafından " Hıristiyanlığın Reddine Yönelik Tartışmalar" ismiyle İz yayıncılık tarafından, İstanbul'da 2007'de Türkçeye kazandırılmıştır. Râzî'nin eserlerinin isimlerine kabaca göz gezdirildiğinde, onun sadece İslam düşüncesi içerisinde değerlendirilebilecek bazı mezhep ve fırka mensuplarıyla değil, aynı zamanda Hıristiyanlarla da teolojik tartışmalara giriştiği ve bu alanlarda eserler verdiği fark edilecektir. Sancar, Faruk, *a.g.m.*, 134.

[7] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 146.

[8] Buhârî'nin kitabü'l-İmanı Mürcie'ye reddiye olarak yazdığı ve ilgili tartışmalar için bkz. Çakın, Kamil, *Buhârî'nin Mürcie ile İman Konusunda Tartışması*, AÜİF. XXXII. Ank., 1992.

Buhârî, Mürcie'nin savunduğu iman anlayışına[1] itirazi cevap niteliği taşıyan bu iman tanımından sonra açtığı ilk bablarda da amelin imanın cüzü olduğunu gösteren rivâyetleri tasnif etmeye özen göstermiştir. "İslamın beş esasını oluşturan amellerin, duanın, yemek ikram etmenin, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i sevmenin, ensarı sevmenin, hayanın, kadir gecesini ihya etmenin, cihadın, ramazan orucu tutmanın ve cenazeyi uğurlamanın"[2] imandan olduğunu ifade eden konu başlıkları altında, ilgili hadisleri tasnif etmiştir. Buradaki rivayetlerde kendi mezhebi dışındaki görüşlere reddiye niteliğindeki görüşleri sadece hadisler bağlamında değil aynı zamanda babdaki ayetler bağlamında da zikreder. Kastallânî de, musannıf Buharî'nin rivayetlerde, kendi mezhebi dışındaki görüşlere reddiye niteliğindeki görüşleri serdetmiştir.

Kastallânî'ye göre ise iman, kelime olarak "tasdik" etmektir.[3] O, iman amel noktasında şöyle demektedir: "İman asıl, amel ise fer'dir. İman, lügatte, tasdiktir. Şeri olarak, kalb ve dil ile tasdiktir, imanın tam ve olgun olması da taatlerle (ibadet) olur. İmanın amel olduğunu söylemek mecâzdır. Yani amel imandandır. Bu da imanın artıp eksileceği fikrine dayanır. Ancak bunu kabul etmeyenlere gelince bunlara göre amel imandan değildir -ki iman, sadece tasdiktir. Ancak kitap ve sünnette amel, imana atfedilmiştir."[4] Örneğin, "İmân, ancak ameldir." rivayeti ile

---

[1] Ehlü'l-Cemaat'a nisbet edilen ve Mürcie'ye alternatif olarak ileri sürülen görüşe göre; "İman; kalp, dil ve diğer azalarla yapılan bütün amellerden oluşur, ancak onun özü (kökü) ve uzantıları vardır. Allah'ı bilmek, O'nu ve O'ndan gelenleri kalb ve dil ile tasdik etmek, O'na boyun eğmek, O'nu sevmek, O'ndan korkmak, O'na saygılı olmak, kibirlenmeyi ve düşmanlığı terk etmek imanın asıllarıdır. Bunları yerine getiren, iman etmiş bir mü'min olup, bu imanın ahkâmına uyması gerekir. Bu kişinin imanı, imanın ayrıntılarını yapıncaya kadar tamamlanmış olmaz. İmanın bu uzantılarına gelince, farzları yerine getirmek, haramlardan kaçınmaktır. Peygamber, iman için bazısı dille, bazısı ağızla, bir kısmı kalb ile, diğer bir kısmı da azalarla ilgili 60 veya 70 küsür şube saydı. Bu şubelerden Allah'tan baska ilah olmadığını söylemek dilin fiilidir. Diğer yandan, şehadetin hem dil, hem de kalb ile olduğunda Müslümanlar ayrılığa düşmemiştir. Hayâ olayı da kalb ile olur, yoldan insanlara zarar verecek her hangi bir şeyi kaldırmak da diğer organların fiilidir. Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDVY., Ankara, 2002, 129-130.

[2] İlgili bablar için bkz. Buhârî, İman, 1, 2, 3, 6, 8, 10, 16, 25, 26, 28, 35 (I, 7-17).

[3] İmanı mutlak anlamda düşünecek olursak kalbin tasdikinden ibarettir görüşü, "Bakıllâni (ö.403/1013), Cüveyni (ö.478/1085), Gazzâli (ö.505/1111), Şehristânî (ö.548/1153) ve Amidî (ö.631/1233) "Eş'âri (ö. 690/1291'den sonra), gibi, hicri dördüncü asırdan sonraki Ehl-i sünnet âlimlerince de benimsenmiştir." Aşıkkutlu, Emin, ***"****Buhârî Döneminde (III/IX. Asır) İmanla İlgili Yaklaşımlar ve Sahih'inin İman Bölümü Çerçevesinde Buhârî'nin iman Yaklaşımı*". MÜİFD, sy. XIX, 2000, 64; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah ilmi Kelam*, Bilmen yay., İst., 1972, 98-99; Davudoğlu, Ahmed, *İman Bir Bütündür*, İst., MEB İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi sy. II, 1964, 3.

[4] Mu'tezile, amelin imandan bir cüz olduğunu söylemiştir. Ameller imanın derecesi üzerinde etkilidir. Bu görüşü ile Mürcie ile farklı düşüncededir. Mürtekibe-i kebire hakkında Mu'tezile, büyük günah işleyen Müslüman dinden çıkmıştır. Ancak o kafir de değildir. Küfür ile iman arasında bir noktadadır. Bu prensip, büyük günah işleyen kimsenin imanla küfür arasında bir yerde, bulunacağını ifade eder. Bu görüş, büyük günah işleyeni kâfir sayan Hâricîlerle, mü'min sayan Mürcie mezhepleri arasında mutavassıt bir görüşü temsil etmektedir. Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da İtikadi Siyasi Ve Fıkhi*

ilgili olarak Kastallânî der ki: "Bu hadis, Mürcie'nin iman, amel olmadan sözdür görüşüne reddiyedir."[1]

Yine O "Bedeviler iman ettik dediler. De ki: İman ettik demeyin fakat boyun eğdik deyin."[2] ayeti ile ilgili şöyle demektedir: "İmam Ebu Bekr b. Tayyib'in dediği gibi bu ayet, Kerramiye ve Mürcie'den ve ona muvafakat edenlerden iman, sadece ikrardır demelerinin aleyhine delildir."[3]

Keza, "Bir adam Allah'ın (c.c.) rızasını umarak ailesinin geçimini sağlarsa, harcadıkları onun için birer sadaka olur."[4] hadisinde Kastallânî şöyle demektedir: "Bu hadis, Mürcie'den iman, sadece dil ile ikrardır diyenlere bir reddiyedir."[5]

Aynı şekilde Kastallânî, sadece hadisler bağlamında değil aynı zamanda ayetleri de açıkladığı zaman bu ayetin hangi mezhebe reddiye niteliğinde olduğunu söyler. Örneğin, "… Eğer tevbe ederler, namaz kılarlar, zekât verirlerse yollarını serbest bırakın[6] ayeti ile ilgili olarak Kastallânî, "burada müellifin gayesi, ameller imandandır uyarısına rağmen, Mürcie'nin, iman, amellere muhtaç değildir görüşüne reddiyedir"[7] demektedir. Böylece Kastallânî, iman-amel ilişkisi bağlamında, mezkur rivayetleri, Buhârî'nin bu babı oluşturmadaki gayesi doğrultusunda şerhetmiş diğer mezhep ve fırkaların görüşlerine reddiye niteliği taşıdığını söylemiştir.

E. İmanın Artıp Eksilmesi Meselesi

İman konusunda yapılan tartışmaların odak noktasını, imanın amellerle olan münasebeti oluşturur. Buna göre, amelleri imandan ayrı değerlendirerek iman tanımlarında amele yer vermeyenler, imanın artıp eksilmesini de kabul etmemişlerdir. Ameli imandan bir cüz sayanlar ise, imanın artıp eksileceğini söylemişlerdir. Her iki görüşün savunucuları, kendi fikirlerini desteklemek maksadıyla da ayet ve hadislerden deliller getirmişlerdir. İman amel ilşkisi bağlamında amelin, imanın bir bölümünü oluşturup oluşturmadığı ve buna bağlı

Mezhepler Tarihi, 139; Kılavuz, Salim, *Anahatları ile İslam Akaidi*, 479; Gölcük, Şerafettin, *Kelam Tarihi*, İst., 2000, 66.

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 185, Buhârî, İman, 18 (I, 12).
[2] Hucurat, 49/14, Buhârî, İman, 19 (I, 12).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 188-189, krş: Kastallânî, *a.g.e.*, I, 256, 258.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 257, Buhârî, İman, 41 (I, 20).
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 258.
[6] Tevbe, 9/5.
[7] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 183.

olarak kişinin işlediği amellere göre imanın artması ya da eksilmesinin sözkonusu olup olmayacağı meselesi de tartışılmıştır. Bu konuda, Mürciî ve Hanefi iman anlayışı, amelleri imanın dışında tutmuş ve imanın amellere göre artacağı veya eksileceğini kabul etmemiştir.[1] Başta Hâricîler olmak üzere Mu'tezile ve Şîa gibi fırkalar ise, amelleri imanın bir parçası olarak gördükleri için, büyük günah işlemenin, imana zarar vereceğini ifade etmişlerdir. [2]

İmânda farklılık kabul edilince Ehl-i hadîs'in imânda artma ve eksilmeyi kabul edeceği açıktır. Buradaki artma eksilmenin nitelik itibariyle mı yoksa nicelik itibariyle mı olduğu hususu yine tartışılan noktalardandır. Ehl-i hadîs'in genel görüşüne göre imân işlenen amellerle artar, her günahla azalır. Tâ ki imân, imânından bir eser kalmayıncaya kadar azalma devam edebilir. Her ne kadar Mürcie, Halîfe Ömer b. Abdülaziz'in (ö.101/720) bir hutbesinde imânda artma eksilmeyi iddia edenleri Şukkak (şüpheciler) diye isimlendirdiğini iddia etse de Ehl-i hadîs, halîfenin imânda artmayı kabul ettiğini ileri sürmüştür. Bu, ayrıca Buhârî'nin de kanaâtidir. İmânın amellerle artması konusunda Ehl-i hadîs genelde aynı âyetleri zikreder.[3] Buhârî, bu makamda imânın artması ve eksilmesi konusunda, Ehl-i hadîs'in bu konu da serdettikleri 9 âyeti zikreder. Yine, imânın artıp eksilmesi konusunda Halîfe Ömer b. Abdülaziz'in (ö.101/720) Adiyy İbn Adîyy'e (ö.123/741) yazdığı mektubunda geçen "Kim bunları tam yaparsa imânı tamamlamış olur, kim de bu işleri tam yapmazsa imânı kemale erdirmemiş olur", ifadesini Buhârî, imânın artıp eksilmesine delil olarak zikreder.[4]

Yine Kastallâni, Buhârî'yi destekler nitelikte der ki: "İman itaatle artar, günahlarla azalır ki bu müellif Buhârî ve onun dışındaki bazılarının görüşüdür. Ebu Nuaym Hilye'sinde Şâfiî'nin biyografisinde, iman söz ve ameldir artar ve azalır demektedirler. Lâlekâî Kitabü's-Sünne'de, İmam Şâfiî'den, Ahmed b. Hanbel'den,

---

[1]Mürcie mezhebinin temel görüşlerinden biri de amellerin imandan bir parça sayılmaması düşüncesidir. Onlara göre bir kişinin mümin sayılması için sadece bunu kabul etmesi yeterlidir. Yapılacak amellerin insanların imanlarına herhangi bir katkısı yoktur. Böylece büyük günah bile işlemiş olsalar insanlara mümin denmesinde herhangi bir sakınca yoktur. İrca Kasidesi (I)'in de yer alan "Müslüman olduğunu kabul eden herkes İslâm üzeredir. Bizce; Allah'ın birliğine iman ettiği müddetçe, bir kimseyi müşrik yapacak hiçbir günah yoktur. Sönmez Kutlu, *İlk Mürciî Metinler: İrca Kasidesi (I) ve İrca Kasidesi (II)*", AÜİFD., XXXIX. 1999, 245; Öz, Mustafa, *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., 3. Baskı, İstanbul, 2002, 60.

[2] Özpınar, Ömer, *a.g.e.*, 342

[3] Bakara, 2/260; Âli 'İmrân, 3/173; Enfâl, 8/2; Tevbe, 9/124; Kehf, 18/13; Meryem, 19/76; Ahzab, 22/48; Muhammed, 47/12; Fetih, 48/4; Çetinkaya, Mehmet, *a.g.t.*, 96.

[4] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 144, Buhârî, İman, 1 (I, 7-8).

İshak b. Rahuye'den, yine sahâbeden Ömer b. Hattab, Ali b. Ebi Talib, İbn Mesud, Muaz b. Cebel, Ebu'd Derda, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebu Hureyre, Huzeyfe, Aişe ve diğerleri ve tabiinden Ka'b el Ahbar, Urve, Tavus, Ömer b. Abdülaziz de imanın artıp azaldığını söylemişlerdir. Yine Lalekâi, sahih bir senedle Buhârî'den "ben alimlerden 1000 kişi ile karşılaştım ve hiç kimsenin iman kavil, ve amel olup artıp eksildiği konusunda ihtilâf ettiğini görmedim" demektedir. Ancak İmam Malik, imanın noksanlaşmayacağı konusunda tevakkuf etmiştir. (Haricilere muvafakat korkusuyla)."[1]

Buhârî, "İmanın artması ile ilgili ayetleri verirken, ziyadeyi kabul eden şey, noksanlığı da kabul eder."[2] demektedir. İlgili âyetlerin hepsi, imânda artmadan bahsettiği ve eksilmeyle ilgili herhangi bir âyet olmadığı halde, imânın eksildiğini ispat için Ehl-i hadîs birçok hadîs rivâyet etmişlerdir. İspat sadedinde en çok kullanılan hadîs zinâ, hırsızlık eden, içki içenin bunları mü'min olarak yapamayacağı hadîsidir. Çünkü Ehl-i hadîs'e göre imân, kalpte beyaz bir nokta (nur) olarak başlar. İmân arttıkça kalpteki nur da artar. Riâyetsizliklerde imân nuru azalır. Sahîh-i Buhârî'de geçen meşhur Cibrîl hadîsinde islâm, imân ve ihsan tariflerinde üç aşamalı derecelendirmeye göre son aşama olan ihsân makamında mü'minin bütün amellerini, Allah'ı görüyormuş gibi ihlasla yapması yetkinleşen imân anlayışını destekler görünmektedir. "Kalbinde hardal tanesi kadar imânı olanı (cehennemden) çıkarınız", gibi hadîslerde "zerre kadar imân" şeklindeki ifadeler de imânda artma ve eksilmenin delili olarak sayılmıştır. Suyûtî (ö.911/1505) imânın artmayacağı ve eksilmeyeceğini, artmasının küfür, azalmasının şirk olduĞunu söyleyen hadîslerin Mürcie'nin, artıp eksileceğini haber veren hadîslerin ise muhâliflerinin uydurduğunu ifade eder. Mürcie'nin ileri gelenlerinden Muhamed b. Kerrâm (ö.255/868), imanda artma ve eksilme olmayacağını anlatan bir mektubu Buhârî'ye gönderince, Buhârî bu haberleri rivâyet edenlerin iyice dövülmesi ve hapsedilmesi gerektiğini yazarak mektubu iade etmiştir.[3] Yine Kastallânî'ye göre müellif, "Allah için sevme ve Allah için buğzetmenin imandan olduğu ve bunu da imanın artıp eksileceğine delil olarak getirdiğini."[4] söylemektedir.

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 145-147.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 146-147, Buhârî, İman, 1 (I, 7-8).
[3] Çetinkaya, Mehmet, *a.g.t.*, 98-99.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 148, Buhârî, İman, 1 (I,7-8). Krş: Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 476.

Buhârî "İmânın artması ve eksilmesi." adıyla bir alt başlıkta "Bugün size dininizi tamamladım." âyetini zikrederek şöyle der: "Kim bu kemalden bir şey terk ederse onun imânı nakıs olmaktadır[1] Kastallânî de burada Kehf Suresi 13. ve Müddessir 31. ayetlerinde, imanın artması ve azalması ile ilgili olarak Buhârî'nin görüşlerini, "imanın artıp azalacağı yönünde" açıklayarak destekler.[2]

Yine bu konu ile ilgili ebu Hureyre (r.a.) 'nin rivayet ettiği şu hadisi verir. Peygamber (s.a.s.): "Îmân altmıştan fazla şu'bedir. Hayâ da îmândan bir şu'bedir." buyurmuştur.[3] Kastallânî burada, "Bu hadis, "imanın ziyadesinin delilidir."[4] açıklamalarına yer vermektedir.

Keza, Enes b. Malik'in peygamberimizden naklettiği "Kim lâ ilâhe illâllah derse ve kalbinde hardal tanesi kadar imânı olursa cehennemden çıkar."[5] hadisinde Kastallânî der ki: "Bu hadiste, imanın artması ve eksilmesine ayrıca günah işleyen muvahhidlerin cehenneme gireceği, büyük günah işleyenlerin kafir olmayacağı ve ebedi cehennemde kalmayacağına delalet vardır."[6] Böylece Kastallânî, imanın artıp eksilmesi ile ilgili rivayetleri, Buhârî'nin görüşleri doğrultusunda, onu destekler mahiyette, imanın artıp eksileceği yönünde şerhetmiştir

F. Büyük Günah Meselesi

Birçok meselede olduğu gibi büyük günah meselesinde de mezhepler arasında ihtilâflar mevcuttur. Büyük günah, Hz. Osman'ın öldürülmesini takip eden Cemel ve Sıffin savaşlarından sonra, Hariciler'in Hz. Osman'ı, Hz. Ali'yi, hakemleri, Muaviye'yi ve taraftarlarını inkar etmeleri ve zalim imama karşı ayaklanmayı vacip görmeleri üzerine gündeme gelen bir problemdir.[7] Bu problemin sebeb ve sonuçları hakkında, ileriki zamanlarda itikadi mezhepler ve mezhep alimleri tarafından farklı söylemler geliştirilmiştir. Selefiyye, büyük günah işleyenlerin -Haricilerin yaptığı gibi- imandan çıktığını kabul etmemiştir. "Çünkü kişiyi dinden çıkartacak şekilde kâfir olursa, o takdirde her durumda öldürülmesi gereken bir mürted olur. Kısas

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 223. Buhârî, İman, 32 (I, 16).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 223.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 155. Buhârî, İman, 3 (I, 8).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 157.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 224. Buhârî, İman, 33 (I, 16).
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 225. krş: Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 553.
[7] Kutlu, Sönmez, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 104.

hakkına sahip kimsenin, onu affetmesi de kabul edilmez. Zina, hırsızlık ve içki içmek hallerinde de hadlerin uygulanması diye bir şey söz konusu olmaz."[1] Ebû Hanîfe, konuya dair görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır: "Ben ehl-i kıblenin mümin olduğunu söylüyorum, farzlardan herhangi birini terk etmelerinden dolayı onları imandan çıkmış saymıyorum. Helal kabul etmedikçe, büyük bile olsa herhangi bir günahı işlemesi sebebiyle bir Müslümanı tekfir etmeyiz, ondan iman ismini kaldırmayız. Onu gerçek mü'min olarak isimlendiririz. Bu mü'minin kâfir olmamakla beraber fasık olması caizdir."[2] Ebû Hanîfe'nin bu görüşünde, büyük günah işleyenin, işlediği günahı helal kabul etmedikçe iman dairesinden çıkmayacağını belirtmiştir. Böyleleri mü'mindirler ama günahları sebebiyle fasık mü'mindirler. Ebû Hanîfe bu görüşünü Kur'ân, sünnet, sahâbe kavli ve uygulamaları ile desteklemiş ve delillendirmiştir.[3] Ebu Hanife, Hz. Osman ve Ali hakkındaki kararı Allah'a bırakarak ircânın temel akidesini ifade etmiştir. Günah işleyenin imandan çıkmadığını ifade ederek de temel Harici akidesini inkâr etmiştir. Daha sonraki dönem âlimlerinden Tahâvî (ö.321/933) de, meşru saymadığı sürece Ehl-i kıble'den günah işleyenlerin kâfir sayılamayacağını ifade etmiştir. Hz.Osman'ın öldürülmesinden sonraki olaylarda tarafsız kalan Abdullah b. Ömer (ö.74/693)'in hayatının son dönemleri olan 60/679'lı yıllarda ilk Mürciî fikirler oluşmaya başlamıştır. İbn Ömer, Hariciler'in arkasında namaz kılmış olmakla birlikte onlarla tartışmaktan çekinmemiştir. Yezid ile Abdullah b. Zübeyr arasındaki savaş sürerken Harici bir genç "Mü'minlerden iki taife birbirleriyle savaşırlarsa, derhal ikisinin arasını düzeltiniz; şayet bunlardan birisi haksız olarak tecavüz ederse, o haksız olan tarafla harb ediniz." Hucurat, 49/9. ayetini okuyarak onun ibn Zübeyr'in safında savaşması gerektiğini söyleyince, İbn Ömer; "Bir mü'mini kasden öldürmenin cezası

---

[1] İbn Ebi'l-Izz Hanefî, *el-Akidetü't-Tahâvîyye ve Şerhi, çev.* M.Beşir Eryarsoy Guraba yay., İstanbul, 2002, 249-250; *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye***:** Bu eser, meşhur Hanefî fakihlerinden Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (ö.321/933) akaide dair kaleme aldığı risalesinin şerhidir. Tahavî'nin bu risalesine birçok şerh yapılmıştır. Bu şerhlerin en güzellerinden biri İbn Ebi'l-İzz'in şerhidir ve birkaç neşri yapılmıştır. Şuayb Arnaût ve Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî tarafından 1408/1987 yılında Beyrut'ta iki cilt halinde yayımlanmıştır. Bu neşir, Sâlih b. Abdurrahman tarafından ihtisar edilerek *Muhezzebu Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye* adıyla 1993 yılında yayımlanmıştır. M. Beşir Eryarsoy tarafından Türkçe'ye de çevrilen bu muhtasar, 2002 yılında Guraba yayınları arasında çıkmıştır. Öztürk, Mustafa, *İbn ebi'l-'İzz el-Hanefî (ö.792/1390)'nin Esrâru'l-Hitâb Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst., 2006, 20-22.

[2]Beyazîzâde, Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l Münîfe li'l İmam Ebî Hanîfe*, (Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri) (nşr. ve çev. İlyas Çelebi), MÜİFY., İst., 1996, 121.

[3] Karabulut, Şükran, *Ebû Hanîfe'nin Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki Görüşleri*, UÜSBE (Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2008, 52.

ebedi cehennemde kalmaktır." Nisa, 4/93. ayetini okuyarak bu teklifi kabul etmemiştir. Bunun üzerine genç, "baskı ve şiddet kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın" Enfal, 8/39. ayetiyle isteğini tekrarlayınca, İbn Ömer, bu ayette geçen fitne harbinin müşriklerle ilgili olduğunu, şu anki savaşın ise mülk ve saltanat için yapıldığını söylemiştir. Abdullah b. Ömer, Hariciler'in büyük günah işleyenleri tekfir etmesine karşı çıkıp günahkârların durumunu Allah'a bırakarak ilk Mürciî fikirlerin oluşmasına büyük bir katkı sunmuştur.[1] Mürcie'nin bir mezhep olarak teşekkülü, bütün büyük günah işleyenlerin durumlarının Allah'a bırakılması görüşüyle başlamıştır.[2] Mürcie, ameli, niyet ve inançtan sonra ikinci derecede ele almış ve kebire sahibinin dünya da iken cennetlik veya cehennemlik olduğu hakkında hüküm verilemeyeceğini, hükmün kıyamet gününe bırakılması gerektiğini ifade etmiştir.[3] Mürcie, imanı kalpte gerçekleşen bir inanç olarak kabul ettiğinden günahın imana zarar vermeyeceğini iddia etmiştir.[4] Büyük günah işleyenin cezasının belirlenmesinden sakınmışlar ve kararı Allah'a bırakmışlardır.[5] Büyük günah işleyenleri kâfir[6]olarak kabul eden Haricilere karşı çıkan Mürcie, bir süre sonra bu konuda tartışmaya Mu'tezile ile devam etmiştir. Büyük günah işleyenlerin isimlendirilmesi yani mü'min, münafık, fasık, kâfir, fasık mü'min isimlerinden hangisiyle isimlendirileceği ve ahirette onlar hakkında verilecek karar konularında Mürcie, Hariciler ve Mu'tezile ile farklı düşünürken, isimlendirme konusunda Ashabü'l-hadis'le anlaşamamıştır. Mu'tezile ise bu konuda büyük günah işleyeni iki konum arasında bir yerde (el-Menzile beyne'l-Menzileteyn) görmüş ve Haricîler ile Mürcie arasında bir çizgide yer almışlardır. Onlara göre büyük günah işleyen kimse ne mümin ne de kafirdir. O imanı da hak etmez küfrü de. O halde o fâsıktır.

---

[1] Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 54-56.
[2] Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 61.
[3] Bağcı, Mehmet, *İslam Mezheplerinde İman Ve Büyük Günah Problemi*, MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst., 2008. 73.
[4] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 233; Kamil Çakın bu konuda şöyle demektedir: "Mürcie'ye göre, günahın imana ve taatın da küfre bir etkisi yoktur. O halde, dünya hayatında günahları nedeniyle bir mü'min tekfir olunamayacağı gibi, ahrette iyi amelleri (taat) mü'minin Cennet'e girmesinde bir rol oynamayacaktır." Çakın, Kamil, *a.g.m.*, 188. Örneğin, Kastallânî, "ve bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmezler" Ali İmran, 2/135. ayetinin "Mürcie'ye imanla beraber günahların bir zararının almayacağı görüşüne reddiyedir" demektedir. Kastallânî, *a.g.e.*, I, 235.
[5]Abdülhamid, İrfan, *İslam'da İtikadi Mezhepler Ve Akaid Esasları,* çev. Saim Yeprem, 3. bs., İst. 1994, 106.
[6] Hariciler, büyük günah isleyenleri toplum dışına çıkmış kabul ederek, davranışa ahlaki yönden verdikleri değeri ortaya koymuşlardır. İslam toplumuna mensubiyet, ahlâkî yetkinliğin belirli bir seviyesine ulaşmış kimselerle sınırlandırılmıştır. Watt, W. Montgomery, "*İslam Kelamında İman Kavramı***",** çev. Süleyman Akkuş, SAÜİFD, sy. XI, 2005, 86.

Mu'tezile bu görüşü büyük siyasî ayrılıklara yol açmış ve sonuçta onlar, bu fikirlerini Müslümanlar arasındaki tüm olaylara tatbik etmek zorunda kalmışlardır. Aslında Mu'tezile, sahâbenin işlerini inceleme ve tenkit konusunda fazla cüretkâr davranmışlardır. Onlar Sahâbenin birçoğu hakkında genel hükümlerde bulunmuşlardır. Tüm bunlardan sonra acaba Emevî devleti Mu'tezile'ye karşı nasıl bir tavır takınmıştır?

Bakıldığı zaman Emevîler, Mu'tezile'nin bu tutumunu kendilerine bir tehdit değil, aksine kendilerini teyit olarak görmüşlerdir. Mürcie, fırkalar arasındaki ihtilâfları incelemeden hepsini terk etmiş, bu durum da onlar adına tüm grupları teyit manasına gelmiştir. O yüzden Mürcie'nin Emevîleri teyidi direkt olmayıp sınırlı kalmıştır. Oysa Mu'tezile'nin Emevîleri teyidi daha kuvvetli olmuştur. Mu'tezile akılcı yaklaşımı ve sahâbe'yi tenkit eden anlayışı, Emevîleri direkt destek mahiyetine gelmektedir. Mu'tezile bu tutumu Emevîleri de eleştirir mahiyettedir ancak bu durum, Emevîlerce faydası zararından büyük olarak anlaşılmıştır. En azından Hz. Ali ile Hz. Muaviye'yi bir seviyede degerlendirmekle dini üstünlük anlayışı ortadan kalkmış olmaktadır. Burada Mu'tezile'yi iki gruba ayırmak gerekmektedir: Birincisi birbiri ile savaşan iki gurubu (Hz. Ali-Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr) ilk önce terk edip itizal ederek bir tarafa çekilen ve sonradan Hz. Ali ve Hz. Muaviye'yi terk eden ilk Mutezilîler. İkincisi Haricîlerin tekfir, savaş ve kıtal hakkındaki görüşlerini doğru bulmayan ve Mürcie'nin yumuşak üslubunu eleştiren Mutezilîler. Bu iki Mu'tezile, Mu'tezile adına uygun olarak kendilerine muhalefet eden fırkalara muhalif bir yol izlemiş ve ögretilerini dini bir siyasete dayandırmışlardır. Ancak ikinci devir Mutezilîler, fikirlerine Allah'ın sıfatları, cisim ve araz vb. konuları da katarak farklı bir görünüm arzetmişlerdir.[1] Vasıl b. Ata'ya göre, büyük günah işleyen kimse (fasık), hayırlı hasletleri kendisinde toplamadığı için bir medih ismi olan mü'min ismini alamaz. Aynı şekilde şehadet ettiği, diğer hayırlı amelleri de işlediği için kâfir diye de isimlendirilemez. İşlediği büyük günahlardan tevbe etmeden ölürse, kâfirlerden daha hafif azap göreceği cehennemde ebedi kalacaktır.[2] Bağdâdî'ye göre Mu'tezile, büyük günah işleyenler tövbe etmezlerse bağışlanmayacaklardır,

[1] Çelik, Ahmet, *Mu'tezile Açısından İman Ekseninde Günah ve Tevbe*, CÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2008, 18.
[2] Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi.* 5. bs. Damla yay. İstanbul, 1996, 272; Işık, Kemal, *Mu'tezile Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri,* AÜİFY., 1967, 72.

görüşünde ittifak etmemiştir. "Mu'tezile ileri gelenlerinden üçü, Muhammed b. Sebib el-Basrî, es-Salihî ve Halidî, büyük günah işleyenlerin cezası hakkında kararsız kalmaktadır. Ayrıca bunlar bu gibi kimselerin günahlarının yüce Allah tarafından tövbesiz bağışlanabileceğine de cevaz vermişlerdir."[1] Emevîlerin kendileri için bir tehdit olarak görmedikleri ve dolaylı olarak da olsa iyi bir gözle baktıkları Mu'tezile, Abbasîler devrinde de kısmen özgürlükçü olan ve insanı fiillerinden sorumlu kabul eden anlayışları nedeniyle siyasî olarak onlar tarafından da desteklenmişlerdir. Özellikle Abbasî halifelerinden Memun[2](198-218/813-833), devlet desteğiyle Mu'tezile yanında olmuş, devleti tehdit eden akımlara karşı onlardan yardım almıştır. Abbasilerin Mu'tezile'ye olan bu desteklerinin altında Şiilere muhalefette Mu'tezile'yi kalkan olarak kullanma istekleri de yatmaktadır.[3] Mu'tezile, Abbasiler döneminde hicri 218-232 yılları arasında devlet gücünü kullanarak görüşlerini kabul ettirme çabası sona erince iman ve büyük günah etkileşimi özellikle III/IX. yy'da tasnif edilen hadis kitaplarında, Kitabu'l-iman, Kitabu's-sünne ve Kitabu'l-i'tisam adlarıyla yazılan müstakil eserlerde ele alınmıştır. İşte, Buhârî Sahih'inin iman bölümünü Mürcie, Cehmiyye, Kerramiyye, Hariciyye, Mu'tezile ve Şia'ya cevap niteliğinde oluşturmuştur.[4] İman konusu, kelam kitaplarında isimler ve hükümler bölümünde incelenmiştir. İman, küfür, nifak ve fısk gibi isimlerin hangi şartlarda kullanılacağı ve bu isimlerin verildiği kişilerin ahiretteki durumları ele alınmıştır.[5] İman ve büyük günah konusu, ele alındığı dönemdeki tartışılan konuların önceliğine göre ve bu konuyu ele alan müellifin mensup olduğu mezhebe bağlı olarak geniş bir sekilde veya kısaca işlenmiştir. İmanın tanımı, rükünleri, geçerli olma şartları, icmali-tafsili iman, taklidi tahkiki iman, iman-islam ilişkisi, akıl yürütmenin (nazarın) ilim ve iman oluşturması, iman-amel ilişkisi, imanın artması ve eksilmesi, büyük günah kavramı, günahkârların cehennemde temelli kalması, günahların tevbe ile bagışlanması, peygamberlerin günahları gibi alt başlıklar halinde ele alınmıştır. Bu bağlamda Buhârî, selefi bir çizgi

[1] Bağcı, Mehmet, *a.g.t.,* 83.
[2] Sakallı, Talat, *Halife Me'mûn ve Hadisçilerle Olan Münasebetleri, I,* Erciyes Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kayseri, 1989, s. VI, ss. 245-270.; Sakallı, Talat, *Halife Me'mûn ve Hadisçilerle Olan Münasebetleri - II -*, Erciyes Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Kayseri, 1990, sy.VII, ss. 113-131.
[3] Erkol, Ahmet, *Mu'tezilî Düşüncede Dinamizm ve Mu'tezile Düşüncesinin İslam Toplumunu Dönüştürmedeki Etkisi*, Marife Dergisi, Şubat, 2004, III, 136.
[4] Aşıkkutlu, Emin, *Buhârî Döneminde (III/IX. Asır) İmanla İlgili Yaklaşımlar ve Sahih'inin İman Bölümü Çerçevesinde Buhârî'nin İman Yaklaşımı*", MÜİFD, sy. XIX, 2000, 61-6.
[5] Sülün, Murat, *Kur'an-ı Kerim Açısından iman-Amel ilişkisi*, Ekin yay., İst., 2000, 26-27.

takip etmiştir. Büyük günah konusunda az önce zikredilen Mu'tezile görüşü reddedilmiştir. "Büyük günah işleyen bir kimse Mu'tezile'nin dediği gibi iman ve İslam'dan çıkmaz küfre de girmez, kâfirlerle birlikte cehennemde ebedi kalmayı da hak etmez. Çünkü Mu'tezile'nin bu hususstaki görüşü batıldır. Zira yüce Allah büyük günah işleyen kimseleri mü'minler arasında saymıştır."[1] Fasık iman kapsamından çıkmaz Nisa 4/92'de. "… O zaman (katilin) mü'min bir köle azad etmesi gerekir. Büyük günah işleyenlerin iman üzere oluşu kabul edilmiştir. "Bununla birlikte onlar mutlak masiyetler ve büyük günahlar sebebiyle –Haricilerin yaptıkları gibi- kıble ehlini tekfir etmezler. Aksine masiyetlerle birlikte iman kardeşliği sabittir (derler)."[2] Bu bağlamda Mürcie, ameli imândan sonraya attığı için imânla beraber masiyetin zarar vermeyecegini söylüyordu. İşte bu bağlamda, Buhârî amelin imânla sıkı münasebetini göstermek ve kopmaz bağlarla bağlı olduğunu ifade için bâblar açmış ve bu görüşü destekleyen birçok hadîs rivâyet etmiştir. Bu rivayetleri Kastallânî, yine ehl-i hadisin görüşleri doğrultusunda ve diğer mezheplerin görüşlerine karşı reddiye niteliğinde şerhetmiştir.

Örneğin, "Cennet ehli cennete, cehennem ehli cehenneme girer, sonra Allah, kalbinde hardal tanesi kadar imân olanı cehennemden çıkarın."[3], buyurur. Bu rivayet ile ilgili olarak Kastallânî der ki: "Bu hadis, Mürcie'den iman üzere olanın yaptığı kötü ameller (masiyet/seyyie) imana zarar vermez ve masiyet, kişiyi ateşte ebedi bırakır diyen Mutezililere reddiyedir."[4]

Keza, başka bir rivayette Ebû Zerr (r.a.) şöyle demiştir: "Ben (bir keresinde) Medîne'nin Harre mevkiinde Peygamber (s.a.s.)'in beraberinde yürüyordum. Uhud Dağı bizim karşımıza çıkınca, Peygamber: "Yâ Ebâ Zerr!" diye seslendi. Ben: Lebbeyke yâ Resûlellah! (Buyur!) dedim. Resûlullah: "Benim yanımda şu Uhud Dağı kadar altın olup da, ondan benim yanımda bir dînâr altın bulunduğu hâlde üzerimden üç gün geçmesi beni sevindirmez." hadisin devamında Resûlullah: "O, Cibril'di; bana geldi de: Ümmetinden Allah'a hiçbir şeyi ortak kılmayarak ölen kimse cennete girer, dedi. Ben: O kimse zina etse ve hırsızlık yapsa da mı? diye sordum. Cibril: Zina etse ve hırsızlık yapsa da! diye cevâb verdi."[5] Kastallânî şöyle

[1] İbn Ebi'l-Izz el-Hanefi, *a.g.e.,* 250.
[2] Herras, Muhammed Halil, *el-Akidetü'l-Vasıtıyye ve Şerhi***,** çev. M. Beşir Eryarsoy, İst., 2000, 169.
[3] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, 178, Buhârî, İman, 15 (I, 11).
[4] Kastallânî, *a.g.e.,* I, 180.
[5] Buhârî, Rikâk, 14 (VII, 177-178).

demektedir: “Burada, Harici ve Mu’tezile’den, büyük günah sahipleri tövbe etmeden ölürlerse cehennemde ebedi kalırlar diyenlere reddiye vardır. Burada “o kimse zina etse ve hırsızlık yapsa da mı” sözü tekrarlanmamıştır. Bu tekrar, önceden geçmişti.”[1]

“Günah, cahillikten kaynaklanan işlerdendir. Şirk hariç, hiçbir günah sahibini küfre götürmez.”[2] rivâyeti ile ilgili Kastallânî, “Bu rivayet Haricilerin “Günah işleyenler kafir olurlar.” ve Mu’tezile’nin günah işleyenler için “Ne kafir ne Müslüman olurlar.” demelerinin aleyhine delidir.”[3] demektedir. Hâricîlerin mürtekib-i kebîrenin kâfir olduğu şeklindeki sert çıkışına tepki olarak çıkan Mürcie, küfürle beraber itâatin fayda etmemesi gibi, imânla beraber günahında zarar vermeyeceğini ifade etmişlerdir.[4] Bu hadîs ilk etapta Mürcie’yi destekler görünse de imânlı kimselerin cehennemde bir zaman kalması gerçeğinin işaretiyle Mürcie’nin günahkâr mü’minin cehenneme girmeyeceği iddiasını çürütür.”[5]

Bu konudaki diğer rivayetler şunlardır: Ebû Zerr’den rivâyet edilen bir hadîste Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Bana Cebrail gelerek "Ümmetinden kim Allah'a herhangi bir şeyi ortak kılmadan ölürse cennete girer müjdesini verdi" dedi. Ben zinâ ve hırsızlık yapsa da mı? diye sordum. Hırsızlık da etse, zinâ da yapsa, cevabını verdi. Ben tekrar: Yani hırsızlık ve zinâ yapsa da ha, dedim. Evet, dedi, hırsızlık da etse, zinâ da yapsa! Hz. Peygamber dördüncü keresinde ilâve etti: Ebû Zerr’in burnuna rağmen cennete girecektir.”[6] Kastallânî der ki: “Bir Müslüman vefat ederse ateşten önce veya sonra her halükarda cennete girecektir ki bu Ehl-i sünnetin ittifakı ile Allah’ın hakkı olan konular içindir. Ancak kul hakkı olan konularda ise bunun ödenmesi gerekir. Kişi günahta ısrarcı olursa bu, Ehli sünnete göre Allah’ın meşietindedir. Dilerse af eder dilerse cezalandırır. o yaptığından sorulamaz der. Mürcie’ye göre, büyük günah işleyen bir mümine gelince cezalandırılması veya mükafatlandırılması ile ilgili verilecek karar Allah’a bırakılır. Allah dilerse affeder dilerse azab eder. Bu görüş, daha sonraları ehli sünnetin bütün çevrelerince temel bir esas olarak benimsenmiştir.[7] Kastallânî de bu hadisin şerhinde,

---

[1] Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî*, XIII, 522. İbarenin daha önceden geçtiği yer için bkz. Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 517. Buhârî, Rikâk, 13 (VII, 176-177).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 196, Buhârî, İman, 22 (I, 13).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, I, 196.
[4] Çakın, Kamil, *a.g.m.*, 188.
[5] Çetinkaya, Mehmet, *a.g.t.*, 80.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XII, 630, Buhârî, Libâs, 24 (VII, 177-178).
[7] Kutlu, Sönmez, *Mürcie ve Tesirleri*, 115.

"kişi tevbe etmeden ölürse bu Allahın meşietindedir dilerse affeder dilerse de azab eder o yaptığından sorulamaz" deyip aslında Mürcie'nin kararı Allah'a bırakma fikrine sahip olduğunu görmekteyiz.

Yine "Bize silah çeken bizden değildir."[1] rivayetini Kastallânî; "Yani sünnetten değildir." şeklinde yorumlar. Yine, "Bunu helal sayan kafir olur." demektedir. Burada "Bizden değildir." ibaresi, "Kişi yolumuza uymamıştır, yolumuzda değildir." anlamındadır" demektedir. Kastallani "Yanakları döven bizden değildir." hadisini bu konuda delil getirir ve "Bu ve buna benzer hadisler sakındırma amacını taşır."[2] demektedir. Bu ve buna benzer hadisler, Mürcie'nin önderlerinden Hasan b. Muhammed, Misar b. Kidam ve Abdülkerim b. Ümeyye tarafından "bizim gibi değildir" şeklinde tevil edilmiştir. Ahmed b. Hanbel ve diğerleri, daha sonra bunu Mürcie'nin genel bir yorumu olarak değerlendirmişlerdir.[3]

Büyük günah işleyenin bu dünya da isimlendirilmesi ile ilgili Mürcie'nin görüşünü özetleyecek olursak, büyük günah işleyen günahkar (fasık) olmakla beraber gerçek mümindir. Kıble ehlinden hiç kimse büyük günah işlediği için tekfir edilemez. Şirkle birlikte iyi ameller (taat) fayda vermediği gibi, imanla birlikte de kötü ameller zarar vermez. Mürcie'nin kıble ehlinden hiç kimsenin günahı dolayısıyla tekfir edilemeyeceği şeklindeki uzlaşmacı tutumu, pratikte genel olarak, ehli sünnet tarafından da benimsenmiştir.[4] Bu görüş genel olarak da Kastallânî tarafından da kabul edilmiş olup, "bizden değildir" lafzını yani, "bizim yolumuza ve sünnetimize uymamıştır" manasında şerheder. Dolayısıyla da kişiyi dinden çıkarmaz. Ancak helali haram, haramı helal kabul ederse o zaman kafir olur.

G. Halku'l Kur'an Meselesi

Tasnif döneminde tartışılan ve neticesinde toplumda birçok dînî, fikrî, ilmî ve siyasî olaylara sebeb olan konuların başında, hem Allah'ın kelamıyla, hem de tevhidiyle ilgili olarak ele alınan Kelâmullah meselesi gelmiştir. Kelâmullah meselesi, o dönemde öyle hararetle tartışılmıştır ki, itikâdi birçok konu bu mesele

[1] Buhârî, Fiten, 7 (VIII, 90).
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 22-23.
[3] Kutlu, Sönmez, *Mürcie ve Tesirleri*, 111.
[4] Kutlu, Sönmez, *Mürcie ve Tesirleri*, 111.

çerçevesinde ele alındığı için, kelam ilmine kelam denilmesine ve bu ilim mensuplarına da mütekellimûn denilmesine sebeb olmuştur.[1] Ehl-i sünnet'le Mu'tezile arasında cereyan eden Halku'l-Kur'ân meselesi, Allah'ın kelâm sıfatıyla yakından ilgili bir terim olarak Kur'ân-ı Kerîm'in, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî ilmine mi dayandığı, yoksa sonradan mı yaratıldığı konusunda hicrî I. asırda çıkan uzun soluklu tartışmayı ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olup olmadığı konusunda ilk defa söz edenler Mu'tezile âlimlerinden Ca'd b. Dirhem (ö.118/736) ile Cehm b. Safvân (ö.128/745)'dı. Ebû Sa'îd Dârimî'ye göre de ilk defa kelâmî bir konu olarak Kur'ân'ı tartışma konusu haline getiren Ca'd b. Dirhem (ö.118/736)'dir. Cehm b. Safvân da (ö.128/745) bu görüşü benimseyip yaymıştır.[2] Bu fikirleri alıp savunan Bişr el-Merîsî (ö.218/833) Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olduğu görüşünü hararetle yaymakta idi.[3] Kur'ân'ın mahlûk veya gayrı mahluk olduğunu, yani, Allah Taala tarafından yaratıldığını, yahutta onun zatıyle birlikte ezelden beri mevcut bulunduğunu kati surette ortaya koyacak vazıh bir hüküm yoktur.[4] Bu münakaşalar, fitnelerin ortaya çıkışında uygun ortam sağlamıştır. Ca'd b. Dirhem'in (ö.118/736) Irak emiri Halid el-Kasrî tarafından öldürülmesi fitneyi durdurmamış; fikirleri Mu'tezile saliklerince müdafaa edilmeye devam edilmiştir.[5] Halku'l-Kur'ân probleminin Hristiyan kaynaklı [6] olduğu rivâyetleri de vardır. Bu görüşe göre, Hişam'ın saray kâtibi ve Hristiyan teologu Yuhanna ed-Dımaşkî (ö.202/817) Müslümanlara karşı Hz. İsa'nın ulûhiyyetini kanıtlamak için Kur'ân'da Hz. İsa'nın "kelimetullah" olarak

[1] Ömer, Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 375.
[2] Yavuz, Y. Şevki, "*Halku'l-Kur'ân"*, DİA, XV, 371.
[3] İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr, *Vefayatü'l-Ayan ve Enbau Ebnai'z-Zeman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1977, I, 277.
[4] Koçyiğit, Talat, *a.g.e.*, 186, 187.
[5] Çetinkaya, Mehmet, *a.g.t.*, 109-110.
[6]Yine, Tritton da Halku'l-Kur'an meselesinin kaynağına ilişkin olarak şu değerlendirmelerde bulunuyor: "Hıristiyanlar logosun ezelî olarak Allah'ta mevcut olduğunu söylüyorlardı. Kelam anlamındaki logos, Kur'an'ın yaratılmadığı görüşünü pekala harekete geçirmiş olmalıdır. Nitekim, Kur'an'da İsa'dan, *Allah'ın Kelimesi* olarak bahsedildiğinden yola çıkan bir Hıristiyan, Müslüman muhalifine kelimenin yaratılmış olup olmadığını sorabilirdi. Bu soruya Müslümanın "yaratılmamıştır" şeklindeki cevabı kelimenin, yani İsa'nın ezelîliğine kapı aralayabilir. Dolayısıyla bu kaygı onları kelamın yaratılmışlığı fikrine götürmüş olabilir." Tritton, A. S., *İslâm Kelamı,* çev. Mehmet Dağ, AÜİFY., Ankara, 1983, 59. Ancak, Sonuç olarak, farklı neticelere ulaşsalar da, hem Mu'tezile hem de Eş'ariler, özellikle sıfatlar konusunda, Hıristiyanların anlayışına benzer bir anlayışı çağrıştıracak yaklaşımlardan uzak durmaya özen göstermişlerdir. Bununla birlikte, ne gariptir ki, her iki ekol de sıfat görüşlerini, dolayısıyla da Tanrı tasavvurlarını oluştururken Hıristiyanlıktan etkilendikleri ithamlarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Fakat, bu tür iddiaları doğrulayacak yeterli kanıta sahip olunmadığını da belirtmeliyiz. Bu tür iddialar, ilk kez Yuhanna ed-Dımeşkî ile dile getirilen İslâmiyet'in Hıristiyanlığın heretik bir kolu olduğu yönündeki mesnetsiz iddialarını desteklemek için ortaya atılmış ithamlar gibi görünmektedir. Kaplan, İbrahim *a.g.t.*, 139.

nitelendirilmesinden yola çıkarak Kur'ân'ın mahlûk olmadığı dolayısıyla Hz. İsa'nın da mahlûk olmadığı görüşünü ortaya atmıştır.[1] Bu durum, Mu'tezile âlimlerinin gözünden kaçmamış ve Hristiyanların bu iddiasını red için ilahi kelimelerin mahlûk olduğunu söylemişlerdir. Kur'ân'ın mahlûk olduğu konusunda son derece aşırı giden Mu'tezile'den Ebû Musâ Murdâr (ö.226/841) gibi bazıları, Kur'ân kadîmdir diyenleri iki kadîm kabul ettikleri için tekfir edecek kadar ileri gitmişlerdir.[2] Halku'l- Kur'ân tartışmasının ilk tohumları her ne kadar daha önce atılmışsa da, belirgin bir şekilde Ebû Hanîfe (ö.150/767) zamanında ortaya çıkmış[3] ve İmam Buhârî ve Ahmet b. Hanbel zamanına gelindiğinde Mihne hadiseleriyle iyice şiddetlenmiştir. Ahmet b. Hanbel, Halku'l Kur'ân tartışmasıyla gerilen İslâm dünyasında geleneksel düşünceyi savunarak Mu'tezile karşısında geniş kitlenin önderi[4] payesini kazanmıştır. Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Kur'ân'ın mahlûk olmadığı görüşünü savunduğu için işkence görmüş ve hapse atılmıştır. Bu, Abbâsî halîfesi Me'mûn[5] (218/833) zamanında da devam etmiştir. Me'mûn âlimleri, kadıları, muhaddisleri bu görüşe inanmaya davet etmiş, kabul etmeyenlere karşı da zor kullanmıştır.[6] Halifeliğin Mu'tezile'ye kapılmasıyla Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olduğu hakkında Mu'tezile görüşü resmiyet kazanmıştır. Entellektüel konumu gereği kendi din anlayışlarını kabul ettirmek amacıyla siyasi iradenin gücünden yararlanmak için iktidara yaslanarak resmi bir hüviyete kavuşmuş, kendi din anlayışlarının halk tarafından kabullenilmesi

[1] Yavuz, Y. Şevki, *" Halku'l-Kur'ân"*, DİA, XV, 371.
[2] Çetinkaya, Mehmet, *a.g.t.*, 109-110.
[3] Bu konuda Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen görüşler farklı olup üç noktada toplanabilir. a)Kur'ân'ın sadece Allah kelâmı olduğuna inanmak gerekir. Bu konuda ileri giderek Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı konusunu tartışmak caiz değildir.
b)Kur'ân mahlûktur, çünkü Allah'ın dışındaki her şey mahlûktur. Buna göre yaratılmış bir şeye yemin etmek câiz olmadığından Kur'ân'a yapılan yemin geçerli değildir.
c)Kur'ân Allah kelâmı olup mahlûk değildir, fakat Kur'ân'ı telaffuz edişimiz ve onu yazışımız mahlûktur. Kim Allah'ın kelâmı mahlûktur derse kâfir olur. Yavuz,Yusuf Şevki, "*Ebu Hanife*", DİA, X, 140.
[4] Ögüt, Salim, "*Ehl-i hadîs*", DİA, X, 510; Patton, Memun'un Halku'l Kur'an meselesiyle ilgili olarak insanları imtihana çektiği yıl olan 218/833'e kadarki süre içinde Ahmed b. Hanbel'in o kadar çok tanınmadığını, bu yıldan sonra birden bire ortaya çıkıp geniş bir şöhrete sahip olduğunu ifade eder. Patton, Walter Melville, *Ahmed b. Hanbel ve Mihne*, Arapçaya çev. Abdülaziz Abdülhakk, Kahire, 1958, 51. Akyüz, Vecdi, *Dört Mezhep İmamı,* MÜİFY., İstanbul, 1999, 139-141.
[5] Me'mun hilafet makamına geldikten sonra kelamcılarla hadîs ve fıkıh alimlerini bir araya getirip tartısma meclisleri düzenlemistir. Huzurunda cereyan eden çok sert tartışma ve münazaralar sonucunda onun, bazı konularda Mu'tezile'nin görüslerini benimsedigi ortaya çıkmıstır. Benimsediği görüşlerden birisi de Kur'ân'ın yaratılmış olduğu (Halku'l-Kur'ân) meselesidir.. Me'mun döneminde tertip edilen bu meclisler için bkz. Bozkurt, Nahide, *Mu'tezile'nin Altın Çağı, Me'mûn Dönemi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, 98-104.
[6] Çelebi, İlyas, *Akılcılık ve Kâdî Abdulcabbâr*, İst., Rağbet Yay. 2002, 173.

doğrultusunda resmi yaptırımlarla sorgulanma düzeninin (Mihne) oluşmasını sağlamış olan Mu'tezilenin[1] parlak dönemi sona erince, insanlar, muhaddisler ve bir takım ulemanın otoritesi ve baskısı altına girmişlerdir. Bir müddet sürüp giden bu durum sonucu donuk bir ortam oluştu. Hadis sadece duyulduğu gibi rivâyet edildi ve lügavi/lafzî bir şekilde açıklanır oldu.[2] Son dönem hadîs ulemâsından Ebû Gudde'ye göre, Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve Ehl-i hadîs'in Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olduğunu söylemeye zorlanmasından ve birçok âlimin başını yiyen mihne fitnesinin ateşinin sönmesinden sonra, Halku'l-Kur'ân meselesi, ilmi bir tartışma konusu olmaktan çıkmıştır. Fakat bu olay, Halku'l-Kur'ân'ı kabul edenlerle etmeyenlerin arasını ayıran bir ölçüye dönüşmüştür. Birçok âlimin arasında ihtilâf ve düşmanlık mevzuu olması bir yana, devam eden süreçte âdeta hadîslerin isnadında zayıflıkla itham sebeplerinden biri olmuştur. Halku'l-Kur'ân meselesi, bazı insanların hasımlarına karşı acımasızca kullandıkları bir intikam ve iftira vasıtası olmustur. Cerh ve ta'dîl kitaplarında Halku'l-Kur'ân meselesinden dolayı cerhedilen kimselere dair birçok misaller bulunmaktadır. Mesela, bir âlimi gözden düşürmek isteyen biri onu "Kur'ân mahluktur" demiş olmakla itham etmiştir. Bu ithamdan Buhârî bile payını almış ve bidatçı olmakla suçlanmıştır. Bu mesele öyle bir hale gelmiş ki Ehl-i hadîs bile kendi içinde halku'l-Kur'ân meselesi yüzünden birbirlerini küfürle itham etmişlerdir.[3] Buhârî de bu tartışmalardan etkilenmiş ve ister istemez Halku'l-Kur'ân tartışmasına müdâhil olmuştur. Buhârî'nin yaşadığı dönem bu tartışmaların en yoğun olarak yaşandığı zamandır. Bu sebeple Sahîh-i Buhârî'de bu konuyla ilgili bolca tasnifler, bâb başlıkları kullanılmıştır. Buhârî zaten "Halku ef'ali'l-'ibad ve'r-redd 'ale'l-Cehmiyye" eserini bu konuya hasretmiştir.[4] Buhârî'nin bu eseri, hicrî II. ve III.

[1] Macid, Nadim, *Ehli Sünnet Ekolünün Doğuşu*, Erzurum, 1995, 26.
[2] Gürler, Kadir, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı*, 149.
[3] Hansu, Hüseyin, *Mu'tezile ve Hadis*, Kitabiyât, Ankara, 2004, 299.
[4] Eser 5 ana bâb ve 7 ara başlık olmak üzere 12 kısımdan oluşmaktadır. Her bölümde ayetlerin yanı sıra merfû', mevkûf ve maktû' rivâyetler bulunmaktadır ve muhaddislerin sözlerine büyük oranda yer verilmektedir. Bazen "Buhârî" dedi, bazen "Muhammed b. İsmail" diyerek konuyla ilgili kendi görüşlerini dile getirir ve bazı senedler hakkında bilgi verir. Buhârî'nin, hicrî III. asırda yoğun olarak tartışılan akâid'e dair konulara yer verdiği bu eser, müellifin Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvân'ın ortaya attığı halku'l- Kur'ân fikrini ve muhaddislerin bu iddiayı reddeden görüşünü zikretmesi ile başlar. Eserin ilk bâb başlığı "Allah'ın kelâmını değiştirmek isteyen muattıla hakkında âlimlerin görüşleridir. Bu bâb üç başlıktan oluşmaktadır. Müellif ilk olarak Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia edenlerden söz ederek özellikle Cehm b. Safvân, Ca'd b. Dirhem, Bisr b. Mufaddâl Merîsî, Müsennâ Enmâtî ve Ebû Bekir Esamm'ın isimlerini zikrederek, bu kimselerin zındık, Allah'ın lanetine uğramış kâfir kimseler olduklarını belirtip, onların iddialarının Yahudi ve Hıristiyanların iddialarından daha kötü olduğunu söylemektedir. Bu sebeple bu kimselerle oturup konuşmanın, nikâhlanmanın caiz

asırda akâid alanında tartışılan önemli konulara temas etmektedir. Tartışmalar genel olarak Allah'ın kelâmı ve kulların fiilleri üzerinedir. Ehl-i sünnet, Allah'ın kelâmının onun bir sıfatı olduğu ve her kim Allah'ın sıfatlarından herhangi biri için hâdis ya da mahlûk derse, küfre düşeceği konusunda ittifak etmiştir. Yaratılmış olan kişinin fiilleri ise mahlûktur ve hâdistir. Hammâd b. Zeyd (ö.179/795) bu konu ile ilgili olarak: 'Her kim kulların fiilleri mahlûk degildir derse, o kâfirdir' demiştir. Buhârî, eserinde bu ve bunun gibi pek çok âlimin sözünü delil getirir. Bu meselede icma olmasına rağmen asıl tartışılan konu, Allah kelâmının (Kur'ân'ın), lafız haline gelmesi halinde ya da Kur'ân okuyan kişinin fiilinin mahlûk olup olmadığı olmuştur. Buhârî, işte bu kelâmî tartışmaları eserinde konu edinir. Bid'at fırkalarının özellikle Cehmiyye ve Mu'tezile adını zikrederek iddialarına cevap verir. Cehmiyye, Mu'tezile ve Şia kelamcıları, Allah'ın diğer sıfatları gibi kelam sıfatının da hâdis olduğunu, dolayısıyla bu sıfatın bir tezahürü olan Kur'an'ın mahluk olduğunu; aksi takdirde teaddüdü kudema olacağından, tevhide zarar geleceğini iddia etmişlerdir.[1] Bu sebeble Mu'tezile kelamcıları, naslarda Kelâmullah'ın kadim olduğu intibaını uyandıran ifadeleri kendi doktrinleri istikametinde te'vil etmişlerdir. Selef ve Ehl-i hadis, Kelâmullah meselesinin tartışılmaya başlanmasından itibaren, ayet ve hadislerden yola çıkarak, Allah'ın dilediği zaman, harf ve seslelerle konuşabilen bir varlık olduğunu söylemişlerdir. Allah'ın kelamını oluşturan ses ve harflerin ise, onun zatının dışında bir varlıkta oluşmasının düşünülemeyeceğini zira, o zaman bu konuşmanın ait olamayacağını savunmuşlardır. Kelam sıfatının hâdis kabul edilmesinin mümkün olmayacağını, aksi takdirde bunun, Allah'ın ezelde böyle yetkin bir sıfattan mahrum olduğu anlamına geleceğine dikkat çekmişlerdir.[2]

---

olmayacağına, bu kimselerin arkasında namaz kılınamayacağına, eslerinin boşanmış sayılacaklarına, bu görüşte olan kimselerin tövbeye çağırılması gerektiğine ve tövbe etmeyi kabul etmedikleri takdirde katledilebileceklerine dair muhaddislerin görüşlerini zikreder. Müellif esere; Süfyân b. Uyeyne (h.198/m.813)'nin "Yetmiş senedir kendilerine ulaştığımız şeyhlerimiz 'Kur'ân Allah kelâmıdır ve mahlûk değildir' demişlerdir" sözü ile başlar. Ardından Ebû Bekir b. Ayyâş (h.93/m.711), Hammâd b. Ebî Süleyman (h.120/m.737), Süfyân es-Sevrî (h.161/m.777), Hammâd b. Zeyd (h.179/m.795), Abdullah b. Mübârek (h.181/m.797), Mu'temir b. Süleyman (h.187/m.802), Hafs b. Gıyâs (h.194/m.809), Veki' b. Cerrâh (h.197/m.812), Sehl b. Muzâhim (?), Abdurrahman b. Mehdî (h.198/m.813), Yezid b. Harun (h.206/m.821), Hâşim b. Kâsım (h.207/m822), Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (h.224/m.838), İsmâil b. Ebî Üveys (h.226/m.840), Ebû'l Velid et-Tayâlisî (h.227/m.841) ve Ali b. el-Medînî (h.234/m.848)'nin "Kur'ân Allah kelâmıdır ve mahlûk değildir" sözlerine yer verir. Temiz, Rabia Zahide, *Buhârî'nin "Halku Ef'âli'l İbad" Adlı Eserinin Hadis İlmi Açısından Tetkiki*, MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst, 2006, 991-92.

[1] Işık, Kemal, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmi Görüşleri*, Ankara, 1967, 75.

[2] Yavuz,Yusuf Şevki, "*Kelam"*, DİA, XXV, 195.

Buhârî, el-Câmîü's-Sahîh'in Kitabü't-Tevhid bölümünün 28. babından 55. babına[1] kadar tasnif etmiş olduğu bütün bablarda, Kelâmullah ve Kur'an'ın mahluk olmadığı konusunu işlemiştir. Bu babların muhtevalarına bakıldığında, Buhârî'nin, Kelâmullah meselesini, kulların fiilleri ve irade konularıyla birlikte değerlendirdiği görülmektedir.[2] Bu bağlamda Kastallânî, ilgili rivayetlerin şerhinde, bazen mezkur fırkaların adlarını zikrederek, bazen de "böyle diyenlere, düşünenlere red vardır" diyerek iddialara cevap verir. Örneğin, 'Allah'ü Taalâ'nın onun huzurunda, onun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez. Nihayet onların yüreklerinden korku giderilince: Rabbiniz ne buyurdu? Derler. Hakkı (buyurdu) derler. O yücedir, büyüktür.[3] Bab başlığı ile ilgili Kastallânî, Buhârî'nin, bu ayetin sonunda Allah'ın Rabbiniz ne yarattı? Değil, 'Rabbiniz ne söyledi şeklinde bir ifade kullandığına vurgu yapmaktadır. İşte bu husus, Buhârî'nin Kelâmullah meselesindeki görüşünü ve eleştirilerini, daha babın başlığında ortaya koymasının bir ifadesi olmaktadır. Buna göre Buhârî, Allah'ın kelam sıfatının yaratılmamış olduğunu ispat etmiş ve babda tasnif ettiği muhtevasından anlaşıldığına göre, Allah'ın sesle konuştuğu görüşünü kabul ettiğini ortaya koymuştur. İşte bu bağlamda Kastallânî de ilgili babın şerhinde İbn Hacer'den alıntı yaparak, Buhârî'nin bu babı oluşturmadaki amacına uygun olarak şerhetmiştir. Kastallânî der ki: "Buhârî'nin bu ayeti tercemede zikretmesindeki ve hatta bütün babı tasnif etmesindeki amacı, Allah'ın kelam sıfatının zatıyla kaim olduğunu isbat etmek olmuştur. Bazı hak ehli dediler ki: Allah'ın kelamı ses ve harf cinsinden değildir bilakis ezeli ve zatıyla kaimdir."[4] Beyhâkî de İ'tikâd kitabında der ki: "Kur'an Allah'ın kelamıdır. Allah'ın kelamı Allah'ın zati sıfatlarındandır. O'nun zati sıfatlarından hiç biri mahluk, muhdes değildir."[5]

Keza, "Allah'ın sana indirdiğini kendi ilmiyle indirmiş ve melekler de buna şahitlik eder."[6] ayeti ile ilgili olarak Kastallânî şu açıklamayı yapmaktadır: "Burada Mu'tezileye, Allah'ın sıfatları konusunda[7] reddiye vardır. Çünkü Mu'tezile, Allah'ın

[1] Buharî, Tevhid, 28-55 (VIII, 187-216), Buhârî, Tevhid, 32 (VIII, 194).
[2] Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 378.
[3] Sebe, 34/23; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 521.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 522.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 523.
[6] Nisa, 4/166.
[7] Mu'tezile Allah'ın varlığından ayrı sıfatları olduğunu kabul etmez. Bu konuda Mu'tezile'yi diğerlerinden ayıran husus, Allah'ın sıfatlarına dair tartışmalarda ortaya çıkmaktadır. Mu'tezile'ye

sıfatlarını reddeder. Ama Allah ilmi kendisine nisbet etti. İbn Battal da buradaki inzaldan maksadın, "Allah'ın mükellef kullarına, kitabın anlamını ifham etmesidir. Yoksa onun inişi, inzali, mahlukat cisimlerin inzali gibi değildir. Çünkü Kur'an cisim de mahluk da değildir."[1] Demektedir. Zira o dönemde el-Câhız (ö.255/869) gibi bazı kelamcılar "Kur'an'ın cisim olduğunu" iddia etmişlerdir. İşte bu bab başlığında muhtemelen Buhârî, bu iddiaları reddetmiş ve ileri sürüldüğü gibi Kur'an'ın cisim olmadığını ortaya koymak istemiştir."[2]

"Onlar Allah'ın kelâmını değiştirmek istiyorlar."[3] "Şüphesiz o Kur'an hak ile batılı ayırd eden bir sözdür."[4] ayetleri ile ilgili Kastallânî der ki: "İbn Battal'a (ö.449/1057) göre, Buhârî'nin kastının, önceki bâblarda ispat etmek istediği Allah'ın kelâmının kendisiyle kaim ve ezeli bir sıfat olduğu düsüncesini ispat etmek içindir. Yine Kastallânî, şöyle demektedir: "Bana göre Buhârî'nin gayesi Kelâmullah tek bir çeşit olmayıp, Kelâmullah'ın sadece Kur'an'a hasredilemeyeceğidir. Bununla beraber Kelâmullah, gayrı mahluk değil, kadim bir sıfattır. O bununla kullarından şer'î ahkamdan ve diğer İhtiyaçlarından faydalarına olan ahkâmı iletir."[5]

Bu bağlamda yine "Rabbin kıyâmet gününde peygamberlerle ve diğerleriyle kelâm etmesi."[6] babında zikredilen rivayetlerle ile ilgili Kastallânî şu açıklamayı yapar: "Bu hadislerden sadece birinde Enes'in hadisinde, yüce Allah'ın peygamberleri ile konuşması sözkonusu iken, dört hadiste ise yüce Allah'ın peygamberler dışındaki kişilerle olan konuşması sözkonusudur. Hal böyle iken, Yüce Allah'ın peygamberler dışındaki kimselerle konuşması ile beraber, onun peygamberlerle konuşmasının ise daha evla olandır.[7] Böylece Buhârî, Mu'tezile Allah'ın konuşmasının mecâzen olduğu şeklindeki görüşüne itiraz etmekte ve bu hususta kendi görüşünü ortaya koymuş olmaktadır.[8]

---

göre Allah'ın en önemli iki sıfatı "birlik" ve "kıdem"dir. Mu'tezile Allah'ın sıfatlarını kabul eder, fakat bu sıfatlara Allah'ın zatinin dışında bir varlık hakkı tanımaz. Onlara göre "Allah âlimdir" demek doğru; "Allah ilim sahibidir" demek ise yanlıştır. Çünkü ilim, sem', basar gibi, sıfat-i mânînin kabulü, kadim varlıkların çokluğuna (taaddüdü kudemâ) delâlet eder. Hâlbuki tek kadim varlık vardır. O da Allah'tır. Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da İtikadi Siyasi Ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 137; Gölcük, Şerafettin, *Kelam Tarihi*, İst., 2000, 63.

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 530.
[2] Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 388.
[3] Fetih, 48/15.
[4] Târık, 86/13.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 534.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 549, Buhârî, Tevhid, 36 (VIII, 200).
[7] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 558.
[8] Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 379.

Keza Buhârî, "Allah Musâ'ya hitap ile konuştu"[1] bab başlığı altında aynı ayeti kerimeyi bab başlığı yaparak, Kelâmullah ile ilgili görüşlerini ortaya koymayı ve Mu'tezile gibi muhaliflerinin bu ayeti yanlış te'vil ettiklerini göstermeyi amaç edinmiştir. Mu'tezile, Allah'ın Hz. Mûsâ (a.s.) ile konusmasının ağaçta kelâmı yaratması ve Hz. Mûsâ (a.s.)'nın ağaçtan çıkan kelâmı işitmesi suretiyle meydana geldiğini, dolayısıyla Allah'ın kelâmının hâdis bir varlıkta cereyan ettiğini ve hâdis olduğunu savunmaktadır.[2] Nitekim Kastallânî de; burada isim vermeden, aslında Mu'tezile'yi eleştirmektedir. Nehhâs'tan, sözkonusu ayette olduğu gibi, "fiilin masdar ile te'kit edildiği zaman, mecâz ifade etmeyeceğinde icma etmişlerdir" sözünü nakleder. Kastallânî az önce de dediğimiz gibi Mu'tezile Allah'ın konuşmasının mecâzen olduğu şeklindeki görüşüne itiraz sadedinde burada da müellif Buhârî'nin gayesine uygun şerh apmıştır. Yine aynı hadisin şerhinde Kurtubî'nin, "bu ayette تكليما ibaresi, tekid için olduğunu, fiilin masdar ile te'kit edildiği zaman, mecâz ifade etmeyeceğinden, hakiki manada anlaşılması gerektiğini dediğini" nakleder. Yine Allah'ın Hz. Mûsâ (a.s.) ile konusmasının ağaçta kelâmı yaratması ve Hz. Mûsâ (a.s.)'nın ağaçtan çıkan kelâmı işitmesi suretiyle meydana geldiğini düşünenlerin sözlerinin butlanını beyan eder.[3]

Keza, Kur'an vahyi indiği sıradaki peygamberimizin tavrı ile ilgili olarak: "(Ey Muhammed) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma."[4] ayeti ve devamında gelen rivayetlerin açıklanmasında İbn Abbâs "Cem'ahû"yu: جمعه"Onu senin göğsünde toplamak bize âiddir. Sonra sen onu okursun. Biz onu Cibril'in diliyle okuduğumuz vakit sen onun okuyuşuna tâbi' ol" demektir, dedi. Yine İbn Abbâs: "Sen onu dinle ve sus. Sonra onu sana okutmak da bize âiddir" buyurdu, dedi. İşte artık bundan sonra Cibril aleyhi'sselâm kendisine geldiği zaman susup onu dinler, Cibril gidince, getirmiş olduğu âyetleri nasıl okutmuşsa, Peygamber de öylece

[1] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 558, Buhârî, Tevhid, 37 (VIII, 203).
[2] Cârullah, Zühdî, *el-Mu'tezile*, 6. Baskı Beyrut, 1990, 86-87.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 558. Cehmiyye mensuplarının bir diğer iddiası da Allah'ın kelâm sıfatı üzerinedir. Allah Teala'nın Hz. Mûsa (a.s.) ile konuşmadığını iddia eden bu grup Muhammed b. Yusuf'a göre kâfirdir. Abdurrahman b. Mehdî'de küfre düşen bu kimsenin tevbeye davet edilmesi gerektiğini, tövbe etmeyi reddederse katledileceğini söylemiştir. Râfiza, Kaderiyye, Haruriyye ve Cehmiyye'yi şerli kabul eden Veki' b. Cerrâh, en tehlikelisini Cehmiyye olarak görmektedir. Zira Cehmiyye, Allah'ın Mûsa'ya (a.s.) hitap etmediğini ve imânın kalp ile olduğunu iddia etmektedir. Temiz, Rabia Zahide, *a.g.t.*, 93.
[4] Kıyame, 75/16.

okurdu."[1] Bu rivayeti ile ilgili olarak Kastallânî şöyle demektedir: "Bu hadîste Kur'ân'ın ifade edilmesi, kıraatı sözkonusudur. Çünkü "Kur'ânehû" قرأنه kavliyle Kur'ân'ın kendisini okumak kasdedilmiştir. Kur'ânı okurken dili ve dudakları hareket ettirmek okuyucunun amelidir, karşılığında ecir alacaktır. "biz onu okuduğumuz zaman, okunuşuna uy" ayetinden "fiilin Allah'a izafe edildiği, failin onu emreden olduğu" anlaşılmaktadır. Halbuki okuyan Cibril'dir. İbn Battal'ın dediği gibi bu ayette her müşkil fiilin (inme, gelme gibi)Allah'a nisbeti sözkonusudur. Burada gelme, inme gibi şeyler kendisi için hareket ve intikalin caiz olmadığı bir varlığa izafet edildiğinde, bunların tevilinin de o'nun sıfatına layık şekilde olmasını gerektirir açıklamasını dile getirir. Bu iki hadisin mevsûl ve muallak olarak serdedilmesi, okuyanın okuyuşu kadimdir diyenlere red niteliğindedir. Çünkü, dilin Kur'an okuyuşu Kur'an'dan farklı olup, Kur'an kadim, okuyuş ise mahluktur."[2]

İbnü'l-Müneyyir (ö.683/1284), bu bab başlığıyla Buhârî, Mihnet çekmesine sebeb olan "Kur'an'ın telaffuz'u mahluktur." şeklindeki görüşüne atıfta bulumuştur. Bu tercemeyle, yaratılmışların tilavetinin gizli ve açık olabileceğine işaret ederek, bunların mahluk olduğuna delil getirmiştir açıklamasını yapmıştır.[3] Hasılı Buhârî, 'Kur'an'ın mahluk olmadığını, ama onun telaffuzu gibi fiillerin mahluk olduğunu örnek olarak verdiğimiz bab başlıkarında ortaya koymuştur. Böylece o bir yandan Halku'l Kur'an meselesindeki fikirlerinden dolayı Cehmiyye/Mu'tezile, Kaderiye, Havaric ve Şia gibi hareketlerin görüşlerini reddederken, diğer yandan da Kur'an'ı okumanın, yazmanın ve yazı malzemelerinin mahluk olmadığını savunan Ehl-i hadisi de eleştirmiştir.[4] Buhârî, Kelâmullah ve Halku'l Kur'an tartışmalarındaki aktif katılımı ve farklı görüşü sebebiyle, sıkıntılı günler yaşamıştır. Ancak, meseleye getirdiği bakış açısıyla ve görüşleriyle o, kendisinden yarım asır kadar sonra teşekkül edecek Maturidi kelamının ilk tohumlarını atmış ve onların bilgi kaynaklarını oluşturmuştur.[5] Kastallânî de mezkur rivayetleri, Buhârî'nin fikirlerini destekleyici mahiyette şerhetmiştir.

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 580, Buhârî, Tevhid, 43 (VIII, 208).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 580-581.
[3] İbnü'l-Müneyyir, Nasıruddin Ahmed b. Muhammed el-İskenderi, *el-Mütevari ala Ebvabi'l-Buhârî*, thk. Ali Hasen Ali Abdülhamid, Beyrut, 1. baskı, 1990, 434.
[4] Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 389.
[5] Yavuz, Yunus Şevki, "*Halku Efali'l-İbad"*, DİA, XV, 370.

H. Kader Meselesi

Kader meselesi, her devirde bütün islâm kelamcılarını en fazla meşgul eden itikâdi ve fikri problemlerden biri olmuştur. Bu problem, bir yandan mutlak ilim, mutlak irade ve mutlak kudret sahibi, her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın hakimiyetini, diğer yandan ise âlemde bir şeyler yapmakla görevli olan ve bu görevi de kendisine zaman zaman peygamberler vasıtasıyla bildirilen insanın hürriyetini direkt olarak ilgilendirmektedir.[1] Kader konusu, işte bu iki tarafın rollerini belirlemede düğümlenmektedir.[2] İnsan hürriyeti meselesi, felsefenin olduğu gibi, kelam ilminin de üzerinde önemle durduğu bir konudur. Hukukçu ve politikacıların da meseleye çeşitli açılardan bakışları söz konusudur. Bu husus, hürriyet meselesinin devamlı olduğu ve her zaman güncelliğini koruduğunu göstermektedir.[3] Şunu unutmamak gerekir ki, kader problemi İslam dini ile birlikte ortaya çıkmış bir mesele değildir.[4] Hatta kader, insanlığın problemidir[5] denilebilir. İnsanın yeryüzüne ayak basmasıyla birlikte tâ ilk çağlardan günümüze kadar pek çok filozof ve ilim adamı bu konu üzerinde fikir yürütmüştür. Bu konu her devirde insan zihnini meşgul eden en karmaşık bir problem olmuştur. Böyle olmasına rağmen yine de insan aklının kabullenebileceği bir çözüme ulaşılamamıştır.[6] Yapılan araştırmalarda, kader konusunun islam öncesi Yunan felsefesinde, Yahudilikte, Hıristiyanlıkta, Zerdüştlükte ve cahiliye dönemi Arapları arasında da üzerinde çokça tartışılan bir mesele olduğu ifade edilmektedir. İlk çağ Yunan felsefesinde Sokrat, Eflatun ve Aristo gibi filozoflar insanın sorumluluğunu temellendirmeye çalışırken, Stoacılar insanın hürriyetini ortadan kaldıran bir tutum benimsemişlerdir. Yahudilerden Rabbaniyyun hür irade fikrini savunurken, Karraun fırkası da cebr görüşünü benimsemişlerdir. Hıristiyan geleneğinde de kader konusu tartışmaların ana merkezini oluşturmuş, Nasturiler hür irade fikrini savunurken, Yakubiler cebr görüşünü benimsemişlerdir.[7]

---

[1] Keskin, Halife, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kazâ*, İst., 1997, 7.
[2] Yazıcıolu, M. Sait, *Mâturidi Kelamında İnsan Hürriyeti Meselesi*, AÜİFD, c. XXX, Ank. 1988, 157.
[3] Öner, Necati, *İnsan Hürriyeti*, İst., 1982, 10.
[4] Dağim, Semih, *Felsefetü'l-Kudur fi'l-Fikri'l-Mu'tezile*, Beyrut, 1992, 79.
[5] Akbulut, Ahmet, *Sahâbe Devri Siyasi Hâdiselerinin Kelâmi Problemlere Etkileri*, Ank.,1992, 304.
[6] Gölcük, Şerafeddin, *İslâm Akaidi*, Konya, 1992, 168; Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İst., 1992, 155.
[7] Kubat, Mehmet, *Hasan el-Basrî Hayatı, İlmi Kişiliği ve Kelam İlmindeki Yeri*, İst., 2008, 177.

Kaderci anlayışın İslam toplumunda siyasi, sosyal ve dini yönleriyle tartışılan kader ve ilgili meselelerin gündeme gelme süreci, sahâbe zamanına kadar uzanmaktadır. Kur'an'da kader ve cebri ifade eden ayetlerin bulunmaduğu görülmektedir. Öte yandan daha Hz. Peygamber (s.a.s.) hayattayken, kader konusunun gündemde olduğu ve müşriklerin bu konuda onunla tartıştıkları rivâyet edilmektedir.[1] Evet, kader problemi Hz. Peygamber döneminde meydana gelmiştir. Ancak zamanın kültür seviyesi bu tür konuları felsefi bir sistem içerisinde tartışmaya uygun olmadığından, sordukları her soruyu açıklayan Hz. Peygamber'in aralarında bulunması, bu devirde konu üzerinde fazla durulmadığını göstermektedir.[2] Yine sahâbe dönemi, genel olarak itikadi konuların, özellikle kader konusunun gündeme gelmesi ve tartışılması yönüyle Hz. Peygamber dönemiyle pek bir farklılık arzetmemektedir. İmamet, Hz. Osman'ın katli, Cemel ve Sıffin Savaşları, zekat vermeyenlerin durumu gibi Hz. Peygambe sonrası sahâbenin ihtilâf ettiği meseleler; asıl itibariyle siyasi nitelikte olan konulardır. İşte bu siyasi nitelikli konular ve Hz. Peygamber'in defni, nereye defnedileceği, Ferezdek arazisisinin durumu gibi problemler hariç fikri plânda, ciddi manada tartışmalar oldukça azdır.[3] Ancak genel tutum bu olmasına rağmen, gerek bazı yaşanan olaylar, gerekse konu ile ilgili soruların sorulması kader probleminin az da olsa gündemde olduğu ve tartışıldığını öğrenmekteyiz.[4] Daha sonra ise Hz Osman'ın katledilmesi neticesinde ise artık kader meselesi sesli bir şekilde düşünülmeye ve dozu yüksek bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Tarihin ilerleyen safhalarında kader meselesinin çeşitli boyut ve safhalarda tartışıldığı ve bu konunun siyasi ihtirasa malzeme yapılmasının önemli payı olduğu anlaşılmaktadır.

Buhârî Ehl-i hadisin kader ile ilgili düşünce ve görüşlerini Sahîh'inin Kitabü'l-kader adlı bölümünde dile getirmiştir. Zaten Buhârî Sahîhi'nin bazı bölümlerini bidatçı diye adlandırdığı bazı fırkalara reddiye mahiyetinde oluşturmaya

[1] Özpınar, Ömer, *a.g.e.,* 390. Cahiliye döneminde kaderle ilgili anlayışların var olduğu ve yabancı kültürlerle temasın bunu körüklediğini iddia eden görüşler için bkz. Abdülhamid, İrfan, "*Cebriyye"*, DİA, VII, 205-206; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 108-109.
[2] Yazıcıoğlu, M. Sait, *Mâturidi ve Nesefi'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ank., 1988, 7.
[3] Cengiz, Lütfü, *Emeviler Döneminde Kader Problemi*, SÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1989, 15.
[4] Cengiz, Lütfü, *a.g.t.,* 16

çalışmıştır.[1] Yine Buhârî, kader bölümünü, kaderi reddeden Mu'tezile fırkasına bir reddiye olarak yazmış olması kuvvetle muhtemeldir.[2] Kastallânî de bu rivayetleri, bu babın oluşturulmasındaki gayeye uygun olarak şerhetmiştir.

Örneğin Kastallânî, daha Kader kitabının girişinde Ashabü'l-hadisin kader hakkındaki görüşlerini nakletmeden önce "Senin kavuşacağın mukadderatı yazan kalemin mürekkebi kurumuştur." hadisini nakleder ve akabinde der ki: "Ehli sünnete (Ashabü'l hadis), göre kader takdir manasına masdar olup, Allah'ın eşyayı yaratmazdan önce eşyanın miktarlarını, ahvalini, icad zamanlarını takdir edip bilmesidir. Sabık olan bu ilmi gereğince de onları icad eder. İman, küfür, hayır, şer, menfaat, zarar gibi bütün durumlar Allah'ın ezeli ilmi ve iradesinden sadır olur. Bütün bunların hepsi kendisinden başka ilah olmayan ve yaratıcı bulunmayan Allah'ın kudret ve tesiriyle hasıl olur. O'nun mülkünde, O'nun hüküm ve takdirinden başka hiçbir şey cereyan etmez." Bu konuda Abdülkerim İbnü's Sem'anî (ö. 526/1167), ehli sünnetin görüşünü şöyle özetlemektedir. "Bu konuyu bilmenin en iyi yolu akıl ve kıyası devreye sokmaksızın kitap ve sünnete bağlı kalmaktır. Kim kitap ve sünnetten saparsa o sınırsız sahada hayret ve dalalete düşer ve kalbi mütmain olmayıp şifa bulamaz. Çünkü kader Allah'ın kendisine tahsis ettiği bir sırdır ki onun çektiği bir perde ile Allah onu beşerin akıl ve idrakine kapamıştır. Onu Allah bildirmedikçe ne peygamber ne de yakın melekleri bilir."[3]

Şimdi de rivayetler bağlamında Kastallânî'nin kader meselesine yaklaşımını irdeleyelim. Bir rivayet şöyledir: "Allah onların ne yaptıklarını en iyi bilendir"[4] bab başlığı ile ilgili Kastallânî der ki: "Bu, ehli sünnet mezhebinin, kaderin, Allah'ın hiç bir mahlukatının muttali olmadığı gaybı ve ilmi olduğu görüşünü destekler."[5]

Diğer bir rivayet şöyledir: "Hz. Peygamber'in yaptığı ve sahabilere tavsiye ettigi "La havle vela kuvvete illa billâh"[6] duasında da Kastallânî "Bu kelâm, en-Nevevî'nin de dediği gibi, bir teslim olma isteği ve tefvîz kelimesidir ki, kulun kendi

[1] Buhârî'nin bazı kitaplarını oluşturmadaki amaçları ile ilgili olarak; İbn Hacer'e göre Buhârî, Kitabı tevhid'i Kaderiye ve Cehmiyye'ye, K. Fiteni Hariciler'e, K. Ahkam'ı da Rafiziler'e reddiye olarak yazmıştır. Çakın, Kamil, *Buhârî'nin Mürcie ile İman Konusunda Tartışması*, AÜİF., Ank., 1992, XXXII.,184; Kırbaşoğlu, Hayri, *Ashabü'l-Hadis'in Akaid Edebiyatı*, İsl. Araşt. Derg. sy. V, Ekim, 1987, 80.

[2] Bu konu hakkında yapılan bir çalışma için bkz. Bağcı, H. Musa, *el-Buhârî'nin Kader Konusunda Mu'tezile ile Münakaşaları*, AÜİFD., XLVI. 2005, sy.I., 21-42.

[3] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIV, 3.

[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 11, Buhârî, Kader, 3 (VII, 210).

[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 12.

[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 23, Buhârî, Kader, 7 (VII, 213).

nefsi için hiçbir şeye mâlik olmadığı, bir zarar def etmeye ve bir hayır celbetmeye hiçbir kuvveti bulunmadığı, kuvvetin de ancak Allah'ın kuvveti ve iradesiyle bulunabileceği hakîkatine işaret eder"[1] diyerek, Ehl-i hadisin kader anlayışını çok güzel özetlemiş olmaktadır.

Keza, Hz. Peygamber'in "Şübhesiz Allah Âdem oğlu üzerine zinadan nasibini takdir edip yazmıştır. Şübhesiz Âdem oğlu (ezelde) takdir edilen bu akıbete çaresiz ulaşacaktır."[2] hadisinde Kastallânî der ki: "Hadîsin başlığa uygunluğu, zina ve zina da'vetçilerinin, kul üzerine takdir edilip yazılmış olduğu, bunların kaderin sâbıklığından hâriç olmadığı yönündendir."[3]

Yine Kastallânî, "Felak suresinin ilk ayetlerinin Allah'ın her şeyi yarattığına delalet ettiğini, bu surede, kulun fiilini yarattığını iddia edenlere (Kaderiyye) bir reddiye olduğunu" ifade eder.[4] Buhârî'ye göre hayrın da şerrin de yaratıcısı Allah'tır. Kastallânî'ye göre hayrın da şerrin de yaratıcısı Allah'tır o halde bu bab başlığı ve müteakiben serdedilen hadis ve özellikle Felak suresinin ilk ayetleri Kaderiye'ye red niteliğindedir. Kastallânî bu görüşünü biraz da mantıksal bir çıkarımla şöyle destekler: "Kendisinden sığınılması istenen bir kötülük, kulun kendisi tarafından yaratıldıysa o zaman Allah'a sığınmasının bir anlamı olmayacaktır. Zira ancak kendisinden sığınılan şeyi izale etmeye muktedir olan kimseye sığınmak sahih olur. Yine Kastallânî, iddiasını pekiştirmek için nahiv kaidelerinden yola çıkarak der ki: "Bu ayetteki (من شر ما خلق) ifadesindeki "شر", Şeytanın şerri, cehennem veya Allah'ın yarattığı her şey sahibinin şerri anlamına gelir. Bu ifadedeki 'ما' mevsule 'ma'sıdır, aid zamiri mahzuftur yahut masdariyyedir. Bu durumda mahluk anlamında halk olup halkın şerrinden manasındadır. Dolayısıyla bu sure; Allah'ın hayır ve şerden her şeyin yaratıcısı olduğuna delalet etmektedir. Burada kulun fiilini yarattığını söyleyenlere reddiye niteliğidedir."[5] Mu'tezile'den Allah'ın şerri yaratmadığını savunanlar ise bu ayetteki 'min şerri ma halaka (من شر ما خلق)' daki " شر " tenvinle, "ما خلق" daki 'ما' yı nefiy 'ما' sı kabul etmişlerdir. Bu durumda

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIV, 23.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 27, Buhârî, Kader, 9 (VII, 214).
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 28.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 33.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 33.

onlara göre anlam''Allah'ın yaratmadığı şerden sana sığınırım olur." Kastallânî, bunun batıl bir mezhebe mebni merdud bir okuyuş olduğunu savunur."[1]

Yine Kastallânî, "Eğer Allah'ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidayete ermiş olmazdık."[2] ve "Yahut Allah beni doğru yola iletseydi, elbette Ona karşı gelmekten sakınanlardan olurdum."[3] ayetleri ile ilgili olarak, hidayet konusunda Mu'tezile'nin görüşünü zikredip Buhârî'nin Kader, 16. babını Mu'tezile'ye reddiye anlamında oluşturduğunu ifade eder. Kastallânî'ye göre Mu'tezile mezhebi, Allah'ın enbiya ve evliya için hidayet ve irşad nevinden yaptığı her şeyi, kafirler ve fasıklar için de yaptığını savunmaktadır.[4] Onlara göre mümin ile kafir arasında haklı ile haksız arasındaki imtiyaz, kişinin çalışması ve ihtiyarına göre hasıl olur. Dolayısıyla da kişi kendisini övmesi gerekir. Çünkü imanı kendi çalışmasıyla elde etmiştir ki o iman da onu cennetin derecelerine ulaştıracak ve cehenneme düşmekten kurtaracaktır. Kastallânî ise, Mu'tezile bu düşüncesini eleştirerek insan asla kendi nefsini övmeyip sadece Allah'ı övmesi gerektiğini ve hidayet verenin yalnızca Allah olduğunu ifade etmektedir. Yani ona göre, hidayeti kendi çalışmasıyla elde eden insan olmayıp hidayeti ona veren Allahtır. İnsan fiili dahil her şeyi, yaratan Allah olduğu gibi hidayeti ve dalaleti de veren Allah'tır.[5]

Kastallânî, "Yahut Allah beni doğru yola iletseydi, elbette Ona karşı gelmekten sakınanlardan olurdum."[6] ayetini yorumlarken Şeyh Ebu Mansur'un şöyle dediğini nakleder: "Bu ayette sözü edilen kafir, hidayeti Mu'tezile'den daha iyi bilmektedir. Keza tabiilerine "Allah bize doğru yolu gösterseydi biz de size doğru yolu gösteririk'' diye kafirler de hidayeti çok iyi bilmektedirler. Yani diyorlar ki; Allah hidayeti bize muvaffak kılsaydı ve doğru yolu bize gösterseydi biz de sizi ona çağırırdık. Oysa ki bize dalalet ve azgınlık verildiği için doğru yolu bulmakta muvaffak olamadık. Kastallânî, kafirlerin bu yanlış anlayışlarını naklettikten sonra Mu'tezile'nin bu konudaki anlayışını şöyle ifade etmektedir. "Allah onlara (kafirlere) doğru yolu gösterdi ve başarıyı onlara verdi fakat onlar doğru yola gelmediler. Bu cümle, Mu'tezile'nin hidayet ve delalet konusundaki bakış açısını yansıtmaktadır."

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIV, 33.
[2] A'raf, 7/43.
[3] Zümer, 39/57.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 38.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XIV, 38.
[6] Zümer, 39/57.

Sonuç olarak Kastallânî, kafirlerin hidayet konusundaki tavırlarını eleştirdiği gibi Mu'tezile'nin kader anlayışını şu sözlerle reddetmektedir: "Ehl-i sünnet mezhebine göre; Allah iman ve küfürden murad ettiği şeyi kulların iktisabına muktedirdir ve Kaderiyye'nin iddia ettiği gibi bu iman ve küfrün kullar tarafından yaratılması söz konusu olamaz."[1]

Buhârî, kader meselesini ve buna bağlı olarak kulların fiillerinin yaratılıp yaratılmadığı meselesindeki görüşlerini başka kitab ve bablarda da dile getirmiştir. Mesela, "meşîet ve irade bâbında"[2] "sizler ancak Rabbinizin dilemesi sayesinde bir şeyi dileyebilirsiniz"[3] ayeti ve diğer bazı ayetlerinin[4] tefsirlerinde de kullarının tüm fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını ve Allah dilemedikçe de hiç kimsenin bir şey yapamayacağını söyler. Ayrıca irade, meşiet[5] sıfatlarının Allah'ın sıfatlarından olduğunu, böylelikle O bir şey dilemedikçe hiç kimsenin bir şey yapamayacağını söyler. Kastallânî de ilgili yerlerde Buhârî'nin fikirlerini desteklemektedir. [6]

Yine Kastallânî, "Allah'a eşler koşmayın."[7] O'na ortaklar koşuyorsunuz. O, Âlemlerin Rabbi'dir.'[8]; "Onlar Allah ile beraber başka bir ilaha kulluk etmezler."[9]; "And olsun, sana ve senden önceki peygamberlere de şöyle vahyedildi. Eğer Allah'a ortak koşarsan, elbette amelin boşa çıkar. Hayır. Yalnız Allah'a ibadet et ve şükredenlerden ol."[10] İkrime: "Onların çoğu Allah'a ortak kılıcılar olarak Allah'a îmân ettiler, dedi. "And olsun ki, onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan, elbette Allah derler. öyleyken nasıl döndürülüyorlar."[11]And olsun eğer onlara: "Gökleri ve yer'i kim yarattı?' diye sorarsan, elbette 'Allah derler."[12] …. "Sıdk", Kur'ân'dır; onu tasdik eden de mü'min'dir. O, kıyamet gününde: Bu bana verdiğin, benim de

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIV, 38.
[2] Buhârî, Tevhid, 31 (VIII, 190).
[3] İnsan, 76/30.
[4] Ali İmran, 3/26; Kehf, 18/23; Kasas, 28/56; Bakara, 2/158.
[5] Bilindiği gibi Mu'tezile ve Şia, Allah'ın irade sıfatının hâdis ve zâti değil, fiili sıfatlardan olduğunu iddia ederek, bu sıfatın Allah'a ancak mecâzi manada nispet edilebileceğini söylemişlerdir. Bu fırkalar, irâdenin, illa fiili gerektirmediğini, zira emir demek olduğundan Allah'ın kullarına kötülüğü ve günahı İrade etmeyeceğini iddia emişlerdir. Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 401.
[6] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 506-507.
[7] Bakara, 2/22.
[8] Fussilet, 41/ 9.
[9] Furkan, 25/ 68.
[10] Zumer, 39/65-66.
[11] Zuhruf, 43/87.
[12] Zümer, 39/ 38.

içindekilerle amel ettiğim Kitâb'dır[1] babında Kastallânî şöyle açıklamalarda bulunmaktadır: "İbn Battal'a göre, Buhârî'nin bu babdaki maksadı, fiillerin hepsinin Allah Taâlâ'ya nisbetini isbâttır. Bu fiiller, mahlûklar tarafından hayır yâhud şerr olsa da müsavidir. Bunların hepsi Allah için mahlûktur, mahlûk için kesbdir. Halktan hiçbir şey Allah'tan başkasına nisbet edilmez. Edilirse o bir ortak, eş, ve fiilin O'na nisbetinde Ona müsavi olmuş olur. Yüce Allah kullarına bu mühim iş üzerine zikredilen âyetlerle ve eşleri ve beraberinde duâ edilmiş ilâhları açıkça nefyeden diğer âyetlerle tenbîh edip uyarmıştır."[2]

Yine Kastallânî der ki: "Burada bu babtan maksad, kişi kendi fiilini yaratır olduğunu iddia edenlere red vardır. Aynı zamanda kişinin kudreti asla yoktur diyen Cehmiyye'ye[3] de red vardır. Yine Allah'ın kudreti yoktur diyen Mu'tezileye de red vardır.[4] Ancak Allah yaratır kul kesbeder, bu, Eşarî'lerin görüşüdür."[5]

Böylece Kastallânî, Buhârî'nin kader meselesindeki görüşlerini, başta Kitâbü'l-Kader olmak üzere sahih'inin çeşitli bölümlerinde ortaya koyduğu üzere, Ashabü'l-Hadis'in imân, küfür, hayır, şer… gibi bütün fiillerin Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğu ve hiç bir şeyin onun emri ve isteği olmadan gerçekleşmeyeceği şeklindeki kader anlayışına uygun şerh ederek desteklemiş ve böylelikle yaygın olarak Ehl-i sünnetin görüşlerini savunmuş ve Mu'tezile, Cebriye… gibi mezheplerin kader konusundaki görüşlerini tenkit etmiş ve reddetmiştir.

I. Fiten Hadisleri

Kastallânî'nin fiten rivâyetlerinin şerhinde rivâyetlere, lafız eksenli bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. Şöyle ki o, bu tarz rivâyetlere yaklaşımında rivâyetler ile meydana gelen olayları karşılaştırarak bu rivâyetleri nübüvvet

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 572-573.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 574.
[3] Burada yeri gelmişken, hadis edebiyatında kullanılan Cehmiyye tabiriyle, genel olarak Mu'tezile kastedildiğine işaret edilmelidir. Ashabü'l-Hadis tarafından, özellikle hicri 3. asrın ilk çeyreğinden sonra, sıfatları nefyettiği ve Kur'an yaratılmışlığını savunduğu için Mu'tezile, Cehmiyye olarak anılmıştır. Bu sebeble, Ahmed b. Hanbel, başta olmak üzere Ashabü'l-Hadis'in ileri gelenlerinin reddiye olarak telif ettikleri kitaplarda, Cehmiyye ile kasdettikleri Mu'tezile olmuştur. Hadisçilerin , Mutezil'ye Cehmiyye demelerinde, Cehm b. Safvan (ö.128/745) ile Mu'tezili kelamcıların metot ve görüş birliği etkili olmuştur. Ahmed Mahmud Subhi, *Fi İlmi'l-Kelam, Dirase Felsefiye li Arai'l-Fıraki'l-İslamiyye fi Usuli'd-Din* , Beyrut, 1985, I, 173.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 574.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 574.

alametlerinden sayar. Kastallânî, ilk olarak "fiten" kelimesinin anlamını vermekle konuya giriş yapar.

"Fiten, "Fitne"nin cem'idir. Fitne, imtihan, mihnet, azâb, şiddet ve her türlü mekruh ma'nâsındadır. Küfür, günâh, fısk, fucûr, musîbet ve bütün günâhlara da "Fitne" denir. Eğer bu Allah tarafından olmuşsa, hikmet üzere olmuştur. Allah'ın emri olmaksızın insanlar tarafından olmuşsa bu, kötülenmiştir. Allah insanları fitne çıkarmakla kötülemiş ve "fitne ölümden daha ağırdır"[1] ayetiyle yermiştir."[2] Daha sonra Kastallânî, rivayetleri şerhetmeye başlar.

Örneğin, Üsâme b. Zeyd (r.a.)'in rivayet ettiği bir hadis şu şekildedir: "Peygamber (s.a.s.) yüksek bir yerden Medîne evleri arasından yükselen evlere baktı da: "Benim görmekte olduğum fitneleri sizler görebiliyor musunuz?" buyurdu. Sahâbîler: Hayır, dediler. Resûlullah: "Şüphesiz ben, evlerinizin aralarına dökülen fitne ve felâket mahallerini, şiddetli yağmur sellerinin açtığı yarlar gibi (gözümle) görüyorum."[3] buyurmuştur. Kastallânî bu rivayetle ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: "Peygamberimize bu görme işi keşif yolu ile bildirilmiş, onu, kendi gözleri ile olmuş gibi görmüştür. Peygamber'in bu haberi de aynen meydana gelmiştir. Hz. Osmân'ın şehîd edilmesiyle başlayan bu fitneler, musîbetler aralıksız devam etmiş, Cemel, Sıffîn, Nehrevân harbi ile Sıffin savaşı olmuş, tahkim meselesinden dolayı kıtal ve ölümler meydana gelmiştir."[4] Kastallânî biraz lafız farklılığı olsa da aynı konu ile ilgili başka yerde de, Hz. Peygamber'in "Hz. Osman'ın şehit edilmesine işaret ettiğini ve bunun da peygamberlik alameti olduğunu söyler."[5]

Yine bu bağlamda, Ebû Musa'dan nakledilen bir rivayet de şöyledir: "Ebû Mûsâ (r.a.) Medîne bahçelerinden bir bahçe içinde Peygamber (s.a.s.)'in beraberinde bulunmuştur. Oradaki kuyunun başında otururlarken, Peygamber'in elinde bir deynek vardı. Peygamber bu deynekle su ile çamur arasına vurarak düşünüyordu. Bu sırada bahçenin kapısına bir adam geldi ve içeriye girmek için kapının açılmasını istedi. Peygamber, Ebû Musa'ya: "Kapıyı aç ve o geleni cennetle müjdele!" buyurdu. (Ebû Mûsâ dedi ki:) Ben gidip gördüm ki, o Ebû Bekr'dir. 'Hemen ona kapıyı açtım

[1] Bakara, 2/191.
[2] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 3.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 14, Buhârî, Fiten, 4 (VIII, 88-89).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 14.
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, IV, 482.

ve kendisini cennetle müjdeledim, Ondan sonra başka bir adam bostân kapısının açılmasını istedi. Peygamber yine: "Ona kapıyı aç ve kendisini cennetle müjdele!" buyurdu. Gidip baktım ki, o Ömer'dir. Ona da kapıyı açtım ve cennetle müjdeledim. Bundan sonra başka bir adam kapının açılmasını istedi. Peygamber dayanmış vaziyette idi, oturdu da: "Ona da kapıyı aç ve kendisine isabet edecek-yâhud: Meydana gelecek- musibetlere, belâlara karşı cennetle müjdele!" buyurdu. Ben gidip gördüm ki, o Osmân'dır. Ona da kapıyı açtım ve cennetle müjdeledim de Peygamber'in söylemiş olduğu "İsabet edecek belâlara karşı" sözlerini kendisine haber verdim. Osman: (Peygamber'in haber verdiği belâlara sabretmenin acılığına karşı) kendisinden yardım istenecek olan ancak Allah'tır! dedi."[1] Bu rivayetle ilgili olarak Kastallânî şu açıklamayı yapmaktadır: "Peygamber'in (s.a.s.), Osmân hakkında söylediği belâlar, onun şehîd edilmesi faciası ile gerçekleşmiştir ki, bu, peygamberlik alâmetlerinden olan bir bilgidir."[2]

Yine, "Fitne doğu cihetindedir babında." ise Peygamber (s.a.s.) minberin yanında ayağa kalktı da (doğuyu işaret ederek iki kerre): "Fitne şu taraftadır, fitne şu taraftadır: Şeytânın boynuzunun doğduğu yerdedir-yâhud: Güneşin boynuzunun doğduğu yerdedir."[3] buyurmuştur. İbn Ömer (r.a.) tahdîs etti ki, o: Resûlullah (s.a.s.) gündoğusu tarafına yönelmiş olduğu hâlde: "Dikkat edin! İyi biliniz ki, fitne işte bu taraftadır; şeytânın boynuzunun doğduğu yerdedir!" buyururken işitmiştir.[4] Bu rivayetler ile ilgili olarak da Kastallânî şu açıklamalara yer vermektedir: "Hz. Peygamber, o zamanlar, doğudan bir küfür ehlinin olacağını söylemiş ve Peygamber bu hadîslerde meydana gelecek fitnelerin, musibetlerin çıkış yerini, cihetini bildirmiştir. Cemel ve Sıffin savaşları burada olmuş Hariciler, Necd ve Irak'ta görülmeye başlanmış olup bunun aslı ve tüm olayların sebebi de Hz. Osman'ın katlidir." Kastallânî devamında şöyle demektedir: "Bu da, peygamberimizin nübüvvetinin bilgilerinden bir bilgidir."[5]

Diğer bir rivayet şöyledir: "Ebû Hureyre (r.a.)'den tahdîs edildi ki, Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "İki büyük ordu birbiriyle harb etmedikçe kıyamet kopmayacaktır. Bu iki camianın ikisi de bir iddiada oldukları hâlde, aralarında büyük

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XIII, 251, Buhârî, Edeb, 119 (VII, 122-123).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XIII, 252.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 46, Buhârî, Fiten, 16 (VIII, 95).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 46, Buhârî, Fiten, 16 (VIII, 95).
[5] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 47. Karş: İbn Battal, *Şerhül Buhârî*, X, 41.

bir harb olacaktır. Otuza yakın yalancı mel'ûn Deccâller türemedikçe kıyamet kopmayacaktır. Bu Deccâllerin hepsi: 'Ben Allah'ın Resûlüyüm! iddiasında bulunacaktır. Yine ilimler inkıraza uğramadıkça, zelzeleler çoğalmadıkça, zaman tekaarub edip gece-gündüz bir olmadıkça, fitneler zuhur etmedikçe, herç, yani adam öldürme vak'aları çoğalmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Yine aranızda mal çoğalıp sel gibi akmadıkça, hatta mal o derece çoğalacak ki, mal sahibi malının zekâtını kim kabul eder diye endişelenecek, hattâ mal sahibi bâzı kimselere zekât vermek isteyecek, fakat zekât arzettiği kimse 'Benim zekâta ihtiyâcım yok' diyecek; işte bunlar olmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Yine halk yüksek binalar yapma yarışına çıkmadıkça ve bir kimse ölen bir kimsenin kabri yanından geçerken 'Keşke bunun yerinde ben olaydım!' diye ölümü temenni etmedikçe kıyamet kopmayacaktır. Yine böyle güneş batı tarafından doğup insanlar bu (âdete aykırı) hâdiseyi görünce toptan îmân edecekler. Fakat 'Bu îmân, evvelce îmân etmemiş olan yâhud îmânında hayır ve fazilet kazanmayan kimselerin îmânları kendilerine fayda vermeyeceği bir zamandır' kıyamet şübhesiz kopacaktır. Hem de (alım-satım için) satıcı ile alıcı aralarında elbise açacaklar da satış-alış tamam olmadan ansızın kıyamet kopacak ve o elbisenin dürülmesi mümkün olmayacaktır. Yine muhakkak kıyamet kopacaktır. Hem de sağmal devesinin sütünü sağıp gelen kişiye sütü içmek nasîb olmayacak, hem de kişi havuzunu sıvayıp tamîr edecek, fakat kıyamet ansızın kopacak da havuzun suyunu kullanmak nasîb olmayacak. Kıyamet muhakkak kopacak, hem de yemek yemekte olan kişi lokmasını ağzına götürecek, kıyamet ansızın kopacak da o lokmayı yutmak nasîb olmayacak."[1] Kastallânî, buradaki "iki grubtan maksat Hz. Ali ve beraberindekiler ile Muaviye ve taraftarlarıdır[2] buradaki iddia, davaları bir, yani dinleri birdir"[3] demektedir. Yine malın çoğalması ile ilgili olarak Kastallânî şu açıklamayı yapar: "Aranızda mal çoğalmasından kastedilen, sahâbe dönemi olup, fetihlerden ve bunun neticesinde Fars ve Rum ehlinin mallarının kendi arasında paylaşımıdır." Zekat verilecek kimsenin bulunmaması ile ilgili olarak da "bu zaman, Ömer b. Abdülaziz'in devridir ki o zamanlar kişi, sadaka verecek kimseyi bulamıyordu."[4]

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 79, Buhârî, Fiten, 25 (VIII, 101).
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 79.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 81.
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 81.

Yine "Zelzeleler çoğalmadıkça" bahsinde ise Kastallânî, "Kuzeyde, doğuda ve batıda çok zelzeleler olmuştur, hatta Müslümanlara ait bir Rum diyarında 13 ay süren bir zelzele meydana gelmiştir.[1] Bu sayılan şeylerin hepsi, kıyametin kopmasından önce meydana gelecek alâmetlerdir. Bunlar kıyametin kopmasının yaklaştığına delâlet ve işaret ederler. Son taraftaki alâmetler ise kıyametin ansızın kopacağını gösterir. Bunların en sür'atlisi ise lokmanın ağıza kaldırılıp yutulmamasıdır"[2] demektedir.

Aynı şekilde istikbale yönelik olarak nakledilen bir rivayet şöyledir: Ebû Sa'îd el-Hudrî, Hz Peygamber (s.a.s.)'in şöyle buyurduğunu nakleder: "…Dünya da bir dost edinseydim Ebu Bekr'i seçerdim."[3] Bu rivayetle ilgili olarak Kastallânî şöyle demektedir: "Burada, Ebu Bekir es-Sıddık'ın Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonra halife olacağına delalet vardır."[4]

Genel olarak Kastallânî, fiten hadisleri ile ilgili olarak, lafız eksenli bir çizgi takip etmiş ve hadislerde zikredilen mevzû' ile olayları, gerek tarihi gerekse de coğrafi olaylarla rivâyetler arasında karşılaştırmalar yaparak bunları, nübüvvet alametleri olarak kabul eder.

[1] Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, XV, 81.
[2] Kastallânî, *a.g.e.*, XV, 83.
[3] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 143, Buhârî, Salât, 80, (I, 119-120).
[4] Kastallânî, *a.g.e.*, II, 144-145. Genel olarak hilafet ve daha sonraki saltanat ile ilgili rivâyetler bu bu rivâyetlerin tedkik ve tenkidi içn bkz. Canikli, İlyas, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis, (Sünni Hadis Literatüründe Hilafet Problemi)*, Ank., 2006.

SONUÇ

Sahîh-i Buhârî, genel olarak Müslümanlar tarafından Kur'an'dan sonra en sahih kitap olarak görülmüştür. Bu yönüyle eser, Müslüman dünyasında kazandığı itibardan dolayı üzerine en çok çalışma ve en çok şerh yapılan eser konumuna gelmiş ve bu şerhlerin sayısının ikiyüz civarında olduğu bilinmektedir. İşte bunlardan biri de Kastallânî'nin (ö.923/1517) yazdığı İrşâdü's-Sârî li-şerhî Sâhîhi'l-Buhârî adlı şerhidir.

Kastallânî'nin yaşadığı Memlükler dönemi, oldukça parlak kültürel ve ilmi hareketliliğe sahne olmuştur. Memlükler, İslâmi ilimler ve İslâm kültür tarihi için emsalsiz bir miras bırakmışlardır. Bu dönemde yetişen alimler farklı alanlarda birçok eser bırakmışlardır. Başta Şâfi'î alimler olmak üzere daha birçok alim, eşsiz eserler meydana getirmişilerdir. Kastallânî de bu dönemde birçok eser yazmıştır. Şâfiî âlimler arasında yer alan Kastallânî, İrşâdü's-Sârî'' adlı şerhini tam da bu zamanda meydana getirmiştir.

Kastallânî, iki Hac ziyareti dışında Mısır'dan ayrılmamış ve ilim tahsil etmiştir. Yaptığı Hac ziyaretlerinde bile bazı hocalardan istifade etmiştir. O'nun Mısır'ın dışına çıkmaması, Şâfiî mezhebinin etkisinde daha çok kalmasına sebeb olmuş olabilir. Kastallânî, şerhini oluştururken Memlük döneminin önemli kütüphanelerinden faydalanmış, bu durum da onun temel kaynakları kullanmasına vesile olmuştur.

Hadis alanında Kütübü Tis'a başta olmak üzere hadislerin yer aldığı temel kaynakların yanı sıra diğer alanlarda meydana getirilmiş eserlere atıflarda bulunmuştur. Kastallânî, şerhinde sekiz yüz civarında kaynaktan faydalanmıştır. Kastallânî'nin şerhinde en çok atıfta bulunduğu kişi İbn Hacer ve onun şerhi olan Fethü'l-Bârî adlı şerhidir. Yine Kirmânî, İbn Battal, Aynî ve daha birçok şerh; ağırlıklı olarak Şâfiî alimler başta olmak üzere diğer mezheplere mensup alim ve eserlerinden faydalanmıştır.

Şerhe bir mukaddime ile başlayan müellif, burada hadisin ve muhaddisin değerini, bu ilmin tedvin ve tasnifini anlatır, bazı hadis ıstılahlarını izah eder. Buhârî'nin Usül ve metodunu gösterir. Sonra bu eser üzerinde söylenenlerin münakaşasını yapar, musannıfın biyografisini verir, sonra şerhe girişir.

Özellikle mukaddimede Kastallânî, Sahîhayn'da tenkit edilen hadisleri altı kısımda inceleyip yapılan bu tenkitleri İbn Hacer'in ''Hedyü's-Sârî'' adlı eserinden özetle cevaplamaya çalışmaktadır. Yine Kastallânî, Şâfiî mezhebine bağlı bir alim olup Şâfiî hocalardan istifade etmiştir. Bu durum da onun Şâfii alimlerin etkisinde kalmasına, daha çok Şâfii alimlerin kaynaklarından faydalanmasına ve eserlerinde doğal olarak daha çok Şâfiî âlimlerin görüşlerine yer vermesinde etkili olmuştur. Özellikle Kastallânî, hocası Sehâvî'nin etkisinde kalmış, adeta o zamanlar Sâfiî geleneğinin bir temsilcisi olmuştur. Yine O, Suyûtî-Sehâvî çekişmesinde hocası Sehâvî'nin yanında yeralmıştır. Aynı zamanda Suyûtî-Kastallânî arasında da çekişmenin var olduğu gözlenmektedir. Kastallânî, İbn Hacer ve Hanefi bir alim olan Aynî'nin tartışmalarına değinmiş ve tercihlerini her zaman İbn Hacer'den tarafa kullanmıştır.

Şerhte gözlenen ve belki de şerhi diğer şerhlerden ayıran en önemli özelliklerden biri Buharî'nin nüshalarındaki farklılılara işaret etmesidir. Kastallânî, bu farklılıklara, rivâyetin anlamında bir değişiklik meydana getirmemesi durumunda bile işaret etmiştir.

Kastallânî'nin Buhârî'nin senedlerine yaklaşımında, savunmacı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Kastallânî, senedde geçen ravileri çeşitli yönlerden değerlendirmelere tabi tutmuştur. Bunlardan ilki, ravilerin cerh ve ta'dili konusudur. Kastallânî, "küllühüm udûl" prensibinden hareketle sahâbeyi tenkit dışı bırakmakta ancak, diğer bazı ravilerin cerhedildiğini söylerken, bazen bu cerhin doğru olmadığını söyleyerek onları ta'dil etmiştir. Birkaç rivâyet hariç şerhinin genelinde ravileri savunmaya ve bu bağlamda ravileri tevsik edici lafızlarla değerlendirmeye ve başka münekkidler tarafından yapılan tenkitleri geçersiz kılmaya çalışır. Yine Kastallânî'nin senedle ilgili olarak yaptığı diğer değerlendirme ise, ravilerin isimleri hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Ravilerin tabakalarını, vefat tarihlerini, hocalarını, talebelerini, arkadaşlarını vs... zikretmiştir.

Kastallânî'nin metinlerdeki şerh metoduna baktığımız zaman, büyük emek harcadığını görmekteyiz. Burada O, rivayetlerin lafzî manalarını ve hadislerin muhtevalarını açıklamak suretiyle şerhini zenginleştirmiştir. Binaenaleyh hadislerde geçen garib kelimeleri açıklar, kelimeleri incelerken öncelikle bazı fiillerin

hadislerdeki manasını vermiş, hadislerin ihtiva ettiği cümleleri nahiv açısından incelemiştir.

Kastallânî, özellikle fıkhi hadisler bağlamında, ağırlıklı olarak Şâfi'î âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Bununla beraber diğer görüş ve mezheplere de yer vermeyi ihmal etmez. Kastallânî'nin kadılık yaptığı medreselerde, dört mezhebe yönelik eğitimin verildiği göz önüne alındığı zaman, özellikle ahkâm hadisleri üzerinde fıkhî açıdan geniş olarak durmakta ve fıkhî meselelere girmektedir. Fıkhi hadisler bağlamında, rivayetler hakkında mezheplerin farklı görüşlerini nakleder. Çoğu zaman kendi mezhebini ön plana almakta ancak zaman zaman diğer mezheplerin görüşlerini de tercih etmiştir. Akla gelebilecek fıkhî incelikleri de ihmal etmemektedir. Bu bağlamda eser, adeta bir fıkıh kitabı görünümü arz etmektedir.

Kastallânî, hadisleri tahlil ve şerh ederken hadislerin kelime, dil, lafız ve muhteva açıklamalarına hassaten önem vermekte, her şârihin yaptığı gibi şerhinde hadislerin âyetlerle olan ilişki ve bağlantılarına dikkat çekmektedir. Yöntem olarak, hadislerle açıklama yoluna gitmektedir. Hadislerin dil, lafız ve muhteva açıklamalarında başta sahâbe ve tâbiîn olmak üzere pek çok âlimin görüşüne yer vererek hadislerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda, hadislerdeki edebi sanatlara da işaret etmekte ve bu tür hadisler üzerinde de durmaktadır.

Kastallânî'nin, bazı hadis metinlerine olan yaklaşımında ise, Sahîh'i Buhârî'ye yönelik metinleri zaman zaman irdelediğini ve bu bağlamda metin tenkidi yaptığını görmekteyiz. Bu tenkitler, bazen rivâyetlerde meydana gelen tashif, idrac ve kalb gibi usül yönünden yapılan tenkitler olabileceği gibi, muhteva bakımından rivâyetlerde geçen tarih ve isimler ile ilgili bilgilerin yanı sıra bazı ravilerden kaynaklanan lafız hatalarına da temas etmektedir.

Kastallânî'nin hadis-sünnet anlayışı çerçevesinde hadis-sünnet özdeşliği konusu, hikmet-sünnet ilişkisi ve Hadis Usulü ile ilgili değerlendirmelerinde İmam Şâfiî'nin ve Şâfiî geleneğin adeta temsilcisi olmuştur.

Kastallânî, zahirde birbirine zıt gibi görünen hadisler üzerinde durmakta, bu rivayetleri te'vil ederek daha çok cem yoluyla halletmekte, neshin vâki olduğu hadislere işaret etmekte ve rivayetler arasında tercihini yapmaktadır.

Kastallânî'nin aynı zamanda kelamcı olmasından dolayı, onun kelâmî görüşlerinin bilinmesi açısından önem arzetmektedir. Onun kelâmî görüşleri de, Ehl-i

sünnet geleneğinin savunulması ve diğer itikadi mezheplerin görüşlerini de reddetmesi açısından ayrı bir yere sahiptir. Kastallânî, ilgili rivâyetlerde daha çok Buhârî'nin ilgili babı oluşturmadaki amacına matuf olarak şerhetme eğiliminde olmuş ve diğer bid'at görüş ve mezheplerin görüşlerini reddetmiştir.

Kastallânî'nin fiten hadislerine olan yaklaşımında, Hz. Peygamber tarafından geleceğin mucizevî şekilde bilindiğine kanaat getirip rivâyette nübüvvet alametini görme gibi bir yaklaşım içinde olduğu gözlenmektedir.

Kıyamet gününe kadar gelecek olan bütün Müslümanlara hatta insanlara faydalı olabilmek için emek harcayan, eserler meydana getiren bütün alimlerimizi ve yine üzerinde çalışma yaptığımız Kastallânî ve onun eserlerini de minnetle anıyoruz.

KAYNAKLAR

- Abdülazim ed-Dîb, *Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn*, DİA, VIII.
- Abdülhamid, İrfan, *Cebriyye*, DİA, VII.
- Abdülhayy b. El-İmad el- Hanbeli, *Şezerâtü'z- Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, I-VIII, Beyrut, trhs..
- Ahmed b. Hanbel, *er-Redd ale'l-Cehmiyye ve'z-Zanâdıka*, thk., Abdurrahman Amîre, Riyad, 1982.
- Akseki, Ahmed Hamdi, *İslam Dini*, 33. bs. Nur yay., Ankara, 1989.
- Ahlwardt, Wilhelm, *Verzeichnis-Arabischen Handschriften*, I-X, Newyork, 1980.
- Ahmed Hasan, *İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi,* Çev: Haluk Songur, İst., 1999.
- Akbaş, Bahattin, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.
- Akbulut, Ahmet, *Allah'ın Takdiri-Kulun Tedbiri*, AÜİFD. C. XXX , 1992.
- _____, *Sahâbe Devri Siyasi Hâdiselerinin Kelâmi Problemlere Etkileri*, Ankara, 1992.
- Akdokur, Fatma, *Tehzîbu'l-Âsâr" Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği*, AÜSBE (Yayınlanmamış Doktora tezi), Ankara, 2010.
- Akgündüz, Ahmet, *Debûsi*, DİA IX.
- Akoğlu, Muharrem, *Mihne Hadiseleri ve Mu'tezile'nin Tarihi Seyrine Etkisi*, EÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2001.
- Aksan, Doğan, *Anlambilim*, Engin Yayınevi, Ankara, 1999.
- Aktepe, İshak Emin, *İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, İstanbul, 2010.
- _____, İshak Emin, *Şâfiî Öncesinde ve imam Sâfiî'de Sünnet*, MÜSBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2005.
- Aktan, Ali , "*Memlük-Haçlı Münasebetleri*", Türk Dünyası Araştırmaları, 106, Şubat, 1997.

- Altıntaş, Ramazan, *İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, Pınar Yay., İst, 2003.
- Altundağ, Mustafa, *Müfessir el-Vahidi ve 'Fedâilu's-Suver' adlı Kitabı*, MÜSBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst. 1988.
- Apaydın, H. Yunus, *Karâfî Şehâbeddîn* , DİA, XXIV.
- _____, *İbn Abdüsselâm, İzzeddin*, DİA, XIX.
- _____, *İbn Abdüsselâm, İzzeddin*, DİA, XIX.
- Arslan, Ahmet Turan, *Askerî, Ebû Hilâl*, DİA, III.
  _____, *Ezherî*, DİA, XII
- Arslan, Gıyaseddin, *Şâfiî'nin Kur'an Okumaları*, İstanbul, 2004.
- Aslan, Recep, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007.
- Aşıkçı, Kazım, *Ebu Ubeyd ve Garibu`l-Hadis'indeki Dile Dair Açıklamaların Tahlili,* UÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2001.
- Âşıkkutlu, Emin, *İbn Ebû Şeybe, Ebû Ca'fer*, DİA, XIX.
- _____, *Buhârî Döneminde (III/IX. Asır) imanla ilgili Yaklaşımlar ve Sahih'inin İman Bölümü Çerçevesinde Buhârî'nin iman Yaklaşımı",* MÜİFD, 2000.
- _____ , *İbn Kurkul,* DİA, XX
- _____, *İbn Ebû Şeybe, Ebû Ca'fer*, DİA, XIX.
- Aşur, Said Abdülfettah, *Ezher*, DİA, XII.
- Ateş, Ali Osman, *Dimyâti, Abdülmü'min b. Halef*, DİA, IX.
- Aybakan, Bilal, *Sübkî, Tâceddin*, DİA, XXXVIII.
- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İstanbul, 1992.
- Aygün, Abdullah, *Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer*, DİA, XXXVI.
- Aytekin, Arif, *Babertî*, DİA, IV.
- Azamat, Nihat, *Fütûhu'l-gayb*, DİA, XIII.
- el-Azamî, M. Mustafa, DİA "Buhârî", VI.
- _____, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, Terc: Recep Çetintaş, İst., 2010.
- Bacuri, Şeyh İbrahim, *Haşiyetü'l-Bacuri Ala Şehü İbni'l-Kasımi'l-Gazzi*, I-II, Diyarbakır, 1974.

- Bağcı, H. Musa Bağcı, *Hadis Metodolojisinde Sahihu'l-Buhan'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen ilk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi*, AÜİFD. XL. V (2004).
- _____, *Hadis Rivâyetinde Sahâbenin Kavrama ve Nakletme Sorunu -Hadis Metodolojisinde Sahâbenin Zabtı*, Ankara, 2004.
- _____, *el-Buhârî'nin Kader Konusunda Mu'tezile ile Münakaşaları,* AÜİFD. XLVI. 2005.
- Bağcı, Mehmet, *İslam Mezheplerinde İman Ve Büyük Günah Problemi*, MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008.
- Bağdadî, İsmail Paşa el- Bağdadi, *Hediyyetü'l Arifin ,* I-II, Tsh. Kilisli Rıfat Bilge; İbnü'l Emin Mahmut Kemal, İstanbul, 1951- 1955.
- Baktır , Mustafa, *İbn Melek,* DİA, XX.
- _____, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, (Doçentlik Tezi), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum, 1988.
- Baltacı, Ahmet, *İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir,* DİA, XX.
- _____, *İbn Rüşd*, DİA, XX.
- Barthold, W., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (çev: Fuad Köprülü), Ankara, 1963.
- Başaran, Selman, *İbn Hazm ve Hadisteki Metodu*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1977.
- _____, *Ebû Bekir eş-Şâfiî*, DİA, X.
- Bayar, Fatih, *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi,* UÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2008.
- Bayraktar, İbrahim, *İlmî ve Edebî Açıdan Hadis*, İzmir, 1993.
- Bayraktutar, Muammer, *İmam Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadis/Sünnet Yorumu*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.
- Bebek, Adil, *İbn Âiz*, DİA, XIX.
- Benli, Mehmet Sami, *el-Mufassal*, DİA, XXX.
- ____, *İbn Zafer*, DİA, XX.
- Bereke, Abdülfettâh Abdullah, *Hakim et-Tirmizî,* DİA, XV.
- Beyhaki, *Kitabu's-Suneni'l-Kebir,* I-X, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

- Bilen, Mehmet, *İbn Hacer'in Buhârî'ye Yöneltilen İtirazlara Verdiği Cevaplar*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004.
- Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* (Belâğat), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989.
- Bilici, Mustafa, *İbn Malik Ve Şevâhidü't-Tavdih Ve't-Tashih Adlı Eseri*, SÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2008.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah ilmi Kelam,* Bilmen Yay., İstanbul 1972.
- _____, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu,* I-VIII, İstanbul,
- Boyacılar, Nureddin, *İbnü'l-Cevzî'nin Hadisteki Yeri ve Metodu*, AÜSBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Ankara*, 1978
- Boynukalın, Ömer, *Hafız Abdülgani el-Ezdı'nin "el-Ğavamız ve'l-Mübhemat Adlı Eseri,* MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1991.
- Bozkurt, Nahide, *Mu'tezile'nin Altın Çagı, Me'mûn Dönemi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002.
- Brockelmann, *Kastallânî*, MEB. İslam Ansiklopedisi, VI.
- Buhari, Ebu Abdillah Muhammed b. Đsmail, el-Camiu's-sahih, I-VIII, Çağrı Yay. İstanbul 1992
- Bursa'lı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, I-III, İst. 1333.
- Canikli, İlyas, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis, (Sünni Hadis Literatüründe Hilafet Problemi*), Ankara, 2006.
- Câsim, Leys Suûd , *Abdülber en-Nemerî,* DİA, XIX.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usülü*, Ankara, 1998.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhâh Tâcü'l-lüğa ve sıhâhu'l-arabiyye*, Thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, I-V, 3.baskı, Baskı yeri yok, 1982.
- Coşkun, Selçuk*, Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük*, Ankara, 2003.
- el-Cuveynî, İmamu'l-Haramayn Ebu'l-Muallâ Abdulmelik, *el-Burhân fî Usûli'l- Fıkh,* I-II, thk. Salah b. Muhammed b. Uvayda, Beyrut, 1997.
- _____, *İnanç Esasları Kılavuzu, Kitâbü'l-İrşâd*, Mütercimler: Adnan Baloğlu, Sabri Yılmaz, Mehmet İlhan, Faruk Sancar, TDVY., 2010
- Çakan, İsmail L., *Cevzaki*, DİA, VII.

- _____, *el-Âsar*, DİA, III,
- _____, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 2008.
- _____, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul, 2000.
- Çakın, *Kamil Buhârî'nin Mürcie ile İman Konusunda Tartışması*, AÜİF. XXXII. Ank. 1992.
- Çalık, Gülay, *Sultan Baybars ve Haçlılarla Mücadelesi*, GAÜSBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008
- Çatak, Adem, *Şihâbeddin Sühreverdi Hayatı, Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007.
- Çeker, Orhan, *Fıkıh Dersleri*, Konya, 4. baskı, 2005.
- Çelebi, Muharrem*, İbnü'l-Bâziş*, DİA, XXI.
- Çelebi, İlyas , *İbn Kasî, Ebü'l-Kasım,* DİA, XX.
- _____, *Akılcılık ve Kâdî Abdulcabbâr*, Rağbet Yay. İstanbul, 2002.
- Çelebi, Muharrem, , Cevâlikî, Mevhûb b. Ahmed, DİA, VII.
- Çelik, Ali, *Nuaym b. Hammad,* DİA, XXXIII.
- Çelik, Ahmet, *Mu'tezile Açısından İman Ekseninde Günah ve Tevbe*, CÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Sivas, 2008,
- Çelik, Yüksel, *Ibn Hibbân ve Hadis Ilmindeki Yeri*, ERÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1993.
- Çetin, Nihat, *Nahiv*, İA, IX.
- _____, Nihat, Sibeveyh, İA, X.
- Çetinkaya, Mehmet, *İslam Mezhepler Tarihi Açısından Sahîh-i Buhârî*, MÜSBE**, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), İst., 2006.
- Çiftçi, Şaban, *İmam Şâfiî`nin er-Risalesi ve Hadis ilmi***,** SDÜSBE **(**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 1998.
- Çögenli, Sadi, *Kenan Demirkaya, Arap Dilinde Kaynaklar*, Erzurum, 1995.
- Dağcı, Şamil, *İmam Şâfiî, Hayatı ve Fıkıh Usulü İlmindeki Yeri*, Ankara, 2004.
- Darakutnî, *el-lzâmât ve't-Tetebbu'*, thk. Abdurrahman Mukbil b. Hadi el-Vâdi'î, Beyrut, 1985.

- Davudoğlu, Ahmed, "*İman Bir Bütündür*", İstanbul MEB İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi s.2, II, 1964.
- Dayhan, Ahmet Tahir, *Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*, DEÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1995.
- Deliser, Bilal, *ez-Zerkeşi ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004.
- Demir, Hilmi, *Delil ve İstidlâl'in Mantıkî Yapısı-İlk Dönem Sünnî Kelam Örneği-*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2001.
- Demirci, Ahmet, *İbn Hazm ve Zahirilik*, Kayseri, 1996.
- Demirel, Mustafa, *Hattâbi ve Garibu'l-Hadis Adlı Eseri*, SÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Konya, 2010.
- DİA, *Âdem b. Ebû İyâs*, I,
- DİA, *İbnü'l-Harrat,* XXI.
- Dihlevî, Abdülazizi b Şah Veliyullah, *Büstânû'l-Muhaddisîn*, ter: Ali Osman Koçkuzu, TDVY., Ankara. 1997.
- Dölek, Adem, *Hadislerde Teşbih ve Temsiller,* Yeni Akademi Yay. İstanbul, 2006,
- Duman**,** Soner, *Şâfii'nin Kıyas Anlayışı*, MÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007.
- Durmuş, İsmail, *İbn Berrî*, DİA, XIX.
- _____, *Kinâye*, DİA, XXVI.
- Ebu Davud, Suleyman b. Eş'as es-Sicistanî, Sunen, I-V, Çağrı yay., İstanbul.
- 1992.
- Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev: Abdülkadir Şener, Hisar yay. İst. 1978
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid, "*İmam Şâfiî ve Ortayol İdeolojisinin Tesisi", **S**ünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*, haz. M. Hayri Kırbaşoğlu, Ankara, 2000.
- Elmalı, Hüseyin, *Kâli,* DİA, XXIV.
- Erdem H. H., *Riyazü's Salihin Ravilerin Hal Tercemeleri*, Ankara, 1964.

- Ergüven, Şehabettin, *Arap Dili Ve Açısından İbn Hazm*, MÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007.
- Erkol, Ahmet, "*Mu'tezilî Düşüncede Dinamizm ve Mu'tezile Düşüncesinin İslam Toplumunu Dönüştürmedeki Etkisi*", Marife Dergisi, III, Şubat 2004.
- Eroğlu, Ali, *Hâzin, Ali b. Muhammed,* DİA, XVII.
- Erturhan, Sabri, *Mâverdî ve "el-Hâvi'l-kebîr" Adlı Eseri* , C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 3, Sivas ,1999.
- Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı,* Ankara, 2007.
- ____, *Hicrî II. Asırda Rivâyet Üslubu (I) Rivâyet Açısından Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153) el-Câmi'i,* AÜİF. Dergisi, 2002 c. XLIII. Sy. I.
- ____, *Hadislerin Anlaşılması Meselesi* (İslam Geleneğinde Hadisleri Farklı Okuma Biçimleri)" Güncel Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı, DİB yay., Ankara, 2004.
- es-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-Tâli´ bi Mehâsini min Be'di'l-Karni's-Sâbi´*, I-II, Dâru'l-Marife, Beyrut, t.y.
- Evgin, A. Kadir, *el Humeydi ve Müsnedi*, Ankara, 2004.
- Fayda, Mustafa, *İbn Şebbe*, DİA, XX.
- _____, *Halîfe b. Hayyât*, DİA, XV.
- _____, *İbn Şebbe*, DİA, XX,
- Fazlur Rahman, *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, tercüme: Salih Akdemir, Ankara, 1995.
- Fazlurrahman, *İslam,* çev. Mehmet Dağ- Mehmet Aydın, Ankara, 1993.
- Fuad Seyyid, Fihristü'l-mahtutat, I-IV, Kahire, 1383/1963.
- Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min ilmi'l-Usûl*, I-II, Dar Sadr, Beyrut, tsz.
- Gazzi, Ebü'l-Mekarim Necmeddin Muhammed Necmeddin, *el-Kevâkibü's-saire bi-a'yani'l-mieti'l-aşire*, I-III, thk. Cebrail Süleyman Cebbur, Beyrut, 1979.
- Goldziher, Ignaz, *Zahiriler ' 'Sistem ve Tarihleri' '* Terc. Cihat Tunç, Ankara, 1988.
- Gökbel, Ahmet, *Kıpçak Türkleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.

- Gökçe, Ferhat, *Şa'rânî ve Hadisleri Değerlendirmede Mizân Yöntemi*, AÜSBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2004.
- Göktaş, Vahit, *Kelâbâzî (ö. 380/990) ve Tasavvuf Anlayışı*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007.
- Gölcük, Şerafeddin, *Hayyât Ebü'l-Hüseyin*, DİA, XVII.
- _____, *İslâm Akaidi*, Konya, 1992.
- _____, *el-İntisâr*, DİA, XXII.
- _____, *Kelam Tarihi*, İstanbul, 2000.
- Görmez, Mehmet, *Sagânî Radıyüddin*, DİA, XXXV.
- _____, *Sünnet Ve Hadisin Anlaşılması Ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 2000.
- Gözübenli, Beşir, *Hâkim eş-Şehîd,* DİA, XV.
- Gurbet, Mahmut, *Niyet Hadis: Tahric veTahlil*, YYÜSBE. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2006.
- Güleç (Topçu), Azime, *Zehebî Ve Mizanü`l İtidal`indeki Cerh Ve Tadil Metodu*, SDÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 1997.
- Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1998.
- Gülle, Sıtkı, *el-Harîrî, Hayatı ve Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları,* İÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995.
- Güman, Osman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi, (el-İsnevî Örneği*), MÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İst. 2006
- Günay, H. Mehmet*, İbnü'z-Zemlekânî*, DİA, XXI.
- Gündoğar, Hamdi, *Mu'tezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri problemi*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: VIII / 2, Sivas, 2004.
- Güngör, Mevlüt, *Begâvî, Ferrâ*, DİA, V.
- Gürkan, Menderes, *İslam Hukuk Medolojisinin Olusumu ve Şâfiî'nin Yeri*, EÜSBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1997.
- Gürler, Kadir, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı,-İlk Dönem Ehl-i Hadis Örneği-*, Bursa, 2007.

- Habeşi, Abdullah Muhammed, *Câmiü'ş-Şüruh ve'l-Havaşi, Mu'cemu Şamilü'l-Esmai'l-Kütübi'l-Meşruha fi't-türasi'l-İslâmî ve Beyatu Şüruhuha***,** I-III, Ebûzabî, el-Mecmaü's-Sekafi, 2004.
- Hansu, Hüseyin, *Mu'tezile ve Hadis, ,* Avrasya Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Hatiboğlu, İbrahim, *İbn Ebü'd- Dünya*, DİA, XIX.
- _____, *Lâlekâî*, DİA, XXVII
- _____, *Muhibbüddin et-taberî*, DİA, XXXI.
- _____, *Mesâbîhu's-Sünne,* DİA, XXIX.
- _____, *Muhibbüddin et-Taberî*, DİA, XXXI.
- Hatipoğlu, Mehmet Said, *Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştiri1eri*, İslami Araştırmalar Hadis-Sünnet özel Sayısı, c. 10, sy. I.
- Hitti, Philip K.*, Siyâsi ve Kültürel İslâm Tarihi* Çev: Salih Tuğ, I-IV, Boğaziçi yay. İstanbul, 1987.
- Işık, Emin, *İbnü'l Enbârî Ebû Bekir*, DİA, XXI.
- Işık, Kemal, *Mu'tezile Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri,* Ankara 1967.
- Işık, Mustafa, *İbnu Huzeyme, Sahih'i Ve İbnu Hibban'ın Sahih'iyle Mukayesesi***,** EÜSBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1997.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hasen Ahmed, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-lüğa, I-V*, 2.baskı, Mektebetü Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1970.
- İbn Hacer el-Askalâni, *Fethü'l-bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî***,** tahkik ve tashih: Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Baz, I-XIII, Beyrut, ts.
- _____, *Hedyu's-Sârî Mukaddimetu Fethi'l-Bari*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- İbn Haldun, *Mukaddime,* Çev: Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, I-III. İstanbul, 1986.
- İbn İyâs, Ebu'l-Berekât Muhammed b. Ahmed b. İyâs, *Bedâ'i'u'z-Zuhûr fî Vakâ'i'i'd-Duhûr*, Matba'atu'l-Emîriyye, Kahire H. 1311.
- İbn Mace, Muhammed b. Yezid el-Kazvini, Sunen, I-II, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- İbn Useymin, *Ehl-i Sünnet'in Muhaliflere Cevabı*, çev. Necmi Sarı, Guraba yay., İstanbul, 2001.

- İbnü'l-İmad, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb,* I-VIII, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, t.y.
- İbnü'l-Müneyyir, Nasırüddin Ahmed b. Muhammed, *el-Mütevari ala Ebvâbi'l-Buhârî*, thk. Ali Hasen Ali Abdülhamid, Beyrut, 1990.
- Kaplan, İbrahim, *Erken Dönem Müslüman-Hıristiyan Teolojik İlişkileri,* AÜSBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.
- İlhan Avni, *Aslah,* DİA, III.
- İnak, Halil İbrahim, *Hadislerde Hikmet Kavramı*, SAÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2007.
- İrfan, Abdülhamid, *İslam'da İtikadi Mezhepler Ve Akaid Esasları*, çev: Saim Yeprem, 3. bs. Marifet yay. İstanbul, 1994.
- İşler, Emrullah, *Tahâvî Ve Ahkâmu'l-Kur'an'ı'*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1993
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam***,** Umran yay., Ankara, 1981.
- İzutsu, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, çev: Selahaddin Ayaz, İstanbul, 1984.
- Kafes, Mahmut, *Ebû Hayyân el-Endelusî,* DİA, X.
- ____, *Ebû Hayyân el- Endelusî'nin Hayatı ve el-Bahrü'l-Muhit isimli Tefsirindeki Metodu*, SÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 1994.
- ____, *İbn Fâris'in es-sâhibî fî fıkhı'l-luga ve es- Seâlib'î'nin fıkhu'l-luga ve sırru'larabiyye Adlı Eserlerinin İçerik ve Metod Yönünden Karşılaştırılması*, Şarkiyat Mecmuası, Sayı 12, 2008.
- Kâhya, Esin, *İbnü'n-Nefîs*, DİA, XXI.
- Kallek, Cengiz, *Ebû Ya'la el-ferrâ,* DİA, X.
- _____, *İbnü'r-Rif'a,* DİA, XXI.
- _____, *Kaffâl, Muhammed b. Ali*, DİA, XXIV.
- Kandemir, M. Yaşar , *İbnü'l-Irâki*, DİA, XXI.
- _____, *Hatîb el-Bağdâdî*, DİA, XVI.
- _____, *Gassânî Ebû Alî,* DİA, XIII.
- _____, *İbn Hacer el-Askalâni*, DİA, XIX.

- _____, *Sahihayn'a Yöneltilen Tenkitlerin Değeri*, 'Sünnetin Dindeki Yeri Sempozyumu, (Haz. İsmail Lütfi Çakan) İst., 1997.
- _____, *Irâkî, Zeynüddin*, DİA, XIX
- _____, *Cemmâilî*, DİA, VII.
- _____, *İbn Hacer el-Akalânî*, DİA, XIX.
- _____ , *İbnü's-Salâh Eş-Şehrezûrî*, DİA, XXI.
- _____, *Hatîb el-Bağdâdî,* DİA, XVI.
- Kaplan, Hayri, *Şa'râni*, DİA, XXXVIII.
- Karaaslan, Nasuhî Ünal, *Hemdânî*, DİA, XVII.
- _____, *İbn Düreyd*, DİA, XIX.
- Karabulut, Ali Rıza , *Mu'cemü'l-Mahtutat el-Mevcude fi Mektebat İstanbul ve Anadolu* = İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut el Yazması Eserler Ansiklopedisi, I-III**,** y.y., ts.
- Karabulut, Fuat, *Süfyan b. Uyeyne Ve Hadis İlmindeki Yeri*, Ata. Üni. SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2007.
- Karabulut, Şükran, *Ebû Hanîfe'nin Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki görüşleri*, UÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2008.
- Karacabey, Salih, *Hattâbî'nin Hadis İlindeki Yeri*, İstanbul, 2001.
- _____, *Farklı Açılardan Hadiste Ziyâde Meselesi*, UÜ. İlah. Fak.der. c. XII, sy. I, 2003.
- Karadeniz, Osman, *İbn Berrecân*, DİA, XIX.
- Karahan, Abdullah, *İbn Hazm'ın Râvi Tenkidinde Eleştirilen Yönlerinin Onun Tenkitçi Kimliğine Etkisi- el-Muhallâ Çerçevesinde Değerlendirme*, Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi c. XVI, sy. I, 2007.
- Karlığa, H. Bekir, *Gazzâli*, DİA, XIII.
- _____, *İbn Rüşd*, DİA, XX.
- Kastallânî, *el-Uküdü's-seniyye fi şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye fi'l-Kıraat*. Thk. Fergali Seyyid Arabavi, Kahire, 2009.
- _____, *Letaifü'l-İşârat li-fünûni'l-kıraat*, thk. es-Seyyid Osman, Kahire, 1972.

- _____, *Fethü'l-mevâhibi fi menâkıbi'l-İmam eş-Şatıbi*, thk: İbrahim b. Muhammed el-Cürmî, Ürdün, 2000.
- _____, *İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahihi'l Buhârî*, I-XV, Darü'l-fikr, Beyrut, 1410/1990.
- _____, *Letâi'fü'l-İşârat li-fünuni'l-Kıraat* (nşr. Amir Seyyid Osman-Abdussabur Şahin), Kahire, 1392/1972.
- Kavakçı, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilatı*, Ankara, 1975.
- Kaya, Eyyüp Said, *El-Mebsût*, DİA, XXVIII.
- _____, *Mâzerî*, DİA, XXVIII.
- Kayapınar, Hüseyin, *Kâlî*, DİA, XXIV.
- Kazan, Ramazan, *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri*, SDÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2005.
- _____, "*Hz.Peygamber'in Üslûbunda Cevâmiu'l-Kelim*" SDÜ İlahiyat Fakültesi IV. Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta, 2001.
- Kehhale, Ömer Rıza, *Mü'cemül- Müellifin*, I-1V, Beyrut, ts.
- Keleş, Ahmet , *Sünnet*, Yeni Bir Usul Denemesi, İst., 2006.
- Keskin, Yusuf Ziya, *Buhârî'nin et-Tarihu'l-Kebir'ine Yönelik Tenkitler*, Marife Dergisi III/II, Konya, 2003.
- Keskin, Halife, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kazâ*, İstanbul, 1997.
- el-Kettânî, Abdülhay, *Fihrisü'l-Fehâris*, I-III, Beyrut, 1982/1402.
- Kılıç, Hulûsi-Yetiş, Kâzım, *Cinâs,* DİA, VIII.
- Kılıç, Hulûsi, *Ebü'l-Ferec El-İsfahânî*, DİA, X.
- ____, *İbnü'l-Hâcib*, DİA, XXI.
- Kılıç, Mustafa, *Kazzâz*, DİA, XXV.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri, "*Şâfiî'nin er-Risâle'deki Hadisçiliği*", Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü, Kitâbiyât, Ankara, 2000.
- _____, *Hadis İlminde Metodoloji Sorunu, Sünnetin Dindeki Yeri Sempozyomu*, İstanbul, 1997.

  _____, *Ashabü'l-Hadis'in Akaid Edebiyatı*, İsl. Araşt. Derg.sy. V, 1987.
- _____, *İslam Düşüncesinde Sünnet* I, Ankara, 1996.

- _____, *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*, Kitabiyât, Ankara, 2003.
- Kırca, Celal, *İbn Teymiyye, Mecdüddin,* DİA, XX.
- Kıyıcı, Selahattin, *Ezherî, Muhammed b. Ahmed,* DİA, XII.
- Koca, Ferhat, *İbn Kudame*, DİA, XX.
- _____, *İbnü'l-Hümâm*, DİA, XXI.
- _____, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem, Hanbeli Mezhebi*, Ankara, 2002.
- _____, *Merdâvî, Ali b. Süleyman*, DİA, XXIX.
- Koçak, Muhsin, *Ebû Şüca' el-İsfahânî*, DİA, X.
- Koçkuzu, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul, 1983.
- _____, *Firyâbî Muhammed b. Yûsuf*, DİA, XIII.
- _____, *İbn Şâhin*, DİA, XX.
- _____, *Aynî, Bedreddin*, DİA, IV.
- _____, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşrî Yönlerinden Değeri*, DİBY., Ankara, 1988.
- _____, *Firebrî*, DİA, XIII.
- Koçyiğit, Yakup, *Muhyiddin En-Nevevînini Hayatı, Eserleri Ve Sahîh'i Müslim Şerhindeki Metodu*, SÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1989.
- Koçyiğit, Talat, *Abd b. Humeyd,* DİA, I.
- _____, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara, 1984.
- _____, *Hadis Tarihi*, Ankara, 1981.
- _____, *Hadis Usulü,* Ankara, 1997.
- Kolkıran, Gönül, *Tarih Ve Hadis Disiplini Açısından Güvenilirlik Sorunu: İbn İshak ve Vakidi Örneği*, AÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2004.
- Kopraman, Kazım Yaşar, *Mısır Memlükleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1090, Ankara, 1989.
- _____, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, I-XIV, İstanbul,1989.

- Köktaş, Yavuz, *İlk Dönem Sufileri ve Hadis*, *Hakim et-Tirmizî Örneği,* İstanbul, 2010.
- Köse, Saffet , *İbnü'l-Mukri el-Yemeni*, DİA, XXI.
- ____ , *İbn Vehb*, DİA, XX.
- ____, *İsnevî* DİA, XXIII.
- ____, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile* , İstanbul, 1996.
- Kubat, Mehmet, *İslam'ın İlk Döneminde İtikadi İhtilaflar Ve Sebepleri*, SÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 1997.
- Kufralı, Kasım, *Buhâr*î, İA, MEB. İstanbul, 1986.
- Kumbasar, Murat, *Taftazânî (H.722-792/M.1322-1390)'nin Eserleri*, Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, sy. XXV, Erzurum, 2006.
- Kurt, Hasan, *Taberi'nin Hayatı ve Tarihçiliği*, OMÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1991.
- Kurucan, Ahmet, *İslam Hukukunda Düşünce Özgürlüğü*, Ata.Uni.SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2006.
- Kutlu, Sönmez, *İlk Mürciî Metinler: İrca Kasidesi (I) ve İrca Kasidesi* (II)", AÜİFD., XXXIX (1999).
- ____ , *Kerrâmiyye*, DİA, XXV.
- ____, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara, 2000.
- ____,*Mürcie ve İtikâdî Görüşleri*, AÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1989.
- Kutluer, İlhan, *Hârizmî, Muhammed b. Ahmed*, DİA, XVI.
- Kuzu, Selman, *Kur'ân'a Göre Hikmet Kavramı*, SAÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2003 .
- Küçük, Raşit, *İbn Ebû Asım*, DİA, XIX.
- _____, *İbn Ebû Hatim*, DİA, XIX .
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, *Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah*, DİA, XVIII.
- Lehhâm, Bedi´ es-Seyyid, *Kastallânî, (Ahmed b. Muhammed),* Mevsuatü'l-Arabiyye, c. XV, Dımaşk, 2006.

- _____, *el-İmam el-Hafız Celâleddin Suyûtî ve Cuhûduhu fi'l-Hadis ve Ulûmih*, Dâru Kuteybe, Dımaşk, 1994.
- Lewis, Bernard , *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, I-IV, çev. Hamdi Aktaş, İstanbul, 1997.
- Macid, Nadim, *Ehli Sünnet Ekolünün Doğuşu*, Erzurum, 1995.
- Makrîzî , Takıyuddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *el-Hıtâtül-Makriziyye*, I-IV, Mısır, 1324.
- Mekrem, Abdulâl Salim, *Celaluddîn es-Sûyûtî ve eseruhu fid-Dirâsâti'l-Lugaviyye*, Beyrut, 1989.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *İbnü'l-Müneyyir*, DİA, XXI.
- Muhammed Ebu Zehv, *el-Hadis vel Muhaddisin* (Terc: Selman Başaran, M. Ali Sönmez, Hadis ve Hadisçiler), İstanbul, 2007.
- Muslu, Ramazan, "*Klasiklerimiz/IX, "Kûtu'l-Kulûb' Ebû Tâlib el-Mekk*" İlmi Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf, y.4, sy. X. Ankara, 2003.
- Mutahhari, Murtaza, *Felsefe Dersleri* 2, çev. Ahmet Celik, İstanbul, 1999.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccac b. Muslim el-Kuşeyri, *Sahihu Muslim*, I-III,Çağrı yay. İstanbul, 1992.
- Nazlıgül, Habil, *İmam eş- Şâfiî'nin Hadîs Kültürümüzdeki Yeri*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktara Tezi), Ankara, 1993.
- Neşşar, Ali Sami, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslam,* I-III, Kahire, 1981.
- Öğüt, Salim, *Ehl-i hadîs*, DİA, X.
- Ömer Türker, *Neşşâr Sirâceddin*, DİA, XXXIII.
- Öner, Necati, *İnsan Hürriyeti,* İstanbul, 1982.
- Öz, Mustafa, *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., 3. Baskı, İstanbul, 2002.
- Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.
- Özafşar, M. Emin, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, Ankara, 1998.
- _____, *Hadisin Neliği Sorunu ve Akademik Hadisçilik*, İslamiyat, c. III, sy. I, Ank., 2000.
- Özaydın, Abdülkerim, *İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ*, DİA, XX.

- _____, *İbnü'l-Esîr, İzzeddin*, DİA, XX.
- _____, *Fâkihî*, DİA, XII,
- Özbalıkçı, M. Reşit, *İbn Hişam En Nahvî,* DİA, XX.
- Özbek, Süleyman "*Moğol İstilasının Durak Noktası, Ayn Câlud Savaşı ve Sonuçları*", Genel Kurmay Başkanlığı, Askeri Tarih Bülteni, 16/ 31, Ankara, 1991.
- Özbek, Süleyman, "*Yakın Doğu Türk İslâm Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Câlud*", Türkler, V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2003.
- Özçeltikçi, Ümmühan, *Ibn Hıbban'ın Karşıt Anlamlı Hadisleri Hadisin Bütünlüğü- İlkesiyle Sahih'inde Değerlendirişi*, UÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2006.
- Özdemir, Mehmet, *Ebû Ubeyd el-Bekrî*, DİA, X.
- _____, *İbn Dihye el-Kelbî*, DİA, XIX.
- Özdemir, Muhittin, *Şâfiî Fürû Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi*, MÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İst., 2010.
- Özdemir, Sevim, *Ebu Ali El-Farisî Ve Nahiv İlmindeki Yeri*, SDÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 1996
- Özel, Ahmed, *İbn Dakikul'îd*, DİA, XIX.
- ____, *İbnü't-Tallâ*, DİA, XXI.
- ____, *Büveytî*, DİA, VI.
- Özen, Şükrü, *Mâtüridî*, DİA, XXVIII.
- ____, *İbnü'l-Mehâmilî*, DİA, XXI
- Özer, Ahmet, *Ehl-i Hadisin Red Literatürü*, MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008.
- Özer, Salih, *Endülüsü İbn Battâl ve Buhârî Şerhi,* Araştırma Yayınları, Ankara, 2007.
- Özkuyumcu, Nadir, *İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kâsım*, DİA, XIX.
- Özmen, Ramazan, *Buhârî'nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı Ayetler Üzerine Bir İnceleme,* Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IX, sy. I. 2009.

- Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara, 2005.
- Özşenel, Mehmet*, Sünnet ve Hadîsi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadîs Yaklaşımları ve İmam Şeybânî*, MÜSBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1999.
- Öztürk, Mustafa, *İbn ebi'l-'İzz el-Hanefî (ö.792/1390)'nin Esrâru'l-Hitab Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst., 2006.
- Patton, Walter Melville, *Ahmed b. Hanbel ve Mihne*, Arapçaya çev. Abdülaziz Abdülhakk, Kahire, 1958.
- Pekcan, Ali, *İslâm Hukukunda Gâye Problemi-Zarûriyyât-Hâciyyât-Tahsîniyyat*, Rağbet yay., İstanbul, 2003.
- Polat, İbrahim Ethem, *Kıpçak Türkleri'nin Arap Medeniyetine Katkıları*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research, Volume 2/7 Spring 2009.
- ___, *Arap Edebiyatı Penceresinden Ortaçağda Haçlı Seferlerine Karşı Türklerin Mücadeleleri*, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi Yıl: IV, sy. XIII, 2004.
- Polat, Fethi Ahmet, *İslâm Tefsir Geleneğinde Akılcı Söyleme Yöneltilen Eleştiriler*, İz yay., İstanbul, 2007.
- Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul, 2003.
- ____, *İbnü's-Sekken,* DİA, XXI.
- ____, *Ka'nebi,* DİA, XXIV.
- ____,*Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, TDVY., Ankara,1985
- Sadıker, Abdullah, *Ma'mer b. Raşid ve el Cami'* ÇÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Adana, 2003.
- Sancaklı, Saffet, *İbn Battal ve Buhârî Şerhi Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, sy. I, 2007.
- _____, *Beğâvî ve Şehü's Sünne'deki Şerh Metodu,* UÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1996.
- Sakallı, Talat, *Hadis Tartışmaları, İbn Hacer-Bedruddîn Aynî*, TDVY. Ankara, 1996.

- _____, *Halife Me'mûn ve Hadisçilerle Olan Münasebetleri*-I-, Erciyes Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. VI, Kayseri, 1989.
- _____, *Halife Me'mûn ve Hadisçilerle Olan Münasebetleri* - II -, Erciyes Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, sy. VII, Kayseri, 1990.
- _____, *İbn Hacer- Aynî Çatışmasının Buhârî Şerhlerindeki Tezahürü*" Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi sy. III, Kayseri, 1989.
- Saklan, Bilal, *Kûtü'l-Kulûb*, DİA, XXVI.
- _____, *Ebu Talib el-Mekkî,* DİA, X.
- Sâmî es-Sakkâr, *İbn Fehd, Muhibüddin,* DİA, XIX,
- _____, *İbn Ebû Asrûn,* DİA, XIX..
- Sandıkçı, Kemal, *Halilî Ebû Ya'lâ,* DİA, XV.
- _____, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar,* DİBY. Ank., 1991.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav'u'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi',* I-XII, Kahire, 1354.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kerâbisî,* DİA, XXV.
- Sezgin , Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, Ankara, 2000.
- Sinanoğlu, Mustafa , *El-Mevâkıf*, DİA, XXIX.
- Sönmez, Mehmet Ali, *İbn Hibbân*, DİA, XX.
- _____, *Fîryâbî, Ca'fer b. Muhammed,* DİA, XIII.
- _____, *İbn Ferhun*, DİA, XIX.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tedribü'r-Râvi*, I-II, Beyrut, 2002.
- _____, *el-Farik beyne'l-Musannif ve's-Sârîk,* Haz: Semîr Mahmud ed-Derûbî, Beyrut, 1989.
- _____, *Esbâb-u Vurûdi'l Hadis*, thk. Yahya İsmail Ahmed, çev: Necati Tetik, Abdulmecid Okçu, İhtar Yayıncılık, Erzurum, 1996.
- Sülün, Murat, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, İst., 2000.
- Şaban, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Trc: Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez, Ankara, 1996.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Cimâu'l- ilm*, thk. Muhammed Ahmed Abdulazîz, Dâru'l-Kutubi'l-ilmiyye, Beyrût, ts.

- ____, *Er-Risâle* (İslam Hukukunun Kaynakları), Çevirenler: Prof. Dr. Abdulkadir Şener, Prof. Dr. İbrahim Çalışkan, TDVY., Ankara, 2003.
- Şek'a, Mustafa, *Celâleddin es- Suyûtî*, Kahire, 1981.
- Şenel, Abdülkadir, *Kastallânî, Muhammed b. Ahmed*, DİA, XXIV.
- _____, *İbn Merduye,* DİA, XX.
- _____, *İbn Halfun*, DİA, XX.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Beyrut 1986.
- Tahhan, Mahmud Ahmed, "*el-imam Celaleddîn Suyûtî Fakîhen ve Lügaviyen ve Muhaddisen ve Müctehiden"*, Dâru't-Takrîb, Beyrut, 2001.
- Tartı, Nevzat, *İbn Abdilberr Ve Et-Temhid'indeki Şerh Metodu*, OMSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1994.
- Taş, Aydın, *Türkiye Kütüphanelerindeki Mâlikî Mezhebiyle İlgili Yazma Eserler*, Fırat Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi sy. XII:II, 2007.
- Teker, Yusuf, *Hadis Usûlü Edebiyatında Elfiyye'ler, Irâkî ve Elfiyye'si*, MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006
- Temiz, Rabia Zahide, *Buhârî'nin "Halku Ef'âli'l-İbâd" Adlı Eserinin Hadis İlmi Açısından Tetkiki*, MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.
- Temizer, Aydın, *Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî'nin El-luma Adlı Eserinin İncelenmesi,* MÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst., 2006.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, Sünen, I-V, Cağrı Yay. İstanbul 1992.
- Topaloğlu, Nuri, *Dülâbi, Ebû Bişr*, DİA, IX.
- _____, *İbn Mende Ebü'l-Kasım*, DİA, XX.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*. 5. bs. Damla yay. İstanbul, 1996.
- Tunç, Cihat, *Kelam İlminin Tarihçesi ve İlk Kelam Okulları*, Kayseri 2001.
- Tural, Hüseyin, *İbn Faris*, DİA, XIX.
- ____, *İbn Nübâte el-Mısrî*, DİA, XX.
- ____, *İbn Fâris*, DİA, XIX.
- Turan, Abdülbaki, *İbn Mâlik Et-Tâî*, DİA, XX.
- Tüccar, Zülfikar, *Mücme-lü'I-Iuğa*, DİA, XXXI.
- _____, *Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm*, DİA, X.

- _____, *Ferrâ*, DİA, XII.
- _____, *İbn Sîde*, DİA, XX.
- _____, *Sîrâfî, Yusuf b. Hasan*, DİA, XXXVII.
- Tülücü, Süleyman, DİA, *Mufaddal b.Seleme*, DİA, XXX.
- Türcan, Zişan, *Hadis Şerh Geleneği*, TDVY., Ankara, 2011.
- Türer, Osman, *Ebu Nuaym el-İsfahanî,* DİA, X.
- Türker, Ömer, *Mukatil b. Süleyman*, DİA, XXXI,
- Türkmen, Sabri, *Ebu Ubeyde, Hayatı Ve Eseri "Mecâzu`l-Kur`an'ın Dil Özellikleri*, SÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2000.
- Uğur Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDVY., Ankara, 1996.
- _____, *İmam Buhârî,* TDVY., Ankara, 2007.
- Ulu, Arif, *Tabiunun Sünnet Anlayışı*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.
- Uludağ, Süleyman, *Kelâbâzî*, DİA, XXV.
- _____, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDVY., Ankara, 1988.
- Uzunpostalcı, Mustafa, *Bulkini Ömer b. Raslan*, DİA, VI.
- Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebi'nin Hadis Metodu*, Ankara, 1994.
- Ünal, Halit, *Mervezî, Muhammed b. Nasr*, DİA, XXIX.
- ____, *Celâl el-Bekri*, DİA, VII.
- Ünal, Saliha, *Hemmâm b. Münebbih ve Vehb b. Münebbih'in Hadis İlmindeki Yeri*, SÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2008.
- Üner, Orhan, *Memluklarda Dinî ve Adlî Kurumlar* (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum, 1978.
- Wael b. Hallaq, "*Şâfiî Hukuk ilminin Başmimarı mıydı*?", çev: İ Hakkı Ünal, Sünni Paradigmanın Oluşumunda Sâfiî'nin Rolü, haz. M. Hayri Kırbaşoğlu, Kitâbiyât, Ankara, 2000.
- Watt, Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev: E. Ruhi Fığlalı, Ankara, 1981.

- ____,"*İslam Kelamında İman Kavramı***"** Çev: Süleyman Akkuş (çev.). SAÜİFD, sy. XI, 2005.
- Yaman, Ahmet, *Kenzü'd-Dekâik*, DİA, XXV.
- Yardım, Ali, *Buhârî ve et-Târîhu'l-Kebîr'i*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi V, İzmir 1989.
- _____, *İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir*, DİA, XIX
- Yaşaroğlu , Kâmil, *İbnü's-Sabbağ*, DİA, XXI.
- Yavuz, Adil, *Sehâvî ve Halk Dilinde Dolaşan Hadisler Problemi ile İlgili Eseri*, Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, sy. XIV. 2002.
- Yavuz, Y. Sevki, *Halku'l-Kur'ân*, DİA, XV.
- _____, *Fahreddin Er-Râzî*, DİA, XII.
- Yavuz, Yunus Vehbi, *İslam'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, İst., 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki, *Ebu Hanife*, DİA, X.
- Yaylalı, Davut, *Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd*, DİA, XXIX.
- Yazıcı, Hüseyin, *Merzûbânî*, DİA, XIX.
- _____, *İbn Kuteybe*, DİA, XX.
- _____, *İbnü'l-Kutiyye*, DİA, XXI.
- Yazıcıolu, M. Sait, *Mâturidi ve Nesefi'ye göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara, 1988.
- Yıldırım, Aydın , *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, YYÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2007.
- Yıldırım, Enbiya, *Hadis Meseleleri*, İstanbul, 2008.
- _____,*Suyûtî'ye Yöneltilen Suçlamalar (Sehâvî-Suyûtî Çekişmesi Bağlamında*), C.Ü. İlah. Fak.Derg. X/2, 2006.
- _____, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu*, Rağbet Yay. İst. 2001.
- Yıldız, Abdullah, *Ebu Bekr Muhammed b. Es-Serâhsi'nin Hayatı, Sünnet Anlayışı Ve Hadislerle Ameli, I,* Harran Ünv. İlahiyat Fak Derg., sy. IV, 1998.
- Yıldız, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul, 1980.
- Yiğit, İsmail, *Memlükler*, DİA, XXIX.

- ____, "*Aynî'yi Yetiştiren Memlükler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış*, MÜİFD. 11-12, 1993-1994.
- Yiğitbaş, Lokman, *İbn Ebi Cemre ve Behcet`ün Nüfus*, SÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007.
- Yüksel, Ahmet, *İbnu'l-Hâcib Ve "Risâle Fi'l-'Aşr"ı*, Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, sy. X, 2003.
- Ziyauddin, Ahmed, *Ebû Bekir el-Hallâl: Ahmed b. Hanbel'in Öğretilerinin Derleyicisi*,Çeviren: Ramazan Özmen, AÜİFD, XLVI, sy. II, 2005.

ÖZET

UZUNDAĞ, M. Sait, "Kastallânî (851-923/1448-1517) ve İrşâdü's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi", Doktora Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Kamil ÇAKIN), Ankara Üniversitesi, 2012. XI+339 sayfa.

Tez giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Girişte Kastallânî'nin yaşadığı bölgenin kısa da olsa tarihi seyri ve sosyal, ilmi durumu ele alınmış olup, hayatı, hocaları, eğitimi ve ilmi kişiliği, Suyûtî-Sehâvî ile Suyûtî-Kastallânî çekişmesi, öğrencileri ve eserleri hakkında bilgi verildi. Birinci bölümde, İrşâdü's-Sârî hakkında genel bilgiler ve şerhin mukaddimesi ele alınmış olup, İrşâdü's-Sârî'nin kaynakları ve Buhârî'nin nüshaları hakkında genel bilgiler verildikten sonra, nüshalar arasındaki farklara temas edilmiştir. İkinci bölümde, Kastallânî'nin şerhteki isnat ve metinlerdeki şerh metodu, hadislerdeki lafzi ve fıkhi boyut ile hadis metinlerindeki muhteva tahlillerindeki metodunun yanı sıra Kastallânî'nin rivayet metinlerini değerlendirmesi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, Kastallânî'nin hadis-sünnet anlayışı ile şerhindeki muhtelifü'l-Hadis ilmi üzerinde duruldu. Son bölümde ise Kastallânî aynı zamanda kelamcı olarak da bilindiği için O'nun kelâmî görüşleri üzerinde duruldu. Çalışma sonuç ile bitmektedir.

ABSTRACT

UZUNDAĞ, M. Sait, "al-Qastallânî (851-923/1448-1517) as a Hadith Commentator in his *Irshâd al-Sârî*", Ph.D. Dissertation, (Supervisor: Prof. Dr. Kamil ÇAKIN), Ankara University, 2012. XI+339 pages.

This dissertation comprises an introduction and four chapters. In the introductory section, first the historical, social and scientific situation in Mamluk Egypt during the life of al-Qastallânî (d. 923/1517) is dealt with. In the biography of al-Qastallânî that follows, his life and education, his teachers and disciples and his works are given; his academic personality and his conflict with al-Suyûtî are discussed. In the first chapter, some general information about al-Qastallânî's *Irshâd al-Sârî*, a commentary on al-Bukhārī's *al-Jâmi' al-Sahîh*, is supplied. Then the introduction of al-Qastallânî to his commentary and his sources are discussed. Next, the versions of al-Bukhârî's book that al-Qastallânî used and the differences between those versions and the influence thereof on al-Qastallânî's writing are dicussed. Chapter II deals with the methods and techniques al-Qastallani applied in his study of both the *isnâd*s and texts of traditions, and also with his discussions of the lexical and legal aspects of traditions. Al-Qatallânî's understanding of *hadîth* and *sunna* as well as his treatment of contradictory traditions (*mukhtalif al-hadîth*), form the subject of Chapter III. The fourth and the last chapter is about al-Qastallânî's theological approach to the traditions as he was also known to be an esteemed theologian in additon to being a respected jurist and a traditionist. The study ends with a concluding section that summarizes the findings of the research.